

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESÍTŐJE 17.
ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
ÉRTESÍTŐJE

17

HADTÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2017

A szerkesztőbizottság tagjai

Bán Attila, Jakusch Gabriella, Kreutzer Andrea, Makai Ágnes (elnök), Sallay Gergely Pál,
Soós Péter, Szoleczky Emese, Tóth Orsolya (titkár), Závodi Szilvia

Szerkesztette
Závodi Szilvia

Az angol fordítás Fröhlich Dávid, a német fordítás Forgács Márton munkája

Az angol fordítást Sallay Gergely Pál, a német fordítást Számvéber Norbert lektorálta

A fotókat Szikits Péter készítette

A kötet támogatója:
Nemzeti Kulturális Alap

A kötet megjelenését szakmailag támogatta:
Hadimúzeum Alapítvány

A borítón egy 1898 M ballon szétszedhető tábori fahangárból történő kivonatása látható.

Felelős kiadó: dr. Kovács Vilmos ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka
A kötetet és a borítót tervezte Renkó Marcsi
Nyomtatta a Kurrens Print Kft.

ISSN 0238-4442

TARTALOM

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK	9
GONDOS LÁSZLÓ: Felderítõballonok az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében, 1890–1918	11
SÁGVÁRI GYÖRGY: Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének mûszaki csapatai a Nagy Háború elõestéjén. Szervezet, külsõségek – kultúrtörténeti kitekintéssel	39
BALOGH ÁDÁM TIBOR: Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik hadihajójának brazíliai kiküldetése. Ófelsége ZRÍNYI korvetije Rio de Janeiro partjainál 1893–1894-ben	79
KREUTZER ANDREA – SZOLECZKY EMESE: „A legnagyobb magánhadikórház az egész Monarchiában: a Budai Pénzintézetek Hadikórháza a Fehérvári úton”	101
FORGÁCS MÁRTON: A Pivétõl Kabulig: Adalékok Tóth István Andor (1894–1928) fordultatos életútjához	141
ZÁVODI SZILVIA: A katonatiszti családok megélhetésének alapjai. Fizetés, illetmények, pénzbeli juttatások	179
KÖZLEMÉNYEK	213
POLGÁR BALÁZS: James Fitz-James, Berwick hercege és a törökellenes magyarországi hadszíntér (1686–1687)	215
PROHÁSZKA LÁSZLÓ: Medgyessy Ferenc elsõ világháborúval kapcsolatos plasztikai alkotásai	235
CZINK PÉTER: A magyar Országos Frontharcos Szövetség egyenruházata. II. rész: Felsőruházat	257
BACZONI TAMÁS: A Magyar Honvédség új gyalogsági (lövész) málfelszerelése, 1950	267
GYŰJTEMÉNYI MUNKA	275
BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN: Tallózás a „mexikói kaland” emlékei között: Hadtörténeti Intézet és Múzeum (I. rész)	277
BÁLINT FERENC: Külföldi huszáremlékek az Egyenruha és Felszerelés Gyűjteményben	315
POLLMANN FERENC: Megszállók és megszállottak: balkáni osztrák–magyar szöveges plakátok az elsõ világháború idejébõl	335
LUKÁCS FANNI: Edward J. Czerniuk dandártábornok fordítós film hagyatéka	349
SÜTTÕ MIHÁLY – ZÁVODI SZILVIA: A Hadtörténeti Múzeum játék-katonái	355
MÚZEUMUNK ÉLETÉBÕL, TÖRTÉNETÉBÕL	369
JAKUSCH GABRIELLA – ZÁVODI SZILVIA: A Hadtörténeti Múzeum kiállításai (2007–2017)	371
KIÁLLÍTÁSOK	397
BALOGH MÁTÉ: Hunyadiak fegyverben. Egy 14–15. századi páncéltörténeti kiállítás. Idõszaki kiállítás	399
SOÓS PÉTER: A RepTár Szolnoki Repülõmúzeum	409
POLGÁR BALÁZS: „Borsody László, a vívõiskola-teremtõ” Idõszaki kiállítás	421
A KÖTET SZERZÕI	429
KÉPMELLÉKLET	431

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES	9
LÁSZLÓ GONDOS: Captive Observation Balloons in the Austro–Hungarian Monarchy’s Army, 1890–1918	11
GYÖRGY SÁGVÁRI: The Austro–Hungarian Monarchy’s Engineer Troops on the Eve of the First World War. Organisation, Appearances – with an Outlook on Cultural History	39
ÁDÁM TIBOR BALOGH: The Brazilian Mission of an Austro–Hungarian Battleship – the Corvette HMS <i>Zrínyi</i> at the Coast of Rio de Janeiro in 1893–1894	79
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: “The Largest Private Military Hospital in the Monarchy: The Financial Institution’s Military Hospital on Fehérvári Road in Buda”	101
MÁRTON FORGÁCS: From the River Piave to Kabul: Additional Data to István Andor Tóth’s (1894–1928) Lively Biography	141
SZILVIA ZÁVODI: Salaries as the Basis for the Financial Status of Military Officers’ Families	179
PUBLICATIONS	213
BALÁZS POLGÁR: James Fitz-James, 1st Duke of Berwick and the Great Turkish War in Hungary (1686–1687)	215
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Ferenc Medgyessy’s Plastic Works of Art Related to the First World War	235
PÉTER CZINK: Uniforms of the Hungarian Frontline Fighters’ Association. Part II: Uniform and Accessories	257
TAMÁS BACZONI: The New Infantryman’s (Rifleman’s) Kit of the Hungarian Defence Forces, 1950	267
COLLECTIONS	275
ISTVÁN BOBAY: Gleaning among the Relics of the “Mexican Adventure” at the Military History Institute and Museum (Part I)	277
FERENC BÁLINT: Foreign Hussar Relics in the Uniform and Equipment Collection	315
FERENC POLLMANN: Occupiers and the Occupied: Austro–Hungarian Text Posters in the Balkans during the First World War	335
FANNI LUKÁCS: American Brigadier General Edward J. Czerniuk’s Reversal Film Estate	349
MIHÁLY SÜTTŐ – SZILVIA ZÁVODI: Toy Soldiers in the Hungarian Military History Museum	355
FROM THE LIFE AND HISTORY OF THE MUSEUM	369
GABRIELLA JAKUSCH – SZILVIA ZÁVODI: The Hungarian Military History Museum’s Exhibitions, 2007–2016	371
EXHIBITIONS	397
MÁTÉ BALOGH: The Hunyadis at Arms. A Temporary Exhibition on the History of the Development of Armour	399
PÉTER SOÓS: “RepTár” – The Aviation Museum of Szolnok	409
BALÁZS POLGÁR: “László Borsody, the Fencing School Founder” – A Temporary Exhibition	421
AUTHORS OF THE VOLUME	429
PLATES	431

INHALT

ABHANDLUNGEN UND STUDIEN	9
LÁSZLÓ GONDOS: Fesselballone in den Streitkräften der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1890–1918	11
GYÖRGY SÁGVÁRI: Die technischen Truppen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie am Vorabend des Ersten Weltkrieges. Organisation, Äußerlichkeiten – mit kulturhistorischem Ausblick	39
ÁDÁM TIBOR BALOGH: Die Entsendung eines Kriegsschiffes der Österreichisch-Ungarischen Monarchie nach Brasilien – die Korvette S.M.S. ZRÍNYI an den Küsten von Rio de Janeiro in 1893–1894	79
ANDREA KREUTZER – EMESE SZOLECZKY: „Das größte private Kriegsspital in der ganzen Monarchie: das Kriegsspital der Budaer Geldinstitute in der Fehérvári Straße“	101
MÁRTON FORGÁCS: Vom Piave bis Kabul: Beiträge zum wendungsreichen Lebensweg von István Andor Tóth (1894–1928)	141
SZILVIA ZÁVODI: Grundlagen des Lebensunterhaltes von Offiziersfamilien: Gehalt, Bezüge, Geldzuwendungen	179
MITTEILUNGEN	213
BALÁZS POLGÁR: James Fitz-James, Herzog von Berwick und der ungarische Kriegsschauplatz zur Zeit der Türkenkriege (1686–1687)	215
LÁSZLÓ PROHÁSZKA: Plastiken von Ferenc Medgyessy mit Bezug auf den Ersten Weltkrieg	235
PÉTER CZINK: Die Uniformierung des Landesbundes der Ungarischen Frontkämpfer – Teil II.: Oberbekleidung	257
TAMÁS BACZONI: Das neue Ausrüstungsgepäck der Infanterie (Schützen) in der ungarischen Honvédarmee, 1950	267
SAMMLUNGEN UND WERKSTÄTTENARBEIT	275
ISTVÁN ZOLTÁN BOBAY: Eine Auswahl von Andenken des „mexikanischen Abenteuers“: Institut und Museum für Militärgeschichte (Teil I.)	277
FERENC BÁLINT: Ausländische Husarenandenken in der Uniform- und Ausrüstungssammlung	315
FERENC POLLMANN: Okkupanten und Besetzte: österreichisch-ungarische Textplakate vom Balkan aus der Zeit des Ersten Weltkrieges	335
FANNI LUKÁCS: Die Umkehrfilme aus dem Nachlass des amerikanischen Brigadegenerals Edward J. Czerniuk	349
MIHÁLY SÜTTŐ – SZILVIA ZÁVODI: Spielzeugsoldaten im Museum für Militärgeschichte	355
AUS DEM LEBEN UND DER GESCHICHTE UNSERES MUSEUMS	369
GABRIELLA JAKUSCH – SZILVIA ZÁVODI: Die Ausstellungen des Museums für Militärgeschichte (2007–2017)	371
AUSSTELLUNGEN	397
MÁTÉ BALOGH: Die Hunyadis in Waffen. Eine temporäre Ausstellung über die Geschichte der Panzerrüstungen des 14–15. Jahrhunderts	399
PÉTER SOÓS: Das Luftfahrtmuseum „RepTár“ in Szolnok	409
BALÁZS POLGÁR: „László Borsody, der Fechtschulen-Erschaffer“ – Temporäre Ausstellung	421
DIE AUTOREN DES BANDES	429
BILDBEILAGE	431

ÉRTEKEZÉSEK, TANULMÁNYOK

Gondos László

FELDERÍTŐBALLONOK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADEREJÉBEN,
1890–1918

Amikor manapság a világ különböző légierőiről esik szó, dübörgő robajjal száguldó harci repülőgépek, helikopterek, pilóta nélküli drónok, rakéták, űrhajók és űrrepülőgépek jelennek meg a szemünk előtt. Ha netán egy kissé a történelem iránt is érdeklődünk és visszapillantunk a hét évtizeddel ezelőtt zajló második világháború eseményeire, hatalmas kötelékekben szálló német, japán, brit és amerikai vadász-, illetve bombázógépek sejlenek fel előttünk, amint élethalálharcot vívnak az európai, afrikai és csendes-óceáni hadszíntereken. Ha még hátrébb tekintünk, mondjuk úgy száz évvel, lövészárkok felett cikázó egy-, két-, netán háromfedelű gépeket látunk magunk előtt, melyek fedélzeti géppuskáikból halálos tüzelt árasztják el bőrkabátot, -sapkát és pilótaszemüveget viselő ellenfeleiket. Az apró és törékenynek látszó, vászonnal borított gépek között időnként feltűnik egy-egy méltóságteljesen „úszó”, hatalmas testű léghajó, akár a nagy fehér cápa a kisebb ragadozó halak között.

A légi hadviselés története azonban közel sem a repülőgépekkel, még csak nem is a léghajókkal kezdődött. A kiindulópontot a levegőnél könnyebb anyagot tartalmazó és annak aerostatikai felhajtóerejét kihasználó „legegyszerűbb” eszközök, azaz az atmoszférában lebegni és mozogni képes hőlégballonok jelentették. Az elmélet kidolgozója az *aeronautika* (magyarul: léghajózás) kifejezést is megalkotó lombard származású Francesco Lana de Terzi (1631–1687) volt, aki kijelentette: a levegőnek súlya van, ami tehát könnyebb nála, az fel is emelkedik benne.¹ Az egyre szaporodó kísérletek ellenére a gyakorlati megvalósulásra a 18. század hetvenes-nyolcvanas éveiiig, a francia Montgolfier testvérek színrelépéséig kellett várni.

Joseph, az idősebb fivér, 1782 novemberében végezte el első sikeres kísérletét egy kisméretű, papír elégetésével hajtott modell segítségével. A következő próbálkozásra már Étienne nevű testvére társaságában, december 14-én kerített sort. Első nyilvános bemutatójukat 1783. június 4-én Annonay városában tartották, számos állami funkciót betöltő előkelőség jelenlétében. A nagyjából 1600–2000 méteres magasságban tíz perc alatt megtett két kilométer híre hamar elérte Párizst, ahol újabb bemutatókat tartottak. A szeptember 19-én felengedett

1 Enciclopedia della Scienza e della Tecnica – Vol XIII: Dizionario degli scienziati e dei tecnologi. Arnoldo Mondadori Editore, 1980. 364. o.

ballon kosarában már egy juh, egy kacska és egy kakas is helyet kapott, s mivel az állatoknak semmi bajuk nem esett, XVI. Lajos király engedélyezte az első emberi utassal végrehajtott repülést is. Erre október 15-én került sor Faubourg Saint Antoine-ban, amikor Étienne Montgolfier egy kötött ballon segítségével 24 méter magasra emelkedett. Az első szabadballonos repülés a tudós Pilatre de Rozier és a katonatisztként szolgáló d'Arlandes márki nevéhez fűződik. Ők 1783. november 21-én a Boulogne-i erdő közelében szálltak fel, hogy Párizs fölött átrepülve a közel kilenc km-re fekvő Butte-aux-Cailles szélmalmai között érjenek földet.²

Az első hidrogénnel hajtott, embert szállító gázballon felemelkedésére sem kellett sokat várni, hiszen Jacques Alexandre César Charles jóvoltából már 1783. december 1-jén sor került rá. Az eseménynek az amerikai diplomata, Benjamin Franklin is szemtanúja volt. Jean-Pierre Blanchard bő egy évvel később, 1785. január 7-én elsőként repült át a La Manche-csatorna fölött, de az ő nevéhez fűződik az amerikai kontinens első repülése is.³ Az egymást sűrűn követő dátumok jól jelzik, milyen komoly érdeklődést váltott ki az aeronautika ügye, és hogy milyen gyorsan növekedett a repülés aktív résztvevőinek száma. Nem csoda, hogy a magasba emelkedő ballonok hamarosan a haderő érdeklődését is felkeltették. Sőt, már Joseph Montgolfier is eljátszadozott a katonai repülés gondolatával, amikor a szárazföld és a tenger felől egyaránt bevehetetlennek tartott gibraltári erőd légi úton való megtámadásáról elmélkedett.⁴

A gázballon első tényleges katonai alkalmazására az 1789-es francia forradalmat követő első koalíciós háború (1792–1797) során került sor, amikor a francia haderő 1794. június 2-án egy osztrák tüzérségi támadás közepette levegőbe emelte a Compagnie d'aérostiers (Hőlégballonos-csapat) *l'Entreprant* névre keresztelt kötött ballonját. A kosárban tartózkodó legénység feladata természetesen az ellenség hadmozdulatainak kikémlelése volt, amiről zászlójelekkel tájékoztatták az odalent tartózkodókat.⁵ Habár az új felderítőeszköz vitathatatlanul hasznosnak bizonyult, a szállításával és üzemeltetésével járó logisztikai problémák

2 Ballonnak nevezzük minden levegőnél könnyebb, erőgép meghajtással nem rendelkező léggépjárművet. Osztályozásuk szerint kötött és szabadon repülő ballonokat ismerünk. Kötött ballonnal akkor beszélünk, amikor a járművet kötél vagy fémkábel segítségével egy adott földi objektumhoz rögzítik (horgonyozzák). A szabadon repülő ballon a légköri viszonyoknak megfelelően hosszabb távú helyváltoztatásra is képes. Töltőanyag tekintetében hőlégballonokat és gázballonokat különböztetünk meg egymástól. <http://www.parlament.hu/irom38/02918/fugg/hu/annex07.pdf> (Megtekintés: 2017. szeptember 14.)

3 <https://www.britannica.com/biography/Jean-Pierre-Francois-Blanchard> (Megtekintés: 2017. szeptember 14.)

4 <https://www.britannica.com/biography/Montgolfier-brothers> (Megtekintés: 2017. szeptember 14.)

5 A Meudon-ban állomásozó Compagnie d'aérostiers felállítását a Közjóléti Bizottság határozta el 1794. április 2-án. Az egység egy századosból (Jean-Marie-Joseph Coutelle), egy hadnagyból (Nicolas Lhomond), egy törzsörmeisterből, egy őrmesterből, két tizedesből és húsz közkatonából állt. Június 23-án már a második század felállításáról is döntés született. Az első század három nappal később, a Fleurus-i csatában tette le igazán a névjegyét, ahol Coutelle és a mellé beosztott katonatiszt kilenc órát töltött folyamatosan a levegőben. 1795-ben a ballonosok kivették részüket a mainzi csatából, Mannheim kiűréséből, de felderítéseket végeztek Stuttgart, Rastatt és Donauwörth környékén is. Első kiütésüket az 1796. szeptember 3-án megívott würzburgi csatában szenvedték el, ahol a L'Intrépide nevű ballonnal egyetemben az első század teljes állománya osztrák fogságba esett. Gillespie 2004. 372–373. o.

még nem álltak arányban az általuk megszerzhető információk jelentőségével, így nem csoda, hogy a Bonaparte Napóleon által vezetett Direktórium 1799. január 15-én feloszlatta az egységet.⁶

Ezt követően újabb ötven esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy egy másik Napóleon 1859-ben, az osztrák–francia–szárd–piemonti háború során ismét katonai célból alkalmazzon hőlégballonokat.⁷ Az 1860-as évek már kifejezetten eseménydúsnak tekinthetők a légi hadviselés történetében. Először az amerikai polgárháború (1861–1865), majd a brazil–paraguayi konfliktus (1867) keretei között tűntek fel a gömbkupolás megfigyelő és felderítőeszközök.⁸ Az átütő sikerre mégis az 1870–1871. évi porosz–francia háborúig kellett várni, amikor a porosz csapatok által körülzárt Párizs szabadballonok segítségével tartotta a kapcsolatot az ország többi részével.⁹ Habár a háborút elvesztette, a francia hadvezetés többé már nem kételkedett a hőlégballonok katonai jelentőségében, ezért 1875-ben Chalais-Meudonban felállították a francia repülőerők bölcsőjének számító kiképző és kísérleti központot.

Az elkövetkező tizenöt év alatt minden európai nagyhatalom megszervezte a saját katonai léghajós egységét: Nagy-Britannia 1878-ban, Németország és Olaszország 1884-ben, Oroszország 1885-ben, az Osztrák–Magyar Monarchia 1890-ben.¹⁰ Mivel a gáz előkészítése, illetve a ballonok feltöltése továbbra is nehézkes folyamatnak számított, bevetésükre csakis olyan helyszínen kerülhetett sor, ahol a gázutánpótlás folyamatosan és stabilan biztosítható volt. Ez az oka annak, hogy a ballonok eleinte inkább az erődök védelmében kaptak hangsúlyos szerepet. A gázellátást biztosító eszközök mobilitása az 1910-es évek elején jelentős mértékben növekedett, miáltal a ballonkötelékek is képessé váltak

- 6 A logisztikai problémák súlyosságát mi sem érzékelteti jobban, minthogy a ballonok üzemeltetéséhez szükséges hidrogéngáz előállításához egy speciális kemencét kellett felépíteni a bevetési terület közelében. Napóleon az egyiptomi hadjárat során sem győződhetett meg az egység hasznosságáról, hiszen a felszerelést ki sem pakolták a *Patriote* és az *Orient* sorhajók fedélzetéről, így azok a hajókkal együtt pusztultak el az augusztus 1-jén megvívott abukiri (nílusi) csatában. Gillespie 2004. 372–373. o.
- 7 A francia Nadar (Gaspard-Félix Tournachon) az 1859. június 24-én megvívott solferinói csata folyamán készítette el a világ első légi felderítő fotografiáját.
- 8 A polgárháború első három éve során az Unió és a Konföderáció csapatai is vetettek be ballonokat, a feltöltés logisztikája azonban továbbra is komoly nehézségeket okozott. Habár a Thaddeus S. C. Lowe professzor által irányított északi Hőlégballonos részlegnek, amely működésének csúcspontján hét ballonnal rendelkezett, tulajdonképpen sikerült megoldania a hidrogéngáz-fejlesztés mobilizálása jelentette problémát és az első bull run-i csatában először vezették a tűzérség által nem látott célpontokra az ágyúk tüzét, alkalmazásuk továbbra sem váltotta be a tábournoki kar reményeit. Részsikerek ide vagy oda, az egységet 1863-ban feloszlatták. Haydon 2000. 5–15. o.
- 9 1870-ben 64 ballon repülte át a porosz arcvonalat, amelyek 64 pilótát, 91 utast, 363 postagalambot és 9000 kg levelet szállítottak a fedélzetükön. Öt ballon az ellenség kezébe került, kettő a tengerbe veszett. Historique des 1er et 2me regiments d'aerostation pendant la guerre 1914–1918. Fournier, Párizs. 7. o.
- 10 A korszakban fennálló többi európai országban a következő időpontokhoz kötik a szervezett katonai repülés megszületését (a felsorolást az első világháború két Európán kívüli hadviselő fele egészíti ki): Hollandia és Portugália 1886; Spanyolország, Belgium és Dánia 1889; Japán 1890; Egyesült Államok 1892; Svédország 1897; Bulgária 1906; Törökország, Belgium és Románia 1909; Görögország 1911; Norvégia és Szerbia 1912.

a dinamikusabb mozgásra, vagyis alkalmazásukra a hadszíntér bármely pontján sor kerülhetett. Ennek ellenére az első világháborúig hátralévő időben a katonai megfigyelőballonok számára egy-egy hadgyakorlat kivételével kevés lehetőség nyílt arra, hogy megmutassák az alkalmazásukban rejlő valódi értékeket. Éles helyzetben való tapasztalatszerzésre leginkább a briteknek és az oroszoknak volt módjuk. Előbbiek 1885-ben és 1886-ban a Becsuánaföldre és Szuakin felfedezésére indított expedíciók, valamint a második búr háború (1899–1902) során vetettek be katonai ballonokat, míg az Orosz Cári Légiszolgálat az 1904–1905. évi japán–orosz háborúban alkalmazta őket, elsősorban a liaujangi csatában.

A hőlégballonok egyetemes és katonai fejlődésének rövid történeti áttekintését követően ideje görcső alá venni az Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozó emlékeit. Mint az eddigiekből kiderült, az osztrák katonai vezetés a francia háborúk során szembesült először a légi hadviselés gyakorlati lehetőségével. Habár az ezt követő időszakban rendszertelen módon alkalmaztak repülőeszközöket (1849,¹¹ 1866¹²), csupán egy 1888-ban szervezett bécsi aeronautikai kiállítást¹³ követően vették komolyan fontolóra a katonai jellegű repülés intézményi keretek közé szorítását, amihez természetesen az uralkodó, I. Ferenc József támogatására is szükség volt. Miután egy, a Birodalmi Hadügyminisztérium által kijelölt négytagú katonai bizottság még abban az évben végigjárta a porosz, francia, valamint brit léghajósrészlegeket, 1890-ben a Műszaki és Adminisztratív Katonai Bizottság (*Technische und Administrative Militär-Comité*) meghirdette az első, kizárólag katonák számára kiírt tanfolyamot.¹⁴ A tanfolyamot a következő évben egy újabb követte, majd 1892 őszén, a porosz és bajor léghajósrészlegek mintájára a bécsi Arzenál területén felállították a császári és királyi Katonai Aeronautikai Intézetet (*k. u. k. Militär-aeronautischen Anstalt*),¹⁵ amelynek első parancsnokává Josef Trieb főhadnagyot nevezték ki. Az első ballonrészleg (tulajdonképpen század) 1893. augusztus 20-án kezdte meg működését.¹⁶ Az 1. „Császár” vartüzérezred 1. ütegének alárendelt egység állományába, az irányítással megbízott

- 11 Mivel a lövegek tüze nem érhetett célt, a Velencét ostromló osztrák hadvezetés úgy döntött, hogy ballonokra rögzített, Franz von Uchatius főhadnagy által szerkesztett „bombákkal” támadja a várost. Az eredménytelen kísérletre 1849. július 15-én került sor. *Lenotti* 1892. 10–16. o.
- 12 Az osztrák hadvezetés a königgrätzi csatavesztést követően Bécs védelmére állította fel a rövid életű Luftschiiffergruppe-t (Léghajóscsoport). A Nordarmee alárendeltségébe tartozó csoport állományát (két tiszt, 60 katona) a 27. gyalogezredből verbuválták össze, tevékenységük azonban csúfos kudarccal zárult, mivel a rendelkezésükre bocsátott 1800 m³ térfogatú ballon egy gyakorlat során elszabadult és soha többé nem került elő. *Lenotti* 1892. 17. o.
- 13 A kiállítás szervezője az osztrák repülés atyjának tekintett Viktor Silberer (1846–1924) volt.
- 14 A két ballonnal (*Budapest* és *Vater Radetzky*) végrehajtott tanfolyamra április 15. és augusztus 5. között került sor. A nyolc szerencsés résztvevőt (Anton Schindler százados, Josef Trieb, Herman Hoernes és Johann Sojka főhadnagyok, Joseph Watzek, Franz Eckert és Franz Hinterstoisser hadnagyok, valamint Johann Weinek tartalékos hadnagy) 65 önkéntes közül választották ki. *Desoye* 1999. 13–18. o.
- 15 A szűkös anyagi lehetőségek dacára rövid idő alatt felépült egy fából emelt balloncsarnok, két anyagraktár, egy kezdetleges és kisméretű hidrogénfejlesztő- és kompresszorüzem, egy vegyi laboratórium, egy fényképészeti kamra, a tisztek és a legénység elszállásolását szolgáló helyiségek, valamint a kiképzés célját szolgáló kisebb oktatóépület. Egy hónappal később elkészült a második balloncsarnok is. 1893 nyarára az építkezések lényegében lezárultak. *Desoye* 1999. 13–18. o.
- 16 *Desoye* 1999. 13–18. o.

Franz Hinterstoisser főhadnagyon¹⁷ kívül, négy altiszt és 26 legénységi állományú katona, valamint egy Hannoverből rendelt ballon tartozott. Egyértelmű tehát, hogy osztrák hadvezetés szervezeti tekintetben is követte a nemzetközi trendet, amikor a tüzérség, azon belül is a vártüzérség keretein belül találták meg a kötött megfigyelőballonok helyét.

A következő öt esztendő az erőteljes és gyorsütemű fejlesztések jegyében telt el. 1895-ben felállításra kerültek a krakkói és przemysli várballonrészlegek (*Festungsballonabteilung*), ugyanakkor sor került az első, kötött ballon részvételével megtartott hadgyakorlatra is. 1896-ban létrehozták az első, mobilabb feladatkörre szánt táborig ballonrészleget (*Feldballonabteilung*) is. Az elsőként használatba vett gömbkupolás gázballonokat 1896-ban, 96 M néven állították hadrendbe, a hozzájuk tartozó 96 M gázfejlesztő géppel, amit 1899-ben egy újabb változat követett. A ballonok szállítására alkalmas országos jármű egy évvel később, 97 M néven állt szolgálatba. Ekkoriban szerezték be az első német gyártású Parseval-Sigsfeld sárkányballonokat is, amelyek 1898-ban 98 M néven kerültek rendszeresítésre.¹⁸ Mivel a korai gömbkupolás ballonok erősebb szélben már képtelenek voltak megőrizni a megfigyeléshez szükséges stabilitást, a németek igyekeztek megtalálni az instabilitás megszüntetését lehetővé tévő optimális megoldást. Erőfeszítéseikre az 1893-ban hadrendbe állított Parseval-Sigsfeld-rendszer tette fel a koronát, amelynek sikerét jól mutatja, hogy egészen a háború végéig alkalmazásban maradt. A hosszúkás ballon hengeres alakja leginkább egy uborkára hasonlított. A katonák által egyszerűen csak 'Hülle'-nek (azaz gallérnak) nevezett nagyméretű stabilizátor légzsák a ballontest végén, annak is az alsó felén helyezkedett el. A ballon orrát a stabilizátoron átfolyó légáram emelte meg és fordította a szél felé, minimálisra csökkentve ezzel a legénységnek helyet adó kosár kilengéseinek a számát.

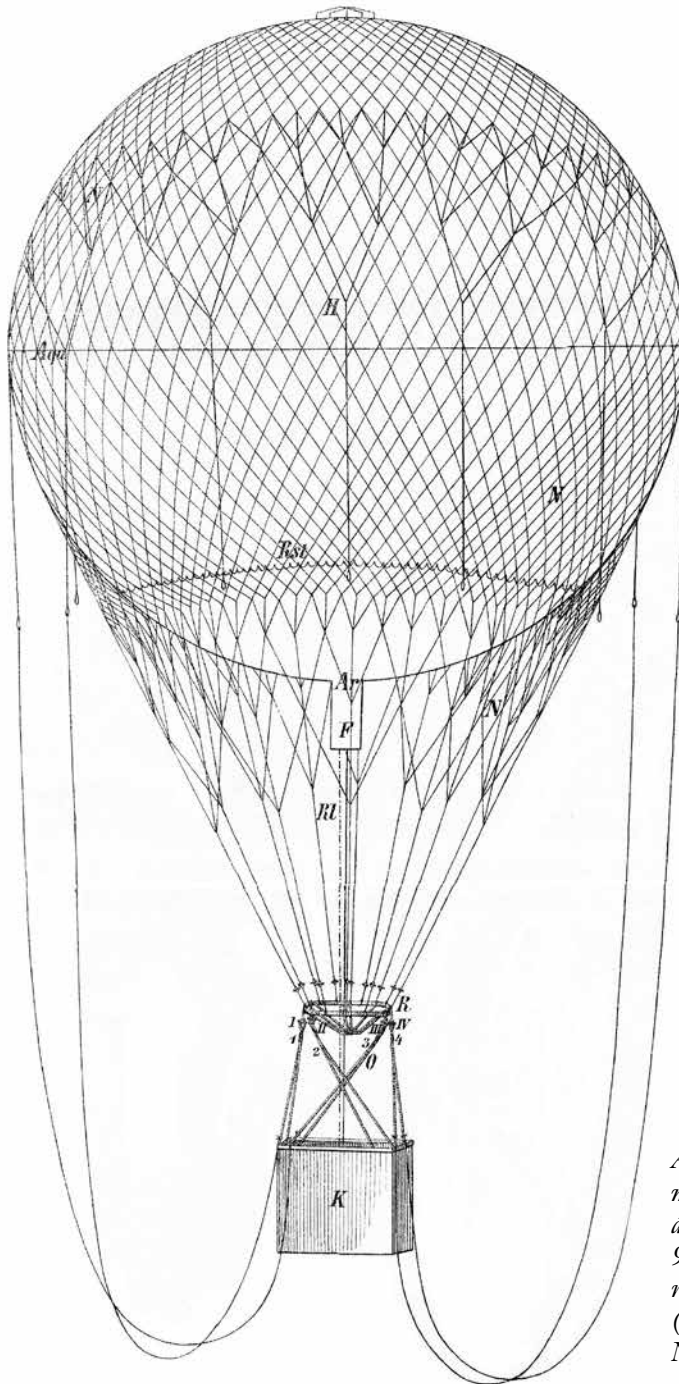
Az első megfigyelőballonokkal kapcsolatos szakutasítást 1899-ben adták ki. A mindössze 17 számozott oldallal rendelkező füzet a tüzérségi tüzvezetés és a megfigyelőtiszti szolgálat szűk hét esztendő alatt felhalmozott, bevalottan csekély mértékű tapasztalatait volt hivatott összegezni.¹⁹ A ballon kosarában tartózkodó megfigyelőtisztek elsődleges feladata a tüzérségi felderítés, valamint a saját tüzérség tüzének célravezetése volt. Az ellenséges ütegek elhelyezkedéséről a lövegek torkolattüze által produkált felvillanások, vagy a feltűnik elhelyezkedő fedezékek árulkodtak. Az állások pozícióját különös precizitással kellett rögzíteni. Miután a saját tüzérség megkezdte a felderített célpont lövetését, a megfigyelő kapcsolatba lépett az üteggel, hogy telefonos kommunikáció segítségével, az egyes lövések becsapódási helyének meghatározása alapján vezesse célra a tüzet.

17 Franz Hinterstoisser (1863–1933) az osztrák–magyar és osztrák katonai ballonrepülés ikonikus alakja volt, aki 1897–1903 és 1907–1912 között töltötte be a Katonai Légőhajós Intézet parancsnoki tisztét. Részt vett a bécsi, majd az osztrák aero clubok megalapításában is. 1931-ben már 150 szabadballonnal végrehajtott repülést tudhatott magáénak.

18 Unterricht für die Ballonabteilungen. Bécs, 1905. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 8153.

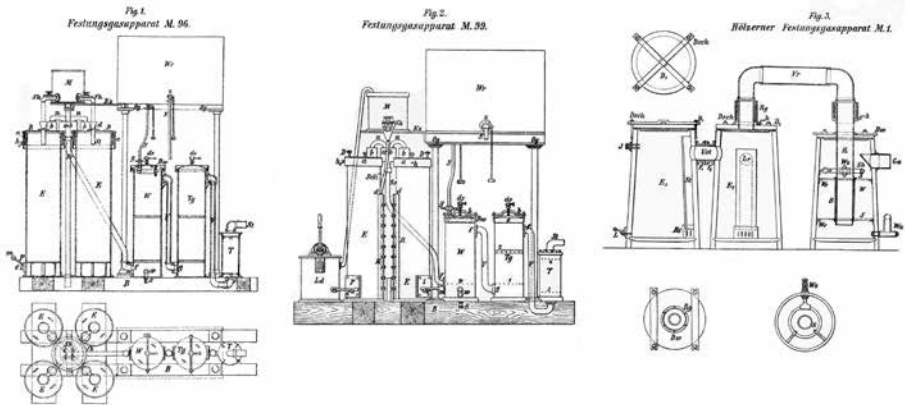
19 Directiven 1899.

Kuglballon M. 96.

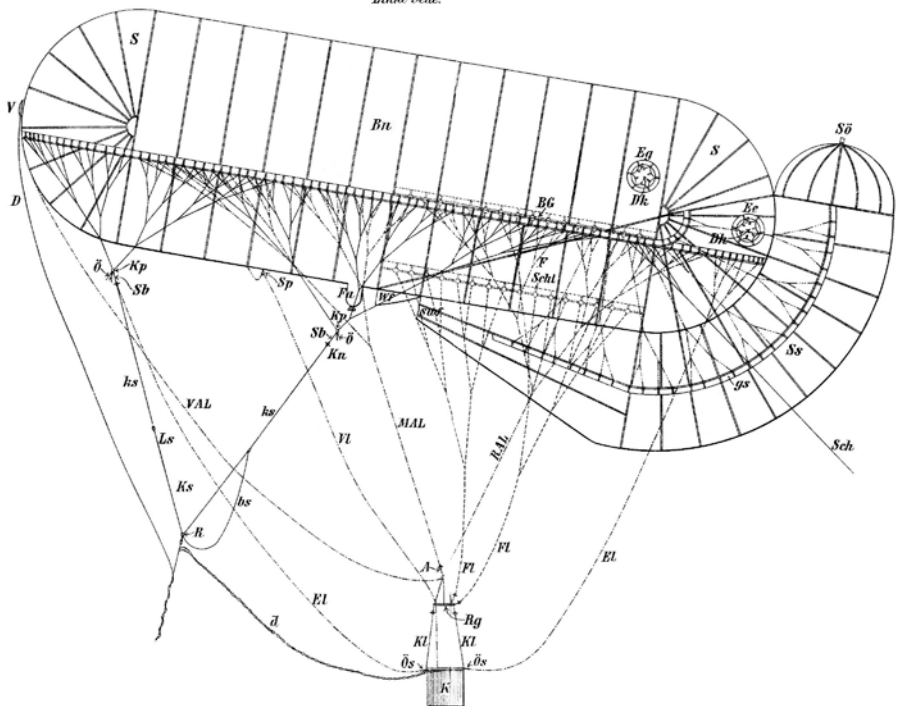
*Az osztrák-
magyar haderő
által rendszeresített
96 M gömbballon
rajza
(Készítette:
Németh Tibor)*

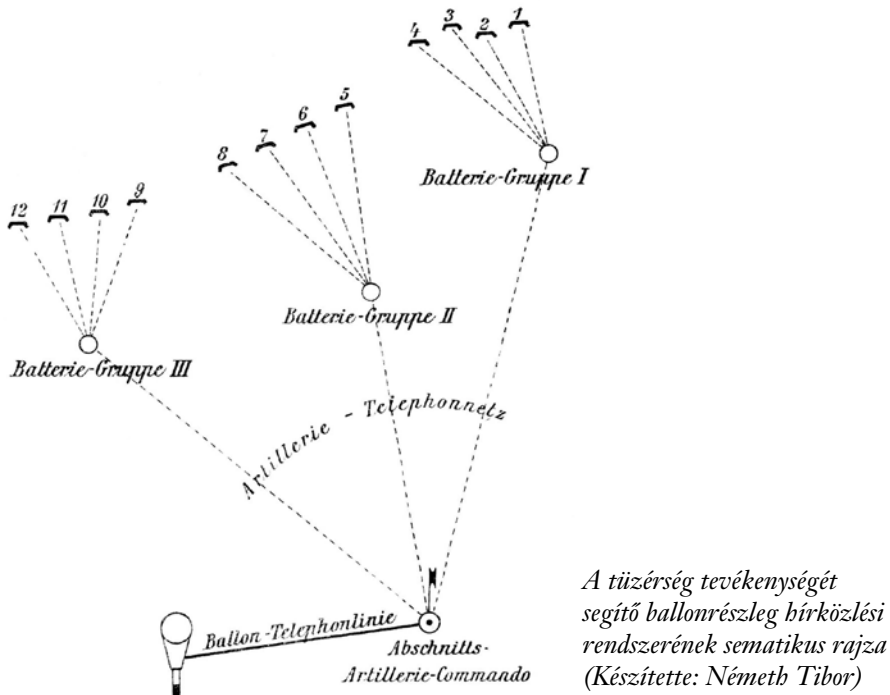

Az osztrák–magyar haderő által rendszeresített első hidrogéngáz-fejlesztő gépek rajza
(Készítette: Németh Tibor)

600 m² Drachenballon.
Tafelung.
Linke Seite.

Az osztrák–magyar haderő által rendszeresített 98 M drachenballon rajza
(Készítette: Németh Tibor)

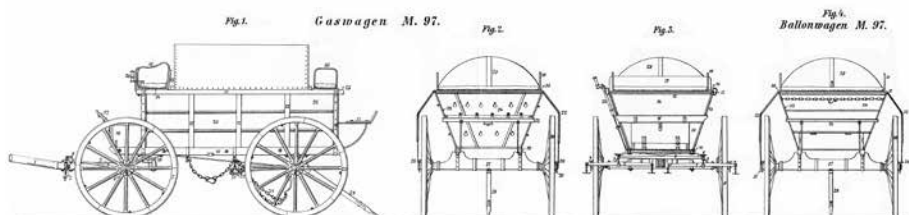

Az egyes ballonrészlegek már a kezdeti időszakban is rendelkeztek telefonállomásokkal, ezek biztosították számukra a gyors hírközléshez szükséges vezetékes összeköttetést. A kosárban tartózkodó megfigyelők minden egyes eseményt és felderítési eredményt telefonon jelentettek az előjáróiknak. A meghatározott hírközlési rendszer kiépítéséhez három kilométernyi telefonkábel és három darab hordozható telefonállomás állt rendelkezésükre, melyek közül egy a kosárban, egy a földi állomáson, egy pedig az illetékes tüzérszakasz parancsnokságnál került elhelyezésre.²⁰

Természetesen írásbeli jelentések, vázlatok, fényképek, valamint térképek is készültek, de olyan eset is előfordult, amikor optikai jelekkel (zászlókkal, jelzőtárcsákkal, valamint elektromos jelzőlámpákkal) továbbították az értesüléseket.²¹ Mivel vitathatatlanul a levegőből készített fotók mutatták be legpontosabban az ellenséges állásokat, az első világháború időszakára már a légi fényképezés is kiemelten fontos tevékenységgé vált. Ebből kifolyólag minden egyes ballonszázadot felszereltek az ehhez szükséges speciális kamerákkal és egyéb felszerelésekkel.

²⁰ Directiven 1899. 7–8. o.

²¹ Directiven 1899. 9. o.

Az osztrák–magyar haderő által rendszeresített 97 M ballonszállító országosjármű rajza (Készítette: Németh Tibor)

Viktor Grzesicki őrnagy egyik 1907-es értekezéséből²² képet kaphatunk a tábori ballonrészlegek korabeli állapotáról: „Az osztrák egységek, habár nagy szükségük volna rá, jelenleg nem rendelkeznek csörlőkkel. Másfelől viszont megkezdődött a régi, meglehetősen nehézkes országos járművek lecserélése. A legutóbbi császár-hadgyakorlaton²³ részt vevő alegységek egyike már az új járműparkkal volt ellátva és hat lóval vontatott fogatai révén (...) nagyfokú mobilitásról tett tanúbizonyságot. Az így felszerelt részlegek a leggyorsabb útegekkel is képesek tartani a lépést, akár harc közben és feltöltött ballonnal is.”²⁴

Az 1. tábori ballonrészleget először 1906. szeptember 1-jén reggel vetették be a Teschentől nyugatra fekvő Mosty magaslaton, hogy megfigyelés alatt tartsa a várostól nyugatra fekvő utak környékét. A ballon felengedését követően kiderült, hogy az arcvonal időközben túl távol került a részleg állomáshelyétől (10 kilométeren kívülre), így a felderítés lehetetlenné vált. A szerencse azonban a részleg mellé szegődött. Mielőtt bevonták volna a ballont, az „ellenség” visszaszorította a Gajinka magaslaton állomásozó csapatokat. Az eseményről és a Tierlitzko (ma Terlicko, Csehország) irányába történő előrenyomásról a ballon megfigyelője három egymást követő jelentésben értesítette a hadtest parancsnokságát.

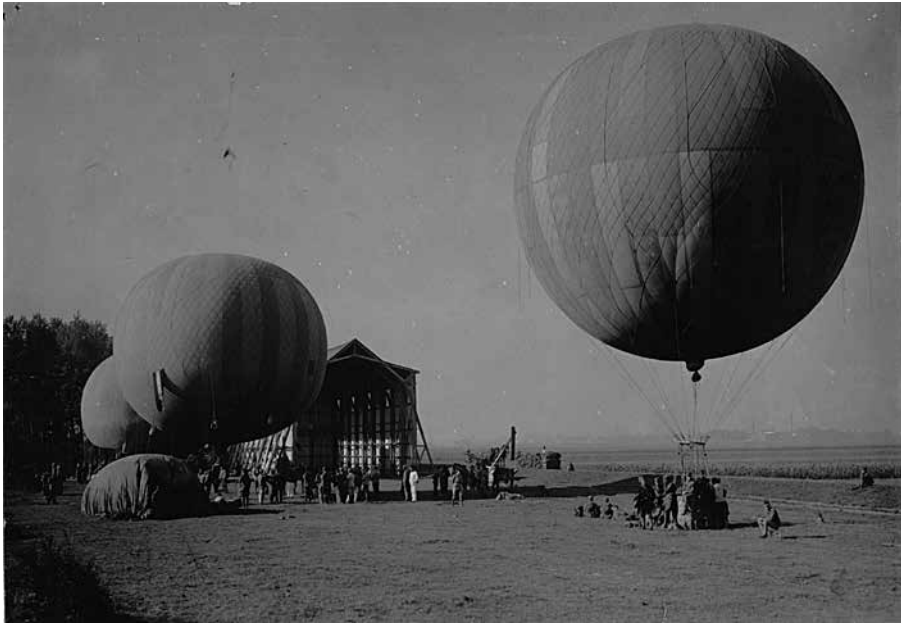
A következő bevetésre szeptember 3-án került sor. A részleget eredetileg a hadtestparancsnokság települési helyén kívánták felbocsátani, ám végül mégis a jobb szárny, azaz a von Bruzek altábornagy által vezetett csoport alárendeltségébe került, ahová reggel 7 óra 15 perckor meg is érkezett. Az Ogradzona mellett felengedett ballon megfigyelőtiszt feladata a szárnyon operáló saját és ellenséges lovasság mozgásának folyamatos szemmel tartása volt.

„A hadgyakorlat a megfigyelőballonok alkalmazását illetően a következő tanulságokkal zárult:

22 Organ der Militärwissenschaftlichen. Szerk. Viktor Grzesicki őrnagy. Bécs, 1907.

23 Az 1906. augusztus 31. és szeptember 4. között megrendezett sziléziai Teschen (ma Cieszyn, Lengyelország) környékén megrendezett hadgyakorlatról van szó, amelyen az 1. és 2. tábori ballonrészlegek vettek részt.

24 A tábori ballonrészlegek eszköztárát 1906 folyamán modernizálták: a trént új járműtípusokkal látták el, majd megjelentek az első motoros csörlők is. Desoye 1999. 13–18. o.

96 M gömbballonokkal végrehajtott oktatási gyakorlat 1918. szeptember 17-én
(HTM Fotóarchívum 10996/Fk)

1., Mivel a beosztott megfigyelőtisztek kiképzése még nem fejeződött be teljesen, az „utolsó simításokat” a badgyakorlaton kellett végrehajtani, ami háborús körülmények között megengedhetetlen.

2., A megfigyelőtiszteket bevetésük előtt tájékoztatni kell a kialakult helyzetről, valamint az abban bekövetkezett változásokról.

3., Elengedhetetlenül fontos, hogy közvetlen kommunikációs kapcsolat álljon fel a ballon és az illetékes parancsnokság között. Vagyis a részleget az adott bevetésért felelős csoportparancsnokság alárendeltségébe kell utalni.”

1902 tavaszán a császári és királyi Haditengerészeti Műszaki Bizottság (*Marinetechnische Komitee*) is érdeklődni kezdett a megfigyelőballonok iránt és javaslatot tett a Birodalmi Hadügyminisztérium Haditengerészeti Részlegének egy aeronautikai intézet felállítására. Helyszínként a polai tengerészeti bázist jelölték meg. Habár a javaslatot pénzügyi okokból elutasították, az 1902 és 1907 közötti években a cs. és kir. Hadsereg (*k. u. k. Heer*) nyaranta a haditengerészet rendelkezésére bocsátott egy-egy ballonrészleget. A négy hetes turnusok során az eszközök használhatósága a partvidék mentén, valamint hajók fedélzetén is kipróbálásra került. A polai cs. és kir. Haditengerészeti Kikötőparancsnokság 1906 elején úgy döntött, hogy beszünteti a további kísérletek támogatását és inkább az optikai jelzőállomások hálózatának nagyarányú bővítése mellett érvelt.

Ennek következtében az osztrák–magyar haditengerészet 1907 után felhagyott a megfigyelőballonok további tesztelésével.²⁵

A szárazföldi haderő természetesen folytatta a fejlesztéseket, amelyek során újabb és újabb részlegek kerültek felállításra. Amikor a Katonai Aeronautikai Intézet helyét 1909. október 7-én átvette a cs. és kir. Közlekedési Dandár (*k. u. k. Verkebrstruppenbrigade*)²⁶ alárendeltségébe tartozó, frissiben megszervezett és a bécsi Arzenálból Fischamendbe költöztetett cs. és kir. Léghajósosztály (*k. u. k. Luftschifferabteilung*),²⁷ hat vártüzérezred és két vártüzérszázlálj rendelkezett saját ballonrészleggel:

1. vártüzérezred – Bécs
2. vártüzérezred – Krakkó
3. vártüzérezred – Przemysl
4. vártüzérezred – Pola
5. vártüzérezred – Cattaro
6. vártüzérezred – Komárom
3. vártüzérszázlálj – Pola
5. vártüzérszázlálj – Trient (ma Trento)²⁸

Az átszervezés, valamint a költözés elsődleges oka a motoros léghajók helyigénye volt, hiszen a jövőbeni kísérletekhez megfelelő méretű és akadálymentes gyakorlóterepre, valamint megfelelő méretű csarnokra volt szükség. Habár a megfigyelőballonok továbbra is a tüzérség alárendeltségébe tartoztak a legfelsőbb hadvezetés légi hadviseléssel kapcsolatos szemléletváltása, amely tökéletesen illeszkedett az ekkoriban kirajzolódó nemzetközi trendekbe, egyre negatívabb hatást gyakorolt a kötött ballonos egységek jövőképre.²⁹ Amint a léghajók, majd nem sokkal később a repülőgépek is megjelentek a császári és királyi haderő eszköztárában, a kötött megfigyelőballonok egyre inkább kezdtek a háttérbe szorulni. Folyamatosan szűkültek a rendelkezésre álló anyagi- és pénzügyi források, a hadgyakorlatokon már csak a legkritikább esetekben vehettek részt. A folyamat gyors eszkalálódása odáig vezetett, hogy 1913-ban döntés született a tábori ballonrészlegek felszámolásáról. A használható hadianyagokat a megmaradt várballon-részlegek között osztották szét.³⁰

25 *Desoye* 1999. 13–18. o.

26 A dandár parancsnoka ekkoriban Leopold Schleyer vezérőrnagy volt.

27 A Léghajósosztály katonái nem rendelkeztek saját egyenruhával, azaz továbbra is korábbi fegyvernemük (gyalogság, lovasság, tüzérség) uniformisát viselték. Érdekesség, hogy állományjelzőjükké annak ellenére is a gömbballont ábrázoló jelvényt (a főtisztek számára aranyzegélyes, a tisztek számára aranyozott, míg az altisztek ezüstözött fémből készült) választották, hogy maguk a megfigyelőballonok szervezetileg továbbra sem az új alakulathoz tartoztak. A zubbony gallérján, közvetlenül a rendfokozati jelzések mögött viselt jelvényt hivatalosan 1910. szeptember 19-én vezették be.

28 *Desoye* 1999. 124. o.

29 A motoros repülőgépek gyártásában és fejlesztésében élen járó Franciaországban 1911-től mutatható ki a kötött ballonok visszaszorulása, míg a német hadvezetés tulajdonképpen a Zeppelinek megjelenése óta bizonytalankodott a prioritásokat illetően.

30 *Desoye* 1999. 124–125. o.

Ez utóbbiak csupán annak köszönhetőek fennmaradásukat, hogy a repülőgépekkel végzett tűzérési tűzvezetés, a rendelkezésre álló géptípusok korlátozott műszaki lehetőségei miatt még gyerekcipőben járt. A repülőgépek egész egyszerűen képtelenek voltak a megfigyelés, a tűzvezetés, de még a nélkülözhetetlen kommunikáció folyamatos fenntartására is. Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök ezért határozatlan időre felfüggesztette a program gyakorlati végrehajtását. Talán még ő sem sejtette, hogy ez a döntés mennyire szerencsés momentumnak bizonyul majd szűk egy évvel később.

1914. július 28-án, a Szerbiának átadott osztrák–magyar hadüzenet napján nyolc várballon részleg volt bevethető állapotban. Az alegységek diszlokációja a következőképpen alakult:

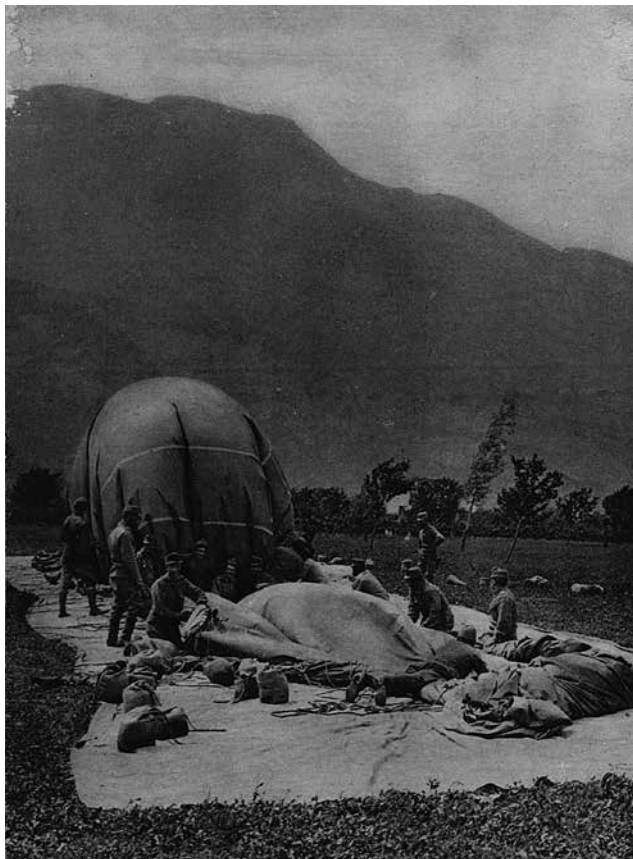
1. ballonrészleg	Bécs	1. vártűzérezred
2. ballonrészleg	Krakkó	2. vártűzérezred
3. ballonrészleg	Przemysl	3. vártűzérezred
4. ballonrészleg	Pola	4. vártűzérezred
5. ballonrészleg	Cattaro	5. vártűzérezred
6. ballonrészleg	Fischamend	6. vártűzérezred
7. ballonrészleg	Pola	3. vártűzérezred
8. ballonrészleg	Trient (Trento)	5. vártűzérezred ³¹

A mozgósítás során a megszüntetett tábori ballonrészlegek elraktározott anyagából további négy részleget (9–12.) állítottak fel, így 1914 decemberére a Monarchia 12 kötött ballonos alegységgel rendelkezett, ezekből négy Krakkóban, három Przemyslben, kettő Polában, egy Cattaróban, egy a Szabáccsal szembeni Klenakban (ma Szerbia), egy pedig Bécsben állomásozott. Az első hetek átszervezéseit követően a ballonrészlegek állománya és felszereltsége a következőképpen nézett ki: egy darab kézi vagy motorizált csörlővel mozgatott 98 M Parseval-Sigsfeld gázballon (1000 m³), hat tiszt és 137 főnyi legénység, 82 ló és 31 darab országos jármű (ez utóbbit egy darab ballonszállító-, berendezéstől függően két vagy hat darab gázfejlesztő-, egy darab csörlő-, egy darab szer-, egy darab létrás kocs, valamint egy mozgó tábori konyha is erősítette).³²

A menetben lévő, négy szakaszból álló ballonrészleg élén az egység parancsnoka, illetve a megfigyelőtisztek lovagoltak. Mögöttük a mobil gázfejlesztő berendezések országos járművei haladtak (ez tulajdonképpen berendezésenként két kocsit jelentett). A harmadik jármű a motoros csörlőt, a negyedik az összehajtogatott ballontestet szállította. Ezután következtek a kosár, valamint a kosártartozékok számára kijelölt szerkocsik, míg az oszlop fennmaradó része a műszaki berendezéseket és anyagokat, valamint a hidrogéngáz előállításához szükséges felszereléseket szállította. Természetesen a legapróbb alkatrészeket is a szabályzat által előírt módon málházták fel. Egy feltöltött ballon napi menettávolsága

31 Uo.

32 Directiven. Mellékletek.

*98 M ballon
leeresztésén fáradozó
osztrák–magyar
katonák az Isonzó-
fronton 1916-ban
(HTM Fotóarchívum
10959/Fk)*

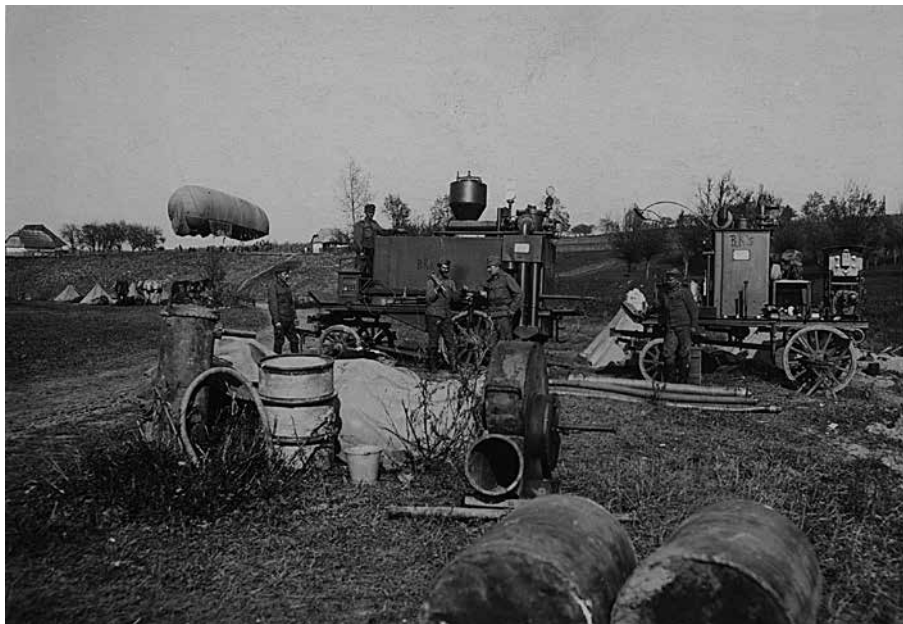
kifejezetten csekély volt, leeresztett állapotban átlagosan négy kilométert lehetett megtenni vele óránként, feltéve, hogy az alegység jó minőségű úton haladt.³³

A ballonrészlegek mozgását zárt vonalban, oszlopban vagy menetoszlopban kellett végrehajtani. Ezek részleteit aprólékosan rögzítették, a katonákkal pedig alaposan begyakoroltatták.

A század abban a pillanatban megkezdte a ballon üzembe helyezését, amint elfoglalta a kijelölt alkalmazási körletet. Az állomás helyigénye, parancsnoksággal együtt, megközelítőleg a tüzérségi ütegekéhez volt hasonló. A kijelölt területet álcázni kellett és nem eshetett az ellenséges tüzérség hatókörén belül. Első lépésként a legénység kézi ventilátorok segítségével felfújta a ballontestet. Erre azért volt szükség, hogy felderíthessék az esetleges szivárgási pontokat. Az ellenőrzést a kezelőszemélyzet a burok belső oldalán hajtotta végre, az esetleges lyukakat, meggyengült tömítéseket ragasztás segítségével hozták helyre.

A burok vizsgálatával egyidejűleg nekiláttak a gázfejlesztés megkezdéséhez szükséges előkészületeknek is. A gázgenerátor két egységből állt, a gázfejlesztő,

³³ Desoye 1999. 128–129. o.

Az 5. tábori ballonrészleg gázfejlesztő állomása, háttérben a hozzá tartozó 98 M megfigyelőballonnal 1916-ban (HTM Fotóarchívum 11032/Fk)

illetve a gáztisztító járműből. Vegyszerként szilícium-dioxidot és nátronlúgot használtak. Amint a gázfejlesztőben a nátronlúg (nátrium-hidroxid) vizes oldatának hőmérséklete elérte a 90–100°C fokot, az oldathoz szilícium-dioxidot adagoltak. Az ily módon beinduló vegyi folyamat során hidrogéngáz keletkezett, amit egy cső segítségével vezettek át a tisztítóegységbe. A gáz hűtéséről vízpermet gondoskodott. A megtisztított gázt töltőcső segítségével vezették át közvetlenül a ballonba, vagy a légsákszerűen működő tároló konténerbe (*Füllsack*).

Ezt követően került sor a kosár és a hozzá tartozó felszerelési tárgyak (meteorológiai mérőberendezések, távcső, fényképezőgép, tábori telefon, térképek, rajzeszközök) előkészítésére. A ballont a legénység kötelek segítségével vontatta át a gáztöltés helyszínéről a felbocsátási pontra, ahol végrehajtották a kosár felkapcsolását. Miután az egy vagy két főből álló személyzet is elfoglalta a helyét, a ballont felengedték. Az eszköz rögzítését a háború elején kézi, majd egyre inkább motoros csörlővel biztosították. A kábel egy 50 lóerős benzinmotor által hajtott dobra volt felcsévéelve. A ballon feleresztésekor a hidrogéngáz felhajtóerejét használták ki a kábeldob működtetésére, a motor segítségét csupán a bevonás során vették igénybe.

A kötött megfigyelőballonokat az alább ismertetésre kerülő módokon vetették be:

- működési magasság: 1500–1800 m, megfelelő látási viszonyok esetén;
- maximális megfigyelési távolság: gyalogsági tevékenység esetén 14 km, tüzéségi tűz esetén 20 km;

Az első világháború folyamán rendszeresített motoros csörlőkocsi és a hozzá tartozó 98 M ballon 1917-ben (HTM Fotóarchívum 11073/Fk)

- erős vagy viharos szélben (15 m/sec felett) a megfigyelés lehetetlenné vált;
- maximális alkalmazási idő: a gázfejlesztő-készülék típusától függően 6–10 óra (30.000 literes vízigénnyel) – a palackok egyenként másfél-három órányi üzemidőt biztosítottak;
- a töltőállomást az ellenséges tüzéség hatókörén kívül kellett elhelyezni;
- további felszerelések: fotókamera, szélmérő-állomás;
- állandó jelleggel törekedni kellett a műveletben érintett tüzéségi vagy gyalogsági egységekkel fenntartott folyamatos és közvetlen telefonösszeköttetésre;³⁴
- harctevékenység előtt, alatt és után folyamatosan törekedni kellett a csatatér vagy a meghatározott frontszakasz lehető legpontosabb felmérésére;
- szükség esetén üzenetek és jelzések továbbítása;
- esetenként demonstráció vagy megtévesztés.³⁵

Mivel a magasság növekedésével a légnyomás arányosan csökken, az emelkedés során a ballontestben lévő gáz térfogata folyamatosan tágul. Jól látható, hogy ez az egyszerű fizikai törvény egy bizonyos magasság elérése után a szerkezet pusztulásával fenyegethet. A veszély elhárítását egy automatikus szelep

34 A kapcsolattartás olyannyira fontos volt, hogy 1917-ben *Verbindung der Infanterie mit Fliegern und Fesselballonen* címen 16 oldalas tájékoztatófüzetet adtak ki róla. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 8035/6-3.

35 *Desoye* 1999. 125. o.

tette lehetővé, ami a kérdéses nyomásszint elérésekor azonnal megnyílt, hogy kibocsássa a felesleges gázt. A szelep meghibásodása óhatatlanul a ballon lezuhanásához vezetett, ám ilyen esetre csak ritkán, egész pontosan két alkalommal került sor az első világháború során. A balesetekben egy megfigyelőtiszt hősi halált halt, ketten egész életükre lebénultak.

Az öngyulladás szintén komoly veszélyforrásként jelentkezett. Erre leginkább akkor volt esély, ha a ballont viharfelhőben, vagy azok közvetlen közelében voltak kénytelenek működtetni. Az öngyulladás másik kiváltó oka a jórészt fémből gyártott szelepek felületén keletkező elektromos szikra volt. Hogy csökkentsék a kockázatot, a szelep és a rögzítő kábel között földkábelrel feszítettek ki, ami ettől kezdve egyfajta villámhárítóként funkcionált. A háború során egy ballon pusztult el öngyulladás miatt. A katasztrófa következtében a beosztott megfigyelőtiszt hősi halált halt.

Miután a ballon végrehajtotta a megszabott felderítő feladatot, a motoros csörlő segítségével bevonták és lehorgonyozták. Ahol nem állt rendelkezésre balloncsarnok, ott lehetőség szerint valamilyen szélvédett helyet (például erdei tisztást vagy egy alkalmas méretű dolinát) jelöltek ki erre a feladatra. A horgonyzás során először hevedereket vetettek át a feltöltött ballontesten. A hevederek végét karók leverésével rögzítették a földhöz, miközben a ballon oldalkötézetére homokzsákokat függesztettek fel. Ez a módszer azonban kizárólag a szél ellen nyújtott megfelelő védelmet, holott a rossz időjárás már önmagában is komoly károkat okozhatott a ballon anyagában. Lehetőség szerint tehát törekedni kellett a harceszköz tető alatt tartására. Rögtönzött ballontárolók (azaz menedékek) kialakítását a lehető legegyszerűbb eszközökkel is végre lehetett hajtani: váz- és tetőszerkezetet például helyben vágott fatörzsekből is építhettek, amit aztán lombos ágakkal fedtek le. Ha a század hosszabb időn át állomásozott egy adott helyen, a tárolást tartós kialakítású, fából vagy vasból emelt, megfelelő burkolattal ellátott balloncsarnokkal oldották meg.

A ballonokat normális esetben gumírozott pamutszövetből készítették, ám a háború során drasztikusan csökkent a rendelkezésre álló friss gumikészlet, ami komoly nehézségeket okozott. A közös Hadügyminisztérium a ballonpótcsoportokat bízta meg megfelelő póanyag felkutatásával és kipróbálásával. Miután kemény munkát és hosszas kísérletezést követően sikerült rátalálni a megfelelő materiára, a megfigyelőballonok új generációjánál gumi helyett már cellonpreparátumot³⁶ használtak tömítőanyagként. A cellonballonok, habár lényegesen gondosabb karbantartást igényeltek, mint gumírozott elődeik, minden tekintetben megfeleltek a követelményeknek. A cellon felfedezése és alkalmazása jelentős előnyt biztosított az osztrák–magyar haderőnek azokkal a hadviselő országokkal szemben, amelyek szintén gumihianyral küszködtek.

36 Cellulózacetát és kámfor keverékéből álló nem éghető anyag. Oldószere az aceton. Az első világháború folyamán egyes repülőgéptípusok vászonborítását is kezelték vele.

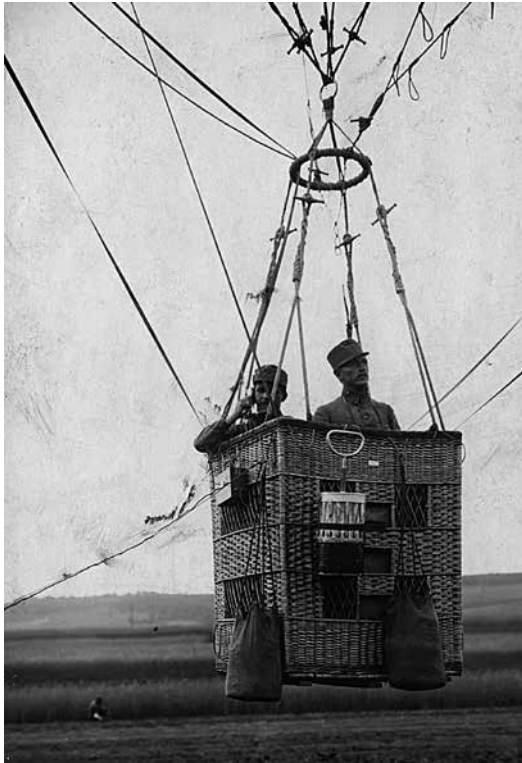

*98 M kötött
megfigyelőballon
felbocsátását végző
század 1917-ben
(HTM Fotóarchívum
11074/Fk)*

A ballonalakulatok jelentőségét mi sem jelezhetné jobban, minthogy 1915 folyamán, Olaszország hadba lépését követően újabb négy alegység került felállításra:

1915. július 2.	13. ballonrészleg
1915. augusztus 5.	14. ballonrészleg
1915. szeptember 7.	15. ballonrészleg
1915 októbere	16. ballonrészleg

A következő év hatalmas változást hozott az osztrák–magyar repülőerők szervezeti életében, ami ezúttal már a kötött megfigyelőballonokkal dolgozó alegységek életét is közvetlenül érintette. Az 1909-ben felállított cs. és kir. Léghajósrészleg helyét 1916. január 1-től a szintén a közös haderő alárendeltségébe tartozó cs. és kir. Légjáromcsapat (*k. u. k. Luftfahrtruppe*) vette át, mely szervezet egészen az első világháború végéig, pontosabban szólva az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig működött. A ballonrészlegek tehát kikerültek a tüzérség szervezetéből és betagozódtak az Emil Uzelac ezredes által

*Kétfős ballonlegénység a kosárban
elhelyezett tábori telefonon tesz
jelentést a feladatot ebrendelő
parancsnokságnak 1915-ben
(HTM Fotóarchívum 10990/Fk)*

irányított légierő struktúrájába. A tábori ballonrészlegek a Hadseregrepülő-parancsnokság (*Kommandant der Armeeflieger*), a ballon-javítóműhely a Tábori Hadsereg Hadtápalakulatok (*Etappenformationen der Feldarmee*), a kiképzésért felelős pót-, iskola- és tanszázadok³⁷ a Léghajós-pótcsoport Parancsnokság (*Kommando der Luftschifferersatztruppe*) hatáskörébe tartoztak.

A ballonos egységek szervezése természetesen ezt követően sem állt le. 1916 folyamán kilenc (17–25.) újabb részleget állítottak fel, amit a következő évben további kettővel (26. és 27.) egészítettek ki. A részlegek 1918-tól századokként működtek tovább, miközben február–március folyamán öt ballon-pótszakasz (1–5.) megszervezésével egészítették ki a már meglévő erőket. Ez utóbbiak közül az 1. pótszakasz a 25. (Ramera), a 2. a 2. (Cofrancui – ma Oderzo része), a 3. a 15. (Fontenelette), a 4. az 1. ballonszázad (Baldizza) állomáshelyén kezdte meg működését.³⁸

37 Két ballon-pótszázad, egy ballon-iskolaszázad, valamint egy tüzérségi ballon-tanszázad. A tábori részlegek szintén rendelkeztek kiképző- és hadkiegészítő, illetve logisztikai és anyagellátó egységekkel.

38 Érdekeség, hogy 1918 augusztusában a 13. és 27. ballonszázadok a nyugati fronton tevékenykedtek a német XVIII. hadtestparancsnokság alárendeltségében. A maradék 25 ballonszázadból 23 a Belluno-hadseregcsoport (15 alegység az Isonzó-hadsereg, nyolc alegység a 6. hadsereg) kettő pedig a Tiroli-front parancsnoksága alá tartozott. *Desoye* 1999.

A bevagónírozott 9. ballonszázad várakozik a Tarnopolba való bevonulásra 1918-ban (HTM Fotóarchívum 11031/Fk)

A ballonrészlegek emberanyagának kiválasztása és szakképzése rendkívül fontos feladat volt, mivel a kötött ballonokon szolgálatot teljesítő megfigyelőtiszteknek rendkívül komoly fizikai és mentális követelményeknek kellett megfelelniük. A gyakorlati tapasztalat mellett természetesen tisztában kellett lenniük a számukra előírt feladatkörökkel, a ballonon található eszközök használatával, az emelkedés és ereszkedés során használt berendezések működésével, valamint a ballon karbantartásával és javításával. Egyszóval nélkülözhetetlen volt a magas szintű szaktudás. Arról már nem is beszélve, hogy a szerteágazó ismeretek elsajátításán túl elengedhetetlen volt a kiváló látás, valamint a „tengerészgyomor”, amely émelygés nélkül bírta a ballon óhatatlanul bekövetkező imbolygását és persze a gyors tájékozódó képesség sem jelentett éppen hátrányt. A tiszteknek át kellett látniuk az adott frontszakaszon, esetenként az egész fronton fennálló harcászati/hadműveleti helyzetet, miközben nyugodtan és lelkiismeretesen kellett továbbítaniuk a hadvezetés számára nélkülözhetetlen jelentéseket, üzeneteket. Érett és kiforrott helyzetértékelést vártak el tőlük, pontos és érthető térképvázlatokat kellett rajzolniuk, nem is beszélve arról, hogy a korabeli fényképezőgépek nehéz körülmények között történő használatát is tökéletesen kellett elsajátítaniuk.

Mivel a hatalmas méretű, messziről is jól látható kötött ballonok vonzó célpontot jelentettek, ráadásul felderítő tevékenységük miatt a szemben álló fél komoly veszélyforrásként könyvelte el őket, gyakorta indítottak heves

támadásokat ellenük.³⁹ A támadások többsége nagy távolságból végrehajtott tüzérségi tűzcsapás volt, amellyel elsősorban az érintett frontszakasz nagy látószögű megfigyelését igyekeztek megakadályozni. Az ellenség célja nem feltétlenül a ballon elpusztítása volt, sokkal inkább az arcvonaltól való lehető legtávolabb szorítására törekedtek. Ha a tüzérség tevékenysége eredménytelennek bizonyult, jó eséllyel a repülőgépek bevetése következett, amelyek ellen a ballonok – legalábbis látszólag – tökéletesen védtelennek bizonyultak.

Habár a repülőgépek már a háború első éveitől fogva támadták a felengedett vagy földhöz horgonyzott megfigyelő ballonokat, a nagy magasságból repülőnyilakkal, gyújtóbombákkal, illetve géppuskatűzzel végrehajtott akciók csak ritkán jártak eredménnyel.⁴⁰ 1917-re a légi harc ezen formája olyan gyakorivá vált, hogy a ballonokat szinte napi rendszerességgel érte gyújtórakétákkal (Prieur-rakéta)⁴¹ vagy géppuskatűzzel végrehajtott támadás. Többé már nem volt kérdés, hogy a magasban operáló kötött ballonoknak védelemre van szükségük.⁴²

A kötött ballonok megsemmisítése tulajdonképpen századszintű feladattá vált, így esetenként akár nyolc repülőgépből álló kötelékeket is bevetettek ellenük.

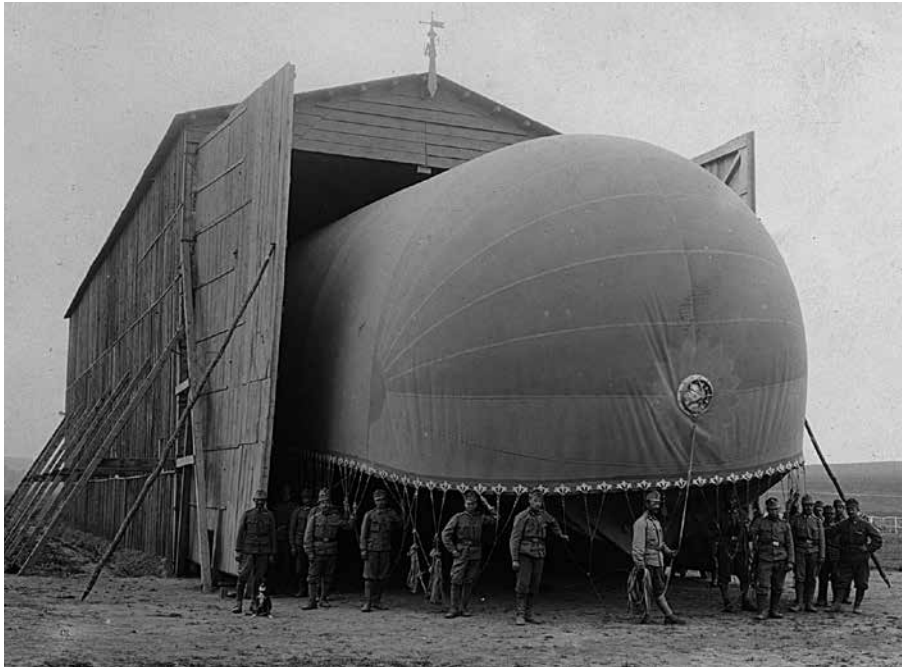
- 39 Hogy a kötött ballonok mekkora veszélyt jelentettek, azt jól érzékelteti a 9. repülőszázad (Fliegerkompanie 9) 1917. február havi jelentése a keleti frontról: „Tüzérségi bevetésre [a hónap során – a szerző] hét alkalommal került sor. Az akciók során a század egy 15 cm-es nehéztarackos és egy 10,4 cm-es hosszú csövű üteg tüzének irányítását bajtotta végre. A célpontok azok az ellenséges ütegek voltak, melyek működését a megfigyelő-ballonnal végzett felderítés is egyértelműen visszaigazolta.” Kriegsarchiv/Luftfahrtruppen Karton Nr. 182.
- 40 A 9. repülőszázadnál szolgálatot teljesítő Oskar Šafar főhadnagy 1915 folyamán például két szerb megfigyelőballon lelövését könyvelhette el Belgrád térségében. Az elsőt február 22-én, a másodikat március 3-án. Kriegsarchiv/Luftfahrtruppen Karton Nr. 182.
- 41 Pierre de Cazenove de Pradines hadnagy, a francia SPA81 repülőszázad pilótája a következőképpen elevenítette fel a gyújtórakétákkal kapcsolatos első tapasztalatait: „Egy nap a század parancsnoka, Raymond Bailly százados önként jelentkező pilótát keresett a Montfauconnal működő ballon megsemmisítésére – jelentkeztem és megkezdtem a felkészülést. A SPAD-om főtartóira felkerültek az elektromos elsütő szerkezettel rendelkező Le Prieur-rakéták. Hamarosan rátaláltam a prédámra és miközben a géppuskafészekek tüzet nyitottak rám, egy gyors zubanással rá is csaptam. A megfelelő pillanatban kivettem a gépet a zubanásból, elsütöttem a rakétákat, melyek hatalmas füstfelhő középette a szélrózsa minden irányába szétrepentek. Abogy a füst szertefoszlott, látom ám, hogy a ballon még mindig teljesen érintetlen. A rakéták mindenfelé mentek, csak a cél irányába nem! Úgy indultam baza, hogy csak egyetlen egy golyó ütötte át a repülőgépem. Másnap foszforos gyújtólövedékekkel a géppuskámban tértem vissza és lángba borítottam a ballont.” Jon Gutman: Balloon-Busting Aces of the World War 1. Osprey, 2005.
- 42 Azt gondolhatnánk, hogy a hatalmas, hidrogénnel töltött ballontest könnyű zsákmányt jelentett a vállalkozó szellemű vadászpilóták számára, a valóság azonban az, hogy a legtöbb hajózó kifejezetten veszélyes feladatként tartotta számon az efféle bevetéseket. Mivel a ballonok megközelítéséhez át kellett repülni a frontvonalat, az ellenség megfigyelői jó előre tájékoztatották a részlegeket a közeledő veszélyről, így idejekorán megkezdhetők a ballon bevonását. Ez azt jelentette, hogy a vadásznak az esetek többségében alacsonytámadásban kellett rácsapnia az elpusztítani kívánt harceszközre, vagyis keresztül kellett repülnie a ballon köré telepített légvédelmi eszközök (lövegek, géppuskák, kézi lőfegyverek) tűzfüggönyén. A hidrogéngáz lángra lobbantása még gyújtólövedékkel sem volt egyszerű, ezért sok esetben több rácsapást is végre kellett hajtani, ami a csökkenő magasság révén egyre nagyobb és nagyobb veszélyt jelentett. És persze ott volt a lehetőség, hogy támadás közben, vagy épp a visszaúton, megjelenjen a ballon védelmében levegőbe emelt ellenséges repülőgépek is.

*Brunner-rendszerű ejtőernyő
a ballonkosár oldalára
felerősíthető tartózsákban
(HTM Fotóarchívum
102962/Fk)*

A vadászok ilyenkor igyekeztek a Nap irányából támadni, hogy lehetőleg csak az utolsó pillanatban fedezzék fel őket. Az általánosan követett taktika szerint a kötelékből kivált egy vagy két darab repülőgép, hogy zuhanórepülésben rávesse magát a csörlőzés alatt álló ballonra. A támadók 100–200 méterről nyitották meg a tüzet, géppuskáikból foszforos gyújtólövedékek sorozatát zúdítva a célra. A kötelék többi tagja eközben a támadó gépek fedezésével volt elfoglalva, amelynek során igyekeztek magukra vonni a ballon védelmében esetlegesen akcióba lendülő repülőgépek, illetve a környékre telepített légvédelmi lövegek figyelmét. Eközben természetesen folyamatos géppuskatűzzel árasztották el a földi kiszolgáló állomást és az ott tevékenykedő katonákat. A lehorgonyzott ballonok ellen végrehajtott bevetésekre legszívesebben olyan napokat választottak ki, amikor alacsony volt a felhőzet alapja. A kis magasságban, lefojtott motorral repülő vadászok általában még napkelte előtt, zajtalanul és meglepetésszerűen vetették rá magukat a kiszemelt ballonállomásra. Az esetek többségében három rácsapást követően villámgyorsan tűntek el a tett színhelyéről.

A rendszeressé váló légitámadások természetesen megfelelő ellenrendszabályok bevezetését eredményezték. A horgonyzási pontokat övező magaslatokra légvédelmi géppuskákat telepítettek. A légtalmai megfigyelők, valamint az arcvonalban tevékenykedő egységek távbeszélőn jelezték az ellenséges repülőgépek közeledését, amiről a ballonszázad megfigyelőtisztjei szintén telefonon tájékoztatták a légvédelmi feladatokat ellátó alegységek tagjait. Amint

*98 M ballon kivontatása egy szétszedhető tábori fabangárból
(HTM Fotóarchívum 84266/Fk)*

a ballonállomás vezetési pontján tudomást szereztek az ellenség támadószándékáról, a megfigyelőtiszt utasítást kapott ugrásra. Ezt a kosárra csatolt Brunner-rendszerű ejtőernyő tette lehetővé,⁴³ amit úgy alakítottak ki, hogy a nyitást megelőzően a lehető legrövidebb idő alatt megfelelő távolságra kerüljön ballontól. Ezzel igyekeztek megakadályozni azt, hogy az esetlegesen lángra gyúló alkatrészek felgyújtsák az ernyőt. A megfigyelőtisztet csupán a megfelelő lélekjelenlét, az erős idegrendszer, valamint a gyors döntéshozatali képesség menthette meg a fájdalmas tűzhaláltól vagy a gyilkos géppuskalövedékek találatától. Az oldást követően a kosár fölé rögzített ernyő automatikusan nyílt ki, hogy ezt követően nagyjából 4,5 m/mp-es ereszkedési sebességgel biztosítson lehetőséget a megfigyelőtisztnek a problémamentes landolásra. Életbevágó volt, hogy az ugrásra még a ballon kigyulladás előtt kerüljön sor. A késlekedés, a megfelelő pillanat elszalasztása szinte minden esetben a legénység életébe került.

Márpedig a veszteségek a háború utolsó évére riasztóan megnövekedtek. Míg 1916-ban csupán egyetlen osztrák–magyar kötött ballon semmisült meg az olasz fronton, addig 1917-ben már öt, 1918-ban pedig további 19–20 harceszköz került fel az olasz és brit repülők dicsőséglistájára. Az orosz és francia pilóták által esetlegesen elpusztított harceszközök számának feltárásához további kutatásokra

43 Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó 2015. 223–226. o.

lesz majd szükség, de azt így is bátran kijelenthetjük, hogy 1918 tavaszára-nyarára az Antant légi fölénye tulajdonképpen elsöprővé vált ezen a hadszíntéren is. A rendelkezésre álló adatok szerint a veszteséglista a következőképpen alakult:⁴⁴

Dátum	Név	Nemzetiség	Veszteséget szenvedett század/részleg	Helyszín
1916. 10. 18.	Pier Ruggero Piccio	olasz	?	Selo
1917. 08. 07.	Flavio Torello Baracchini	olasz	?	Tolmino (?)
1917. 11. 30.	Giovanni Ancillotto	olasz	13. ballonszázad (Franz Bibica hdgy.)	Fossalta
1917. 12. 03.	William George Barker és Giovanni Ancillotto	kanadai olasz	10. ballonszázad (Max Riegert hdgy.)	S. Polo
1917. 12. 05.	Giovanni Ancillotto	olasz	2. ballonszázad (R. Hans Bratina hdgy)	Rustigné
1918. 01.28.	Guido Masiero	olasz	?	Asiago-tól nyugatra
1918. 02. ?	William George Barker	kanadai	?	?
1918. 02. ?	William George Barker	kanadai	?	?
1918. 03. ?	William George Barker	kanadai	?	?
1918. 03. 05.	Alvaro Leonardi	olasz	?	a Piave alsó folyása
1918. 03. 07.	Francis S. Symondson	brit	?	Chiarano környéke
1918. 04. 03.	Flavio Torello Baracchini	olasz	17. ballonszázad	Premanor
1918. 05. 10.	Percy Wilson	brit	?	Mareno
1918. 05. 11.	Flavio Torello Baracchini	olasz	?	Ganove
1918. 05. 18.	Flavio Torello Baracchini	olasz	?	Collabrigo
1918. 06. 17.	Guido Nardini	olasz	?	Nende (S.Polo)
1918. 06. 19.	Amadeo Mecozzi	olasz	?	Barco
1918. 06. 21.	Ernesto Cabrana	olasz	?	Ceggia
1918. 06. 21.	Flavio Torello Baracchini	olasz	?	S. Pietro/S. Martino
1918. 07. 04.	Marziale Cerutti	olasz	valószínűleg 10. ballonszázad	Oderzo-Fontanelle
1918. 08. 05.	Harry King Gonde	brit	valószínűleg 2. ballonszázad	Oderzo-tól délkeletre
1918. 08. 13.	Francis S. Symondson	brit	?	Conegliano-tól nyugatra
1918. 10. 22.	Harry King Gonde	brit	valószínűleg 26. ballonszázad	Vazzola-tól délnyugatra
1918. 10. 27.	August Paget	brit	?	?
1918. 10. 27.	Harry King Gonde	brit	?	?
1918. 10. 28.	Harry King Gonde	brit	?	?

Az 1918. október 27-én aratott két brit légi győzelem, akár megosztott is lehet.

44 A Légjárócsapat 1918 márciusa és augusztusa között 43 megfigyelőballonok ellen irányuló ellenséges támadásról tett jelentést. Ezen idő alatt az olasz hadszíntéren tevékenykedő ballonszázadok összesen 5086 bevetést hajtottak végre.

*A Ramera-ban állomásozó 25. ballonszázad legénységének tagjai múltatják az időt
1918 júniusában (Kajon Árpád gyűjteményéből)*

Ventillátorral felfújtt 98 M ballon köpenyének ellenőrzése (Kajon Árpád gyűjteményéből)

Az 1918. október 24-én a Piave mentén megindult antant támadás során a még bevethető állapotban lévő ballonszázadok az Isonzó-hadsereg alárendeltségében fejezték be a háborút. November 4-ig, azaz a Monarchia összeomlásáig, az antant repülőerői három kötött ballonokkal kapcsolatos igazolt légi győzelmet írtak jóvá a pilótáiknak. Azt a kérdést, hogy ez valóban három, vagy megosztott légi győzelem esetén csak két ballon lelövését jelenti-e, további kutatásokkal kell majd tisztázni. Az osztrák–magyar haderő szétzilálódását követően a ballonszázadok nehézkesen mozgatható eszközei és hadianyaga szinte teljes egészében az ellenség kezére került. A személyi állomány többé-kevésbé rendezett formában igyekezett hazajutni, ami a hátországból végbemenő változások, illetve a felbomlóban lévő államrend miatt nem is volt mindig egyszerű feladat.

Habár egyes hadseregek még a Nagy Háború lezárultát követően is kísérleteztek a kötött megfigyelőballonok használatával, a repülőgépek gyors ütemű fejlődése és az általuk végzett légi felderítés exponenciálisan növekvő hatékonysága kérészerűen változtatta az erre irányuló törekvéseket. A második világháborúban már csak a légvédelem céljait szolgáló léggömbzárak emlékeztettek a katonai ballonok egykori dicsőségére. Bátran kijelenthetjük tehát, hogy a kötött megfigyelőballonok története tulajdonképpen az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával egy időben ért véget.

Irodalomjegyzék

Desoye 1999.

Desoye, Reinhard Karl Boromäus: Die k. u. k. Luftfahrtruppe – Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912–1918. Diplomarbeiten Agentur, Hamburg, 1999.

Directiven 1899.

Directiven für die Schussbeobachtung aus Fesselballons. Bécs, 1899. Hadtörténeti Könyvtár, Sz 6472

Gillespie 2004.

Gillespie, Charles Coulston: Science and Polity in France: The Revolutionary and Napoleonic Years. Princeton University Press, 2004. 372–373. o.

Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó 2015.

Gondos László – Nagy András – Pap Péter – Hatala András – Bálint Ferenc – Magó Károly: Repülőászok 1914–1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia legsikeresebb légjárói és felszerelésük. Budapest 2015.

Haydon 2000.

Haydon, Frederick Stansbury: Military Ballooning During the Early Civil War. Johns Hopkins University Press, 2000.

Lenotti 1892.

Lenotti, Wolfram: Ein Traum vom Fliegen – 200 Jahre Luftfahrt in Österreich. Wien, 1892.

CAPTIVE OBSERVATION BALLOONS IN THE AUSTRO–HUNGARIAN MONARCHY’S ARMY,
1890–1918

In the past one hundred years the history of captive observation balloon units serving in the Austro–Hungarian Monarchy’s Army was a rather unkindly treated subject. There were not any comprehensive attempts to study the sources at disposal neither internationally nor domestically. The present article’s goal is to shed light on this matter, especially because the First World War’s events proved that despite the headway of airplanes, there was still need for the allegedly out-of-date observation balloons. The fact that 27 balloon companies served on the fronts by the end of 1917 further proves their significance. The organization of the Austrian aviation forces officially began in 1890, resulting in the establishment of the Imperial and Royal Military Aeronautical Institute, and the organization of the first balloon detachments, which were subordinated to the fortress artillery within the artillery branch, due to their most important tasks. Only on 1 January 1916 were they relocated from there to the Imperial and Royal Aviation Troops. By the end of the First World War, with the Austro–Hungarian Monarchy’s collapse, the story of the captive observation balloons also came to an end, as nobody experimented with their military application any longer from the early 1920s.

FESSELBALLONE IN DEN STREITKRÄFTEN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN
MONARCHIE, 1890–1918

Die Geschichte der Fesselballon-Einheiten, die in den österreichisch-ungarischen Streitkräften dienten, kann in den vergangenen hundert Jahren als ein ziemlich vernachlässigtes Thema angesehen werden. Versuche, das zur Verfügung stehende Quellenmaterial umfassend aufzuarbeiten, fehlten sowohl auf ungarischer, als auch auf internationaler Ebene. Der vorliegende Aufsatz kann sich auch nicht mehr zum Ziel setzen, als in der Frage kurz den Schleier zu lüften, umso mehr, da die Ereignisse des Ersten Weltkrieges den Beweis dafür erbrachten, wie sehr diese als veraltet betrachteten Aufklärungsmittel auch im aufkommenden Zeitalter der Flugzeuge benötigt wurden. Von welcher Bedeutung sie waren, zeigt auch die Tatsache, dass die Zahl der Ballonkompanien an der Front bis Ende 1917 auf 27 anstieg. Offiziell begann die Organisierung der österreichischen Luftstreitkräfte in 1890, das Ergebnis war die Aufstellung der k. u. k. Militär-Aeronautischen Anstalt und der ersten Ballonabteilungen, die ihrer Aufgabe gemäß der Artillerie – und innerhalb dessen der Festungsartillerie – unterstellt wurden. Erst am 1. Januar 1916 wurden sie zur k. u. k. Luftfahrtruppe verlegt. Mit dem Abschluss des Ersten Weltkrieges und dem Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie endet eigentlich auch die Geschichte der Fesselballone, da Anfang der 1920er Jahre niemand mehr Versuche unternahm, sie für militärische Zwecke zu nutzen.

Ságvári György

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADEREJÉNEK MŰSZAKI CSAPATAI
A NAGY HÁBORÚ ELŐESTÉJÉN
SZERVEZET, KÜLSŐSÉGEK – KULTÚRTÖRTÉNETI KITEKINTÉSSEL

Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének bonyolult szervezetében speciális helyet foglaltak el a műszaki csapatok. A „negyedik fegyvernemmel”, hadtudományi besorolásban: támogató fegyvernemmel – a fegyvernemek hierarchiájában a műszakiak ennek számítottak a gyalogság, lovasság, tüzérség mögött – csak a közös hadsereg rendelkezett, sem a magyar, sem az osztrák honvédségnek önálló műszaki alakulatai nem voltak. A műszaki családfe sokágú és terebélyes. A fegyvernem egész története során integráló, befogadó volt, felvevője a mindenkori műszaki civilizáció, a gépesedés, a motorizáció a szárazföldi- és légi közlekedés, az elektromosság, a hírközlés sokfajta, hadviselésbe bevonható újdonságainak, új szakmáknak, technikai vívmányoknak, gépeknek, eszközöknek. Mindez a fegyvernem olykor markáns arculatváltozásaiban is testet öltött – a struktúra válaszolt a műszaki haladás keltette kihívásokra. Mindezek a folyamatok a 19. század végétől felgyorsultak, ami a fegyvernem békeidőre nem jellemző gyakori hadrendi változásait hozta magával. S ami, majd látjuk írásunk epilógusában, így volt a háború éveiben is.

Történeti visszapillantásban a fegyvernemnek négy klasszikus – és nem kevésbé alakuló, megújuló – csapatneme és szakága volt. A két legkorábbi „szárazföldi” szakág az aknászoké (*Mineure*) és az árkászoké (*Sappeure*), mindkettő a várharcászattal (támadó aknaharc), illetve várépítéssel (karbantartás, sáncépítés,) függött össze. A „vízi műszaki szolgálatot” hidászok (*Pontonniere*), illetve utászok (*Pionniere*) látták el, a hidászok az úszó aljzatokra építették, az utászok szilárd, cölöpökre vert alapra telepítették a hidakat. Ugyancsak utász feladat volt az útépítés. Az önállósuló „műszaki fegyvernem” a szakágak egyesítésével alakult ki. Minthogy pedig az önálló alakulatok feladataikkal túlnyomó részben közvetlen harctéri szolgálatot láttak el, hadtudományi normatívák szerint kombattáns fegyvernemi besorolást kaptak; a műszaki fegyvernem megléte a teljes értékű hadsereg egyik alapfeltételének számított.

A fegyvernem katonái speciális mesterségbeli tudással, előnynek számító civil szakmai előélettel, tisztjei jobbára mérnöki képzettséggel rendelkeztek. 1717-ben alapították az első „hadmérnöki akadémiát”, amely többszöri névváltoztatás (*Ingenieur-Schule*, *Ingenieur-Akademie*, *Genie-Akademie*) és szervezeti átalakulás után, a tárgyalt időszakunkban Hadi-műszaki Akadémia (*Technische*

Militär-Akademie) néven Bécsben (Mödling) működött. A fegyvernem számára csapattiszteket az 1869-ben alapított hainburgi Műszaki Hadapródiskolán (*Pionnier-Cadetten-Schule*) képezték. Legmagasabb szintű hadi-műszaki képzést a vezérkar szakiskolája, a Hadiiskola (*Kriegs-Schule*) nyújtott. Akik hadmérnöki, illetve építészeti tanfolyamait elvégezték, a hadmérnök törzs-, illetve az építész-mérnöki kar bársonyhajtókás tisztjei lettek.

Messzire vezetne a fegyvernem, s benne az egyes szakágak történetének részletes ismertetése, a sok átszervezés, hol ezred-, hol dandár-, hol zászlóalj-alakulások.¹ Egy-egy győztes vagy vesztes háború, sikeres vagy kudarcos hadjárat, a belőlük leszűrt tapasztalatok mindig hoztak valamilyen jobbítónak, praktikusabbnak szánt változtatást. Csakúgy, mint a fentebb már jelzett műszaki kihívások. A dualizmus évtizedeiben a fegyvernem a vesztes porosz háborút követő nagy haderőreform során kialakított szervezeti keretek között működött. A teljes műszaki fegyvernemet két, nyolc-nyolc zászlóaljas műszaki ezred (*Genie-Regiment*) és egy öt zászlóaljas utászvezred (*Pionnier-Regiment*) képezte. Az 1. műszaki ezred ezredtulajdonosa az uralkodó, a 2. ezredé Lipót Salvator főherceg lovassági tábornok volt. Mint új csapatnem csatlakozott a fegyvernemhez 1883-ban a vasúti és távíró ezred (*Eisenbahn- und Telegraphenregiment*). 1892-ben a műszaki ezredeket önálló utászzászlóaljakká szervezték át.

A századfordulót követő bő évtizedben, a világháború kitöréséig, a fegyvernemet gyors változások jellemezték. 1909-ben megalakították a közlekedési dandárt, amely a vasúti és távíró ezredből, a léghajós és az autós osztagból, ezek kísérleti részlegeiből és a postagalamb-szolgálatból állt. Ez a szervezés két évig volt érvényben. 1911-ben szétvált a vasúti és távíró ezred egy önálló vasúti ezredre (*Eisenbahnenregiment*) és egy önálló távíró ezredre (*Telegraphenregiment*). 1912-ben az utászzászlóaljakból önálló árkász-, illetve utászzászlóaljakat alakítottak. Felszabdalták a léghajós és autós osztagot – potenciális hadi alkalmazásukkal számolva ekkorra már egyre markánsabb különbségek mutatkoztak a léggömbös osztagok (*Ballonabteilungen*) és a „motoros légi járművek” (*Luftschiffe*) között. Az új felosztásban a közlekedési dandár keretei között csak a motoros járművek maradtak, a ballonosokat, s velük együtt a postagalamb-szolgálatot viaszszervezték a vártüzérséghez.²

Ennyi a kerettörténet, ennyit előljáróban a fegyvernem rég- és közelmúltjáról. Írásunk alább következő érdemi része a világháborút megelőző bő két évtized fegyvernem-történetének vázlatos áttekintése, foglalkozik a fegyvernem szervezeti változásaival, külsőségeivel, egyenruházatával, burjánzó tárgyai

1 A fegyvernem összefoglaló történetére: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Szerk. *Jacobi Ágost*. Budapest, 1938.; Kortársi összefoglalás: *Otto Waldschütz*: Einführung in das Heerwesen. Heft 7. Das Pionierwesen. Wien, 1910.; Magyar vonatkozású adatokkal: *Vidos Géza*: A magyarság szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia katonai műszaki szervezetének keretében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1941. 3–4. füzet. 135–173. o.; Újabb irodalma: *Padányi József*: A műszaki csapatok története 1848-tól napjainkig. Budapest, 1994.

2 A fegyvernem haderőn belüli helyzetére: *Wagner* 1987. Népszerűsítő kiadvány a háború elején bekövetkezett változásokra tekintettel: *Püch Jenő*: Ausztria és Magyarország hadserege. Budapest, 1915.

*A császári és királyi
86. gyalogezred két
csapatutásza*

kultúrájával, kitekintésként kultúrtörténeti érdekességeivel. S olykor utal a következményekre, a háborús évekre.

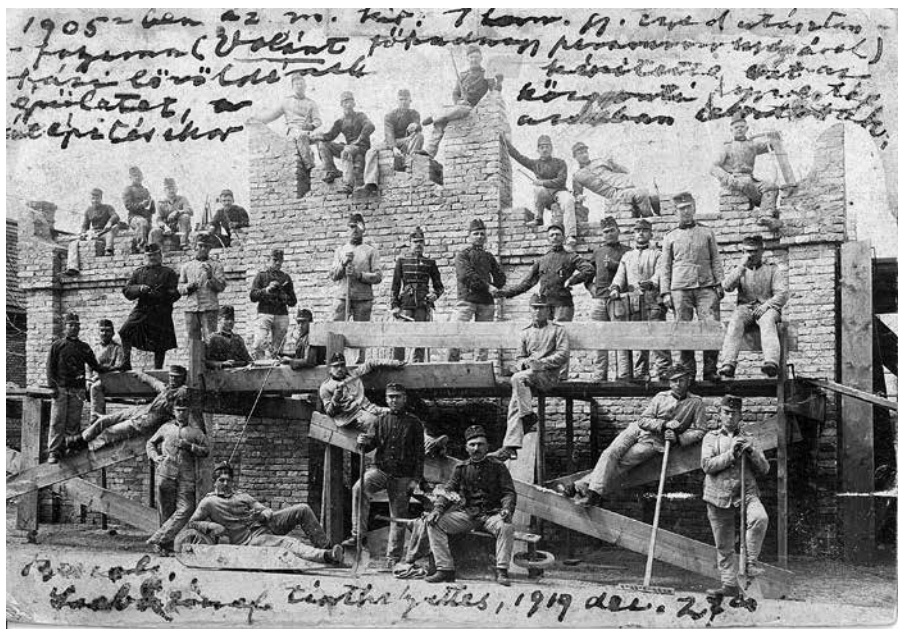
Csapatutászok

A műszaki szolgálat a haderőben két szinten szerveződött. Alsó szinten, mindhárom haderőrészben, a közös hadseregben és a két honvédségben, a gyalogos és lovasezredekben, zászlóaljokban, békeszervezésben csak kerettel, csapatutászok tevékenykedtek. Őket egyszerűbb utász munkák elvégzésére képezték ki a rendszerint április 15-én kezdődő kéthónapos csapatutász tanfolyamokon. Az ezredekben az utászügyeket főtiszti rangú külön utásztiszt kezelte, aki egyben parancsnoka volt az utászosztagnak. Tervek szerint a mozgósítás során ebből a békekeretből alakult volna meg – a gyalogságnál ezredenként egy-egy 54 fős, a lovasságnál egy-egy 22 fős – utászosztag. A háború alatt, 1917-ben, az addigi osztagokat és szakaszokat minden ezredben önálló műszaki századdá bővítették.³

Külsőségekben a csapatutászok nem különböztek az adott csapattest többi katonájától, egyenruhájuk azonos volt, felszerelésük azonban specializálódott, ács- és földmunkás szerszámokkal egészült ki.⁴ Ha kitüntető jelvényre

³ Utasítás a magy. kir. honvéd gyalogság utászainak műszaki kiképzésére. Budapest, 1907.

⁴ A gyalogos utászosztag szakfelszerelésére lásd: Kiegészítés az A-39, a szolgálati könyvhöz: Tervezet. Műszaki oktatás a m. kir. honvéd gyalogság számára. Függelék. A honvéd gyalogság műszaki felszerelése, Budapest, 1914. 3-5. o.; A hordmódra: 5-6. o., illetve melléklet: IV. tábla.

Csoportkép a magyar kiályi. 2. honvéd gyalogezred utásztanfolyamának résztvevőiről 1905-ben

érdemesültek, az 1893-ban rendszeresített csapatutász kitüntetését kapták meg, ami egy aranyozott fémkokárda, közepén, festett fekete mezőben egy ásó és egy csákány domborművű ábrájával.⁵ Ugyanezt a jelvényt adományozták az osztrák Landwehrben is. A magyar Honvédségben 1903-ban rendszeresítették csapatutász jelvényt, formája, jelképei ugyanazok voltak, a középmezője azonban vörös lett.⁶

Hasonló volt a rendeltetése békeidőben a lovasezredek csapatutászainak is. Az utászszakasz a törzshöz tartozott, parancsnoka az utászügyekért felelős alantos tiszt volt, rang szerint többnyire zászlós.⁷ A szakasz – a szabvány utász kötelezettségein túl – aknász feladatokat is ellátott, szükség esetén diverziós,

5., 6., 7., 10. ábra. Az osztagba sánc- és ácsmunkára kiképzett katonákat szultatták be. Hivatalos kincstári elnevezésük: „1. illetve 2. sáncszerszámvivő valamint 1. és 2. számú ács”. A csapatutászok e szerszámok saját málhaként a fentebbi rend szerint vagy magukon vitték, vagy kivonuláskor a század lőszerkocsival szállították. Az ácsszerszámoknak a mozdonysekreány födelén, a sáncszerszámoknak pedig oldaltámaszokra fektetve találtak helyet. A háborúig tartó években még más újdonságok is kerültek a csapatokhoz, így 1909-ben drótvágó ollókat, hogy „drótot, ágakat, venyigéket, akadályokat gyorsan elvághassanak”. Minden század 16 kis és négy nagy ollót kapott, amelyet az ásóval és csákánybaltával fel nem szerelt emberek vittek. (Szervezeti és egyéb újítások fegyveres erőnkben. Ismerteti: Guillaume Árpád százados. *Magyar Katonai Közlöny*, 1910. 49. o.)

5 *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. I. rész. 9. o.

6 Öltözeti és felszerelési szabályzat a m. kir. honvédség számára. I–VII. rész. Budapest, 1911. 11. o.

7 Műszaki oktatás a m. kir. honvéd lovasság utász-szakaszai és század-utászai számára: függelék. Budapest, 1905.

robbantási, vasútrombolási megbízásokat, amire egyébként a háború első szakaszában az orosz fronton több alkalommal éles bevetésben is sor került. A lovas utász felszerelés ehhez mérten bővült. A robbantó eszközöket és felszerelést az ezredtörzs szerelékes kocsiján szállították, magát a robbanóanyagot málhás lovon. Szükség esetén, több embert igénylő feladatoknál a szakaszt nyolcfős különítménnyel erősíthették meg. A nyolc főből négyet ásóval, kettőt csakánnyal, kettőt pedig ácsszerszámokkal szereltek fel.⁸

Műszaki csapatnemek, műszaki katonák Utász- és árkászzászlóaljok

Magasabb szinten a műszaki szolgálatot, magát a fegyvernemet az önálló jogállású műszaki csapattestek jelentették, amelyek hagyományos műszaki tevékenységre (utász, hidász, árkász, aknász), illetve újdonságként a közlekedésre és a híradásra szakosodtak. Mint fentebb már láttuk, az 1910-es évek elején végrehajtott haderőreformig a fegyvernem 15 önálló műszaki zászlóaljából, illetve a vasúti és távíró ezredből állt. A műszaki zászlóaljakat a feloszlott hadműszaki és utászezredek helyébe szervezték meg 1893-ban, olyan céllal, hogy alkalmassak legyenek mindennemű összetett utásztevékenység ellátására. A zászlóaljak öt századból, törzsből, szertartalékból és pótszázad keretből álltak. Az első négy század tábori utász kiképzésben részesült, ehhez mérten olyan szakanyaggal szerelték fel őket, hogy egyes szakaszaik önállóan is képesek legyenek utászmunkák elvégzésére. A fegyvernem legmagasabb szakmai előjárója a műszaki csapatok főfelügyelője volt.⁹

Felszerelésükhöz, a korabeli terminológiával élve, „szállítható, illetve hordozható” szakanyagok tartoztak. Ha táborba szálltak, hordozható eszközeiket személyes málhaként maguk az utászkatonák vitték, a nagyobb felszerelést a zászlóalj kincstári kocsijain szállították. A szakaszkocsikra különböző ács- és sánccserszámokat, robbantó és gyújtó felszerelést, valamint egy evezős vascsónakot málháztak, minden olyan szükséges holmit, amely ahhoz kellett, hogy a szakasz önállóan is képes legyen az alap utászfeladatok megoldására. A századkocsin szállítottak egy kis – korabeli katonai szaknyelvi megnevezéssel – „tábori kohót”, azaz kovács-tűzhelyet, különböző hídszerszámokat, míg a zászlóaljparancsnok fedeles kocsiján a precíziós felszerelést, műszereket, rajzeszközöket és a parancsnok személyi poggyászát vitték.¹⁰ 1906-ban változtattak

8 E–39, b. jelű Szolgálati könyv: Műszaki oktatás a m. kir. honvéd lovasság számára. Függelék a m. kir. honvéd lovasság műszaki felszerelése. M. O. L. Tervezet. Budapest, 1915. A szerszámok málházási rendjére 13. o., rajzos ábrákkal pedig: V. tábla. 50–69. ábrák. A robbantó felszerelés málházásra V. tábla. 70–71. ábra. A szakasz felszereléséhez a lovak nagyobb folyókon történő átszállítására úszósákók is tartoztak. Az úszósákókról lásd: Beschreibung der Pionierschwimmacke. Anleitung deren Verwendung. Wien, 1914.

9 Dienstbuch A–5: Organische Bestimmungen und Diensvorschrift für den Generalpionierinspektor und die Pionierinspizierenden.

10 A felszerelésről tételesen: Dienstbuch H–3, a.: Preistarif über jene Sorten des K. u. K. Pioniermaterials, welche von Pionierzeugdepot zu beziehen sind. Wien, 1914.

a kocsik színén, az addigi összbirodalmi kincstári sárga helyett azontúl minden kincstári kocsit olajzöldre kellett festeni.

A zászlóaljak saját anyagához tartozott négy (három normál és egy könnyű) 53 méter hosszú hadihíd, amelyek mozgatása, a három „normál-híd” esetében 12 hat- és két négyfogatú, a könnyű hídnál pedig 20 négyfogatú úgynevezett „hídsekeret” és 16 fős kísérő különítményt igényelt. A különítmény parancsnoka, beosztása megnevezése szerint: „készletmester”, rangja szerint őrmester vagy szakaszvezető volt. A hadihíd-készleteket békében a zászlóalj szertartaléka gondozta.

Erődítési utászmunkák végzésére a zászlóaljak 5. százada speciális kiképzést kapott. Ők békeidőben is erődökben állomásoztak, a tervek szerint, háború esetén, tartalékosok bevonulatásával belőlük alakították volna meg a zászlóalj 6. és 7. századát. Az 1. és az 5. zászlóaljat pedig speciális feladatokra képezték ki, előbbinek önálló folyami aknász, utóbbinak hidász alegységei voltak.¹¹

A zászlóaljok diszlokációja a hadtest-rendszert követte, az alábbiak szerint:¹²

Zászlóalj	Törzs állomáshelye	Hadkiegészítő terület	Parancsnok
1.	Pozsony	V. hadtest (Pozsony)	1893–1895 Schnerch, Carl őrnagy 1895–1896 Sibenliszt, Adalbert őrnagy 1897–1902 Gruber, Carl őrnagy 1903–1907 Tomich v. Soljan, Stephan őrnagy 1908–1912 Nechleba, Joseph őrnagy
2.	Linz	XIV. hadtest (Innsbruck)	1893–1896 Krzisch, Carl ezredes 1896–1901 Van-Zel v. Arlon, Arthur őrnagy 1902–1904 Helmar, Anton őrnagy 1905–1912 Balthasar, Stephan őrnagy
3.	Prága	VIII. hadtest (Prága)	1893–1894 Pukl, Adolf alezredes 1894–1896 Medaković, Adam őrnagy 1896–1897 Rechbach, Philipp őrnagy 1898–1902 Regele, Albin őrnagy 1903–1904 Baumgartner, Franz őrnagy 1904–1912 Berger, Ludwig őrnagy
4.	1893–1905 Pettau, 1905–1912 Eszék	XIII. hadtest (Zágráb)	1893–1894 Medaković, Adam őrnagy 1894–1896 Fitzner, Johann százados 1896–1902 Krautwald v. Annau, Joseph őrnagy 1902–1906 Németh Gyula őrnagy 1906–1912 Berger, Franz százados-őrnagy
5.	Klosterneuburg Krems	II. hadtest (Bécs)	1893–1895 Reitz, Victor őrnagy 1895–1899 Gabriel, Alphons alezredes 1900–1906 Colerus v. Geldern, Egmond őrnagy 1906–1907 Weidinger, Theodor őrnagy 1908–1912 Sydor, Rudolf őrnagy
6.	Krems Klosterneuburg	VIII. hadtest (Prága) IX. hadtest (Josephstadt)	1893–1899 Böhm v. Bawerk, Adolf őrnagy 1900–1904 Pakenj v. Kilstädtnen, Friedrich őrnagy 1904–1907 Ströher, Vincenz őrnagy 1908 Knie, Joseph alezredes 1909–1912 Hackenberger, Andreas őrnagy

11 Dienstbuch H–26: Technischer Unterricht für die k. u. k. Pioniertruppe. II. Teil.

12 A táblázatot az évenként megjelentetett Dislocation und Einteilung des K. u. K. Heeres, des K. u. K. Kriegsmarine, der K. K. Landwehr und der Königlichen ungarischen Landwehr. („Seidles kleines Armeeschema“) című kiadvány, illetve az ugyancsak évente megjelentetett névkönyv: *Schematismus* 1894. műszaki fegyvernemre vonatkozó oldalai alapján állítottam össze.

7.	Budapest	IV. hadtest (Budapest)	1893–1894 Schlögelhofer, Franz őrnagy 1894–1896 Lepkowsky, Ferdinand őrnagy 1897–1901 Reitinger, Franz őrnagy 1902–1904 Herbert, Franz őrnagy 1904–1907 Eberle, Franz őrnagy 1908–1912 Eisenbach, Albert őrnagy
8.	Theresienstadt	IX. hadtest (Josephstadt)	1893–1895 Albrecht, Alphons őrnagy 1896–1905 Michalek, Adolf őrnagy 1905–1908 Lüftner v. Krinnerstorf, Eugen őrnagy 1909–1912 Fiedler, Franz őrnagy
9.	Krakkó	I. hadtest (Krakkó)	1893–1897 Krebs v. Sturmwall, Ferdinand őrnagy 1897–1901 Rechbach, Philipp őrnagy 1901–1905 Walter, Johann őrnagy 1905–1910 Hubric, Marian őrnagy 1910–1911 Seidel, Franz őrnagy 1911–1912 Reimer, Vincenz őrnagy
10.	Przemyśl	X. hadtest (Przemyśl)	1893–1894 Wawra, Emanuel alezredes 1894–1902: Paur, Joseph őrnagy 1902–1906 Bolberitz v. Bleybach, Oskar százados 1906–1912 Mischek, Johann őrnagy-alezredes
11.	Przemyśl	XI. hadtest (Lemberg)	1993–1895 Witzigmann, Paul őrnagy 1895–1902 Weber, Joseph őrnagy 1902–1906 Zelinka, Hugo őrnagy 1906–1908 Fries, Richard őrnagy 1908–1912 Partl, Rudolf őrnagy
12.	1893–1900 Krakkó, 1901–1912 Gyulafehérvár	XII. hadtest (Nagyszében)	1893–1897 Temmel, Joseph őrnagy 1898–1900 Masner, Ernst őrnagy 1901–1906 Grzywinsky, Stanislaus őrnagy 1906–1908 Goldschmidt, Rudolf őrnagy 1909–1912 Mjk, Ignaz őrnagy
13.	1893–1895 Hainburg, 1895–1912 Komárom	VI. hadtest (Kassa)	1893–1894 Lepkowsky, Friedrich őrnagy 1894–1901 Walter, Joseph őrnagy 1902–1903 Garhofer, Franz őrnagy 1903–1906 Thanheiser, Franz alezredes 1906–1908 Reissegger, Felix őrnagy 1908–1912 Müller v. Elblein, Arthur őrnagy
14.	1893–1899 Budapest, 1900–1912 Szeged	VII. hadtest (Temesvár)	1893–1894 Fodor Tódor őrnagy 1895–1899 Reuss, Augustin őrnagy 1900–1905 Leitenberger, Willibald őrnagy 1905–1910 Gaugl, Joseph őrnagy 1911–1912 Guggenberger, Carl őrnagy
15.	1893–1905 Klosterneuburg, 1905–1912 Pettau	III. hadtest (Graz)	1893–1895 Levnaić, Nikolaus ezredes 1895–1899 Baumgartner, Adolf őrnagy 1900–1908 Lindner, Adolf százados 1908–1912 Appel, Eduard őrnagy
Utász- szertár	Klosterneuburg		1893–1911 Holzbecher v. Adels-Ehr, Ferdinand őrnagy-alezredes 1911 Salomon, Robert őrnagy

Hivatalos szervezési számok szerint egy-egy zászlóalj békelétszáma 533 fő legénység és 28 tiszt volt, ebből a törzs állományát négy tiszt és kilenc főnyi legénység képezte, egy-egy század létszáma öt tiszt és 107 főnyi legénység volt. Az első négy század mindegyikében 48–48 embert földmunkához való, hordozható sánc-, 28-at pedig ácsszerszámokkal láttak el. Az 5. században ez az arány 54, illetve 28 fő volt.¹³ A valóságban mindez így nézett ki: öt tiszt, egy

13 Dienstbuch H–26: Technischer Unterricht für die k. u. k. Pioniertruppe. 2. Teil. Erdbekleidungs- und Zimmermanns-Arbeiten, Wien, 1898. Utánnymás: 1909.

hadapród-tiszthelyettes, 15 altiszt és 80 utász, akiknek a felszerelése 32 csákányból, 58 ásóból, 22 fejszéből, tíz baltából, 25 szekercéből, négy kézfűrészből, illetve a szerszámok táskájában kilenc különféle segédeszközből (fűrő, reszelő, kapocs, szög stb.) állt. Legalábbis szükség esetén egy-egy utászszázaddal ennyi embert és ilyen szerszámokat lett volna képes biztosítani a hadsereg árvízi védekezéshez.¹⁴

A zászlóalj tisztkarából többen „vezényeltek” voltak, egy-egy alakulattól általában hat–nyolc fő, ki-ki magasabb parancsnokságra, tanintézetekbe, háttérintézményekbe. Példaként a 14. zászlóaljból így: Karl Leeb őrnagy a Műszaki Főfelügyelőséghez (*General Genie Inspectorat*), Adolf Kukla I. osztályú százados a grazi Építészeti Igazgatósághoz (*Genie-Direction in Graz*), Rudolf Seissl I. osztályú százados a Katonai Műszaki Bizottsághoz (*Technische und Administrative Militär-Commité*), Friedrich Alton II. osztályú százados a tuzlai Építészeti Igazgatósághoz (*Militärbaudirektion*), a főhadnagyközül Gönczy Imre a polai Erődépítészeti Igazgatósághoz (*Genie- und Befestigungsbaudirektion in Pola*), Podhoránszky Jenő a Vezérkarhoz, Adrian Anton a brixeni, Maximilian List a josphstadi, Johann Breindl és Joseph Colombo a nagyszebeni, Falu Gusztáv a mostari, Jaroslav Maister pedig a kassai műszaki igazgatósághoz.¹⁵ Az utászszak teljes tisztállománya, ténylegesek és tartalékosok együtt, az 1890-es évek közepén közel 900 fő volt, közülük öt ezredes, a többiek: négy alezredes, 12 őrnagy, 79 fő I. osztályú, 49 fő II. osztályú százados, 360 főhadnagy, 135 hadnagy és 36 hadapród-tiszthelyettes, továbbá tartalékosként 11 fő százados, 11 főhadnagy, 149 hadnagy és 19 hadapród-tiszthelyettes.¹⁶

A fegyvernemnek sajátos, színeiben régről örökölt egyenruhája volt. A ruha (kabát, zubbony, köpeny, pantalló) színe csukaszürke, a hajtókaszín acélzöld, a gombszín fehér. A legénységi díszpantallót acélzöld paszpól, a tisztit ugyanilyen színű lampasz díszítette. Díszfejedőjük a fekete csákó volt.¹⁷ A tiszteknek ezen kívül volt még egy zöld paszpólos kékszürke szalonnadrágja, amelyet kényelmes öltözethez vettek fel, s amelyhez fejedőként fekete sapka járt, illetve egy sötétszürkére festett szarvasbőr nadrágja, amelyet előírások szerint a huszárnadrág-formára kellett készíttetni és menetöltözethez bőrkamászlival kiegészítve viselni.¹⁸ A fegyvernem jellegzetes viseleti darabja a rövidszárú utászcsizma volt.¹⁹ A két klasszikus utászszak számára rendszeresítették az árkász, illetve az ács kitüntető jelvényeket. Mindkettő kör alakú, rovátkolt szélű fémjelvény volt, festett fekete középmezővel, jelképeik ásó és csákány, illetve fejsze és fűrész.²⁰ És

14 Részlet a magyar földművelésügyi miniszter 1907. szeptemberi, az árvízi védekezés kapcsán a törvényhatóságokhoz küldött körleveléből. *Somogy vármegye Hivatalos Lapja*, 1907. szeptember 26. 26. évf. 39. sz.

15 *Schematismus* 1894. 884. o.

16 Uo. 860–870. o.

17 *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. II. rész. 51. o.

18 Uo. 75. o.

19 Uo. I. rész. 73. o.

20 Az 1883-as utász és az 1903-as ács kitüntető jelvényről: *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. I. rész. 10–11. o.

Utászszakasz szerelések kocsija (*Zugsrequisitenwagen*)

tovább élt a legrégebb utász ügyességi jelvény is, a zubbonyra fűzhető sötétzöld bojt, a „kormányos kitüntetés”.²¹

Szakmai háttérintézményként működött a Klosterneuburgba települt utászszertár és két fiáléja Bécsben, illetve Völlersdorfban. A szertárakban a fegyvernem szakanyagainak beszerzésével, gyártásával és raktározásával foglalkoztak. A három intézményben összesen kilenc tiszt, öt tisztviselő, öt rangosztályba nem sorolt havidíjas és 160 utászkatona teljesített szolgálatot.

Az intézmény tisztviselőit három rangosztályba sorolták:

IX. rangosztály	1. és 2. osztályú főművezető
X. rangosztály	művezető
XI. rangosztály	művezető

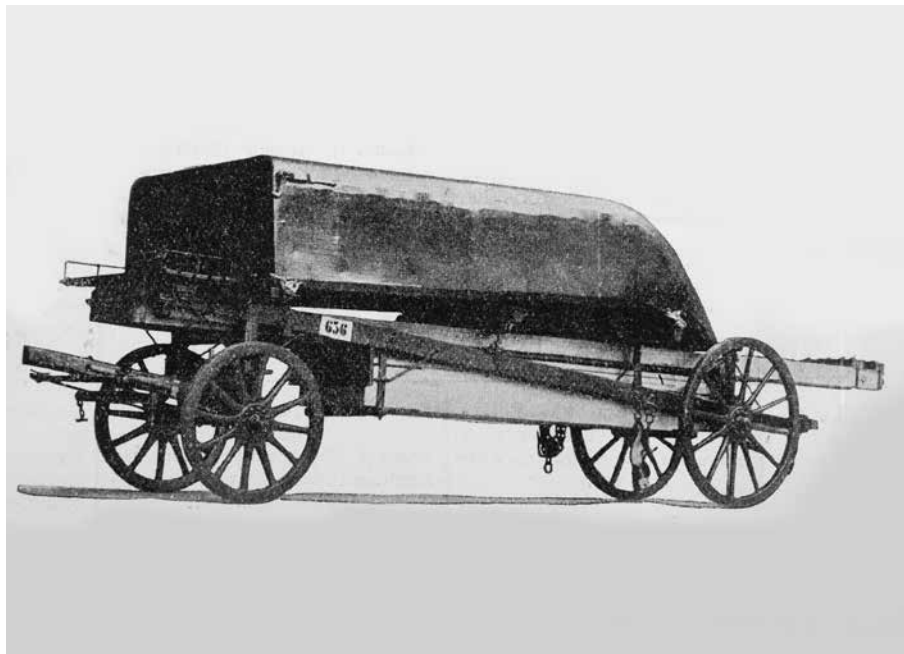
Egyenruhájuk olyan volt, mint a fegyvernem tisztjeié, csákö helyett azonban tisztviselői kalapot hordtak, oldalfegyverük fekete hüvelyes törkard volt tisztviselői kardbojtjal. Rendfokozati rozettáik mögött, miként a vasúti ezred tisztjei, ők is viselték a fegyvernemi jelvényt.²²

Két évvel a háború kirobbanása előtt átszervezték a fegyvernemet.²³ Az egyes mészaki zászlóaljakat feldarabolták, szervezetenként különválasztották

21 A „kormányos kitüntetés” (*Steuermannsauszeichnung*) a Monarchia haderejének egyik legrégebbi kitüntető jelvénye. 1869-ben rendszeresítették.

22 *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. VII. rész. 20. o.

23 *Zirkularverordnung vom 10. Juli 1912, Praes. Nr. 6358. In: Verordnungsblatt* 1912. 199. o.

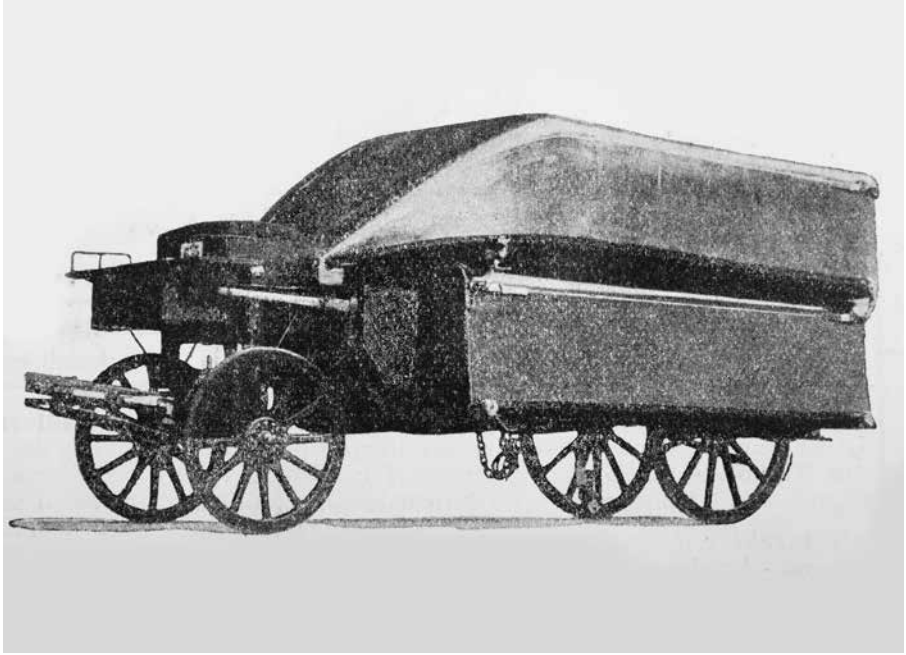

Gerendaszállító kocsija (Balkenwagen)

Hadibírd-vonat bakszállító kocsija (Bockwagen)

Hídelem szállító kocsi (Pontonwagen)

Szerszámos kocsi (Werkzeugswagen)

az árkász- és utászszakot; 1912. június 30-ával 14 árkászzászlóaljat (*Sappeurbatallion*), illetve nyolc utászzászlóaljat (*Pionierbatallion*) alakítottak. Az utászzászlóaljak hadrendi számai (2–5., illetve 7–10.) egyben a hadtesti beosztást is jelölték.

²⁴ Az utászokhoz sorolták be az ugyanekkor megalakult kremsi hidász szakzászlóaljat (*Brückenbatallion*) és egy folyamaknász századot (*Flussminnenkompanie*)²⁵ Pozsonyban. Utóbbi, nem kapván hadrendi önállóságot, az 5. utászzászlóalj fősege alá került.²⁶ 1914. június 9-én a kremsi zászlóalj-osztály 3. és 4. századából alakították meg a 2. hidászzászlóaljat, s így a háború kirobbanásakor összesen két hidász-osztálya volt a Monarchia hadseregének.²⁷ Ezzel együtt kettévált a két csapatnem szakmai felügyelete is; az árkászokét négy területi felügyelő (*Sappeurinspizierende*) látta el Innsbruck, Budapest, Przemysl, Graz központokkal, az utászokét három utászfelügyelő (*Pionierinspizierende*) Bécsből, Budapestről és Linzből.²⁸

Az 1912-ben megalakított utászzászlóaljak:²⁹

Zászlóalj	Törzs/pótszázad	Hadkiegészítési terület	Parancsnok	Alakult a
2.	Linz	II. és XIV. hadtest	Berger, Franz alezredes	2. utászzászlóalj 5. századából
3.	Pettau	III. hadtest	Appel, Eduard alezredes	15. utászzászlóalj 1–4. századából
4.	Budapest	IV. hadtest	Eisenbach, Albert alezredes	7. utászzászlóalj 1–4. századából
5. ³⁰	Pozsony	V. hadtest	Sydor, Rudolf alezredes	1. utászzászlóalj 1–4. századából
7.	Szeged	VII. hadtest	Mjk, Ignaz alezredes	14. utászzászlóalj 1–4. századából
8.	Klosterneuburg	VIII. hadtest	Partl, Rudolf alezredes	6. utászzászlóalj 1–4. századából
9.	Theresienstadt ³¹ / Melk	IX. hadtest	Fiedler, Franz alezredes	8. utászzászlóalj 1–4. századából
10.	Przemysl	X. és XI. hadtest	Watzek, Joseph alezredes	10. utászzászlóalj 5. századából
15.	Marburg	XV. hadtest		alakult 1913-ban
Hidász	Krems	II. hadtest	Vučinić, Johann százados	alakult 1913-ban

24 Utászokra: Dienstbuch A–1, z. (1) Organische Bestimmungen für die k. u. k. Pioniertruppe, Wien Hof- und Staatsdruckerei 1912.; árkászokra: A–1, z. (2) Organische Bestimmungen für die k. u. k. Sappeurtruppe. Wien, 1912.

25 Nachtrag I. zum Anhang zu den Normen für die Feldausrüstung der k. u. k. Pioniertruppe und ihrer Reserveanstalten: Feldausrüstung der Flussminenzuge. Wien, 1914.

26 A szervezésre lásd: Schmid 1916. 88–89. o. Nem a legszerencésebben kezdődött a század önálló élete. Egy felrobbant akna három emberéletet követelt, aminek igen nagy sajtóvisszhangja is támadt.

27 Zirkularverordnung vom 25. Juni 1914, Abt. 5. Nr. 3957. In: *Verordnungsblatt* 1914/32. 197. o.

28 *Scbematismus* 1914. 952. o. Lásd még Dienstbuch: A–9, a. Organische Bestimmungen für die k. u. k. Generalpionierinspektor, illetve A–9, b. (*Sappeurinspektor*).

29 *Scbematismus* 1914. 952–961. o.

30 A zászlóalj folyamaknász osztagkeretét 1914. január 1-jétől szabvány osztaggá fejlesztették.

31 A zászlóaljat 1913-ban helyezték át Melkbe. A város, másfél millió korona költséggel saját beruházásban építtette meg számukra a laktanyát. *Magyar Katonai Közlöny*, 1914. 230. o.

Hidászviszga háborús körülmények között. Hadihíd az Isonzón

Az utászszázlőaljak szervezése hasonló volt a korábbihoz, törzsből, négy századból, az anyagszertárból és a pót századkeretből álltak. A hidászszázlőaljnak azonban csak két százada volt. A századok békelétszámon 112 főből álltak, az anyagszertárban pedig 22-en tevékenykedtek. Itt az őrmesteri rangú „készletmester” (*Equipagenmeister*) volt az egyik legfontosabb személy, aki a tervek szerint háború esetén a zászlőaljak hídanyagának felügyelője is lett volna egy személyben.³² 1914. január 12-én jelent meg a 15. utászszázlőalj megalakítását hírül adó rendelet a hivatalos Közlönyben. A zászlőalj Bosznia-Hercegovinában alakult, állományát a szarajevói hadtest területéről egészítették ki. Mint ahogy más fegyvernemek bosnyák katonái, vallási különbözőségük jelölésére fezt viseltek, a bosnyák utászok is ilyen fejfedőt hordtak. Küllemük másban nem különbözött a többi műszaki zászlőalj katonáitól.³³

Az árkászszázlőaljak száma 14 volt, valamennyi egy-egy hadtesthez beosztva. Egy-egy zászlőalj három (a 14. zászlőalj négy) századból, az úgynevezett „sáncteroszlopból” és a pót századkeretből állt. A századok békelétszáma 112, a sáncteroszlopé tíz, a pót századé tizenegy fő volt.³⁴

32 A szolgálati beosztást 1912 decemberében létesítették. Erről lásd *Verordnungsblatt* 1912. Erllass vom 28. Dezember 1912. Abt. 5.

33 Zirkularverordnung vom 12. Jänner 1914, Abt. 5., Nr. 8225/13. *Verordnungsblatt* 1914.

34 *Schmid* 1916. 97–98. o.; illetve *Schematismus* 1914. 938–951. o.

Árkász zászlóaljok 1912 és 1914 között

Zászlóalj	Törzs /pótszázad	Hadkiegészítési területe	Parancsnok	Alakult a
1.	Krakkó	I. hadtest	Reimer, Vincenz őrnagy	9. utászzászlóalj 1–3. századából
2.	Krems	II. hadtest	Herkner, Rudolf őrnagy	5. utászzászlóalj 1–3. századából
3.	Görz/Pettau	III. hadtest	Maschek, Leo őrnagy	15. utászzászlóalj 5. és az 1 utászzászlóalj 3. és 4. századából
4.	Villach/Budapest	IV. hadtest	1912–1913 Rükauf, Karl őrnagy, 1914 Wagner Ferenc őrnagy	4. utászzászlóalj 4. és 5. illetve a 7. zászlóalj 4. és 5. századából
5.	Komárom	V. hadtest	Jobst v. Rupprecht, Friedrich őrnagy	1. zászlóalj 5. és a 13. zászlóalj 1., 4. és 5. századából
6.	Pola/Komárom	VI. hadtest	1912 Gejbic-Marusic, Markus őrnagy 1913–14 Müller, Carl őrnagy	13. zászlóalj 1–3. századából
7.	Szarajevó/Szeged	VII., XII. és XV. hadtest	Conrad, Rudolf őrnagy	12. zászlóalj 4. és 5., a 14. zászlóalj 5. századából
8.	Rovereto/Prága	VIII. hadtest	Schmidt, Franz alezredes	3. zászlóalj 1., 2., 3. századából
9.	Riva/ Theresienstadt	IX. hadtest	Lichtblau, Joseph őrnagy	3., 6. és 8. zászlóalj 5. századából
10.	Przemysl	X. hadtest	Hrevkovsky, Joseph őrnagy	9. zászlóalj 4. és 5.; a 10. zászlóalj 5. századából
11.	Lemberg	XI. hadtest	Haluska, Hugo alezredes	11. zászlóalj 1., 2. és 5. századából
12.	Gyulafehérvár	XII. hadtest	1912 Chitik, Viktor őrnagy, 1913 Dvorak, Zdenko őrnagy	12. zászlóalj 1. 2. és 3. századából
13.	Eszék	XIII. hadtest	1912 Lehmayer, Alexander őrnagy, 1913 Jenkner, Otto őrnagy	4. zászlóalj 1., 2., és 3. századából
14.	Linz, S. Cristoforo, Trient	XIV. hadtest	Korb, Ferdinand őrnagy	2. zászlóalj 5., a 3. zászlóalj 4. és az 5. zászlóalj 4. és 5. századából

Az önálló árkászcsapatok egyenruhájáról 1913. január 4-én jelent meg rendelet. Nem sok újdonság volt ebben a régi-új egyenruhában, mindössze annyi történt, hogy visszakapták az 1893-ban elvett régi jelképüket, a cseresznyepiros hajtókát, illetve a kabátra a régi, számozott, sárga gombokat.³⁵

Vasúti és távíró ezred

Mint fentebből már ismerjük, az ezredet 1883. augusztus 1-jével szervezték meg a hadiműszaki ezredek tartalék századaiból, utász- és aknászosztagokból, illetve a már korábban is meglévő öt tábori vasútosztályból. Az ezrednek kezdetben kettő, később három zászlóalja volt, szolgálatilag és közigazgatásilag a II. hadtestparancsnokság alárendeltségében állt, szakmailag mint az akkori értékrendben stratégiai fontosságú csapatnem, közvetlenül a Vezérkar főnöke alá tartozott.³⁶ Békehadrendben az ezred (törzs, pótkeret és a három zászlóalj) Korneuburgban állomásozott, két távíró iskolája, a gyalogsága és a lovassága pedig a tőle nem messze fekvő Tulln városában. Az ezred békelétszáma mintegy 1600 fő volt, 150 fős tisztii állománnyal.³⁷

Bárha viszonylag kis létszámról van is szó, az ezrednek presztízse volt a hadseregben belül. Az új csapatnemhez kerülni hivatásos tisztként jó pozíciót jelentett. A nemesi címmel rendelkező hivatásos és tartalékos tisztek aránya ugyan nem volt jelentős – 1896-ban például 21% volt az arány –, a civil szférában is elismert szakmai képzettség megszerzésének lehetősége inkább a katonaságnál karriert kereső polgári elemek körében jelentett vonzerőt. Az ezred lett a gyűjtőhelye az új szakmai lehetőségeket kihasználni vágyó, az új iránt fogékony tiszteknek, nem utolsó sorban a kordivat okán is.³⁸ Szigorúbb elbírálást alkalmaztak a sorozott legénységre. Az ezredhez csak azok kerülhettek, akik beszéltek németül, magyarul vagy csehül. Kötelezően alkalmazták a 60%-os „mesterember kvótát”, azaz minden 100 besorozottból 60-nak valamilyen idevágó, a közlekedéssel és a hírközléssel – akárha legtágabban értelemben is – kapcsolatba hozható szakmával kellett rendelkeznie. A vasúti szakhoz például jó ajánlólevél volt a kötő szakma. Figyelembe vették a fizikális szempontokat is – az újonc testmagasságának legalább 168 centinek kellett lenni. Alapfeltétel volt az írni-olvasni tudás. Az ezrednek ezért nem volt külön hadkiegészítési körzete, az újoncokat a birodalom egész területéről sorozták.

Vasúti szakon az ezred tevékenysége vasútvonalak építésére és rombolására, illetve forgalmi szolgálatra terjedt ki. A feladatokhoz szükség esetén népfelkelő

35 Zirkularverordnung vom 4. Jänner 1913, Abt. 13, Nr. 4031 (von 1912), In: *Verordnungsblatt* 1913/2. 6. o.

36 Organische Bestimmungen für das k. und k. Eisenbahn- und Telegraphen-Regiment und für das Feldeisenbahn- und Feldtelegraphenwesen. Wien, 1892.

37 *Otto Waldschütz*: Einführung in das Heerwesen. Das Verkehrswesen. Heft 11. Wien, 1912. A „füzet” részletesen tárgyalja – az akkor a közlekedési dandár mint csapatnem keretein belül – a vasút-, a távíró-, a távjelző-, az automobil-, a léghajózó és a postagalamb-ügyet.

38 *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztszjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993. 204. o.

munkásosztásokat is igénybe vehettek. Az egyes századok szakfelszerelését főként vasúti kocsikon szállították, szükség esetén igénybe vehettek kincstári és országos járműveket is. Ilyenkor a vonatsapatoktól vezényeltek szállító eszközöket és katonákat.³⁹

Az ezred katonái a műszaki fegyvernem általános egyenruháját hordták, csapatnemű megkülönböztetésül azonban gallérjukon, az ezred megalakulási évétől kezdve fegyvernemi jelvényt viseltek, egy ezüstözött szárnyas kereket (*geflügeltes Rad*).⁴⁰ Minden más, ruha, fegyver – gyalogostizti kard és ismétlő pisztoly a tiszteknek, szuronyos, ismétlő kurtály, illetve utász kard a legénységnek – azonos volt az utászokéval. Amikor az ezredet 1911-ben kettéválasztották, s megalakult az új vasúti ezred (*Eisenbahnregiment*), a közös ezredléthez képest sem a rendeltetés, sem a szervezés, sem a felépítés nem változott. Az állomáshely továbbra is Korneuburg volt, maradtak a létszámok és változatlan a mundér is, sőt, a „szárnyas kerék” fegyvernemi jelvényt ettől kezdve, alanyi jogon, kizárólag az ezred tagjai viselhették.

Csak tevékenysége hasonlósága okán mint rokon területet említjük meg a gyakorlatok, próbamozgósítás vagy háború esetére felállított speciális „stratégiai” vasúti szolgálatot.⁴¹ A háború idejére kidolgozott tervek szerint a mozgósítás megkezdésétől a hadsereg teljes gyülekezéséig a birodalom összes vasútvonala katonai parancsnoklás alá került volna, a fontos szállítási vonalakat pedig a háború egész időtartama alatt a hadsereg felügyelte volna. A vasúti közlekedés kézben tartására ennél fogva egészen bonyolult rendszert alakítottak ki, amit itt csak nagy vonalaiban érinthetünk. Eszerint háború esetén, az 1910-ben lefektetett szabályozás szerint, megalakult volna a „Központi Vasútszállítási Vezetőség”, élén a „tábori vasútügyek főnökével”. Amikor befejeződött a mozgósítás, felálltak a „tábori vasútszállítási vezetőségek”, a fő vasútvonalak ellenőrzésére vonalanként egy-egy „vasútvonal parancsnokság”, a fontos gócpontokon pedig a „pályaudvar parancsnokságok”. Az elfoglalt területek vasútjának működtetésére szerveződtek meg a „katonai vasútigazgatóságok”, a „vasútforgalmi felügyelőségek” és a „katonai vasútforgalmi osztatok”. Elhelyezkedésük: 450 kilométerenként egy-egy igazgatóság, 100–120 kilométerenként egy-egy felügyelőség, 40–60 kilométerenként pedig egy-egy forgalmi osztat.

Akiket e fentebbi rendszer bármely posztjára vezényeltek, vagy bevonultattak, bármely fegyver- és csapatnemhez tartoztak, hivatásos vagy tartalékos minőségben, vasúti szolgálati hovatartozásukat karszalaggal kellett jelölniük. Akiket pedig mozgósításra, vagy békeidőben gyakorlatra vonultattak be, közülük a tisztí rangúaknak, teljes egyenruha híján legalább a fekete tisztí sapkát, kardot, szolgálati jelvényt (derékövet) és forgópisztolyt kellett viselniük, ha pedig teljesen szabályosan egyenruhába öltöztek, akkor legutolsó csapattestük egyenruháját hordták. Karjukon azonban – bármelyik esetben is – ott volt a karszalag. A szalag színe sárga volt, rajta fekete kétszárnyas kerék, keretezésül

39 Dienstbuch H-26: Technischer Unterricht für die K. u. K. Eisenbahn-Truppe. Wien, 1900.

40 Zirkularverordnung vom 11. 7. 1883, Praes Nr. 1650. In: *Verordnungsblatt* 1883/32. 144. o.

41 A kérdéstről összefoglaló jelleggel: A vasúti hálózat jelentősége a háborúban. Összeáll. *Fischer-Niámesny Gyula*. Budapest 1917.

a rangnak megfelelő anyagú és szélességű paszomány. A Magyar Államvasutak fennhatósága alá tartozó vonalakon, illetve pályaudvarokon vörös karszalag volt előírva. A póttartalékos és népfelkelő legénység mozgósítási bevonulásakor – előírás szerint – a szabvány, kincstári normát kapta, a tisztiszolgák pedig akár civil ruhában, de ők is vasúti karszalaggal a karjukon szolgálhatták tisztjeiket. Minden vasutas szakasz rendelkezett „F” kürttel, amelyet akkor kellett megfújni, ha vonat közeledett, s a síneken éppen pályamunkások dolgoztak.

A híradás

Az ezred tevékenységének másik fontos területe a híradás, a távirászat. Szemben a vasúti szakkal, a híradó ágazat csak kerettel működött és ez a keretrendszer lényegében nem változott akkor sem, amikor 1911-ben, az ezred szétválasztásával megalakult az önálló táviróezred. Az ezred a törzsből, négy zászlóaljából, zászlóaljanként négy századból (valamennyi keretként értelmezendő), a rádiós csapatból, az egyévi önkéntes iskolából, a táviró kísérleti részlegből, az anyagi részlegből és a pótzászlóaljkeretből állt. Az ezred fennhatósága alá tartozott ezen kívül 16 hadtest távirókeret, amelyeknek hadiállapotban igénybe veendő állományát a hadtesteknél évente indított táviró tanfolyamokon képezték ki. A keret parancsnoka az adott hadtest törzséhez beosztott „táviró referens” volt. A táviró ezred (virtuális) állományába tartozott továbbá 12 vártáviró keret és a telepített erőd rádióállomások. A majdan mozgósítható távirászatokat és rádiósokat a gyalogezredeből és vadászzászlóaljakból kiválogatott legénységből az ugyancsak évi rendszerességgel szervezett „erőd-táviró tanfolyamokon” képezték ki. Stabil rádióállomások (békében csak kerettel) Bécsben, Polában és Cattaróban működtek. Az ezred felügyelte a leendő távirász tiszteket és altisztiket oktató Gyalogsági- illetve a Lovas Táviró Tanfolyamot.⁴²

Az 1912-ben megalakított ezred keretlétszámában az alábbi beosztásokat találjuk: parancsnok (ezredes vagy alezredes), két őrnagy, tíz százados, 30 főhadnagy, 22 hadnagy, egy orvos, egy élelmezőtiszt, egy számvivőtiszt, illetve a vártáviró kerethez beosztott tisztviselői csoportban, egy, az akkori frazeológiában „főműmester” (*Oberwerkmeister*), hat „műmester” (*Werkmeister*) és segédműmester,⁴³ valamint az anyagi részlegnél, rangosztályba nem sorolt havidíjasi minőségben két fő „műmester”. A legénységi létszám: 19 őrmester, 20 távirász (őrmesteri rangban), 30 szakaszvezető, 37 tizedes, kilenc első- és négy másodosztályú számvivő, 24 őrzető, 239 utász közlegény, négy trombitás, és 72 tisztizolga. Az ezred (keret) élelmezési létszáma 540 fő.⁴⁴

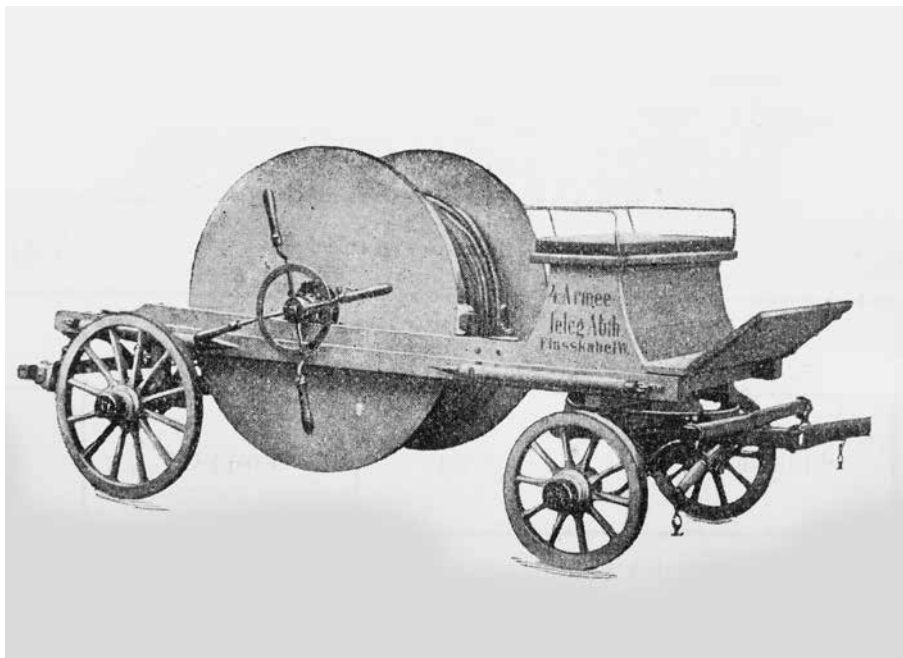
42 A „Praes. 10.850 vom Jahre 1911” számú rendeletehöz, in: *Verordnungsblatt* 1911. 36. Stück. „Provisorische organische Bestimmungen für das k. u. k. Telegraphenregiment en cadre” 1. o.

43 A három műmesteri beosztást 1913-ban rendszeresítették. Zirkularverordnung vom 22. September 1911. Präs. Nr. 10850. In: *Verordnungsblatt* 1913/36.

44 *Verordnungsblatt* 1911. 36. Stück. „Provisorische organische Bestimmungen das k. u. k. Telegraphenregiment en cadre” 10–11. o.

Tábori telefonállomás kocsí (Feldtelegraphen-Stationswagen)

Folyami kábel szállító kocsí (Flusskabelwagen)

Honvéd gyalogos távbeszélő szakasz járőr tábori telefonnal, vonaltelepítő eszközökkel

A távírószak katonái a még együttes ezredben, a vasúti fegyvernemi jelvényt viselték. A szétválás utáni távírász egyenruhára, amely gyakorlatilag azonos maradt a korábbival, megkülönböztetésül már új fegyvernemi jelvény került – „kötegelt villám”. A jelvényt nemcsak az ezred tagjai hordhatták, hanem mindazok a gyalogos- és lovastisztek is, akik elvégezték a tulli távírász-tanfolyamot. A jelvény a tisztek és tisztviselők számára fekete posztó alpra aranyhímzéssel készült, míg a legénység számára sajtolt és ezüstözött pakfongból.⁴⁵

Tervek szerint a távírókeretet, mozgósítás esetén kiképzett tartalékosokkal töltötték volna fel, illetve hadi létszámú speciális híradó járőröket és osztagokat állítottak volna fel. Az osztagok katonái ebbéli minőségüket karszalaggal jelölték, a közös hadseregben és az osztrák Landwehrben sárga (császársárga) alapon fekete, a magyar Honvédségnél piros „T” betűvel.⁴⁶

45 Zirkularverordnung vom 9. Mai 1912, Abt. 13, Nr. 851. In: *Verordnungsblatt* 1912/15. 97. o. A jelvény viselése engedélyezett volt a két honvédség tisztjei számára is, akik elvégezték a tulli tanfolyamok valamelyikét. A magyar Honvédség távírász jelvénye azonban természetesen nem volt teljesen azonos a közös hadsereg és a Landwehr jelvényével. A Honvédség utazkiképzést kapott tisztjei a „magyar király katonái” voltak, s ilyen minőségükben a magyar Szent Koronával díszített jelvényt viselték. A másik fél jelvényein a császári korona volt. Később, már a háború alatt a jelvény viselését kiterjesztették az összes híradó egység valamennyi katonájára. Akik pedig valamelyik távírász csapatban önkéntesként szolgáltak, e jelvényt tábori sapkájuk bal oldalán is viselhették. Zirkularverordnung vom 28. 7. 1917. Abt. 13. Nr. 30491. In: *Verordnungsblatt* 1917/131. 244. o.

46 Aenderungen in der Adjustierung des k. u. k. Heers, 1906. A karszalagot alkalmasint valamennyi telefonos- és távírászosztag viselte. Császársárga posztóból készítették, szélessége nyolc, hossza 45 cm volt, közepére fekete posztó „T” betűt varrtak.

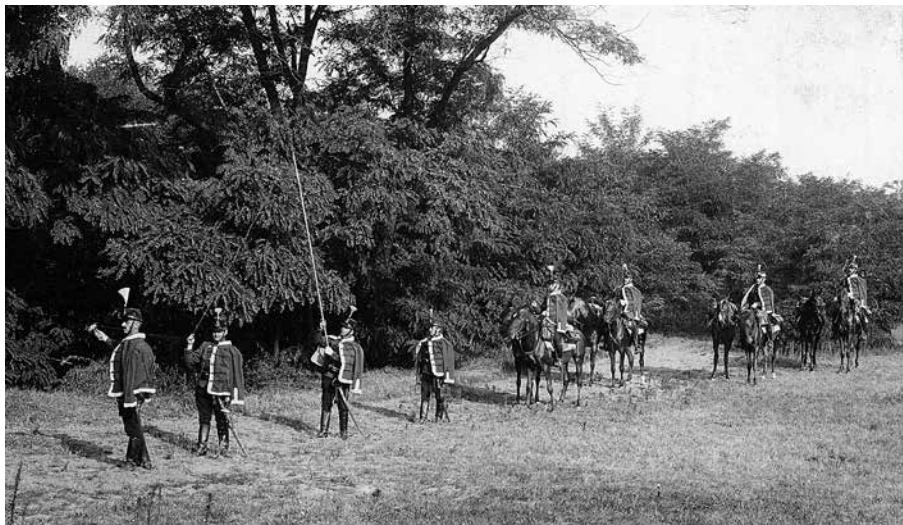

Honvédbuszár távjelző raj gyakorlaton az 1900-as évek elején

Miként minden műszaki szakág, rendeltetésének megfelelően a távíró szakma is decentralizált volt. Az 1910-es évek elején mind a gyalogos, mind a lovas csapatok rendelkeztek távíró-, illetve távjelző járőrrel.⁴⁷ Hadilétszámon a gyalogos csapatok minden századában három fős – állomáshordozó (*Stationsträger*), vezetékhordozó (*Leitungsträger*), szerelék-hordó (*Requisitenträger*) – távbeszélő járőr, illetve ugyancsak három fős – írnok (*Schreiber*), figyelő (*Beobachter*), jeladó (*Zeichengeber*) – távjelző járőr alakult. Előbbiek hordozható telefonállomással, utóbbiak zászlókkal és lámpákkal voltak felszerelve. Nappali jeladáshoz két zászlót, éjszakaihoz, vagy ha rosszak voltak a látási viszonyok, két lámpát használtak. A zászlók egyike fehér, másika piros, kék, sárga vagy piros-fehér, nagyságuk körülbelül négyzetméternyi volt. Az optikai jeladáshoz használt lámpákban, a kor technikai színvonalán, petróleumot vagy acetilént égettek. Optimális feltételek mellett a fényjelekkel akár 20–22 kilométerig is hatékonyan tudtak kommunikálni.⁴⁸ A távbeszélő járőrökkel ellenben csak másfél kilométeres távolságot

47 E-41 jelű Szolgálati könyv: Távbeszélő és távjelzőutastítás a m. kir. honvéd gyalogság számára. (T.T.U.) Budapest, 1911. (1915, 1916 is).

48 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) I. 75. Hf. 2660/el/1908. Az 1908-as honvédségi gyakorlatokról beérkező visszajelzések szerint sok probléma volt az optikai távjelzéssel. Csak ritkán használták, ha használták is elkésték a jeladással, s ha minden rendben volt is, zavart okozott a német, illetve magyar Morse jelek feloldása. Feltétlenül nagyobb fényerejű lámpa kellene. A VI. honvédkerület megjegyzése rövid és határozott: „*nagy távolságban nem látható, kisebb távolságra pedig lovon gyorsabban közvetíthető a parancs.*” A Honvéd Főparancsnokság válasza is velős: „*meg kell tanulni használni.*” A lámpa leírását egyébként adja: Beschreibung der Einrichtung der Azetylenbeleuchtung für die M. 95 Brückenlaterne, K. u. K. Technisches Militärkomitee, 1914.

Lovas távbeszélő járőr telefonvonal telepítése közben 1910 körül

tudtak áthidalni, tudniillik ilyen hosszú volt a 2. számú járőr katona által hordozott telefonhuzal.⁴⁹

A lovasságnál ezredenként szerveztek két távíró és két távjelző járőrt. A távíró járőr nyolc, a távjelző hét főből állt. A távírók felszerelését, a két telefonállomást, az ellenséges vonalak lehallgatására használt jelfogót, a táviratozáshoz szükséges jeladót, a kopogót és a 13,5 kilométer hosszú vezetéket két mállás lóval szállították. A távjelző járőr a szűken vett ezredtörzshöz tartozott, optikai készülékkel (Zeiss-féle távjelzőkészülék) voltak felszerelve, s miként a gyalogságnál, a készüléket napfény vagy mesterséges fény segítségével üzemeltették. A jeladás lehetséges gyorsasága percnként egy-másfél szó volt.⁵⁰ Lovas távjelző járőröket csak nagyobb gyakorlatok idejére állították fel, feladatuk a magasabb parancsnokságok és a lovasság közötti összeköttetés biztosítása volt.

Maga a távíró ezred, rendeltetése szerint a magasabb parancsnokságok közötti kommunikációt biztosította. Azt tervezték, háború esetén az ezred mozgósított katonáiból nagyobb létszámú és nagyobb híradó kapacitású, önállóan ténykedő távíró-, illetve hegyi-, lovas-, vartávíró osztagokat állítanak fel. Az osztagok speciális felszerelését, az állomásokat és vezetéket 1877 M, ekkorra már elavultnak számító távírársz kocsin, illetve 1890 és 1897 M anyagkocsikon szállították. Mindegyik osztag építő és trén különítményből állt, fő feladatuk a távíró vezetékek kiépítése és üzemeltetése volt. Optimális esetben egy lovas távíró osztagnak 32 km-es, egy hegyinek 24 km-es, a hadsereg-osztagnak pedig

49 Uo. A telefonos összeköttetésről kedvezőbbek voltak a visszajelzések. Inkább csak a lakossággal volt baj, merthogy felfedezték és elvagdosták a drótokat.

50 E-31, a. jelű szolgálati könyv (az optikai jelzésről) 77. o.; a zászlójelzésről 82–86. o.

Honvéd lovas távíró szakasz négylovas tábori távíróállomás-kocsival

144 kilométeres telefonvonal kiépítéséhez és üzemeltetéséhez szükséges kapacitással kellett rendelkeznie.⁵¹

A tisztek és a legénység szak-kiképzése a tulli gyalogsági és lovassági távíró iskolán zajlott a rendszerint november 1-jétől június végéig tartó kurzusokon. A tanfolyamokra évenként 50–60 gyalogos- és lovastisztet és 150 altisztet iskoláztak be. Azok az altisztek, akik az iskolát legalább jó eredménnyel végezték el, s hozzá „megígérték”, hogy nem felejtik el a megtanultakat, őrmesteri rangú tábori távírásszá léphettek elő, akik viszont ennek nem feleltek meg, eredeti rangjukban maradtak, és csak „távíró kezelők” lettek. A Honvédségben 1892–1893-tól a Központi Honvéd Lovasiskolán indult tanfolyam honvédhuszár altisztek távírásszá való átképzésére.

Mindazok, akik a távírásszattal kapcsolatba kerültek, akár a csapatoknál, akár a távíró ezredben, vagy mert elvégezték a tulli távírász iskolát és kitüntető jelvényt érdemeltek, az 1906-ban bevezetett „távírás kitüntetés” (*Telegraphistenauszeichnung*) kaphatták meg. A jelvény motívumai azonosak voltak a fentebb már megismert gallérvényével.⁵²

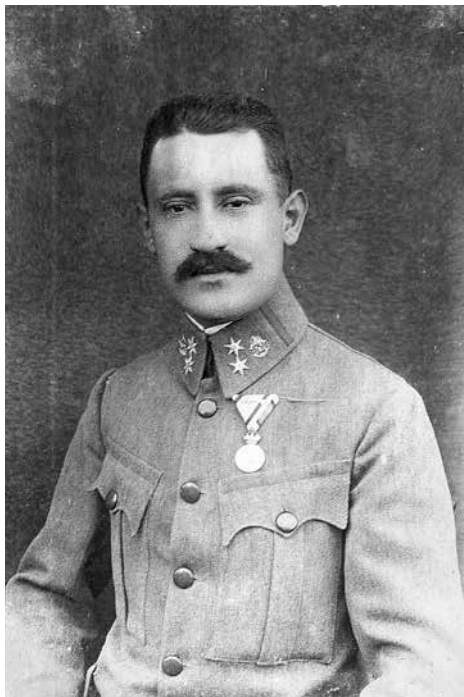
Léghajós csapatok

Az erődharcászat, a tágabban vett híradás, a távjelzés és a felderítés sajátos területét képezte a léghajózás.⁵³ Noha az egyetemes hadművészetben a „légi harcászatnak” ekkor már több évtizedes múltja volt, a Monarchia haderejében

51 Dienstbuch: Organisation der Telegraphentruppe im Kriege. H. n. 1910. (leporello)

52 Anderungen in der Adjustierung des k. u. k. Heeres. (Zu Dienstbuch A–28.) 1906.

53 Gabriel 1971. 59–60. o.

*Távíráász tizedes tábori öltözetben,
1916*

az ezirányú kísérletezések, az ágazat katonai intézményesülése csak az 1890-es évek elején kezdődött el. Szervezeti keretként 1891-ben alapították meg az Arsenal területén a Katonai Léghajós Intézetet. Szakembereit, tiszteket, legénységet kezdetben civil léghajós tanfolyamokon képezték ki. Az első, önként jelentkező válogatott tiszti csoport 1890. április 14-én vonult be a Victor Silberer bécsi léghajósintézetébe négyhónapos tanfolyamra.⁵⁴ A tanfolyam résztvevője volt a vasúti és távíró ezred tisztjeként Franz Hinterstoisser hadnagy, később kiváló repülő, aki megörökítette a csoport különleges, elegáns, sportos saját egyenviselését. A ruha fehér ellenzós sapkából, nyitott fazonú fehér vászonzubonyból, vörös nyakkendőből és világos színű nadrágból állt.⁵⁵

A léghajó, a „*ballon captiv* alkalmazása a jövő harcaiban nagy jelentőségű lesz” – hangoztatták katonai körökben a századforduló felé közeledve is. Főleg az erődharcazatban, a kommunikációban és a felderítésben hasznosítható. „500–1000 méter magasságra fölemelkedve, 30–50 km-nyi terület szemle alá vételét

54 A főként „sportsmanként” elhíresült Silberer több mint egy hektáros területet bérelt a Práterben, ott indította meg szabad- illetve kötött léggömbös tanfolyamait (*Fővárosi Lapok*, 1885. 1037. o.). Silberer bázisát vette igénybe a hadsereg is. Az 1890-ben beiskolázott nyolc tiszt – kettő a vasúti ezredből, kettő a műszaki-, kettő az utász- és kettő a tüzércsapatoktól (parancsnokuk Hoernes, vasúti ezredbeli főhadnagy) – mellé legénység gyanánt a vasúti és távíró ezredtől 30 főt vezényeltek a tanfolyamra, akiket ott a léghajók kiszolgálására tanítottak be. Ez a 38 ember képezte a „léghajós csapat” alapját, amelynek parancsnokává Schindler kapitányt nevezték ki – olvashatták az érdeklődők a korabeli újságokban. (*Fővárosi Lapok*, 1890. április 22. 812–813.o.)

55 *Franz Hinterstoisser*: Aus meinem Luftschiffertagebuch. Rzeszow, 1904.

teheti lehetővé, a kábelen át a léghajóból a legközelebbi magasabb parancsnokságba vezető villamos vezeték pedig megengedi, hogy az illetékes helyen az észleletekről azonnal tudomást szerezzenek.”⁵⁶ 1893-ban a Léghajós Intézet az Arsenalból, teljes személyzetével együtt átkerült az 1. (bécsi) vártüzér ezredhez. A teljes személyzet ekkor két tisztből, négy altisztből és 26 főnyi legénységből állt. 1895-ben tovább bővültek a keretek, előbb Przemyslben, majd Krakóban állítottak fel erőd léghajós osztagokat.

A rögzített hőléggallon kezeléséhez, mozgatásához öt tiszt és 70 főnyi legénység, a szállításához 11 kocsi szükségeltetett. A ballonokat szélcsendben legfeljebb 600 méter magassáig engedhették fel, kosarában két emberrel, a „ballonvezetővel” és a „hírjelzővel”. Híradási célokra a kosarat különböző praktikus eszközökkel szerelték fel. A felszereléshez tartozott egy Zeiss-féle távcső, teljes távbeszélő berendezés egy kosár- és egy földi állomással, egy fehér és egy vörös zászló a nappali és egy „villanyos fénylámpa” az éjjeli optikai szolgálatra, illetve az írásbeli jelentések továbbítására a földi állomás és a kosár között kifeszítve úgynevezett jelentő csövek.⁵⁷

A léggallonozás másik változatát „szabadrepülésű” (*freifabrten*) ballonok képviselték. Szabadon szálló léggömbről (gömbballon) van szó, amely szabadon mozog ugyan, de nem irányítható, s arrafelé repül, amerre a szél viszi-hajtja. A hadsereg 1896-ban adaptálta első szabadrepülésű léggallonját,⁵⁸ s mint hadi újdonságot nyomban be is mutatta a budapesti millenniumi hadügyi kiállításon.⁵⁹ A léghajó stílusosan a „Hungária” nevet viselte. Első hivatalos felszállása a megnyitón volt, a másodikra nyolc nap múlva került sor, amikor két tiszttel a kosárban egészen Nagykőrösig hajóztak, s ott le is ereszkedtek. Természetesen nem öncélú volt a felemelkedés, valójában gyakorlat volt, azt próbálták ki, hogyan lehet a széljáráshoz igazodva irányítani a léghajót egy 120 méter hosszú, kókuszdió rostból font kötéllel, amelynek végén vasmacska van.⁶⁰

Megutaztatták a Hungáriával Gromon Dezső honvédelmi államtitkárt. Az államtitkár július 30-án szállt fel Hassmann Frigyes főhadnaggyal a kosárban, s amint az a korabeli újságokból tudható, 1500 méterre emelkedtek, majd a Városligettől eltávolodva, a Vörösvári út vonalát követve északnyugati irányban haladtak. Solymár körül azonban süllyedni kezdtek, már csak 300 méteren voltak, a kikötő köteleket is kidobták, a mezőn dolgozó parasztok azonban

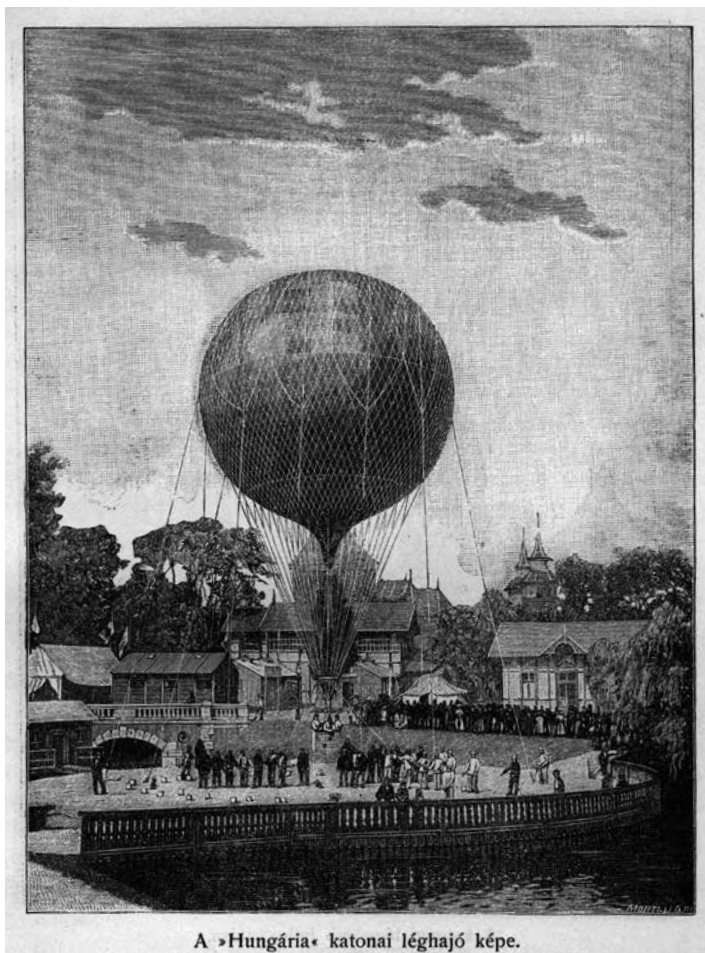
56 Beszámoló Schnitzler Károly honvédhuzár főhadnagy léghajózásról tartott felolvasásáról a budapesti helyőrségi kaszinóban. *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1895. 38. sz. 288. o.

57 A léghajó a tábori és a várharcban. Írta: Siménfalvy Tihámér m. kir. honvéd főhadnagy. In: *Magyar Katonai Közlöny*, 1909. 1014. o.

58 Dienstbuch G-39: Unterricht für die Ballonabteilungen. Wien, 1905.

59 Nem tévesztendő össze a katonai ballon Godard kapitány szórakoztató céllal működtetett kötött léghajójával. A katonai léghajóval kizárólag hivatásos katonák, és általuk szállított illusztris személyiségek repülhettek.

60 S ahogy a sajtó erről beszámolt: „A Hungária lassan emelkedett fölfelé. Előbb délkeleti irányt vett s a lóversenyter fölött 400 méter magasságban haladva, Vác felé repült a léghajó. Verőfényes tavaszi délután volt; a két léghajós a magasból az alattuk elterülő panorámát zavartalanul élvezhette. Váctól a léghajót a levegő áramlása délre hajtotta Nagy-Kőrös felé; ekkor 500–1000 méter között váltakozva lebegett a gömb a magasban. Délután öt órakor teljes szélcsendbe jutott a léghajó s csaknem mozdulatlanul lebegett a magasban.” *Budapesti Hírlap*, 1896. május 13. 16. évf. 132. sz. 8. o.

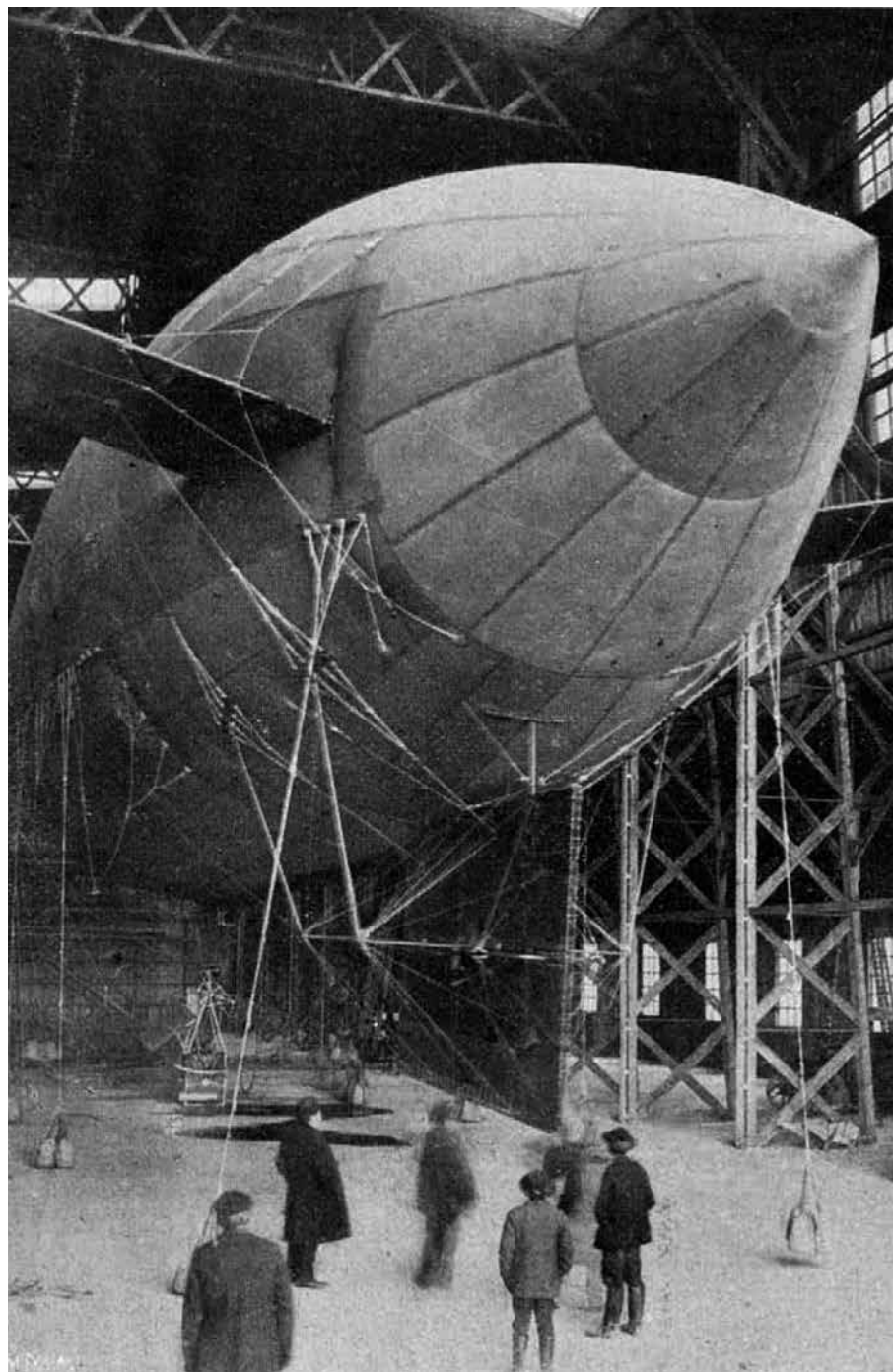
*A Hungária
léghajó
a millenniumi
kiállításon*

nem merték megfogni a kötél végét. Végül maguk ereszkedtek le, baj nélkül, aztán hazakocsiztak, Hidegkúton keresztül.⁶¹ Ez is hír volt, érdekesség 1896-ban. A kiállítás fél éve alatt egyébként a Budapestre vezényelt nyolcfős ballonos különítmény többtucatnyi gyakorló repülést hajtott végre.

A légi járművek másik csoportját a motoros ballonok (*Lenkballon*) képviselték. Az osztrák-magyar hadvezetés 1908-ban határozta el motoros léghajók hadrendbe állítását. Két típus versenyzett egymással, a Zeppelin- illetve a Parseval-típus, mindkettő német találmány. Végül a Parseval lett a befutó; magánadományból finanszírozva, 1908 nyarán a hadvezetés a berlini Motorléghajó Tanulmányi Társaságnál megrendelt a közös hadsereg számára egy Parseval-példányt.⁶²

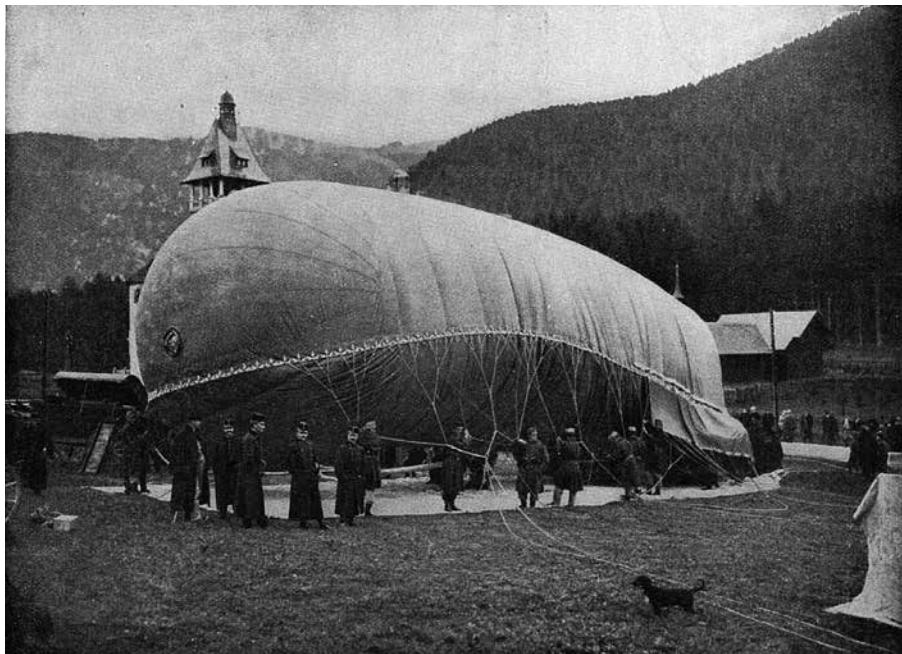
61 *Millennium*, 1896. augusztus 1. 19. sz.

62 *Pesti Napló*, 1908. augusztus 9. 59. évf. 191. sz. 15. o.

Parseval-rendszerű kormányozható léghajó Fischamendben. Új Idők, 1909. 559. o.

Katonai léghajó-gyakorlat a Semmeringen. Kormányozható sárkány-léghajó felszállás előtt. Tolnai Világlapja, 1908. 559. o.

1909-ben állították fel az Arsenal területén, a közlekedési dandár alárendeltségében a „Katonai Léghajós Intézetet” (*Militär-Aeronautische Anstalt*). Tevékenységük nyomán került be a hadrendbe az első hazai gyártmányú, Wiener-Neustadtban, illetve Fischamendben készített Parseval alaptípusú motoros léghajó. 1909. novemberi felavatása azonban nem nagyon volt örömteli, számos, civil véleményként előadott, elmarasztaló reagálást is kiváltott.⁶³ Mindazonáltal Magyarország és Budapest népe először 1910. október 23–25. között találkozhatott a hadsereg Parsevaljával. A Fischamendben felszállt ballon előbb Győrben, majd a rákosi repülőtéren szállt le, ahol az érdeklődők közelről is megsejmelhették a légi monstrumot.⁶⁴ Az osztrák–magyar Parseval a kisebb fajta kormányozható léghajók közé tartozott, hossza 49 méter, átmérője 8,9 méter, gázburka 2400 köbméter, Daimler motor hajtotta, teljesítménye 65 lóerő. Óránkénti átlag sebessége 44 km, legnagyobb menetteljesítménye 8 óra, legnagyobb felszálló magassága 1000 méter volt.⁶⁵ Személyzete négy főből állt: a parancsnok az oldalkormányt, két beosztott tisztje közül az egyik pedig a magassági kormányt kezelte, másikuk „katonai figyelő” volt. A negyedik személy egy altiszt, aki a gépet felügyelte.

63 Az átvétel „vakmerő és cinikus merénylet” írta az eset kapcsán a Pesti Hírlap (1909. december 14.). Elhibázott, gyámoltalan, gyatra kópiája csak a Parseval-típusnak.

64 *Uránia*, 1910. 11. évf. 12. sz. 505. o.

65 *Schleyer Lipót: Motoros légjáróművek. Magyar Katonai Közlöny*, 1911. 509–528. o.

A Parsevalnál kisebb méretű sárkányballon volt a Lebaudy-típus, ebből is volt példánya a hadseregnek. Főleg iskolarepülésre használták.

Mindenfajta léghajó, a motoros léghajó pedig különösen, veszélyes üzemnek számított. 1910-ben hadügyminiszteri rendelet szabályozta a leszállásánál követendő eljárást. Eszerint: 1) a kikötések helyéül lehetőség szerint első sorban a katonai gyakorlóterek vagy legelők, erdőtisztások, szántóföldek választandók; 2) a léghajó „robbanékony voltára való tekintettel” tilos a nyílt láng használata; 3) kikötésnél a léghajóról lelógó köteleket megfogva, a léghajó parancsnokának utasításait követve a léghajót a földre húzni; 4) a kikötési szándékot előre jelezni kell, nappal a csónak alá tűzött háromszögletű piros zászlóval, éjjel pedig fehér fényt lobogtatva; a motoros léghajók hangjeleket is leadhatnak. Ha a leszálló helyen nincs katonai személyzet, a jelzéseket észlelve az illetékes polgári hatóságoknak kell a szabályokhoz igazodva eljárni.⁶⁶

A léghajó hívei azzal érveltek, hogy míg a repülőgépek – hiszen ekkor már a repülőgép volt a vetélytárs – inkább „kisebb körletben, szemrevételezésre, parancsvivésre fognak használni,” addig a kormányozható léghajó valójában harceszköz, gépfegyverekkel, légtorpedókkal, robbanó- és gyújtóanyagokkal is fel lehet szerelni, legnagyobb fegyvere pedig a meglepetés és a gyorsaság. Harci előkészítésének komplikáltsága, nehéz mozgathatósága, sebezhetősége okán is azonban igen hamar hátrányba került új vetélytársával, a repülőgéppel szemben. A motoros léghajó zsákutcát jelentett, a fischamendi hangárokban 1910–1914 között mindösszesen négy motoros léghajó készült el.

Az igazi újdonság ekkor már valóban a repülőgép volt. Az első gépet – ajándék formájában – 1908-ban szerezte meg a Monarchia. 1909-ben építették fel az első két repülőgép hangárt Bécsújhelyen. Ugyanitt rendezték meg 1910 szeptemberében a III. Országos Repülőtalálkozót, ahol hadvezérei társaságában maga a császár is megjelent. Talán éppen a látvány, az ott szerzett kedvező tapasztalatok is lökést adtak ahhoz, hogy még ugyanezen évben rendelet szülessék a repüléssel kapcsolatban álló katonák egyenruhájának különleges jelzéséről.⁶⁷ Egy jelvényről van szó, amelyet a gallérhajtókán viseltek, a rendfokozati jelzés mögött. A főtisztek jelvénye aranyozott, a törzstiszteké – arany paszományuk miatt –, valamint a legénységi állományúaké ezüstözött fémből készült. Ez az egyetlen jelvény jelölte a csapatnemhez való tartozást egészen a háború végéig. 1915-ben ugyan tervbe vettek új repülő uniformist, ami az elképzelések szerint csinos és elegáns lett volna, de a háború végéig sem rendszeresítették.

Akik a repülőtereken vagy a Kísérleti Intézetben szolgáltak (tisztek, állandó legénység), a műszakiak egyenruháját viseltek és az acélzöld parolira tűzték fegyvernemi jelvényüket, akik pedig vezényeltek voltak más csapattektől, megtartották eredeti egyenruhájukat, de a galléron ők is viseltek a léggömb jelvényt. Repüléshez „munkaruha” gyanánt fekete bőrruhát vettek fel, a jellegzetes pilóta sapkával. Ez a viselet sokban hasonlított a motoros ruházathoz, amelyről később lesz szó. De ha egyenruha nem is került, új, kitüntetett jelvényekből annál

66 122.825/1910. B. M. számú körrendelet. V–a. *Belügyi Közlöny*, Rendeletek 1910. 110. o.

67 Zirkularverordnung vom 29. Oktober 1910. Präs. 10923. In: *Verordnungsblatt*, 1910/38. 187. o.

több akadt. 1912-es rendszerezésű a tábori pilóta jelvény (*Feldpilotenabzeichen*), amelyet mindazok viselhettek – ha ott kiérdemelték –, akik hadgyakorlatokon mint pilóták részt vettek, beleértve a civileket is.⁶⁸

A repülőnapok mellett több alkalommal versenyeket is szerveztek. Híres verseny volt a Bécs–Budapest távrepülés. Az 1911-es, 19.500 korona díjas versenyen számos civil induló mellett katonák is versenybe szálltak, Friedrich Umlauff dragonyos százados, Adolf Bier vártüzér főhadnagy és Miecislaus Miller árkász főhadnagy. A versenyt Umlauff nyerte, aki Bécsből Budapestre 2 óra 22 perc 30 másodperc alatt, visszafelé 2 óra 22 perc 49 másodperc alatt tette meg az utat. Pedig az idő sem kedvezett – írták a korabeli újságok. „*A Pilis felett örvénylő szélmozgások támadták, több ízben is majdnem felbillentették gépét s csak rendkívüli gyakorlottságának, lélekjelenlétének köszönheti menekülését és rekordszámba menő győzelmét*” – ahogy a Vasárnapi Ujság beszámolt a versenyről. Bier főhadnagy rosszabbul járt, gépe üzemanyag csöve Mór felett kigyulladt, s csak siklórepülés-sel sikerült landolnia.⁶⁹ 1913-ban Újvidéken rendeztek repülőversenyt, amelyen már tíz tábori pilóta vett részt. Többen távrepülőként jeleskedtek, a bécsújhe-lyi bázisról Holeka főhadnagy Prágába, Schönovsky főhadnagy Budapestre, il-letve Újvidékre, Mandl hadnagy Grazba és Laibachba, Schmotzer főhadnagy Aspernből Banjalukába, Elsner főhadnagy Aspernből Görzbe repült.⁷⁰

Bárha egyelőre még kuriózum számba mentek, s ha csekélyek voltak is az ered-mények, a hadvezetés előre számolt, és merész terveket kovácsolt: igényt jelentett be 200 repülőgépre és 400 pilótára. A világháborúig még hátravolt esztendő-k azonban nem bizonyultak elégnek ahhoz, hogy Ausztria–Magyarországnak számottevő, az európai vetélytársakkal azonos színvonalú repülőgép-parkot si-kerüljön létrehozni. Amikor kitört a világháború, a Monarchiának a mozgó-sítási tervekben meghatározott 128 kiképzett pilóta helyett 85, a 96 repülőgép helyett 39, hadihasználatra alkalmas példány állt rendelkezésére.⁷¹

A motorizáció előhírnökei

A hadvezetést már a 19. század utolsó évtizedében foglalkoztatta a moto-rizáció kérdése. Ennek ellenére motoros járművek (teherautók, automobílok, motorkerékpárok) csak a század elején tűntek fel a hadgyakorlatokon, egyelőre még csak azzal kísérletezve, hogy az egyes járműtípusokat milyen hadi célokra lehet majd közvetlenül hasznosítani. A technika eme új csodái felhasználásában két területen látott fantáziát a hadvezetés: egyrészt a szállításban (vontatásban),

68 Lásd erre: *Jörg C. Steiner*: Das Feldpilotenabzeichen. Militärhistorische Themenreihe, IV. kötet. Wien, 1992.

69 A Bécs–Budapest repülőverseny. *Vasárnapi Ujság*, 1911. július 2. 58. évf. 27. sz. 540. o.

70 Katonai visszapillantás az 1913. évre hadseregünk szervezése szempontjából. Ismerteti: Shvoy István vezérk. beoszt. százados. *Magyar Katonai Közlöny*, 1914 231. o.

71 *Gabriel* 1971. 125–126. o.; Összefoglaló jelleggel: *Reinhard Karl Boromäus Desoye*: Die k. u. k. Luftfahrtruppen – Die Entstehung, der Aufbau und die Organisation der österreichisch-ungarischen Heeresluftwaffe 1912–1918. Diplom-Arbeit, Wien 1994.

beépítve a hadrendbe a „motoros vonatcsapatot”, másrészt a tágan értelmezett híradásban, a „motoros járóművek” hadgyakorlatokon s talán háborúban való igénybevétele parancsok továbbítására, jelentő és küldönc szolgálatra. A harmadik felhasználási lehetőség, a kor technikai színvonalával arányban, a páncélautózás, ez azonban a háború kitöréséig csak kísérleti stádiumban maradt.⁷² Gépkocsik alkalmazását különösen sík vidéken tartották előnyösnek. A hadvezetés arra számított a várható háború hadműveleti területeit számba véve, hogy a motoros hírvivők különösen az észak-olasz síkságon járnak majd haszonnal.⁷³

Mindennek ellenére, bár megvolt a szervezeti háttér, a Klosterneuburgban állomásozó gépkocsizó keret (*Automobilkader*) műhelyekkel, gépkocsiszínnel, továbbá Bécsben a kutatással foglalkozó, hivatalos nevén automobil kísérleti te-
leppel (*Automobilversuchsabteilung*), a hadtesteknél pedig automobil előadókkal (*Automobilreferenten*),⁷⁴ akik nyilvántartották a hadtest területén meglévő járműveket és részt vállaltak a mozgósítási feladatokból is, a birodalom haderejének a kortárs hadseregekhez képest nem volt igazán számottevő hadijármű parkja. A technikai problémák mellett nem utolsó sorban felsőbb katonai körök motorizációhoz nem igazán pozitív viszonyulása okán is.⁷⁵

Bár a közlekedési dandárhoz tartozott a gépkocsi keret, nem a műszaki csapatoktól, hanem a vonatcsapattól kapott külön egyenruházott, kiszolgáló személyzetet. Az állandó szolgálatra beosztott kis létszámú csapat katonái viselték a vonatcsapatok fekete tüzércsákós, barnakabátos, csukaszürke térdnadrágos díszegyenruháját, világoskék hajtókával és fehér gombokkal, menetöltözethez pedig a csukaszürke tábori ruházatot, hasonlóan világoskék hajtókával.⁷⁶

Mozgósításkor bevonuló „védköteleseknek”, személyautó sofőröknek, motorbicikli vezetőknek, szerelőknak díszegyenruha nem járt, csak a csukaszürke tábori. Akik a kincstári autókat kormányozták, vezetők és segédvezetők,

72 Ismert és sok helyütt idézett anekdota, hogy az 1906-os császárgyakorlaton Ferenc József kijelentette: a páncélkocsi a háborúban alkalmatlan, mert nagy zajával megijeszti a lovakat. Az uralkodó eme nem igazán szerencsés kijelentése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a Daimler bécsújhelyi gyárában megkonstruált páncélkocsit nem fejlesztették tovább. Pedig a katonai szakírók kedvezően nyilatkoztak róla. A Katonai Műszaki Bizottság utasítására megkonstruált páncélautón két géppuska volt 8000 tölténnyel. Maximális sebessége 35 km/óra, kiszolgáló személyzetnek négy fő szükséges. In: Osztrák–magyar páncélkocsi. *Ludovika Akadémia Közleményei*, 1906. 1100. o.

73 A hadi motorizáció problematikája a kortárs katonai szakírókat is megihlette. A korszak katonai szakfolyóirataiban jelentős helyet foglal el a téma irodalma. Lásd többek között: *Guillaume Árpád*: Az automobil és annak alkalmazása. In: *Ludovika Akadémia Közleményei*, 1907. 1255. o. A katonai motorizáció század eleji helyzetének összefoglalása: *Ludwig von Tlaskal – Rudolf Keil – Friedrich Beranek*: Die Entwicklung des Militär-Kraftwesens in Österreich vom März 1898 bis März 1938. In: *Walter Spielberger*: Kraftfahrzeuge und Panzer des österreichischen Heeres 1896 bis heute. Stuttgart, 1976.

74 Dienstbuch Organische Bestimmungen für das Automobilwesen im K. u. K. Heer. H. n., 1909.

75 Többek között Beck véleménye is szkeptikus. A gépkocsi pompás időtöltés arisztokrata semmittevők és zsidó sportemberek számára. A hadsereg számára azonban alkalmatlan. Lásd: *Erwin A. Schmidl*: From Paardeberg to Przemysl: Austria–Hungary and the Lessons of the Anglo–Boer War, 1899–1902. In: *Jay Stone – Erwin A. Schmidl*: The Boer War and the Military Reforms. War and Society in Central Europe. 28. kötet. New York–London, 1988. 291. o.

76 *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. III. rész, 61–63. o.

sofőrruha gyanánt 1906-ban bőrből készült munkásruhát kaptak. Ez a ruha a bosnyák csapatokéhoz hasonlított, de fekete szíjas lábszárvédő járt hozzá, a zubbony alá fehér báránybőr bélést gombolhattak, por ellen természetesen védőszemüveget viselhettek.⁷⁷ A hadsereg maga is foglalkozott sofőrképzéssel. A magyar Honvédség 1912 tavaszán szervezett sofőrtanfolyamot. A géplakatos, esztergályos, kovács stb. fémes szakmájú bevonulók egyévi továbbképzéssel vállaltak. Ennek fejében kitanulhatták a sofőr mesterséget, és hogy új szakmájukhoz megfelelő külsővel rendelkezhessenek, elegáns új uniformist is kaptak: egy kifogástalan kimenő, egy kifogástalan munka- és két zsavoly öltözetet, továbbá oldalfegyvert.⁷⁸

Az 1909-es Groß Meseritsch-i⁷⁹ nagy császárgyakorlaton már 130 motoros jármű vett részt, ezen belül „20 egységes típusú motorvonat pótkocsival, 10 teherszállító automobil, 5 benzinszállító gépkocsi, 3 műhelykocsi és 80 személyszállító automobil, amelyből 12 autó és 3 motorbicikli Őfelsége Főhadiszállásához tartozott.”⁸⁰ A katonai hatóságok emellett rendszeresen igénybe vettek civil autókat és motorokat is a hadgyakorlatokra. A birodalom két országában egy-egy „Önkéntes Automobil Testület” működött, lényegében a katonai szervezési elveknek megfelelően. Az osztrák szervezet, a „Császári Királyi Osztrák Önkéntes Automobil Testület” (*K. K. Österreichischer Freiwilliger Automobilkorps*)⁸¹ természetesen nagyobb létszámú volt magyar megfelelőjénél, a Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó-testületnél.⁸² Az osztrák oldalon a nagyobb civil járműpark osztódásra kényszerítette a testületet. Megalakult a motorkerékpáros szekció a 16 lóerő alatti járművek számára Császári Királyi Önkéntes Motorkerékpáros Testület (*K. K. Freiwilliger Motorkorps*) néven.⁸³ A magyar automobilistáknál ilyen megkülönböztetés nem volt. A testület tagjait négy egymást követő évben legfeljebb két alkalommal maximum tíz napra vonultathatták be hadgyakorlatra, igénybevétel szerint küldönci szolgálatra. Napidíjuk 20, táborig felszerelési járulékuk

77 *Guillaume Árpád*: Szervezeti és egyéb újítások fegyveres erőnkben. *Magyar Katonai Közlöny*, 1908. 189. o.

78 HL Ld. Hfp. 1701/el/1912.

79 Ma: Velké Meziříčí, város Csehországban.

80 *Magyar Katonai Közlöny*, 1910. 41. o. A hadgyakorlati jelentések, tudósítások más érdekes esetekről is bezámulnak az autózás területéről. Csak néhány apróságot emelünk ki a sok-sok kultúr- és hadtörténeti érdekességből: Az 1909-es hadgyakorlaton a gépkocsik éjszaka nem egyszer beleszaladtak a menetoszlopokba. Ekkor született meg az a rendelkezés, hogy az oszlopok elejét és végét vörös lámpával kellett kivilágítani. Morbid, bár tegyük hozzá, praktikus kísérleteket folytattak a „töltényszállító automobilokkal”. Kiszámították, hogy az arcvonalba löszert szállító autó visszafelé 12 ülő vagy 8 fekvő sebesültet szállíthat. (Uo. 27. o.) A Honvéd Főparancsnokság 1908. évi zárójelentése pedig azt rögzíti – leendő tanulságként is –, hogy a hadgyakorlatra bevonultatott két motorkerékpáros, akik parancsörtíztek lettek volna, hasznavehetetlen motorokkal jelentkeztek, a gépeket lovaskocsikhoz kötve kellett vontatni. HL I. 75. Hfp. 2060/el/1908.

81 *Organische Bestimmungen für das K. K. Österreichische Freiwillige Automobilkorps*. H. n., 1916.

82 Szolgálati könyv A–2. Szervezeti és működési szabályzat a Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó-testület számára. Budapest, 1909.

83 *Dienstbuch Organische Bestimmungen für die K. K. Freiwillige Motorkorps*. H. n., 1910.

1000 korona volt. Ha valaki egyévi önkéntesi szolgálatát töltötte saját járművével, havi 300 korona járandóságához jutott.⁸⁴

Mind az osztrák, mind a magyar testület különleges, úgynevezett „szalon egyenruhába” öltöztetett. Az osztrák szalonruha sötétkék volt, a tányérsapka, a sportos hatású, zubbony szabású kabát és pantalló egyaránt. A kabát hajtókája szürke, gombja sárga. A gallérra, csakúgy mint elől a sapkára, hímzett jelvényt tettek (koronás, kétszárnyas kerék), és jelölték, ha volt, a katonai rangot is. A pantallót szürke lampasz díszítette. Az előírt oldalfegyver törkard, de ha valaki tartalékos tiszt rankot birtokolt, a törkard helyett státusának megfelelően gyalogos vagy lovastiszti kardot kötött, tiszt rank bojt rank. Az önkéntes motorbiciklisták ugyanezt a ruhát hordták, csak hogy az autósokkal ellentétes színösszeállításban, vagyis ami ott kék volt, itt szürke és fordítva.

A magyar testület szalonruhája ettől teljesen elütött. Piros tányérsapkából, ugyanilyen színű kabátból és fekete pantallóból állt. A sapka állórészt körben fekete szalag fedte, elől pedig az osztrák szervezetnél már megismert jelvény díszítette, de természetesen magyar koronával. A kabát gallérja fekete, rajta a testületi jelvény kisebb változata, s ha volt, rendfokozati jelzés sávokkal, csillaggal, a vállon fekete selyemből font vállzsinór, elől fekete paszománnyal, az ujjakon az elmaradhatatlan magyaros kellékkal, a vitézkötéssel. A színharmóniához igazodva a nadrágon vörös volt a lampasz. Oldalfegyver: magyaros díszkard tiszt rank bojt rank.

Az osztrák automobilista tábork egyenruha deréktől felfelé azonos volt a szalonruhával, nadrágjuk azonban szürke bricsesz, amihez bőrkamásli és fekete cipő járt. Bőr derékövükön pisztolytáskát (jobb oldalon!) és tölténytáskát hordtak. A motorbiciklisták tábork ruhája ugyanakkor, a kék zubbonygallér kivételével teljesen csukaszürke. Sapkájukon a már megismert testületi jelvény. Közkedvelt ruhadarab volt köreikben a rövid porköpeny, amit akár köpeny, akár zubbony gyanánt is magukra ölthettek. Rendszerint térképtáskát is hordtak magukkal. Ezzel ellentétben a magyar egyenruha teljes egészében keki színű volt, amit aztán a tányérsapka állórészen és a zubbony karhajtókáján kékkel díszítettek. A hajtóka fölé természetesen vitézkötés járt. A tányérsapkára jelvény gyanánt a Szent Korona mását, a zubbonygallérra a testületi jelvényt tették.

Postagalamb-szolgalat

Időlegesen, mint fentebb már láttuk, rövid ideig a közlekedési dandár hadrendjében szerepelt a postagalamb-szolgalat. A postagalamb a kommunikáció élő eszköze volt, szolgalatukra szélsőséges terepviszonyok között, főként hegyvidéken volt szükség. Különösen Bosznia-Hercegovinában tettek hasznos szolgalatot, ahol a korabeli híradótechnika szintjén szinte alig volt más lehetőség

84 A szolgalatra vonatkozó szabályok: Dienstbuch: Vorschrift für den Automobildienst. Wien, 1909. A gépjárműveket mozgósítási eseményekre is igénybe vették. Persze nemcsak a kerekes járműveket. Az osztrák Yacht klub is részt vállalt ebben a feladatban, aminek fejében hajóikon viselhették békeidőben is az osztrák hadilobogót. (*Ludovika Akadémia Közleményei*, 1906. 1089. o.)

Magyar Királyi Önkéntes Gépkocsizó Testület őrmesteri rangú motorkerékpárosa küldönc szolgálatban

hírek, parancsok továbbadására.⁸⁵ Híradási gyorsaságuk óránként 40–60 kilométer, az útnak indított galambnak, körülbelül 300 méteres magasságban, számítások szerint ekkora sebességgel kellett repülni. Az egyébként szigorúan számon tartott, meggyűrészt lábú madarakat békeidőben, gyakorlási céllal sportversenyeken is reptették, azt azonban szigorúan tiltották, hogy határ mentén reptessék őket.

Mint „hadi érdekesség” mutatkozott be a postagalamb-szolgálat 1896-ban a millenniumi hadügyi kiállításon. A szarajevói vártüzér ezred bemutatóján a galambokkal együtt a szolgálat szinte teljes technikai készletét közszemlére tették: így a kalitkába zárt vörös antwerpeni, a feketebarna lüttichi és a tarka „hazai” postagalamb párokat, a technikai készletből a galambdúcot, az etetőt, az itatót, a szállító eszközöket: például a szállító kosarat 20 galamb számára, a lábgyűrűket, a bélyegzett szárnytollakat, a viaszozott selyemszálakkal farktollakra erősített sürgönytollszárazakat. Emellett a galambeledel-féleségeket: bükkönnyt, borsót, búzát és egy speciális eledelkeveréket, amelyet költés közben kaptak a galambok: zúzott tojáshéj, ánizs, repcemag, só és homok. Íme a tápláló galamb eledel...⁸⁶

A postagalamb-szolgálat 1912-ben a légballoonosokkal együtt kikerült a műszaki csapatok hadrendjéből – a világháborúban már csak „vártüzér postagalambok” szolgáltak.

Egy műszaki oldalág – az építészeti szolgálat

Korábban a tágabban értelmezett műszaki fegyvernem része volt, a dualizmus éveire önállósodott az építészeti szolgálat. A századfordulót követő években kincstári vagy helyi beruházásokban nagyszabású katonai építkezések folytak szerte a birodalomban. Sorra épültek a különböző katonai objektumok, erődök, laktanyák, raktárak, lőterek, a korábbi szükség-építményeket szilárd falú kő- és téglapépületek váltották fel. A stratégiai építkezéseket a hadtest vezérkari főnök felügyelete alá helyezve, a katonai osztályon működő hadmérnök százados fogta össze. A birodalom régi-új nagy erődjeiben, Szarajevóban, Mosztarban, Bilakban és Trebinjében, illetve Krakkóban, Polában, Klagenfurtban, Komáromban, Przemyszlben, Gyulafehérvárott, Péterváradon, Brixenben és Trientben települtek erődépítészeti igazgatóságok (*Befestigungsbau- und Geniedirektion*) egy-egy hadmérnök törzstiszt vezetése alatt, aki mellé építészeti számtiszteket, építőmestereket, legénységnek pedig utászkatonaikat osztottak be.

85 A szolgálat működéséről: *Kiss Gábor*: Galambok az osztrák–magyar haderőben az első világháború idején. http://nagyhaboru.blog.hu/2011/10/26/galambok_az_osztrak_magyar_haderoben_az_elso_vilagaboru_idejen (Megtekintés: 2017. augusztus 11.)

86 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. 4. köt. Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Hadügy: közös hadsereg, haditengerészet, honvédség, csendőrség, a történelmi kiállítás hadügyi része. Szerk. *Matkovits Sándor*. Budapest, 1897. 124–125. o.

Az építkezések másik részét a nem stratégiai, jellemzően kommunális és egyéb kiszolgáló létesítmények tették ki. Ezek tervezését, a kivitelezés ellenőrzését koordinálta a hadtestparancsnokságok építészeti osztálya. Az osztályok létszáma hadtestenként változó volt: három–tíz építésmérnök (tisztviselő), kettő–nyolc építészeti számvivő (tisztviselő) és öt–húsz művezető és építőmester. Az osztály élén álló mérnöktiszt beosztása építészeti igazgató volt.⁸⁷ A szakma felügyeletét tábornoki rangú mérnökök látták el, a közös hadseregben a „vezér-építésmérnök”, a magyar Honvédségben a „honvéd mérnöki tisztikar főnöke”, aki személyében – bár a helye tábornoki – a valóságban csak törzstisztként létezett.

Terebélyes a két építészeti ágazat családfája, hadmérnökök, tisztviselői jogállású építésmérnökök, építészeti művezetők, rangosztályba nem sorolt havidíjas építőmesterek, a hadmérnöktörzsben törzs- és főtiszti rangú mérnökök és a rokon tevékenységet folytató tartalékos erődítési tisztek, továbbá az erődítési tisztviselők és a rangosztályba nem sorolt havidíjas erődítési műmesterek – valamennyien az építész szakma képviselői.

Rangosztály	Építésmérnökök és művezetők	Építészeti számvivők
V.	vezér-építésmérnök	
VI.	1. osztályú főépítésmérnök	1. osztályú építészeti főszámtanácsos
VII.	2. osztályú főépítésmérnök	2. osztályú építészeti főszámtanácsos
VIII.	3. osztályú főépítésmérnök	építészeti számtanácsos
IX.	építésmérnök 1. és 2. osztályú művezető	1. és 2. osztályú építészeti számtiszt
X.	építésmérnök jelölt művezető	3. osztályú építészeti számtiszt
XI.	művezető jelölt	építészeti számjárulnok
XII.	–	építészeti számgyakornok

Bár különböző jogállású csoportokról volt szó, a hadvezetés igyekezete arra irányult, hogy az építészeti szakma főbb vonalakban egységes külsőségekkel mutakozzon meg, s ezen az egységességen belül legfeljebb gombszínek és a tiszt vagy tisztviselői jellegzetességek megléte vagy hiánya tegyen distinkciókat.

Az építészeti szakma megkülönböztető színe kabátszínként a világoskék, hajtókaszínként a meggyvörös,⁸⁸ ezen belül az építésmérnökök hajtókája bársony, a katonaállományú erődítési tiszteké posztó volt.

A hierarchiában a rokontevékenységet folytató hadmérnökök álltak az élén. Díszegyenruhájuk fekete kakastoll-bokrétás kalapból, cseresznyepiros (bársony)

87 Dienstbuch H–31: Baudienstvorschriften für das K. u. K. Heer. 1. rész. Instruction für die Militärbaubehörden, Wien, 1911. A szolgálat szervezésére lásd: *Wagner* 1987. 399–415. o. A honvéd építészeti szolgálatra: M–1 Szolgálati könyv: Ideiglenes szervei határozványok és szolgálati utasítás a m. kir. honvéd mérnökkari tisztek számára. Budapest, 1910.; illetve M–2 Szolgálati könyv: Ideiglenes szervei határozványok és szolgálati utasítás a m. kir. honvéd építészeti segédszemélyzet számára. Budapest, 1910.; A katonai építkezések tervezéséről, a szervezésről, kivitelezéséről: G–25 Szolgálati könyv: Útmutatás az újonnan építendő laktanyák tervezésére. Az 1895. évi XXXIX. törvénycikk 4.§-ához. Budapest, 1896.; M–4 Szolgálati könyv: Utasítás a honvéd elhelyezési szükségletek kezelésére (Tervezet). A m. kir. honvéd építészeti hatóságok és épületkezelőségek számára. Budapest, 1912.

88 *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. VII. rész. 10. o.

hajtókás, sárga gombos, világoskék kabátból, bársonypaszpólos pantallóból és bársonyhajtókás köpenyből állt.⁸⁹ Gyalogos díszben ugyanígy néztek ki a tisztii állományú építészmérnökök is, menetöltözetben mindössze annyi volt köztük a különbség, hogy szürke lovaglónadrágjuk nem lévén, paszpól nélküli csukaszürke pantallót vettek fel. Ezzel majdnem teljesen azonos volt az ugyancsak katonaiállományú erődítési tisztek egyenruhája. Az eltérés köztük szinte észrevehetetlen, mindösszesen annyi, hogy míg az építészmérnök tisztek hajtókázása bársony, az övék posztó.⁹⁰

A tisztviselői állományú mérnökök a tisztviselők első csoportjába tartoztak. Fegyverük fekete hüvelyű törkard tisztii kardbojttal, rendfokozatuk katonaiállományú tisztviselői paszományon csillag. Mindehhez tisztviselői kalapot, világoskék kabátot, azon meggyvörös bársony hajtókát, fehér gombot, továbbá bársonyhajtókás pantallót viseltek. Az erődítési tisztviselők ruhája ettől alig tért el. Hajtókájuk posztó (ugyanilyen színben), a gombja színe sárga, és a tisztviselők második csoportjába tartozván, a rendfokozatukat tisztviselői paszományon rozettával jelölték.⁹¹ A két tisztviselői csoportnak analóg rangosztályba nem sorolt havidíjasai is voltak. A két műmesteri csoport alkalmazottai őrmesteri vagy szakaszvezetői rendfokozatban álltak (építészeti, illetve erődítési főműmester, építészeti, illetve erődítési műmester). Egyenruhájuk: kakastoll-bokrétás fekete kalap, világoskék kabát, szegélyezett pantalló. Hajtókaszín meggyvörös, gombszín az építészeknél fehér (az erődítésieknél sárga). Oldalfegyver gyalogostisztii kard.⁹²

Az építészeti számvivő tisztviselők ruhája, „kilógott” az építész egyenruhák sorából. Küllemben, sötétzöld kabátjukkal és cseresznyepiros hajtókájukkal inkább a gazdasági ágazat tisztviselőihez hasonlítottak. A tisztviselők második csoportjának jelképeit birtokolták.⁹³

A két honvédség hadrendjében, jóllehet alig összehasonlítható arányban a közös hadseregével, szerepeltek a különböző építészeti ágazatok. A magyar Honvédségben az építészeti számvivő tisztek csoportját 1890-ben, a tisztviselő mérnököket 1904-ben, a művezetőket és a műmestereket 1905-ben, az építészmérnöki tisztikart pedig 1910-ben állították fel. Alig néhány fős csoportokról van szó. Egyenruhájuk színe a közös hadseregét követte, de a Honvédségben a kakastoll bokrétás kalap helyett sötétkék csákó, a tisztviselői kalap helyett leffentyűs asztrahány kucsma, kabát (*Waffenrock*) helyett az 1906 M dolmány divatozott. A Landwehrben minden egyszerűbb volt: ott elég volt a közös hadseregi variánszal ellentétes gombszín.

89 A háború alatt, 1916-ban a táborigruhára új (kettős) hajtókát kaptak: világoskék posztó alapon cseresznyepiros bársony. A színpárosban nem nehéz észrevenni a hajtóká- és kabátszínt. Zirkularverordnung vom 28. August 1916, Abt. 13. Nr. 52655. In: *Verordnungsblatt* 1916.

90 Tisztii rangú építészmérnök: *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. VI. rész. 26. o.; Erődítési tisztek: uo. 27. o.

91 Építészmérnök tisztviselő: *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. VII. rész. 10. és 17. o.; Erődítési tisztviselők: uo. 11. o.

92 Építészeti főműmester egyenruhája: *Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift* 1911. VII. rész. 27. o. 93 Uo. 11. o.

Aknavető fedezékben

Megismertük a békeidők műszaki fegyvernemét. A háborúban aztán szinte minden megváltozott. A háború szétfeszítette az íróasztalok mellett kialakított kereteket, a gyakorlatokon szimulált háborús hadrendeket. A klasszikus műszaki szakágak szinte megsokszorozták magukat, alakulataikat, az utász-, mind az árkászászlóaljok pótkeretei több új századot és menetszázadot állítottak föl. Specializálódó, saját arculatot nyerő szakágai, a légi- és közlekedési csapatok, híradó csapatok ugyanakkor önállósultak, s ahogy kialakult saját intézményi-szervezeti rendszerük, a hadrendben elnyerték önálló besorolásukat is. Mindemellert a háborús kihívásokra válaszul megjelentek új szakágak is. A műszaki fegyvernem fogadta be a lángszóró szakaszokat,⁹⁴ az önálló gázzászlóaljat (*Sappeurspezialbatallion*),⁹⁵ a gyalogos- és műszaki csapatok kiszolgálására „kőfűrő osztagokat”, az Elektro tan- és pótzászlóaljat és az aknavető alakulatokat (lőporos aknavetők, illetve légaknavetők). 1916-ban kezdték szervezni a fényszórós alakulatokat. Az új csapatnemnek a Bécsben felállított villamos fényszóró tan- és pótzászlóalj lett az első anyaalakulata (*Scheinwerfer Ersatzbatallion*).

94 A szétszórt alakulatokból 1918-ban szervezték meg a lángszórós zászlóaljat. Hadrendi besorolása: Sappeurbatallion No. 61.

95 A gázzászlóalj a hadrendben egészen a háború végéig mint árkászászlóalj szerepelt, „Sappeurbatallion No. 62.” néven.

Elektromos működtetésű fényvető készülék

E „műszaki utódok” világháborús története, s benne az egész fegyvernemé, személyi viszonyokkal, szervezeti változásokkal, folyamatosan újuló-bővülő felszerelésükkel, s persze harcaik bemutatásával azonban új lapot kíván.

Irodalomjegyzék

Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift 1911.

Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift für das k. u. k. Heer. I–VII. rész.
Wien, 1911.

Gabriel 1971.

Gabriel, Erich: „Fliegen 90/71” Katalog Teil I. Militärluftfahrt in Österreich von 1890 bis 1971. Wien, 1971.

Schematismus

Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine für ...

Schmid 1916.

Schmid, H.: Heerwesen 2. Teil. Österreich–Ungarn Lehr- und Lernbehelf für Militär-Erziehungs- und Bildungsanstalten sowie Instruktionsbuch. Wien, 1916.

Verordnungsblatt

Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer: Normal-Verordnungen.

Wagner 1987.

Wagner, Walter: Die K. (u.) K. Armee – Gliederung und Aufgabenstellung. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg. *Adam Wandruszka–Peter Urbanitsch*. Band V. Die bewaffnete Macht. Wien, 1987.

THE AUSTRO–HUNGARIAN MONARCHY’S ENGINEER TROOPS
ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR.
ORGANISATION, APPEARANCES – WITH AN OUTLOOK ON CULTURAL HISTORY

The engineer troops had a special place inside the complicated organisation of the Austro–Hungarian Monarchy’s Army. Only the common army had the “4th branch” – in the hierarchy of the branches the engineers came after the infantry, cavalry and artillery – neither the Royal Hungarian Defence Forces nor the Imperial–Royal Austrian *Landwehr* had their own engineer units. The branch’s family tree is widespread. Through its history, it was an integrating, “receptive” branch, open for the innovations of each period’s technical civilisation, mechanisation, motorisation, land and air traffic, electricity and telecommunications useful for the military; it welcomed new trades, technical achievements, machines and tools. All of this was reflected in the branch’s sharp changes of image – the structure reacted to technical challenges. These processes accelerated from the end of the 19th century, resulting in the frequent changes of the branch’s organisation, which had not normally characterised peacetimes. The study provides a summary of the branch’s history in the two decades prior to the First World War, dealing with the branch’s structural changes, appearances, uniforms, rich material culture, as well as points of cultural historical interest. Occasionally, the author also makes reference to the consequences, the later War years.

DIE TECHNISCHEN TRUPPEN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE
AM VORABEND DES ERSTEN WELTKRIEGES.
ORGANISATION, ÄUßERLICHKEITEN – MIT KULTURHISTORISCHEM AUSBLICK

In der komplizierten Organisation der österreichisch-ungarischen Streitkräfte nahmen die technischen Einheiten einen besonderen Platz ein. Über die „vierte Waffengattung“ – als die die technischen Truppen in der Hierarchie der Waffengattungen hinter der Infanterie, der Kavallerie und der Artillerie galten – verfügte die gemeinsame

Armee; weder die ungarische, noch die österreichische Landwehr besaß eigene technische Einheiten. Der Stammbaum dieser Waffengattung ist weit verästelt. Während ihrer ganzen Geschichte hindurch war sie eine integrative, „aufnahmefähige“ Waffengattung, die sich jegliche, militärisch nutzbare Erneuerungen der technischen Zivilisation, der Maschinisierung, der Motorisierung des Landes- und Luftverkehrs, der Elektrizität, der Nachrichtenübermittlung, sowie neue Fächer, technische Errungenschaften, Maschinen und Werkzeuge einverleiben konnte. All dies wurde gelegentlich durch eine markante Veränderung ihres Erscheinungsbildes sichtbar – die Struktur reagierte auf die technischen Herausforderungen. Diese Prozesse beschleunigten sich ab Ende des 19. Jahrhunderts, was die – zu Friedenszeiten eher unübliche – mehrfache Modifizierung ihrer Kriegsgliederung mit sich brachte. Die Abhandlung bietet einen skizzenhaften Überblick über die Geschichte der Waffengattung in den zwei Jahrzehnten vor dem Ersten Weltkrieg, erörtert die organisatorischen Veränderungen, Äußerlichkeiten, Uniformierung, ihre wuchernde materielle Kultur, und als Ausblick ihre kulturhistorischen Besonderheiten. Gelegentlich wird auch auf die Konsequenzen und die Kriegsjahre verwiesen.

Balogh Ádám Tibor

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA EGYIK HADIHAJÓJÁNAK
BRAZÍLIAI KIKÜLDETÉSE
ŐFELSÉGE ZRÍNYI KORVETTJE RIO DE JANEIRO PARTJAINÁL 1893–1894-BEN¹

Bevezetés²

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1867–1914 közötti hadiflottájának története, főként a 19. századra eső része kevésbé közismert Magyarországon. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményi gazdagságát reprezentálja, hogy a 19–20. század Ausztria-Magyarországának haditengerészetével kapcsolatban számos műtárggyal, irat-, illetve fotóanyaggal rendelkezik. A dualizmus időszakára vonatkozóan három kiállítóterrel büszkélkedhet, amelyekben a Császári és Királyi Haditengerészetről is megemlékeznek. A „*Ferenc József zászlai alatt*” – *Magyarország hadtörténete 1868–1914 között*,³ és a *Magyarország*

- 1 A szerző ezúton mond köszönetet a HM HIM Bécsi Kirendeltség levéltári delegáltjainak, Dr. Számvéber Norbertnek és Dr. Lázár Baláznak, illetve a MNL levéltári delegátusának, Dr. Oross Andrásnak a kutatások során nyújtott segítségükért! Hálás Dr. habil. Szilágyi Ágnes Juditnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke egyetemi docensének a braziliai felkeléssel kapcsolatos témajavaslatáért és szakmai támogatásáért. Elismeréssel tartozik továbbá a HM HIM gyűjteményeiben lévő munkatársaknak, akik készségesen járultak hozzá vizsgálataimhoz. Külön szeretné köszönetét kinyilvánítani Dr. Kreutzer Andreának, Lukács Fanninak, Mohácsi Zoltánnak, Dr. Szoleczky Emesének és Dr. Závodi Szilviának.
- 2 A tanulmány megszületésének célja, hogy egy elfeledett haditengerészeti utazás bemutatásán keresztül felhívja a figyelmet az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájának történelmi sokszínűségére. Emellett a hiánypótlás annak érdekében, hogy egy braziliai válsághelyzetet érintő kiküldetés története ismertetésre kerüljön, mivel azt a nemzetközi szakirodalom – legyen az brazil, portugál, amerikai, angol – eddig nélkülözte. Habár a Monarchia az események alakulásában nem játszott kiemelkedő szerepet, ennek ellenére a jelentősebb hatalmak közé tartozott, amelyeknek lobogója megjelent a brazil partok mentén.
- 3 Az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatásával megvalósult állandó kiállítás 2016. május 20-án nyílt meg a látogatók előtt. A tárlat átfogó képet ad az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének felépítéséről a kiegyezéstől az első világháború kezdetéig, 1868–1914 közötti festmények, egyenruhákat, kitüntetések, jellegzetes fegyvereket, lőszerket, és a szárazföldi haderőnemen mellett a haditengerészet fejlődéséről. A kiállítás egy-egy ritka tengeri és folyami tüzérségi löveget, illetve távoli utakat bejáró tengerész emléktárgyait is tartalmazza. <http://www.militaria.hu/kiallitasok/allando-kiallitasok/ferenc-jozsef-zaszlai-alatt-magyarorszag-hadtortenete-1868-1914-kozott> (Megtekintés: 2017. július 19.)

a Nagy Háborúban 1914–1918⁴ című állandó kiállításokban egyaránt hangsúlyt ad a flotta birodalmi-, hadászati jelentőségének, illetve bemutatja annak jellegzetességeit, fejlődését. Magyarországon egyedülálló módon, a múzeumhoz külső kiállítóhelyként tartozik egy osztrák–magyar folyami hadihajó, a Lajta (S.M.S. LEITHA) monitor, amelyben a látogatók ismeretei szintén kézzelfogható közelségből bővülnek a Monarchia haditengerészetéről.

A Hadtörténeti Könyvtár egyik eldugott polcán bukkantunk rá a császári és királyi Haditengerészet 1894. évi jelentésére. A kötet a szolgálatban álló hajókra és a tengerészeti hivatalok működésére vonatkozóan közöl részletekbe menő statisztikai adatokat, szövegezett beszámolókat. A könyv egyik fejezetében a tengerentúli kiküldetési utakat teljesítő hadihajók éves szolgálatát jegyezték fel, amelynek bevezetőjében a következő sorok olvashatók: *„A tapasztalat bizonyítja, hogy a hadihajóknak idegen kikötőben való megjelenése megerősíti az illető országokhoz való barátságos viszonyt, emeli az illető állam saját alattvalóinak önbizalmát és függetlenségi érzetét, fokozza vállalkozási kedvüket, társadalmi állásukat és tekintélyüket.”* A továbbiakban azonban a szöveg egy rendkívüli helyzet bejegyzésével folytatódik:

„[...] egészen eltekintve oly alkalmaktól, midőn a viszonyok a kereskedelem és a saját alattvalók egyenes védelmét kívánják meg, mint az a lefolyt évben fordult elő Rio de Janeiroban.”⁵

A távoli vizeken tett haditengerészeti utakat sok esetben alábecsülik a kutatók, és vizsgálatukat csak néhányan tartják fontosnak, annak ellenére, hogy ezeknek az expedícióknak nem csupán a birodalom hatalmi státuszának képviselete volt a céljuk, hanem a legtöbbször egyedi és meghatározott gazdasági-, politikai, illetve ezekkel gyakran egybekötött tudományos érdekek húzódtak a háttérükben, amelyekkel a Monarchia a nemzetközi eseményekbe is becsatlakozott.⁶ Ezekre a kiküldetésekre az osztrák–magyar haditengerészek gyakran kerültek olyan előre nem tervezett helyzetekbe, amelyek minden expedíciónak sajátos jelleget kölcsönöztek.⁷ A távoli kiküldetések vizsgálatán keresztül tovább gazdagodhat az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetéről meglévő tudásunk. Ezért jelen munkában egy idehaza alig ismert missziós út története kerül az olvasó elé, amely az 1890-es évek elején élő, tájékozott magyar lakosság számára köztudomású volt, mára azonban már szinte senki előtt sem ismeretes. Ahogy az a számtalan távoli küldetés sem, amelyeket az osztrák–magyar haderő a kiegyezés és a Nagy Háború közötti időszakban teljesített.

4 A kiállítás ismertetésére vonatkozóan ld. *Sallay Gergely Pál: „Magyarország a Nagy Háborúban 1914–1918”* A Hadtörténeti Múzeum első világháborús állandó kiállítása, 2016. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 323–332. o.

5 *Jelentés az 1894-ik évről* 1895. 50. o.

6 *Nagy* 2001. 788. o.

7 Korábban a tengeri kiküldetések témáját érintően a Hadtörténeti Múzeum Értesítőjének 9. számában, Szolciczky Emese és Cs. Lengyel Beatrix a múzeum egyik rendhagyó történeti forrás-együttesről számolt be. (Lásd *Szolciczky Emese – Cs. Lengyel Beatrix: „Az emberevő Canibálok is megjelentek”* Az 1896-os Albatrosz-szerencsétlenség egy túlélő szemével. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 9. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2007. 41–93. o.

Lokális konfliktusból nemzetközi ügy

A francia forradalomtól folyamatosan kibontakozó jelenségként mutatható ki, hogy államok belpolitikai ügyeibe külső hatalmak ideológiai és gazdasági alapon beavatkoztak a liberális, a nemzeti, a függetlenségi, és a föderatív mozgalmakat érintően. A nemzetközi válságok a 19. század végére számos alkalommal e lokális forradalmakból és zavargásokból indultak ki. A konfliktushelyzetek eszkalálódása folytán idegen országok hajtottak végre intervenciókat, amelyekkel a belső politikai-, gazdasági-, vagy hadi struktúrák befolyásolására tettek lépéseket. A brazíliai esemény, amely részben bemutatásra kerül az alábbiakban, ebbe a folyamatba illeszthető bele, amely a 20. század első ötven évében olyannyira felerősödött, hogy az időszakban történt megközelítőleg 200 felkelésnél és forradalomnál már szinte minden második alkalommal valamely külföldi állam közbelépésére került sor.⁸

1893 szeptemberében a budapesti újságok⁹ sorra közölték le a Brazíliában kitört forradalom hírért, amely során a brazil haditengerészet fellázadt a kormánya ellen. A kikötőben állomásozó külföldi kereskedelmi-, illetve hadihajók parancsnokai figyelmeztetést kaptak,¹⁰ hogy tegyenek óvintézkedéseket, mert másnap reggel a hadiflotta megkezdi az öbölben található lojalista erődök lövetését. Az ügygel kapcsolatban a Pesti Napló újságírója lényeges pontra hívta fel az olvasók figyelmét: „[...] ez nem egyedül reájok, hanem magára Rio de Janeiróra, Dél-Amerika egyik legnagyobb és legfontosabb városára is végzetes következményekkel járhat. [...] az a kilátás, hogy az új világ egyik legelőkelőbb emporiuma a bombázás eshetőségének van kitéve, immár az ott történő dolgokra irányozza világrésziünk figyelmét.”¹¹

A felkelés hírével párhuzamosan arról értesültek újságíróink, hogy a jelentősebb hatalmak mozgósításba kezdtek és hadihajókat küldtek Rióba a brazíliai események hatására. Olaszországi hírek szerint, a brazil külügyminiszter lázadásról szóló hivatalos bejelentését követően az olasz vezetés a BAUSAN és a DOGALI cirkálóhajókat Rio de Janeiróba küldte.¹² Párizsból származó információk szerint a külföldi hajóraj parancsnokok a Guanabara-öbölben állomásozó franciák kezdeményezésére, arra az elhatározásra jutottak, hogy ha kell, közbeavatkoznak az ágyútűz megakadályozásáért.¹³ Washingtoni értesülések

8 Egedy 2007. 137. o.

9 A magyarországi sajtótermékek forráshasználatát indokolta, hogy azok gazdagsága ellenére, eddig kevésbé kiaknázott információbázist képeznek. A témával foglalkozó szakirodalomban ez idáig nem kerültek felhasználásra ezek a cikkek, továbbá az újságok olvashatóssági szempontból (kritikusan szemlélve) jól alkalmazhatók az események bemutatásához.

10 Rio de Janeiro partjainál, tekintve a város gazdasági jelentőségét, számos külföldi kereskedelmi- és hadihajó tartózkodott ez időben.

11 *Pesti Napló*, 1893. szeptember 15. 44. évf. 260. sz. 5. o.; A megállapítást (amely értelemszerűen az európai szemszöveget emelte ki) azzal egészítenénk ki, hogy az események helyszínéből adódóan az amerikai (és vélhetően még az ázsiai) kontinens államaiban egyaránt port kavart.

12 *Budapesti Hírlap*, 1893. szeptember 8. 13. évf. 248. sz. 12. o.

13 *Pesti Hírlap*, 1893. szeptember 9. 15. évf. 249. sz. 2. o.; 1893. szeptember 8-án, az ARÉTHUSE francia hadihajón gyűltek össze a kikötőben jelenlévő külföldi parancsnokok, és a kereskedelmi érdekek, illetve a külföldi polgárok védelmében történő együttműködésről állapodtak meg. *Nabuco* 1896. 3. o.

szerint az Amerikai Egyesült Államok a CHARLESTON cirkálóhajót Rio de Janeiróba küldte és a DETROIT cirkálót is a térségbe vezényelte.¹⁴ Berlin lépéseiről egy rövid bejegyzést olvashatunk, miszerint a német ARCONA és ALEXANDRINE cirkálóhajók is Rio de Janeiróhoz érkeztek.¹⁵ Londonból eredő hasonló hírek szerint Grey külügyminiszter bejelentette, hogy Rio de Janeiro kikötőinél jelenleg kettő angol hadihajó tartózkodik és egy harmadikat is odaküldenek. Grey emellett kiemelte, hogy a brit hajókon kívül még az öbölben tartózkodtak a francia, a német, az olasz, a portugál, illetve az amerikai haditengerészet hajói.¹⁶

Az iménti felsorolásokból kirajzolódik számunkra, hogy a brazil flotta felkelését követően legalább hat jelentős állam erősítette meg Rio de Janeiróban lévő külképviseletét hadihajókkal: Olaszország, Németország, Franciaország, az Egyesült Királyság, Portugália és az Amerikai Egyesült Államok. A listából 1893 szeptemberében még hiányzott egy jelentős európai hatalom, az Osztrák–Magyar Monarchia.¹⁷ A Pesti Hírlap egy hónappal a lázadás kitörése után, október 12-én adott hírt arról, hogy Ausztria–Magyarország is reagál a braziliai eseményekre. E szerint Ófelsége ZRINYI nevű hadihajója Gibraltártól Rio de Janeiróhoz indult.¹⁸

Habár a történet egészének értelmezése és az egyes országok részvételének elemzése joggal vetődik fel, jelen tanulmányban a terjedelmi keretek figyelembevételével, főként Ausztria–Magyarország helyzetének ismertetésére szorítkoznak.

Miért volt érdekelt az Osztrák–Magyar Monarchia Brazíliában? 19. századi nemzetközi kapcsolódási pontok

A két államalakulatot a hatalmas földrajzi távolság ellenére egykori dinasztikus kapcsolatok, nemzetközi egyezmények, közös diplomáciai- és kereskedelmi érdekek egyaránt összekötötték a 19. század során. Az amerikai kontinensre irányuló európai kivándorlás,¹⁹ amelynek az osztrák–magyar alattvalók is nagy létszámban voltak résztvevői szintén befolyással bírt a két állam bilaterális viszonyára.

Az osztrák–brazil dinasztikus kapcsolatok alapvetően a portugál eredetű Bragança-házhoz kötődtek. 1817-ben a portugál koronaherceg, Péter számára a Habsburg–Lotaringiai házból származó Mária Leopoldina főhercegnőt, I. Ferenc osztrák császár (1804–1835) és magyar, illetve cseh király (1792–1835)

14 *Pesti Napló*, 1893. szeptember 15. 44. évf. 260. sz. 3. o.

15 *Pesti Hírlap*, 1893. szeptember 21. 15. évf. 261. sz. 9. o.

16 *Pesti Napló*, 1893. szeptember 19. 44. évf. 264. sz. 3. o.

17 Oroszország és Japán részvételével kapcsolatban, eddig sajnos nem rendelkezünk információkkal. Spanyolország egyik hadihajója azonban később szintén a riói öbölben állomásozott.

18 *Pesti Hírlap*, 1893. október 12. 15. évf. 282. sz. 11. o.

19 Az emigrációra vonatkozóan több tanulmányt írt Dr. Szilágyi Ágnes Judit és Dr. Pongrácz Attila. Példaként említhetjük: *Szilágyi Ágnes Judit*: Metszéspontok a portugál és a brazil történelemről. Szeged, 2009., illetve *Pongrácz Attila*: A Sao Pauló-i magyarság. Szeged, 2009. vagy *Magyar nyelvű könyvkiadás Brazíliában*. In: Magyarország és a hiszpan világ. Kutatási közlemények II. Szerk. *Anderle Ádám*. Szeged, 2000. 121–130. o.

lányát választották feleségül.²⁰ A két fél közötti szorosabb összeköttetés fennállását mutatja, hogy 1826-ban seregek toborzását engedélyezik a birodalom területén. Ezzel a Habsburgok I. Ferenc vejét, I. Péter néven (1822–1831) immár a Portugáliától független brazil császárt segítették az Argentínával szemben 1825–1828-ban vívott területi harcaiban (portugálul: *guerra da Cisplatina/campanha da Cisplatina*, spanyolul: *Guerra del Brasil*), amelyekben a Magyar Királyság területéről származó katonák is küzdhettek.²¹

A 19. század során a két állam uralkodóházainak tagjai több alkalommal tettek személyes látogatásokat egymásnál. A monarchikus kapcsolatok elmélyítéseként értelmezhető, hogy 1850-ben Ferenc József testvére, Miksa osztrák főherceg eljegyezte II. Péter brazil császár (1831–1889) testvérét, Mária Améliát. Habár az esküvőre végül nem kerülhetett sor a hercegnő korai halála miatt, Miksa meggyászolva jegyesét 1859-ben Brazíliába utazott. A herceg találkozott II. Péterrel, illetve távoli rokonaival, mind emellett tiszteletét tette az ország néhány német földműves telepén is. A brazil császár szintén járt a bécsi udvarban. 1871-ben zajló utazása alkalmával még Budapesten is megfordult, ahol találkozott többek között József Károly főherceggel, Deák Ferencsel, Ligeti Antallal, Xantus Jánossal és Rómer Flóriszal.²² 1876 márciusában II. Péter újabb hosszú útra indult „Pedro de Alcantara” álnéven feleségével, Terézia Krisztinával és kíséretével. A brazil uralkodó európai körútja során – 1877 tavaszán – pár hetet Ausztriában is tartózkodott,²³ ennek emlékét őrzi a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Fotóarchívumában fennmaradt császári portré.

A Habsburg Birodalom vezetése 1816-ban határozta el az első brazíliai kirendeltség megnyitását Rio de Janeiróban, amelynek létrehozását erősen támogatta a trieszti kereskedőréteg, hogy ezáltal biztosítsák a szükséges diplomáciai, illetve jogi támogatást az osztrák hajózás és kereskedelem számára.²⁴ A gazdasági és diplomáciai kapcsolatok szinte folyamatos fejlődését mutatja, hogy az 1820-as évektől fokozatosan bővült a konzulátusok száma az országban.²⁵ A küldöttségek intézményi rendszere a gazdasági és migrációs érdekeknek megfelelően változott. A képviseltek mellett a Habsburg Monarchia, majd 1867-től Osztrák–Magyar Monarchia számos nemzetközi egyezményt írt alá, amelyek közül többnek Brazíliával együtt közös signálója lett.²⁶

20 *Torbágyi* 2009. 179. o.

21 *Szabó* 1982. 110–111. o. [Szabó László könyve nem kifejezett történelmi szakmunka, ezért kritikával kezelendő. A benne szereplő információk további kutatást igényelnek és megfelelő forrásokkal alátámasztandók. A magyar zsoldosok jelenlétét több neves szerző is hivatkozta (például Dr. Anderle Ádám és Dr. Torbágyi Péter). A téma kutatását a későbbiekben kívánjuk elvégezni.]

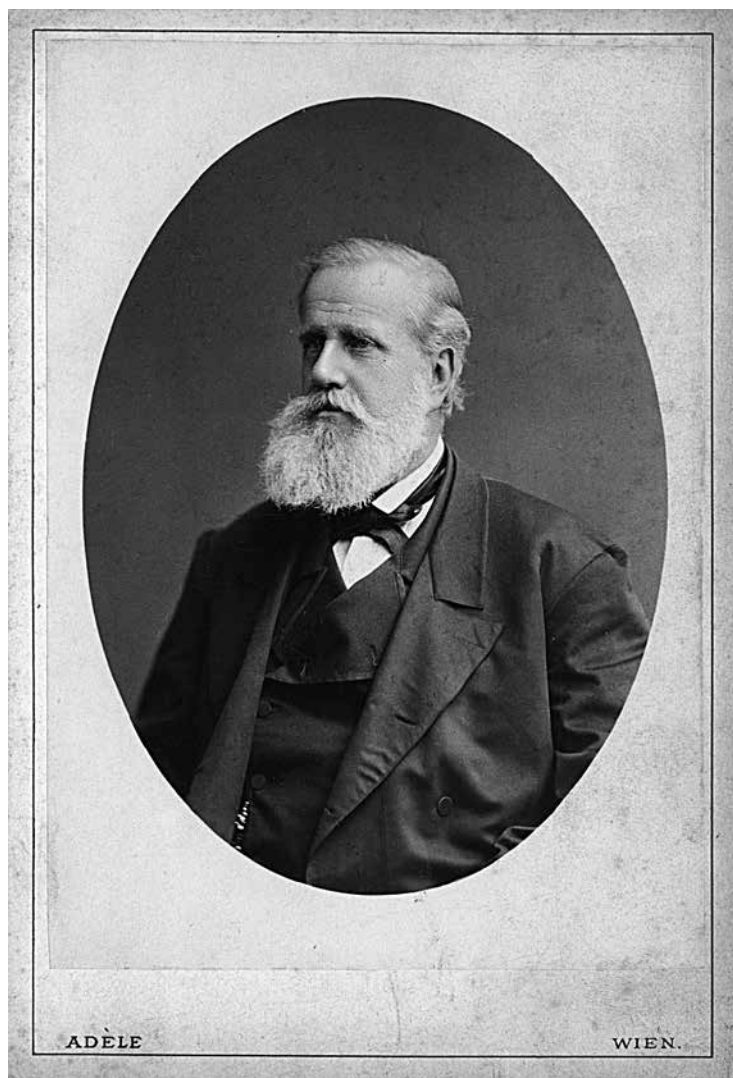
22 *Torbágyi* 2009. 94. o.

23 *Roderick* 1999. 279–281. o.

24 *Blaas* 1965. 214. o.

25 1830 – Pernambuco; 1837 – Belém és Fortaléza; 1839 – Sao Luiz do Maranhao; 1846 – Maroim stb. (*Torbágyi* 2009. 180. o.)

26 Ilyen szerződés volt a Párizsi Tengerjogi Deklaráció; Szentpétervári Konvenció; az egyetemes postaegyesületről több alkalommal (1878; 1885; 1891; 1897 stb.); 1883-ban a köztörvényes bűnözők kölcsönös kiadatásáról egyezett meg a két állam; 1884-ben pedig a tenger alatti kábelek védelmében állapodtak meg. (*Torbágyi* 2009. 180–181. o.)

II. Péter császár portréja, 1877. április 1. Bécs (HTM Fotóarchívum 19.13/Fk)

Brazília a Monarchia lisztexportjának egyik fontos célpontjának számított, a latin-amerikai országból pedig többek között kávé és rumot importáltak, emellett kölcsönösen működött posta- és távirati szolgáltatás. A 19. század végén két kereskedelmi társaság, az Osztrák Lloyd²⁷ és az „Adria” Magyar Királyi Tengerhajózási Rt.²⁸ számottevő áruforgalmat bonyolított

27 Osztrák–Magyar Lloyd néven működött 1872–1891 között.

28 1881–1891 között „Adria” Magyar Tengerhajózási Rt.

le Brazíliával.²⁹ E kereskedelemre vonatkozóan külön megállapodás is született közöttük, amely szerint megosztottak a brazil áruforgalmon. A két társaság az előirányozott tervek szerint évente hat-hat járatot indíthatott az országba.³⁰

1889-et³¹ követően az osztrák–magyar és brazil kapcsolatokat már kevésbé befolyásolták a korábbi dinasztikus viszonyok. Annál meghatározóbb jelentőséget kaptak a nemzetközi egyezmények, gazdasági érdekek, továbbá fontos államközi érintkezési ponttá vált az amerikai kontinensre irányuló elvándorlás.³²

A 19. század alkonyán az Amerikai Egyesült Államok egyre szigorúbb bevándorlási előírásai miatt a dél-amerikai országok – főleg Brazília, illetve Argentína – egyre vonzóbb úti célokká váltak az európai kivándorlók számára.³³ A bevándorlás a századforduló Brazíliájának egyik meghatározó jelenségévé vált, amely komolyan befolyásolta a társadalmi és gazdasági helyzetet. A rendelkezésre álló adatok szerint 1887 és 1930 között mintegy 3,8 millió külföldi áramlott be az ország területére. A népmozgás legintenzívebb szakaszának az 1887–1914 közötti időszak tekinthető, amelyben közel 2,74 millióan érkeztek, köztük osztrák–magyar állampolgárok is.³⁴ Ferenc József alattvalói számára a negyedik legfontosabb úti célnak számított a hatalmas földterületekkel rendelkező ország, ennek megfelelően legalább 64.000 osztrák és magyar származású személy vándorolt ki 1876–1910 között. A siralmas körülmények miatt azonban, amelyek a kiutazókat várták, Brazília lett az egyetlen olyan állam, ahova Ausztria-Magyarország kormányai törvényileg is szigorították a kivándorlást.³⁵ Egyfelől Európa súlyos demográfiai válságon ment keresztül, amely fokozta a kivándorlási hajlandóságot, másrészt a rabszolgaság eltörlése (1888) arra készítette a brazil hatóságokat, hogy megoldást találjanak a munkaerőhiány problémájára.³⁶

29 A trieszti, illetve a fiumei kikötőkben számos egyéb vállalat is tevékenykedett. A brazíliai események kapcsán az általunk röviden bemutatott társaságok tevékenysége a hangsúlyos, továbbá az összekötő szálak értelmezéséhez elegendőnek gondoltuk e kettőnek kiemeltebb figyelmet szentelni. Az Oriente Magyar Tengerhajózási Rt. annak ellenére, hogy forgalma 1893–1914 között elsősorban Európára és a Távols-Keletre irányult, járatai olykor érintették Dél-Amerikát. (Például: Rio de Janeirót és Bahiát is). (*Pelles* 2016b. 220. o.)

30 *Pelles* 2016a. 199–200. o.

31 Brazíliában 1889. november 15-én megbuktatták a császárságot és kikiáltották a szövetségi köztársaságot.

32 A témakört illetően ld. *Torbágyi Péter*: Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt. SZTE, „Hispan világ története” PhD-program. Szeged, 2009.; *Szilágyi Ágnes Judit*: Brazília a XIX. század végi magyar újságolvasók szemével: kivándorlási propaganda és ellenpropaganda a korabeli sajtóban. In: *Sic itur ad astra* 1993. 7. évf. 2–4. szám (Közel a múlt: tanulmányok a XIX. és XX. század történelméből) 57–66. o.

33 *Torbágyi* 2009. 88. o.

34 *Fausto* 2011. 166. o.

35 *Brunnbauer* 2016. 185. o.

36 *Ferreira Levy* 1974. 50. o.

A brazil válság

Mi történt 1893–1894-ben Brazíliában, mik voltak az események előzményei és háttér okai? Némi elírással, elfogultsággal, de frappáns megfogalmazással adott összefoglalást erről a Pesti Napló egyik 1893. szeptemberi száma: „*Forradalom Brazíliában. Mióta Brazília Dom Pedro³⁷ számkivetésével köztársasággá alakult, állandó ott a polgárháború. [...] Mikor Fonseca tábornok,³⁹ a fölkelők feje, 1889. november 15-én⁴⁰ a meglepett császárral letételét közölte, Dom Pedro ugyan még megkísérelhette volna az ellentállást, de nemes szíve irtózott a vérontástól és kardcsapás nélkül visszavonult [...].⁴¹ Fonsecat, 1891-ben a köztársaság elnökévé választották és zsarnoki önkénykedése csakhamar megértette Brazíliával az alkotmányos uralkodón esett méltatlanságot. Mikor már tűrhetetlenné vált a tábornok-diktátor garázdálkodása, egy szép napon Custodia [helyesen Custodio – a szerző javítása] de Mello tengernagy⁴² lépett be a diktátorhoz és az ágyúira való gyengéd célzással lemondásra szólította fel. Fonseca nem ijedt meg ugyan az ágyúktól, de a polgárháború réme őt is aggodalomba ejtette és engedett a felhívásnak [...].⁴³ Peixoto tábornok, a köztársaság alelnöke vette át ezután a kormányt, az alkotmány értelmében az új elnök*

- 37 A korábbiakban említett II. Péter brazil császár (1831–1889). Dél-Amerika legnagyobb országában a korábbi monarchikus, stabilnak mondható államrendszer megdőntése a Bragança-dinasztia elűzését vonta maga után.
- 38 Az új köztársasági berendezkedés szembekerült és megszakította a kapcsolatot a korábbi monarchikus hagyományokkal, amelyek addig meghatározták az ország működését. A kormány, a hadsereg (azon belül a haditengerészet és a szárazföldi erők) és az egykori tartományok között gyakoriak voltak a politikai-hatalmi összeütközések. A kialakult viszonyokat nehezítette, hogy egymást követték a gazdasági- és társadalmi problémák. A rend fenntartása különösebb gondokat a határvidékeken elhelyezkedő államokban jelentett, főként a Brazília déli részén lévő Rio Grande do Sul államban, ahol a központi hatalomnak nehéz volt kiépítenie politikai befolyását. (Fausto 2011. 154. o.)
- 39 Deodoro da Fonseca (1827–1892) a császárságot megdőntő puccs végrehajtójaként jó elnökjelöltnek bizonyult, mégis a politikai-, kormányzási feladatok ellátásában gyakran összeütközésbe került az Alkotmányozó Gyűléssel. Életének utolsó néhány évében a neve szinonimájává vált az önkényes hatalomgyakorlásnak és a visszaéléseknek, annak ellenére, hogy katonai pályáját tekintve tehetséges vezetőről beszélhetünk. (Simmons 1963. 45. o.)
- 40 II. Péter császár (1831–1889) uralmát a Brazil Egyesült Államok (Estados Unidos do Brasil) – Wittmann Tibor szóhasználatával élve (Wittmann 1978. 333. o.) – „alkotmányos diktátorai” (katonai vezetők) igyekeztek pótolni 1889–1894 között: Deodoro da Fonseca (1889–1891) és Floriano Peixoto (1891–1894) tábornokok. A haditengerészet lázadásai e változások válságos időszakában többször is jelentkeztek.
- 41 *Pesti Napló*, 1893. szeptember 13. 44. évf. 258. sz. 4. o.
- 42 Custodio José de Mello (1840–1902) brazil politikus, a haditengerészet egykori ellentengernagya, Brazília tengerészeti minisztere.
- 43 Fonseca nehezen bírta ellenzékével és a kialakult intézményi válságot súlyosította egy gazdasági krízis is. Ez volt az úgynevezett „*Crise do Encilhamento*”. A Nemzeti Kongresszus bezárását követő válsághelyzet csúcspontján fellázadt a haditengerészet és olyan befolyásos személyek intéztek manifesztrumokat az elnökhöz, mint Custodio José de Mello (ellentengernagy), és Eduardo Wandenkolk (tengernagy), mindezt Floriano Peixoto alelnök hallgatólagos támogatásával. A hadiflotta képviselői azzal fenyegették meg Deodoro da Fonsecat, hogy lövetni kezdik Rio de Janeirót, ha nem hajlandó lemondani. Ez volt a haditengerészet első felkelése 1891-ben (*primeira Revolta da Armada*). A polgárháború elkerülésének érdekében, a köztársasági elnök 1891. november 23-án lemondott, ezzel a fővárosi lövetése elmaradt. (Simmons 1963. 51–52. o.)

megválasztásáig.⁴⁴ Mindjárt kormányra lépte után fellázadt Rio Grande tartomány amiatt, mert a gyűlölt Castilhost megint nyakukra küldé kormányzóinak.⁴⁵ A lázadás ez idő óta [...] egyre tart és mivel Peixoto szintén diktatori hajlamokat árult el, a legfontosabb állásokra kegyenceit nevezte ki, miniszterei intésére nem hallgatott, azonfelül meg az az alapos gyanú merült fel ellene, hogy szándékosan bíztatja a polgárháborút Rio Grandeban: az általános elégedetlenség egyre növekedett. A vihar kitörését Peixoto egy államcsínyre siettette. Az alkotmány 43. szakasza ugyanis azt rendeli, hogy a köztársaság hivatalban levő alelnöke nem választható meg a köztársaság elnökéül a legközelebbi ciklusra.⁴⁶ Ez ellen Peixoto vétőjogával élt s ezzel bizonyosságot tett arról, hogy az alkotmány világos rendelkezése ellenére a köztársaság elnöki székébe vágyódik. A kamara és a közvélemény Peixoto vétőjét államcsíny számba vette és az általános forrongást Custodia de Mello tengernagy újabb felkelés organizálására basználta fel. Miként 1891-ben, úgyúit most is Brazília fővárosa ellen szögeztette.[...]⁴⁷

A brazil hadiflotta (a köztársaság kikiáltása óta) második, jelentősebb hatalmi erődemonstrációjára, majd az abból kibontakozó felkelésre (*segunda Revolta da Armada/ Revolta da Armada*) 1893 szeptembere és 1894 márciusa között került sor. A haditengerészet lázadásának okai közé tartozott, hogy a flotta vezetése

44 1891-ben a köztársasági elnöki széket a korábbi alelnök, Floriano Peixoto foglalta el. A legfontosabb célja és feladata az volt, hogy hivatalban maradjon. Peixoto tevékenysége viszonylag sikeresnek mondható, ha évekig tartó hatalmon maradását, szívós kitartását vesszük alapul. Elődjével szemben képes volt megérteni a hatalom és a politika működését. Amint átvette az irányítást a brazil állam élén, saját hatalmi bázist épített ki az egyes tagállamokban. Ez a lépése hozzásegítette ahhoz, hogy szembe tudott szállni a fegyveres fenyegetésekkel. 1892 elején néhány Fonseca párti, magas rangú katonatiszt egy sikertelenül zárult puccskísérletet hajtott végre, amely során egy kiáltványban (*Manifesto dos 13 generais*) szólították fel Peixotot a lemondására. Annak ellenére, hogy mozgalom résztvevői megpróbáltak egy olyan katonai koalíciót létrehozni, amely elég erős lehetett volna ahhoz, hogy megdöntsék Peixoto-t, a diktátor gyorsan reagált, és az érintett admirálisok, illetve tábornokok közül többeket elfogatott, majd börtönbe zárattott. E lépéssel azonban élesen szembe ment az alkotmány egyik fontos pontjával, a brit hagyományokból tovább élő *Habeas Corpus* elveivel. (Habner 1975. 259. o.)

45 Brazília legdélebbi állama, amely Argentína és Uruguay szomszédságában fekszik. 1889 és 1893 között mintegy tizenhét kormány került hatalomra, és cserélődött le Rio Grande do Sul államban. Két jelentős párt rivalizálása nyomán következtek be a kormányváltások, ezek: a republikánus, Rio-grande-i Republikánus Párt (*Partido Republicano Rio-grandense*) és a liberális, Föderalista Párt (*Partido Federalista*) voltak. A két politikai csoportosulás közötti hatalmi konfliktusvégül egy több mint két és fél éves polgárháborúhoz, az ún. Föderalista Forradalom (*Revolução Federalista*) kitöréséhez vezetett Brazília déli régióiban (elsősorban Rio Grande do Sul, Santa Catarina és Paraná államokat érintve). (Fausto 2011. 154. o.) A cikk szerzője Júlio de Castilhosra (1860–1902) utalt, aki alapítója és vezetője volt a *Partido Republicano Rio-Grandense* pártnak, és ekkor Floriano Peixoto támogatását élvezte.

46 Brazília 1891. évi köztársasági alkotmányának 43. cikkelye szerint az elnök kinevezése négy évre szól és nem választható újra azonnal. A 43. cikkely 1. §-a alapján pedig az alelnök sem választható újra a következő elnöki periódusra. Így tehát az újság cikk szerzőjének hivatkozása helyes. Fontos azonban, hogy az alkotmány 4. §-a kimondja, hogy az első elnöki időszak 1894. november 15-vel ér véget. A rendkívüli elnökváltás így egy jogilag félremagyarázható helyzetet teremtett, ami alapul szolgálhatott a felkelések során, de Floriano Peixoto hatalmának megőrzéséhez egyaránt. Brazília 1891. évi alkotmánya az alábbi oldalról elérhető: <http://www2.camara.leg.br/legin/fed/consti/1824-1899/constituicao-35081-24-fevereiro-1891-532699-publicacaooriginal-15017-pl.html> (Megtekintés: 2017. július 20.)

47 *Pesti Napló*, 1893. szeptember 13. 44. évf. 258. sz. 4. o.

politikai befolyásának folyamatos gyengülése miatt elsősorban az olyan drasztikus lépésekkel volt képes hangot adni a kormányzati működéssel szemben, mint a Rio de Janeiro ostromával történő fenyegetés. Ruy Barbosa, kortárs politikusi értelmezése szerint három tényező játszott döntő szerepet a lázadás kitörésében:

1. Deodoro da Fonseca lemondását követően Floriano Peixotonak az alkotmány értelmében elnökválasztást kellett volna összehívnia, ám mivel egymást követően nem tölthette be az alelnöki és az elnöki pozíciót, ezért Peixoto erre nem volt hajlandó.

2. Ahelyett, hogy a kormányzat békésen rendezte volna a Rio Grande do Sul államban zajló helyi csatározásokat, Floriano Peixoto szövetségi csapatokkal támogatta Júlio de Castilhost a Rio-grande-i Republikánus Párt alapítójának és vezetőjének elnöki székbe kerülését, ezzel csorbítva az állam autonóm döntési folyamatait.

3. Floriano felülbírálta a Haditengerészeti Tanács vizsgálati és ítélelhezózi jogkörét, és az 1892-ben bírósági eljárás nélkül letartóztatott Eduardo Wandenkolk tengernagy, valamint további magas rangú tisztek ügyét egy katonai bíróság előtt kívánta rendezni, hogy az imént említett személyek ne kaphassanak felmentést.⁴⁸

A brazíliai konfliktus során, a kormány oldalán álló szárazföldi erők és az egy maroknyi politikus által támogatott haditengerészet csapott össze Rio de Janeiróban. Floriano Peixoto elnöknek nem volt ütőképes tengeri hadereje, a Custodio José de Mello vezette felkelőknek pedig nem volt elegendő szárazföldi egysége, hogy a harcokat rövid időn belül lefolytassák. Mind a két félnek időre volt szüksége, hogy megfelelő erő birtokában kitarthasson. Az elnök stratégiája az volt, hogy diplomáciai szempontból igyekezett elszigetelni Mello-t mint lázadót és ellenállt a haditengerészet minden partraszállási kísérletének. Emellett igyekezett felállítani egy új, ütőképes flottát. Mello ellentengernagy a korábbi, 1891-es fenyegetéséhez hasonló, gyors győzelmet remélt. Úgy vélte, elegendő lehet, ha lefoglalja Rio de Janeiro erődtítményeit, és megfélemlíti Peixoto-t annak érdekében, hogy lemondjon. A köztársasági elnök azonban nem volt hajlandó meghátrálni, ezért megkezdődött a párharc a hadihajók és az erődök katonái között. A tűzharc nagy károkat okozott a civil lakosság tulajdonaiban és az emberi életekben egyaránt. A mintegy hat hónapi küzdelem végül a kormánypárti erők győzelmével ért véget 1894 tavaszán.⁴⁹

Problémát jelentett, hogy Rio de Janeiro világvárosnak számított, amely becsatlakozott a globális kereskedelembe, valamint gazdasági és politikai központ volt. A külföldi befektetők és a Brazíliával üzleti-, diplomáciai kapcsolatokat ápoló országok érintetteké váltak. Szükségesnek tűnt, hogy az egyes államok védelmet biztosítsanak a kereskedelmi gőzöseiknek, gazdasági társaságaiknak és a kivándorolt polgáraiknak. A belpolitikai konfliktus a külpolitikai viszonyokat érintette így, amely az osztrák–magyar vezetést arra készítette, hogy haditengerészeti támogatást is nyújtson a helyi képviselőnek.

48 *Alsina Jr.* 2014. 12. o.

49 *Scheina* 2003. 406–413. o.

*Maximilian von
Sterneck tengernagy
(HTM Fotóarchívum
14.82/Fk)*

Az 1890-es években, a legtöbb esetben Ausztria-Magyarország küldetéseire az öregebb, korszerűtlennek számító kompozit hadihajókat alkalmazta, amelyek még gyakrabban használták a vitorláikat, mint a gőzgépeiket a nyílt tengeren. 1892–1893-ban Ferenc Ferdinánd világkörüli útja volt az első olyan európai vizeken kívül megtett tengeri utazás, amelyet egy modern acélból készült hadihajóval, a KAISERIN ELISABETH cirkálóval hajtottak végre. Maximilian von Sterneck, a császári és királyi Haditengerészet parancsnoka az osztrák–magyar kereskedelem brazíliai érdekeire tekintettel, továbbra is fontosnak látta a lobogómutatást a Dél-Atlanti-óceánon, amelynek során a hajók érintették a latin-amerikai kikötőket. Mivel a ZRÍNYI-nek 1893-ban egyébként is szerepelt a tervezett útvonalában a Dél-Amerika partjainál való elhaladás, ezáltal kézenfekvő volt ennek a hajónak az odaküldése.⁵⁰ További szempont

50 *Sondbaus* 1994. 137–138. o.

lehetett a vezetés számára, hogy a Monarchia két szövetségese, Olaszország és Németország egyaránt jelentős egységekkel képviseltette magát Rio de Janeiróban, így azokkal együttműködve egy korvett is megállhatta a helyét. Ameddig a ZRÍNYI nem érkezett meg a helyszínre, német hajók segítséget nyújtottak az osztrák–magyar fél számára. Erre hoz példát a MEDUSA nevű osztrák gőzhajó esete, amelynek parancsnoka a rakományát egy kirakodó hajóba pakolta át, ezt azonban Custodio José de Mello ellentengernagy lefoglalta. A MEDUSA kapitányának a tiltakozása önmagában eredménytelennek bizonyult, de végül német közbenjárásra a hajót és a rakományát is kiadták.⁵¹

A gróf Zrínyi Miklós hadvezérről elnevezett korvett és útja Brazília felé

„A vasból épült korvette ropog, nyöszörög minden eresztékében. Hol oldalt, hol előlről, zúgva csap rajta keresztül a néha huszonöt lábnyi magas hullám, mely megtörve a hajó mellvédén merészen kibajló »törökverő, buzogányos Zrínyin« — tajtékozva zug végig az előárboczig, lefutva onnan a corridorban csoportokban fetrengő »tengerbeteg« matrózokra [...]»⁵²

Az S.M.S. ZRÍNYI építésére Triesztben, még Wilhelm von Tegetthoff admirális flottafejlesztési programjának keretében került sor 1869–1871 között.⁵³ A hajó gróf Zrínyi Miklós (1508–1566) horvát bánról, hadvezérről kapta az elnevezését,⁵⁴ testvérhajói a FRUNDSBERG és az AURORA voltak.⁵⁵ A ZRÍNYI az első olyan nagyobb tengerjárója volt az Osztrák–Magyar Monarchiának, amelyik az 1867. évi kiegyezés után magyar vonatkozású elnevezést kapott. Ennek hátterében Magyarországnak a közös költségvetéshez való hozzájárulása, illetve a haditengerészetben szolgáló horvátok aránya (az állomány 30–40%-a) miatti gesztus húzódnak.⁵⁶ A ZRÍNYI kompozit építésű (fémbordázat, fapalánkozással) csavaros gőzkorvett⁵⁷ volt, amely három árboccal és egy gőzgéppel volt felszerelve, így vegyesen, gőz vagy vitorla meghajtással működött a körülményeknek megfelelően. A ZRÍNYI kezdetben főként a Földközi-tengeren és az Adrián teljesített szolgálatot. Az óceánokat átszelő kiküldetésére mindössze négy alkalommal került sor.⁵⁸ A távoli útjai közül az 1893–1894-es tekinthető a legnagyobb teljesítményének. Ez volt, amelyik a leghosszabb ideig (1893.

51 *Budapesti Hírlap*, 1893. október 5. 13. évf. 275. sz. 8. o.

52 *Gáspár* 1892. 18. o. Dr. Gáspár Ferenc hajóorvos egy korábbi expedíció alkalmával szolgált a ZRÍNYI fedélzetén. Írásai habár szépirodalmi igénnyel íródtak, bepillantást engednek a hajó hétköznapi életébe. Egyes munkáit lásd az irodalomjegyzékben.

53 *Csonkaréti* 1984. 214. o.

54 A ZRÍNYI orrát egy buzogányos emberalak úgynevezett gallion-figura faragványa díszítette, amellyel a névadó Zrínyi Miklóst kívánták ábrázolni. (*Gáspár* 1892. 18. o.)

55 *Aichelburg* 2002. 541. o.

56 *Kaiser* 2014. 87–88. o.

57 A hajó paramétereit tekintve az alapvető vízkiszorítása 1198 tonna, a legnagyobb pedig 1340 tonna volt. Fedélzeti hossza 59,10 m, szélessége 10,88 m volt. (*Aichelburg* 2002. 451. o.)

58 1885–1886-ban az első atlanti-óceáni útjára, amely során a karibi-térségben járt; 1890–1891-ben Kelet-Ázsiáig hajózott el; 1893–1894-ben az ominózus latin-amerikai expedícióra került sor; végül 1897–1898-ban ismét Dél-Amerika volt az egyik fő állomása.

szeptember 2. – 1894. december 15. között, 442 napig) tartott, és a legtöbb mér-föld (41.481 tengeri mér-föld) megtételét igényelte.⁵⁹

A ZRÍNYI parancsnoka 1893. augusztus 26-tól Johann Holeczek fregattkapitány,⁶⁰ első tisztje Eduard Danelutti sorhajóhadnagy⁶¹ volt.⁶² A hajó legénységi állományába 202 személy tartozott: a törzskar 25 tagból állt, a hajó összlétszáma 227 fő volt.⁶³ A vízi jármű tüzérsége ekkor összesen nyolc tengerészeti lövegből állt: kettő 15 cm-es L/21-es és négy 9 (8,35) cm-es L/24-es ágyúból, illetve kettő 4,7 cm-es L/33-as gyorstüzelő lövegből, melyeken kívül a korvett rendelkezett még egy 7 (6,66) cm partraszálló löveggel is.⁶⁴

A ZRÍNYI legénysége 1893. szeptember 2-án hajózott ki Polából, a tervek szerint a trieszti Tengerészeti Akadémián előző évben végzett tengerészkadétkok egy részével tizenhárom hónapra ütemezett utat tett volna meg, amely során Amerika és Nyugat-Afrika partjai mentén hajózott volna el. Egy hónappal a hajó indulását követően azonban Johann Holeczek kapitány utasítást kapott, hogy sürgősen hajózzon Rio de Janeiro partjaihoz, mert az ottani felkelés aggasztó jelei miatt az osztrák–magyar állampolgárok védelmét szükséges biztosítani, ezért a riói nagykövetséggel együttműködve, minden szükséges intézkedést

59 *Aichelburg* 2002. 541–542. o.

60 Johann Holeczek, fregattkapitány (Klagenfurt, Karintia, 1845. január 8. – Rio de Janeiro, 1894. február 15.) 1859. szeptember 8-án, 14 éves korában kezdte meg tengerészkadét pályafutását a trieszti Tengerészeti Akadémián. Első szolgálati hajója az S.M.S. DANDOLO korvett volt. E hajón szolgálva részese volt Habsburg I. Miksa mexikói császár sikertelen kalandjának 1864–1867 között. Később számos hajón szolgált, például az S.M.S. NOVARA fregatton, az S.M.S. SAIDA korvetten, az S.M.S. LISSA kazamatahajón, az S.M.S. FASANA korvetten, az S.M.S. DONAU korvetten, végezetül az S.M.S. ZRÍNYI korvetten. Rangváltásaira 1861-ben, 1866-ban, 1872-ben, 1877-ben, 1886-ban és 1891-ben került sor. (ÖStA KA, Marine NMA PA OBA QL 2120 HOLECZEK) 1884 júliusában Ferenc József engedélyezte számára, hogy viselje a görög királyi Megváltó-rend tisztí keresztyét. (*Budapesti Közlöny* 1884. július 15. 18. évf. 163. sz. 2. o.) Az uralkodó 1886. november 1-ével nevezte ki korvett-kapitánnyá, majd ezen év decemberében „*sok évi, mindig jeles szolgálata és különösen a »Donau« hajónak nehéz körülmények között viselt ideiglenes parancsnoksága elismerésül*” megkapta a Katonai Érdemkeresztet. (*Budapesti Közlöny* 1886. december 12. 20. évf. 284. sz. 7. o.) Törzslapja alapján rendelkezett még a Hadiéremmel, és a mexikói Császári Guadalupe Rend lovagkeresztjével. 1891-ben fregattkapitányi rendfokozatba lépett elő. 1893. augusztusában az S.M.S. ZRÍNYI parancsnoka lett. (ÖStA KA, Marine NMA PA OBA QL 2120 HOLECZEK)

61 Eduard Danelutti (Trieszt, 1852. augusztus 3. – Trieszt, 1915. július 14.) 1871-ben csatlakozott a császári és királyi Haditengerészethez. Amikor 1893-ban az S.M.S. ZRÍNYI első tisztje lett, még első osztályú sorhajóhadnagy volt, majd 1894. november 1-jével (még a hajó hazaútja közben) kinevezték korvettkapitánnyá. 1898-ban fregattkapitányi rendfokozatba lépett elő. Danelutti 1900. március 28-ig szolgált a hadiflottában. Kiténtetési között szerepelt a Hadiérem, melyet 1882-ben kapott, illetve a Katonai Érdemkereszt, amelyet 1896-ban adományoztak neki. (ÖStA KA, Marine NMA PA OBA QL 912 DANELUTTI)

62 *Bayersburg* 1958. 126. o.

63 ÖStA KA, Marine NMA ST 1710 ZRINYI (Korvett). 1893. 44. kötet 1. o.; A pontos létszám meghatározására megbízható forrást a ZRÍNYI korvett hajónaplója jelent. A korabeli sajtóértésülések nem voltak megbízhatók e tekintetben, sőt az éves jelentésben is téves információ szerepel. A *Pesti Hírlap* 1893. október 12-i számában 211 főt említenek. (*Pesti Hírlap*, 1893. október 12. 15. évf. 282. sz. 11. o.) Ugyan ennek az újságnak februári példánya már csak 160 matrózt jelent (*Pesti Hírlap*, 1894. február 2. 16. évf. 33. sz. 11. o.), miközben a hajónapló szerint a legénység létszámában még ekkor nem következett be változás. Az 1894. évi jelentésben is hibás szám, 216 fő szerepelt. (*Jelentés az 1894-ik évről* 1895. 50. o.)

64 *Kaiser* 2014. 94. o.

tegyen meg.⁶⁵ Az odáig vezető út két nagyobb szakaszra osztható: az első 1893. szeptember 2. és szeptember 30. között zajlott, mialatt Őfelsége hadihajója a Földközi-tenger térségében megtett tengeri mérföldek után Gibraltárhoz érkezett. A brit kikötővárosnál a hajó 1893. október 1. és 8. között tartózkodott, ahol megkapta a parancsot, hogy induljon Rio de Janeiróba, továbbá feltöltötte a készleteit. Innen számítható a kiutazás második jelentősebb szakasza, amely már az Atlanti-óceánon zajlott. A korvett hajónaplójában fennmaradt térképek is e szakaszolást követve szemléltetik az útvonalat.⁶⁶

A hajó útközben a Kanári-szigetek és a Zöldfoki-szigetek mellett haladt el, majd október 30-án elérte az egyenlítőt, ahol beavatási ünnepségre került sor azok számára, akik életükben először lépték át a Föld leghosszabbnak számító szélességi körét.⁶⁷ A ZRÍNYI-n lezajlott „szertartásról” a Pesti Napló így számolt be:

„Október 30-án hasította át a hajó az egyenlítőt, s ebből az alkalomból a legénység ősi matróz szokás szerint tengeri ünnepet rendezett. Már napokkal az ünnep előtt nagy volt a sürgés forgás, de a program részleteit egészen az utolsó percig eltitkolták. Az ünnep napján délután zenekar játszott. Az egyik induló hangjára megjelent a főárbc mellett elkerített nagy sátorból Neptun isten feleségével Amfitrittrel gazdagon díszített trónján, amely erre az alkalomra a hét centimétere tengeri ágyú talpából került ki. Nyolc négernek öltözött, arany orr- és fülkarikákkal, karperecekkkel és lábperecekkkel felcicomázott matróz vont a trónt, amely után a kíséret következett: fegyveres matrózok, egy elefánt, egy medve, egy borbély, óriási faollókkal és borotvával és fésűvel, a zenészek és a szolgák stb. A tenger istene leszállott feleségével a trónról és bemutatta bódolatát a parancsnoknak. És azzal megindult a pajkos mulatozás, amely a késő éjszakában ért véget. Az ünnep után következő napokban mintha csak megnehezített volna a tengeristen, kedvezőtlenül vált az idő és a Zrínyi folytonos viharok között érkezett Rio de Janeiróba.”⁶⁸

A ZRÍNYI óceáni átkelése harminchét napot vett igénybe, majd 1893. november 14-én érkezett meg Brazília partjaihoz. November 15-én már a többi külföldi ország hadihajóihoz hasonlóan a Guanabara-öbölben horgonyzott le,⁶⁹ ahol a hajó legénységének szeme elé tárulhatott egy nemzetközi hajóraj, amelyhez immár a Monarchia is csatlakozott. A matrózok szemtanúi lehettek az ágyúzások következményeinek. Ausztria-Magyarország lobogójának megérkezéséről gróf Szatmáry Király Dominik, Rio de Janeiro osztrák-magyar konzulja táviratot intézett a közös Külügyminisztériumnak, amelyben jelentette, hogy a ZRÍNYI épségben megérkezett, személyzetének egészségügyi állapota jónak mondható.⁷⁰ A magyar sajtó szintén beszámolt néhány tömör cikkben arról, hogy a korvett eljutott a válság helyszínére.

65 *Jelentés az 1893-ik évről* 1894. 37. o.

66 ÖStA KA, Marine NMA ST 1710 ZRINYI (Korvett) 1893. 45. kötet 29. o. és az 1894. 46. kötet 14. o.

67 ÖStA KA, Marine NMA ST 1710 ZRINYI (Korvett) 1893. 45. kötet 59. o.

68 *Pesti Napló*, 1893. december 28. 15. évf. 362. sz. 6. o.

69 ÖStA KA, Marine NMA ST 1710 ZRINYI (Korvett) 46. kötet. 1893–1894. 14. o.

70 ÖStA HHStA, P.A. XXXVIII. 290-14, 1893. Rio de Janeiro

Rio de Janeiro partjainál

Az S.M.S. ZRÍNYI hivatalos braziliai tevékenysége elsősorban a tengeri kereskedelem zavartalanságát biztosító közreműködésében ragadható meg. A hajó megóvta a Rio de Janeiróba érkező osztrák–magyar kereskedelmi hajókat, ezzel súlyos károktól mentesítette az Osztrák–Magyar Monarchiát. A korvett hétköznapijairól, megpróbáltatásairól szintén rendelkezünk némi információval, amelyekből világosan kitűnik, hogy a Guanabara-öbölben nem okvetlenül a felkelőktől kellett tartaniuk a külföldi hajósoknak, hanem egy pusztító vírustól, a sárgaláztól. A több hónapig tartó jelenlét alatt az egyes nemzetek közötti mulatságokra és versenyekre is akadt példa.

Amint erre korábban kitértünk, két gazdasági társaság, az Osztrák Lloyd és az „Adria” Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság hajói folyamatosan jártak Ausztria–Magyarország és Brazília között. A felkelést követően azonban fokozott veszélynek voltak kitéve a kereskedelmi gőzösök, hiszen a brazil flotta már nem fektetett jelentős figyelmet a tengeri viszonyok biztosítására. A hajók ki voltak téve annak a veszélynek, hogy kirabolják őket, vagy akadályoztatják a szabad ki- és berakodásukat a dokkokban, továbbá az ágyúzások idején akár találatot is kaphattak.⁷¹ 1893 szeptemberében történt, hogy az Osztrák Lloyd MEDEA gőzösét (főként magyar malmok által exportált lisztet szállított) kalózok támadták meg a brazil partok közelében és jelentős károkat okozva a rakományától teljesen megfosztották.⁷² A ZRÍNYI a Rio de Janeiro partjainál való tartózkodása alatt három esetben bizonyosan részt vett az osztrák–magyar társaságok kereskedelmi forgalmának biztosításában és a korabeli felfogás szerint megóvta a Monarchia tekintélyét attól, hogy csorba essen rajta. Az Osztrák Lloyd PANDORA, illetve ORION nevű gőzöseinek kirakodásánál a ZRÍNYI legénysége védte az árukat. Az „Adria” társaság MATLEKOVITS hajójának ügyében Johann Holeczek kapitánynak személyesen is közben kellett járnia, emellett a tengerész kadétek segítettek a gőzös kipakolásában. Ennek az lehetett az oka, hogy egyfelől a brazil hatóságok nem engedték, hogy a polgárok a felkelés alatt rakodómunkát végezzenek.⁷³ Másfelől az áruk kirakodását járványveszélyre hivatkozva a kikötői hatóságok megtagadták, annak ellenére is, hogy a magyar hajó korábban nem állt meg olyan helyen, ahonnan betegséget hordozhatott volna a városba. Holeczek parancsnok, hivatkozva a nemzetközi szerződésekre, végül meggyőzte a brazil hatóságok képviselőit.⁷⁴

71 *Kaiser* 2014. 94–95.

72 *Pesti Napló*, 1893. szeptember 29. 44. évf. 274. szám. 6. o.

73 *Jelentés az 1894-ik évről* 1895. 51. o.

74 *Vasárnapi Ujság*, 1897. augusztus 29. 44. évf. 35. sz. 565–566 o. (Habár, ez még nem nyert teljes bizonyítást, a császári és királyi haditengerészek vélhetően ennél több alkalommal is érintkezésbe kerülhettek a Rióba érkező osztrák–magyar kereskedelmi hajókkal. Erre enged következtetni, hogy az „Adria” MATLEKOVITS nevű gőzösen kívül még a SZENT ISTVÁN, a BÁTHORY, és a NAGY LAJOS elnevezésű hajók is jártak a felkelés idején Braziliában. A korabeli menetrendek alapján a BÁTHORY gőzhajó a ZRÍNYI-vel egy időben volt Rióban.)

Sárgaláz⁷⁵ Őfelsége hadihajóján

A Brazília partjainál állomásozó külföldi hadihajók parancsnokai a válság folyamán együttműködtek egymással, illetve helyzetükről egyeztettek a diplomáciai kirendeltségeikkel. A felkelés elhúzódott, és a sárgaláz viszontagságai között való nyugalmasabb periódusokban az egyes államok hadihajóin olykor programokat is szerveztek. Annak köszönhetően, hogy az osztrák–magyar hadihajók és az anyaországok között fennállt a postaforgalom, a matrózok levelei eljutottak az újságokhoz is. Az egyik alkalommal az Egyesült Államok CHARLESTON nevű hadihajóján összejövetelet rendeztek, amire meghívást kapott a ZRÍNYI tiszti kara a legénységével együtt. Így történhetett, hogy a Budapesti Hírlap olvasóközönsége értesülhetett az amerikai haditengerészek által szervezett rendezvényről: „— *(Mulatság a tengeren)* Rio de Janeiroból írja nekünk egy tengerész: Rio de Janeiro vizein [...] jelenleg több európai és amerikai államnak hadihajói horgonyoznak. Természetes, hogy nem valami kellemes dolguk van azoknak, kik e hajókra vannak beosztva szolgálatra, mert a sárgalázás vidék klímája alatt még a legvígabb kedélyű tengerész is szótlanmá és komorrá szokott válni. Épp ezért a hajók parancsnokai néha-néha egy kis tengerész-mulatságot rendeznek, melyen részt vesz az összes együtt horgonyozó idegen hajók személyzete, felváltva egyszer egyik, másszor másik hajón. Ilyen mulatságot rendezett a múlt betekben a Rio de Janeiro előtt horgonyzó észak-amerikai hajóraj s erre az összes külállamok képviselői s a hadihajók tisztjei és személyzetei is hivatalosak voltak. A mulatságot a Charleston nevű észak-amerikai hatalmas sorhajón tartották. Volt tánc, torna, versenyugrás, csónak és kutter-verseny⁷⁶ s több efféle tengerész-mulatság. A kutterversenyen az összes hadihajók részt vettek. Az első díjat az Etna olasz páncélos⁷⁷ kutterja, a másodikikat a Bausan olasz páncélos kutterja és a harmadikat a Zrínyi osztrák–magyar korvett kutterja nyerte el.”⁷⁸

Az S.M.S. ZRÍNYI-ről fennmaradt jelentések és táviratok (amelyek az 1893–1894-es brazíliai eseményekről szóltak) sárgaláz járvánnyal kapcsolatos megbetegedésekről, illetve halálozásokról szóló iratokat tartalmaznak, köztük hajó-orvosi beszámolókat és betegtanúsítványokat egyaránt találunk. A haditengerészet állományában 1893–1894-ben 12.600 fő megbetegedésére került sor, amelyek közül mindössze heten betegedtek meg sárgalázban.⁷⁹ A ritka kór kizárólag a ZRÍNYI hadihajón vette áldozatait. A betegek közül négy személy elhunyt, köztük a hajó parancsnoka is.⁸⁰ Mindezek ellenére a ZRÍNYI legénysége szerencsésnek mondható, figyelembe véve a vírus által okozott korabeli halálozások számát Rio de Janeiróban.

75 A sárgaláz főként Afrikában és Dél-Amerikában jellemző, szúnyogok által terjesztett vírusos betegség, amely gyakran vérzéssel párosul, és megfelelő kezelésének hiányában halálos. A betegség gyakran tünetmentesen, lassú lefolyással indul, majd súlyos esetekben vese- és májelégtelenség következtében halálozáshoz vezet mintegy hét–tíz nap alatt. Az elnevezésben szereplő „sárga” jelző a betegség okozta sárgaságra utal. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs100/en/> (Megtekintés: 2017. július 31.)

76 Vitorlás-verseny.

77 Típusukra nézve cirkálók voltak.

78 *Budapesti Hírlap*, 1894. március 11. 14. évf. 70. sz. 9. o.

79 *Jelentés az 1894-ik évről* 1895. 154. o.

80 *Bayersburg* 1958. 127–128. o.

Évszám	Halottak száma (fő/év)
1850	4160
1891	4456
1892	4312
1894	4825
1896	2929
1898	1078
1903	584
1911	2
Összesen (61 év alatt):	59.074

*A sárgaláz okozta halálesetek Rio de Janeiróban az 1850–1911 közötti legsúlyosabb periódusokban*⁸¹

A táblázat szemlélteti, hogy J. C. Oakenfull adatai szerint 1894 volt a vírus legintenzívebb éve, amelyben Öfelsége ZRÍNYI korvettje is a brazil fővárosban tartózkodott, ráadásul a legforróbb hónapoknak számító december és március között, amelyek kedveztek a betegség elterjedésének.⁸²

A hajó parancsnokságát 1894. február 11-től – ideiglenesen – Eduard Danelutti sorhajóhadnagy vette át a kapitány megbetegedése miatt.⁸³ Johann Holeczek február 15-én este sárgalázban elhunyt, amelyet másnap a Monarchia Rio de Janeiróba delegált ügyvivője, gróf Koziobrodzki Lipót táviratában jelentett.⁸⁴ Február 17-én a hajó Ilha Grande⁸⁵ szigetéhez ment az Abraão-öbölbe, ahol a hajót napokig karanténban tartották és alaposan fertőtlenítették. A korvett február 22-én tért vissza a Guanabara-öbölbe, ahol az 1894. évi jelentés

81 *Oakenfull* 1922. 31. o. (Az adatok kritikával kezelendők, általuk a nagyságrendeket kívántuk szemléltetni.)

82 Járványok rendszeresen pusztítottak a Rióban, amelyek a lakosság életét és a helyi érdekeltségek mellett a külkereskedelmet is fenyegették. A sárgaláz kitörése a brazil főváros hírnevét meglehetősen rontotta, mivel a hajók számára ilyenkor kockázatos volt a lehorgonyzás. A kereskedelmi hajók általában megálltak Rio de Janeiróban és Santosban mielőtt tovább indultak volna Montevideóba, majd Buenos Airesbe, ezért fennállt a lehetőség, hogy a betegséget áthordozzák más kikötőkbe szerte a kontinensen. A járványok számára kedvező évszakokban a szomszédos államok kikötőinek tisztviselői gyakran megtagadták a kikötési engedélyt olyan hajóktól, amelyeknek előző állomása Rio de Janeiro volt. (*Meade* 2004. 122–123. o.)

83 ÖStA KA, Marine NMA ST 1710 ZRINYI (Korvett) 47. kötet 1894. 41. o.

84 ÖStA HHStA, P.A. XXXVI 14. Berichte aus Rio 1894-1895. [A Marine-Section jelentései között megtalálhatóak az esetre vonatkozó lényeges információk, amelyekben részletes leírásokat az S.M.S. ZRINYI hajóorvosának tanúsítványai képeznek. – ÖStA KA, Marine-Section, I – 1/3. 1894.]

85 Ilha Grande Rio de Janeiro állam legnagyobb szigete, Brazíliában pedig az ötödik legnagyobb sziget. A területe 193 km² dombos, hegyvidéki terepadottságokkal rendelkezik. A sziget legmagasabb pontját a Pico da Pedra d'Agua (1031 m) és a Pico do Papagaio (982 méter) magaslatok képezik, és partjait számos félsziget, öböl szegélyezi. II. Péter császár 1863-ban látogatta meg a Nagy Szigetet, vagyis az Ilha Grandét, majd egy úgynevezett lazaretöt létesített ott, azaz egy olyan intézményt, amely a Brazíliába érkező beteg utasok számára karantén-központként szolgálhatott. A szigeten működött egy sanatórium a leprás betegek számára, illetve a köztársaság első éveiben politikai foglyok őrzésére is használták. Az Ilha Grande-i lazaretóban 1886 és 1913 között 4232 hajó fordult meg, ebből 3367-et fertőtlenítettek. <http://www.ilhagrande.com.br/ilha-grande/historia/dom-pedro-lazareto/> (Megtekintés: 2017. június 19.)

szerint magas rangú személyek és az osztrák–magyar, illetve német kolóniákról is érkezett alattvalók társaságában misét tartottak az elhunyt fregattkapitány lelki üdvéért. Eduard Danelutti, első tiszt ekkor parancsot kapott, hogy hajózon Montevideóba, ahonnan a ZRÍNYI már nem tért vissza a brazil partokhoz.⁸⁶

A hajó további sorsa

A ZRÍNYI haditengerészeire a hazafelé tartó utazás során további kihívások és izgalmak vártak. A visszaúton az afrikai partok mentén haladt a hajó, ahol a Kongó-folyó torkolatánál felütötte a fejét a malária, majd Ponta Delgadánál egy tűzvész eloltásánál nyújtott segítséget. A korvett végül 1894. december 15-én tért haza Polába.⁸⁷ A ZRÍNYI brazíliai tevékenységét még később is példaként emlegették.⁸⁸ Dr. Gáspár Ferenc egykori hajóorvos az alábbi szavakkal emlékezett meg egyik könyvében a hajó elhunyt kapitányáról: „*Hálás kötelességemnek tartom, hogy ezen a helyen megemlékezzem ezen egykori parancsnokomról, a kinek segítő és támogató vezetése mellett tettem meg első lépésemet a tengeren és a ki »hivatásos tengerész-orvosi« pályámon (Berufs Marine-Arzt) legyőzhetetlennek látszó óriás nehézségek és küzdelmek között atyai elnézéssel és bajtársi szeretettel támogattott. Ez az általánosan kedvelt és közbecsülésben álló tengerész: Holeczek János [...] a »Zrínyi« korvettát vezényelte Braziliába. Ennek fővárosában, Rio de Janeiroban, sok ezer mértföldnyire imádott családjától érte utol a tengerész-pályán – sajnos – oly gyakori végzet [...].*”⁸⁹

A hajó 1901-ben, harminc éves szolgálat után került leszerelésre, majd 1902-ben kivonták a császári és királyi Haditengerészet aktív állományából. 1903-tól aknaraktárként üzemelt, majd 1908-ban a nevét átadta egy modernebb sorhajónak és új elnevezése a DELTA lett. Az első világháború végét követően Olaszország kezébe került a sorsa. 1920-ban a Pola-i kikötőben történt a hajó szétbontása.⁹⁰

Az 1890-es évektől kezdve az európai külpolitika a gyarmatosítás révén fokozatosan világpolitikává alakult át, amely szorosan összekapcsolódott a gazdasági, illetve ideológiai elképzelések terjesztésével. Az Európa közepén fekvő Osztrák–Magyar Monarchia szinte teljesen kimaradt a tengeren túli gyarmatosításból, ennek ellenére a távoli piacszerzésekből kivette a részét és igyekezett továbbra is jelen maradni a világkereskedelem forgalmában. Habár a 19. század végére a Habsburgok birodalmának nagyhatalmi pozícióját egyre többen kérdőjelezték meg, a Föld különböző térségeiben kibontakozó válsághelyzeteknél⁹¹ a Monarchia haditengerészete is megjelent, még ha azok eseményeit nem is tudta jelentős mértékben befolyásolni.⁹²

86 *Jelentés az 1894-ik évről* 1895. 51. o.

87 *Kaiser* 2014. 95. o.

88 Lásd Reményik Sándor cikkét, amely a „A ZENTA torpedó hajó” [valójában cirkáló volt] címmel jelent meg. *Vasárnapi Ujság*, 1897. augusztus 29. 44. évf. 35. sz. 565–566. o.

89 *Gáspár* 1903. 23–24. o.

90 *Kaiser* 2014. 96–97. o.

91 Gondolhatunk a néhány évvel későbbi, külföldi expedíciós erőkre a bokszerlázadás során (1899–1901).

92 *Gergely* 2003. 386–387. o.

Irodalomjegyzék

Aichelburg 2002.

Aichelburg, Wladimir: Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe von Abondanza bis Zrinyi. Wien–Graz, 2002.

Ákos – Horváth 2007.

Ákos György – Horváth József: Amerre szél visz, s hullám utat ad. Budapest, 2007.

Alsina Jr. 2014.

Alsina Jr., Joao Paulo: Rio Branco, grand strategy and naval power (Rio Branco, grande estratégia e podernaual). In: *Revista Brasileira de Política Internacional* 2014. 57. évf. 2. sz. 9–28. o.

Bayersburg 1958.

Bayer von Bayersburg, Heinrich: Die k.u.k. Kriegsmarine auf weiter Fahrt. Wien, 1958.

Blaas 1965.

Blaas, Richard: Die Anfänge des österreichischen Brasilienhandels. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 17/18. kötet (1964/65). Wien, 1965.

Brunnbauer 2016.

Brunnbauer, Ulf: Globalizing Southeastern Europe: Emigrants, America, and the State since the Late Nineteenth Century. Lanham, 2016.

Csonkaréti 1984.

Csonkaréti Károly: A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság (1867–1914). In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1984. 31. évf. 2. sz. 203–255. o.

Egedy 2007.

Egedy Gergely: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. Budapest, 2007.

Fausto 2011.

Fausto, Boris: Brazília rövid története. Budapest, 2011.

Kaiser 2014.

Kaiser Ferenc: Az Osztrák–Magyar Monarchia Haditengerészetének Zrínyi nevet viselő hadihajói. In: Zrínyiek és a honvédelem. Szerk. *Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, 2014. 87–122. o.

Ferreira Levy 1974.

Ferreira Levy, Maria Stella: O papel da migração internacional na evolução da população brasileira (1872 a 1972). In: *Revista Saúde Pública* 8. (1974) 49–90. o.

Gáspár 1892.

Dr. Gáspár Ferenc: Negyvenezer mértföld vitorlával és gőzzel. (119 eredeti képpel. 3. kiadás.) Budapest, 1900.

Gáspár 1903.

Gáspár Ferenc: Hét év a tengeren. Egy tengerészorvos naplójából. Budapest, 1903.

Gergeby 2003.

Gergeby András: Magyarország története a 19. században. Budapest, 2003.

Habner 1975.

Habner, June E.: Floriano Peixoto, Brazil's „Iron Marshall”: A Re-Evaluation. In: *The Americas*. Vol. 31. No. 3. 1975. 252–271. o.

Jelentés az 1893-ik évről 1894.

A cs. és kir. hadi tengerészet évi jelentése az 1893-ik évről. Bécs, 1894.

Jelentés az 1894-ik évről 1895.

A cs. és kir. hadi tengerészet évi jelentése az 1894-ik évről. Bécs, 1895.

Macaulay 1986.

Macaulay, Neill: Dom Pedro: The Struggle for Liberty in Brazil and Portugal, 1798–1834. Durham, 1986.

Meade 2004.

Meade, Teresa A.: A brief history of Brazil. New York, 2004.

Nagy 2001.

Nagy Miklós Mibály: Geográfia hadilobogó alatt. In: *Magyar Tudomány* 2001. 46. évf. 7. szám 788–798. o.

Oakenfull 1922.

Oakenfull, J. C.: Brazil: a centenary of independence 1822–1922. Freiburg, 1922.

Pelles 2016a.

Pelles Márton: Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). *Közgazdasági Szemle* LXIII. évf. 2016. február 188–208. o.

Pelles 2016b.

Pelles Márton: Az Oriente Magyar Tengerhajózási Rt. története (1893–1913). *Köztes-Európa: társadalomtudományi folyóirat* 2016. 8. évf. 1–2. (19–20) sz. 217–224. o.

Roderick 1999.

Roderick J., Barman: Citizen Emperor: Pedro II and the Making of Brazil, 1825–1891. Stanford, 1999.

Scheina 2003.

Scheina, Robert L.: Latin America's Wars Volume I: The Age of the Caudillo, 1791–1899. Washington D. C., 2003.

Simmons 1963.

Willis Simmons, Charles: Deodoro da Fonseca, fate's dictator. In: *Journal of Inter-American Studies*. Volume 5. No. 1. 1963/January 45–52. o.

Sondhaus 1994.

Sondhaus, Lawrence: The Naval Policy of Austria-Hungary, 1867–1918: Navalism, Industrial Development, and the Politics of Dualism. Indiana, 1994.

Szabó 1982.

Szabó László: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900). Budapest, 1982.

Torbágyi 2009.

Torbágyi Péter: Magyar kivándorlás Latin-Amerikába az első világháború előtt. SZTE, „Hispán világ története” PhD-program. Szeged, 2009.

Rövidítések

HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
HTM	Hadtörténeti Múzeum
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
ÖStA HHHStA	Österreichisches Staatsarchiv: Haus-, Hof-, und Staatsarchiv
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv: Kriegsarchiv

THE BRAZILIAN MISSION OF AN AUSTRO–HUNGARIAN BATTLESHIP – THE CORVETTE HMS ZRÍNYI AT THE COAST OF RIO DE JANEIRO IN 1893–1894

The Military History Museum's collections hold a relatively huge number of items on the Imperial and Royal Navy. The 19th-century history of the Austro-Hungarian Navy still is a less researched field in Hungary, and the foreign missions of the Navy are hardly known. The article presents the results of investigation on a long-forgotten mission to Brazil, which was carried out in 1893–1894. In 1893, the Brazilian Navy revolted against its government. The fleet bombarded the then capital Rio de Janeiro, forcing the Great Powers to mobilize their naval fleets in the defence of their economic interests and position of power. The period Hungarian press monitored the remote events. A battleship bearing a Hungarian name, the corvette HMS *Zrínyi* was appointed

to defend the interests of the Austro-Hungarian Monarchy. The ship saw service at the coast of Rio de Janeiro for several months. During that time, Commander Johann Holeczek, the corvette's commanding officer and some of the crew lost their lives due to the yellow fever that broke out in the city. The ship's Brazilian mission and the deceased captain were remembered even years later. The purpose of the study is to examine the mission and its background, and to draw attention to the missions accomplished in distant seas by the Monarchy's Navy.

DIE ENTSENDUNG EINES KRIEGSSCHIFFES DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN
MONARCHIE NACH BRASILIEN – DIE KORVETTE S.M.S. „ZRÍNYI“
AN DEN KÜSTEN VON RIO DE JANEIRO IN 1893–1894

Die Sammlungen des Instituts und Museums für Militärgeschichte hüten beträchtlich viel Material mit Bezug auf die k. u. k. Kriegsmarine. Trotz dessen ist die Geschichte der österreichisch-ungarischen Kriegsmarine im 19. Jahrhundert ein weniger erforschtes Gebiet in Ungarn, ihre in weit entfernten Gewässern durchgeführten Missionen sind kaum bekannt. Diese Arbeit präsentiert die Ergebnisse historischer Forschungen über die Geschichte einer heute vergessenen Entsendung nach Brasilien in den Jahren 1893–1894. Im September 1893 entfachte die brasilianische Marine einen Aufstand gegen ihre Regierung. Die Flotte nahm die damalige Hauptstadt Rio de Janeiro unter Kanonenfeuer, was die Großmächte dazu veranlasste, zum Schutz ihrer Wirtschafts- und Machtinteressen ihre Seestreitkräfte zu mobilisieren. Die weit entfernten Ereignisse wurden auch von der zeitgenössischen ungarischen Presse verfolgt. Die Österreichisch-Ungarische Monarchie beauftragte mit der Vertretung ihrer Interessen ein Kriegsschiff, das einen ungarischen Namen trug: die Korvette S.M.S. „Zrínyi.“ Das Schiff verrichtete mehrere Monate lang Dienst an den Küsten von Rio de Janeiro. Währenddessen fielen Fregattenkapitän Johann Holeczek (der Kommandant der Korvette), sowie mehrere Mitglieder der Mannschaft einer in der Stadt ausgebrochenen Gelbfieber-Epidemie zum Opfer. An die Tätigkeit des Schiffes in Brasilien und dessen verstorbenen Kapitän wurde auch Jahre später noch erinnert. Ziel der Abhandlung ist es, die Entsendung und mögliche Hintergrundursachen in ihren Zusammenhängen zu erforschen. Weiterhin wird beabsichtigt, Aufmerksamkeit auf die Reisen der k. u. k. Marine in fernen Gewässern zu lenken.

Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

„A LEGNAGYOBB MAGÁNHADIKÓRHÁZ AZ EGÉSZ MONARCHIÁBAN:
A BUDAI PÉNZINTÉZETEK HADIKÓRHÁZA A FEHÉRVÁRI ÚTON”

Az alapítás és fenntartás

Amikor az első katonaszereplvények kigördültek a pályaudvarokról, még közeljövőbeli és győzelmes hazatérésben reménykedtek a katonák – augusztus végére azonban visszaértek a hátszágba az első sebesültek, szeptemberre bekövetkeztek az első harctéri vereségek, s a hátszág kénytelen volt felkészülni az elhúzódó háborúra. Ez azt is jelentette, hogy a kor szokásának és elvárásainak megfelelően minden társadalmi réteg és közösség lehetőségeihez mérten enyhíteni igyekezett a háború okozta szenvedéseket, miközben a gazdaság és a társadalom teljes spektrumát a háború szolgálatába állították.

1914 szeptemberében az akkor már több mint 70 esztendőS Széll Kálmán mint az általa alapított Magyar Jelzalog Hitelbank igazgatósági elnöke megbeszélésre hívta a legjelentősebb magyar érdekeltségű bankok, takarékpénztárak képviselőit, s megállapodtak abban, hogy egy mintaértékű, nagy befogadóképességű hadikórház felállításával és fenntartásával segítik a katonai erőfeszítéseket.¹

Nagy hangsúlyt helyeztek a minél előbbi üzembe helyezésre, így az erről szóló első híradás október 4-én már konkrét elképzeléseket tárt a nyilvánosság elé,² öt nappal később pedig az 1500 ágyas kórház anyagi háttéréről is tudomást szerezhetünk: „*A kórház céljaira eddig a következő pénzüzetek adakoztak: A Magyar általános hitelbank, a Pesti magyar kereskedelmi bank és a Pesti hazai első takarékpénztár egyesület 200 – 200.000 koronát, a Magyar jelzalog hitelbank, a Magyar leszámítoló és pénzváltó bank, a Magyar bank és kereskedelmi r. t. és a Hazai bank r. t. 100 – 100.000 koronát, a Magyar agrár- és járadék bank, az Egyesült Budapest-fővárosi takarékpénztár, az Országos központi takarékpénztár*

1 Hasonló módon hozott létre egy 300 ágyas hadikórházat a Királyi József Műegyetem tanári kara is, ugyancsak 1914 szeptemberében. A Műegyetem főépületében levő négy földszinti rajztermet és környékét alakították át e célra. A berendezést részben a katonai kincstár, a rektori alap, a Magyar Vöröskereszt-egylet, valamint magánszemélyek adták össze. Ugyancsak honvédelmi minisztériumi fennhatóság alatt állt, de apácák és hivatásos ápolók mellett egy hölgybizottság, élén az első magyar orvosnővel, a frissen megözvegyült Wartha Vincéné dr. Hugonnai Vilmával segítette munkájukat. A kórházparancsnoki teendőket dr. Varró Indár honvéd törzsorvos látta el a kórház ünnepélyes bezárásáig, 1920. június 6-ig. – Bővebben: *Varró* 1920.

2 *Pesti Napló*, 1914. október 4. 65. évf. 245. sz. 13. o.

50 – 50.000 koronát, a Kisbirtokosok országos fölhitelintézete és az Országos központi bitelszövetkezet 20 – 20.000 koronát, a Magyar általános takarékpénztár és a Hungária bank r. t. 10 – 10.000 koronát.”³ Egy nappal később újabb adományozók jelentkeztek: „az Első magyar iparbank, a Nemzeti takarékpénztár részvénytársaság, a Budapesti takarékpénztár és országos zálogkölcönintézet részvénytársaság, a M. kir. osztálysorsjáték részvénytársaság és a Belvárosi takarékpénztár részvénytársaság 10.000—10.000, a Budapest-lípótvárosi takarékpénztár és a Magyar takarékpénztárak középponti jelzálogbankja 5000—5000 korona. (A tegnap kiadott jelentésben a Magyar általános takarékpénztár részvénytársaság tévesen szerepelt tízezer koronával, mert ez intézet hozzájárulása húszezer korona.)”⁴ A megnyitás előtt még egy tisztes összeg gyarapította a kasszát: „Az osztrák és magyar bank főtanácsa elhatározta, hogy a budapesti pénzüintézetek hadikórházának céljaira százezer koronát adományoz.”⁵ – Végigpillantva a névsoron megállapíthatjuk, hogy az összes budapesti székhellyel is rendelkező nagy pénzüintézet bekapcsolódott az akcióba.

A kórházat a honvédelmi minisztérium fennhatósága alatt kívánták működtetni.⁶ Anyagi háttérét – 3,75 millió korona tőkével – 1914 végéig az alapítók⁷ biztosították, azonban a fenntartási költségek folyamatos növekedése miatt 1915 januárjától napi két korona, októbertől három korona ápolási díjat térített meg a katonai kincstár. Mindezzel együtt már 1915 májusában szükség lett egy újabb döntésre: „Azok a bankok, a melyek a Pénzüintézetek Hadikórházának fönntartására már 1,300.000 koronát adományoztak. Széll Kálmán elnöklésével ülést tartottak és elhatározták, hogy a kórházat október elsejéig fönntartják és e célra további 310.000 koronát bocsátottak az intézőség rendelkezésére.”⁸ A kórház orvosigazgatójával (parancsnokként) októberben az addig a honvéd helyőrségi kórházban szolgáló Manninger Vilmos egyetemi magántanárt, törzsorvost⁹

3 *Pesti Hírlap*, 1914. október 9. 36. évf. 250. sz. 8. o.

4 *Budapesti Hírlap*, 1914. október 10. 34. évf. 251. sz. 7–8. o.

5 *Budapesti Hírlap*, 1914. október 30. 34. évf. 271. sz. 8. o., 11. o.

6 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XVI. o.

7 „A kórházra a fővárosi pénzüintézetek 1.300.000 koronát adakoztak és létesítésére kórházi bizottságot küldtek ki, amelynek tagjai: Horváth Elemér (Magyar Általános Hitelbank), Walder Gyula (Pesti Hazai Első Takarékpénztár), báró Madarassy-Beck Gyula (Magyar Jelzálog-Hitelbank), báró Madarassy-Beck Marcell (Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó-Bank) és Krausz Simon, a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság vezérigazgatója, elnöke pedig Heinrich Ferenc udvari tanácsos, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatósági tagja. Az ő agilitásának köszönhető, hogy a pénzüintézetek hadikórházának eszméje a maga nagyszerűségében megvalósulhatott.” – *Pesti Hírlap*, 1914. október 30. 36. évf. 271. sz. 8. o. – Névsoruk és pénzbeli hozzájárulásuk: *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XVI–XVII. o.

8 *Budapesti Hírlap*, 1915. május 2. 35. évf. 121. sz. 28. o.; *Pesti Napló*, 1915. május 2. 66. évf. 121. sz. 17. o.; *Pesti Hírlap*, 1915. május 2. 37. évf. 121. sz. 8. o.

9 Manninger Vilmos (1876–1945) orvosprofesszor, a rák elleni küzdelem hazai úttörője, a Magyar Sebészársaság megalapítója. 1898-ban avatták Budapestben orvosdoktorrá, 1902–1906-ban gyakornok, 1907-ben rendelő orvos a János Kórházban, egyetemi magántanár a sebészeti propedeutikából, majd 1908-tól a Margit Kórház főorvosa. 1914-től 1936-ig a János Kórház sebész főorvosa. 1926-ban rendes kinevezett tanár, az Eötvös Loránd Rádium és Röntgen Intézet főorvosa. 1936-ban kórháziügyi előadó a belügyminisztériumban. Jelentősek az aszepszisre vonatkozó kutatásai. 1926-tól a hazai rákkutató bizottság főtítkára, ő dolgozta ki a daganatos betegségek kezelésének módszertanát. 1914. október 29-től a kórház megszűntéig volt alkalmazásban.

nevezték ki, ómoravicaival Heinrich Ferenc, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatósági tagja¹⁰ lett a kórház „közvetlen vezetője”, az adminisztratív irányítást Feder Ferenc, a Ferenc József Kereskedelmi Kórház negyedszázados gyakorlattal rendelkező igazgatója vállalta. Az ügyvezetést az alapító pénzügyintézetekből választott nyolctagú kuratórium¹¹ látta el, amelynek Heinrich is tagja volt, Manninger és Feder pedig orvosi, illetve gazdasági tanácsadóként vett részt a munkájukban.¹²

A háború elhúzódása, valamint a hatalmas kórház tetemes költségei minden év végén, zárszámadáskor természetesen elgondolkoztatták a fenntartókat: azonban 1916-ban is csak eredeti elhatározásukban erősödtek meg: „A kórház fenntartására a pénzügyintézetek eddig több mint három millió koronát fordítottak és elhatározták, hogy tekintet nélkül a nagyszabású kórház fenntartásával járó további áldozatokra s mindennemű szükségletének ellátásával járó szinte leküzdhetetlen nehézségekre, a kórházat a háború végéig feltartják.”¹³

1919. március 31-ig született meg a zárszámadás, amely szerint a pénzügyintézetek kamatostul 7.612.829 korona 79 fillérrel járultak hozzá a kórház fenntartásához, a különféle alapok és bevételek 59.814 korona 92 fillért tettek ki, amíg a katonai kincstár által fizetett ápolási költség 4.032.786 korona 90 fillérre rúgott. Összesen 11.705.431,61 korona állt tehát a rendelkezésükre, amiből a lakbér (bérleti díj) és az épület-karbantartás, a fizetések és zsoldok, a baleset- és egyéb biztosítások, szállítási és gépjármű-fenntartási költségek, irodaszerek, vízdíj, fűtés, világítás, élelmiszerek és élelmezés, ruhanemű beszerzése és mosása, a kórházi berendezés és felszerelés, a műtők és felszerelésük, az egyéb ápolási költségek mellett még a kórházi évkönyv (28.563,94 korona) is kitellett, úgy, hogy még 1.392.812,45 korona maradvány is képződött.¹⁴

Manninger – Jobn – Parassin 1916. CXI. o. – www.sopronanno.hu/bejegyzések/dr_manninger_vilmos (Megtekintés 2017. január 8.)

10 Heinrich Ferenc, ómoravicaival (1866–1925) vasáru-nagykereskedő, m. kir. udvari tanácsos, szolgálaton kívüli tartalékos honvédhuzár-főhadnagy. A Budapesti kereskedelmi Akadémián folytatott tanulmányai után 1888-ban a családi hírneves vasnagykereskedő céget vezette. Az első világháború idején a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank hitelbírálója, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke s Lánycz Leó mellett a hadigazdálkodás megszervezője. Szerepet játszott a Pesti Lloyd Társulatban és az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben, elnöke volt a budapesti Kereskedelmi Testületnek, igazgatósági tagja a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nak és számos iparvállalatnak. Az ellenforradalom hatalomra jutása után a Friedrich-, majd a Huszárkormány kereskedelemügyi minisztere. 1918-ban létrehozta a Magyar Polgári Pártot, majd 1920-ban a Nemzeti Középpártot, ennek felbomlása után 1922-ben híveivel megszervezte a Nemzeti Polgári Pártot; 1920-tól haláláig nemzetgyűlési képviselő a tabi kerületben. – *Kálnitzkyné Katz* 2009. 9. o.; A Pesti Hírlap Lexikona. A mindennapi élet és az összes ismeretek kézikönyve egy kötetben A-Z. Budapest, 1937. 460. o.; Tolnai új világlexikona, az általános tudás és műveltség tára. Szerk. *Asztalos Miklós – Bálint Emma – Bálint Mibály* et al. Budapest, 1927. VI. k. Gőz-Hit 237. o.; Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. *Kenyeres Ágnes*. I. k. Budapest, 1967. 699. o.

11 Névsoruk *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XVIII–XIX. o. – A „Pénzügyintézetek Hadikórházának szolgálati rendjét és alapszabályait” a *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. C–CVII. o. tartalmazza.

12 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XVII–XIX. o.

13 *Pesti Hírlap*, 1916. március 4. 38. évf. 64. sz. 8. o.

14 *Manninger* 1920. 11. o.

Az épület napjainkban. Az Ericsson után a Standard, majd a BHG (Beloianisz Híradástechnikai Gyár) épülete volt, többször bővítették és módosították az elmúlt évtizedek során. Az utóbbi időben irodaépületnek és raktárnak is használták (A szerzők felvétele, 2016)

A helyszín

Első lépésként a célnak megfelelő épületet kerestek, s választásuk az „Ericsson” Magyar Villamossági Rt. Fehérvári út 102. szám alatt álló új,¹⁵ még üzembe sem helyezett gyárára esett. Az 1911-ben megalapított, táviró- és távbeszélő-gyártással foglalkozó Ericsson Magyar Villamossági Rt. 1913-ban határozta el új gyárépület építését – a tervezésével Zielinski Szilárd építőmérnököt¹⁶ bízták meg – az eredmény pedig az első világháború előtti idők egyik első vasbeton szerkezetű gyárépülete lett tágas, világos, áttekinthető terekkel, a korszerű higiéniai követelményeknek megfelelő számú fürdő-, mosdó- és illemhellyel.

Évi 200.000 koronáért kibérelték, október 15-én átvették, majd a következő két hét (!) folyamán lázas sietséggel, ugyanakkor elképesztő átgondoltsággal kórház céljaira átépítették és berendezték: a hatalmas munkatermeket közfalkkal áttekinthető kórtermek sorává tagolták, kapcsolódó kötöző-, vizsgáló- és

15 Ma a Fehérvári út 70. sz. – A Hadtörténeli Múzeum (a továbbiakban: HTM) Plakát- és aprónyomatványtárában őrzött, a még be sem üzemelt gyár termékeit reklámozó prospektusra a gyűjtemény vezetője, Tóth Orsolya főmuzeológus hívta fel a figyelmünket – ezúton is köszönjük a kutatásban való folyamatos, önzetlen együttműködését.

16 Zielinski Szilárd építőmérnök, műegyetemi tanár, a magyarországi vasbetonépítés úttörője (1860–1924).

»ERICSSON«
UNGARISCHE ELEKTRIZITÄTS-AKTIENGESELLSCHAFT
VORMALS: DECKERT & HOMOLKA
BUDAPEST
TELEGRAMM-ADRESSE: MÁGNES

»ERICSSON«
MAGYAR VILLAMOSSÁGI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
EZELŐTT: DECKERT ÉS HOMOLKA
BUDAPEST
TÁVIRATI CIM: MÁGNES

MILITÄR-TELEFONE UND SIGNALAPPARATE
KATONAI-TELEFONOK ÉS JELZŐKÉSZÜLÉKEK
A) FÜR INFANTERIE   A) GYALOGSÁG SZÁMÁRA

Frank + Leder = Papierpreis

ERICSSON™
MAGY. VILL. RÉSZV. TÁRS.
EZELŐTT DECKERT ÉS HOMOLKA
Készáré raktár.
BUDAPEST 120819-0122 88 88

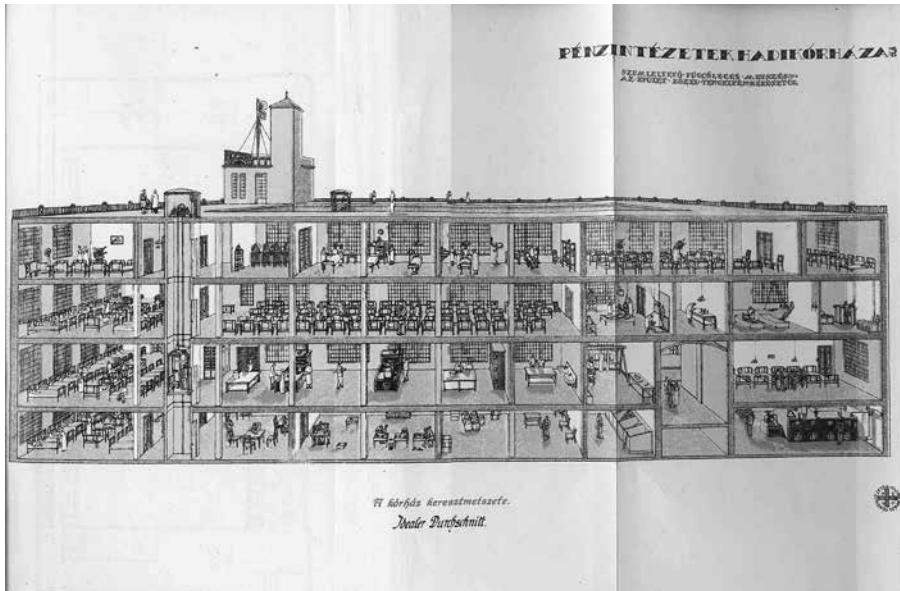
UNSERE NEUERBAUTE FABRIK IN BUDAPEST, I. FEHÉRVÁRI-STRASSE
BUDAPESTEN, I. FEHÉRVÁRI-ÚTON ÉPOLT ÚJ GYÁRUNK

1914

Az épület 1914-ben az Ericsson gyártmánykatalógusának címlapján: a még be sem üzemelt gyár (HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2009.116.1/Nyt.)

dohányzóhelyiségeket különítettek el mellettük. A kórházban összesen négy lift, öt röntgen-szoba, fürdőszobák, központi fűtés, villanyvilágítás biztosította a betegek jólétét, a termeket pedig aszfalt vagy hézagmentes padló borította.¹⁷

¹⁷ Pesti Napló, 1914. október 30. 65. évf. 271. sz. 10. o.

A kórház keresztmetszete (Az első évkönyv színes melléklete)

Minden osztály mellett két-két mosdó- és fürdőszobát rendeztek be, egyikben a betegápolási kellékek kaptak helyet, a másikban a porcelánneműt: bögréket, tányérokat tárolták. Az állandó melegvíz-ellátást gázkályhák szolgáltatták. Műtők, fertőtlenítő- és altatóhelyiségek egész sorát létesítették, röntgen-osztállyal, központi laboratóriummal. Az alagsorban nagyobb befogadóképességű fürdőt rendeztek be, hogy a betegfelvételnél csökkentsék a fertőző betegségek behurcolásának esélyét. Ugyanezen célból saját, az épületen kívül álló fertőtlenítő részleget alakítottak ki. Kiemelt figyelmet fordítottak a konyha és a kapcsolt részei felszerelésére. Egy év elteltével a zárszámadásokból elképesztő adatokat tettek közzé a sajtóban. „A kórház forgalmáról az élelmezésre vonatkozó következő adatok is képet adnak: husnemükből elfogyasztott a kórház 11 és fél vagon mennyiséget, nem számítva ehhez 30 000 pár kolbászt. A tejszükséglet negyedmillió liter volt, elfogyott továbbá 52 métermázsa vaj, sajt és turó. Kenyérből és fehér süteményből 17 és fél vaggont tévő mennyiség kellett.”¹⁸ 1916 márciusáig „husból és husnemüekből elhasználtak eddig 150.000 kg.-ot, tejből körülbelül 400.000 litert, vajból, sajtból és túróból mintegy 6000 kg.-, temérdek egyéb élelmiszeren kívül kenyérből és fehér süteményből több mint 220.000 kg.-ot.”¹⁹ Az ételek szállítása épületen belül a konyhához közeli külön liften folyt, két másik felvonó szolgálta a szintek közti betegszállítást. A meglevő központi fűtés teljesítőképességét egy pótkazán beállításával sikerült

18 A pénztézetek hadikórházának egyesztendős működéséről december 10-én közzétett beszámolóiból. – *Budapesti Hírlap*, 1915. december 11. 35. évf. 344. sz. 11–12. o.

19 *Pesti Hírlap*, 1916. március 4. 38. évf. 64. sz. 8. o.

ügy megnövelni, hogy a vasrámás szimplaüveg ablakok ellenére nem volt panasz a hőmérsékletre; egyedül az alagsorban kialakított átmeneti osztályon és elkülönítőben volt szükség kettős ablakok készíttetésére.

A személyzet kényelméről tisztí orvosi étterem révén gondoskodtak, az ápolónővérek ebédlője és társalgóhelyisége – egyúttal a betegeknek szánt oktatás és szórakozás színhelye, – a 2000 darabos könyvtárral, valamint mozi-géppel²⁰ is felszerelt, egyidejűleg 500 fő befogadására alkalmas díszterem lett. Természetesen volt a kórháznak egy kisebb kápolnája, amelyet felváltva használhattak a különböző felekezetek – nagy ünnepeken azonban a rendezvények, a zenés szentmisék színhelye a díszterem volt.

A fenntartáshoz és a folyamatos működtetéshez irodákat (betegfelvételi, parancsnoki, igazgatási), hálólhelyiségeket (férfi ápolók és ápolónők részére), raktárakat, ruhatárakat és műhelyeket (szabó, cipész, asztalos, szerelő) hoztak létre az épületben. Megjegyzendő, hogy a fehérmű mosását, kölcsönfehérmű szállítását a Hattyú Rt.²¹ vállalta, a gyakorlati tapasztalatok nyomán, a nagy betegszám miatt a kórház rövidesen rákényszerült a hálóingek, lepedők, egyéb fehérműk tömeges beszerzésére. Ugyancsak érdekes, hogy a ruharaktárakban nemcsak az egyes fegyvernemek ruházatát és felszerelését, de a hadimunkásokét, sőt a birodalmi német katonák uniformisát is tárolták.²²

A gyógyszerellátás tekintetében is önállóságra törekedtek, saját gyógyszerterápiát alakítva ki, amelyben egy gondnok és három gyógyszerész-önkéntes (később gyógyszerész-segédtsízt) tevékenykedett. Fő feladatuk a fertőtlenítőszeres, szérumok és szükséges edények (üveg, dugó, tégely, papíraru stb.) nagykereskedelmi beszerzése, valamint a különféle porok, kenőcsök házi előállítása volt. Ily módon a gyógyszerek beszerzési-előállítási költségeit körülbelül felére csökkentették, az önellátás tehát nagyon bevált.²³ A kórház a betegszállítás megkönnyítése érdekében „automobilt” tartott és a kapcsolattartást a külvilággal, sőt házon belül is telefonnal biztosította. 24 órás telefonügyeletet tartottak a telefonközpontban, ugyanakkor a házi telefon minden alosztályon és osztályon, az irodákban, az orvosi hálóknban, az ebédlőkben is működött egy-egy állomás, amely sok felesleges rohangálástól kímélte meg a személyzetet.²⁴

20 A könyvtárt a kórházparancsnok bocsátotta a betegek rendelkezésére, a mozigépet Müller Kálmán báró (1849–1926), orvos, egyetemi tanár, a tuberkulózis ellen küzdelem kormánybiztos, az Országos Tüdővészellenes Bizottság elnöke – mellesleg fájdalomosan korán elhunyt felesége, Hermina révén Heinrich sógora – adományozta. *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XXI–XXII. o.; A Pesti Hírlap Lexikona. A mindennapi élet és az összes ismeretek kézikönyve egy kötetben A–Z. Budapest, 1937. 739. o.; *Kempelen* 1940. I. k. 116. o.; *Kapronczay* 2009. 103. o. (Az Országos Tüdővészellenes Bizottság 1912-ben alakult. *Pesti Napló*, 1912. március 5. 63. évf. 55. sz. 20. o.)

21 „Hattyú” fehérmű kölcsönző vállalat V, Katona József-u. 41. T. 159-60. Az üzlet Hegedűs Lajos üzlettulajdonos tulajdonában volt, fehérmű kölcsönzéssel és tisztítással foglalkozó. In: Budapesti Czim- és Lakásjegyék 1914. 26. évf. 986. o.

22 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. LI. o.

23 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. LXIX–LXX. o.

24 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XLV., LXVIII. o.

*A kórház gyógyszerértára
az első évkönyvből
(LXVIII. o.)*

Október végén 1250 „fehérre fényezett, jól felszerelt ruganybetétes ágy”²⁵ várta a virággal díszített kórtermekben” az első betegek érkezését.²⁶ November 1-jén 250 beteget vehettek fel, 20-ára pedig az egész kórház megtelt.²⁷

A Pénzüntézetek Hadikórháza 1914 novemberében nyílt meg,²⁸ működésére a legmegbízhatóbb statisztikai adatokat a kórház évkönyveiben találhatjuk,²⁹ összességében az első 18 hónapos, másfél éves munkát számszerűsítve. Ebből megállapíthatjuk, hogy az átlag beteglétszám havonta, a hadiesemények függvényében 722–1036 fő között mozgott, az ápolási napok száma az első, novemberi 9957 után 1915 és 1916 januárjában 31.000 fölé emelkedett, átlagosan azonban 21–29.000 óra közt mozgott.³⁰ A Pesti Hírlap 1916. márciusi értesülése szerint

25 Manninger visszaemlékezése szerint Heinrich Ferenc javaslatára választották az ágytípust, amelynek „három osztatú, eleinte fagyapottal, az első félév után tengeri fűvel töltött matracal ellátott [...] talán túlságosan fényűzőnek látszó berendezésért nemcsak a betegek voltak bálások, de mi orvosok is, mert a súlyos betegek kellő ápolását, elhelyezését nagyon megkönnyítették.” – Manninger – Jobn – Parassin 1916. LX. o.

26 Manninger – Jobn – Parassin 1916. XIX–XXX. o.; *Budapesti Hírlap*, 1915. április 4. 35. évf. 94. sz. 42. o.

27 Manninger – Jobn – Parassin 1916. LXXIII. o.

28 „Alapos remény” ellenére az áhított október 15-iki határidőt nem tudták tartani, csupán az épület megszerzése valósult meg ekkorra. – *Pesti Napló*, 1914. október 9. 65. évf. 250. sz. 11. o., *Budapesti Hírlap*, 1914. október 9. 34. évf. 250. sz. 8. o. – Érdekes, hogy noha az évkönyv a megnyitást november 1-jéhez köti, a *Pesti Hírlap* 1914. október 30. 36. évf. 271. sz. 8. o., *Pesti Napló*, 1914. október 30. 65. évf. 271. sz. 10. o.; *Budapesti Hírlap*, 1914. október 30. 48. évf. 253. sz. 7. o. szerint „Minden ünnepélyesség nélkül csütörtökön délelőtt adták át rendeltetésének a fővárosi pénzüntézetek adakozásából létesült hadikórházat, amely a legnagyobb magán-hadikórház...”, tehát október 29-én már a személyzet már együtt állt.

29 Manninger – Jobn – Parassin 1916.: Parassin József: A kórház betegforgalmi-, sebesülési és betegségi statisztikája. CXXI–CXXXVII. o., Jankovich László: Halálzási statisztika. CXXXIX–CXXXX. o., Manninger 1920.: Parassin József: A kórház betegforgalmi-, sebesülési és betegségi statisztikája. 13–32. o., ifj. Joban Béla: Halálzási statisztika. 33–36. o.

30 Manninger – Jobn – Parassin 1916. LVI. o. – 1916 márciusáig „A kórházban eddig mintegy 10.000 sebesült és beteg katona nyert ápolást, összesen 476.968 ápolási napon.” – *Pesti Hírlap*, 1916. március 4. 38. évf. 64. sz. 8. o.

„1400 betegre van berendezve. [...] és a kezelt betegállomány azóta átlagban állandóan 1000-en felül van.”³¹

Az egykori üzem vasbeton tartóoszlop-sora nagyrészt szabadon megmaradt, e mentén alakítottak ki egy, a szintek végigjárására, a kórtermek közti közlekedésre alkalmas széles folyosórészt. Az oszlopok mindegyikére szemmagaságban, minden oldalára felerősítették a házirendet és a napirendet, felváltva magyar, német, szlovák és román nyelven. A házirend többek közt tiltotta a falak és berendezési tárgyak összefirkálását, a pénzben való kártyázást, étel és szesital becsempésztetését. Dohányozni csak a kijelölt helyen, köpködni pedig csak a köpöcsészékbe volt szabad. Az orvosi vizit reggel 8.00-kor és 16.30-kor volt, ekkor mindenkinek a betegszobában kellett tartózkodnia. Egy beteg egyszerre legfeljebb két látogatót fogadhatott, délután 14.30 és 16.00 közt. 21 órától minden betegnek az ágyában kellett lennie.

A napirendből kiderül, hogy reggel 6.00-kor keltek fel, 6.30-kor az orvosok és az ápolók reggeliztek, 7.00-kor a szobák takarítása, betegek mosdatása, fürdetése következett. 7.30-kor a reggeli kiosztását szellőztetés követte, 8.00–9.00-ig orvosi ellenőrzés, 9.00 és 12.00 közt főorvosi vizit zajlott, közben 10.00-kor a betegek megkapták „2-ik reggeli”-jüket, azaz tízórait. 12.00-kor ebédelték a betegek, a főorvosok pedig konzíliumot tartottak. 13.00-kor a 24 órás főorvosi-orvosi ügyelet váltott, ezt követően ebédelt meg az egészségügyi személyzet. 14.00-kor ismét kiszellőztették a kórtermeket, a látogatási időt 16.00-kor uzsonna kiosztásával rekesztették be, majd ismét szellőztették a kórtermekben. A 16.30-as orvosi vizit után 18.30 és 19.00 közt vacsoráztatták meg a betegeket, 19.00-kor az éjjeli szolgálat lépett szolgálatba. 19.30-kor vacsoráztak az orvosok és az ápolók.³²

A beteganyag heterogén összetétele – nemcsak a Monarchia soknemzetiségű haderejének, hanem a Német Császárság katonáinak ápolására is vállalkoztak – megkívánta, hogy „*A tolmács*” címmel kis többnyelvű szótárt állítsanak össze, amelynek kérdéseit igennel-nemmel, vagy számmal meg lehetett válaszolni. Magyar, német, horvát, cseh, szlovák, román és olasz nyelven, kiejtve fonetikusán. A kérdések az illető személyére, anamnézisére, a vizsgálat közbeni műveletekre, testrészekre vonatkoztak.³³

Hogy a kórtermek „ridegségét” oldják, a falakra plakátokat helyeztek – különösen a magyar fürdőhelyeket népszerűsítve – az ablakokra és a kórtermek közepére virág került. A propagandát a díszítésben az uralkodó és a német császár falra akasztható „plakettjei” – Lánczy Leó adománya – képviselték, a dohányzók falaira is hazafias versek, mondások – például Hevesi imája³⁴ – került. „*Legnagyobb díszítőmesterünk azonban a nap volt, amely a két oldalt elhelyezett nagy*

31 *Pesti Hírlap*, 1916. március 4. 38. évf. 64. sz. 8. o.

32 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. LXVI–LXVII. o.

33 Teljes szövege a *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. LXXVIII–LXXXVIII. o-n.

34 Feltehetőleg Hevesi József (1857–1929) író, újságíró, a Magyar Salon szerkesztője *Imádság* című verséről van szó, „*A rég elkopott frázis: magyarok Istene, újra nagyon aktuális lett. Hevesi József talán kevés költőiséggel, de annál több bensőséggel fordul bozzá és kér áldást az ágyúk dörgése között az ezereztendő országára, az ősz királyra, harcoló fiaimkra.*” In: *Szabolcska* 1916.; *Tordai* 1916. 584. o.

ablakon árasztja be áldását a kórtermekbe. Kórházunk egy buzgó látogatója mondta, hogy ilyen derült házat még nem látott: »itt két oldalról süt be a nap egyszerre«” – írta Manninger professzor.³⁵

Egy kórház mindennapjai a médiában

Bizonyára az alapító és fenntartó intézmények, valamint a támogatói kör társadalmi súlya és sajtó-befolyása, azonfelül a kórház nagysága, modellértéke és végül, de nem utolsó sorban az orvosi kar jól csengő nevei folyamatosan biztosították a Pénzintézetek Hadikórházának a médiaszereplést. Nem volt olyan jelentősebb fővárosi újság, napilap, folyóirat, amely ne adott volna hírt az ott folyó tevékenységről, rendezvényekről.

A kórház megszabott színvonalú működtetéséhez folyamatosan biztosítani kellett-illetett az anyagi hátteret. Ez a támogató pénzintézetek éves közgyűlési beszámolóiban is világosan megmutatkozik. Egyetlen példa: *„A Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatósága megállapította az 1915. december 31-ével zárult huszonötödik üzletévének mérlegét. A mérleg adatai szerint a lefolyt esztendőn a nagy világháború jellege húzódtott végig. A bank élénk üzleti tevékenységet fejtett ki és szép eredményeket produkált, de épp így kivette teljes részét a háború jótékony és közczélú munkáiból is.”* „a bank a Pénzintézetek Hadikórházának költségeibe való jelentékeny hozzájárulásán kívül továbbra is fentartotta 32 katonatiszt részére létesített saját hadikórházát,” – emlékezett meg a sajtó is a Baross Gábor által alapított bank jubileumi közgyűlésén elhangzottakról.³⁶

Abban a helyzetben, amikor a fronton és a hátszágban mindenkitől elvárták a jótékonykodást, a társadalom együttérzését élvező, művészi élményekkel, szórakozással és testi-lelki adományokkal ellátott beteg-sebesült katonák sem maradhattak ki a hazafias akciókból. Az Est című folyóirathoz például 1915 márciusában Révész Imre fővadász gyűjtése révén a Pénzintézetek Hadikórháza IV. osztály légzőszervi bajokkal küzdő sebesültjei és betegei 75 koronát juttattak el.³⁷ Októberben az V. osztály csontsérülésekkel kezelt sebesültjei 23,70 koronát gyűjtöttek össze és jutattak el az elesettek özvegyei és árvái javára adományként Az Esthez.³⁸ Ugyancsak Az Esthez juttatták el a Pénzintézetek Hadikórháza teológus felügyelői *„szeretett parancsnokuk esküvője alkalmából csokor- megváltás címen”* 76 koronányi gyűjtésüket, amellyel ugyancsak az elesettek özvegyeit és árváit támogatta a lap.³⁹ Az Est szerkesztősége őrizte azt a két levelet is, amelyet *„Pollák József olasz hadifogságból [...] küldött Pollák Emil orvostanhallgató címére a Pénzintézetek Hadikórházába, a melyet tulajdonosa eddig nem vett át.”*⁴⁰ Az erdélyi

35 Manninger – John – Parassin 1916. LXVIII. o.

36 *Közgazdasági Szemle* 55. kötet II. Közlemények Magyar Közgazdasági Társaság Függelék VII. o., *Magyar Figyelő* 1916/2. Följegyzések 76. o.

37 *Az Est*, 1915. március 18. 6. évf. 77. sz. 5. o.

38 *Az Est*, 1915. október 25. 6. évf. 299. sz. 2. o.

39 *Az Est*, 1915. november 8. 6. évf. 313. sz. 2. o.

40 *Az Est*, 1916. január 20. 7. évf. 20. sz. 9. o.

román betörés következtében sokan keresték a sajtó útján hozzátartozóikat, így például a Hadikórházban ápolt Miksán Sándor szakaszvezető is.⁴¹ Ugyanakkor a sajtó révén egy lírai hirdetésről is értesülhetünk: „*A PÉNZINTÉZETEK Hadikórházánál a budafoki villamosra felszálló kedves uri leányt, aki egy idősebb nő-társaságában volt, kérem írjon ugyanezen lap Erzsébet-köruti kiadójába „Megkínálhatott volna cukorral” jeligére korrekt megismerkedés lehetséges-e. Kérem Pesti Hírlap útján közölje, hogy mikor ment levél.*”⁴² – sajnálatos módon, a történet folytatásáról nincs tudomásunk.

Arról a figyelemre méltóan színes és változatos kulturális életről, amely neves művészek fellépései, mozielőadások és saját rendezvények révén valósult meg a kórház falai közt, külön számolunk be, azonban a sajtóban fel-felbukkantak a kórházhoz egyéb módon kötődő hírek is. Talán sosem tudjuk meg, hogy mit keresett 1915. július 6-án este 10 óra körül a Budafoki úton, a Pénzintézetek Hadikórházának közelében Lénárt Mihály 32. gyalogezredbeli gyalogos, akit a villamos halálra gázolt – hozzátartozóit a sajtó útján próbálták megtalálni.⁴³

Ezzel szemben dr. Ráth Endre⁴⁴ képviselőt, aki az 1. honvéd gyalogezredben mint tartalékos főhadnagy teljesített szolgálatot, baleset érte: „*gyakorlat közben oly szerencsétlenül esett el, hogy bal felső karján két helyen csonttörést szenvedett. A Pénzintézetek hadikórházába vitték, ahol gipszbe tették a karját.*”⁴⁵ Ő feltehetőleg a kitűnő sebészeti ellátásban bízott ...

1917 júniusában egy katonai jellegű, ám csak áttételesen a kórházhoz kapcsolódó családi dráma borzolta a kedélyeket: a történet 1913-ban kezdődött, amikor a nagyváradi tiszti telepen Preisz Károly honvéd főhadnagy kétgyerekes felesége egy elfajult veszekedés során revolverrel agyonlőtte a férjét. A nagy nyilvánosságot kapott esküdtszéki tárgyalás végén az asszonyt felmentették. Preiszné a tárgyalás befejezése után Budapesten telepedett le. Újra férjhez ment, ezúttal is hadfihoz: Horváth Jánoshoz, a szabadkai 4. honvéd huszárezred zászlósához. A férj súlyosan megbetegedett a harctéren, vesebaj kínozta, majd tüdőgyulladást kapott. Azt hitte, hogy a tüdőbajban szenved, s ezt ráragasztja feleségére és nyolchetes kislányára, ezért levélben elbúcsúzott tőlük majd június 5-én, Budán, a Váli út 4. szám alatti lakásukban szolgálati fegyverével mellbe lőtte magát. Esméletlen volt, amikor a mentők bevitték a Fehérvári úti Pénzintézetek

41 *Pesti Hírlap*, 1916. október 21. 38. évf. 293. sz. 8. o.

42 *Pesti Hírlap*, 1916. december 12. 38. évf. 345. sz. 24. o.

43 *Népszava*, 1915. július 9. 43. évf. 252. sz. 7. o.

44 Ráth Endre (1877–1929) ügyvéd, országgyűlési képviselőpolitikus. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, s itt szerzett jogi és államtudományi doktori fokozatot. 1898-ban Kossuth Ferenc s egyúttal a Kossuth-párt is titkára lett. A Független Magyarország munkatársaként a sajtó terén is tevékenykedett. 1902-ben időközi választásokon lett Kézdivásárhely város képviselője. 1905-ben újra megválasztották. 1917–1918-ban a Függetlenségi és 48-as Párt egyik vezetője. A képviselőházban jegyzője volt a naplóbíró bizottságnak. – <https://opac-nevter.pim.hu/record/-/record/PLM68633>; <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.PH.html?id=025575>; *Udvarvölgyi* 2008. 10. o., 20. lábjegyzet; http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5700_section_1265.pdf (Megtekintés 2017. május 17.)

45 *Pesti Hírlap*, 1915. november 3. 37. évf. 306. sz. 15. o.; *Népszava*, 1915. november 3. 43. évf. 369. sz. 9. o.

Hadikórházába, ahol súlyos, de nem életveszélyes sebe mellett idegbaját, tüdejét is kezelni tudták.⁴⁶

Ugyancsak a villamosról a Fehérvári út 100. számú ház előtt leugorva szenvedett balesetet Zsigmond József 24 éves katona 1917. június 25-én; súlyosan megsérült a balkarján. Tekintve a baleset helyszínét, a Pénzintézetek Hadikórházába vitték.⁴⁷ A Fehérvári út 50. számú ház előtt került egy villamos alá Zalniczki János tüzéerkatona, akit szintén a Pénzintézetek Hadikórházába szállítottak súlyos sérüléseivel.⁴⁸

A „nagyszabású hadikórház” megszűnése és utóélete

1918. április 11-én a fővárosi lapok mindegyike hosszabb-rövidebb híradással szolgált: „*Feder Ferenc, a Pénzintézetek Hadikórházának szervezője és főnállása óta vezetője, ma éjjel Budapesten 63 éves korában megbalt. A megboldogult huszonöt esztendőn át a Ferenc József kereskedelmi kórház igazgatója volt. A pénzintézeti hadikórház főnállása óta fáradhatatlan kitartással intézte az ügykezelést.*”⁴⁹

Feder halála nemcsak egy elkötelezett ember kiesését jelentette, hanem az is kiderült, hogy szakvezetőként gyakorlatilag pótolhatatlan. A nagy létszámmal működő kórház szerteágazó, bonyolult ügyvitele, a szükséges anyagi háttér folyamatos biztosítása és minden részletében takarékos, hasznos felhasználása olyan „fáradhatatlan kitartást”, „ügybuzgalmat” és végül, de nem utolsó sorban magas szintű vezetői rutint kívánt, amelyre szinte lehetetlen volt haladéktalanul megfelelő jelöltet találni. A már a Ferenc József Kereskedelmi Kórházban köztiszteletnek örvendő, 1913-as együttes lemondásukig⁵⁰ évtizedeken át zavar-talanul és hatékonyan együttműködő két kiváló vezető-egyéniesség, Heinrich és Feder összeszokottsága a Hadikórház esetében is sorsdöntő jelentőséggel bírt. A kórházi kuratórium elnökét, Heinrich Ferencet rövid időn belül még egy igen nagy csapás sújtotta: 21 éves fia, ifjabb ómoravicai Heinrich Ferenc, a budapesti m. kir. 1. honvéd huszárezred I. osztályú vitézségi éremmel és a Károly csapatkeresztel kintüntetett tartalékos hadnagya 1918. június 1-jén két éves harctéri szolgálat után hősi halált halt Ukrajnában, a szülők pedig mélyen gyászolták

46 *Pesti Hírlap*, 1917. június 6. 39. évf. 143. sz. 11. o.; *Pesti Hírlap*, 1917. június 7. 39. évf. 144. sz. 11. o. – utóbbi a búcsúlevél szövegét is közli.

47 *Az Est*, 1917. június 26. 8. évf. 160. sz. 7. o.; *Pesti Hírlap*, 1917. június 26. 39. évf. 160. sz. 10. o.; *Pesti Napló*, 1917. június 26. 39. évf. 160. sz. 10. o.

48 *Budapesti Hírlap*, 1918. március 17. 38. évf. 65. sz. 9. o.; *Pesti Hírlap*, 1918. március 17. 40. évf. 65. sz. 9. o.; *Pesti Napló*, 1918. március 17. 69. évf. 65. sz. 9. o.

49 *Budapesti Hírlap*, 1918. április 11. 38. évf. 86. sz. 7. o.; *8 Órai Ujság*, 1918. április 11. 4. évf. 86. sz. 4. o., 8. o.; *Pesti Hírlap*, 1918. április 12. 40. évf. 87. sz. 7. o.

50 *8 Órai Ujság*, 1918. április 11. 4. évf. 86. sz. 4. o.; *Budapesti Hírlap*, 1918. április 11. 38. évf. 86. sz. 7. o.; *Világ*, 1918. április 11. 9. évf. 86. sz. 9. o.; *Pesti Hírlap*, 1918. április 12. 40. évf. 87. sz. 7. o.; *Az Est* 1918. április 12. 9. évf. 87. sz. 5. o.; *Budapesti Hírlap*, 1913. október 23. 33. évf. 251. sz. 18. o-n Heinrich így indokolta visszalépését: „pótolhatatlan elsőrangú szervező és vezető, kinek biányát az egész intézmény a legérzékenyebben fogja nélkülözni. Én Féder Ferencel annyira összeszoktam és a munkában annyira összeforrtam, hogy az ő távozása is batározottan hozzájárul elhatározásom megéreleléséhez.”

öt.⁵¹ – Az idősebb Heinrich 1925-ben hunyt el, miután kereskedelmi miniszter lett a Friedrich-kabinetben, később Huszár Károly kormányában is megtartotta ezt a tarcát, s 1922-től haláláig nemzetgyűlési képviselőként tevékenykedett.⁵²

Ilyen körülmények közt – a két legagilisabb irányítót elvesztve és a nehezülő külső helyzet miatt – a kuratóriumi ülés igen racionálisan a kórház bezárásáról döntött. A Pénzintézetek Hadikórháza 1914. november hó 1-jén nyitotta meg kapuit s 1918. június hó 30-án, 44 hónapos fennállás után szűnt meg működni.⁵³ Július közepén már erről adnak hírt a lapok: „*A pénzintézetek által fentartott Febérváry-uti hadikórház feloszlott. A Manninger Vilmos dr. egyetemi sebésztanár által mintaszerűen berendezett kórházi felszerelésnek legnagyobb részét Heinrich Ferenc udvari tanácsos kuratóriumi elnök javaslatára a Zsófia Országos Gyermekszanatórium Egyesületnek ajándékozták. A kuratóriumnak Andrássy Gyula gróf kormányzóelnök megleghangú átiratban köszönte meg nemeslelkű ajándékát. A nagy és értékes felszerelést a Tátrában létesítendő hadiárva-gyermekszanatórium-ban fogják fölhasználni.*”⁵⁴ – Ettől kezdve a felszámolás már gyorsan haladt, három nap múlva „*A Pénzintézetek Hadikórháza nevében Heinrich Ferencz udvari tanácsos értesítette a fővárost, hogy a kórház feloszlata alkalmával feleslegessé vált mintegy hatszáz darab ágyat, a hozzátartozó hatszáz darab éjjeli szekrényt, azonfelül egy műtőterem részére szükséges berendezést juttatott a főváros közkórházai részére, a pénzintézetek igazgatóinak: Lánczy Leó, Ullmann Adolf báró és Walder Gyula közbenjárására. Az adományért, a mely ma, a mikor ilyen berendezések nem állanak rendelkezésre, nagy értékkel bír, a tanács mai ülésén köszönetét mondott a Pénzintézetek Hadikórháza vezetőinek.*”⁵⁵

A kórház személyi állományából illik megemlékeznünk még dr. Vészi Gyuláról, aki a spanyolnátha-járvány áldozataként, tragikus körülmények között hunyt el 1918. november 2-án. 1918 szeptemberében IV. Károly király professzorrá, a debreceni egyetem tanárává nevezte ki. Bár október 19-én még részt vett az orvoskar megalakulását kimondó ülésen, oktatói tevékenységét nem kezdhetette meg. Ifjú, áldott állapotban levő feleségét döntötte ágyba az influenza, s a fiatal tudós, aki maga ápolta őt, néhány nap múlva szintén beteg lett. A fiatalasszony két hetes szenvedés után október 31-én délután 3 órakor, Vészi professzor

51 *Világ*, 1918. június 16. 9. évf. 142. sz. 11. o.; *Pesti Hírlap*, 1918. június 16. 40. évf. 142. sz. 8. o.; gyászkeretes hír: *Pesti Napló*, 1918. június 21. 69. évf. 146. sz. 10. o.; *Népszava*, 1918. június 21. 46. évf. 146. sz. 8. o.; *Az Est*, 1918. június 21. 9. évf. 146. sz. 7. o.; *Világ*, 1918. június 21. 9. évf. 146. sz. 10. o. – A fiú holttestét a család hazahozatta s látványos külsőségekkel, számos polgári és katonai szervezet jelenlétében a Kerepesi temetőben temették el augusztus 22-én: *Budapesti Hírlap*, 1918. augusztus 20. 38. évf. 193. sz. 8. o., *8 Órai Ujság*, 1918. augusztus 20. 4. évf. 193. sz. 5. o.; *Magyarország*, 1918. augusztus 20. 25. évf. 193. sz. 12. o.; *Pesti Hírlap*, 1918. augusztus 20. 40. évf. 193. sz. 8. o.; *Magyarország*, 1918. augusztus 24. 25. évf. 197. sz. 7. o.

52 *Az Est*, 1925. május 31. 16. évf. 122. sz. 2. o. (képpel); *Fővárosi Közlöny*, 1925. június 19. 59. évf. 135. sz. 693., 700. o.

53 *Manninger – Jobn – Parassin* 1917. 13. o.

54 *Budapesti Hírlap*, 1918. július 13. 38. évf. 161. sz. 7. o.; *Világ*, 1918. július 13. 9. évf. 161. sz. 9. o.; *Az Ujság*, 1918. július 13. 16. évf. 161. sz. 8. o.

55 *Az Ujság*, 1918. július 17. 16. évf. 164. sz. 9. o.; *Pesti Hírlap*, 1918. július 17. 40. évf. 164. sz. 6. o.

pedig másnap, november 1-jén délután 5 órakor hunyt el a Ludoviceum utca 2. szám alatti úgynevezett Jendrasik-klinikán. Egy kis árva maradt utánuk.⁵⁶

A Hadikórház ingóságainak átruházása után a végső pénzügyi mérleg elkészítésére csak a forradalmakat követő konszolidáció után, 1920 őszén került sor. A világháborús jótékonyági szervezetek szinte kivétel nélkül csődbe mentek vagy elvesztették vagyonukat a világháborús összeomlásban – de a pénzügyintézetek esetében ez természetesen nem így történt. Sajtónyilvánosan, de kerülve a nagyobb feltűnést, a Budapesti Hírlapban megjelent egy rövid hír: *„A budapesti pénzügyintézetek a háború alatt Pénzügyintézetek Hadikórháza nagyszabású hadikórházat tartottak fenn, a melyben a háború folyamán sokezer sebesült és beteg nyert ápolást és gyógyulást és a melynek költségére a pénzügyintézetek a háború folyamán közel hét és félmillió koronát fordítottak. A hadikórház likvidálása alkalmából a hadikórháznak mintegy másfél-millió korona vagyona maradt fenn. Az alapítók most elbatározták, hogy ezt az összeget a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) adják át és pedig a háborúban elesett banktisztviselők özvegyeinek és árváinak javára.”*⁵⁷ A TÉBE, amelynek Lánczy Leó volt az elnöke, decemberi ülésén elfogadta az adományt és alapítványt hozott létre belőle, amelyet a TÉBE volt igazgatójáról Hegedűs Lóránt-alapnak neveztek el.⁵⁸

Az Ericsson-épület megszűnt a Pénzügyintézetek Hadikórházaként működni, ám továbbra is egészségügyi célokat szolgált: *„Négy évvel ezelőtt vonta el a háború eredeti rendeltetésétől a Munkácsy-utcai gimnáziumot,⁵⁹ kórházzá alakítva át az iskolát. A négy év alatt különböző intézetekben helyezték el a tanuló ifjúságot, minek folytán a legtöbb iskolában túlszűfolttság állt elő és a szülők egyik deputációt küldték a másik után illetékes körökhöz, hogy a Munkácsy-utcai gimnáziumot adják vissza eredeti rendeltetésének. Gróf Teleki Pál, az Országos Hadigondozó Hivatal elnöke, méltányolva a szülők régi és jogos kívánságait, komoly megkeresés után megfelelő elhelyezést találván a kórház számára, az épületet most ismét az iskola céljaira adja vissza. Most költözik át a Munkácsy-utcából a kórház a Febérvári-úti Ericson-gyárba, ahol eddig a napokban megszűnt Pénzügyintézetek Hadikórháza működött. Egyidőben és*

56 *Világ*, 1918. november 2. 9. évf. 157. sz. 10. o. – Érdekeség, hogy „a két Vészi fivér két német Dröder nővért hozott magának Wuppertalból, szóval egymásnak sógorai és ugyanakkor a két hölgy egymásnak testvére és a két úr egymásnak testvére volt. A fiatalon meghalt házaspár után egy gyerek maradt, egy kislány, Vészi Éva, akit azután Bíró Lajosék neveltek fel. Es amikor Bíró Lajos a Károlyi-rezsim letűnte után emigrált, és később Hollywoodban, majd Londonban híres filmscriptíró lett, ezt a kislányt is magukkal vitték, aki így egész fiatal korától kezdve külföldön élt ugyan, de azért nagy magyar maradt mindig.” – Sárközi 1998.; Kovács I. 2014.

57 *Budapesti Hírlap*, 1920. szeptember 23. 40. évf. 225. sz. 4. o.

58 *Budapesti Hírlap*, 1920. december 31. 40. évf. 307. sz. 4. o.; *Magyarország*, 1921. január 1. 28. évf. 1. sz. 2. o.; *Pesti Hírlap*, 1920. december 31. 42. évf. 307. sz. 4. o.

59 Az 1909-ben a VI. kerület Munkácsy Mihály utca 26. szám épületbe költözött iskolát – ma: Kölcsey Ferenc Gimnázium – a háború elején kiköltöztették, az épületben hadikórházat állítottak fel, a tanítás pedig a Bulyovszky utcai főreáliskolában zajlott. http://www.budapestem.hu/budapest/epulet_tortenet/munkacsy_mihaly_utca_26_32/ (Megtekintés: 2017. május 17.)

ugyancsak az Ericson-gyárba helyezi át a Hadigondozó a Bajza-utcai és Márvány-utcai utókezelő intézeteit is, miáltal felszabadul Stróbl tanár mesteriskolája⁶⁰ és egy budai elemi iskola.⁶¹

Az Ericsson Villamosági Művek a háború után igyekezett a tulajdonában levő épületet birtokba venni. Hosszú kivárás után, a népjóléti minisztériummal kötött megállapodás értelmében 1922. szeptember 13-án kiürítve és teljesen helyreállítva kellett volna visszakapják az ingatlant. Nem így történt.

„Tizenhárom családot, csupa beteg embert kilakoltattak lakásukból, bútorukat, minden bolmijukat az udvarra dobálták, ahol a verejtékkel szerzett darabokat egész este és éjjel kitaratóan ostromolta az eső. [...] Az eset a Hadigondozó Hivatal Fehérvári-ut 102. alatti utókezelőintézetében történt, [...] A Hadigondozó munkásai és egyéb alkalmazottai, kik mindannyian rokkantak, itt kaptak egy-két szoba-konyhás lakást. [...] A telep lakói júniusban felmondó-levelet kaptak. A felmondást nem fogadták el, annál kevésbé, mert az utókezelő hivatal gondnoka, Vogel László megígérte, hogy megfelelő lakást szerez számukra. [...] Legnagyobb meglepetésükre s egészen váratlanul hétfő délután Rechnitzer Ernő bírósági végrehajtó a Lakáshivatal XX. 1922. El. 5046. számú végzését kézbesítette és közölte, hogy a határozat értelmében kedden délután 2 órára ki kell üríteni a lakásokat, mert ellenkező esetben karbatalommal fogja ezt megtenni. Ma délután, valóban megjelent két rendőr kíséretében és a végzésben felsorolt 13 lakás kiürítését azonnal megkezdte [...] A kilakoltatottak között van Tóth Gábor dr. menekült bányafőorvos is, aki az intézet orvosa volt és a rokkantakat gyógyította. [...] A gyorskocsi-utcai barakban, ahol a Hadigondozónak császárfürdői központja volt, utaltak ki számára egy szobából álló baraklakást. Ezt az épületet maga a népjóléti miniszter mondotta ki annak idején lakhatatlannak és már meg is kezdték a lebontását. A vízvezetéket és a villamos vezetékeket leszerelték, a tetőzetét lebontották, úgy hogy az amúgy is egészségtelen barakba szabadon csurog az eső.

Ami a legfurcsább, a Lakáshivatal követeli, hogy az ideutalt lakók a saját költségükön tegyék lakhatóvá ezt a halálraítélt barakot. Tóth Gábor dr.-on kívül kilakoltatták Leidl Ágoston rokkant raktárnokot. Csapodi Lászlót, aki a Hadigondozó felvételi irodájában dolgozott és mindkét lába amputálva van. Mészáros Lajos fogtechnikust, Halpert Mór fogtechnikust és Illés Ferenc 50 százalékos rokkant asztalost, aki a háborúban tüdőlővést kapott. A felesége is tüdőbajban szenved és két gyermeke angolkóros. A Gyorskocsi-utcában kiutalt szobájukban, mely valamikor zöldségraktár volt, két kanális van, melynek rettentő bűze lehetetlenné teszi az ottlakást. Ugyancsak kilakoltatták Kiss F. József tisztviselőt, ki mint 100 százalékos rokkant került ide. A Gyorskocsi-utcában akarnak neki cserébe egy szobát adni, mely azelőtt fa- és szénraktár volt. – Tüdőcsucsburutos ember vagyok, – panaszojja – nem tudom, hogy bírom ki a telet! Meer Finn orosz hadifoglyot, ki évekig volt a Hadigondozó alkalmazottja és itt nősült Magyarországon, Héber Lászlót, a vak katonák intézetének tisztviselőjét, Farkas Pált, a hadivakok volt tisztviselőjét, akinek 15-én lesz az esküvője, Marton

60 Az Epreskert-beli Szobrászati Mesteriskola.

61 *Pesti Hírlap*, 1918. augusztus 14. 40. évf. 188. sz. 5. o.; *Világ*, 1918. augusztus 14. 9. évf. 188. sz. 9. o.; *Az Ujság*, 1918. augusztus 14. 16. évf. 188. sz. 7. o.; *Budapesti Hírlap*, 1918. augusztus 14. 38. évf. 188. sz. 7. o.

Sándorné fogtechnikus-nőt és Friedmann Lipót volt osztályfelügyelőt szintén kidobták a lakásából.⁶²

1925-ben egy éjszakai tüzeset kapcsán ismét említésre került az – akkor már Horthy Miklós út 70. szám alatti – épület a sajtóban. „A Pénzintézetek Hadikórházának épületét és telkét a háború után a Ganz Villamossági Rt. vette meg⁶³ és az épületet több milliárdos befektetéssel modern gyárteleppé alakította. A Februári-uti gyártelep most Magyarország egyik legnagyobb és legmodernebb gyártelepe, ahol villamos árammérő órákat gyártottak. [...] A munkások távozása után csak a portás, az őrszemélyzet és azok a mérnökök maradtak a gyártelepen, akik ott laknak. Az egyik éjjeli őr, amikor háromnegyed egy óra tájban őrjáratát végezte, riadtan vette észre, hogy a második emeleti festőműhely ablakából hatalmas lángok csapnak ki, Rögtön jeleket adott le és riadózával felverte a gyártelep összes lakóit, majd a gyár tűzjelző készülékével azonnal jelentette a tüzet a központi tűzoltóságnak. [...] Háromnegyedórai megfeszített munka után sikerült a tüzet lokalizálni és miután az égő helyiségben körül lehetett tekinteni, megállapították, hogy harminc kiló olaj gyulladt meg és ez okozta a tüzet. Hogy mi módon gyulladt meg az olaj, nem tudják, azonban nem lehetetlen, hogy a munkások vigyázatlansága okozta. A Pénzintézetek Hadikórházának helyén működő Ganz Villamossági Rt. árammérő gyára két éve van üzemben. A gyártelep hatalmas méreteibe viszonyítva ez a tüz szerencsés kimenetelű és nem nagy arányú volt.” – tudósított a káresetről a Pesti Hírlap.⁶⁴ Az esetről több vezető napilap is beszámolt.⁶⁵

„... a tudományos dolgozáshoz szükséges két főkellék:
az otium és a nervus rerum”

Elsőként a Budapesti Hírlap 1916. július 6-án adott hírt arról, hogy „a Pénzintézetek hadikórháza most rendezi sajtó alá első évkönyvét, a melyet a hadrakelt seregnél szolgáló orvosoknak ingyen megküld. A munka tudományos része a háborús orvostan valamennyi kérdésével foglalkozik. A harcvonalon szolgáló orvosok tudassák címüket a kórházzal.”⁶⁶ Július végén már sokkal részletesebb felhívásban ismertették a gyakorlati tapasztalatokon alapuló tudományos beszámolókat tartalmazó, megjelenés alatt álló évkönyv megszerzésének lehetőségeit: név és tábori postaszám megküldése esetén a hadtápkörleten belül szolgáló orvosok ingyenesen juthattak a vasos, gazdagon illusztrált kiadványhoz, mivel az összeállítóknak

62 *Az Ujság*, 1922. szeptember 13. 20. évf. 207. sz. 2. o.

63 A Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompsz, 1927–1928/3. kötet, 3. évfolyam 414. o. szerint megadott adatok kissé nagyvonalúan kezelik a gyártelep tulajdon- és használati viszonyait, a világháborút követően a tulajdonlás, bérlés, hasznosítás kérdése további kutatást igényel. 1938-tól a Standard cég az épület birtokosa.

64 *Pesti Hírlap*, 1925. szeptember 16. 47. évf. 207. sz. 7. o.

65 *Budapesti Hírlap*, 1925. szeptember 16. 45. évf. 207. sz. 6. o.; *Pesti Napló*, 1925. szeptember 16. 76. évf. 207. sz. 9. o.

66 *Budapesti Hírlap*, 1916. július 6. 36. évf. 186. sz. 12. o.

az azonnali gyakorlati hasznosulás volt a célja.⁶⁷ Végül október 15-re jelent meg a kiadvány, amelyhez minden, a hadtápterület és a front között szolgáló orvos díjmentesen hozzájuthatott, ha jelezte a kórházparancsnokságnak erre vonatkozó igényét. 1916 novemberéig a Pénzintézetek Hadikórháza több mint 700 példányt küldött el a jelentkezett orvosoknak.⁶⁸ Nem tudjuk, hány példányban jelent meg, azt sem, hogy még hányan jelentkeztek érte az újsághírek nyomán. Maga a postázással járó költség és adminisztráció is hatalmas szervezési munkával járt. Csak ha az összes jelentkezőt kielégítették, kívánták a könyvet kereskedelmi forgalomba hozni. Végül az orvosnövendékek 15 korona önköltségi áron, orvosok pedig 21 koronáért juthattak hozzá a könyvhöz.⁶⁹ „*Jó négyujjnyi könyv, ötvenhét nyomtatott ív, vitorlavászonba kötve, ízléses, művészi címlappal, 405 szöveggéppel és 30 színes melléklettel: ez a könyv külsője. Tartalma becses, tanulságos olvasmány az orvos részére, de a laikus számára is akad benne érdekes, hasznos tudnivaló. Az évkönyvet a kórház parancsnoka, Manninger Vilmos dr. egyetemi magántanár, törzsorvos, John M. Károly dr.⁷⁰ és Parassin József dr. ezredorvosok, a kórház osztályos főorvosai szerkesztették.*” – jellemezte első részletes bemutatója, Andreánszky Jenő dr. a kötetet.⁷¹

A könyv 82%-át, összesen 47 ívet a háborús orvoslétan témakörében a kórház orvosainak tudományos közleményei foglalják el. Öt publikáció fűződik Manninger nevéhez, azonban a kórház többi orvosa is – Milkó Vilmos dr. ezredorvos, sebészeti osztályos főorvos négy, Ihrig Lajos dr. ezredorvos, sebészeti osztályos főorvos három tanulmánnyal szerepel. Parassin József dr. ezredorvos, sebészeti osztályos főorvos, Dieballa Géza dr. egyetemi magántanár orvosfőnök (a parancsnok helyettese), Reusz Frigyes dr. egyetemi magántanár, az idegosztály főorvosa, Áldor Lajos dr. királyi tanácsos, John M. Károly dr. ezredorvos és Donogány Zakariás dr. ezredorvos, egyetemi magántanár, osztályos főorvosok, Beck Soma dr. egyetemi magántanár, a bőrosztály vezetője, Kelen Béla dr. egyetemi magántanár, a röntgen-laboratórium vezetője, Györki Béla dr. helyettes főorvos (laboratórium)⁷² és a kórháznak még több szakembere írtak gondosan kidolgozott, a szövegbe nyomtatott képekkel és színes képmellékletekkel bőven illusztrált tudományos közleményeket. Rihmer Béla dr. egyetemi magántanár

67 *Budapesti Hírlap*, 1916. július 23. 36. évf. 203. sz. 21. o.; *Pesti Napló*, 1916. július 23. 67. évf. 203. sz. 21. o.; *Az Est*, 1916. július 25. 7. évf. 205. sz. 5. o.

68 A HTM Könyvgyűjtemény több kötetéből a bepecsételt adományozási formaszöveget is ismerjük, egyik példányunkat Engel Sándornak szánták (aki vélhetőleg azonos a Magyar Leszámlító és Pénzváltóbank Budapesti Közraktári Vállalata képviselőjével és kereskedelmi általános meghatalmazottjával) (B 2424), egy másikat Ruzs Imrénnek, aki a Korona takaré- és hitelszövetkezet képviselőjével lehet azonos (V 561).

69 *Budapesti Hírlap*, 1916. október 15. 36. évf. 287. sz. 15. o.; *Pesti Hírlap*, 1916. október 15. 38. évf. 287. sz. 8. o.; *Budapesti Hírlap*, 1916. november 19. 36. évf. 322. sz. 17–18. o.

70 John M. Károly 1915. január 6-tól osztályos főorvosként volt alkalmazásban. *Manninger – John – Parassin* 1916 CXI. o.

71 *Budapesti Hírlap*, 1916. november 19. 36. évf. 322. sz. 17–18. o. – Andreánszky Jenő, liptószentandrászi (1865 – 1922) orvos, törvényszéki orvosszakértő. In: Magyar Színművészeti Lexikon http://mek.oszk.hu/08700/08756/html/I/szin_I.0059.pdf (Megtekintés: 2017. május 17.)

72 1914. november 1-től a kórház megszűntéig volt alkalmazásban. *Manninger – John – Parassin* 1916. CXI. o.

uroológus és operáló orvos⁷³ – noha nem tartozott a kórház kötelékébe – szintén érdekes közleménnyel gazdagította az évkönyv tudományos részét.

Manninger „Asepsis⁷⁴ és fertőzés a háborúban” című írásában megállapította, hogy a háborús sebészet két év visszajutott a Hippokratész által javallott sebkézelési elvekhez: a kötések legyenek tiszták, könnyűek, puhák, felhelyezésüket pedig gondosan kell gyakorolni. Maga is elismerte, hogy ez az állítás paradoxonnak tűnhet, de igazságát a cikkben példákkal bizonyította.

Manninger és a többi sebész is hangot adott közleményeiben annak, hogy már a világháború első hónapjai alatt megdőlt az a dogmaként kezelt elv, miszerint a lőtt sebek tulajdonképpen sterilnek tekinthetők és elfertőződés nélkül gyógyulnak, ha a seb „nyugalmáról” kellő rögzítőkötéssel gondoskodnak és a másodlagos fertőzést steril szárazkötéssel elkerülik.⁷⁵ Ezzel szemben kiderült, hogy a lőtt sebek csaknem kivétel nélkül gennytermelő baktériummal fertőzöttek. E felismerést hamar köztudottá tették és ennek megfelelően látták el a frontvonal mögött és kezelték a hadikórházakban a sebesülteket. A legtöbb esetben sikerült is legalább az általános fertőzésnek (vérmérgezésnek) elejét venni. Erre a négy hónapos csapatorvosi frontszolgálattal rendelkező Milkó doktor gyakorlati tapasztalatai alapján „Első segítség a harctéren” című közleményében adott fontos tanácsokat.

Ihrig Lajos dr. műtőorvos A lágyrészek sérüléseiről szóló költeményben azt fejtette ki, hogy megengedhetetlennek tartja a sebben bármi fajta fertőtlenítőszernek és kötszernek alkalmazását, mert a fertőtlenítőszerrel sokkal több kárt okoznak a sérült szövetekben, mint a fertőző baktériumokban, a sebbe helyezett kötszer pedig mechanikus akadálya a gyógyulási folyamatnak.

A kötet közrebocsátása mindenestre példa nélkül álló egyfelől a gyors reakció, másrészt az átfogó tartalom miatt: a békés és anyagi gondoktól mentes, kétéves hátországi-fővárosi működés közben folytatott kutatások, a kezelésben behozott reformok és hadisebészeti újítások és eredmények gazdag anyagát tárta a szakma, illetve a nagy nyilvánosság elé.⁷⁶

73 Rihmer Béla, granasztói (1870–1937) 1913 és 1936 közt az Új Szent János Közkórház urológiai sebészeti részlegének vezetője volt. – http://orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/4.10/szallasi_urologia.pdf (Megtekintés: 2017. április 30.)

74 Aszepszis: azon eljárások, ténykedések és magatartásformák összessége, amelyek célja a mikroorganizmusok (baktériumok, gombák, vírusok stb.) távoltartása a beteg szervezetétől és a műtéti sebtől. Célja a kontamináció (fertőzés, szennyeződés) megelőzése. Az aszepszist a műtét során használt eszközök, tárgyak, anyagok sterilizálásával, mikrobaszegény környezet megteremtésével és szigorú viselkedési szabályok betartásával érhetjük el. – <http://web.med.u-szeged.hu/expur/rop/sebmutettan/aszepszis/aszepszis.htm> (Megtekintés 2017. április 30.)

75 Ez a megállapítás Ernst von Bergmann (1836–1907) az aszepszise sebészet lett–német származású úttörőjétől, a doprati, a würzburgi, végül a berlini egyetem professzorától származott, aki 1887-ben bevezette a szublimát-antiszepszist, 1886-ban a gőz-sterilizációt; az agyműtétek és hadisebészet terén alkotott különösen maradandót. – <http://web.med.u-szeged.hu/expur/rop/sebmutettan/aszepszis/aszepszis.htm>, [https://de.wikipedia.org/wiki/Ernst_von_Bergmann_\(Chirurg\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Ernst_von_Bergmann_(Chirurg)) (Megtekintés 2017. április 30.)

76 *Budapesti Hírlap*, 1916. november 19. 36. évf. 322. sz. 17–18. o.; *Az Est*, 1916. november 21. 7. évf. 325. sz. 5. o.

Mindehhez azonban szükséges volt a szilárd anyagi támaszt biztosító háttér is, amely „a pénzüintézetek áldozatkészségéből [...] a tudományos dolgozásokhoz szükséges két főkölléket, az otiumot⁷⁷ és a nervus rerumot⁷⁸ is a publikáló orvosdoktorok rendelkezésére bocsátotta.”⁷⁹

1917-ben az első évkönyv német változata jelent meg, de ez nem egyszerű fordítás, vannak új szerzőktől eltérő tanulmányok benne. Ami különösen érdekes, hogy a kórház alaprajza, átnézeti metszete is változást mutat: a két kötet megjelenése közötti egy év gyakorlati tapasztalata nyilván változtatásokat követelt a betegfelvétel és ellátás terén.⁸⁰

Két évvel később, amikor a kórház már feloszlott, jóformán észrevétlenül, a sajtóban nem említve ám az elsőhöz hasonló színvonalas kivitelben megjelent az *évkönyv második kötete*. Mint a változatlan szerkesztői hármass bevezetőjéből kiderül, 1918. augusztus 1-jén került nyomdába a kézirat, de hiába készültek el a szedéssel, a nyomtatás és a kiadás a Monarchia összeomlása, a forradalmak alatt és miatt már nem volt lehetséges, félbeszakadt a munka. Az 1919. december 25-én keltezett új előszó arról számolt be, hogy „Kiadjuk e könyvet, habár csak kis példányszámban, csonkított terjedelemben, hogy ezzel is hozzájáruljunk orvosi kultúránk fenntartásához. A szűk keret⁸¹ indokolja, hogy az évkönyv első részét csak kivonatossan közöljük és abba csakis a betegforgalmi és halálozási statisztikát állítjuk be, elbagyva az administratiora és a személyi ügyekre vonatkozó adatokat. Ez utóbbiakról itt csak annyit kell fölemlíteniünk, hogy a halál a kórház gárdájának sorában nagy részt vágott. Meghaltak dr. Donogány Zakariás egy. m. tanár, a IV. (bel)-osztály főorvosa ; dr. Ehbrenthal Vilmos, a II. (bel)-osztály helyettes főorvosa ; Feder Ferenc, a kórház adminisztratív igazgatója, majd röviddel a kórház feloszlása után dr. Vészi Gyula egy. ny. r. tanár, a laboratórium szaksegédje. Értékes egyéniségük emlékét kegyelettel őrizzük.”⁸²

Miután a szerkesztők saját állításuk szerint is behatóan foglalkoztak minden olyan kérdéskörrel az első kötetben, amely „az első vonalak orvosait” érdekelhette, miben hozott, hozhatott változást a második kötet? A szerkesztők erre az alábbi választ adták:

„Az újabban bevett fejezetek és cikkek legnagyobb része oly megbetegedésekkel vagy törődöttségekkel foglalkozik, amelyeket gyűjtő néven a háborús sérülések és betegségek utóbajainak nevével foglalhatunk össze. Egy-két fejezet foglalkozik csak olyan

77 Nyugalom, kényelem (latin).

78 „a dolgok veleje” (latin) – a pénz fogalmának körülírása.

79 Manning – Jobn – Parassin 1917. 7. o.

80 Manning – Jobn – Parassin 1917. melléklet 119–120. o. közt

81 Hogy mire gondoltak pontosan, arra szintén az előszó utal. „A másik feltétel, mely a második kötet szerkesztésében vezetett, a háborús viszonyok parancsolta szűkebb keret. A papirhiány és a nyomdai cikkek előállítási költségének a rendszerhez viszonyítva 8 – 10-szeresre való felemelkedése a szerzői kedvnek és az írási készségnek lehető fűkezését követelte. Még ily megszorítással is, bár e kötet alig fél oly terjedelmű, mint az első, annak előállítási költsége amazét meghaladja. A pénzüintézetek hadikórházának kuratóriuma e költségeket is készségesen megadta. E helyen is köszönetét kell mondanunk a kórházfenntartó pénzüintézetek áldozatkészségéért, — amely e nehéz időkbén is megértő szívességgel rendelkezésünkre bocsátotta e kötet kiadásának tetemes költségeit.” – Manning – Parassin 1917. 8–9. o.

82 Manning – Jobn – Parassin 1917. 9. o.

tudományos kérdésekkel, amelyek az elmúlt esztendőekben — a kórház beteganyagától függetlenül — foglalkoztatták a kórház orvosi karát.

A témák megválasztásában a kórház beteganyagának megváltozása irányította munkánkat. [...] Míg a háború első két évében többé-kevésbé friss sérülések adták a kórház beteganyagának nagyobb felét, a második év eleje óta, a frontok kitolódása, a fronthoz közelebb eső kórházak kiépítése és felszerelése, a mindinkább állóbarc jellegét öltő hadviselés következtében egyre nagyobb számban érkeztek oly betegek, akiknek sérülése vagy megbetegedése régebbi keletű, akik a kórházat nem is annyira a barcképeség helyreállítása, mint inkább kifejlődött rokkantságuk fokának enyhítése végett keresték fel. Nagy kontingensét adták e betegeknek az orosz és olasz fogságból mint rokkantak hazakerülő harcosaink, akik közül számban, a kórság fokának súlyosságában is a súlyos tüdő és nyirokcsomó, csont és ízületi tuberkulózisban megbetegedett katonák vezettek.

Ily módon oly határterületbe eső témák is kerültek be e kötetbe, amelyek átmenetet alkotnak a szorosan vett hadigondozás munkaköre felé.⁸³

Az első tanulmányt Vészi Gyula jegyezte, aki a kézmosáshoz használt oldatok bakteriológiai vizsgálatainak eredményét ismertette tanulmányában; Rhorer László,⁸⁴ a kórház röntgen-laborjának vezetője a Röntgen-sugarak gyógyító és roncsoló hatásáról értekezett; John M. Károly az albániai–macedóniai hadműveletekben 1916-ra újra tömegessé vált maláriás megbetegedések és a harctéri megelőző kininhasználat, valamint a Hadikórházban ápolat megbetegedett – főleg birodalmi német – katonák gyógyításának módozatait taglalta. Johan Béla a pneumococcus és szövödményei: elsősorban a tüdőgyulladás, de a közép-fül-, az arcüreg-, az agyhártyagyulladás boncoláskor talált és bakteriológiailag ellenőrzött megbetegedéseivel foglalkozott. A cikk függelékében Manninger a pneumococcus okozta gennyedések optochinos (öblítéses, illetve belsőleg) történő kezelését elemezte. Ráthonyi Reusz Frigyes a hadi neurózisok, különösen a hadi hysteria gyógyításának kérdéskörét vizsgálta, rámutatva arra, hogy a durva fizikai sérülések okozta bénulási és más tünetek, az agy fizikális

83 *Manninger – John – Parassin* 1917. 8. o.

84 Rhorer László (1874–1937) orvos, fizikus, röntgenológus, egyetemi tanár. Kutatómunkájában a fizika, illetve fizikai kémia, valamint az orvostudomány határterülete foglalkoztatta, a hazai biofizika előfutárának tekinthető. Kutatási tevékenysége és kiterjedt röntgenterápiás gyakorlati és fejlesztő munkája mellett előszeretettel foglalkozott az állatorvostan-hallgatók, majd később orvostanhallgatók fizika oktatásával. Orvosi tanulmányait Budapesten 1897-ben fejezte be, ez után előbb gyakornok, 1899-től tanársegéd, 1902-ben a fizikai kémia magántanára az Állatorvosi Főiskolán, 1907-től az orvosi fizikáé a budapesti egyetem orvosi karán. 1908-ban címzetes rendkívüli tanár az Állatorvosi Főiskolán, ahol a fizikai intézet megalapítója és első vezetője 1910-től 1923-ig, a kémia előadója 1913-tól 1917-ig. 1910-ben ugyanott az orvosi fizika nyilvános rendes tanára. 1923-tól a pécsi Erzsébet Tudományegyetem orvosi fizikai és röntgenológiai tanszékét vezette. 1900-ban fél évet Lipcsében, W. Ostwald intézetében dolgozott, 1902-ben Würzburgban A. Hantzsch laboratóriumában, 1907-ben J. J. Thomson intézetében, Cambridge-ben volt tanulmányúton, 1927-ben Stockholmban, Siegbahn intézetében röntgen spektroszkópiával foglalkozott. Jelentősek az oldatokra, a szén égési elemeire, a H-ion-koncentrációra, a röntgensugarakkal szemben való szenzibilizálásra, az ionizációs dózismérésre, röntgenspektrográfiára, a frakcionált besugárzásra vonatkozó kutatásai és tankönyvei. 1916. március 1-től a kórház megszűntéig a Röntgen labor vezetőjeként volt alkalmazásban. – *Manninger – John – Parassin* 1916. CXI. o.; <http://www.konyvtar.univet.hu/sirok/node108.html>; <http://tudosnapar.kfki.hu/r/h/rhorer/rhorerpant.html> (Megtekintés: 2017. május 17.)

sérülése elkülönítendő a hysteriás kórképektől. A szuggesztív módszerek, a hipnózis, valamint vele együtt a (gyenge vagy erős) árammal történő kezeléstől alkalmazásától a passzív kivárási (nyugtató és erősítő eljárások) módszeréig áttekinti a gyógykezelések típusait, és arra jut, hogy a tünetmentesség elérése még nem teszi frontszolgálatra újra alkalmassá a katonát. A testi-lelki kimerülés (fáradalmak, álmatlanság, koplalás, fagy, hőség, betegségek stb., valamint egyéni sérelmek, negatív katonai momentumok például vereség, visszavonulás válthatják ki a hysteriát) a pszichébeli alkalmasságtól is függ. Áldor Lajos rövidebb írásában a nyelőső kóros elváltozásaival foglalkozott. – Manninger egy már az első évkönyvben egyszer már érintett témát, a gerincvelő háborús sérüléseit a teljes háborús vizsgálati anyagának birtokában kísérelte meg áttekinteni. *„Kétségtelen, hogy a háborús sérülések áldozatai közül a gerincvelősérültek azok, akiknek sorsa, magukra hagyva, a legszánandóbb. Egy részük, akiken a lövedék a gerincvelő teljes roncsolását okozta, semmiféle kezeléssel nem menthető meg a matrác-sírban reájuk váró pusztulástól. Az ápolási technika javulásával, melyből különösen kiemelendőnek az állandó vizágyban való kezelést tartom, még az ő sorsuk is könnyíthető.”* – szögezte le mély empátiával.⁸⁵ A hiányzó végtag pótlásának problémáját is ő taglalta, a csonk(olás) orvosi kérdésétől a protézis-készítés technikai vonatkozásaiig, összekapcsolva a hadigondozás és utókezelés szociális ügyével. Tanulmányának második részében aprólékosan körbejárta a hiányzó végtagok orvosi szempontú pótlásának lehetséges módozatait, kockázatait, mindvégig mérlegelve a lehetőség szerinti eredeti munkavégzésre való alkalmasság helyreállítását. *„Hogy ez összefoglalást az évkönyv hasábjain közlöm, annak főoka az, hogy ez – a fronton működő orvosok számára készült könyv”*⁸⁶ – *eljusson azokhoz, aki a csonkítások végzésekor megadják a protézis készítésének legfontosabb feltételét, a csonk alakítását.”*

Szabó József⁸⁷ az arcsérültek (állkapocstöröttek) kezelésében a sebész és a fogorvos folytonos és egymást kiegészítő összmunkájának szükségességére világít rá. Nemcsak az ehhez speciálisan felszerelt gyógyintézeteket, hanem különleges utókezelő osztályokat is létesítettek a világháború során, így plasztikai beavatkozásokra, beültetésekre, korrekciós műtétekre is folyamatosan sor kerülhet. Milkó Vilmos a háborús térdkalács-lövések törésének gyógyításával, sebészeti úton való regenerálásával foglalkozik írásában: legnagyobb részt szilánkos törésekről van szó, amelyek nagy arányban fertőztek. Farkas Géza a laboratórium 1916–18 közti működéséről nyújtott részletes beszámolót: *„Mindezen adatok azt mutatják, hogy a vizsgálatok száma az előző évkönyv adataihoz viszonyítva csökkent s különösen hangsúlyoznunk kell, hogy az előző időben is igen csekély számú fertőző betegségek száma még erősebben leszállított. Míg a háború első felében gyakrabban érkeztek a kórházba egyenesen a harctérről jött előzetes kórházi*

85 Manninger – Jobn – Parassin 1917. 132. o.

86 Manninger – Jobn – Parassin 1917. 152. o. – a cikk az eredeti lábjegyzet szerint 1918 tavaszán készült.

87 Szabó József (1874–1937) orvos, szájszész, egyetemi tanár. 1899-ben szerezte meg orvosi oklevelét a budapesti orvosi karon, 1900-tól a stomatológiai intézetben dolgozott, 1905-ben magántanár, 1921-ben ny. r. tanár és a klinika igazgatója. Fogászati élettannal, gyökértömések bakteriológiájával és szájszészettel foglalkozott. – *Kapronczay – Biernaczky* 2004.

kezelésen még át sem ment betegszállítványok, addig az utóbbi két évben már a fertőző betegektől megtisztított, elkülönített beteganyag érkezett hozzánk. Ha imitt-amott egy-egy fertőző betegség mutatkozott, a beteget rögtön elkülönítve, sikerült minden esetben a további megbetegedésnek elejét venni. Ez magyarázza meg azt, hogy az utóbbi két évben laboratóriumunk főleg a szabatosabb diagnosis felállításához szükséges klinikai vizsgálatokat végezte, a mire annál inkább is szükség volt, mert a kórház beteganyagának egy jelentékeny része az utóbbi időkben bajmegállapításra beküldött katonákból állott. Csak két fertőző betegség foglalkoztatta a laboratóriumot az utóbbi években is fokozott mértékben: a tuberculosis és különösen a malária.”⁸⁸

Egy kórház emlékezete az egészségügyben

Feltehetjük a kérdést: a két kötetnyi háborús, katonaoorvosi szakirodalmon, a Hadikórházban meggyógyított beteg hadfiakon kívül mi maradandót hagyott maga után az 1918-ban felszámolt intézmény? A Manninger-féle sebészeti iskolában mindenestre jól rögzült eljárásokat, amelyek közül most csak egy idézünk fel, amelyet maga a professzor említett meg előadásában a Magyar Sebésztársaság 24. nagygyűlésén, 1938. június 17-én: „A háború elején, amikor elfogyott a gumikesztyű, megkíséreltem a rendes chlor-mész alkalmazását. Fertőtlenítő hatása kiváló volt, de néhány nap alatt úgy lemarta a bőrt a kezüinkről, hogy abba kellett hagynunk a kísérleteket. Ekkor fordultam Gróh Gyula⁸⁹ professorhoz azzal a kéréssel, próbáljon állandó chlortartalmú és vegytiszta hypo-chloritot előállítani, így született meg a magnesium-hypo-chlorit, amelyet magnosterin névvel hozott forgalomba a Chinoín-gyár.⁹⁰ A kézfertőtlenítő kísérletek, amelyeket Farkas Géza és Vészi Gyula professorok a pénzügyintézetek hadikórházának laboratóriumában végeztek, oly kedvező eredményt adtak, hogy nyugodtan mertem a készítményt az általános forgalomba bevezetni. Szappanmosás nélkül 100%-os teljes csiramentességet értek el mindazok, akik megtanulták, hogyan kell azt lelkiismeretesen alkalmazni. Húsz éven át osztályomon állandóan ezt a készítményt használtuk és az évről-évre megejtett vegyi ellenőrzés igazolta, hogy annak chlortartalma (6–7%) állandó is maradt. Nagy meglepetésemre az öt év előtt elvégzett bakteriologiás ellenőrzés, amelyet pontosan ugyanazzal a technikával végeztünk, mint Farkas Géza és Vészi Gyula, azt mutatták, hogy

88 Manninger – Jobn – Parassin 1917. 224–225. o.

89 Gróh Gyula (1886–1952) magyar kémikus, fizikokémikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Jelentős tudományos eredményeket ért el a szerves és szervetlen molekulaszervezetek reakciókinetikájának radiokémiai és spektroszkópiái vizsgálata terén. 1917-től 1950-ig volt különböző felsőoktatási tanintézetekben az általános kémia főiskolai, illetve egyetemi tanára. – https://hu.wikipedia.org/wiki/Gr%C3%B3h_Gyula (Megtekintés: 2017. június 6.)

90 1963. december 16-án, hétfőn, a CHINOIN Gyógyszer és Vegyészeti Termékek Gyára Zrt. a MAGNOSTERIN részére 277645 számon nemzetközi védjegyoltalmat regisztrált a Szellemi Tulajdon Világszervezeténél (WIPO). A védjegy érvényességi ideje 2013. december 16-án járt le. Nyilvántartási lapja szerint első publikációja: 1918. május 23-án történt meg, ennek regisztrálási száma 34 099 volt. – <http://www.trademarkia.com/wipo/trademark-277645.htm> (Megtekintés: 2017. június 6.)

a kéz csiramentessége nem 100%-ban, hanem csak 60–70%-ig érhető el ... A készítményt Grób Gyula ellenőrizte. Az teljesen megfelelt az előírásnak. A rejtélyt nem tudtuk megmagyarázni. Ekkor fordultam újból a Chinoin-gyárhoz azzal a kéréssel, kísérje meg vegyítzta calcium-hypochloritnak előállítását. Hosszas kísérletek után ez sikerült is. ... csak akkor kaptunk 100%-os csirátlanságot a kéz felületén, ha előzőleg szappannal nem mostuk meg a kezét. A szappanmosás ugyanis megköti és közömbösíti a bőrön levő zsírsavakat, ... A magnosterinnel végzett kézfertőtlenítő kísérleteket 1915-ben és 1916-ban előzetes szappanmosás nélkül végeztük, és pedig azért, hogy a háborús viszonyoknak megfelelően oly eljárást dolgozzunk ki, amely gyorsan és kevés vízzel biztosítsa az eredményt.”⁹¹

Egy kórház emlékezete a tárgyi kultúrában

A három évkönyv, annak magas színvonalú tartalma, tetszetős és praktikus kivitele ma is keresett és féltett darabja a köz- és magángyűjteményeknek. Az első kötetből maradt fenn a legtöbb példány, a másodikból kevesebb, a német ritka. Ha mással nem, ezzel is maradandó emléket állított volna tevékenységének a kórház orvosi kara. Ezen és az épületen kívül azonban még egyéb módon is gondoskodtak az intézmény „halhatatlanságáról”.

1914 karácsonya különleges alkalomnak számított minden tekintetben: ez volt az első háborús karácsony, amelyre a betegek és az értük felelős személyzet is nagyon készült, ekkor még nyoma sem volt a később tapasztalt ellátási nehézségeknek, élelmiszer-hiánynak. 24 hatalmas fenyőfa került a kórtermekbe, s miután az ezernél több sebesültnek apró ajándékokkal kedveskedtek, végül két lelkész ünnepi beszédet tartott az orvosi és tiszti személyzetnek, akiknek Manninger személyesen adott át szép, füllel ellátott, tehát nyakba is akasztható ezüst- illetve bronz emlékérmeket. A kis emléktárgyak egyediségéről, mivességéről a kórház fenntartói és Manninger gondoskodott, neves művésszel terveztettké és készítették el. Valószínűleg nemcsak a személyzet kapta ajándékba, hanem az odalátogató előkelő támogatók is, de számoltak a háború kiváltotta gyűjtői szenvedéllyel is: „Zutt Richárd, az iparművészeti iskola ötös-tanára [...] Felhasználva már most a közönségnek a háborús és a hadijótékonyági jelvények iránt nyilvánuló mobó érdeklődését, tanítványaival a rendelkezésére álló műhelyben nekilátott, hogy kiszorítsa a selejtes importcikkeket. Egymásután kerülnek ki a keze alól: az Augusztá-gyűrű, a Hadsegélyző-érem, a Pénzüntézetek hadikórházának érme, a Kéve-érem, majd a Vöröskereszt-Egylet és sok más hadikórház jelvényei.”⁹²

91 A Magyar Sebésztársaság Munkálatai 24. nagygyűlés (1938. június 17–18.) I. Vitakérdés. A pajzsmirigy kórtanának sebészi vonatkozásai. – *Manninger Vilmos*: A hypochloritok és az antiszeptika. Ld.: I. Vitakérdés. A pajzsmirigy kórtanának sebészi vonatkozásai. Általános sebészet. In: A Magyar Sebésztársaság Munkálatai. Szerk. *Elischer Ernő – Novák Ernő*. 24. nagygyűlés Debrecen, 1938. június 17–18. A Nagygyűlés jegyzőkönyve. Budapest, 1938. Hivatkozik rá: 208–209. o.

92 *Iffy Gonda Béla*: Magyar hadijelvények és érmek. In: Magyar Iparművészet. Szerk. *Györgyi Kálmán*. 1915. 18. évf. 5. sz. 240. o.

*Az érme elő és hátlapja
(HTM Numizmatikai
Gyűjtemény
2017.77.1./É)*

Lássuk a Hadtörténeti Múzeumban ma őrzött példányok adatait!⁹³

Leltári szám: 4899/É

Anyag: rézötvözet

Méret: 48×28 mm

Leltári szám: 2017.77.1./É

Anyag: ezüstözött rézötvözet

Méret: 47,6×27,9 mm

Leltári szám: 2017.78.1./É (egyoldalvas változat)

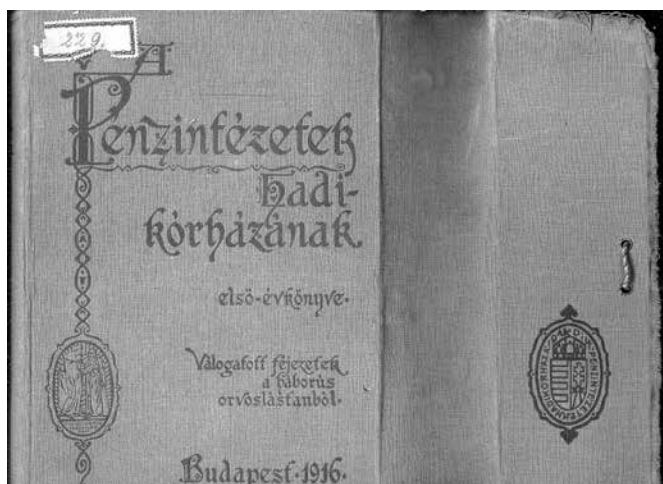
Anyag: rézötvözet

Méret: 48×28,4 mm

A Numizmatikai Közlöny kortárs olvasói számára Gohl Ödön írta le a jeles művet: „A koronázott magyar országcímer nagyméretű képe. Fönn, a korona mellett, kétoldalt: A. D. | 19 14 | homorú jegyekkel. Körül, hasonlóképen homorú betűkkel: PÉNZINTÉZETEK HADIKÓRHÁZA. | Gyöngyös szegély. Hátlap: hosszúrúbas nő vezet egy mellette (az érmen jobboldalt) álló, mankóra támaszkodó öreges férfit. A szelvényen homorú vonallal szegélyezett mezőben, homorú betűkkel: SIVIS VITAM • DA • | • SANGUINEM • | ZVTT. Ovális érme, fönn íves alakú nyílással. Zutt A. R.⁹⁴ műve. a)

93 Az adatok rendelkezésünkre bocsátását, a kutatásban való közreműködést ezúton is köszönjük Dr. Sallay Gergely Pál főmuzeológusnak, a HTM Numizmatikai Gyűjtemény vezetőjének és Bíró Edina gyűjteménykezelőnek.

94 Zutt, Adolf Richard (1887–1938) svájci képzőművész, festő és éremkészítő. A bázeli tanulóévek után a karlsruhei Kunstakademie-n tanult, majd autodidakta módon Münchenben és Firenzében képezte magát. 1912-ban a müncheni secessziós kiállítás kapcsán vált ismertté, őszől már a m. kir. Iparművészeti Iskola professzora és igazgatója volt 1924-ig. Ő volt a Magyar Művészeti Műhely megalapítója is. Rövid felső-sziléziai, neissei oktatómunka után visszatért Svájcba, ahol kísérleti műhelyt működtetett. Háború alatti legismertebb alkotásainak egyike a Hadszegélyező Hivatal tűzzománcos érme. A Nemzeti Szalon 1924–25. évi, 341. számú kiállítási katalógusa, mintegy 380 művét sorolja fel. Budapest, 1925. október – Előszavában így Radisics Elemér eképp méltatta: „És alig hogy 1912-ben Zutt megkezdte munkásságát az Iparművészeti Iskola műhelyében,

Az emlékkönyv körbehajtható vászonborítója, rajta az érsem rajzával

Ezüst, 48 mm. magas és 30 mm. széles. b) Bronz.”⁹⁵ Gohl minden részletre kiterjedő leírásához csupán annyit fűznénk, hogy a kevés női vonást mutató arc esetleg a Könyörületesség (Caritas) megszemélyesített alakja; az „öreges” jelzőt „rokkant, megfáradt, támogatásra szoruló”-val helyettesítenénk, már csak annak érdekében is, hogy a kórházi tematikához igazodjon. A latin felirat jelentése pedig többértű: „Ha életet akarsz [adni], adj vért.” – egyszerre szólt a transfúzió, a vérátömlesztés lehetőségéről és a nemzet életéről, amelyért idegen vért ontottak a fronton harcolók és saját vérüket hullatták, a hátszágban maradtak pedig számos áldozatot hoztak.

Zutt érmének hátlapja egyoldalas plakettként is forgalomba került. Magán-gyűjtemény őrzi azt a kötetet, amely a Pénzintézetek Hadikórházának első évkönyve, de nem a megszokott díszítéssel, hanem a szöveg nélküli vászonkötésbe ágyazva pusztán az érme és a gerinc cím utal a belső tartalomra.

Érdekesség, hogy Zutt munkájának rajza feltűnik az első évkönyv borítóján is, grafika formájában: a nyers színű vászonkötés vörössel festett-nyomott külső lapján az érme hátlapja, az aktaszerűen körbehajtható, nemzetiszínű sodralékkal összefogható hátrahajló fülön az előlap grafikája.

Valamennyi kötésvariáció egykorú, a Hadimúzeumnak is rendszeresen dolgozó Gottermayer Nándor budapesti könyvkötő munkája.

sorjában megjelentek a piacon azok a művészi apróságok, amelyek mind egy-egy banális, bazáráru ellen hirdettek élet-balál barcot. A háború megpróbáltatásának éveiből jól emlékezhetünk Ízléses vasgyűrűjére, vagy ezernyi emlékérmére és kis plakettjére. De hogy közben időt talált egy-egy mestermunka elvégzésére is, azt a bíboros hercegprímás megrendelte koronázó kehegy, az egri érsek részére készített ralliumszelence, vagy a kereskedelmi és iparkamarának IV. Károly királyhoz intézett bódolófeliratát tartalmazó ezüstszekevénykéje bizonyítja legjobban.” – [https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEMG_NemzetiSalon_1924_1925/?query=szo%3D\(juta\)&pg=740&layout=l](https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEMG_NemzetiSalon_1924_1925/?query=szo%3D(juta)&pg=740&layout=l); https://de.wikipedia.org/wiki/Richard_Adolf_Zutt (Megtekintés: 2017. július 28.)

95 Gohl Ödön dr.: Háborús emlékek (III. közlemény) *Numizmatikai Közöny* 1915. 14. évf. II. füzet 53. o.

A képeslap-tömb címlapja (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.1–10/KL)

Készült egy „díszalbum” is, amelyről egy újsághírből csupán annyit tudtunk, hogy Kürthy György⁹⁶ készítette el karácsonyi ajándékként a kórház számára akkor, amikor a színházak Ferenc József halála miatt néhány napra bezárták kapuikat.⁹⁷ Ritkának, ugyanakkor valóban kedves, szép emléktárgynak számít az az albumszerűen összefűzött képeslap-sorozat, amellyel 1917-re a betegeket (?), dolgozóit (?), támogatóit (?) ajándékozta meg a kórház vezetése. – A célközönség ma már nem behatárolható. Az ízléses, bár egyszerű címlap-kompozíciót „KÜRTHY” szignálta, tehát minden bizonnyal azonos lehet a fentebb emlegetett díszalbummal. Egy biztos: a kiadvány minőségén, igényességén nem látszik, hogy papírinséges időben készült.⁹⁸ Címlapján a kiadásra alkalmat nyújtó ünnepet nevezték meg – „KARÁCSONY 1917 PÉNZINTÉZETEK

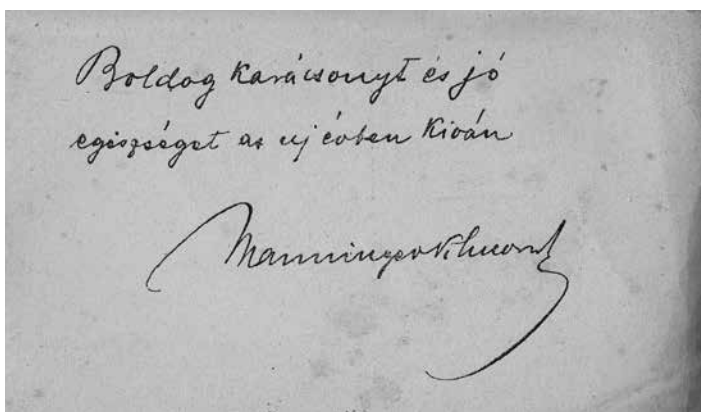
96 Kürthy György, fajnórási és koltay (1882–1972) színész, rendező, forgatókönyvíró. Szemere Bertalan miniszterelnök unokája. 1899-ben a budapesti piarista gimnáziumban érettségizett, majd újságíró lett, 1903-tól a müncheni Hochschule-ban építészeti tanult. 1905-ben a Thália Társaság előadásain tűnt fel színészként. 1906-tól a budapesti Nemzeti Színházban játszott. 1908–1909-ben a kolozsvári Nemzeti Színház főrendezője. 1909-től 1935-ös nyugdíjaztatásáig a budapesti Nemzeti Színház művésze volt, közben 1923–24-ben a pécsi, 1930–31-ben a szegedi színház igazgatója. 1945-ben az Igazolóbizottság két évre eltiltotta. 1953-tól a győri Kiszfaludy Színházban, 1955–56-ban a budapesti József Attila Színházban lépett fel. 1916-tól 1923-ig a Színiakadémián maszkírozást, 1927–1930 között az Iparművészeti Főiskolán színpadtechnikát tanított. Mint grafikusművész is jelentős sikereket ért el, továbbá több színháznak tervezett díszleteket. Ismertek voltak színészsportréi és karikatúrái, amelyek rendszeresen jelentek meg színházi- és filmszaklapokban. Regényei, verseskötetei is megjelentek. Első felesége Vízváry Mariska színésznő volt. Számos némafilmben szerepelt, majd 1935-től a magyar hangosfilmek kedvelt epizódistája volt. – <http://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/kurthy-gyorgy> (Megtekintés: 2017. július 28.)

97 *Színházi Élet*, 1916. december 3–10. 5. évf. 43. sz. 10. o.

98 HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.1–10/KL

*A képeslap-tömb
hátlapja*

*A képeslap-tömb
belső hátoldala
Manninger
Vilmos
ajánlásával*

HADIKÓRHÁZA” a fekvő téglalap közepére egy mandorla-formájú szárnyakkal álló, mellén vörös keresztet viselő angyal került, baljában a béke olajágán ülő galambbal, jobbában égő gyertyás kis fenyőfával.

A címlap belső oldalán 1917-es naptár kapott helyet. A hátlapra is valószínűleg Kürthy – szignálatlan – rajza került: szív, benne vöröskereszttel, alatta „KARÁCSONY” feliratú szalaggal. A színes grafika háttérében az Aszklépioszbot⁹⁹ látható. A hátlap belső részén sokszorosított kézírásos dedikáció: „Boldog karácsonyt és jó egészséget az új évben kíván Manning Vilmos dr.”

A képek tulajdonképpen képeslapok, amelyek egyenként is felhasználhatók lennének, ha a perforációból kitépik őket. Nem e célból készültek, eredetileg az első évkönyv illusztrációjául szolgáltak. Az igen jó minőségű felvételek készítőjéről (készítőiről?) semmiféle információval nem rendelkezünk.

99 Ókori görög szimbólum, amely a betegségekből való felgyógyulással és az orvoslással áll kapcsolatban. Rúd, amely köré kígyó tekeredik, tetején szárnyakkal.

Az épület 1914 telén (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.1/KL)

Az **1. számú képeslap** magát az épületet mutatja a Fehérvári út másik oldaláról.¹⁰⁰ A kiugró, toronyszerű, ma is meglévő sarokrészen az Ericsson cég reklámja, a mai Hauszmann Alajos utca felől a bejárat földszintje felett a Pénzintézetek Hadikórháza kitáblázott felirat olvasható. Az épületet kezdetből kőlabazatra épített Haidekker-kerítés¹⁰¹ vette körül – ez övezi részben a mai napig. – Újbuda keleti részén, a Fehérvári út és a Dunapart között a 20. század elejétől a Fővárosi Közmunkák tanácsa és a főváros számos üzemet telepített,¹⁰² ennek megfelelően a Fehérvári út, amely sugárútként építettek ki a mai Móricz Zsigmond körtéртől, a kelenföldi lapály egyik legforgalmasabb közlekedési útvonalává vált.¹⁰³ Azt is

100 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XVIII. o.

101 1899-es cégalapítás után, 1923. november 21-én 10 millió korona alaptőkével megalakult a Sodronyszövet-, Szita- és Vasárugyár Rt., amely 1925-től Haidekker Sándor Rt. néven vált egyre ismertebbé. A gyáralapító 1924-es halála után a vállalatot valószínűleg fia, ifjabb Haidekker Sándor vette át.

102 Ekkor a Fehérvári úti villamospályának még közvetlen vágánykapcsolata volt a villamosremíz mellett Albertfalva megállóhelynél a Budapest–Székesfehérvár–vasútvonallal. – http://hamster.blog.hu/2012/06/02/teherszallitas_a_bkv_vaganyain (Megtekintés: 2017. július 28.)

103 Ennek első hírnöke a Galvani utca-Budafoki út-Dunapart által határolt területre 1899-ben beköltözött Röck István féle Gépgyár volt. Őt követte egy kisebb gázgyár a Hengermalom utcától északra, majd következett a Pesti Hengermalom Társaság 1911-ben a Pest belvárosából a város által körbenőtt és ezért ide átköltöztetett Budai Hengermalom felépítésével. Ugyanebben az évben alapították meg a Franck Henrik és fiai Rt. kávégyárát. A környékre fokozatosan egyre több különféle gyár, üzem települt, amelynek hatására ez a terület ipari övezetté alakult. 1914-ben a Kondorosi út–Fehérvári út saroktelken felépült a Magyar Repülőgépgyár (UFAG), a Hengermalom út északi oldalán a Duna-parton pedig a Kelenföldi erőmű. Ez utóbbi jelentős mennyiségű szén és salak szállítását igényelte. A tervezett ipari létesítmények vasúti kiszolgálása iparvágány fektetését tette szükségessé. Az 1908-ban megnyílt, Kelenföldi pályaudvarból kiágazó vontatóvágány az Andor utca-Galvani út útvonalon haladt a Duna irányába, majd észak felé

Sebesültek érkezése (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.2/KL)

láthatjuk, hogy a Fehérvári úton ekkor már közvilágítás működött és egypályás villamosközlekedés zajlott – erről a képen látható sínpáron kívül a sajtóhírekből is értesülhetünk.¹⁰⁴

A **2. számú képeslap** „Sebesültek érkezése”¹⁰⁵ – a sebesültek, ez esetben német birodalmi sebesültek érkezésének pillanatát örökíti meg. Az első években kikristályosodott a nagyobb sebesültszállítmányok fogadásának gyakorlata. Kürtszóra az érintett, előre kijelölt fogadóállomány (orvosok, ápolószemélyzet, egészségügyi személyzet, katonai írások) lement az utcára illetve az udvarra, ahol először leültették – letették, majd szelektálni kezdték: a transzport tagjait sebészeti kezelést vagy belgyógyászati ellátást igénylőkre, s megegyeztetik őket. Hideg vagy esős időben az udvar helyett tágas földszinti váróteremben telepítették le őket. Az így-úgy „kényelembe helyezett” betegeket ezután az alagsorban futószalag-szerűen, előre megtervezett és bejáratott protokoll szerint nyilvántartásba vették, levetkőztették és alaposan lefürdették, fertőtlenítették, tetvetlenítették, majd az alapvizsgálatok után már kórlappal, friss alsóneműben

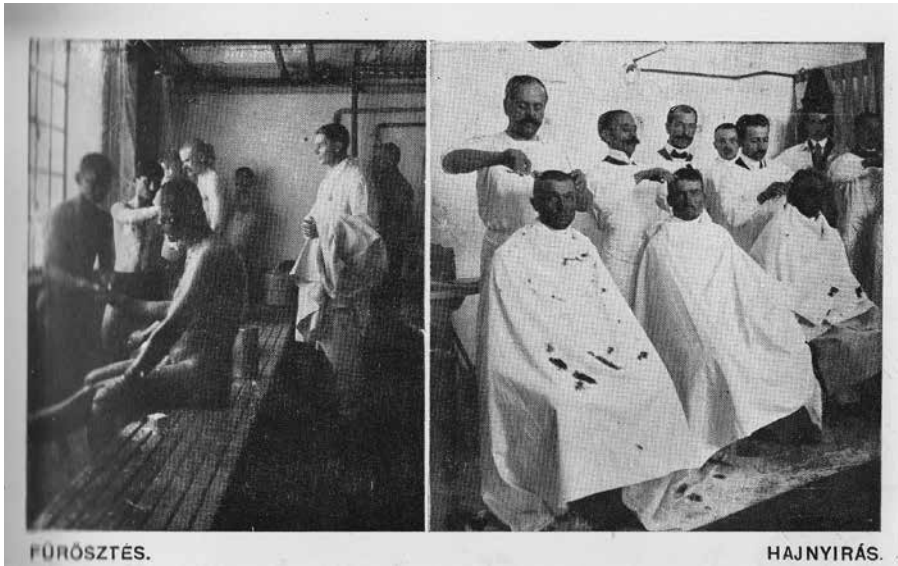
kanyarodva érte el az ipari üzemeket. 1916-ban megnyílt a Hangya Rt. tésztagyára a Hunyadi János út 9. szám alatt. 1919 körül a Galvani utca végében, a Duna parton megnyílt a Hidroxigén Gázválasztó, Oxigén, Hidrogén és Egyéb Gázokat Gyártó Rt. (röviden Hidroxigén), ahova szintén csatlakozott iparvágány. A Repülőgépgyár telephelye 1921-től Neuscloss-Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Rt-ként működött tovább. – <http://villamosok.hu/balazs/bpvasut/ipvig/andor/index.html>; https://hu.wikipedia.org/wiki/Feh%C3%A9rv%C3%A1ri_%C3%BAt (Megtekintés: 2017. július 28.)

104 Budapest–Budafok Villamos Vasút Rt. (BBVV) 1898. május 8-án vette át az építési engedélyt. Ez a Szent Gellért tér–Budafok közötti járat volt a főváros első törzsvonalának tekinthető, normál nyomtávolságú, eleve villamos üzemmódra tervezett helyi érdekű vasútvonal.

105 *Manning* – *John* – *Parassin* 1916. CIII. o.

került a fertőzésgyanús az elkülönítőbe, a nem gyanús az átmeneti osztályra. A művelet sor – amely alatt az elvett ruhaneműt, felszerelést és névhez, pontosabban számhoz kötött személyes értéktárgyakat egybegyűjtötték és fertőtleníteni kezdték – 100–150 katona esetében körülbelül két-két és fél órát vett igénybe.¹⁰⁶ – A képen megfigyelhető az a külső fém lépcsősor (tűzlépcső?), amely a meglévő lépcsőházi illetve liftes közlekedést egészítette ki – ma már nem létezik.

A **3. számú képeslap**: „Fűrösztés¹⁰⁷ – Hajnyírás” –¹⁰⁸ a felvétel a betegfelvétel két fontos elemét ábrázolja. A csoport nagyságától függően három-hat borbély nullás géppel megnyírta a betegek haját, szakállát, majd ugyanabban a helyiségben a „fűrösztő” felügyelő irányításával két-két népfelkelő a zuhanyfürdőben ötösével Schleich-féle márványszappannal¹⁰⁹ – amely a szakirodalom szerint „erélyes mechanikai hatással bír”¹¹⁰ – és fagyapottal¹¹¹ alaposan lemosták a delikvenseket, akiket megszártva innen már az orvosi vizsgálatra adtak tovább.

Fűrösztés – Hajnyírás (HTM Kéziratoss Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.3/KL)

106 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XCIV – XCVIII. o.

107 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. LXXXIV. o.

108 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XCV. o.

109 Schleich, Carl Ludwig (1859–1922) berlini sebész és pszichológus, a helyi érzéstelenítés egyik módszerét róla nevezték el. A berlini egyetem professzora, ugyanott magánklinikát is fenntartott. Az ő általa használt „*Marmorstaubseife*” használatáról van szó. – https://en.wikipedia.org/wiki/Carl_Ludwig_Schleich (Megtekintés: 2017. július 28.)

110 *Poór* 1922. 115. o. Schleich tanár szappanát a *Budapesti Hírlap*, 1909. február 21. 29. évf. 44. sz. 13. o. úgy hirdeti, hogy: „*frissíti a bőrt, rugalmassá teszi. A márványszappan napi mosás és fürdő esetén kiválóan alkalmas a bőr frottirozására.*”

111 Az a faforgács, melyet különleges gépekkel főként fiatal fából csinálnak s törékeny áruk csomagolására, bútorok és derékaljak párnázására.

Kórterem (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.4/KL)

4. számú képslap: „Kórterem” – Kórterem belseje.¹¹² Megfigyelhető a jellegzetes, üzemekre utaló ablakkiosztás, az oszlopokon elhelyezett tájékoztató felirat és a betegágyak elhelyezése a közlekedő-folyosókkal, a délszaki növények és a falon elhelyezett plakátok. Dacára annak, hogy a vasrámás szerelőcsarnok-ablakok csupán egyrétegűek voltak, az épület központi fűtését mindössze egy pótkazánnal kellett kiegészíteni az épület megfelelő temperálásához; az alagsorban az átmeneti osztályon és elkülönítőben azonban elővigyázatosan szükségesnek ítélték a kétrétegű ablakok beszerelését.

5. számú képslap: „Látogatás” – Látogatás a kórházban.¹¹³ A már lábát próbálgató sebesült mellett ott ül a felesége, ő pedig ölében bebugyolált csomagot, feltehetőleg gyermeket tart. Nyilvánvalóan beállított kép, amely azonban nem hiteltelen: a háttérben a napfény áramlik a kórterembe, a körülmények rendezettek.

6. számú képslap: „Orvosi vizsgálat” – ismét egy kórterem-részlet, amelyen jól megfigyelhető a betegágyak praktikus, bár már kissé zsúfoltnak tűnő elhelyezése úgy, hogy a kórtermek hosszában széles közlekedősáv marad a személyzet számára.¹¹⁴

¹¹² Manningér – John – Parassin 1916. LIX. o.

¹¹³ Manningér – John – Parassin 1916. LXIII. o.

¹¹⁴ Manningér – John – Parassin 1916. LXI. o.

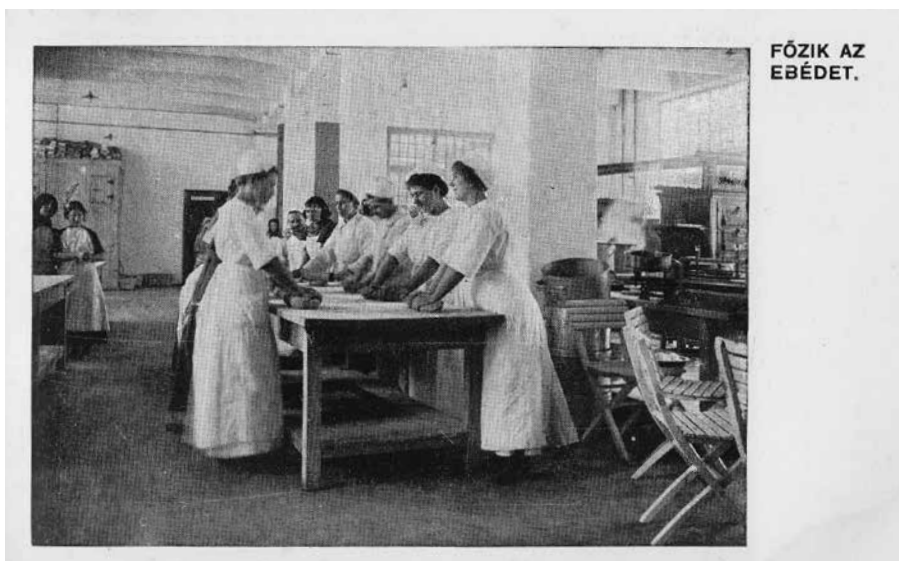
LÁTOGATÁS.

Látogatás
(HTM Kézíratos Emlékanyag-
gyűjtemény 2014.425.5/KL)

KÖR-
TEREM.

Orvosi vizsgálat (HTM Kézíratos Emlékanyag-
gyűjtemény 2014.425.6/KL)

Főzik az ebédet (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.7/KL)

7. számú képeslap: „Főzik az ebédet”¹¹⁵ – tulajdonképpen tésztagyúrás közben ábrázolja a konyhás asszonyokat. A saját konyha fenntartása szükségszerű és gazdaságos is volt. 24 × 13 méteres helyiség, kilenc darab 3 × 3 méteres ablakkal. Két nagy takaréktűzhelyet állítottak be, ezeken 800–800 ember részére lehetett főzni, s nemcsak a bőséges, tápláló normál étrendet állították elő a beszerzési nehézségek és áremelkedések ellenére, hanem diétás táplálékokat. A főzés két darab 300 literes, illetve 10 darab 100–120 literes űrtartalmú üstben történt. Hús- és kenyérvágó-, valamint zöldségtisztító- és dagasztógépek, valamint egy nagyobb és egy kisebb amerikai jégszekrény könnyítette-gyorsította az előkészítő munkát.¹¹⁶ Az élés-, hús- és tejkamra mellett volt egy kézraktár is. Az ételszállításra az egyik liftet „áldozták be”.¹¹⁷

8. számú képeslap: „Cigánymuzsika” – Egy nyári szórakoztató délután az udvaron: cigánymuzsikát hallgató közönség.¹¹⁸

9. számú képeslap: „Dohányzó” – Minden osztályon – ellenőrzés céljából üvegfallal elkerített – dohányzót és társalgót alakítottak ki, hogy a kórtermek levegője füstmentes maradjon: csupán a súlyos betegeknek engedték meg étkezés után a dohányzást az ágyban, hiszen az étkezést követően a szellőztetést úgymint kötelezően elvégeztették.¹¹⁹

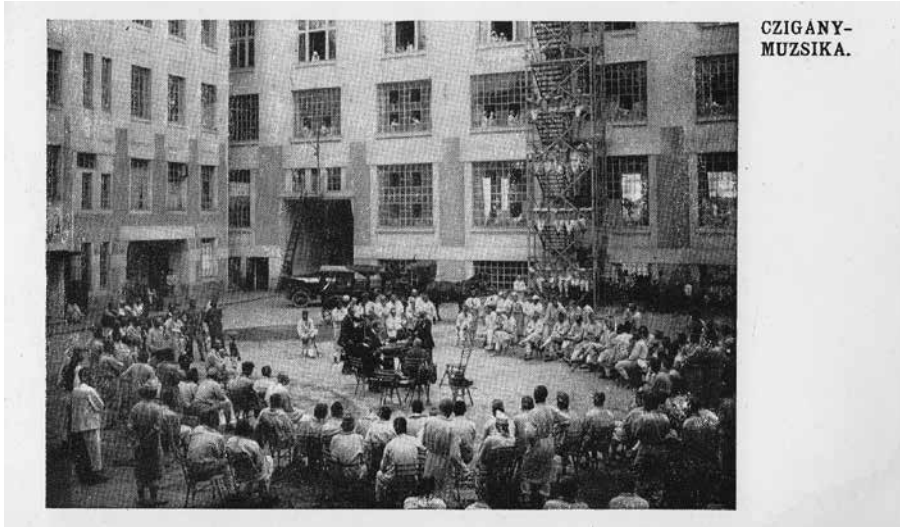
115 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XXIV. o.

116 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XXIII–XXV., XXVII. o.

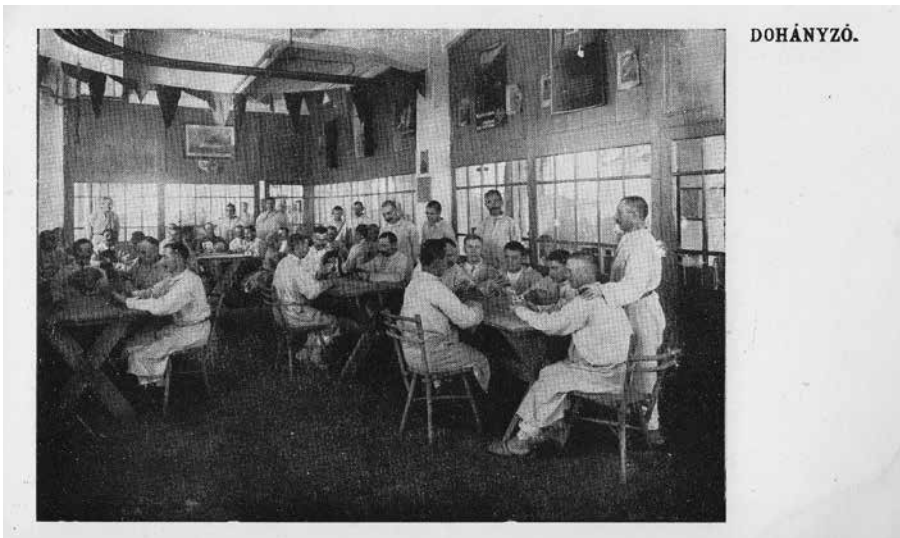
117 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XXX. o.

118 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XXXII. o.

119 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. LXI. o.

Cigánymuzsika (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.8/KL)

Dohányzó (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.9/KL)

10. számú képeslap: „Templom” – helyesebben kápolna.¹²⁰ Ez volt a kórház kisebb imaterme, amelyet felváltva használhattak a különböző felekezetek. Zita főhercegnő látogatása kapcsán írták meg az újságok, hogy a kápolna

120 *Manninger – Jobn – Parassin* 1916. XXII. o. felvételén még egy kisebb, díszes szekrényű harmónium is látszik, amellyel az énekeket kísérhették.

Templom (HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 2014.425.10/KL)

„úgy van berendezve, hogy öt perc alatt más-más vallás kívánalmaiboz képest lehet átalakítani. Ilyenformán a templomban ötféle istentiszteletet lehet tartani.”¹²¹ A felvételen jól kivehető a háttérben a kórház kápolnájának oltárképe – sziklánál térdelő Krisztus-figura –, amelyről egyedül a művész méltatása révén tudunk: „Madarassy Erzsébet oeuvre-je megközelítette a másfélszázad, [...] Legújabb képe a Pénzintézetek Hadikórházának nagy oltárképe: Krisztus urunk a Gethsemáni kertben.”¹²² Az oltárkép sorsáról, hollétéről ma nincs tudomásunk.

A kórház egyszerű bútorzata közül a székek több képen is a közösségi terekben szemügyre vehetők: kárpitozatlanok, hengeres farudakból állították őket össze, a háttámla három vízszintes lécből áll, az ülőlap nem látszik – rakásolhatóak, így könnyebben szállíthatónak látszanak, s mindez az udvari betegfogadások, levegőztetések során és a sok kórházi kulturális rendezvény miatt igen fontos lehetett.

Az intézményt sajátjának érző kórházparancsnok, Manninger Vilmos nemcsak a létesítménynek, hanem az azért és abban dolgozó személyeknek is tisztelettel és szeretettel állított emléket, amikor az alábbiakban így foglalta össze a Hadikórház jelentőségét: „A legteljesebb autonomia az egyes szervekben, közös megbeszélések minden fontos kérdésben és egységes munka a határterületeken: ez a vezető gondolat tette lehetővé, hogy ez a semmiből egy hónap alatt összehordott szervezet mint élő, egységes egész tudott működni az első naptól fogva. ... Az improvisatio jellege az egész alkotásnak megmarad mindvégig minden dolgán. Közfalakat emeltünk

121 *Az Est*, 1915. augusztus 14. 6. évf. 227. sz. 7. o.

122 A művésznő, Madarassy Erzsébet (1886–1915) gojzesti és mezőmadarasi Madarassy Móric miniszteri tanácsos és Festetich Julianna grófnő első gyermeke volt, aki a kórház fennállásának második évében hunyt el. *Ózsv. Báthory Nándorné: Madarassy Erzsébet*. In: *Művészet*. Szerk. *Lyka Károly*. 1915. 14. évf. 3. sz. 118. o. A cikk nekrológ.

*Manning Vilmos
arcképe
(a család szívességéből)*

házi munkaerőkkel egy éjszaka, ha egy osztály elkülönítéséről volt szó és lebontottuk, ha szükség nem volt rá. Gyalulatlan pubafa asztalok, fehér lepedővel letakarva, állnak a műtőkben, kötözőkben, kötszerdobozok elhelyezése, pubafa állványokon álnak gyógyszerárunk készletei. Fukarkodtunk, kölcsön kértünk mindenütt, ahol lehetett. Végeredményben azonban meg volt és meg van mindenünk, ami a hadikórház céljaira szükséges volt, sőt tudományos dolgozásra is meg volt minden szükséges segédeszköz. Mindezt a ... nagylelkű alapítók ama nem eléggé kiemelhető megértésének köszönhetjük, hogy a szükséges és fontos beszerzésektől soha vissza nem riadtak, hogy – csak egy példát említek – e munka kiadásának tetemes költségeit első kérésére kiutalták. Legyen e könyv emléke a hadikórházban folyt munkásságunknak, egyúttal bizonyítéka annak, hogy a reánk bizott tálentummal hogyan sáfárkodtunk.¹²³

123 Manning – John – Parassin 1916. CX. o. – A Manning – John – Parassin 1916. kötet CXI–CXIX. o. teljes névsort közöl a kórház személyzetéről, a belépés-kilépés időpontjával együtt.

S milyen emléke maradt, maradhatott még e nagy vállalkozásnak? A maga korában igen nagy jelentőségű intézmény után összefüggő emlék- vagy forrásanyag nem maradt. Jelen tudásunk szerint a köteteken, képeslapsoron, albumon, érmeiken, a gazdag sajtón kívül szinte csak az épület őrzi rendületlenül múltja emlékét: immár száz esztendeje mindegyik használóra (az utóbbi évtizedek sokszor változott kezelői, tulajdonosaira is) valamilyen módon hagyományozta a hadikórház egykori létének emlékét. Az Ericsson- és a Standard-korszak számára ez még az együtt élő jelen és közelmúlt volt, a BHG-sok generációkon át, a mai napig tiszteletreméltóan számon tartják múltjukat, az üzemtörténetekben (többé-kevésbé pontosan) szerepel a hadikórház is. Tapasztalatunk szerint az utóbbi idők felújításai, átépítései során szándékoznak megőrizni a legértékesebb és legérdekesebb eredeti épületet. A telephelyen működött felszámolt, megszűnt vállalatok begyűjtött levéltári anyagában mind az épületre, mind a hadikórházi működésre maradtak források, ezek feldolgozása még zajlik. A kórházban működött igen nagynevű professzorok, orvosok életrajzából mintha kikopott volna az itt töltött idő. Hagyatékukból is egyelőre alig került elő hadikórházi anyag, sokuknak személyes emléke sincs.¹²⁴

Ez az áttekintés emléket akar állítani a Pénzügyintézetek Hadikórházának, az ott önfeláldozóan szolgálatot teljesítőknek. Egyúttal köszönetet mondunk mindenkinek, aki az évek során segítette kutatásainkat, lehetővé tette az épületbejárást, dokumentumok, tárgyak felkutatását. A forrásanyag további feldolgozása, esetleges újabb relikviák feltalálása után remélhetőleg megvalósíthatjuk régi tervünket: táblát elhelyezni az épületen és önálló kötettel tisztelegni emlékük előtt.

Irodalomjegyzék

Kálmitzkyné Katz 2009.

A Magyar Nemzeti Bank és jogelődjei 1851–1953. Összeáll: *Kálmitzkyné Katz Veronika*. Budapest, 2009.

Kapronczay – Biernaczky 2004.

Magyar orvoséletrajzi lexikon. Szerk. *Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd*. Budapest, 2004. (<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-orvoseletrajzi/ch03s25.html>)

Kapronczay 2009.

Kapronczay Károly: A Semmelweis család eredete és története. In: *Turul* (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye) 2009. 4. füzet.

124 Ehelyütt mondunk köszönetet a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum valamennyi, a kutatás különböző stádiumaiban készségesen segítséget nyújtó kollégájának.

Kempelen 1940.

Kempelen Béla: Családkönyv I. Nemes családok, polgárcsaládok. (Budapest, 1940) I. k.

Kovács I. 2014.

Kovács I. Gábor: Vészi Gyula (a polgári korszak egyetlen zsidó professzora a Debreceni Tudományegyetemen). In: *Debreceni Szemle*, 2014. 4. sz. 366–373. o. (<http://docplayer.hu/16396431-Veszi-gyula-a-polgari-korszak-egyetlen-zsido-professzora-a-debreceni-tudomanyegyetemen.html>)

Manninger – John – Parassin 1916.

A Pénzüntézetek Hadikórházának első évkönyve. Válogatott fejezetek a háborús orvoslástanból. Szerk. *Manninger Vilmos – John M. Károly – Parassin József*. Budapest, 1916.

Manninger – John – Parassin 1917.

Erstes Jahrbuch des Kriegsspitals der Geldinstitute in Budapest. Beiträge zur Kriegsheilkunde. Red. *Manninger, Wilhelm – John, Karl M. – Parassin, Josef*. Berlin, 1917.

Manninger 1920.

A Pénzüntézetek Hadikórházának második évkönyve. Válogatott fejezetek a háborús orvoslástanból. Szerk. *Manninger Vilmos*. Budapest, 1920.

Poór 1922.

Poór Ferenc dr.: Dermatologia orvosok és orvostanhallgatók számára. Budapest, 1922.

Sárközi 1998.

„...erről a családról, amelynek oly sok nevezetes tagja volt” *Sárközi Mátyással* beszélget Hegedűs B. András. In: *Beszélő*, 1998. 6. évf. 53. sz. Melléklet. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9E%E2%80%A6erről-a-családról-amelynek-oly-sok-nevezetes-tagja-volt%E2%80%9D>)

Szabolcska 1916.

Háborús versek könyve. Szerk. *Szabolcska Mihály*. Budapest, 1916.

Tordai 1916.

Tordai Ányos: A háború költészete. In: *Magyar Katolikus Szemle*, 1916. 30. évf. 6. sz. 578–584. o.

Udvarvölgyi 2008.

Udvarvölgyi Zsolt: Meskó Zoltán – egy politikusi pályakép (PhD értekezés, kézirat, Miskolc, 2008.) (http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5700_section_1265.pdf)

Varró 1920.

Varró Indár: Beszámoló a királyi József-Műegyetemi honvéd hadikórház 1914–1918. évi működéséről. Budapest, 1920.

Zutt 1925.

Zutt R. A.: A Nemzeti Szalon 1924–25-ös, 341. számú kiállítási katalógusa. Budapest, 1925. október ([https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEMG_NemzetiSzalon_1924_1925/?query=szo%3D\(juta\)&pg=740&layout=1](https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_NEMG_NemzetiSzalon_1924_1925/?query=szo%3D(juta)&pg=740&layout=1))

“THE LARGEST PRIVATE MILITARY HOSPITAL IN THE MONARCHY:
THE FINANCIAL INSTITUTION’S MILITARY HOSPITAL ON FEHÉRVÁRI ROAD IN BUDA”

The former factory building, designed by architect Szilárd Zielinski (1860–1924) and built by the Ericsson Works in 1914, is still standing at 70 Fehérvári Road in Budapest. The building, however, was not used after the First World War broke out, and the Financial Institution’s Military Hospital was formed here instead, which operated from 1 November 1914 to 30 June 1918, through 44 months. Thus, its history was not influenced by the Austro–Hungarian Monarchy’s collapse and can be well reconstructed.

From the beginning to the end, Professor of Medicine Surgeon Vilmos Manning (1876–1945) was the instructor of the professional work at the hospital, from its design through the process of equipping, choosing the employees and organising the activities. He formed a model-hospital for bed-patients in the building, providing high-level health and medical care. An advisory board chosen from the founding financial institutions managed the facility, which was responsible for the uninterrupted financial funding. Until the end of the War, 7.6 million Hungarian korona was spent by the financial institutions on the maintaining of the hospital of 1,000–1,400 beds and the treating of soldiers returning from the frontlines or captivity. Hospital fees paid by the military treasury reached 4 million korona.

The Financial Institution’s Military Hospital was an exceptional healthcare facility among the First World War institutions of the type: it rose above other charitable facilities of the line with its size, exemplary design, excellent personnel and high technical standards. The media were continuously interested in its operation.

Manning with two of his colleagues compiled two annuals containing scientific wartime medical studies, which had immediate practical use – the bulky, well-presented volumes were dispatched to those involved in field medication. From the books one can gain additional data on the work done at the Hospital. The Hospital’s commemorative medals designed by medallist Richard Zutt (1887–1938) are available today, as well as the postcard series published in 1917 picturing the hospital’s locations, its cover having been designed by actor and director György Kürthy (1882–1972).

The Hospital’s history can be enriched and studied further through the estates of the doctors working there, and archival research. Its building contains well-recognisable original pieces, thus the onetime structure is well traceable.

„DAS GRÖßTE PRIVATE KRIEGSSPITAL IN DER GANZEN MONARCHIE:
DAS KRIEGSSPITAL DER BUDAER GELDINSTITUTE IN DER FEHÉRVÁRI STRASSE“

In Budapest, an der Fehérvári Straße Nr. 70. steht bis zum heutigen Tage das vom Architekten Szilárd Zielinski (1860–1924) entworfene ehemalige Fabrikgebäude, welches 1914 die Ericsson-Werke erbauen ließen. Zum ursprünglichen Zweck nutzte man es nach Ausbruch des Weltkrieges jedoch nicht, sondern errichtete darin das Kriegsspital der Geldinstitute, welches vom 1. November 1914 bis zum 30. Juni 1918, 44 Monate lang in Betrieb war. So kann ihre Geschichte – unabhängig vom militärischen Zusammenbruch im Krieg – gut rekonstruiert werden.

Die fachliche Arbeit – von der Planung und Einrichtung des Spitals über der Auswahl der Mitarbeiter bis zur Organisierung der laufenden Tätigkeiten – stand vom Anfang bis zum letzten Tag unter der Leitung von Vilmos Manninger (1876–1945), Professor für Medizin und Chirurgie, der in dem Gebäude eine ausgezeichnete medizinische Fachversorgung und musterhafte Pflege von bettlägerigen Patienten zustande brachte. Für die ungestörte finanzielle Versorgung des Spitals war ein geschäftsführendes Kuratorium verantwortlich, welches von den gründenden Geldinstituten gewählt wurde. Bis Kriegsende brachten die Geldinstitute 7,6 Millionen Kronen zur Erhaltung des Spitals auf, die von der Front oder aus der Kriegsgefangenschaft heimkehrende Soldaten versorgte und über 1000-1400 Betten verfügte. Die von der Kriegskasse beigesteuerten Pflegekosten beliefen sich auf 4 Millionen Kronen.

Das Kriegsspital der Geldinstitute nimmt eine Sonderstellung zwischen den ähnlichen Einrichtungen des Gesundheitswesens im Ersten Weltkrieg ein: mit seiner Größe, der beispielhaften Ausgestaltung, sowie der ausgezeichneten technischen und personellen Ausstattung hob es sich von den vergleichbaren, mit gemeinnützigem Zweck errichteten Heilanstalten ab. Die Tätigkeit des Spitals wurde von ständiger Medienaufmerksamkeit begleitet. Manninger und seine Kollegen stellten zwei Jahressbücher aus kriegsmedizinischen Fachmitteilungen zusammen, die sogleich in der Praxis genutzt und dem medizinischen Personal an der Front zugeschickt wurden. Die wuchtigen, schön ausgestalteten Bände liefern so auch zahlreiche Beiträge zur Arbeit der Ärzte an den Kriegsschauplätzen. Erhalten geblieben ist auch die von Richárd Zutt (1887–1938) entworfene Gedenkmedaille des Spitals, sowie eine Ansichtskarten-Serie, in der die Räume und das Gelände des Krankenhauses abgebildet sind; das Titelblatt wurde vom Schauspieler und Regisseur György Kürthy (1882–1973) gefertigt.

Die Geschichte des Spitals kann auf Grund von Nachlässen der dort arbeitenden Ärzte, sowie weiteren Forschungen in den Archiven mit einer Fülle von zusätzlichem Material ergänzt und aufgearbeitet werden. Das Gebäude enthält leicht erkennbare originale Elemente, die einstige Struktur kann so bis heute gut verfolgt werden.

Forgács Márton

A PIAVÉTŐL KABULIG: ADALÉKOK TÓTH ISTVÁN ANDOR (1894–1928)
FORDULATOS ÉLETÚTJÁHOZ

A Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében (a továbbiakban: HTM KE) található egy érdekes levelezés, amely 1921-ben, egy budapesti gyűjtőfogházban veszi kezdetét és 1928-ban, Kabulban ér véget. A levelek írójához, Tóth István Andorhoz köthető további dokumentumokat őriz a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma és Budapest Főváros Levéltára is. Végül tekintélyes mennyiségű anyag gyűlt össze: 21 levél, 17 boríték, 5 cédula feljegyzésekkel, 4 zárt levelezőlap, 1 levelezőlap, 1 engedély,¹ 6 megírt képeslap,² 22 fénykép,³ 4 utalvány,⁴ több újságkivágat, valamint egy 407 lapot számláló iratanyag az ő és társai ellen 1921-ben lefolytatott büntetőpererről.⁵

Az internacionalista Tóth István Andor a rendszerváltás előtt sem tartozott az közismert történelmi személyek közé. Ezt megemlíti Ács Tibor hadtörténész is,⁶ aki tudomásunk szerint egyedülként kutatta életrajzát, munkája 1968-ban jelent meg a *Forradalmárok, katonák* című könyvben. A nyilvánvalóan ismeretterjesztő célzattal készült kiadvány sajnos nélkülözi a jegyzetapparátust is, így nem minden esetben egyértelmű, hogy az egyes adatok forrásai hol találhatóak. Az világosan kiderül, hogy a szerző használta Tóth István fennmaradt leveleit, amelyek ekkor még a Tóth család birtokában voltak, de például a képeslapokról nem tesz említést. Az általam ismert dokumentumok a múzeumi gyarapodási napló szerint nyolc évvel később, 1976. május 6-án kerültek a Hadtörténeti Múzeum birtokába, Diószegi István, Tóth István és Diószegi

- 1 Leltári számaik: HTM KE 76.502.1–76.535.1/KE. Köszönöm ehelyütt is Dr. Szoleczky Emese gyűjteményvezetőnek, hogy az anyag publikálásához hozzájárult, továbbá kollégáimnak, akik segítségemre voltak a kutatásban: Bíró Edinának, Fischer Zoltánnak, Gondos Lászlónak, Jakusch Gabriellának, Lukács Fanninak és Tóth Orsolyának.
- 2 Leltári számok: HTM KE 76.467.1–76.472.1/Képeslapok (a továbbiakban: KL).
- 3 Leltári számok: HTM Fotóarchívum 20.215–20.225/Fk, 56.220/Fk, 56.221/Fk, 56.223–56.227/Fk, 56.229–56.231/Fk, 55.248/Fk.
- 4 Leltári számok: HTM Numizmatikai Gyűjtemény 91.23.1.–91.26.1./É. Az 1919. augusztus 31-ig érvényes, 1 korona értékű utalványokkal a Magyar Általános Gépgyár (lásd bővebben a 26. lábjegyzetet) munkásai vásárolhattak a gyár jóléti üzemeiben.
- 5 Budapest Főváros Levéltára: HU BFL–VII.5.c–1921–12445. (a továbbiakban: BFL 12445.)
- 6 „A következő sorokban hazánk egyik elfeledett kommunista katonafiáról, a magyar, a szovjet és az afgán nép történetének aktív formálójáról és hősről szólunk.” Ács 1968. 219. o. Itt szeretném leszögezni, hogy írástomat nem Ács Tibor munkája kritikájának, hanem kiegészítésének szánom; továbbá tisztában vagyok azokkal a korlátokkal, amelyeket egy 1968-ban megjelent tanulmány nem léphetett át.

Erzsébet házasságon kívüli kapcsolatából született gyermeke ajándékként.⁷ Ács Tibor még egyszer foglalkozott a témával: 1981-ben, a *Néphadsereg* folyóirat hasábjain közölte korábbi munkájának kivonatolt változatát,⁸ négy olyan fényképpel illusztrálva, amelyek ma a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában találhatóak. A cikk Tóth István életével kapcsolatban csak kevés új információt tartalmaz, a bevezetőjéből viszont kiderül, hogy a szerző egyes személyi adatokat a szovjet hadsereg levéltárában kutatott fel, továbbá kapcsolatba lépett Tóth István egyik testvérével is (feltehetően Tóth Lajossal.) A Hadtörténeti Múzeumban fellelhető dokumentumok zöme 1920 után keletkezett, így a Tóth István ifjúkorával kapcsolatos adatokat részben Ács Tibor kutatómunkájára alapozom, de az 1921-es büntetőper irataiból is leszűrhető számos információ.⁹ A rendelkezésre álló iratok részletes feldolgozása mellett a világtörténelmi háttér alaposabb felvázolására is törekedtem.

Tóth István Andor 1894. február 2-án¹⁰ született id. Tóth István és Weiser Julianna gyermekeként. Négy testvére volt, akik közül az egyik viszonylag korán meghalt,¹¹ a másik három: Miklós, Béla és Lajos. – Édesapjuk műasztalos volt, 1881 és 1886 között Párizsban élt, a család szerint itt találkozott először a szocialista eszmékkel.¹² A Párizsi Kölcsönösen Segélyező Magyar Egyletben¹³ tag és ellenőr is volt, hazatérése után pedig belépett a szakszervezetbe és az 1890-ben megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. Megtakarításainak köszönhetően viszonylagos jólétet tudott biztosítani családjának, és arra is törekedett, hogy gyermekei az iskolán is túl is képezzék magukat.

Tóth István elemi iskolai értesítőjéből kiderül, hogy a VII. kerületi, Murányi utcai községi elemi iskolába járt, magaviselete végig „dicséretes” volt, előmenetelét általában 3-asnak, vagyis „jó”-nak minősítették. Az ifjú Tóth István életében meghatározó élmény volt Louis Blériot „műrepülés” bemutatója Budapesten 1909. október 17-én.¹⁴ Ennek hatására döntött úgy, hogy maga is

7 Az iratok közt található Diószegi István anyakönyvi kivonata is: eszerint 1916-ban született, és „Tóth István Arnold ref. 22 éves villanyszerelő segéd budapesti [...] lakos a gyermeket magáénak elismerte.” HTM KE 76.502.1/KE.

8 Ács 1981.

9 Előre kell bocsátanom, hogy az 1968-ban megjelent életrajz és a levéltári források adatai között esetenként eltérések mutatkoztak.

10 A levéltári dokumentumok és Ács Tibor életrajza szerint ez a pontos születési dátum. Érdekes azonban, hogy Tóth István elemi iskolai értesítőjében február 3. szerepel. *BFL 12445. 77. o.; Ács 1968. 219. o.; HTM KE 76.503.1/KE.*

11 *BFL 12445. 284. o.*

12 Ács 1968. 219. o.

13 Ács Tibor „Párizsi Magyar Segélyező Egylet” néven említi (*Ács 1968. 219. o.*) Az 1847-ben, Tánics Mihály által alapított egyesületnek tagja volt többek között Zichy Mihály és Munkácsy Mihály is. A szervezet a mai napig működik, a Párizs melletti Yerres-ben minden évben ünnepélyt tartanak II. Rákóczi Ferenc emlékére, aki két évet töltött itt emigrációban. Lásd: Felavatták II. Rákóczi fejdelem szobrát Franciaországban. *hvg.hu*, 2010. szeptember 18. http://hvg.hu/vilag/20100918_rakoczi_francaorszag (Megtekintés: 2016. november 11.)

14 Louis Blériot (1872–1936) francia mérnök 1909. július 25-én repülte át elsőként a La Manche-csatornát a saját maga által készített Blériot XI repülőgéppel, mindössze 31 perc alatt. A budapesti katonai gyakorlótéren a Magyar Aero Club meghívására mutatta be tudását. *Magyar Nagylexikon*, 4. k. 142. o. Az eseményt a korabeli sajtó lelkes beszámolóí alapján nagy várakozás

Tóth István gyerekkorában szüleiével, 1898 körül (HTM Fotóarchívum 56220/Fk)

előzte meg, és hatalmas közönségsikert aratott. „A mester rászolgált a kitörő, ujjongó, viharos tetszésre, mellyel fölszállásától az alkonyat félbomlásában való távozásáig kísérték. [...] A nagy utak és a mellékutak keskeny erei már egy óra előtt ontották a népet.” (Budapesti Hírlap, 1909. október 19. 29. évf. 247. sz. 7. o.) Serényi Gusztáv (1880–1953) újságíró levonta mindebből a tanulságot is: „Nekünk magyaroknak is rá kell ébrednünk végre arra a tudatra, hogy a jövő fejlődése a repülőgéptől elválaszthatatlan.” (Budapesti Hírlap, 1909. október 19. 29. évf. 247. sz. 1. o.)

pilóta szeretne lenni. 1910 szeptemberében kezdte meg tanulmányait a Magyar Királyi Állami Felsőipari Iskolában, majd a Telefongyárban lett szakmunkás. A repülés iránti érdeklődése nem lankadt, más lelkes fiatalokkal együtt gyakran látogatta a rákosmezei repülőteret,¹⁵ és egy mérnök segítségével működőképes repülőgépet is épített, amely 1914-re készült el.¹⁶

A világháború kitörése után Tóth Istvánt a repüléshez kapcsolódó gyakorlati ismeretei miatt az Osztrák–Magyar Monarchia légieréhez, a cs. és kir. légiárócsapathoz (*k. u. k. Luftfahrtruppe*) vonultatták be. Mint ismeretes, a katonai repülés terén ebben az időben még nagyon kevés tapasztalattal rendelkeztek, és a Monarchia a többi országhoz képest is jelentősen le volt maradva ezen új fegyvernem fejlesztésében. (Így 1911 végén mindössze 20 repülőgépet és 25 pilótát tudott harcrendbe állítani, miközben például Olaszország 50 repülőt és 35 pilótát.)¹⁷ Tóth István 1914. december 28-án, a bécsújhelyi repülőiskolában kezdte meg pilótaképzését Etrich Taube típusú gépen,¹⁸ és 1915 augusztusától őrmesteri rendfokozatban „18 hónapig az olasz fronton teljesített szolgálatot.”¹⁹ Az első világháborús tevékenységéről ezen felül csak nagyon kevés és bizonytalan adattal rendelkezünk.²⁰ *A Galambtól a Griffmadárig* című munka azonban megemlíti egy

- 15 A repülőteret 1909 nyarán kezdték el kialakítani a lovassági gyakorlótér mellett, hogy lehetőséget biztosítsanak dr. Kutassy Ágostonnak (1879–1932) a repülés gyakorlására, aki Franciaországból egy saját pénzen vásárolt, kétfedelű Farman III típusú repülőgépet hozott a Monarchiába. Ez kezdetben egyetlen fahangárból állt, az évek során a repülőter azonban folyamatosan bővült, de csak polgári, nem katonai célokat szolgált. *A Galambtól...* 2010. 18. o.
- 16 *Ács* 1968. 219. o. Emellett azt is kiemeli, hogy „szépen begedült, sokat olvasott, rendszeresen járt színbázisba.” A büntetőper során készült orvosszakértői vélemény így jellemzi: „Feltűnően magas természetű, gyengében táplált, inkább sovány egyén. ... Felfogása gyors. Itélőképessége biánytalan.” BFL 12445. 284. o. Ugyancsak ebből az iratból derül ki, hogy a négy elemi után hat gimnáziumi osztályt végzett, és ezt követően „elektrotechnicus”-nak tanult.
- 17 *Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó* 2015. 12. o. Nagy-Britannia 65 géppel és 60 pilótával rendelkezett, ugyanez az arány Oroszország esetében 140/100, Németországnál 150/140, míg Franciaországnál 500/450. A gépek és pilóták száma a háború alatt gyorsan megnőtt, az arányok azonban nem változtak jelentősen a Központi Hatalmak javára.
- 18 Az osztrák Igo Etrich (1879–1967) által tervezett Taube („Galamb”) egyfedeles repülőgéptípus volt, 1910-ben állították szolgálatba. Különlegessége volt, hogy szerkezeti kialakításának köszönhetően, amelyet a trópusi *Alsomitra macrocarpa* növény magjának formájára alapoztak, gyakorlatilag kormányzás nélkül is stabilan tudott repülni, ezért előszeretettel alkalmazták iskola- és felderítőgéppnek. A háború kitörése után kétüléses változatban is gyártották, de légi harcra kevésbé bizonyult alkalmasnak. *Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó* 2015. 120–121. o.; *Nagyvárad – Winkler – Szabó* 1986. 19–21. o.
- 19 *Ács* 1968. 219. o. Ez az adat magától Tóth Istvántól származik, az orvosszakértői véleményben található meg. Itt tesz egyedül említést arról is, hogy mint „főapparát chauffeur” (vagyis repülőgépvezetőként) szolgált. BFL 12445. 284. o. Meg kell jegyezni, hogy a repülőgépvezető ebben az időben többé-kevésbé a gépkocsivezetőnek felelt meg, és az „előkelőbb” beosztás a megfigyelő volt, amit tisztí rangú személy töltött be. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1915 nyarán a 4. repülőszázadot, a 7. repülőszázadot, a 12. repülőszázadot (Lohner B.III típusú felderítőgépekkel), továbbá a 13. és a 16. repülőszázadot helyezte át az olasz frontra. 1916-ban már bombázásokra is sor került, így többek között február 14-én Milánót, március 27-én a Piave hídjait támadták a levegőből. *A Galambtól...* 2010. 24–25. o. A századokat a repüléstechnika fejlődésének nyomán jelentősen megnövelték és átszervezték a következő években.
- 20 Tisztí fokozattal nem rendelkezett, így a *Schematismus für das k. u. k. Heer* című nyilvántartás nem tünteti fel a nevét.

Tóth István nevű pilótát, aki az 53. vagy az 54. gyorsfelderítő-században szolgált az olasz hadszíntéren.²¹ Ezen a nyomon elindulva sikerült az Osztrák Állami Hadilevéltárban (ÖStA KA), az 53. repülőszázad iratanyagában egy „Stefan Tóth” nevű pilótára bukkanni, aki 1917 októberében tizedesi rangban szolgált.²² Az először ígéretesnek tűnő felfedezést azonban erősen árnyalják a további adatok. Ez a bizonyos Stefan Tóth a dokumentumok szerint ugyanis először a cs. és kir. pozsonyi 72. gyalogezredben szolgált, és csak 1917. szeptember 10-én került tábori pilótaként az 53. repülőszázadhoz. Ebben a hónapban 39 bevetést hajtott végre, szeptember 23-án Ezüst Vitézségi Érem kitüntetésben részesült. Novemberben, immáron szakaszvezetőként, 40 légi bevetésen vett részt 114.12 lajstromjelű gépével. Az iratok szerint december 5-től megfigyelőjével, dr. Ernst Wolffal együtt eltűntként tartották nyilván. Ezek alapján több mint valószínű, hogy nem Tóth István Andorról van szó, és további kutatásokra van szükség a kérdésben.²³

Ács Tibor – feltehetően a család beszámolóí alapján – azt írja, hogy Tóth István az első világháborús szörnyű élményei nyomán kezdett antimilitarista és szocialista eszmék felé fordulni.²⁴ Arról sem áll rendelkezésre írásos információ, hogy hogyan és mikor sebesült meg a karján, ami miatt kórházba került,

- 21 *A Galambtól...* 2010. 34. o. Az 53. repülőszázad (FliK 53D) bázisa Belluno-San Pietro in Campo magas hegyekkel övezett kis repülőterén volt. Az egységet az ausztriai Straßhofban hozták létre, 1917. augusztus 17-én Avianoba vezényelték, október 24-től a német 14. hadsereg alárendeltségében részt vett a tizenkettedik isonzoí csatában, 1918. június 15-től a 6. hadsereg alárendeltségében a Piave menti támadásban. Október 15. után FliK 53S megjelöléssel, csatarepülő- és oltalmazó vadászrepülő-alegységként a Belluno-hadseregcsoporthoz rendelték alá. Parancsnokai Rudolf Vanciek és Johann Schifferer főhadnagyok voltak. *Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó* 2015. 259–260. o. Az 54. repülőszázadot (FliK 54D) Oberloitschban (ma Gorenji Logatec Szlovéniában) alakították meg a 10. hadsereg alárendeltségében, állomáshelye Gardolo, majd Campomaggiore volt. *Units of the k. u. k. Luftfahrtruppe (LFT) 1914–1918.*
- 22 *140-1/2017/LBK.* Az iratok rendelkezésre bocsátását ehelyütt is köszönöm a HM HIM Bécsi Kirendeltségében dolgozó munkatársaknak, Dr. Számvéber Norbertnek és Dr. Lázár Balázsának, továbbá köszönöm Gondos Lászlónak az ügyben kifejtett hathatós segítségét.
- 23 Nem csak a repülőcsapathoz való bevonulás időpontjai közötti jelentős eltérés (1915. augusztus, illetve 1917. szeptember) szembeűnő, hanem arról sincs tudomásunk, hogy Tóth István Andort akár csak időlegesen is eltűntként tartották volna nyilván. Valószínűtlen, hogy amennyiben Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették volna ki a háborúban, ezt nem említette volna meg a későbbi bírósági tárgyaláson. Továbbá az se tűnik életszerűnek, hogy budapestiként a pozsonyi gyalogezredbe vonult volna be; arról nem is beszélve, hogy eddigi ismereteink szerint nem szolgált gyalogezredben.
- 24 *Ács* 1968. 219–220. o. A tanulmány születésének időpontjában ez azonban közhelyszámba menő, „kötelező” fordulat volt. Az is lehetséges, hogy az 1917-es orosz eseményekről fejtett ki olyan nézeteket, amelyek miatt előljárói jobbnak látták, ha egy sérülésre hivatkozva leszerelik. Ha sebesülése valóban olyan súlyos lett volna, aligha folytathatta volna a későbbiekben a repülést. Az orvoszakértői vélemény szerint: „*Nyugodt természetűnek vallja magát és azt állítja, hogy csak a fárasztó repülő szolgálat tette bizonyos mértékben idegessé és azóta nagyon hirtelen természetű.*” BFL 12445. 284. o. Ezt némileg árnyalja a levéltárban ugyancsak fellelhető, 1921. augusztus 25-én kelt erkölcsi bizonyítványa, amelyről életrajzában nem tesznek említést. Eszerint Tóth Istvánt 1913. január 2-án könnyű testi sértés miatt 10 koronás pénzbüntetésre ítélték, továbbá 1921. augusztus 8-án a Budapesti Törvényszék vádtanácsa „*csalás brette miatt B. 6778-912 szám alatt nyomozólevelet adott ki és letartóztatását rendelte el.*” BFL 12445. 85. o.

és aminek következtében Ács szerint 1917-ben törzsőrmesteri fokozattal le is szereltették.²⁵

Felépülése után a Mátyásföldi Repülőgépgyárban²⁶ talált munkát, ahol megismerkedett Mosolygó Antallal,²⁷ és aktívan részt vett a szocialista mozgalmakban, majd az 1918. január 18-án kitört sztrájkban, és tagja lett a gyárban megalakított munkástanácsnak. Ács Tibor szerint november 16-án szerepet vállalt abban az akcióban, amely során repülőgépről leszórták a parlament előtt összegyűlt, a köztársaság kikiáltását ünneplő tömeg közé „Az osztrák–magyar állam dolgozó népéhez” című felhívás röplapjait.²⁸ A Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményben megtalálható Piantowszky (más írásmódban Piantovszky) István (1895–1984) tábori pilóta 1945 körül írt visszaemlékezése, amelyben részletesen beszámol erről a vállalkozásról,²⁹ de Tóth István nevét nem említi: „1918. november 11–12-körül a Rákóczi úton tüntetők vonultak. A tömegben megszolitott két ismeretlen férfi.

- 25 Kérdéses, hogy ezek az adatok honnan származhatnak. Az idézett orvosszakértői véleményben ugyanis az áll, hogy nem volt komolyabb sérülése a háború folyamán: BFL 12445. 284. o. Egy másik iratban pedig maga Tóth István állítja azt, hogy csak 1918 novemberében szerelt le: BFL 12445. 339. o. Ebben az esetben azonban a 18 hónapos szolgálati idő nem állja meg a helyét, amennyiben azt valóban 1915 augusztusában kezdte meg. További adatok hiányában ezek a kérdések egyelőre nem tisztázhatóak.
- 26 A Magyar Általános Gépgyárat (MÁG) 1900 körül alapították Podnivecz és Heisler Malomépítész és Gépgyár néven, új nevét 1913-ban kapta és egészen 1933-ig viselte. Mátyásföldi gyártelepe kezdetben csak repülőgépmotorokat, 1916-tól repülőgépeket (elsősorban Fokker B.III, D.I, D.II és D.VII, majd Aviatik [Berg] C.I és D.I típusokat) gyártott. A telep mellett 1916-ban repülőtér is épült. *Csonkaréti* 2008. 39–40. o.; *A Galambtól...* 2010. 19, 47–48. o.
- 27 Mosolygó Antal (1891–1927) a KMP egyik alapítója, a Tanácsköztársaság alatt zászlóalj politikai megbízott, a rendszer bukása után 8 év börtönre ítélték. A magyar–szovjet hadifogolycseré-akció során 1921-ben Moszkvába került, ahol 1927-ben halt meg tüdőbajban. *Magyar Eletrajzi Lexikon* II. k. 247. o.
- 28 „Mi, Oroszország munkásai, parasztjai és katonái testvéri üdvözlétünket küldjük önöknek, elvtársak, a volt Osztrák–Magyar Monarchia munkásainak, parasztjainak és katonáinak az elnyomók aratott győzelmük alkalmából. [...] Mélyes meggyőződésünk, hogy Magyarország munkásai, katonái és parasztjai nem azért szabadították fel magukat a bécsi birokácia és a bécsi kapitalizmus hatalma alól, hogy a magyar földbirtokosoktól, bankároktól és tőkésektől bagyják magukat kizsákmányolni.” Idézi: *Hajdu* 1968. 105–106. o. Itt meg kell jegyezni, hogy míg Ács Tibor tanulmányában azt olvashatjuk, hogy a felhívást a magyar vezetés mindvégig eltitkolta, és azt Tóth István társaival szerezte meg és nyomtatta ki, addig Hajdu Tibor szerint a kormányzat a Budapesti Munkástanács követelésének engedve, még korábban nyilvánosságra hozta. Hajdu Tibor a *História* folyóirat hasábjain megjelent, „A köztársaság kikiáltása” című tanulmányában megemlíti a repülőgépes akciót is: „A tömeggyűlést egyetlen incidens zavarta meg: repülőgépek jelentek meg az Országház fölött és a 'forradalmi szocialisták' csoportjának szocialista köztársaságot követelő, vörös színű röplapjainak ezreit szórták az ünneplő nép közé.” *Hajdu* 1990. 39. o.
- 29 HTM KE 82.279.1/KE. Az írógéppel készült szöveget eredeti formájában, javítások nélkül közlöm. Piantowszky István 1916 őszétől a 21. repülőszázadban szolgált az olasz fronton, az egység bázisa Pergine repülőterén volt. *A Galambtól...* 2010. 28. o. Harctéri élményeit egy további visszaemlékezésében írta le, amely az „Egy a sok közül” címet viseli (HTM KE 82.278.1/KE.) Ő szerencsésen túlélte mindkét világháborút, amint ezt a gyűjteményben található angol nyelvű emléklap bizonyítja (HTM KE 82.280.1/KE): eszerint részt vett 1981. november 7. és 12. között Párizsban az *Aces of the First Air War 1914–1918* („Az első légi háború ászai”) címen megrendezett, nemzetközi megemlékező találkozón. Az emléklapon országonként csoportosítva örökítették meg jelenlétüket a résztvevők, Magyarország esetében négy aláírást olvashatunk: Piantowszky István mellett vitéz Boksay Antalét (1895–1985), a kilenc igazolt légi győzelmet arató báró Gottfried von Banfield sorhajóhadnagyét (1890–1986) és Matzenauer Hugóét, aki

Rajtam a repülők egyenrubája volt, a civilek egyike megkérdezte, hogy ki, és mi ellen tüntetnek az emberek. Azt feleltem: hogy a hágorú [sic!] nyomorúsága és a munkások kizsákmányolói ellen. Erre az egyik civil, aki Mosolygo Antal néven mutatkozott be – előbb a dolgozó nép nyomoráról, majd a munkanélküliségről beszélt. Utána megkérdezte, hogy mi az eredeti foglalkozásom. Megmondtam, hogy vasmunkás vagyok. Azt felelte, hogy éppen ilyen emberre lenne szükségük egy megbízható pilótát keresnek, aki néhány nap mulva illegális röplapokat szorna le Budapest felett. Egyben közölték, hogy ők a Munkás és a Katonatanács megbízottai. Még aznap délután bemutattak Korvin Otto³⁰ elvtársnak. Megbeszélésiünk folyamán többek között elmondták, hogy a csepeli rádió állomás november 10-én felfogta Szverdllov³¹ és Lenin elvtársnak, a volt osztrák magyar monarchia népeibez intézett üzenetét, hogy ne álljanak meg a polgári forradalom eredményeinél, hanem alakítsanak szocialista köztársaságot. Lenin elvtárs üzenetét a kormány a benne ülő reakciosok nyomására eltitkolták ezért amég meg nem alakult Magyar Kommunisták Pártja leendő tagjainak a forradalmi szocialistáknak kötelességük volt, hogy az üzenetet Magyarország népének közbirré tegye. Ezt ugy akarták végrehajtani, hogy a röplapokat a forradalmi szocialisták tagjai fogják a belsyzinen szétesztani, azonban tudták, hogy így csak gyenge részeredményt lehet elérni, mert a kivезényelt tömeg rendőr és detektiv hamar le fogják őket, ezért Mosolygo javasolta, hogy repülőgépről szorják le, de nem tudott ajánlani senkit mert szerinte a mátyásföldi repülőter pilotáji mind reakciosak, hogy Mosolygo bizalmatlansága mennyire jogos volt, azt a legjobban az a tény bizonyítja, hogy a mátyásföldi piloták majdnem kivétel nélkül a Tanácsköztársaság elárulása után Horthy továbbszolgáló katonái, vagy a kommunisták megsemmisítésére felesküdött vitézek lettek.³² Ez a megismételhetetlen akció megbízhatatlan személyre bízva elárulása esetén fordított eredménnyel végződhetett volna. Megbeszélésiünkön Mosolygo engem is figyelmeztetett, hogy ennek az akciónak okvetlen sikerülnie kell. Én azt válaszoltam, hogy több mint valószínű, hogy sikerülni fog. Erre Mosolygo ugy felugrott hogy az asztalt, majdnem fellökte és azt kiabálta: Mit gondol, éjjeli misét prédikálok magának, egy pár perccel előbb még kedves elvtársam voltam. Ha az okos és biggat Korvin nincs jelen, nem tudom részemről sor került volna-e erre a repülésre. A kedélyek lecsillapodása után sor került a terv kivitelezésének részletes megtervezésére, amelynek értelmében 1918 november 16-án a 'diszrepülők' elstartolása után az akcióban résztvevő gépet a már berakott röpcédulákkal a starthelyre állítják. Elfogatásom esetén, ha a kihallgatás 'élvezetét' nem tudnám elviselni, megbízomul

az 1916-ban alakult 39. repülőszázadban szolgált (*A Galambtól...* 2010. 32. o.; *Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó* 2015. 55–58. o.)

- 30 Korvin Ottó (1894–1919) a „forradalmi szocialisták” mozgalmanak meghatározó tagja volt 1918 januárjától, októberben merényletet szervezett Tisza István ellen, amely azonban kudarcot vallott. Novemberben részt vett a KMP megalapításában, a Tanácsköztársaság alatt a Belügyi Népbiztosság politikai osztályát vezette, és a belső elhárításért felelt. 1919. augusztus 7-én letartóztatták, majd december 29-én kivégezték. *Magyar Nagylexikon* 11. k. 364. o.
- 31 Jakov Mihajlovics Szverdllov (1885–1919) Szovjet-Oroszország kiemelkedő politikusa, az 1917-i februári forradalom után a bolsevik párt titkárságának vezetője, majd november 8-tól az Összoroszországi Szovjetkongresszus Végrehajtó Bizottságának elnöke. 1919. március 16-án, váratlanul hunyt el betegség következtében. *Magyar Nagylexikon* 17. k. 79. o.
- 32 Ez a kijelentés különösen indokoltá teszi azt a kérdést, hogy miért nem említi Tóth Istvánt? Lehetséges magyarázat, hogy csak háttérszerepe volt az akcióban; Tóth Istvánt ekkor valószínűleg még nem tartották annyira megbízhatónak, hogy rábízák ezt a komoly felelősséggel járó feladatot.

kizárolag Mosolygo elvtársat nevezem meg. A terv pontos és sikeres betartása után vált lehetővé, hogy 1918 november 16-án a parlament előtt a Magyar Népköztársaság kikiáltására az ország minden részéből összegyűlt párszáz ezer főnyi tömeg felett repülve leszortam a rölapokat. Ez az akció volt a legjelentősebb illegális tevékenység, amelyet a még meg nem alakult Kommunista Párt jövőbeni tagjai hajtottak végre, és amelyért később Kun Béla elvtárs elismerését fejezte ki. A közreműködők közül még megemlítem Klemens Béla elvtársat aki a rölapokta [sic!] a gépbe helyezte és a gépet startra kész állapotba helyezte, ugyan csak ő volt az, aki a gyár Munkás Tanácsának elnökével és alelnökével Mikulik és Mosolygo elvtársakkal együtt az illegális akció után félrevezette [sic!] a tettet kereső detektíveket, ezáltal suljos [sic!] büntetéstől mentett meg.”

Tóth István nem sokkal ezután belépett az 1918. november 24-én alapított Kommunista Magyarországi Pártjába, 1919. január 18-án tevékenyen részt vett a Mátyásfüldei Repülőgépgyár helyi pártszervezetének létrehozásában, a Tanácsköztársaság kikiáltása (március 21.) után pedig a Hadügyi Népbiztosságban a budapesti repülőgépgyárak anyagbeszerző összekötőjeként vállalt szerepet. A rendszer bukása után Acs szerint „illegálisba vonult”, míg az egyik levéltári forrás szerint önálló üzletet nyitott a Nefelejcs utcában.³³

Ahhoz kétség sem férhet, hogy Tóth István a kezdetektől fogva szemben állt a Horthy-rendszer ideológiájával és politikájával. Kapcsolatba lépett Oroszországból hazatért magyarokkal, aktívan részt vett a szakszervezeti mozgalmakban, és „éjszakákon át töprengett azon, mit tehetne a kommunista mozgalom érdekében.”³⁴ 1921 folyamán illegális csoport³⁵ szervezésébe kezdett, amely a későbbi vádiratban „a Tanácsköztársaság vissza állítása érdekében elkövetett lázadásra való szövetkezés büntettének” minősült. A vele 1921. augusztus 16-án felvett kihallgatási jegyzőkönyv szerint minden egy hűvösvölgyi kiránduláson kezdődött, ahol öt ismerősével, név szerint Koszorús Gáborral, Vastag Imrével, Hoffmann Györggyel, Lucz (más iratokban Lutz) Antallal és Bernáth Mihálllyal a korona elértéktelenedéséről, és ennek gazdasági következményeiről diskuráltak. Állítása szerint szó sem volt fegyveres puccs gondolatáról, céljaik a „bérharc centralizálása”, a szegények bevonása a kormányzásba és a Népköztársaság visszaállítása voltak. Visszahívták volna elnöknek Károlyi Mihályt (1875–1955) és radikálisan átalakították volna a gazdaságpolitikát.³⁶ A társaság először Zugligetben, Hűvösvölgyben, majd Vanke József péksegéd lakásának pincéjében, a Gólya utca 31. szám alatt gyűlt össze, és 1921 nyarára már több mint 50 főt számlált. Csakhogy Vanke József hamarosan meggondolta magát, vagy esetleg megrettent a lehetséges következményektől; mindenestre 1921. július 21-én

33 *Ács* 1968. 221. o.; BFL 12445. 284. o. A két állítás meglehetősen ellentmondásosnak tűnik, illegálisban általában nem szoktak nyilvános üzleti vállalkozásba kezdeni. A hivatalos életrajz mindenestre ezt az adatot nem közli; lehetséges, hogy úgy érezték, „kapitalista árnyékot” vetne hősünkre. Kevésbé tűnik életszerűnek, hogy Tóth István ezt a bíróság előtt csak kitalálta volna, hiszen alig két évvel az események után ez könnyen cáfolható lett volna.

34 *Ács* 1968. 221. o.

35 A csoport neve a levéltári források alapján „Magyarországi Kommunista Központi Bizottság” volt. BFL 12445. 208. o. Az életrajz szerint a „Világ Proletárjai Egyesüljétek” nevet viselték. *Ács* 1968. 222. o.

36 BFL 12445. 84. o.

jelentkezett a rendőrségnél, ahol beszámolt a lakásán folyó szervezkedésekről.³⁷ A rendőrségi jegyzőkönyvből kiderül, hogy a résztvevőknek már igazolványaik is voltak, azonban olyan kis méretűek, „*hogy tetten érés esetén egy pilanat alatt két újjal össze morzsolják [sic!], hogy náluk semmit ne találjanak.*”³⁸ Alig egy hónap múlva, augusztus 16-án Vanke már arról tájékoztatta a rendőrséget, hogy a csoportból mintegy 25 fő a Tanácsköztársaság visszaállítását tervezi, és hogy vezetőik, Tóth István és Hoffmann György arról beszéltek, hogy puskákkal, gépfegyverekkel, tüzérséggel és gépkocsikkal is rendelkeznek. Tóthnak állítólag tudomása volt arról, hogy a kormány egy iskolában 81 gépfegyvert és 5000 kézigránátot rejtett el, ezeket tervezték megszerezni. Következő nap egy Traub Árpád nevű vízvezeték-szerelő fordult a rendőrséghez és nagyjából ugyanerről a tényállásról számolt be.³⁹

Ekkorra azonban a rendőrség már a tettek mezejére lépett. Augusztus 16-án este Tóth Istvánt és Lucz Antalt letartóztatták a Népszínház utcában, és rövid idő alatt már több mint 50 gyanúsított került őrizetbe, köztük Tóth István öccse, Miklós is.⁴⁰ Tóth Istvántól a következő tárgyakat foglalták le: „*1 drb. gyári ipari védelmi alap tagsági könyv, 1 drb. kézzel írott kommunista vers, 2 drb. 'jegyzet' könyvecske különböző iratokkal, 1 drb. vas és fémmunkások által kiadott tagsági igazolvány.*”⁴¹ A kihallgatások során a Vanke által csoportvezetőnek nevezett Hoffmann György azt állította, hogy ő is arra készült, hogy jelentse a csoport tervezett puccsát.⁴² A nagyszámú tanúvallomások összevetése alapján az látszik, hogy a két feljelentő, Vanke és Traub szerint a Tanácsköztársaság visszaállítása volt a csoport célja, míg a többi gyanúsított túlnyomó többsége Népköztársaságról és Károlyi Mihály visszahívásáról beszélt. Tóth Miklós⁴³ rövid vallomása alapján semmiről sem tudott: bátyja ugyan gyakran beszélt a köztársaság visszaállításáról, de ő maga mindössze egyetlen gyűlésen vett részt, és azon se túlzott lelkesedéssel: „*[...] ki voltam fáradva és a szelonon szinte elaludtam.*”⁴⁴

Az 1921. augusztus 25-én írt rendőrségi jelentés a következőket állapította meg: a szervezet, melynek „*vezetője és szellemi feje Tóth István volt*”, azt tűzte ki céljául, hogy minden csoportvezetője 10 új tagot szervezzen be, és „*főleg katonaviselt emberekből megbízható fegyveres erőt*” hozzon létre. Kapcsolatba léptek

37 A hivatalos életrajzban nem igazán merül fel, mi lehetett a motivációja. „*Tóth István és társai nem rendelkeztek megfelelő illegális tapasztalatokkal. Nem vigyáztak eléggé, túlzottan bíztak az embereken. Hoffmann György segédmunkás, Vanke József pékségéd és Traub Árpád vízvezeték-szerelő beszervezésük után azonnal árulást követtek el.*” Ács 1968. 222–223. o.

38 BFL 12445. 4. o.

39 BFL 12445. 6–10. o.

40 A Hadtörténeti Múzeum gyarapodási naplója szerint egy erről szóló újságcikk is a beadott anyagok között volt, amelynek a címét szerencsére annak idején feljegyezték, így a cikket utólag sikerült felkutatni. A *Nemzeti Újság* 1921. augusztus 31-ei számában, a 6. oldalon megjelent „*Ujabb kommunista összeesküvést leplezett le a rendőrség*” című hírében röviden összefoglalják az ismertetett eseményeket, kiegészítve egy „amerikai szállal”: „*Az összeesküvők az amerikai kommunisták titkos alakulatával és a baranyai kommunistákkal is összeköttetésben álltak.*”

41 BFL 12445. 251. o.

42 BFL 12445. 87–91. o.

43 Született: 1901. április 2.

44 BFL 12445. 125–126. o.

cseh és szerb kommunistákkal, akiknek a közvetítésével pénzt akartak szerezni Moszkvából, egy nyomdától pedig 100 tagsági igazolványt rendeltek, melyeknek mintapéldányát Tóth István tervezte meg. Ezután felvették a kapcsolatot Nagy Györggyel (1879–1923), az Országos Köztársasági Párt elnökével, de hamarosan nézeteltéréseik támadtak, így nem folytatták az együttműködést. Tervüket a szerbek baranyai kivonulására⁴⁵ alapozták: azzal számoltak, hogy az ottani munkások ellenállást fognak tanúsítani, ami miatt a kormány kénytelen lesz a fővárosi katonai erőket délre átcsoportosítani. Ezt kihasználva léptek volna akcióba Budapesten, több helyütt bombákat robbantottak volna, majd átvették volna az irányítást a város fölött. Az ellenálló polgárok közül csak az orvosokat és tanárokat kímélték volna meg, illetve azokat, akik leteszik a fegyvert.⁴⁶ Fegyveres erők stratégiai felosztására két terv is készült: az első szerint egy-egy zászlóaljat küldtek volna a József telefonközponthoz (a mai Horváth Mihály térre), a Vilmos Főherceg laktanyához (a Róbert Károly körút és a Klapka utca között), a Ferenc József laktanyához (a Hungária körút és a Kerepesi út kereszteződésénél), a Citadellához, a Városparancsnoksághoz, a Rikó Művekhez,⁴⁷ a Budai Várba, a Mária Terézia laktanyához (a későbbi Kilián laktanya, a Ferenc körút és az Üllői út kereszteződésénél), a Ludovika Akadémiához, egy zászlóalj pedig tartalékként várt volna a bevetésre. A rendőrségi jelentés szerint a talált dokumentumon ezt később áthúzták, az új terv szerint két zászlóalj ment volna a József telefonközponthoz, egy a Vilmos laktanyához, két zászlóalj a Ludovika Akadémiához, egy a Rikó Művekhez, további egy-egy a Városparancsnoksághoz, a Citadellához, a repülőtérhez és a Mária Terézia laktanyához, egy zászlóalj továbbra is tartalékban maradt volna.⁴⁸

Miután a fennálló államrend elleni fegyveres szervezkedésről volt szó, Strache Gusztáv magyar királyi főügyész 1921. október 2-án rögtönítélő eljárás megindítását javasolta összesen 28 vádlott, köztük a Tóth fivérek és Hoffmann György ellen. „*A rendőrségen az őrizetbe vettek, különösen Tóth Istvánt, kegyetlenül megkínózták*” – olvashatjuk az életrajzban.⁴⁹ Hogy ez valóban megtörtént-e, ma már nehezen megállapítható, de kizárni nem lehet. Védőjük, dr. Földvári Béla indítványozta a bíróságon, hogy a nyilvánosság kizárásával hallgassák meg dr. Bauer Ernő rendőrkapitányt és Borostyán Albert detektív főfelügyelőt, ugyanis „*a vádlottak közül többen említést tettek, hogy a rendőrségen őket ütéssel és különféle*

45 Baranyát még 1918 november 13–14. folyamán szállták meg szerb csapatok, és a hamarosan megalakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé szándékozták tenni. Bár a trianoni döntés 1920. június 4-én Baranyát végül Magyarországnak ítélte, ebbe a délszláv vezetés nem nyugodott bele, és úgy vélte, a Horthy-ellenes magyar munkások körében támogatókra lelhet. 1921. augusztus 14-én kiáltották ki a Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaságot, amely azonban mindössze augusztus 21-ig állt fenn. *Szűts* 1991. 17–18, 153–197. o.

46 BFL 12445. 212. o.

47 Minden valószínűség szerint a Váci út 141. szám alatt működő Rico Kötszerművekről van szó. Időnként előfordult, hogy „Rikó” alakban szerepelt, így például a *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz* című évkönyvsorozat 1932–1933. évi kiadványának betűsoros tartalomjegyzékében is (XXIV. o.)

48 BFL 12445. 212. o. Kérdéses, hogy mennyire voltak reálisak ezek az elképzelések, figyelembe véve, hogy a letartóztatott csoporttagok létszáma alig haladta meg az 50 főt.

49 *Ács* 1968. 223. o.

módokon kényszerítették vallomástételre.⁵⁰ A nyilvánosság kizárására célzó indítványt a bíróság elutasította, arra hivatkozva, hogy a vádlottak „mindig a rendőrség atrocitásaival hozakodnak elő”, viszont az orvosi vizsgálat „semmilyen tünetét nem állapította meg annak, hogy a vádlottakat megverték, vagy kínozták volna.”⁵¹ Hoffmann György, akit az életrajz Vanke és Traub mellett a harmadik árulónak nevez, és aki a rendőrségi jegyzőkönyv szerint is arra készült, hogy a csoportot feljelenti a hatóságoknál,⁵² ugyancsak a vádlottak padjára került. Bauer Ernő rendőrkapitány a jegyzőkönyv alapján úgy nyilatkozott, hogy Hoffmann „bemondásai” annyira semmitmondóak voltak, hogy fennállt a gyanúja annak, hogy ezekkel csak a készülő „puccsról” próbálta elterelni a figyelmet.⁵³ Tóth István végig tagadta az ellene felhozott vádakát: „Valótlan, hogy ezeken az összejöveteleken fegyveres támadásról beszéltem volna, vagy úgy nyilatkoztam [sic!] volna, hogy a hatalmat erőszakkal fogjuk a kezünkbe ragadni és a mi uralmunk ellen töröket megsemmisítenénk.”⁵⁴

1921. október 13-án született meg a bírósági ítélet, amelyben Tóth Istvánt életfogytiglani fegyházbüntetésre és 10 évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélték. Az indoklás szerint: „A büntetés kiszabásánál a bíróság arra való tekintettel, hogy hasonló bűncselekmény miatt más ügyekben alkalmazott halálbüntetéssel a nyugalom és rend helyreállítására szükséges példát már megadta;⁵⁵ a legsúlyosabb és legtöbb tevékenységet kifejtett s így társai közül a büntetésre legméltóbb Tóth István vádlottra életfogytiglani, a kevésbé bűnös Babotán Kálmán, Koszorus Gábor, Lutz Antal és Vastag Imre vádlottakra pedig 10 évi fegyházbüntetés kiszabását tartotta bűnösségükkel arányosnak és egyéniségükhöz megfelelőnek.”⁵⁶ A vádlottak közül kilencet, így Hoffmann Györgyöt is felmentették, nyolcan letartóztatásban maradtak, és ügyüket a gyorsított bűnvádi eljárásra hivatott bírósághoz helyezték át (köztük volt Tóth Miklós is.) Ők végül az 1921. december 28-án kiadott „magas kegyelmi elhatározás”⁵⁷ alapján kegyelmet kaptak.⁵⁸

Érdekes adalék, hogy egy levéltári dokumentum szerint 1921. október 18-án megjelent a rendőrségen egy bizonyos Tóth Istvánné, üllői lakos: „[...] az elítélt Tóth Istvánnak ő a felesége, s így nincsen kizárva, hogy az elítélt Tóth István hamis személyi adatokat terjesztett elő a bűnvádi eljárás során, vagy pedig Tóth Istvánné szül: Mészáros Mária tévedésben lehet az iránt, mintha férje azonos volna az elítélt Tóth Istvánnal.”⁵⁹ Az iratban az is szerepel, hogy a tisztázás végett elküldték az asszonynak bírósági jegyzőkönyvet és a vádlott anyakönyvi kivonatát. Az ügy végkifejletéről nem

50 BFL 12445. 343. o.

51 BFL 12445. 343. o.

52 BFL 12445. 87–91. o.

53 BFL 12445. 344. o.

54 BFL 12445. 339. o.

55 Az indoklás feltehetően a népbiztos-perre utal, amelyben 1920 decemberében Ágoston Pétert, Bokányi Dezsőt, Haubrich Józsefet és Vántus Károlyt kötél általi halálra ítélték.

56 BFL 12445. 363. o.

57 A Horthy Miklós kormányzó által, karácsony alkalmával kiadott rendelet a *Budapesti Közlöny* szerint valójában 1921. december 22-én jelent meg, 66.900.1921 I. M. szám alatt. (*Budapesti Közlöny* 290. sz., 1921. december 24. 2. o.)

58 BFL 12445. 373. o.

59 BFL 12445. 367. o.

maradtak fenn dokumentumok, de feltételezhető, hogy a tévedésre gyorsan fény derült (az elítélt Tóth István ekkori feleségét Bogár Ilonának hívták.)

Fegyházbüntetése alatt Tóth István számos levelet írt családjának, ezek ma a Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményben találhatóak. Az iratanyag részét képezi egy engedélyszelvény⁶⁰ is, amely „kizárólag a Szerb-utcai és Markó-utcai fogházakban érvényes”, és Gallovits Jánosnének⁶¹ engedélyezi, hogy 1921. október 9-én beszéljen az elítélttel. A szelvény hátoldalán ceruzával írt feljegyzés olvasható: „1921. október 13-án lett a Pista elítélve életfogytig tartó fegyházra és 10 évi hivatal vesztésre, és aznap este lett ki véve a gyűjtőbe.” 1921. november 21-én Tóth István levelezőlapot⁶² adott fel a kőbányai gyűjtőfogházból, a címzett öccse, Tóth Béla és Gallovits Jánosné. Ebben arra kéri őket, hogy „Miklóst biztassátok és mondjátok, hogy vigyázzon az egészségére”, majd némileg szemrehányóan írja Bélának, hogy „vártalak, hogy bejössz beszélőre, de nem baj – csak az ügyemben járj el legalább.” Emellett az is kiderül, hogy időközben házassága is zátonyra futott: „Mi van a válópörömmel?” Majd arra kéri, vigyázzon a letétjeire, és küldjön be neki: „5 drb zárt lap 20 filléres és 80 fillér bélyeget mindegyikre. Tűt, feketecézernát, a borotva pengémet, két darab borotva szappant!”

A kért zárt levelezőlapot bizonyosan megkapta, november 30-án ugyanis már egy ilyenén írja sorait.⁶³ Természetesen leginkább arról érdeklődik, hogy „a Miklós ügye hogy áll?”, majd arra kéri Bélát, hogy a feleségét hozza be „beszélőre.” December 21-én kelt levelében,⁶⁴ amelyen feladóként mint „Tóth István repülő politikai fogoly” szerepel, boldog karácsonyt kíván családjának, „lehetőleg a Miklóssal addigra talán ő ottthon lesz.” Majd beszámol arról, hogy „én csak megvagyok valahogy az egyik fogamat már itt hagytam! A napokban húzták ki remélem, hogy a többire nem kerül a sor.” Végül kér további öt zárt levelezőlapot, és egy zsebtükröt.

1922. január 3-án írt levelében⁶⁵ már kifejezetten optimistán tekint a jövőbe. „Leveleteket megkaptam, végtelenül örülök, hogy Miklós végre odabaza van. Tebát mégis jobban múlt el a Silvester mint a karácsony. Nekem pedig egy nagy gonddal kevesebb! Így most már én is könnyebben töltöm el azt az időt, ami még hátra van. Írja a Miklós, hogy új perfelvétel lesz. Mi a manónak? Én igazán nem bánom, ha nem lesz! Az a fontos, hogy a Schlesinger⁶⁶ felvett a listába, és most már egy-két hónap ide vagy oda, nem számít.” Nem másról van itt szó, mint a Rigában 1921. július 28-án megkötött, második magyar–szovjet fogolycsere egyezményről,⁶⁷ amely alapján a Szovjet-Oroszországban rekedt, több tízezer magyar hadifoglyot hazabocsátották, cserébe a Magyarországon maradt csekély számú orosz hadifogolyért, és emellett

60 HTM KE 76.504.1/KE.

61 Bizonyára az édesanyjáról van szó, aki ekkor eszerint már nem id. Tóth István felesége volt.

62 HTM KE 76.505.1/KE.

63 HTM KE 76.506.1/KE.

64 HTM KE 76.507.1/KE.

65 HTM KE 76.508.1/KE.

66 dr. Schlesinger Móric, Szovjet–Oroszország berlini megbízottja 1921. szeptember 28-án érkezett meg Budapestre, azzal a feladattal, hogy személyesen vegye fel a kapcsolatot a fogolycsere lehetséges érintetteivel, és meggyőződjön arról, hogy valóban Oroszországba szándékoznak távozni. *Budapesti Hírlap*, 1921. szeptember 28. 215. sz. 4. o.; *Világ*, 1921. szeptember 28. 12. évf. 241. sz. 5. o.

67 Az első egyezményt 1920. május 29-én kötötték meg Koppenhágában.

a Tanácsköztársaság bukása után elítélt, több mint 400 magyar kommunista szabadulhatott a börtönből és távozhattott Szovjet-Oroszországba.⁶⁸ Január 25-én írt levelében⁶⁹ már türelmetlenül várja az egyezmény végrehajtását: „*Dr. Schlesinger megérkezett már hallottam, és most menjetek fel hozzá, sürgessétek meg az ügyemet hogy a legközelebbi transportok egyikébe bekerüljek.*” Kér további levelezőlapokat, az orosz szótárát, a „Romok” című könyvet,⁷⁰ „*de valahogy fűzzétek össze, hogy szét ne essen*”, továbbá „*ha ráértek vegyétek meg ezt a kis könyvet címe: 'Az emberek közötti különbségek',⁷¹ írta Rosseau [sic!] J. J. franciából fordította Bogdánfy Ödön 1905. Franklin Társulat kiadása ez egy olcsó kis könyv!*” Szabadulása azonban még váratott magára. 1922. március 3-án írt levelében⁷² ezt olvashatjuk: „*Hallottam, hogy a 10 éven felül ítélték természetesen politikaiak ki lesznek szállítva Oroszországba! Az én kiszállításom késbet már! Csak amit kértem fiúk, a kosaramat és okmányaimat tartsátok készen, hogy ha kell, hát ne legyen késedelem!*” Majd hozzáteszi: „*Valamire felhívom a figyelmeteket: Ha bárki akár levéllileg, akár küldöncz által akár részemre vagy nevemben valamit kér vagy valami elintézését kívánja tőletek, egyáltalán semmit ne tegyetek, mert én senkinek semmiféle megbízást nem adtam! Ha ilyen üzenet vagy levél jönne avval ne is foglalkozzatok! Oda pedig ne adjatok senkinek semmit! Én ha valamit akarok tőletek akkor saját kezűleg írok mindig! Ezt azért írom ne hogy beugorjatok valami trükknek, mert már történtek ilyen csalogók!*” Következő levele⁷³ április 4-én kelt, ekkor még mindig fogságban volt: „*Úgy ballatszik sajnos, én is el leszek szállítva /Vác vagy Szeged/ vidékre, hová azt még nem tudom, így azt sem, hogy mikor? [...] Ne költekezzetek, mást ne is küldjétek, mint kenyeret, szalonát (vagy hús féléit) és vörösbagymát néha egy kis sőt! Ez a fő, sütemény nélkül meg lehet élni, de kenyér nélkül nem. [...] De közben azért menjetek fel érdeklődni az Oroszországi szállításra vonatkozólag Dr. Schlesinger itthon van úgy tudom Pesten! Remélem nem sokára az is nyélbe lesz ütve!*” Testvéreit pedig összefogásra és egymás segítésére szólítja fel, „*csak kitartás, semmi sem tart örökké, ez sem!*” Május 9-én írt soraiban⁷⁴ leginkább fia, István hogyléte felől érdeklődik, majd testvéreitől egy latin szállóigével búcsúzik: „*'Sapientia sat' (az okosnak elég enynyi)*”. Május 16-án írt levelében⁷⁵ István nevelésére is tanácsokat ad, mely legyen „*erős, bátor, férfias*”, ugyanis „*a mai küzdelmes nehez életben csak józan gondolkodású és erős jellemű férfi állhatja meg a helyét. Természetesen a jó, szép és nemes iránti érzéseit is fejleszék és ápoljátok!*” De kitér saját művelődésére is: „*Legyetek szívesek küldjétek be az Orosz szótárt és ha nem sokba kerül Antiquáriumba vegyetek egy használt de jó*

68 Ennek ára azonban a magyar állampolgárság elvesztése volt. Sok esetben a jogi kérdésekben járatlan elítéltek ezzel nem voltak tisztában, amikor aláírták a jegyzőkönyvet. *Petrák* 2000. 35. o.

69 HTM KE 76.509.1/KE.

70 Minden bizsonnyal a francia filozófus, Constantin François de Chasseboeuf, Volney grófja (1757–1820) *Les Ruines, ou Méditations sur les révolutions des empires* („A romok: Elmélkedés a birodalmak átalakulásáról”) című, 1791-ben megjelent művéről van szó.

71 Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) francia filozófus 1755-ben megjelent művének eredeti címe *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* („Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alappairól.”) Tóth István ezek szerint komolyan foglalkozott világnézetének filozófiai síkjával is.

72 HTM KE 76.510.1/KE.

73 HTM KE 76.511.1/KE.

74 HTM KE 76.512.1/KE.

75 HTM KE 76.513.1/KE.

Orosz-magyar nyelvtant, hogy tanulbassak!” A fogolycsere-akció végrehajtása azonban továbbra is váratott magára: „Az én életem a legegyszerűbb amit el tudtok képzelni, csak a dátumok mutatják, hogy az idő múlik és minden nappal öregebbek leszünk de tapasztalatokkal is gazdagabbak szerencsére!”, írja június 13-án.⁷⁶ „*Én napjaimat tudományos művek tanulmányozásával töltöm, és így nem unatkozom, de azért ezek a perzselő júniusi napok elernyesztőleg, sőt szinte bántólag hatnak a szűklátókör és a négy fal által határolt, gondolatok által agyonzaklatott idegrendszerre! De nem baj, semmi sem tart örökké! [...] Megmondtátok Dr. Erdélyinek, hogy én velem még nem iratták alá azt a listát ami a transportban lévőkkel aláírtak nem tudom, hogy miért késik ez is?!*” Majd arra kéri családját, írjanak helyzetéről Alexander Károly sógornak Bécsben, „mert nekem nincsen itt elég bélyegű levélpapírom.” Június 30-án⁷⁷ azonban „végre elérkezett a várva várt óra a mai napon írtam alá a kiszállítási ívnek tehát megyek, és örülnöm kellene de sajnos az öröm az ember életében mindig bánattal keverve szokott megjelenni még ha nagy ritkán meg is jelenik!” Feleségére azonban nincs túl sok jó szava: „*Én nem írok az asszonynak külön levelet mert képes letagadni hanem ennek a másik felére írok és ti adjátok át neki egy borítékban!*” (Ez az írás sajnos nem található meg a fennmaradt dokumentumok között.) Július 3-án, édesanyjának írt levelében⁷⁸ is kitér erre a kérdésre, és kifejti aggodalmát fia, István sorsa iránt: „[...] a fél levelet annak az asszonynak kellett írnom, hogy végre diüllőre jutassam a Pityuka ügyét is. Azért írtam így, hogy a fiúk kézbesítsék mert másképen még letagadja, hogy írtam neki! Ha pedig ez nem használna, úgy a gyermeket hozzátok el, hogy vasárnap behozzátok beszélőre és többet ne adjátok ki a kezetekből senkinek, ha pedig erőszakoskodnak zavarják el a fiúk! [...] A gyermek fiú és az én nevemet viseli tehát törvény szerint is engem illet!” Családjának a lelkére köti, hogy semmi trükknek ne dőljenek be, és hogy mindenképpen váltsák ki a kis István születési bizonyítványát, mert akkor nem veheti már el tőlük senki. „*Én most már ismét kimegyek Oroszországba és így nem tudok másképp intézkedni, de onnét majd küldök nektek pénzt, hogy fedezni tudjátok azokat a költségeket melyek már bizonyára jól felszaporodtak!*” A levél másik részét öccsének címezte, és felsorolja, mi mindent hozzanak majd magukkal, amire szüksége lesz: „*a tárcámat a tartalmával ami benne volt, a recepteket és csak a Pityuka születési kivonatát vegyétek ki mert ara nektek lesz szükségetek az anyakönyvi kivonat kiváltásánál!*”⁷⁹ *A gép terveimet és a fényképeket az idegen nyelvű szaklapokat (aviatikait) a magyart ne, azt tegyétek el! 1 orosz nyelvtant és a szótárat ezt ha lehet még előbb is beküldhetitek. 1 nagyobbfajta noteszt vagy füzetet /A Galovits Pistának lesz, majd küldök érte valamit./ 1 inget lehetőleg gallérral olyasmint mint ez a flanel. 1 alsónadrágot, a zsebkésemet, egy kistükröt, a ceruzáimat, az összes iratomat és okmányaimat és a névjegyeimet.*”

76 HTM KE 76.514.1/KE. Az egyezményt az eredeti tervek szerint 1921 végéig kellett volna végrehajtani, ez azonban megvalósíthatatlannak bizonyult, elsősorban azért, mert a magyar hadifoglyok jelentős része Szovjet-Oroszország rendkívül távoli vidékein – Szibériában, Turkesztánban, az orosz távol-keleten – volt szétszórva. Másrésztől a magyar kormányzat is bonyolult taktikázásba kezdett, attól tartottak ugyanis, hogy a kicsereélhető kommunisták „elfogynának”, mielőtt még minden magyar hadifoglyot szabadon bocsátottak volna. *Petrák* 2000. 36–37. o.

77 HTM KE 76.515.1/KE.

78 HTM KE 76.516.1/KE.

79 Így maradhatott fenn ez a már említett dokumentum (HTM KE 76.502.1/KE) a család birtokában.

*Tóth István
és felesége,
Mária, 1927
(HTM
Fotóarchívum
20220/Fk)*

Érdekes darabja az anyagcsoportnak magyarországi fogságának utolsó emléke, Mooré Károly gyűjtőfogházban szolgáló református lelkész Tóth István édesanyjának címzett levele, 1922. augusztus 1-jén.⁸⁰ Az első sorokból kiderül, hogy egy válaszlevél van szó, és a lelkész sajnálatát fejezi ki, hogy nem tudott segíteni: „Igyekeztem a kimenésről lebeszélni, de nem erősködhettem, mert tudom, mily becses a szabadság különösen a fiatalembernek!” Majd így folytatja: „Fija, az én Tóth István atyámfia jó! Fiatal lelke csak a szépet, az igazságot keresi – még nem találta meg –, így tévedett arra az útra, amely mindnyájunknak oly sok szenvedést és egy kétségbe esett válást, de a jövő bizonytalanságát is szereztte meg! – De jó fiú! Érdeklődött minden után; bitoktatás alatt az evangélium hús-cseppjeit szomjú lélekkel itta – lelkét sokszor kitárta és sok mindenről el is vitatkoztunk, ami annyival jobb, örövendesebb is volt, mert tapasztaltam, hogy nem fanatikus, inkább félre vezetett, szerencsétlen ember. Nekem megígérte, hogy új otthonában nem politizál, hanem a produktív munka által fogja boldogságát, jövőjét felépíteni! – Legutoljára tőle bucsuztam; kisleány arcát mutatta, édesanyját, övéit említette, részben reám bízta! Fogadják üdvözlését én tőlem is! Én megáldottam; Isten áldását kértem reá! Jó fiú! Kinek egyik utolsó szava az volt, hogy szerencsétlen hazánk integritásáért fog dolgozni új otthonában is! Isten kísérje; Isten áldja őt!”

Tóth István 1922. július 23-án hagyta el Magyarországot Szovjet-Oroszország felé, a hatodik csereszállítmány keretében; a hosszú utazás során kitűnt képességeivel és német nyelvtudásával. Rigában ismerte meg későbbi második feleségét, Dovcsák Antal⁸¹ lányát, Máriát.

80 HTM KE 76.517.1/KE. Az életrajzban ez a dokumentum említés szintjén sem szerepel, aminek több oka is lehet: könnyen elképzelhető, hogy Tóth István családja jobbnak látta, ha ezt a levelet az ismert politikai körülmények között nem mutatja meg Ács Tibornak; de az is lehetséges, hogy a kötet szerkesztői döntöttek úgy, hogy az esetleges problémákat megelőzendően kihagyják a tanulmányból.

81 Ács 1968. 225. o. Dovcsák Antal (1879–1962), a Tanácsköztársaság alatt a szociális termelés egyik népbiztosa, majd Garbai Sándor elnök helyettese volt. A Peidl-kormányban 1919. augusztus

Moszkvában Mosolygó Antallal együtt belépett az Oroszországi Kommunista Pártba, augusztus 24-én pedig a Vörös Hadsereg Légi Flottájának Hadirepülő Iskolájában folytatta elméleti és gyakorlati képzését. De Havilland⁸² és Fokker⁸³ típusú repülőgépekkel kellett repülési feladatokat végrehajtania. Mindez nem bizonyult egyszerűnek, a repüléstechnika sokat változott az első világháború óta, és orosz nyelvismerete is meglehetősen hiányos volt; ennek ellenére sikerült megfelelnie az elvárásoknak, és kiképző pilóta beosztást kapott.⁸⁴ A frissen megalakult Szovjetunióból 1923. február 20-án írt levelében⁸⁵ először annak a reményének ad hangot, hogy ezen sorai végre eljutnak családjához, ellentétben korábbi leveleivel, amelyekre hónapok óta hiába várt választ. Élénken érdeklődik hogylétük felől, majd kitér magára is: „*Én elég jól érzem magamat, még mindig abban az állásban vagyok amelyben voltam, a fizetésemből elég jól kijövök úgy hogy egyelőre itt maradok, a nyelvet amely különben elég nehéz már kezdem elsajátítani. A kosztal egy kis baj van, a mi gyomrunk más konyhához van szokva, de ezen úgy segíünk, hogy magunk főzünk magunknak! Az időjárás elég jó dacára a nagyon hideg télnek, a felszerelésem kitűnő így nem nagyon érzem a hideget! Egyébként az élet itt elég változatos, vannak klubjaink ahol össze szoktunk jönni úgy szórakozás mint tanulás céljából.*”⁸⁶

Egy dátum nélküli, de feltehetően ekkoriban írt levelében⁸⁷ szabadkozik, hogy korábban nem számolt be elég részletesen új életkörülményeiről: „*[...] most lehetőleg kipótolom. Én ismét repülök, az itteni legfelső repülő iskolánál egyenlőre, javadalmazásom teljes ellátás, ruha és lakás, beleértve a többi mellékes dolgot is. A lakásom a belváros közepén egy csinos szobából és előcsarnokból áll, (itt mindenhol még a legkülső részén is a városnak villany világítás van), úgy, hogy a nagy lakáshiány mellett elég jól lakom.*”⁸⁸ *Elfoglaltságom a késő esti órákig tart és bizony az egyetlen szabad napom a vasárnap is le van kötve, ha meg akarom nézni és ismerni azt a rengeteg műalkotást, szobrokat képeket ami itt fel van halmozva! [...] A nap itt reggel két órakor kel fel, és fél tizenkettőkor nyugszik le nyáron, tehát sötét csak két és fél órát van naponta és ez is átmenet nélkül van, öt perc alatt teljes sötét lesz és tíz perc alatt világos. Sajnos ez csak 3 hónapig van így, mert október elején minden átmenet nélkül egyszerre tél van 10–15°*

1–6. között az ipari és kereskedelemügyi miniszteri posztot töltötte be. 1920. december 27-én gyűjtőfogházba került, majd a fogolycsere-akció során 1922-ben ő is elhagyta Magyarországot, a Szovjetunióban azonban csak rövid időt töltött, 1924-től Ausztriában telepedett le, ahol ezt követően az osztrák vas- és fém munkás szakszervezetben dolgozott. *Magyar Nagylexikon* 6. k. 756–757. o.; *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. k. 393. o.; *Társadalmi Lexikon*. 132. o.

82 A brit repülőgyártó cég nem sokkal korábban, 1920-ban alakult meg. Azt nem tudjuk, hogy Tóth István a gép mely típusával repült.

83 Az Anton Herman Gerard Fokker (1890–1939) által 1912-ben, Berlinben alapított repülőgépgyár 1919-től Hollandiában működött, egészen 1996-ban bekövetkezett csődjéig. A Fokker vadásziparrepülő, különösen a D.VII és a háború végére továbbfejlesztett változata, a D.VIII rendkívül hatékonyak bizonyultak, az ellenséges pilóták „repülő borotvapengéknek” (*Fliegende Rasiermesser*) nevezték őket. *Kens – Müller* 1966. 82–83. o.

84 *Ács* 1968. 225–226. o.

85 HTM KE 76.522.1/KE. Ebből a levélből az életrajzban is olvashatunk idézeteket: *Ács* 1968. 225. o.

86 A beilleszkedés és a nyelvtanulás elősegítésére több magyar klubot is létrehoztak, az elsőt a moszkvai Voroncovo Polje-i emigránsházban. *Petrák* 2000. 127. o.

87 HTM KE 76.521.1/KE. *Ács* Tibor szerint a levél 1923 nyarán kelt. *Ács* 1968. 226. o.

88 Tóth István képzett pilótaként nyilvánvalóan kivételezett helyzetben volt, az emigránsok többsége nagyon nehezen jutott lakhatáshoz.

Tóth István (első sor, balról az ötödik) szovjet repülősök között, 1922 után
(HTM Fotóarchívum 20216/Fk)

*bideggel és térdig érő hóval, szóval mikor lefekszel este, még jóformán nyár van és mire felébredsz, már nyakig vagy a télben! Így megy ez április közepéig 20–25° hideggel és óriási hóval, ekkor beáll az olvadás és 8–10 nap mulva ragyogó nyár van forrósággal. Itt se ősz, se tavasz nincsen, a fák négy nap alatt teljesen zöldek.*⁸⁹

Beszámol arról, hogy a város körüli erdőket rendszeresen ellepik a kirándulók, sportolók és tornászok, „férfiak, nők, gyermekek, zenével, rövid torna nadrágban és torna trikóban, mezétláb, mint egykor Spártában, szemképrázatúan pazar színekben vonulnak fel az országutakon ezrével és kint óriási térségeken mindenféle gyakorlatokkal ejtik ámulatba a többi kirándulót. Bizony itt most mindenki sportol, tornászik mint a görögök. A Moskva folyó pedig ott folyik el az erdő alatt és végig a legjobb strand fürdő, kitünő homokkal a partján. [...] Én is kijárok vasárnaponként fürdeni egész nap mint egy vadember úszónadrágban vagyok és le is sültem úgy mint egy zulukaffer, és most elég jól érzem magamat, megedződik az ember és jobban bírja majd

89 Tóth István ebben a levelében egyértelműen Moszkváról ír, nyilvánvaló azonban, hogy az itt leírt klimatikus viszonyok nem jellemzőek az orosz fővárosra, sokkal inkább a sarkvidéket idézik. Nem zárható ki, hogy egy észak-országi városban is eltöltött némi időt, amiről említést ugyan nem tesz, de az ottani zord időjárás maradandó nyomot hagyott benne. Lehetséges megoldásként a Petrográd közelében található Gatscina (oroszul Гатчина, 1923–1929 között Троцк [Троцк]), majd 1944-ig Krasznogvargyejszk [Красногвардейск]) merülhet fel, ahol 1910-ben Oroszország első katonai repülőtere és pilótaképző iskolája létesült, és a következő években a repüléstechnika egyik központjává vált, így nem lenne meglepő, ha Tóth István itt is tartózkodott volna. A város az 59° északi szélességi fokon fekszik, ahol a leírt szélsőséges éghajlat teljesen elképzelhető.

ismét a 20–25°-os telet! De a fizikai torna mellett van itt szellemi torna is elég, vita es-télyek, tudományos felolvasások, óriási könyvtárak ahol a könyvek milliói vannak a világ minden nyelvén! Képtárak, én megnéztem még a télen egy párat, de persze fogalmatok sincsen a méreteiről, hát bizony 5 vasárnapon jártam oda reggel 9 órától délután 4-ig és még így sem tudtam két-három percnél többet időzni egy kép előtt. Rengeteg kép a világ minden nagy festőjétől és szobrok a legjobb szobrászoktól, mennyi tanulnivaló és látnivaló!” Családját is igyekszik biztatni: „[...] tudom nehéz a megélhetés de ez a rossz gazdasági helyzet miatt a többi államokban is fennáll, de jelek vannak rá, hogy javulni fog, ha nem is hamar. Amerikában pl. újra megindult az építkezés és az ipar óriási lépésekkel törtet újra előre!⁹⁰ És ez át fog barapózni lassan Európára is! Tehát csak kitartás!” Végül fiáról érdeklődik: „Hát az én édes kicsi fiacskám, hogy van? Mit csinál? Talán jár iskolába? Hol? Úgy szeretném már őt is látni, ha van fénykép róla küldjete egyet! Őszre szeretném kibozatni.”

1923. december 10-én hallunk újra Tóth Istvánról:⁹¹ „Ismét hosszú idő óta nem kapok tölletek egy sort sem, noha én havonta megpróbálkozom, hogy leveleimet hozzá-tok jutassam és várom rá a választ, de hiába! ... Én itt élek még mindig Moszkvában, meglehetősen jó lakásom van a belvárosban, munkabeosztásom igénybe veszi az egész napomat /:pilóta vagyok:/ esténként pedig tanulok vagy feljárom a klubbunkba /:itt mindenki intenzív társadalmi életet él:/ A nyelvet már meglehetősen beszélem és amellet németül is kell beszélni /:itt nagyon sok a német:/ eleinte bizony nebezen ment az orosz nyelv, nebezebb mint a német, ráadásul még a betűk is mások!” A kulturális élet továbbra is lenyűgözi: „Ezen a télen már elmegyek a nagyoperába⁹² amely világhírű, az énekkar 180 tagból áll a zenekar 85-ből, ilyen énekesekkel csak Olaszország dicsekedhetik, képzeljete el egy 'Mignon'-operát⁹³ amelyben világhírű énekesek énekelnek!” Ismét említi a gazdag képtárakat, „találtam Munkácsy Mihálytól is képet benne!”⁹⁴ A közállapotokról is szinte idilli benyomásaink támadhatnak. „A megélhetés elég olcsó, pláne a kenyér és a bús! 1 font bús 400 rubel /:1 font 42 dgr. 2,5 font 1 kgr:/ 1 kgr bús 1000 rubel /:1000 rubel ¼ Dollár:/ 1 font fehér kenyér 120 rubel. A rubázat az már drágább mert a legtöbb szövet még külföldről jön, de már több rubagyarat helyezte üzembe így előreláthatólag az is olcsobb lesz nemsokára! [...] Ebben a légkörben mindent objektívebben lehet megfigyelni!”⁹⁵ Közli az örömhírt új házasságáról is, „a feleségem, 17 éves, házias, tanult, szorgalmas magyar lány nagyon jól főz és ami a legfontosabb teljes lelki harmóniába élünk amit csak tanult nővel lehet!”

90 A kapitalista amerikai ipart illető elismerő szavak is arra utalhatnak, hogy Tóth Istvánt nem győzte meg maradéktalanul a marxizmus, és viszonylag differenciáltan tudta szemlélni a világeseményeket.

91 HTM KE 76.523.1/KE.

92 A moszkvai Nagyszínház (Большой театр) az orosz opera- és balettművészet nagy hagyományú intézménye.

93 Ambroise Thomas (1811–1896) operája Johann Wolfgang von Goethe (1710–1782) „Wilhelm Meister tanulóévei” c. fejlődésregényén alapszik.

94 Minden bizonnyal a Tretyakov Galériáról (Третьяковская галерея) van szó.

95 Szovjet-Oroszország gazdasági helyzete valójában egyáltalán nem volt túl fényes ebben az időben: 1920-ban a nagyipari termelés hetede, a mezőgazdaságé kevesebb, mint kétharmada volt a háború előtti időknek, és nemcsak a ruházat volt hiánycikk, hanem a fűtőanyag és az alapvető élelmiszerek is. *Petrák* 2000. 107. o.

*Tóth István
szovjet
repülő tiszti
egyenruhában,
1925. április 6.
(HTM
Fotóarchívum
55248/Fk)*

Az elkövetkező másfél évből nem maradtak fenn levelek. Ács Tibor tanulmányából tudhatjuk meg, hogy az 1. számú Felsőfokú Vörös Hadirepülő Iskola 1924. július 22-én Tóth Istvánt végzett hallgatónak nyilvánította, majd ezt követően augusztus 28. és szeptember 27. között elvégezte a szerpuhovi⁹⁶ Légiharc és Bombavetés Felsőfokú Katonai Repülőiskolájának 12. tanfolyamát. 1924. szeptember 27-étől másodosztályú parancsokként szolgált a nyugati katonai körzet légi flottájánál, 1924. október 6. és 1925. február 17. között a 15. önálló felderítő

⁹⁶ Szerpuhov, oroszul Cepnyxos Moszkvától nagyjából 90 kilométerre délre, az Oka folyó partján fekszik, a szovjet időkben ipari központtá épült ki.

repülőosztálynál, végül 1925. március 1-én Vityebszkbe⁹⁷ helyezték át a 4. önálló felderítő repülőosztagba.⁹⁸ Innen írta következő levelét fiának címezve 1925. július 26-án:⁹⁹ „Édes kicsi fiacskám Pityuka! Örömmel olvastam a Lajos bácsi leveléből, hogy te milyen jó bizonyítványt kaptál! [...] Ha apus most otthon lenne sokszor-sokszor megcsokolna téged érte, de így csak a levélben küld neked sok-sok pusztit. [...] ha pedig a Miklós bácsi valamit magyaráz vagy mesél neked figyelj rá mert így tanulsz olyasmit is amit az iskolában nem hallasz.” November 25-én írt, meglehetősen hosszú levelében¹⁰⁰ összegzi addigi tapasztalatait a szovjet mindennapokról: „Ezt a levelet kívánságotokra az itteni dolgok leírására szentelem, hogy magatok alkothassatok véleményt az otthoni újságok kacsabíreivel szemben. Tehát kezdjük a politikán, amennyire ez érdekel benneteket. Oroszország egyetlen politikát folytat, a béke politikáját az összes államokkal szemben, ennek eredménye, hogy angol, német, amerikai az utóbbi időben már francia és olasz nagy kereskedelmi és ipari vállalatok tesznek ajánlatokat kereskedelmi koncessiók megkötése érdekében, mert áru és iparcikkeik számára jó piac lenne Oroszország. [...] A belső gazdasági élet megindulásával megindult a külkereskedelem is, és ma már az orosz kereskedelmi flotta hajói Délamerikáig járnak nem is számítva, hogy az összes balkán államot petroleummal és benzinnel mi látjuk el, sőt nem kivétel még Amerika sem, amelynek nagy petroleum trösztjeivel szemben óriási konkurencia a minőségben sokkal jobb, árban pedig olcsóbb orosz petroleum, nyefte, ahogy oroszul hívják! De nem csak nyefte meg külföldre, hanem tojás, sajt, vaj, gabona, cigaretta, gyufa, konzerv, halféle és sok értékes prém. A magántulajdon visszaillesztéséről szóló dolog mese, ugyanúgy a zavargásokról szóló is. [...] Az élet a békebeli normális élet, mindenki dolgozik, tanul, szabadidejében sportol, szórakozik, minden nyitva mindenki előtt. [...] Rendezett parkok, sétaterek melyeken egész nap hallgatható a nagy hangerősítővel felszerelt rádiókat, híreket külföldről, belföldről, este pedig a Berliini, Londoni vagy Moszkvai nagy operák előadásait, mindezt teljesen ingyen. [...] A városi élet természetesen szintén más mint nállunk otthon volt, itt az emberek későbbben fekiúsznak le este, tehát későbbben is kelnek fel reggel. A gyárakban a munka 8–9 orakkor kezdődik, az élelmiszerüzleteket 8–9-kor nyitják déli 1-kor zárják majd ismét 3-tól 7-ig nyitva vannak, a cukrázdákat este 12-kor egyes nagy élelmiszerüzleteket ahol mindent vehetsz éjjel 2-kor zárják. Mit csinálnak az emberek ilyen késő ideig gondoljátok valószínűleg? Megmondom tanulnak, tudományos esti előadásokon vagy klubokban, színházakban szórakoznak. Ez nem csak a nagyok közt megy így, az iskolában vannak napjai a hétnek, mikor esténként külön kultúrelőadásokat tartanak a gyermekek részére, amelyekről pötyömnyi apróságok éjjel 12-kor mennek haza vígan tárgyalva a hallottakat, egyedül minden szülői felügyelet nélkül, és soha egynek sem történik semmi baja sem! [...] A gyermeknevelésre itt nagy súlyt fektetnek, és az itteni gyerekekben nincsen nyoma sem a mi gyerekeinknél található szolgatempó,

97 Vityebszk, oroszul Витебск, beloruszul Віцебск (Vicebszk) városa a Nyugati-Dvina partján fekszik, ma Fehéroroszország északkeleti részén található, nem messze az orosz határtól. Fontos vasúti csomópont, a térség ipari és kulturális központja volt.

98 *Ács* 1968. 226. o. Az életrajzban 1926. március 1-je szerepel, ez azonban minden valószínűség szerint csak gépelési hiba.

99 HTM KE 76.524.1/KE.

100 HTM KE 76.525.1/KE. Ebből a levélből Ács Tibor is hosszabban idéz.

alázatoskodás, kéznyalogatás stb. [...] Az üzletek zsufolásig vannak árúval, vebetsz mindent amire csak szükséged van, még hozzá nem drágán.” Érdekességként említi, hogy a Szovjetunióban a nők az utcán is dohányoznak, továbbá hogy az oroszok mindig és mindenhol teát fogyasztanak. Úgy látszik, Tóth István valóban jól érezte magát új hazájában, és a munkáját is szívesen végezte: „Foglalkozással megvagyok elégedve a munkaidőm a munka beosztástól függ, néha bizony több napig is repülök valamire de a visszatérés után jut elég idő a pihenésre is!” Majd helyre tesz egy tévedést is: „Apropos – a feleségemről pedig, hogy ne legyetek tévedésben, megírom a Béla tévedett, mert ő sohasem volt a repülőgépgyárban hivatalnoknő, hanem az egész család az édesapja után jött ide ki, aki épenúgy került ide mint én! Nem régen a család visszament Bécsbe csak a feleségem és nővére aki szintén férjnél van egy magyarnál Moszkvában maradtak itt.” Öccsének, Lajosnak azon terveit, miszerint külföldre szeretne költözni, így kommentálja: „Nem tudom, hogyan gondol a Lajos olyasmire, kimenni amint írja Dániába meg Svédországba, hát talán ott tárt karokkal várnak a külföldiekre? Pláne aki még a nyelvükön sem tud? Vagy tán ott nincsen munkanélküliség? Debogy nincsen!” Végül pedig arra kéri családját, szerezzenek be neki néhány szakkönyvet: „[...] legyetek szívesek megnézni néhány könyvkereskedést, főleg az Erzsébet körút 35. sz. alattit ahol részletes műszaki könyvjegyzék van és leírni a könyvek címét megjelenését /: dátum: / íróját és árát mégpedig a következő könyvekre vonatkozólag: *Aviatika. Repülőgépek, repülőmotorok szerkesztése, leírása stb. Aviatikai térképtan, iránytűk stb. kezelése, használata. 'Aeronavigácia' könyv a repülési távolságok kiszámításáról /: esetleg más címen: / 'Az aviatika szerepe a háborúban' stb. szóval az aviatika összes ágával foglalkozó könyvekről. Ezen kívül a rádiótelefon alapismereteiről, valamint egy Rozsnyai-féle magyar-orosz nyelvtanról /1000 szó szisztem, kb. 72 lecke: /.”¹⁰¹*

Öccsének, Lajosnak külön levelet írt 1926. március 10-én¹⁰² a külföldi terveivel kapcsolatban. Itt arra kéri, legyen türelemmel, de biztosítja arról, intézkedik az ügyében, és hogy apósánál, Dovcsák Antalnál Bécsben átmenetileg szállást találhat. Július 26-án jelentkezik utoljára Vityebszkből.¹⁰³ Ebben a levelében további adalékokat szolgáltat mindennapi életéhez: először is tisztázza, hogy Vityebszk „akkora mint Pozsony, élénk kereskedelmi pont villamossal, színházakkal, mozikkal stb. tehát nem falu ahogy gondoltátok. [...] Altalában mióta az ezüstpénz forgalomba került az árak estek úgyhogy már körülbelül a régi békeidőbeli áraknál tartunk. Közben minden épül és szépül, az 5–6 évvel ezelőtt lezajlott viharos idők¹⁰⁴ nyomai már alig látszanak. Sajnos néktek fogalmatok sem lehet az egész nagyszerű átalakulásról és bizony nem csak a határok választják el ezt a földet a többi országtól, de egy egész világ! Ami pedig az új generációt illeti /: a gyermeknevelés itt az első helyen áll: / arra csak annyit, hogy amíg mindenfelé elég sanyarú életet él az úgynevezett 'aranyifjúság' addig itt élet és munkakedvel teli 'acélifjúság' nevelődik!” Egy néprajzi kitérőn keresztül az orosz ruházatkodási szokásokról is ismerteket szerezhetünk, ezen belül is külön kiemeli a „gimnasztorkát”: „Egy ingszabású bluz

101 A Rozsnyai Károly által kiadott „Rozsnyai nagy nyelvmesterei” című könyvsorozat azt ígérte a címlapjain, hogy alkalmas „bármely nyelv alapos elsajátítására tanító nélkül.”

102 HTM KE 76.526.1/KE.

103 HTM KE 76.527.1/KE.

104 Az orosz polgárháborúra (1917–1922) utal.

*Tóth István és felesége, Moszkva, 1928
(Fényképrészlet, HTM Fotóarchívum
56224/Fk)*

amelyet kabátként viselnek egy szíjjal a derékon átkötve nem kell bozzá se kezellő se nyakkendő se fehérgallér, ez készül vékonyabb vagy vastagabb szövetből esetleg bársonyból, igazán praktikus viselet!” Tóth István szemmel láthatólag humorérzékét se vesztette el a távolban: „Természetesen azért rendelbetsz a legutolsó francia vagy angol divat szerinti öltönyöket, azonkívül cipőket is, mindenestre a csizma a kedveltebb valószínűleg az éghajlat miatt is azonkívül azokkal sokkal fájóbban lehet rálépni a külföldi diplomaták lakcipőbbe bujtatott tyukszemére!” Mindennapjaikról így ír: „Mi itt a napot négy részre osztjuk mégpedig munka, tanulás, szórakozás és pihenés. A két elsőt elvégezzük este 8ig, 8 után kezdődik a másik kettő. Hogy az otthon töltött esték ideje is kellemesebb legyen vettem egy jó kis öreg hegedűt, úgy, hogy az otthoni szép nóták sem felejtődnek el. Itt az elterjedt hangszer a balalajka, gitár, mandolin, amit az oroszok nagyszerűen kezelnek énekelve hozzá úgy, hogy esténkint a Dvinán csónakázva az ember akár Velencébe képzelheti magát! [...] Az elmúlt héten repültem le a századik órát vagyis a búszeredik kilométert Oroszországban. Most volt itt egy óriási távrepülés valószínűleg hallottatok róla, Moszkvából-Pekingbe 7000 klmtr, Mongolián, a Góbi sivatagon keresztül! Nagyszerű eredménnyel!”

A múzeumi anyagcsoportban található egy levél feleségétől, Máriától is.¹⁰⁵ Sajnos sem feladási hely, se dátum nem szerepel rajta, de a tartalom alapján feltételezhető, hogy ez is Vityebszkben keletkezett: „Kedves Mama! Mindazokra a kérdésekre amelyekre a Pityu nem tud válaszolni és amelyek Ő szerinte nőknek való téma én próbálok felelni. Ezen a vidéken az időjárás nem valami kedvező a gyümölcs és zöld félékre. A nyár itt ugyanis nagyon rövid és nem olyan jó meleg napsütéses hanem inkább esős, mert ere felé sok folyó és tó van. Gyümölcsök közül itt nagy mennyiségben körte, alma, szilva, málna, földieper, biszke és ribizli van, másfajta gyümölcs itt nem terem meg. Zöldség félékben még nagyobb a hiány pld. zöldpaprikát, zöldbabot, spenotot, karalábét egyáltalán nem látni csak Moszkvában. [...] Gyümölcsöt sem úgy főznek be az oroszok mint mi, hanem a következő képen: (pld. málnát, földiepret) este

Tóth István Moszkvából hazaküldött képeslapjai (HTM 76.467.1–76.472.1/KE)

a gyümölcsöt át kell válogatni, óvatosan nehogy a gyümölcs összetörjön, ezután jól be kell cukrozni és másnapig állni hagyni. A főzéshez ugyanannyi cukor kell mint gyümölcs, lassú tűznél kell főzni de nem szabad keverni, hab képződik a tetején amelyet le kell szedni. [...] Ezt a befőttet eszik az oroszok a teáboz, cukor, citrom és rum helyett, a rumot azt külön isszák. [...] Kifőtt tésztát az oroszok nem csinálnak, ellenben nemzeti tésztájuk a bussal, rizszel, tojással és káposztával töltött kelt tészta amelyet olajban sütnék ki.¹⁰⁶ [...] A divatról annyit írhatok, hogy lépést tart a nyugatival avval a különbséggel, hogy az örületek le vannak tompítva. A divat dámák ugyanis itt már megszűntek és excentrikus öltözékek csak a színpadon láthatók.”

Az év végén Tóth István ismét Moszkvába került, ahol a Repülőakadémián folytatta továbbképzését. Erre az időszakra tehető hat képeslapjának megírása, amelyeken moszkvai motívumokat láthatunk: a Sztrasztnaja teret,¹⁰⁷ a Megváltó tornyot,¹⁰⁸ a Kremlt, a Szépművészeti Múzeumot, a Boldog Vazul-székesegyházat és a Szverdlov-teret.¹⁰⁹ Ezt követően a Vörös Hadsereg Főcsoportfőnöksége a 22. repülőszázad 3. osztágának parancsnokának nevezte ki, és Taskentbe,¹¹⁰ majd onnan Afganisztánba irányította.¹¹¹

106 A *pirog* nevű ételről van szó.

107 A mai Puskin tér.

108 Oroszul Спасская башня, Tóth István „Húsvéti torony”-nak fordította. HTM KE 76.468.1/KE.

109 Ma Színház tér. A képeslapokat fiának, Istvánnak írta, hátoldalukon többek között olyanokat olvashatunk, hogy „Üdvözlét Moszkvából”, vagy „Kis fiacskám! Légy sokat a jó levegőn és igyál sok tejszót és hallgass a Miklós bácsiékra. Legközelebb megint küldök szép lapokat.” Feladási dátum öt lapon szerepel: három 1927. december 30., kettőn 1928. február 1.

110 A mai Üzbegisztán fővárosa, ekkor a Szovjetunió része.

111 *Ács* 1968. 227–228. o.

A későbbi időkben ellenségessé váló szovjet–afgán viszony ebben az időben még meglehetősen jó volt. A tengerpart nélküli, soknemzetiségű¹¹² ország a Hindukus-hegységnél hosszú évtizedeken keresztül ütközőállam volt a Közép-Ázsiát bekebelező Orosz Birodalom és a mai Pakisztán területét is uráló Brit-India között. A térség fölötti befolyásért folytatott „nagy játszma-
nak”¹¹³ máig látható nyoma az „afgán ujjnak” is nevezett *Vabán-korridor*, egy nagyjából 300 kilométer hosszú, alig pár tucat kilométer széles sáv Afganisztán északkeleti részén, amely a mai Tádzsikisztán és Pakisztán közé ékelődve választotta el az egykori két nagyhatalmat. A Brit Birodalom három háborút is vívott Afganisztán meghódítására (1839–1842, 1878–1880, 1919. május–augusztus), de fegyverzeti és létszámbeli fölénye ellenére sem tudott tartós sikert elérni a szívósan ellenálló lakossággal szemben. Habibulláh Kán, Afganisztán emíre (uralkodott: 1901–1919) az első világháború alatt ügyes diplomáciával megőrizte országa semlegességét. Meggyilkolása után harmadik fia, Amánulláh Kán¹¹⁴ (uralkodott: 1919–1928, 1926-ig emírként, utána királyként [*sab*]) a harmadik brit–afgán háború után, az indiai Ravalpindiben¹¹⁵ 1919. augusztus 8-án megkötött szerződésben visszaszerezte országa teljes függetlenségét.¹¹⁶ Mélyreható, gyökeres változásokat hozó reformokat léptetett életbe: betiltotta a rabszolgaságot, lehetővé tette a nőknek a nyilvános életben való részvételt, szekuláris iskolákat nyitott fiúknak és lányoknak egyaránt, felépítette Kabul első és mai napig is egyetlen operaházát, határozott lépéseket tett a korrupció ellen, és török segítséggel átszervezte a hadsereget. 1923. augusztus 9-én elfogadták Afganisztán első alkotmányát. A Szovjetunió több okból is törekedett a jó kapcsolatokra: egyrészt azt remélte, hogy ez segítségére lehet az uralma alá hajtott közép-ázsiai muszlimok megbékéltetésében, másrészt szeretne volna csökkenteni a brit befolyást a térségben. Amánulláh radikális reformjait a városi fiatalság örömmel fogadta, de az ország már részeiben komoly ellenállást váltottak ki, amit csak tetéztek az újonnan kivetett adók és a törzsek autonómiájának megnyirbálása.¹¹⁷ A harcias pastu *mangal* törzs 1924-ben fegyveres felkelést robbantott ki Paktiában¹¹⁸ az emír ellen, amit a gyenge afgán hadsereg csak nagy nehézségek árán tudott leverni.¹¹⁹

A harmadik brit–afgán háború során több légitámadás érte Afganisztánt. 1919. május 19-én, 20-án és 24-én a brit Királyi Légierő 31. százada Dzsallálabádot

112 „Afgánnak” valójában csak a pastuk tekintik magukat, akik több mint 40%-kal az ország legnagyobb népcsoportját alkotják. Nagyjából 27% a perzsa nyelvű tádzsikok aránya, 9% az ugyan-csak perzsa nyelvű, de mongol származású hazaráké, és a türk üzbégek is 9%-át adják a lakosságnak. Ezen kívül számos más népcsoport is megtalálható az országban, többek között türkmének, beludzsok és nurisztániak. Ez az etnikai sokszínűség a mai napig is számos konfliktus forrása.

113 Az angol nyelvű szakirodalomban: „The Great Game.”

114 Arab írással *أمان الله خان*

115 A város ma Pakisztánban található, közvetlenül a főváros, Iszlámábád mellett.

116 *Balland I/5*.

117 Az újabb kutatások szerint ezek voltak a felkelések valóságos okai, és nem elsősorban a nyugati mintára végrehajtott szociális reformok. *Poullada I/9*.

118 Tartomány Afganisztán délkeleti részén.

119 *Balland I/5*. Ez volt az úgynevezett Hoszt-felkelés (*Khost Revolt.*) Hoszt ekkor még nem volt önálló tartomány, Paktia részét alkotta.

Tóth István kabuli háza az utca felől nézve (HTM Fotóarchívum 20224/Fk)

Tóth István kabuli házának kertje, 1928 (HTM Fotóarchívum 20223/Fk)

és Kabult bombázta, Handley Page V/1500 típusú nehézbombázóval.¹²⁰ Afganisztán külügyminisztere, Mahmud Tarzi¹²¹ a szovjet kormánytól kért segítséget, az oroszországi polgárháború miatt azonban nem járt sikerrel. 1921. február 28-án Amánulláh barátsági szerződést kötött Szovjet-Oroszországgal. Júliusban az emír ígéretet kapott arra, hogy hadserege számára repülőgépeket fognak biztosítani, ezek szeptemberben vonaton meg is érkeztek Termez határvárosába: egy Farman HF.4, egy Nieuport 24 és egy kétüléses Sopwith 1½ Strutter.¹²² Mivel Afganisztánban nem léteztek vasútvonalak, a gépeket darabokban, lovakon, tevéken és elefántokon szállították Kabulba. A szovjetek műszaki személyzetet is biztosítottak, és mire a repülőek november 7-én célba értek, egy hangár is felépült. 1922. április 1-jén két további Nieuport gépet szállítottak Afganisztánba. Az emír Olaszországgal és Németországgal is kapcsolatba lépett további gépek beszerzése érdekében, 1924 augusztusában pedig Brit-India kormányzatától vásárolt kettő darab kétfedeles Bristol Fighter repülő.¹²³ Az elsődleges „beszállító” azonban továbbra is a Szovjetunió maradt, ahol több tucat afgán pilótaspiráns is tanult a repülőiskolákon. 1928 folyamán összesen 16 darab Polikarpov R-1 repülőgép érkezett a Szovjetunióból Taskenten keresztül Kabulba.¹²⁴

Tóth István tehát komoly feladatok előtt állt, amikor repülőoktatóként a számára teljesen ismeretlen kultúrájú Afganisztánba került. Sajnálatos, hogy ebből az időből mindössze egy levele maradt fenn. Nem szerepel rajta feladási dátum, de a tartalomból kiderül, hogy 1928 szeptemberében írta. A levelektől elkülönítetten beletárazott borítékok¹²⁵ alapján legalább egy másik levelet is írt Kabulból 1928. augusztus elején, ez azonban a múzeumi gyűjteményben nem fellelhető. Tóth István utolsó fennmaradt soraiban így ír élményeiről:¹²⁶

„A levegő elég ritka ugy, hogy reggelenként el-elered az ember orra vére. Augusztus végéig 50–60° melegek voltak most szeptemberben végre egy kicsit enybiült a forróság. A város dacára magas fekvésének elég poros, színbáznak híre sincsen, egyetlen mozi volt az is légett 4 hónappal ezelőtt és most akarják újra építeni. Kulturéletet

120 *Andersson* Part 1. A támadások okozta anyagi kár ugyan nem volt jelentős, de komoly pszichológiai hatást fejtett ki.

121 Mahmud Tarzi (1865–1933) író és politikus, a reformista „ifjú afgánok” mozgalmanak vezéralakja, a nyugati modernizáció és az iszlám összeegyeztethetőségét hirdette. *Schinasi*: Tarzi.

122 *Andersson*: Part 1. A francia Farman HF.4 már ekkor is elavult géptípusnak számított (a világháború alatt a Farman-gépeket esetlen formájuk miatt „mechanikus tehéneknek” is nevezték), és lázadók rövid időn belül lelőtték. *Bowen* 1993. 28. o. Az ugyancsak francia Nieuport 24 együléses vadászgép volt, az 1916-ban hadrendbe állított, gyors manőverezési képességeiről elhíresült Nieuport 17 továbbfejlesztett változata. Tüzerejét a Maxim-géppuska mintájára készült brit Vickers-géppuska adta. A Sopwith 1½ Strutter brit kétfedelű vadászbombázó is kiállta a világháború próbáját, és megbízható gépnek számított. *Kens – Müller* 1966. 39–42, 138. o.

123 *Andersson*: Part 1. A gépek alsó szárnyaira méretes arab betűkkel felfestették a *takbirt*, az iszlám egyik legfontosabb alaptételét: الله أكبر *Allah akbar*, „Isten a legnagyobb.” Ez később minden afgán repülőgép szárnyát díszítette.

124 *Andersson*: Part 1. A Polikarpov R-1 a brit Airco DH.9a kétfedelű könnyűbombázó szovjet másolata volt.

125 HTM KE 76.530.12/KE, HTM KE 76.530.14/KE.

126 HTM KE 76.528.1/KE. A levél egy „fordíts!” jellel kezdődik, nincs benne megszólítás, így szinte biztos, hogy az első oldal elveszett.

Tóth István felesége és kislánya Kabulban (HTM Fotóarchívum 20222/Fk)

élni bizony itt nem igen lehet, egyetlen szorakozás vagy a konzulátuson levő klubunk esténként, vagy a környéken lévő nyaralóbhelyek látogatása. Hogy sok mindenről fogalmatok legyen leveleimben fogok küldeni felvételeimből néhányat, amelyről látbatjátok majd Kelet 'csodáit'! Én már voltam két hétig Afganisztán határ részén is pont India határán sőt a levegőből láttam magát Indiát is jobban mondván egy részét! Az emberek itt turbánban járnak a nők pedig egészen le vannak fedve úgy, hogy még az arcuk sem látszik. Én itt mint repülőtanár dolgozok, tanítom az afgánokat repülni, a kész pilótákat pedig gyakoroltatom, néhány évet valószínűleg itt fogok tölteni! Mi mindnyájan egészségesek vagyunk a kis Juliska¹²⁷ is még eddig elég jól bírja a klímát! Írjatok magatokról bővebben és minél előbb, csókolunk mindnyájatokat sok szeretettel Pista, Mariska és Juliska.” Ács Tibor életrajza szolgáltatja azt a további adatot, miszerint 1928. június 16-án de Havilland gépével a Híndukus-hegység 5500 méteres csúcsai fölött is átrepült, amit „repülői pályafutásának legnagyobb teljesítményének” nevez.¹²⁸

Tóth István Kabulban élt, ahol – mint leveléből is kiderül – egy időre a családja is meglátogatta. Közvetlen környezetét meglehetősen kevés személy, nagyjából egy tucat szovjet pilóta, szerelő és megfigyelő alkotta, a kis kommunista közösségben párttitkári feladatokat is ellátott. De jó kapcsolatokat ápol

127 Minden bizonnyal a második feleségétől született lányáról van szó.

128 *Ács* 1968. 228. o. Ehelyütt ugyan 1929. június 16-a szerepel, de ez nyilvánvalóan csak elgépelés, Tóth István ekkor ugyanis már nem élt.

Gyerekek Kabul utcáin (HTM Fotóarchívum 56231/Fk)

Tóth István (középen) afgán tisztek társaságában, 1928 (HTM Fotóarchívum 20219/Fk)

a helyiekkal is: „[...] nagyon népszerű volt az Indián típusú¹²⁹ oldalkocsi motorke-rékpárral közlekedő, magyar nemzetiségű, szovjet állampolgárságú repülőoktató.”¹³⁰ A súlyos feszültségekkel terhelt országban azonban Tóth István nem sokáig folytathatta békés oktatói tevékenységét.

Amánulláh sah 1927–1928 folyamán hét hónapos utazást tett Európában és a Közel-Keleten, amely során komoly hatást gyakoroltak rá Kemál Atatürk és Reza sah reformjainak eredményei.¹³¹ Visszatérése után ezért újult erővel látott neki az afgán társadalom átalakításához, többek között betiltotta a többnejűséget, a közéletben szigorú szekularizációt hirdetett, előírta európai öltözködés viselését és fellépett a családi kapcsolatokon alapuló hatalomszerzések ellen. A sebtében bevezetett újabb reformok azonban a korábbinál is nagyobb ellenállást váltottak ki mind a törzsek, mind a mollák¹³² körében. A felkelést a *sinvári* pastu törzs robbantotta ki 1928 novemberében a kelet-afganisztáni Nangarhár tartományban, ahol megtámadták Dzsálálábádot. (Minden valószínűség szerint a brit titkosszolgálatnak is szerepe volt a lázadás kitörésében.)¹³³ A mollák trónbitorlónak és az iszlám ellenségének kiáltották ki Amánulláhot, a felkelés egyre nagyobb méreteket öltött Afganisztán keleti részén, a hadsereg pedig sorozatos vereségeket szenvedett. A lázadók elleni harcban az uralkodó a még mindig kezdetleges állapotban lévő légierijében bízott. Így Tóth István ismét harci bevetésre indult. Gépét egy alkalommal több találat is érte, de ekkor még siklórepüléssel sikerült épségben földet érnie.¹³⁴

December folyamán Amánulláh helyzete egyre kilátástalanabbá vált. A brit támogatást élvező lázadók egy tádzsik kalandor, Habíbulláh Kalakáni¹³⁵ (1891–1929) vezetésével már Kabult támadták.¹³⁶ Tóth István utolsó óráit Ács Tibor így írja le: „Tóth István motorke-rékpáron robogott ki a tűz alá vett repülőtérrre, hogy a kapott tájékoztatás alapján más repülőtérrre mentse át a gépeket a lázadók elől. Lett származású megfigyelőjével indult 1928. december 15-én életének utolsó repülésére. Kis magasságban, a völgyben levő repülőtérről, emelkedés közben érte a halált okozó fejlődés. Az életét kioltó golyót a Kabult koszorúként övező hegyekről adták le, és a vezető nélkül maradt gép a repülőtérről nem messze lezuhant. Az odaszaladók már

129 Az amerikai gyártmányú, később legendássá váló *Indian* motorke-rékpárokat az antant országok nagy mennyiségben használták az első világháborúban.

130 *Ács* 1968. 228–229. o.

131 Mint ismeretes, Musztafa Kemál Atatürk (1881–1938) Törökországban radikálisan szekuláris modernizálást hajtott végre. Reza Pahlavi sah (1878–1944) Iránban hasonló reformokat vezetett be.

132 A *molla*, vagy más átírásban *mullab* (arab írással ملا) muszlim vallás- és jogtudósok tiszteletbeli címe.

133 *Ács* 1968. 229. o.; *Balland*: I/5.

134 *Ács* 1968. 229. o.; *Balland*: I/5.

135 حبيب الله کلکانی, ismertebb nevén *Bacsi-szakau*, „egy vízhordozó fia.”

136 Amánulláh 1929. január 14-én Kabulból Kandahárba menekült. Féltestvére, Inájatulláh Kán (عنایت الله خان) mindössze három napig, január 17-ig ült Afganisztán trónján, amelyet elűzése után Kalakáni foglalt el. A rablóvezérből királlyá vedlett tádzsik kalandor azonban hamarosan elvesztette a britek támogatását, akik 1929. október 16-án Amánulláh korábbi hadügyminiszterét, Mohamed Nádír sahot (محمد نادر شاه) uralkodott: 1929–1933) segítették a trónra; Kalakánit november 1-jén kivégezték. *Balland*: I/5.

*Tóth István
(jobbra)
Afganisztánban
repülőgépe mellett.
(HTM
Fotóarchívum
56226/Fk)*

*nem tudtak rajta segíteni, de megfigyelőjét súlyos égési sebekkel borítva kibúzták a lángoló roncsok közül.*¹³⁷

A magyar internacionalista Tóth István így végül a szovjet légierő pilótájaként, az afgán sah védelmében vívott háborúban halt hősi halált. Kabulban, a Szovjetunió felé vezető országút 6-os kilométerkövénél helyezték végső nyugalomra. Második lánya néhány héttel halála után, 1929. január 9-én született meg és emlékére az Avieta nevet kapta.¹³⁸

Mint ahogy arról már korábban is említés történt, Diószegi István több újságkivágot is átadott a Hadtörténeti Múzeumnak. A gyarapodási naplóból az derült ki, hogy a Pesti Hírlap, a Népszava, Az Est és az Esti Kurír 1928. december 5. és 1929. január 24. között megjelent cikkeiről van szó. Indokoltnak látszott abból kiindulni, hogy ezek elsősorban Tóth István haláláról beszámoló hírek

137 *Ács* 1968. 229. o.

138 *Ács* 1981.

lehetnek. Az említett időszakra vonatkozó újságcikkek áttekintése után azonban kiderült, hogy bár számos alkalommal foglalkoznak az afganisztáni eseményekkel, Tóth István neve egyszer sem jelenik meg, és azt se említik, hogy magyar pilóta vesztette életét a harcokban. Az *Est* december 19-ei száma így vezeti fel az eseményeket: „*Afganisztánban veszedelmessé vált az európaiak helyzete. A külföldi kolónia a követségekre menekült. – A ma reggeli lapok jelentik, hogy Afganisztánban a forradalom Amanullah király ellen lángra lobbant, a hadsereg nagyrésze csatlakozott a zendülőkhez és a felkelő törzsek már Kabul, a főváros közelében járnak, sőt a király is a királyné elmenekült Kabulból. Az afgán fővárosban tudvalevően számos európai család él s ezeknek sorsa most bizonytalan, sőt aggasztóvá vált.*”¹³⁹ Egy nappal később: „*Afgán papok és szovjetügynökök bujtogatnak. Angol repülőgépek indultak Kabulba. [...] A katonaság ugyanis hetek óta nem kapott zsoldot és ezért a fanatikus papoknak könnyű a dolguk.*”¹⁴⁰ 22-én: „*Azt is jelenti az orosz hírforrás, hogy az afgán hadirepülők között, akik a lázadókra bombákat hajigáltak, több orosz pilóta is van.*”¹⁴¹ A politikai helyzet egyre átláthatatlanabbá vált, ennek megfelelően az egyik nap a felkelőket, másnap már az uralkodót látták a győzelem kapujában: „*Bombayben a legvadabb hírek keringenek az afganisztáni lázadásról. Amanullah király a királynéval és néhány megbítt emberével a főváros közelében egy erődbe menekült, miniszterei állítólag cserben hagyták [...] a hadsereg csapatainak legnagyobb része elpártolt a királytól.*”¹⁴² Három nappal később már ezzel a címmel tudósít az újság: „*Amanullah leverte a forradalmat – Kabulban teljes a rend*”,¹⁴³ 29-én: „*Amanullah csapatai kiszorították a fővárosból a lázadókat – A kabuli angol követség tűz alatt állott*”,¹⁴⁴ 1929. január 4-én pedig: „*Amanullah teljes győzelmet aratott, de engedményeket tesz. [...] Amanullah máris elrendelte a néhány hónappal ezelőtt megnyitott kabuli felső leányiskola bezárását. [...] A király beleegyezett abba is, hogy újból fölállítsák a főnemesek tanácsát, amelyben valamennyi afgán törzs a törzsfőnök által van képviselve.*”¹⁴⁵ Január 9-én az újság már következő kérdést teszi fel: „*Ki az afgán forradalom titkos vezére? – Lawrence*¹⁴⁶ *ezredes vagy Trebitsch-Lincoln.*”¹⁴⁷ [...] *Kabulban elfogták Lawrence angol ezredesét, akit*

139 *Az Est*, 1928. december 19. 19. évf. 287. sz. 14. o.

140 *Az Est*, 1928. december 20. 19. évf. 288. sz. 6. o.

141 *Az Est*, 1928. december 22. 19. évf. 290. sz. 5. o.

142 *Az Est*, 1928. december 22. 19. évf. 290. sz. 5. o.

143 *Az Est*, 1928. december 25. 19. évf. 292. sz. 12. o.

144 *Az Est*, 1928. december 29. 19. évf. 294. sz. 4. o.

145 *Az Est*, 1929. január 4. 20. évf. 3. sz. 5. o. Itt minden bizonnyal a *zsírka* (pasztu nyelven چركه) nevű, több évszázados múltra visszatekintő intézményéről van szó.

146 Az „Arábiai Lawrence” néven elhíresült Thomas Edward Lawrence-ről (1888–1935) van szó; több jel is utal arra, hogy valóban lehetett szerepe az afganisztáni eseményekben. *Barmazid* 2015; *Bond* 2012.

147 Trebitsch-Lincoln Ignác (1879–1943) Nagy-Britanniától az Egyesült Államokon át Kínáig számos országot bejárt magyar kalandor és ügynök volt, aki több ország – így Németország, Nagy-Britannia, Kína és Japán – titkosszolgálatának is dolgozott; Rejtő Jenő (1905–1943) róla mintázta elhíresült „Buzgó Mócsing” nevű figuráját. A Magyar Életrajzi Lexikon a kérdéssel kapcsolatban csak annyit jegyez meg némileg bizonytalanul, hogy „*állítólag szerepe volt 1929-ben Aman Ullab afganisztáni uralkodó megbuktatásában*” (911–912. o.) Gömöri Endre újságíró (1922–2007) behatóan foglalkozott Trebitsch-Lincoln életével, de nem említi, hogy köze lett volna az afganisztáni eseményekhez. Mint ahogy az újságcikkben is olvasható, fia kivégzése után (1926. március) buddhista szerzetesként visszavonult a világtól. Az ezt követően megjelenő,

a forradalom támogatásával gyanúsítanak. Lawrence a háború alatt tűnt fel, amikor az angolok megbízásából fellázította az arab törzseket Törökország ellen. A háború után Lawrence ezredes leköszönt rangjáról, lemondott kitüntetéseiről és Indiába költözött. Később ismét felvetette magát a brit hadseregbe és most az angol katonai légi flotta kötelékébe tartozik. Szerepét egyelőre nem tisztázták az angol hatóságok. Más verziók szerint viszont Trebitsch-Lincoln, a híres kalandor áll az afgán forradalmi mozgalom mögött. Trebitsch-Lincoln, aki már a legkomplikáltabb kémiszolgálatokat végezte a különböző országok számára, aki résztvett a berlini Kapp-puccsban¹⁴⁸ és volt már kínai mandarin¹⁴⁹ is, már évek óta visszavonultan él. Amióta fiát, aki féltékenységből megölte a menyasszonyát¹⁵⁰ Angliában, halálra ítélték és kivégezték, Trebitsch-Lincoln egy ceyloni buddhista kolostorba vonult vissza, mint szerzetes. Néhány hónap óta nem tartózkodik Ceylonban s egyesek tudni vélik, hogy álrubában, álnév alatt Afganisztánban él s a lázadók vezérével tart fenn érintkezést.¹⁵¹ Január 18: „A kormányhű csapatok döntő vereséget szenvedtek s most már bizonyos, hogy a hónapok óta dúló polgárháború a lázadók teljes győzelmével fog végződni. A felkelők vezére, Szaku basa, hír szerint királlyá akarja koronáztatni magát, amely esetben Amanullah bátyja, Inayatullah király is kénytelen lesz követni öccsét a száműzetésbe.”¹⁵² Január 24-én végül a következőkről számol be Az Est: „Habibullah diktatúrája az afgán lakosság körében egyébként egyre nagyobb ellenszenvet vált ki. Bizonyos körökben különösnek tartják, hogy Habibullah uralma első napján mingyárt megkettőzte a katonák zsoldját, és nem tudják megérteni honnan volt ehez pénze. Ily körülmények között meglehetősen valószínűnek látszik az a verzió, hogy az angolok a diktátort anyagilag is támogatják.”¹⁵³

A Múzeumban őrzött dokumentumok betekintést engednek abba is, hogyan viszonyult a későbbiekben a kommunista rendszer Tóth István emlékezetéhez. Öccse, Tóth Lajos a következő levelet¹⁵⁴ kapta 1964. november 6-án Szerényi Sándortól (1905–2007), az MSZMP KB Kegyeleti Bizottságának vezetőjétől: „Kedves Tóth elvtárs! F. év november 4-én kelt levelét, melyben fivére Tóth István emlékének megfelelő módon történő megőrkötését kérte, megkaptam. A Párttörténeti Intézet foglalkozni fog az adatok ellenőrzésével, majd a Kegyeleti Bizottság dönteni fog e kérdésben. A döntésről Tóth elvtársat értesíteni fogom.” Ugy látszik azonban, a kérést elutasították, vagy talán nem is született döntés. Majdnem két évvel később, 1966. augusztus 26-án, Varga János az MSZMP KB nevében ismét ígéretet tesz

különféle sajtóhírek felforgató tevékenységéről jórészt inkább a fantázia szüleményei lehettek. *Gömöri* 1985. 272–282. o.

148 A Wolfgang Kapp (1858–1922) közigazgatási tisztviselő vezette puccsot 1920. március 13-án robbantották ki egykori katonák a Weimari Köztársaság ellen, a kísérlet azonban alig öt nap alatt megbukott. Trebitsch-Lincoln szerepéről bővebben: *Gömöri* 1985. 157–190. o.

149 Polgári állami tisztviselő.

150 Fia, John Lincoln valójában nem a menyasszonyát ölte meg, hanem egy ismerősét, Edward Richards jómódú sörgyári ügynököt, akihez egy társával betört londoni lakásába, majd a kialakuló dulakodás során lelőtte. *Gömöri* 1985. 270–272. o.

151 *Az Est*, 1929. január 9. 20. évf. 7. sz. 8. o.

152 *Az Est*, 1929. január 18. 20. évf. 15. sz. 5. o.

153 *Az Est*, 1929. január 24. 20. évf. 20. sz. 3. o.

154 HTM KE 76.533.1/KE. A Tóth Lajos által írt levelek sajnos nincsenek a Múzeum birtokában.

Tóth Lajosnak:¹⁵⁵ „Kedves Tóth elvtárs! Érttesitem, hogy Biszku¹⁵⁶ elvtársához intézett, fivérével kapcsolatos beadványát az illetékes pártszervek megvizsgálják, s az ügyben a szükséges, indokolt intézkedéseket meg fogják tenni.” 1967. április 2-án végül Tóth Lajos egy egész ígéretcsokrot kapott Szerényi Sándortól:¹⁵⁷ „Kedves Tóth elvtárs! Örömmel közlöm Önnel, hogy fivérének, Tóth István emlékének megörökítése ügyében végre megtörtént a végleges döntés. Ezek szerint a folyó év és a jövő év során egész sor intézkedés történik. Az előkészítő munkálatok már folyamatban vannak. Egyebek között a 'Forradalmár katonák arcképcsarnoka' című kiadványban a Hadtörténeti Intézet megjelenteti életrajzát. Halálának 39. évfordulója alkalmából /1967 decemberében/ a 'Repülés' c. folyóiratban nekrológ jelenik meg. 'Magyar repülők a Szovjet Hadsereg légierijében' c. tanulmányban, amely 1968-ban a Hadtörténeti Közleményekben jelenik meg, tevékenységének ismertetése méltó helyet kap. A KISZ KB gondoskodni fog arról, hogy felvegyék nevét a névadók sorába és vagy egy KISZ szervezetet, vagy egy Uttörő csapatot, vagy egy Repülő Clubot fognak elnevezni róla. Életrajzát a 'Névadóink' c. kiadványban is megjelentetik és az Országos Légvédelmi Parancsokság egyik laktanyáját el fogják nevezni róla. A Szovjet Légierők Napja alkalmából özvegyével riportot fognak készíteni, amelyet a 'Néphadsereg' c. lapban jelentenek meg. Amint látja, a probléma helyes megoldást nyer. Kérem, hogy a fentiekről Tóth elvtárs özvegyét szíveskedjék értesíteni.”

Érdekes sorra venni, hogy ezen ígéretekből mi valósult meg. A „Forradalmár katonák arcképcsarnoka” nyilván azonos a „Forradalmárok, katonák” című 1968-as kiadvánnyal, amelyben az Ács Tibor által írt életrajzot publikálták. Más a helyzet a „Magyar repülők a Szovjet Hadsereg légierijében” című tanulmánnyal. A Hadtörténelmi Közlemények valamennyi, 1967 óta megjelent számának áttekintése után megállapítható, hogy ez a tanulmány sosem jelent meg, és más, Tóth Istvánnal foglalkozó írást sem találtam intézményünk folyóiratában. Hasonló a helyzet az özvegyével készített riporttal, amelynek a „Néphadsereg” hasábjain kellett volna helyet kapnia, és amelynek ugyancsak nem találtam nyomát. Igaz ugyan, hogy ebben az újságban jelent meg Ács Tibor másik, már említett életrajzi írása, azonban csak 1981-ben, tehát tizenhárom évvel az ígért időpont után; ráadásul ez az év nem köthető sem Tóth István születésének (1894), sem halálának (1928) évfordulójához. További kérdéseket vet fel, miért 1967 decemberére, halálának 39. évfordulójára ígértek nekrológot a *Repülés* folyóiratba, és nem egy évvel későbbre, amely kerek évforduló lett volna. Ez azonban csak elméleti kérdés: a *Repülés* 1967. és 1968. évfolyamainak áttekintése után ismét azt kellett megállapítanom, hogy az ígért nekrológ sem jelent meg. Nehezebb feladatnak bizonyult annak a kiderítése, hogy neveztek-e el Tóth Istvánról laktanyát, repülő klubot vagy egyéb szervezetet. Mivel sajnos nem létezik ezekről átfogó jegyzék, csak feltételezésekkel élhetünk. Több minden is amellet szől, hogy ez nem történt meg: egyrészt az a tény, hogy a korábban tett ígéretetek közül is mindössze egy valósult meg; másrészt nem volt jellemző, hogy ilyen gyakori

155 HTM KE 76.534.1/KE.

156 Biszku Béla (1921–2016) 1962 és 1978 között az MSZMP KB titkára volt.

157 HTM KE 76.535.1/KE.

nevű, kevéssé ismert történelmi személyekről nevezzenek el néphadseregi lakatnyákat vagy szervezeteket.¹⁵⁸

Mit mondhatunk végül mindezek alapján Tóth Istvánról? Megállapíthatjuk, hogy egy meglehetősen ellentmondásos személyiségről van szó, aki – munkás, baloldali családi háttérrel rendelkezve – egyrészt szerepet vállalt a rövid életű Tanácsköztársaságban, és annak bukása után valamiféle forradalmi tevékenységre készült – hogy mennyire radikálisra és erőszakosra, azt az ismertetett levéltári források alapján nem ítéltethetjük meg egyértelműen. Másrészt viszont leveleiből azt láthatjuk, hogy folyton kereste a szépet az életben, a művészetet és a kultúrát, úgy fiatalkorában, mint a fogházban és később a távoli Afganisztánban is. Ugyanezt a kettőséget fedezhetjük fel Mooré Károly lelkész levelében, amely szerint nem csak a marxizmus, hanem a Biblia tanításai is élénken foglalkoztatták. Korának egyik legnagyobb és leggyorsabban fejlődő vívmánya, a repülés iránt tanúsított lelkesedése is arra ösztönözte, hogy folyamatosan tanuljon és képezze magát. Hogy az általunk ismert leveleket, amelyekben oly idillikus képet fest a korai Szovjetunióról, mennyire befolyásolta a cenzúra, és hogy milyen szinten figyelték meg őt és családját, nem tudhatjuk. Vélhetően mindez közrejátszhatott abban, hogy – miként láthattuk – emlékét nem ápolták túlzottan a rendszerváltás előtti évtizedekben sem, túl sok lehetett az a mozzanat életében, ami nem tette alkalmassá az ideális „szocialista hősnek.” Fia, Diószegi István talán éppen efelett érzett csalódásában ajándékozhatta 1976-ban Tóth István hagyatékát a Hadtörténelmi Múzeumnak; és ennek köszönhetően nyílt arra lehetőség, hogy most, immáron ideológiai megkötések nélkül, új megvilágításban mutathassuk be eme hősi halált halt magyar pilóta nem mindennapi életútját.

158 Ehelyütt köszönöm a Hadtörténelmi Levéltár munkatársának, Dr. Solymosi József főlevéltárosnak a kérdésben nyújtott segítségét. Érdekes adalék, hogy Tóth István nevével a rendszerváltás után a *Honismeret* folyóirat 1994-es évforduló-naptárában találkozhatunk még egyszer, amelyben mint „műszerész-technikus, pilóta” szerepel. *Honismeret*, 1993. 21. évf. 6. sz. 92. o.

Irodalomjegyzék

A Galambtól... 2010.

A Galambtól a Griffmadárig. A magyar katonai repülés 100 éve. Szerk. Szabó József. Budapest, 2010.

Andersson Part 1.

Andersson, Lennart: The First 30 Years of Aviation in Afghanistan. Part 1. <http://www.artiklar.z-bok.se/Afghanistan-1.html> (Megtekintés: 2017. január 13.)

Ács 1968.

Ács Tibor: Tóth István. In: *Forradalmárok, katonák.* Szerk. *Hetés Tibor.* Budapest, 1968. 219–229. o.

Ács 1981.

Ács Tibor: Egy elfelejtett hős nyomában. Néphadsereg, 1981. június 6. 23. szám, 12. o.

Balland I/5.

Balland, D.: „Afghanistan X. Political History.” In: *Encyclopædia Iranica, I/5,* 547–558. o. <http://www.iranicaonline.org/articles/afghanistan-x-political-history> (Megtekintés: 2017. január 8.)

Barmazid 2015.

Barmazid, Khan: Lawrence of Arabia in Waziristan. Khyber.org, 2015. április 10. http://www.khyber.org/history/a/lawrence_of_arabia_in_wazirist.shtml (Megtekintés: 2017. február 12.)

Bond 2012.

Bond, Xiao Wei: What was Lawrence of Arabia doing in Afghanistan? Untold lives blog, British Library, 2012.08.16. <http://blogs.bl.uk/untoldlives/2012/08/what-was-lawrence-of-arabia-doing-in-afghanistan-.html> (Megtekintés: 2017. február 12.)

Bowen 1993.

Bowen, Ezra: Kampfflieger des Ersten Weltkriegs. Bechtermünz, 1993.

Csonkaréti 2008.

Csonkaréti Károly: A császári és királyi légierő. Debrecen, 2008.

Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1931–1932. évre. VII. évfolyam III–IV kötet. Szerk. *Kallós János.* Online elérés: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KompaszGPT_1931-1932_03-04/?pg=0&layout=s (Megtekintés: 2017. február 19.)

Gondos – Nagy – Pap – Hatala – Bálint – Magó 2015.

Gondos László – Nagy András – Pap Péter – Hatala András – Bálint Ferenc – Magó Károly: Repülőászok 1914–1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia legsikeresebb légjárói és felszerelésük. Budapest 2015.

Gömöri 1985.

Gömöri Endre: Az igazi Trebitsch. Budapest, 1985.

Hajdu 1968.

Hajdu Tibor: Az 1918-as Magyarországi Polgári Demokratikus Forradalom. Budapest, 1968.

Hajdu 1990.

Hajdu Tibor: A köztársaság kikiáltása. *História*, 1990. 12. évf. 5–sz. 6. 39–40. o.

Kens – Müller 1966.

Kens, Karlbeinz – Müller, Hanns: Die Flugzeuge des Ersten Weltkriegs 1914–1918. München, 1966.

Magyar Életrajzi Lexikon.

Magyar Életrajzi Lexikon. I–II. kötet. Budapest, 1967, 1969.

Magyar Nagylexikon.

Magyar Nagylexikon. 1–19. kötet. Budapest, 1993–2004.

Nagyvárad – *Szabó – Winkler* 1986.

Nagyvárad Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László: Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Budapest, 1986.

Petrák 2000.

Petrák Katalin: Magyarok a Szovjetunióban 1922–1945. Politikatörténeti Füzetek XVI. Budapest, 2000.

Poullada I/9.

Poullada, L. B.: „Amānallāh.” In: *Encyclopædia Iranica*, I/9, 921–923. o.

<http://www.iranicaonline.org/articles/amanallah-1892-1961-ruler-of-afghanistan-1919-29-first-with-the-title-of-amir-and-from-1926-on-with-that-of-shah> (Megtekintés: 2017. január 13.)

Schinasi: *Tarzi*.

Schinasi, May: „Tarzi, Mahmud.” In: *Encyclopædia Iranica Online*. <http://www.iranicaonline.org/articles/tarzi-mahmud> (Megtekintés: 2017. január 13.)

Szűts 1991.

Szűts Emil: Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság. Pécs, 1991.

Társadalmi Lexikon.

Társadalmi Lexikon. Szerk. *Madzsar József*. Budapest, 1928.

Units of the k. u. k. Luftfabrtruppe (LFT) 1914–1918.

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk/lft.htm> (Megtekintés: 2017. február 8.)

FROM THE RIVER PIAVE TO KABUL: ADDITIONAL DATA
TO ISTVÁN ANDOR TÓTH'S (1894–1928)
LIVELY BIOGRAPHY

The study's purpose is to introduce internationalist István Andor Tóth's biography with the assistance of documents from the Military History Museum and the Budapest City Archives, based on a renewed and wider research. The leftist István Tóth with a working class background served as a field pilot during the First World War, then he was sentenced to life imprisonment in 1921 for his illegal communist activities; he was accused of leading the "Hungarian Communist Central Committee", which prepared an armed coup against the Horthy regime. It is shown by his later letters sent from the prison that he was a rather conflicted man vividly interested in religion, culture and art besides Marxism. Due to the Hungarian-Soviet prisoner exchange agreement in 1922 he was moved into Soviet Russia where he started a new life. He enlisted into the Red Army and carried on with his pilot training in Moscow then in Vitebsk. He went to Afghanistan in 1928 and participated in the establishment of the Afghan Air Force, commissioned by the Soviet leadership. Amanullah Khan, the Shah of Afghanistan (1919–1928), following the example of the Turkish Atatürk was carrying out radical social and economical reforms, restricting the tribes' autonomy which resulted in armed rebellion. István Tóth received a fatal wound during an air mission on the side of the Shah on 15 December 1928. The article publishes most of István Tóth's existing photos, also touching upon the remembrance of his conflicted personality and how posterity relates to it.

VOM PIAVE BIS KABUL: BEITRÄGE ZUM WENDUNGSREICHEN LEBENSWEG
VON ISTVÁN ANDOR TÓTH (1894–1928)

Ziel der Abhandlung ist, den Lebensweg des Internationalisten István Andor Tóth aufgrund neuerer und weitreichender Forschungen, mithilfe von Dokumenten des Museums für Militärgeschichte und des Hauptstadttarchivs von Budapest, darzustellen. István Tóth, der aus einer linksgerichteten Arbeiterfamilie stammte, diente im Ersten Weltkrieg als Feldpilot, und wurde 1921 wegen illegaler kommunistischer Tätigkeit zu

lebenslanger Haft verurteilt; laut der Anklage plante er mit dem von ihm geführten „Ungarischen Kommunistischen Zentralkomitee“ einen bewaffneten Umsturz des Horthy-Regimes. Aus den Briefen, die er aus dem Gefängnis und später verschickte, geht hervor, dass es sich um eine äußerst widersprüchliche Persönlichkeit gehandelt hat: er interessierte sich neben dem Marxismus auch lebhaft für Religion, Kunst und Kultur. Nach dem ungarisch-sowjetischen Gefangenenaustausch von 1922 gelangte er nach Sowjet-Russland, wo er ein neues Leben begann. Er trat in die Rote Armee ein, und führte seine Ausbildung als Pilot in Moskau, später in Wizebsk fort. So kam er 1928 nach Afghanistan, wo er sich im Auftrag der sowjetischen Regierung am Aufbau der afghanischen Luftstreitkräfte beteiligte. Der Schah von Afghanistan, Amanullah Khan (reg. 1919–1928) hatte – dem Beispiel von Atatürk folgend – eine Reihe von gesellschaftlichen und ökonomischen Reformen eingeführt und die Autonomie der Stämme beschnitten, was bald zu bewaffneten Aufständen führte. István Tóth wurde bei einem Lufteinsatz an der Seite der Truppen des Schahs am 15. Dezember 1928 tödlich getroffen. Die Abhandlung präsentiert einen Großteil der erhaltenen Fotografien von István Tóth, und geht auch auf die Frage ein, wie seine widersprüchliche Person von der Nachwelt beurteilt wurde.

Závodi Szilvia

A KATONATISZTI CSALÁDOK MEGÉLHETÉSÉNEK ALAPJAI
A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN
FIZETÉS, ILLETMÉNYEK, PÉNZBELI JUTTATÁSOK¹

Előzmények

A 18. századig, az állandó hadsereg felállításáig a katonatisztek javadalma-
zása nem állt szoros összefüggésben a megélhetés költségeivel. A tiszti zsoldot²
az uralkodó önkényesen állapította meg. A tisztség viselőktől, így a katonáktól is
elvárták, hogy bizonyos kedvezményekért, befolyásért vagy egyszerűen a hírné-
vért és dicsőségért maguk viseljék költségeiket, sőt gyakran beosztottjuk szük-
ségleiteit is ők fedezzék. Csak néhány 18. századi felvilágosult uralkodó³ döntött
úgy, hogy tisztjei számára képzettségüknek, társadalmi állásuknak és szükség-
leteiknek megfelelő mennyiségű zsoldot, fizetést biztosít.⁴ Ez a gyakorlat a 19.
századi polgári-liberális államban vált általánossá.⁵

A polgárosodás fokozatos térnyerése a hadsereget sem hagyta érintetlenül: jó
példa erre többek között az, hogy az 1757-ben alapított Mária Terézia Katonai
Rend elnyerésének már nem volt feltétele a nemesi származás.⁶ A hivatásos
zsolddal fizetett tisztek között mégis sokáig uralkodott az a nézet, hogy a kato-
nászkodás nemesi kötelezettség, sőt kiváltság, s nem szívesen vették tudomásul,
hogy tulajdonképpen az állam fizetett szolgálói.⁷

A Habsburg Birodalom területén az 1715. évi VIII. törvénycikk a felkelésről
és adózásról iktatta törvénybe az állandó hadsereg felállítását, kiegészítését és

1 Az alábbi írás az *Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a 20. század első felében* című PhD-értekezés (2012) egy fejezetének kibővített, átdolgozott változata.

2 Zsold: (Sold, Löhnung német nyelv területen – lénung: baka fizetése –, Gage az osztrák–magyar tiszteknél; Soldaten: a már fizetett katonák) felfogadott hivatásos katonák bére, járadéka.

3 Például Poroszországban II. Frigyes (1740–1786).

4 Azonban ez a fizetés a béke éveiben ritkán volt kielégítő. Sok esetben a katonatisztek hatalmas adósságokat görgettek maguk előtt. *Ságvári György: Karrier-rajzok a XVIII. századból. Jean-François L'Huillier, Forgách Ferenc és Dessóffy Ferenc katonai életpályája. Hadtörténelmi Közlemények*, 126. évf. 2013. 1. szám. 24. o.

5 *Deák* 1989. 21. o.

6 Mária Terézia katonai jeles rendjének alapszabályai. A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Szerk. biz. elnöke: *Felszeghy Ferenc*. Budapest, é. n. [1943] 122., 125. o.

7 *Deák* 1993. 148. o.

fenntartását.⁸ A folyamatosan fegyverben tartott hadseregek ellátása szorosan összefüggött a katonaság és a civil társadalom együttélésével, együttműködésével. A hadsereg ellátásának megfelelő szinten tartása az állam feladata volt és állami érdek. Minősége az országos és a helyi közigazgatási szervek, valamint az ügyeket intéző hatóságok együttműködésének hatékonyságától, illetve az állam anyagi helyzetétől függött. Az anyagi háttér forrásául elsősorban a hadiadók szolgáltak, amelyek különböző szolgáltatások, illetve pénz formájában folytak be az állami kasszába. Minél fejletlenebb volt a hadsereg infrastruktúrája, a hadiadó összetételében annál nagyobb volt a szolgáltatások (élelem- és takarmány beszállítás, szállítás, beszállásolás, ingyenmunka) aránya. Így volt ez a pénzszegény Magyarországon is, ahol a társadalom és a hadsereg között az együttműködési kényszer igen szoros volt.⁹

Bár a Habsburg Birodalom területén elsőként III. Károly adott ki a hadsereg célszerű szervezésével és működtetésével kapcsolatos rendeleteket, a tiszti fizetéseket érintően Mária Terézia volt első, aki – okulva a porosz királytól, Nagy Frigyesztől elszenvedett vereségeiből – megreformálta a tisztikar fizetési rendszerét. 1748-ban elrendelte, hogy egy alhadnagy vagy zászlósnak, annyi fizetést kell adni, amiből a társadalmi helyzetének megfelelő módon tud élni és meg tudja venni saját felszerelését.¹⁰

Bár a napóleoni háborúk idején egyértelműen növekedett a tiszti kar társadalmi elismertsége, azonban a fizetésük szinte ekkorra érte el a mélypontot. Az állam katasztrofális pénzügyi állapota miatt ez a helyzet 1851-ig, a zsoldreformig nem változott. Ráadásul a meghatározott illetmények összege tartományonként és fegyvernemenként különbözött.¹¹

A helyzeten talán az javított valamelyest, hogy a tisztek alapfizetésük mellett egyéb pénzbeli vagy természetbeni juttatásokban is részesültek. A legfontosabb ezek közül a szállásilletmény volt, amit akkor folyósítottak, ha a tiszt nem tudott vagy nem akart természetbeni szállást kivenni a laktanyában. Ennek összege azonban helyőrségenként és rendfokozat szerint változott, általában nem volt elég a valóságos költségek fedezésére. Ezenkívül a tiszteknek joguk volt tiszti szolgát tartani, valamint fűtési idényben tűzifa járt nekik.¹²

A tisztek azonban nem kapták meg az illetményük teljes összegét a hónap utolsó napjára eső zsoldnapon. Ugyanis a katonát a hadsereg látta el egyenruhával és fegyverrel, illetménye egynegyed részét visszatartották mindaddig, amíg ezek teljes költségét ki nem fizette. További összegeket vontak le havonta

8 A témáról lásd bővebben: *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Budapest, 2004.; *Schramek László*: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Budapest, 2011.

9 *Ságvári György*: Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Recenzió. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. évf. 2012. 4. szám. 1170. o.

10 *Deák* 1989. 21. o.

11 *Deák* 1993. 149. o.

12 *Deák* 1989. 23. o.

az ezredkönyvtár és -zenekar számára. Előfordult, hogy a tiszttársak adósságát is a tisztikarnak kellett kifizetni, ezen okból is történhettek újabb levonások.¹³

1851 után, 1855-ben ismételten megemelték a tisztii illetményeket, a havidíjakat egységesen állapították meg a helyőrség helyétől és a fegyvernemtől függetlenül. A kiegyezés után olyan rendszabályok léptek életbe a zsoldot illetőleg, hogy a tisztii illetmények többé-kevésbé lépést tartottak a megélhetési költségek növekedésével. A századfordulóig összességében 30%-kal emelkedtek a tisztii fizetések, igaz, rangosztályonként¹⁴ nem egyforma mértékben.¹⁵

A történelmi kutatások és a korabeli megfigyelők véleményét figyelembe véve egyértelműen az derül ki, hogy a tisztiek alapilletménye elegendő lehetett egy szerény megélhetéshez, de nem volt elég a tisztikkel és életvitelükkel szemben támasztott társadalmi elvárások finanszírozásához.¹⁶

Míg 1868-ban a tisztiek fizetése többé-kevésbé azonos értékű volt a köztisztviselőkével, a századforduló tájára azonban már erősen elmaradt.¹⁷

Adalékok az 1900 előtti állapothoz – Egy altábornagyi fizetés az 1890-es években

Karstenfelsi Pacor Kálmán¹⁸ császári és királyi altábornagy 1891 augusztusa és 1894 novembere között az 1868-ban megállapított illetményt kapta,¹⁹ ami egyébként 1900-ig maradt érvényben. A IV. rangosztály (altábornagyi) havidíja

13 Deák 1993. 151. o.

14 A rangosztály a Pallas Nagy Lexikona meghatározása szerint: „Rangosztály, az az osztály, amelybe való sorozás az államtisztviselők rangját határozza meg. Mint a demokratikus felfogással ellentétben állót, hazai törvényeink a rangosztályt nem ismerik, s az osztályok, melyekbe az államtisztviselők fizetések szerint sorozzák, fizetési osztályok nevével viselik. Ezeknek számát az 1893. évi IV. törvény cikk az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmasításának felemléséről határozza meg. Némely osztályba több (2 vagy 3) fizetési fokozat van. A fizetések az egyes osztályokban, illetőleg fizetési fokozatokban az egész országra nézve egyfornák; csak a lakáspénz az ország vidékei szerint különbözik.” <http://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/q-15D1C/rangosztaly-1602D/> (Megtekintés: 2017. október 7.)

15 Deák 1993. 153. o.

16 Deák 1993. 161. o.

17 Deák 1989. 29. o.

18 Pacor Kálmán (1839–1897) életrajzát lásd: Galván 2005. 252–254. o.

19 Havidíj- (fizetési) könyvecske Karstenfelsi Pacor Kálmán cs. és kir. altábornagy úr Ó Nagy méltósága számára. (Másolat.) Leltári szám: Hadtörténeli Múzeum (a továbbiakban: HTM) Adattár/2700-2004. A tisztii családok anyagi háttérének megismeréshez – az alapot adó G–10-es illetményszabályzatokon kívül – a tisztii illetménykönyvecskék vagy más néven zsoldkönyvek szolgálhatnak forrásbázisul. „E könyvecske arra szolgál, hogy tulajdonosának a személyazonosságára vonatkozó és a személyét vagy családját érintő összes fontosabb adatok, melyek különösen az illetményekre és azoknak folyósítására befolyást gyakorolnak, állandóan birtokában legyenek.” Utasítás Thurner Géza százados illetménykönyvéből, 1921. november – 1922. október. Leltári szám: HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 0395/Emlékanyag. Itt szeretném megköszönni Dr. Szoleczky Emese főmuzeológus, a Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény vezetőjének, hogy a tanulmány elkészítéséhez rendelkezésemre bocsátotta a gyűjteményében található illetmény- és zsoldkönyveket, valamint értékes tanácsokkal segítetté kutatásomat.

525 forint²⁰ volt.²¹ Ezenkívül minden hónapban kapott szolgálati pótdíjat (125 Ft) és lótapváltáságot. Ez utóbbi volt az egyik olyan összeg, ami a három és fél év alatt változott, 1891 augusztusában 10, 1891 novemberében 20, egy év múlva 18, 1893 januárjában 16, egy év múlva ismét 20, majd 1894 novemberében 50 forint volt. Háromhavonta, augusztusban, novemberben, februárban és májusban járt lak- és bútorbér (305 Ft), istállópénz (90 Ft) és kocsiszínbér (34 Ft). A levonások között minden hónapban szerepelt az egyenruházat díja, kaszinó és tornaegyleti tagdíj, szolgálati díj részletek. Ez utóbbi valószínűleg valamiféle előleg vagy kölcsön lehetett, amit 12 havi részletben törlesztett le az altábornagy. A kiadások között gyakran előfordul bélyegköltség, útszámla nehezmény,²² tiszti estélyek, zene, koszorú, konyak, céllövészeti, könyvek, folyóiratok, térképek, szén és faanyag költségei. A legmagasabb levonási összeg az egyenruháköltség és a törlesztési levonás volt, ilyen esetekben a teljes havi kiadás 100 forint körül alakult. Az átlagos bevétel 660 forint volt, háromhavonta 1089 forint. Az altábornagyi lak- és bútorbér fedezte a lakbért. A hivatalos levonások után az altábornagyi fizetésből jelentős rész megmaradt, de nem szabad elfelejtkezni arról, hogy az alacsonyabb rangú tisztek jóval kevesebbet kerestek. Megjegyzendő, hogy egy altábornagy havidíja 1899-ben nem érte el egy vele azonos fizetési osztályban lévő köztisztviselő fizetését, annak 78–90%-át kapta csak kézhez.²³

A tisztek éves illetménye 1868-ban és 1907-ben²⁴

Rangosztály	Rang	Havidíj egy évben / havonta (1868)	Havidíj egy évben (1907)
I.	tábornagy	nincs megállapítva	12000 Ft
II.	hadügyminiszter	nincs megállapítva	10000 Ft
III.	táborszernagy, lovassági tábornok	nincs megállapítva	8400–9000 Ft
IV.	altábornagy	6300 / 525 Ft	7000–8000 Ft
V.	vezérőrnagy	4200 / 350 Ft	5700–6500 Ft
VI.	ezredes	3000 / 250 Ft	3600–4400 Ft
VII.	alezredes	2100 / 175 Ft	2700–3100 Ft
VIII.	őrnagy	1680 / 140 Ft	2200–2400 Ft
IX.	2. osztályú százados	900 / 75 Ft	1500–1800 Ft
	1. osztályú százados	1200 / 100 Ft	
X.	főhadnagy	720 / 50 Ft	1100–1400 Ft
XI.	hadnagy	600 / 50 Ft	840–1000 Ft

20 Az osztrák–magyar forint a kiegyezés után létrejött Osztrák–Magyar Monarchia törvényes, ezüstalapú pénzneme volt, amelyet 1892-ben váltott fel az aranyalapú korona.

21 Deák 1989. 27. o.

22 Nehezmény: tartozás.

23 Deák 1989. 29. o. 4. táblázat.

24 Deák 1989. 27. o. 3. táblázat. A hadügyminiszteri tisztség természetesen nem rendfokozat, de mivel Deák István könyvében a fizetési táblázatba sorolta, itt is így kerül közlésre.

Az illetményeket tehát fizetési rangosztályokhoz és rendfokozatokhoz kötötték. A tiszti karriert, előléptetést pontosan szabályozták. Szigorú előírások vonatkoztak arra, hogy hány évet kell eltölteni egy bizonyos rendfokozatban. A minimum idő azonban fegyvernemenként változott, de például nem lehetett őrnagy az, aki nem volt négy évig százados.²⁵ Rendkívüli előléptetésnél sem lehetett mellőzni ezt a minimumot. A hivatalos statisztikák szerint a 19. század második felében a középosztályi életszínvonalat biztosító századosi fizetést, tehát a századosi rangot elérők átlag életkora majdnem 43 év volt.²⁶

A tiszti nyugdíj

A pénzügyeket illetően a tiszti pálya vonzerejének lényeges eleme volt a nyugdíj.²⁷ A Habsburg-birodalom hadseregében 1855-ig ismeretlen volt a mai értelemben vett szolgálati időhöz kötődő nyugállomány fogalma, a tisztek addig szolgáltak, amíg erejük, egészségi állapotuk engedte. 1777-ben ugyan bevezettek egy olyan ellátási rendszert, ami a rokkantsági fokon alapult.²⁸ 1855-ben ez a rendszer megváltozott, minden tiszt nyugdíj jogosulttá vált, aki ötven évet leszolgált a hadseregben.²⁹ Az ellátás összege megegyezett az utolsó illetményükkel. A kiegyezés után a nyugdíjhoz szükséges minimális szolgálati időt negyven évre csökkentették, továbbá automatikusan nyugdíj jogosulttá váltak azok a tisztek, akik betöltötték hatvanadik életévüket.³⁰

A viszonylag fiatalon, kis összeggel nyugállományba helyezett katonáknak nem tiltották, hogy állást vállaljanak, de annak meg kellett felelni az állásszerűség³¹ követelményeinek. Emellett – személyes kérelemben, írásban – engedélyért kellett folyamodni a honvédelmi miniszterhez. Amennyiben a választott polgári foglalkozás nem volt összeegyeztethető a tiszti állással, a nyugállományú tisztnek le kellett mondania rendfokozatáról és végleg ki kellett lépnie a hadsereg kötelékéből.³² Egy nyugalmazott tiszt tehát nem vállalhatott fizikai munkát, nem dolgozhatott kereskedőként, szállítmányozóként, de még „civil” tanár sem lehetett.³³

25 *Hajdu* 1999. 217. o.

26 *Hajdu* 1999. 218. o.

27 *Hajdu* 1999. 222. o.

28 *Deák* 1993. 189. o.

29 A témáról lásd bővebben *Kozári Mónika*: A katonák nyugdíja az Osztrák–Magyar Monarchiában – a magyar törvények alapján. <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/31088/Koz%C3%A1riMonika.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Megtekintés: 2017. október 7.)

30 *Deák* 1993. 191. o.

31 Az állásszerűség tulajdonképpen a katonatiszti pálya és társadalmi helyzet által megkívánt életvitelt jelentette, belefoglalva a kötelezettségek megvalósítását lehetővé tevő anyagi helyzetet, illetve lakáskörülményeket, műveltséget stb. (iskolázottság, családi viszonyok).

32 A–37. jelzetű szabályzat (tervezet) a m. kir. honvédség tisztjei (tisztjelöltjei, lelkészei) különleges személyi ügyeinek kezelésére. Budapest, 1928. 25. o.

33 *Hajdu* 1999. 223. o.

Az anyagi viszonyok változása a 20. század első felében

Az anyagi viszonyok századforduló táján elkezdődött rendeződésének az első világháború vetett véget. A termelés visszaesése és a haditermelésre való átállás nagyarányú inflációval járt együtt, ami a reálbérek drasztikus csökkenését eredményezte. 1918 végére például a tisztségviselők fizetése az 1913–14-es szinthez képest harmadára csökkent.³⁴

*A rangosztályba sorolt havidíjasok illetményei 1918-ban*³⁵

Rangosztályok	1.	2.	3.	4.
	fokozat			
	havidíj évenkénti korona			
I. Tábornagy	24.000	–	–	–
II. Vezérezredes	20.000	–	–	–
III. Tábornaszernagy	16.000	18.000	–	–
IV. Altábornagy	14.016	16.000	–	–
V. Vezérőrnagy	11.400	13.000	–	–
VI. Ezredes	7200	8800	–	–
VII. Alezredes	5400	6200	–	–
VIII. Őrnagy	4400	4800	–	–
IX. Százados	3000	3200	3400	3600
X. Főhadnagy	2200	2400	2600	2800
XI. Hadnagy	1680	1800	2000	–
XII. Segédszámtiszt-jelölt	1440	1680	–	–
Zászlósok és gyakornokok	1200			

A tiszti fizetések nagyjából együtt mozogtak az állami tisztviselők béreivel. Természetesen nagy hatással volt rájuk a gazdaság állapota és az állami költségvetés, valamint az ország bel- és külpolitikai helyzetének alakulása: az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, az 1918–19-es forradalmak, illetve a háborút lezáró békediktátum. A trianoni békeszerződés ötödik része a katonai megkötéseket vette sorra. Olyan hadsereg fenntartását engedélyezte Magyarországnak számára, amely nemcsak támadó hadműveletekre volt alkalmatlan, de az ország minimális védelmét sem volt képes ellátni. A békediktátum értelmében Magyarország csak egy 35.000 katonából álló hadsereget tarthatott fenn, amelyből 1750 fő lehetett tiszt. Megszűnt az általános hadkötelezettség, a modern hadviseléshez elengedhetetlen haditechnikai eszközöket nem gyárthatott és nem is vásárolhatott külföldről. A szerződés limitálta a fegyverzetet is. A katonai határozványok betartását a Magyarországra delegált Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrizte.³⁶

³⁴ Romsics 2000. 105. o.

³⁵ *Katonai Zsebnaptár*, 1918. 150. o.

³⁶ Romsics 2000. 145. o.

A katonai rendelkezések végrehajtását a magyar kormány és katonai vezetés a lehetőség szerint igyekezett késleltetni. Kísérletet tettek a hadsereg meglévő felszerelésének legalább részbeni mentésére és elrejtésére. Intézkedések történtek katonai intézmények más tárcák körébe történő rejtett áthelyezésre a Honvédelmi Minisztérium hatáskörének fenntartása mellett. Az engedélyezett tényleges honvédségi állományt polgári közigazgatási alkalmazottakkal egészítették ki. A honvéd vezérkar is rejtve működött a Honvédelmi Minisztérium VI. Csoportfőnökségként. Intézkedések történetek a tisztai állományi létszám rejtésére is. Hivatalokat tettek polgári intézménnyé, fegyveres egységeket soroltak át más minisztérium fennhatósága alá.³⁷

A kívánt létszámcsökkentést kényszernyugdíjazással, végkielégítéssel, megbízhatatlanság vagy alkalmatlanság címén történő eltávolítással oldották meg. Természetesen az engedélyezett létszámnál több hivatásos tiszt maradt rejtve a hadseregben. Az úgynevezett „rejtett tisztek” közigazgatási polgári alkalmazottként szerepeltek, egyenruhát csak szolgálatban vagy egyáltalán nem hordhattak. Egy részük folyamatosan rejtett alakulatoknál kapott beosztást.³⁸ A bújtatott hadseregszervezés keretein belül a rendőrség, a csendőrség, a vámőrség és a folyamőrség felemelt létszámán túl polgári alkalmazottakat is vontak a hadsereg kötelékébe: rangosztályba nem sorolt („ronka”) és rangosztályba sorolt („roska”) közigazgatási alkalmazottakat.³⁹

1919–1920-ra a katonatisztek életszínvonalára 82–87%-kal volt alacsonyabb, mint 1913–14-ben, mivel a gazdaság mozdulatlansága, az alacsony termelési szint, a nagyfokú infláció és a munkanélküliség a bérből és fizetésből élők életszínvonalának jelentős csökkenésével járt.⁴⁰

A közfizetésből élők helyzetét tovább súlyosbították az elcsatolt területekről érkező menekültek tömegei, illetve az egyébként is nagy létszámú közalkalmazotti réteg, akikből az 1920-as években – több lépcsőben – több tízezer embert bocsátottak el vagy nyugdíjaztak.⁴¹ A költségvetési megszorításoknak és a növekvő adóbevételeknek köszönhetően a magyar állam az 1924–25. évi költségvetést már nem veszteségesen zárta, némi többletet is sikerült elérni és ez így is maradt az 1920-as évek végéig.⁴²

Az 1920-as években a magyar belpolitikában a honvédelmi tárca jelentősége csökkent. A kormányüléseken esetleg a honvédségi nyugdíjak és a hadsereg létszámában felfedezhető aránytalanságokról esett szó. A tisztikar elégedetlen volt anyagi helyzetével és az 1920-as években még a békeszerződés által

37 Hadsereg és katonapolitika 1919–1940 között. In: Magyarország a XX. században. Főszerk. *Kollega Tarsoly István*. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/57.html> (Megtekintés: 2017. október 4.)

38 *Dombrády Lóránd*: A honvédség hadrendje a katonai ellenőrzés időszakában. In: Magyarország hadtörténete két kötetben. Főszerk. *Liptay Ervin*. Budapest, 1985. II. kötet. 276. o.

39 Szeged története 4. Szerk. *Serfőző Lajos*. Szeged, 1994. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_erteki/szeged/szeged_tortenete_4/pages/009_kozigazgatasi_es_egyeb.htm (Megtekintés: 2017. október 7.)

40 *Romsics* 2000. 153. o.

41 *Romsics* 2000. 156. o.

42 Ugyanott.

engedélyezett létszámot sem sikerült feltölteni olyan kedvezőtlen feltételek miatt, mint az alacsony fizetés és a hosszú szolgálati idő. A katonapolitikában és a tisztikar helyzetének javításában Gömbös Gyula 1928. őszi államtitkári és 1929. októberi miniszteri⁴³ kinevezése hozott fordulatot.⁴⁴ Gömbös miniszterként végiglátogatta a vegyesdandár-parancsnokságokat, hogy személyesen győződjön meg a csapatok elhelyezéséről, ellátásáról, kiképzéséről, a tisztek és a legénység életkörülményeiről.⁴⁵ 1930-ban rendezte a honvédséghez tartozó tényleges állományúak fizetését.⁴⁶

Az 1920-as évek végén bekövetkezett gazdasági világválság miatt azonban az államháztartás egyensúlyának biztosítása érdekében – a mérsékelt adóemelés mellett – csökkenteni kellett az állami kiadásokat és takarékosági intézkedéseket kellett bevezetni. 1931. szeptember 1-jén Károlyi Gyula kormánya rendelettel – azonnali hatállyal – 10–15%-kal csökkentette az állami, vármegyei, államvasúti, állami vasgyári és állami kőszénbányászati tisztviselők és egyéb alkalmazottak, valamint a honvédség, a folyamórség, a vámórség és a csendőrség rangosztályba sorolt havidíjasainak fizetését és mellékjárandóságait. Az állami I–II–III. fizetési osztályokba tartozó tisztviselők fizetését 15, a III–IV–V. fizetési osztályba tartozókat 12, az összes többi fizetési kategóriába szereplőket pedig 10%-kal csökkentették.⁴⁷ A csökkentések ekkor még nem érintették a lakáspénzt és a családi pótlékot, ezekre decemberben került sor.⁴⁸ Újabb 3–5%-os csökkenés történt 1932. január 1-jén, majd július 1-jétől további 12–25%-kal, végül 1933. március 1-jétől pedig újabb 17–32%-kal csökkentek az állami bérek. Ezekon kívül született számos rendelet, amelyek mérsékelték a közlekedési segélyeket, a lakbér-hozzájárulást és a családi pótlékot.⁴⁹

Javulás 1938-tól volt érzékelhető a közelgő háborús konfliktus lehetőségével számot vető kormány intézkedéseinek köszönhetően.⁵⁰ Január 1-jén hatályon kívül helyezték az 1933. évi fizetéscsökkentő rendeletet, egy évre rá emeltek a családi pótlékon.⁵¹ Az összes, 1930-as években meghozott fizetéscsökkentő rendelkezés hatályon kívül helyezése végül 1940. november 1-jével történt meg.

43 A honvédelmi miniszteri feladatkört miniszterelnöksége (1932. október 1. és 1936. október 6. között) megtartotta 1936. szeptember 2-ig. *Bölcsey József – Hubai László: Magyarország kormányai 1848–2004.* Budapest, 2004. 98. o.

44 Gömbös Gyula 1928. szeptember 5-től 1929. november 5-ig töltötte be a honvédelmi államtitkári pozíciót.

45 *Gergely* 2001. 198–200. o.

46 *Vargyai* 2002. 21. o.

47 8224/eln. 6-i.-1931. számú körrendelet. *Honvédségi Közlöny Magyar Királyi Honvédség számára.* 58. évf. 21. sz. 1931. szeptember 15. 240. o.

48 M. kir. min. 1931. évi 7000/M. E. számú rendelete. *Honvédségi Közlöny Magyar Királyi Honvédség számára.* 58. évf. 27. sz. 1931. december 15. 319. o.

49 Az országgyűlés képviselőházának 226. ülése 1933. december 11-én, hétfőn. *Képviselőházi napló,* 1931. XIX. kötet 1933. december 11. – 1934. február 20. 25. o.

50 Gondolhatunk itt többek között az 1938. március 5-én Győrben meghirdetett ötéves fegyverkezési programra, a trianoni létszám maximalizálás figyelmen kívül hagyására, valamint az első bécsi döntés eredményezte területi visszacsatolásokra. *Romsics* 2000. 242–244. o.

51 Az országgyűlés képviselőházának 361. ülése 1939. január 17-én, kedden. *Képviselőházi napló,* 1935. XXI. kötet 1938. december 7. – 1939. február 23. 247–275. o.

A tiszti fizetések akkorra érték el újra az 1930. augusztusi szintet.⁵² 1938 januárjában és 1941 májusában emeltek a tiszti fizetéseken. Ha az 1930. évi fizetést tekintjük kiindulópontnak, akkor a mélyponton, 1933 márciusában egyharmaddal kevesebb illetményt kaptak a tisztek, 1943 júniusában viszont az 1930-ashoz képest majdnem 30%-kal többet.⁵³

Az tiszti illetmény összetevői

A hivatásos tisztek rendszeres illetménye⁵⁴ több összetevőből állt. A legnagyobb rész a rendfokozathoz mért és a valóságos rendfokozat után járó, a szolgálati időt is figyelembe vevő havidíj volt. A havidíjasok alapilletményét – a rendfokozat mellett – rangosztályok⁵⁵ szerint és havidíjfokokatok⁵⁶ megállapítása mellett szabták ki.

Minden tényleges állományú rangosztályba sorolt havidíjasnak tisztiszolgára lehetett igénye. Abban az esetben, ha tisztiszolga bármely oknál fogva nem állt rendelkezésre, a havidíjas tisztiszolga-váltásra tarthatott igényt, ami 1925-ben havi 10 aranykorona⁵⁷ (170.000 papírkorona⁵⁸ vagy 13 pengő⁵⁹ 60 fillér) volt.⁶⁰

A Magyar Királyi Honvédség XI–VIII. rangosztályba (zászlóostól századosig) sorolt tényleges állománya *felszerelési járulékra* is igényt tarthatott, amely 1925-ben a XI–IX. rangosztályban (zászlóostól főhadnagyig) havi 20 aranykorona (340.000 papírkorona vagy 27 pengő 20 fillér), a VIII. rangosztályban (századosnak) 15 aranykorona (1. és 2. fizetési fokozat: 255.000 papírkorona, 3. 325.000 papírkorona vagy 1. és 2. 20 pengő 40 fillér, 3. 26 pengő) volt.⁶¹

52 Szakály 1989. 107–108. o. 8. táblázat.

53 Szakály 1989. 107. o.

54 Illetményeket csak azok a személyek kaphattak, akik ténylegesen a magyar királyi honvédelmi igazgatás körébe tartozó alakulatoknál állományban voltak, azok valamelyikénél szolgálatot teljesítettek és (az 1919-es tevékenységükkel kapcsolatban) igazoltak voltak.

55 A rangosztályokat a Szolgálati szabályzat a m. kir. honvédség számára I. rész 1. melléklete sorolta fel. Lásd: A magyar kir. honvédség és a cs. és kir. közös hadsereghez tartozó egyének, állománycsoportok, rendfokozatok (rangosztályok) és szolgálati viszonyok szerint. In: A–32. jelzetű szolgálati szabályzat, 415–433. o.

56 A havidíjfokokatok megállapítása az egyes rendfokozatok keretén belül, a magasabb havidíjfokokatokba való besorolás az alacsonyabb havidíjfokokatokban eltöltött három év (hadnagy rendfokozatban két év) után történt meg.

57 Az aranykorona az Osztrák–Magyar Monarchiában – az ezüst alapú forint helyett – 1892-ben bevezetett, de csak 1900. január 1-jétől használt aranyalapú pénzegysége, 1927-ig maradt törvényes fizetőeszköz.

58 Koronaértékű bankjegy.

59 1927. január 1-jén bevezetett aranyalapú magyar fizetőeszköz (rövidítése: P), váltópénze a fillér (rövidítése: f).

60 G–10. Illetményszabályzat a m. kir. Honvédség számára. I. fejezet Rangosztályba sorolt havidíjasok és családjaiknak illetményei. Budapest, 1925. I. szakasz 2. §. 8. o.

61 G–10. Illetményszabályzat 1925. I. szakasz 3. §. 9. o.

A családós tiszteket az 1912. évi XXXV. és az 1921. évi XLVI. törvénycikk⁶² 1. §. 5. bekezdése szerint megillette a család nagyságának megfelelő *családi pótlék*.⁶³ Összege 1925-ben minden egyes igényjogosult családtag után havonta 10 aranykorona (170.000 papírkorona vagy 13 pengő 60 fillér) volt. A jogosultak körébe a közös háztartásban élő törvényes feleség⁶⁴ és ellátatlan törvényes vagy törvényesített édes- vagy mostohagyermek tartozott 24 éves korig. A gyermek jogosultsága megszűnt a 24. életévének betöltése előtt, ha ellátottnak minősült. Ez utóbbinak az a személy számított, akinek jövedelme meghaladta a családi pótlék összegét; ha kolostorba vagy zárdába vonult és ott fogadalmat tett; ha polgári vagy katonai tanintézetben ingyenes helyen tanult; ha alapítványi helyen tanult és a hely értéke meghaladta a pótlék összegét; ha ösztöndíja több volt, mint a családi pótlék; ha katonai illetményben részesült, vagy ha megházasodott. Elvált vagy különélő házastársak gyermekei után is járt a családi pótlék. A pótlék egyéb, az igénylővel egy háztartásban élő és saját jövedelemmel nem rendelkező családtagok után is kérhető volt méltányosságból a honvédelmi minisztertől. Például a meghatározott életkort már elért gyermek, törvényes édesapa vagy édesanya, teljes árvaságra jutott törvényes unoka, vagy nevelt (örökbefogadott) gyermek után, de csak akkor, ha a nevelő szülőkkal az igénylők vérrokoni kapcsolatban álltak.⁶⁵ Nem részesülhettek azonban családi pótlékban a tényleges szolgálati viszony időtartama alatt sem feleségük, sem gyermekeik után azok a havidíjasok, akik a tényleges állományban szabályszerű nősülési engedély nélkül kötöttek házasságot.⁶⁶

A katonatisztek is – csakúgy, mint minden állami alkalmazott – jogosultak voltak a központilag megállapított, településenként változó lakbérpótlékra, továbbá istálló-, kocsiszín- és bútorbér-illetményre.⁶⁷ Amennyiben a tisztnek kincstári vagy kincstár által bérelt épületben lakást utaltak ki, a lakbérpótlékra nem volt jogosult. *Bútorbér* akkor járt, ha a lakás bútorozatlan volt. A lakbérre jogosult személyeket megillette a bútorbér, de a bútorzatról maguknak kellett gondoskodniuk. *Istálló- és kocsiszínbér* csak azoknak járt, akik a szervezési rendelkezések szerint ló- és kocsitartásra voltak jogosultak.

1930 júliusától a tiszti illetmény része lett a Magyar Királyi Honvédség tényleges szolgálatot teljesítő havidíjasainak járó és a rendfokozatnak megfelelő *honvédségi pótdíj*.⁶⁸ Ezenkívül bevezették VI. (alezredes), VII. (örnagy) és VIII.

62 1912. évi XXXV. törvénycikk az állami, vármegyei és államvasuti alkalmazottak családi pótlékáról és egyes egyéb intézkedésekről; 1921. évi XLVI. törvénycikk az 1921/22. költségvetési év augusztus hó elsejétől december hó végéig viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1921. évi XXXIV. tc. módosítása és az evvel kapcsolatos intézkedések tárgyában.

63 G–10. Illetményszabályzat 1925. I. szakasz 4. §. 9–10. o.

64 Közös háztartás fogalma akkor is fennmaradt, ha a férj hadba vonult vagy hosszabb időre családjától távolra vezényelték, vagy ha a feleség rokonaihoz, ismerőseihez ment vagy kórházban gyógykezelés alatt állt.

65 1926. december 4-e után már nem kellett a vérrokoni kapcsolat. 11.000/M.E.–1926. számú kormányrendelet III. fejezet 9. pont

66 G–10. Illetményszabályzat 1925. I. szakasz 5–12. §., 11–13. o.

67 G–10. Illetményszabályzat 1925. I. szakasz 5. §. 16–20. o.

68 G–10. Illetményszabályzat a m. kir. honvédség számára. 1931. évi 5440/eln. 6-i. számú körrendelethez. Budapest, 1931. 8. o.

(százados) rangosztályú havidíjasok számára a rangosztályukban töltött hosszabb szolgálat után járó *korpótíj*, amit a honvédelmi miniszter ítelt oda.

A havidíj összegét a G–10. számú illetmény szabályzat tartalmazta.

A havidíj összege 1925–26-ban

Rangosztály	Rendfokozat	Havidíj fokozat	A havidíj kiszabata					
			aranykorona (1924. július 1-jétől 1925. június 30-ig)		papírkorona (1925. július 1-jétől 1926. december 31-ig)		pengő (1927. január 1-jétől)	
			Egy hónapra	Egy évre	Egy hónapra	Egy évre	Egy hónapra	Egy évre
I.	Tábornagy		–	–	–	–	–	–
II.	Gyalogsági tábornok		540	6480	14.000.000	168.000.000	1120	13.440
III.	Altábornagy	1.	480	5760	12.000.000	144.000.000	960	11.520
		2.			11.000.000	132.000.000	880	10.560
IV.	Tábornok	1.	400	4800	10.000.000	120.000.000	800	9600
		2.			8.500.000	102.000.000	680	8160
V.	Ezredes	1.	340	4080	7.500.000	90.000.000	600	7200
		2.	300	3600	7.000.000	84.000.000	560	6720
		3.			6.000.000	72.000.000	480	5760
VI.	Alezredes	1.	250	3000	5.200.000	62.400.000	416	4992
		2.	220	2640	4.400.000	52.800.000	352	4224
VII.	Őrnagy	1.	200	2400	4.200.000	50.400.000	336	4032
		2.	185	2220	3.700.000	44.400.000	296	3552
VIII.	Százados	1.	160	1920	3.200.000	38.400.000	256	3072
		2.	150	1800	2.900.000	34.800.000	232	2784
		3.	140	1680	2.600.000	31.200.000	208	2496
		4.	130	1560				
IX.	Főhadnagy	1.	120	1440	2.500.000	30.000.000	200	2400
		2.	110	1320	2.300.000	27.600.000	184	2208
		3.	100	1200	2.000.000	24.000.000	160	1920
X.	Hadnagy	1.	95	1140	1.900.000	22.800.000	152	1824
		2.	90	1080	1.800.000	21.600.000	144	1728
XI.	Zászlós		78	936	1.650.000	19.800.000	132	1584

A havidíj összege 1927-ben

Rangosztály	Rendfokozat	Havidíj fokozat	A havidíj kiszabata			
			1927. január 1-től pengőben		1927. november 1-től pengőben	
			Egy hónapra	Egy évre	Egy hónapra	Egy évre
I.	Tábornagy		–	–	–	–
II.	Gyalogsági tábornok		1120	13440	1240	14.880
III.	Altábornagy	1.	960	11520	1055	12.660
		2.	880	10560	970	11.640
IV.	Tábornok	1.	800	9600	880	10.560
		2.	680	8160	750	9000
V.	Ezredes	1.	600	7200	660	7920
		2.	560	6720	616	7392
		3.	480	5760	528	6336
VI.	Alezredes	1.	416	4992	458	5496
		2.	352	4224	387	4644
VII.	Őrnagy	1.	336	4032	370	4440
		2.	296	3552	326	3912
VIII.	Százados	1.	256	3072	287	3444
		2.	232	2784	265	3180
		3.	208	2496	240	2880
IX.	Főhadnagy	1.	200	2400	230	2760
		2.	184	2208	212	2544
		3.	160	1920	185	2208
X.	Hadnagy	1.	152	1824	175	2100
		2.	144	1728	166	1992
XI.	Zászlós		132	1584	152	1824

A havidíj összege 1931-ben⁶⁹

Rangosztály	Rendfokozat	Havidíj fokozat	A havidíj		A honvédségi pótdíj		A havidíj és honvédségi pótdíj együttes	
			Kiszabata 1930. évi július 1-étől					
			havonta	évente	havonta	évente	havonta	évente
I.	Tábornagy		Ez idő szerint nincs megállapítva.					
II.	Gyalogsági tábornok		1240	14.880	260	3120	1500	18.000
III.	Altábornagy		1055	12.660	145	1740	1200	14.400
IV.	Tábornok		880	10.560	120	1440	1000	12.000
V.	Ezredes	1.	660	7920	140	1680	800	9600
		2.	616	7392	104	1248	720	8640
VI.	Alezredes	1.	458	5496	162	1944	620	7440
		2.	387	4644	173	2076	560	6720
VII.	Őrnagy	1.	370	4440	160	1920	530	6360
		2.	326	3912	164	1968	490	5880
VIII.	Százados	1.	287	3444	153	1836	440	5280
		2.	265	3180	145	1740	410	4920
		3.	240	2880	140	1680	380	4560
IX.	Főhadnagy	1.	230	2760	110	1320	340	4080
		2.	212	2544	98	1176	310	3720
		3.	184	2208	106	1272	290	3480
X.	Hadnagy	1.	175	2100	85	1020	260	3120
XI.	Zászlós		152	1824	73	876	225	2700

Esettanulmány az 1930-as évekből – Egy alezredesi fizetés 1932–33-ban

Éder István méneskari alezredes, a gyöngyösi méntelep parancsnoka 1932 júliusa és 1933 februárja között – 1931-hez képest – csökkentett fizetést kapott.⁷⁰

69 G–10. Illetményszabályzat 1931. 1. §. 7. o.

70 Tiszti illetmény könyv Éder István alezredes számára. (Magántulajdon.)

Havidíja 384,50 pengő (P) volt, ez egészítette ki havonta a tisztai szolga váltság (11 P), a honvédségi pótdíj (136 P) és a működési pótlék (25 P). Felesége és két gyermeke, Klára és István után 30 pengő családi pótlékot kapott minden hónapban. Mivel a család kiutalt lakásban élt a méntelepen, a családfő lakbér-illetményre nem volt jogosult, csak – negyedévente – csekély összegű bútorbérre⁷¹ (1,28 P). Hivatalos, illetménykönyvben vezetett kiadásai között nyugdíjjáru⁷² (7.81 P), Katonai Szemle előfizetés (2 P), pénzügyi kölcsöntörlesztés (43,87 P), fizetési előleg visszafizetési részlet (93 P) és ruharészlet (15 P) szerepelt. A havidíj előleget 11 hónap alatt törlesztette 1932 decemberéig, de a rákövetkező év februárjában újabb fizetési előleg törlesztése kezdődött meg. A pénzügyi kölcsön 1933 februárjában a 30., a ruhatörlesztés a 8. részletnél tartott. Éder alezredes illetménye 71–73%-át kapta meg a levonások után, általában 420–430 pengőt.

Tisztai kiadások

Jenőfi József főelőadó⁷³ kiadásai között – a havidíj-jegyei⁷⁴ és zsoldkönyve szerint – az 1930-as években nyugdíjjáru⁷⁵, az Alba szegény tisztai egyesület és a polgári lövész egyesület tagdíja, tisztai étkezdei hozzájárulás és egyéb megjegyzéssel el nem látott letiltás szerepelt.

Pokorny Herman altábornagy 1931. évre szóló illetménykönyvében más jellegű kiadásokat is találunk a magánjellegű levonások között: tisztai kaszinó, atlétikai kör, vadászegylet, Aero Club tagdíjakat; hozzájárulásokat a tisztai műhelyhez,⁷⁵ a tisztai étkezdéhez és tisztai kerthez, a vegyes dandár hintó- és kocsialapjához, illetve anyagi részvételt a hadi árvák és rokkantak támogatásában, az ínség-⁷⁶ és a karácsonyi akcióban.⁷⁷

Radványi Károly alezredes 1936 és 1941 közötti kiadásai a következők voltak: előfizetés az altiszti folyóiratra, adakozás a polgári ruhaakció⁷⁸ javára,

71 A bútorbér negyedévente tábornoktól őrnagyig 1,28 P (1 hónapra 42 fillér), századostól zászlósig 0,96 P (1 hónapra 32 fillér) volt. *Kádár* 1940. 7. o.; G–10. Illetményszabályzat 1931. I. fejezet 6. §.

72 Az illetményből 1,5%-ot vontak le nyugdíjjáru⁷⁵ként. Nyugdíjalapot a havidíj, a honvédségi pótdíj és korpótdíj alkotta. *Kádár* 1940. 6. o.; G–10. Illetményszabályzat 1931. I. fejezet 30. §.

73 A „rejtés” időszakában a főelőadói cím a VIII. rangosztályba sorolt századosnak felelt meg. *Pap János: A honvéd ügyész helye és szerepe a magyar katonai igazságszolgáltatásban 1912–1946 között. Katonai jogi és Hadijogi Szemle*, 1. évf. 2013. 1. szám, 100. o. www.hadjog.hu/wp-content/uploads/2013/12/Pap-János-KJHSZ-2013_1.pdf

74 Jenőfi József havidíj-jegye, 1930. VII. 1-jétől. Leltári szám: HTM 78.99.1/Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény (a továbbiakban: KE); Jenőfi József zsoldkönyve, 1931. Leltári szám: HTM 78.100.1/KE.

75 Csapatok és parancsnokságok saját kezelésben fenntartott, alapszabállyal, illetve ügyrenddel rendelkező, a saját tisztai állomány használatára kialakított műhelyek a helyőrségek területén. *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 52. évf. 11. szám 1925. május 1. 91. o.

76 Ínségakció: 1931 őszén indított állami segélyakció „az ország szegény lakosságának ellátására télvíz idején és kora tavasszal.” *Friss Ujság*, 1931. szeptember 27. 36. évf. 219. sz. 2. o.

77 Karácsonyi akció: a kormányzó felesége, Horthy Miklósné által 1931 novemberében indított karácsonyi szeretetakció. *Pesti Napló*, 1931. november 29. 82. évf. 266. sz. 2. o.; Tisztai illetménykönyv Pokorny Herman altábornagy számára. 1931. január – december HTM Kéziratok Emlékanyag-gyűjtemény 71.778.1/KE.

78 Különbféle területi, helyi akciók a szegények megsegítésére, például gyermekruhaajuttatás.

egyéb házi levonások,⁷⁹ különféle egyleti tagdíjak, hozzájárulás az 1940. áprilisi nyomorenyhíthó akcióhoz és adományozás az árvízkárosultak javára ugyanaz év májusában.⁸⁰

Az illetmények alakulása az 1930-as, 40-es években

A havidíj és a honvédségi pótdíj összege 1940. január 1-jétől⁸¹

Rangosztály	Rendfokozat	Havidíj fokozat	A havidíj		A honvédségi pótdíj		Tisztiszolga váltáság	Kor pótdíj
			Kiszabata 1940. évi január 1-jétől		Kiszabata 1940. évi január 1-jétől		Egy havi kiszabata pengőben	
			Havonta	Évente	Havonta	Évente		
I.	Gyalogsági tábornok		1054	12.648	221	2652	11,50	
II.	Altábornagy		928	11.136	127,50	1530	11,50	
III.	Tábornok		774	9288	105,50	1266	11,50	
IV.	Ezredes	1.	580,50	6966	123	1476	11,50	
		2.	542	6504	91,50	1098	11,50	
V.	Alezredes	1.	412	4944	145,50	1746	12	45
		2.	348	4176	155,50	1866	12	27
VI.	Őrnagy	1.	333	3996	144	1728	12	27
		2.	293	3516	147,50	1770	12	22,50
VII.	Százados	1.	261	3132	139	1668	12	22,50
		2.	241	2892	131,50	1578	12	
		3.	218	2616	127	1524	12	
VIII.	Főhadnagy	1.	213,50	2562	102	1224	12	
		2.	197	2364	91	1092	12	
		3.	171	2052	98,50	1182	12	
IX.	Hadnagy		162,50	1950	79	948	12	
X.	Zászlós		141	1692	67,50	810	12	

79 A különféle pénzbeli terhelések a havidíj rovására a helyőrségben felmerülő kisebb kiadások rendezésére.

80 Radványi Károly alezredes havidíj-jegyei, 1936–1941. Leltári szám: HTM 80.215.1–28/KE.

81 G–10. Illetményszabályzat a m. kir. honvédség számára. 1931. évi 5440/eln. 6-i. számú körrendelethez. 1940. évi utányomás, az eddig megjelent kiegészítések figyelembevételével. Budapest, 1940. I. szakasz I. §. 2. pont A rangosztályba sorolt személyek havidíjának mennyisége: lásd 7. o.

A havidíj és a honvédségi pótdíj összege 1940. november 1-jétől⁸²

Rangosztály	Rendfokozat	Havidíj fokozat	A havidíj		A havidíj és honvédségi pótdíj		Tisztiszolga váltáság	Kor pótdíj
			Kiszabata 1940. évi november 1-jétől		Kiszabata 1940. évi november 1-jétől		Egy havi kiszabata pengőben	
			Havonta	Évente	Havonta	Évente		
I.	Gyalogsági tábornok		1240	14.880	260	3120	13,60	
II.	Altábornagy		1055	12.660	145	1740		
III.	Tábornok		880	10.560	120	1440		
IV.	Ezredes	1.	660	7920	140	1680		
		2.	616	7392	104	1248		
V.	Alezredes	1.	458	5496	162	1944		50
		2.	387	4644	173	2076		30
VI.	Őrnagy	1.	370	4440	160	1920		30
		2.	326	3912	164	1968		25
VII.	Százados	1.	287	3444	153	1836		25
		2.	265	3180	145	1740		
		3.	240	2880	140	1680		
VIII.	Főhadnagy	1.	230	2760	110	1320		
		2.	212	2544	98	1176		
		3.	184	2208	106	1272		
IX.	Hadnagy	1.	175	2100	85	1020		
X.	Zászlós		152	1824	73	876		

82 63.568/el.n.2i-1940. sz. körrendelet.

A havidíj és a honvédségi pótdíj összege 1943. július 1-jétől⁸³

Rangosztály	Havidíj fokozat	Rendfokozat	A havidíj Egy hónapra		
			Havidíj	Honv. pótdíj	Tisztiszolga válttság
I.		Tábornagy	2230	360	13,69
II.		Vezérezredes	1570	312	
III.		Altábornagy	1450	174	
IV.		Vezérőrnagy	1220	144	
V.	1.	Ezredes	950	168	
	2.		890	125	
VI.	1.	Alezredes	670	195	
	2.		575	208	
VII.	1.	Őrnagy	560	192	
	2.		505	197	
VIII.	1.	Százados	450	184	
	2.		420	174	
	3.		385	168	
IX.	1.	Főhadnagy	360	132	
	2.		335	118	
	3.		300	128	
X.	1.	Hadnagy	285	102	
XI.		Zászlós	255	88	

Az Illetményszabályzatban és a Honvédségi Közlönyben megjelent fizetési táblákat áttekintve a következő állapítható meg. Az évek során a rangosztályok nem változtak, a havidíj fokozatok azonban igen. 1925. július 1-jétől törölték a VIII. rangosztály 4., 1930. június 30-ától a III. és IV. rangosztály 2., az V. rangosztály 3. és a X. rangosztály 2. havidíj fokozatát.⁸⁴ 1927 novemberére végrehajtottak egy 10–15%-os illetményemelést. A rendfokozatokban felfelé haladva csökkent az emelés mértéke. 1930 júliusától a havidíj összege nem változott,

83 A honvédség és csendőrség rangosztályba sorozott havidíjasainak illetményei 1943. július 1-jétől. *Katonai Zsebnaptár*, 1944. 108. o.

84 15.118/el. 6. i. 1927. számú körrendelet.

a béremelést a honvédségi pótdíj bevezetése adta. Magasabb rendfokozatnál ez a havidíj 15–20%-a, alacsonyabb rendfokozatoknál 40–50%-a is lehetett.

1940 januárjára a havidíj és a honvédségi díj összege is 8–15%-kal csökkent, az illetmény 1940 novemberére érte el az 1931-es szintet. 1943-ra a tisztí fizetések 40–70%-kal növekedtek rendfokozattól függően. Egy altábornagy havidíja 37%-kal, egy 1. havidíj fokozatú századosé 56%-kal, egy hadnagyé 62%-kal emelkedett.

A családi pótlék alakulása

1939. január 1-jétől felemelték a családi pótlékot is. Az első három gyerek után, egyenként 18, a negyedik gyerek után fejenként 24, a feleség után 12 pengő járt.⁸⁵ 1941 decemberétől⁸⁶ az első két gyermek után 40, a harmadik után 50, a negyedik után 60 és az ötödik után vagy azon felüli gyermekszám után 70 pengő volt a családi pótlék összege. Ha a tiszt feleségének a családi pótlék havi összegét elérő bármilyen keresete, nyugdíja vagy más járandósága volt, a tisztnek neje után családi pótlék nem járt. A családi pótlék a családfő keresetét képezte, az összeget a családfőnek kellett családja számára eljuttatnia. Csak olyan családtagok után lehetett igényelni a pótlékot, akik a családfővel közös háztartásban, vagyis egy fedél alatt éltek, ezért a különélő feleség után a családi pótlék még abban az esetben sem járt, ha a férj a feleség eltartásáról egyébként gondoskodott, illetve, ha a férj tartásdíj fizetésére kötelezett volt. A családi pótlékot az előírt feltételek mellett akkor is folyósítani kellett, ha a gyermek nem élt egy háztartásban a jogosulttal, hanem például válófélben lévő közös háztartásban nem élő feleséghez, vagy rokonhoz, ismerőshöz költözött, vagy esetleg idegenek ellátásában, vagy tanintézetben, nevelőintézetben fizetéses helyen tanult.⁸⁷

A törvényesen elvált, valamint a csak különélő házastárs gondozása alatt álló gyermekek után egyébként az illetékes családi pótlék az igényjogosult férjnek – tekintet nélkül arra, hogy tartásdíj fizetésére kötelezett vagy sem – járt. Ugyanazon gyermek után akkor is csak egy családi pótlékot lehetett igényelni, ha az apa és az anya is családi pótlékra jogosult alkalmazott volt. Ilyen esetekben a családi pótlékot akkor is az apa részére és az ő állása után állapították meg, ha az anya a saját alkalmazása alapján esetleg magasabb összegű családi pótlékra tarthatott volna igényt.⁸⁸

1943-tól a családi pótlék összege a következőképpen alakult: a feleség után 60, az első két gyerek után fejenként szintén 60, a harmadik gyerek után 70, negyedik után 80 és az ötödik vagy a felett 90 pengő volt.⁸⁹

85 401.332/2. i.–1939. számú körrendelet.

86 143.850/eln. 2.i–1941. számú körrendelet.

87 G–10. Illetményszabályzat 1940. 12. o.

88 G–10. Illetményszabályzat 1940. 13. o. 5. §. 6. pont.

89 *Katonai Zsebnaptár*, 1944. 110. o.

A lakbérilletmény alakulása

A lakbérilletmény kiszabását is a G-10-es szabályzatban lehetett megtalálni.

A lakbérilletmény összege 1918-ban⁹⁰

Rangsor	Rendfokozat	Az évi lakbérilletmény az												
		1.		2.		3.		4.		5.		6.		
		a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	
1.	I.	Tábornagy	3500	3200	3150	2880	2800	2560	2450	2240	2100	1920	1750	1600
2.	II.	Gyalogsági tábornok	3100	2800	2790	2520	2480	2240	2170	1860	1680	1500	1400	1250
3.	III.	Altábornagy	2800	2500	2520	2250	2240	2000	1960	1680	1500	1400	1250	1150
4.	IV.	Tábornok	2600	2300	2340	2070	2080	1840	1820	1560	1380	1300	1150	950
5.	V.	Ezredes	2250	1900	2025	1710	1800	1520	1575	1350	1140	1125	950	850
6.	VI.	Alezredes	2100	1700	1890	1530	1680	1360	1470	1260	1020	1050	850	750
7.	VII.	Órnagy	1700	1500	1530	1350	1360	1200	1190	1020	900	850	750	600
8.	VIII.	Százados	1500	1200	1350	1080	1200	960	1050	900	720	750	600	450
9.	IX.	Főhadnagy	1100	900	990	810	880	720	770	660	540	550	450	400
10.	X.	Hadnagy	900	800	810	720	720	640	630	540	480	450	400	350
11.	XI.	Zászlós												

- Magyarázat:
1. lakbérosztályú városok: Budapest
  2. lakbérosztályú városok: Győr, Szeged, Szombathely
  3. lakbérosztályú városok: Debrecen, Kaposvár, Kispest, Komárom-Újváros, Miskolc, Pécs, Rákospalota, Sátoraljaújhely, Sopron, Székesfehérvár, Szolnok, Újpest
  4. lakbérosztályú városok: Balassagyarmat, Cegléd, Eger, Esztergom, Gyula, Jászberény, Kecskemét, Makó, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Pápa, Pesterzsébet, Veszprém, Zalaegerszeg
  5. lakbérosztályú városok: Baja, Balatonfüred, Békéscsaba, Budapest, Cella, Csongrád, Dombóvár, Gödöllő, Gyöngyös, Győr, Hódmezővásárhely, Kalocsa, Keszthely, Kiskunfélegyháza, Kőszeg, Mogyoróvár, Mezőtúr, Nagykálló, Nagykáta, Nagykőrös, Orosháza, Ózd, Salgótarján, Sárvar, Szarvas, Szekszárd, Szentés, Szentgotthárd, Szikszó, Tapolca, Tiszafüred, Vác
  6. lakbérosztályú városok: egyéb, be nem sorolt állomáshelyek
- Az a) alatti tételek a 3. vagy ennél több családi pótlék élvezetében állók részére.
A b) alatti tételek a 2. vagy ennél kevesebb családi pótlék élvezetében állók és női tagok részére.

90 G-10. Illetményszabályzat 1925. 18. o.

A lakbérilletmény összege 1928-ban⁹¹

Rangosztály	Az negyedévi lakbérilletmény az											
	1.		2.		3.		4.		5.		6.	
	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
I.	Tábornagy											
II.	Gyalogsági tábornok											
III.	Altábornagy											
IV.	Tábornok											
V.	Ezredes											
VI.	Alezredes											
VII.	Őrnagy											
VIII.	Százados											
IX.	Főhadnagy											
X.	Hadnagy											
XI.	Zászlós											
1.	854	771,25	768,50	694,25	683	617	597,75	539,75	512,25	462,75	427	385,50
2.	771,25	688,75	694,25	619,75	617	551	539,75	482	462,75	413,25	385,50	344,25
3.	716,25	633,50	644,50	570,25	573	506,75	501,25	443,50	429,75	380	358	316,75
4.	619,25	523,25	557,75	471	495,75	418,75	433,75	366,25	371,75	314	309,75	261,50
5.	578,50	468,25	520,50	421,50	462,75	374,50	404,75	327,75	347	281	289,25	234
6.	468,25	413,25	421,50	371,75	374,50	330,50	327,75	289,25	281	247,75	234	206,50
7.	413,25	330,50	371,75	297,50	330,50	264,25	289,25	231,25	247,75	198,25	206,50	165,25
8.	303	247,75	272,50	223	242,25	198,25	212	173,50	181,75	148,75	151,50	123,75
9.	247,75	220,25	223	198,25	198,25	176,25	173,50	154,25	148,75	132	123,75	110

Magyarázat:

1. lakbérosztályú városok: Budapest
  2. lakbérosztályú városok: Debrecen, Győr, Kaposvár, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged, Szolnok, Szombathely
  3. lakbérosztályú városok: Eger, Kecskemét, Kispeszt, Komárom-Ujváros, Nyíregyháza, Pesterzsébet, Rákospalota, Sátoraljaújhely, Székesfehérvár, Újpest
  4. lakbérosztályú városok: Baja, Balassagyarmat, Békéscsaba, Budafok, Cegléd, Esztergom, Gödöllő, Gyöngyös, Gyula, Hatvan, Hódmezővásárhely, Jászberény, Kalocsa, Keszthely, Makó, Nagykanizsa, Pápa, Salgótarján, Szekszárd, Szentes, Szilkszó, Tapolca, Vác, Veszprém, Zalaegerszeg
  5. lakbérosztályú városok: Alag, Albertfalva, Alsógöd, Balatonfűred, Bánréve, Berettyóújfalú, Békés, Cellőmölk, Cinkota, Csepel, Csongrád, Csorna, Csurgó, Diósgyőr, Dombóvár, Dunaharaszti, Dumakeszi, Felsőgöd, Hejőcsaba, Kapuvár, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kisvárd, Kőszeg, Magyaróvár, Mátészalka, Mezőkövesd, Mezőtúr, Mohács, Moson, Nagykálló, Nagykőrös, Nyírbátor, Orosháza, Ózd, Pestszentlőrinc, Pestújhely, Putnok, Ráckeve, Rákosszentmihály, Sashalom, Sárospatak, Sárvár, Sásd, Siklós, Siófok, Sopronbátfalva, Soroksár, Szarvas, Szentendre, Szentgotthárd, Szerencs, Szigetvár, Tata, Tiszafüred, Továros, Torókszentmiklós és Vasvár
  6. lakbérosztályú városok: egyéb, be nem sorolt állomáshelyek
- Az a) alatti tételek a 3. vagy ennél több családi pótlék élvezetében állók részére.
A b) alatti tételek a 2. vagy ennél kevesebb családi pótlék élvezetében állók és női lenek részére.

A lakbérilletmény összege 1933-ban⁹²

Rangsztály	Az negyedévi lakbérilletmény az											
	1.		2.		3.		4.		5.		6.	
	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
I.	Lakbérosztályokba tartozó állomásokon 1933. évi február hó 1-jétől pengőértékben											
	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
I.	Ez idő szerint nincs megállapítva.											
II.	261,89	236,51	235,67	212,90	209,45	189,21	183,31	165,52	157,09	141,91	130,94	118,22
III.	236,51	211,21	212,90	190,05	189,21	168,97	165,52	147,81	141,91	126,73	118,22	105,57
IV.	219,65	194,27	197,64	174,87	175,72	155,40	153,71	136	131,79	116,53	109,78	97,13
V.	190,50	160,46	171,04	144,44	152,03	128,41	133,01	112,31	114	96,29	94,99	80,19
VI.	177,40	143,69	159,62	129,26	141,91	114,84	124,12	100,51	106,41	86,17	88,70	71,76
VII.	143,59	126,73	129,26	114	114,84	101,35	100,51	88,70	86,17	75,97	71,76	63,32
VIII.	126,73	101,35	114	91,23	101,35	81,03	88,70	70,91	75,97	60,79	63,32	50,67
IX.	92,92	75,97	91,23	68,38	74,29	60,79	65,01	53,20	55,73	45,61	46,64	37,95
X.	75,97	67,54	68,38	60,79	60,79	54,05	53,20	47,30	45,61	40,48	37,95	33,73
XI.	Zászlós											

Magyarázat:

1. lakbérosztályú városok: Budapest
  2. lakbérosztályú városok: Debrecen, Győr, Kaposvár, Kassa, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged, Szolnok, Szombathely
  3. lakbérosztályú városok: Eger, Kecskemét, Kispest, Komárom-Ujváros és -Óváros, Nyíregyháza, Pesterzsébet, Rákospalota, Sátorajánihely, Székesfehérvár, Újpest
  4. lakbérosztályú városok: Baja, Balassagyarmat, Békéscsaba, Budafok, Cegléd, Esztergom, Gödöllő, Gyöngyös, Gyula, Hatvan, Hódmezővásárhely, Jászberény, Kalocsa, Keszthely, Makó, Nagykanizsa, Pápa, Salgótarján, Szekszárd, Szentes, Szikszó, Tapolca, Vác, Veszprém, Ungvár, Zalaegerszeg
  5. lakbérosztályú városok: Ág, Albertfalva, Alsógöd, Balatonfüred, Bánréve, Beregszász, Berettyóújfalú, Bekásmegyér, Békés, Cellőmölke, Cinkota, Csepel, Csongrád, Csorna, Csurgó, Diósgyőr, Dombóvár, Dunaharaszti, Dunakeszi, Ersekújvár, Felsőöd, Hejőcsaba, Ipolyás, Kapuvár, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kisvárd, Kőszeg, Léva, Magyaróvár, Mátészalka, Mezőkövesd, Mezőtúr, Mohács, Moson, Munkács, Nagykálló, Nagyváta, Nagykőrös, Nyírbátor, Orosháza, Ozd, Pestiszentlőrinc, Pestújhely, Pútnok, Ráckeve, Rákospalota, Rákosszentmihály, Rimaszombat, Sashalom, Sárospatak, Sárvar, Sásd, Siklós, Siófok, Somorja, Sopronbátfalva, Soroksár, Szarvas, Szentendre, Szentgotthárd, Szerencs, Szigetvár, Tata, Tiszafüred, Tóváros, Törökszentmiklós és Vasvár
  6. lakbérosztályú városok: egyéb, be nem sorolt állomáshelyek
- Az a) alatti tételek a 3. vagy ennél több családi pótlék élvezetében állók részére.
A b) alatti tételek a 2. vagy ennél kevesebb családi pótlék élvezetében állók és nőtlenek részére.

A lakbérilletmény összege 1943-ban⁹³

Rangsztály	Az havi lakbérilletmény az											
	1.		2.		3.		4.		5.		6.	
	Lakbérosztályokba tartozó állomásokon 1943-ban pengőértékben											
Rendfokozat	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)	a)	b)
I. Tábornagy	Ez idő szerint nincs megállapítva.											
II. Vezérezredes	236,51	261,89	212,90	235,67	189,21	209,54	165,52	183,31	141,91	157,09	118,22	130,94
III. Altábornagy	211,21	236,51	190,05	212,90	168,97	189,21	147,81	165,52	126,73	141,81	105,57	118,22
IV. Vezérőrnagy	194,27	219,65	174,87	197,64	155,40	175,72	136	153,71	116,53	131,79	97,13	109,78
V. Ezredes	160,46	190,05	144,44	171,04	128,41	152,03	112,31	133,01	96,29	114	80,19	94,99
VI. Alezredes	143,59	177,40	129,26	159,62	114,84	141,09	100,51	124,12	86,17	106,41	71,76	88,70
VII. Őrnagy	126,73	143,59	114	129,26	101,35	114,84	88,70	100,51	75,97	86,17	63,32	71,76
VIII. Százados	101,35	126,73	91,23	114	81,03	101,35	70,91	88,70	60,79	75,97	50,67	63,32
IX. Főhadnagy	75,97	92,92	68,38	83,56	60,79	74,29	53,20	65,01	45,61	55,73	37,95	46,46
X. Hadnagy	67,54	75,97	60,79	68,38	54,05	60,79	47,30	53,20	40,48	45,61	33,73	37,95
XI. Zászlós												

Magyarázat:

1. lakbérosztályú városok: Budapest
2. lakbérosztályú városok: Debrecen, Győr, Kaposvár, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Miskolc, Nagyvárad, Pécs, Sopron, Szatmárnémeti, Szeged, Székesszékhely, Szolnok, Szombathely, Ungvár, Zombor
3. lakbérosztályú városok: Baja, Eger, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Kispeszt, Máramarossziget, Nyíregyháza, Pestszenterzsébet, Rákospalota, Sátoraljaújhely, Szabadka, Újpest, Újvidék
4. lakbérosztályú városok: Balassagyarmat, Békéscsaba, Beregszász, Beszterce, Budafok, Cegléd, Csáktornya, Csíkszereda, Dés, Érsekújvár, Esztergom, Gödöllő, Gyöngyös, Gyula, Hatvan, Huszt, Jászberény, Kalocsa, Keszthely, Léva, Losonc, Munkács, Nagybánya, Nagykanizsa, Nagykanizsa, Nagykároly, Nagyszőlős, Pápa, Rimaszombat, Salgótarján, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Szekszárd, Szentes, Szikszó, Tapolca, Vác, Veszprém, Zalaegerszeg, Zilah (Parkány, Nána, Esztergomtábor)
5. lakbérosztályú városok: Ág, Albertfalva, Alsógöd, Alsólendva, Balatonfüred, Bánffyhunyad, Bannréve, Berettyóújfalu, Békásmegyér, Békés, Celldömölk, Cinkota, Csepel, Csongrád, Csorna, Csurgó, Diósgyőr, Dombóvár, Dunaharaszti, Dunakeszi, Felsőgöd, Gyergyószentmiklós, Hajdúbószormény, Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Hejőcsaba, Ipolyvíz, Kapuvár, Karcag, Kézdivásárhely, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kisújszállás, Kisvárd, Kőszeg, Magyar-kanizsa, Mátészalka, Mátészöld, Mezőkövesd, Mezőtúr, Mohács, Mosonmagyaróvár, Nagykálló, Nagykáta, Nagykőrös, Nagyszalonta, Nyírbátor, Orosháza, Ózd, Pestszentlőrinc, Pestújhely, Putnok, Ráckeve, Rákosszabá, Rákostehy, Rákostiget, Rákosszentmihály, Rozsnyó, Sashalom, Sárospatak, Sarvar, Sásd, Siklós, Siofok, Sopron-Szerencs, Szigetvár, Szilágysomlyó, Tata, Tiszafüred, Torokszentmiklós, Túrkeve, Újdombóvár, Vasvár, Zenta
6. lakbérosztályú városok: egyéb, be nem sorolt állomások

Az a) alatti tételek a 3. vagy ennél több családi pótlék élvezetében állók részére.

A b) alatti tételek a 2. vagy ennél kevesebb családi pótlék élvezetében állók és női lélek részére.

A lakbérilletményt eleinte évente szabták meg, s ennek megfelelően közölték központilag, de mindig negyedévenként fizették: februárban, májusban, augusztusban és novemberben. Később negyedéves vagy havi bontásban szerepeltek az összegek a tájékoztató táblázatokban. Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt 12 lakbérosztályt állapítottak meg, külön szerepelt Bécs és Budapest. A háború után egészen 1945-ig megmaradt a hat lakbérosztály, csak a hozzájuk kapcsolt és központilag meghatározott települések száma és besorolása változott. Különbséget tettek a kiutalandó összeg mértékét illetően a tisztai családok nagysága alapján. A családi pótlék összege volt az iránymutató, a nagyobb családok a nagyobb összegű lakbérpótlékot kaptak.

„Különös” illetmények

A rendszeres illetmények mellett bizonyos feltételekkel „különös” illetményeket is kaphattak a katonatisztek.⁹⁴ Ilyen volt a *lótápadag-illetmény*, amely a ló tartására kötelezett vagy jogosult saját tulajdonú ló után járt; a *lóápoló-illetmény*, amely lóápoló fogadásához nyújtott anyagi segítséget, két ló után lehetett egy ápolót felfogadni. Igényt lehetett benyújtani ruházatra, illetve ruházati járulékra, mivel a rangosztályba sorolt hivatásos havidíjassá újonnan kinevezett egyéneknek, kinevezésük alkalmával természetbeni ruházat járt, ha pedig ezt nem kapta meg, *ruházati járulékot* kérhetett. Külön illetményként fizették a *tiszti Vitézségi Érem-díjat*, a *működési* és a *sérülési pótdíjat*.

Az illetményszabályzat intézkedett a kórházi (gyógyfürdőkórház) ápolásról, valamint a szükséges gyógyszerek kifizetéséről.⁹⁵ Ugyanis a havidíjasok megbetegedésük esetén kérhették felvételüket a honvéd és közrendészeti-egészségügyi intézetekbe. Ezenkívül a havidíjasok maguknak és családtagjaiknak, akik után családi pótlékot kaptak, jogosultak voltak – ha a gyógykezelés kórházon kívül történt – a gyógyszereket a meghatározott ártérítés mellett – honvéd és közrendészeti gyógyszertárakból beszerezni. Amennyiben állomáshelyükön ilyen gyógyszertár nem volt, a katonai gyógyszer-árszabványban szereplő gyógyszereket polgári patikából is beszerezhették és az árkülönbözetet szolgálati úton visszaigényelheték a honvédelmi minisztériumtól.⁹⁶

94 G–10. Illetményszabályzat 1925. II. szakasz 6–11. §. 21–26. o.

95 G–10. Illetményszabályzat 1925. II. szakasz 12. §. 27. o.

96 Vö. *Závodí Szilvia*: A katonatisztek és hozzátartozóit megillető kedvezmények a 20. század első felében. *Metszetek*, 2013/2–3. 233–254. o. http://metszetek.unideb.hu/files/12_zavodi_szilvia_0.pdf (Megtekintés: 2017. szeptember 10.)

Családi illetmények

Az illetményszabályzat a tisztek családjairól is intézkedett bizonyos kérdésekben.⁹⁷ A lakbér illetménnyel kapcsolatban kimondta, hogy a családfővel együtt élő családtagoknak joguk van a családfővel való együttes elhelyezésre, és ez az igény a családfő elhalálása után is fennáll a következő bérfelmondás időszakáig. Betegség esetén a családtagok is ugyanolyan *kórházi ápolásra* és *gyógyszerekre* voltak jogosultak, mint a családfő. Áthelyezés esetén a családtagok az *útiköltség-illetmény* terhére a családfővel utazhattak.

A családfenntartó halála után a családot megillette a *halálozási évnegyed-díj*, amelynek összege az elhalt által legutóbb élvezett havidíj kétszerese volt. Erre az összegre más is jogosult lehetett, ha igazolta, hogy az elhunytat ápolta és eltemettette. Az özvegyeknek és árváknak a férj vagy az apa elhalálását követő hónap első napjától három hónapon át járt az elhunyt rendszeres illetménye, majd utána az özvegyi nyugdíj és az anyátlan árvákat megillető nevelési járulék.

Egy kötelező családi bevétel, a házassági óvadéktőke kamata

A család pénztárába a katonatiszti illetmény mellé jöhetett a házasságkötésekhez szükséges házassági óvadéktőke kamata.⁹⁸ A kaució⁹⁹ összegét a különböző rendfokozatoknak (rangosztályoknak) megfelelően állapították meg. Leszögezhető, hogy a vizsgált időszakban a kívánt összeg igen magas volt és előteremtése nem volt egyszerű.¹⁰⁰

97 G–10. Illetményszabályzat 1925. II. szakasz 31–37. §. 37–39. o.

98 Szabályozást lásd Závodi Szilvia: A katonatiszti házasságkötések szabályozása a 20. század első felében. *Folia Historica* XXIV. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve 2005–2006. Budapest, 2006. 119–120. o.

99 A kaució az a rendfokozatonként megállapított összegű pénzüsszeg, amellyel a nősülni szándékozó katonatisztnak rendelkeznie kellett, hogy a kamatai, illetve a jövedelmei lehetővé tegyék a tiszt család rangjához méltónak tartott életmódot.

100 Vö. Závodi Szilvia: A százados, a hentes és a nő. In: Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. évf. (2013) különszám 301–312. o.

A házassági óvadéktőkék összegei 1913-ban¹⁰¹

Rangosztály	A nősülendő rendfokozata vagy szolgálati állása.	Óvadéktőke (koronában)
XI.	Hadnagy	60.000
	Hadnagy gazdasági tisztt	30.000
	Hadnagy-számvívő	30.000
	Honvéd tiszttviselő	30.000
	Csendőr hadnagy	30.000
	Csendőr hadnagy-számvívő	15.000
	Csendőr állattorvos	15.000
X.	Főhadnagy	50.000
	Főhadnagy gazdasági tisztt	25.000
	Főhadnagy-hadbíró	50.000
	Főorvos	50.000
	Főhadnagy-számvívő	25.000
	Honvéd tiszttviselő	25.000
	Csendőr főhadnagy	25.000
	Csendőr főhadnagy-számvívő	12,5.000
	Csendőr állattorvos	12,5.000
IX.	Vezérkari testületi százados	60.000
	Százados	40.000
	Mérnökari százados	20.000
	Százados gazdasági tisztt	20.000
	Százados-hadbíró	40.000
	Ezredorvos	40.000
	Százados-számvívő	20.000
	Alhadbiztos	20.000
	Csendőr százados	20.000
	Csendőr százados-számvívő	10.000
VIII.	Vezérkari testületi őrnagy	50.000
	Őrnagy	30.000
	Mérnökari őrnagy	15.000
	Őrnagy gazdasági tisztt	15.000
	Őrnagy-hadbíró	30.000
	Törzsorvos	30.000
	Hadbiztos	15.000
	Csendőr őrnagy	15.000
VII.	Vezérkari testületi alezredes	50.000
VI.	Vezérkari testületi ezredes	50.000

101 A-57. jelzetű nősülési szabályzat 1. számú melléklete.

A házasági óvadéktőkék összegei 1942-ben¹⁰²

Rangosztály	A nősülendő rendfokozata vagy szolgálati állása.	Óvadéktőke (pengőben)
X.	A II. állományfőcsoportba tartozó honvéd tisztviselő	25.000
IX.	Az I. áll. főcsoport A) állomány csoportba tartozó főhadnagy	40.000
	Méneskari szakszolgálatos és szertári főhadnagy	40.000
	Orvos főhadnagy	40.000
	Hadbíró főhadnagy	40.000
	Mézőnök főhadnagy	40.000
	Gazdászati főhadnagy	40.000
	Állatorvos főhadnagy	40.000
	A II. állományfőcsoportba tartozó honvéd tisztviselők	20.000
VIII.	Vezérkari (hadiműszaki törzskari) százados	60.000
	Katonai attasé	200.000
	Az I. állományfőcsoport A) állománycsoportba tartozó százados	30.000
	Méneskari, szakszolgálatos és szertári százados	30.000
	Orvos százados	30.000
	Hadbíró százados	30.000
	Hadbiztos százados	30.000
	Mézőnök százados	30.000
	Gazdászati százados	30.000
	Állatorvos százados	30.000
	A II. állományfőcsoportba tartozó honvéd tisztviselő	15.000
	VII.	Vezérkari (hadiműszaki törzskari) őrnagy
Katonai attasé		200.000
Az I. állományfőcsoport A) állománycsoportba tartozó őrnagy		20.000
Méneskari, szakszolgálatos és szertári őrnagy		20.000
Orvos őrnagy		20.000
Hadbíró őrnagy		20.000
Mézőnök őrnagy		20.000
Hadbiztos őrnagy		20.000
Gazdászati őrnagy		20.000
Állatorvos őrnagy		20.000
A II. állományfőcsoportba tartozó honvéd tisztviselő		10.000
VI. és V.	Vezérkari (hadiműszaki törzskari) alezredes, ezredes	60.000
	Katonai attasé	200.000

102 A 46.039/eln. 13. – 1942. számú körrendelet 1. számú melléklete.

A házassági engedélykéreseknel igen gyakori volt az olyan folyamodvány, hogy az uralkodó, majd a kormányzó engedélyezze a kötelezően előírt óvadéktőke részleges biztosítását vagy a biztosítás nélküli házasságkötést. Az óvadéktőkét lehetett helyettesíteni megfelelő összegű apanázzsal (havi segély), a katonatiszti vagy állami tisztviselő családból kikerült menyasszonyok a legtöbb esetben apanázs ígéretével váltották ki az óvadéktőkét.¹⁰³ A havi segély értéke különböző lehetett, bár a szabályozások szerint a havi étkezési váltság összegével kellett megegyeznie. Születtek nyilatkozatok 80,¹⁰⁴ 100,¹⁰⁵ 135¹⁰⁶ és 150¹⁰⁷ pengőről. A legtöbb esetben az apa ajánlotta fel, megtette ezt az özvegy édesanya (100 pengőt ajánlott a 356 pengős nyugdíjából)¹⁰⁸ vagy a menyasszony testvérei, mint például Pethes Hanna esetében bátyjai, Pethes Sándor színész és Pethes László műszaki egyetemi tanársegéd ajánlottak 100 pengőt.¹⁰⁹ Lukács Béla tábornok, a Magyar Királyi Hadilevéltár igazgatója a 100 pengős apanázt a következővel indokolta: „leányom eltartása a szülei háztartásában is kitett legalább havi 100 pengőt”.¹¹⁰ Egy másik – vendéglő- és kávéház-tulajdonos apa – étkezést biztosított az ifjú párnak: két személyre szóló kifogástalan, bőséges házi kosztot, ebédre levest, húst, főzeléket és tésztát; vacsorára pedig ugyancsak húst, főzeléket és tésztát.¹¹¹ Kaiser Borbála apja sem konkrét összeget ajánlott, ő azt ígérte, hogy a vőlegény mindenkori beosztási helyén három szobás lakás bérének megfelelő apanázt ad.¹¹²

Az óvadéktőke biztosítása alól felmentést lehetett még nyerni akkor is, ha az arának volt – természetesen a tisztvi hivatással nem összeférhetetlen – állása. A feleség fizetése pedig segített a családi kasszán, bár házasság után nem volt jellemző az, hogy a nők állásban maradtak. A legtöbb dolgozó arajelölt tanár volt: tanítóképző intézeti tanárnő 183,6 pengő¹¹³ fizetéssel, fővárosi tanítónő

103 Szakály 1989. 100. o.

104 Szanter Gyula tisztviselő és Regdon Erzsébet házassági iratai. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM) 1935. 13. osztály Házassági ügyek Sza–To (3163. doboz)

105 Mészáros Zoltán huszárfőhadnagy és Seiffert Stefánia házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek M (3161. doboz)

106 Szabó Ferencz határőr főhadnagy és Pálffy Ilona házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek Sza–To (3163. doboz)

107 Dr. Csentes János és Juhász Ilona házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek Cz–G (3158. doboz); Dr. Major Ákos főhadnagy-hadbíró és Miskolczy Márta házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek M (3161. doboz)

108 Nádasdy Oszkár százados és dr. Szabó Katalin házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek M (3161. doboz)

109 Vargha Tivadar légügyi felügyelő és Pethes Hanna házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek U–Z (3164. doboz)

110 Halmi Antal határőr százados és Lukács Magdolna házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek Gy–J (3159. doboz)

111 Darvassy Lajos százados és Kőváry Ilona házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek Cz–G (3158. doboz)

112 Szilvassy István százados és Kaiser Borbála házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek Sza–To (3163. doboz)

113 Hrabál Ágost számvevőszéki főtisztviselő és dr. Hercegh Matild házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály Házassági ügyek G–Henk (2071. doboz)

312 pengő havidíjjal, 13,60 pengő közlekedési segéllyel és negyedévi 303 pengő lakbér-pótlékkal¹¹⁴ vagy nyugdíjképes állami polgári iskolai rendes tanár 170–180 pengő illetménnyel.¹¹⁵ De volt 372,65 pengő fizetésű banktisztviselő¹¹⁶ és 200 pengő keresetű orvos feleségjelölt is.¹¹⁷

Természetesen a gyakori óvadéktöke-elengedés aggodalmat keltett a hadsegregvezetésben, ugyanis a legfelsőbb kegyből adott teljes vagy részleges elengedés veszélyeztette a tisztai családok anyagi biztonságát. A korabeli levéltári iratokból kitűnik, hogy különböző kérelmeket elbíráló adminisztratív állomány úgy vélte, hogy a tisztek nem gondolták át eléggé szándékaikat, amikor megnősültek, és később családjuk miatt bizonyos szintű megértést vártak el a hivatali felsőbb szervektől. A Honvédelmi Minisztérium nem zárkózott el attól, hogy nős tisztek szolgálati alkalmazásakor – méltányosságból – tekintetbe vegyenek bizonyos körülményeket, mint a gyermekek iskoláztatása és a családtagok gyógykezelése, de szigorúan szem előtt tartották azt az elvet, hogy a magánérdeket a közérdek alá kell rendelni.¹¹⁸

Egyéb bevételei lehetőségek

Pogány Ágnes, gazdaság- és társadalomtörténész véleménye szerint, ha a középosztályhoz tartozó tisztviselő- és értelmiségi családok háztartásának jövedelemszerkezetét vizsgáljuk, világossá válik, hogy a családi háztartások anyagi helyzetét nem lehet csak egyes-egyedül a családfő főfoglalkozásából eredő jövedelem alapján megítélni. Az első világháború után bekövetkező változások (az infláció, a túlméretezett államapparátus drasztikus csökkentése, a menekültáradat, a fizetéscsökkenés) arra kényszerítették a középosztályhoz tartozó családokat, hogy megpróbáljanak pótlólagos jövedelemforrásokat találni maguknak. A középosztályi életforma megőrzése érdekében azonban bizonyos kereseti források szóba sem jöhettek. Ilyen volt például a gyermekek korai munkába állítása. A feleség kereső foglalkozása sem volt igazán összeegyeztethető a középosztályi ideállal, mégis viszonylag magas (6–32%) volt a kétkeresős háztartások száma a tisztviselő- és értelmiségi családok körében.¹¹⁹

Gyakori volt, hogy a középosztályi háztartások számíthattak családi támogatásra. Általában a szülők támogatták a családokat pénzzel, lakással vagy ellátással.¹²⁰

114 Plelár Venczel nyugállományú ezredes és Madary Margit házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály Házassági ügyek Pár–R (2080. doboz)

115 Patonay Vilma és Hajdan József folyamór kapitányházassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály Házassági ügyek N–Pál (2076. doboz) Érdekes, hogy ezt az ügyet az ara neve alapján sorolták be.

116 Várjon Béla nyugállományú alezredes és Boér Tiborné Benrád Adél házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály általános Házassági ügyek V–W (2081. doboz)

117 Nádasdy Oszkár százados és dr. Szabó Katalin házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály Házassági ügyek M (3161. doboz)

118 7933–eln. 8. osztály–1938. HL HM 1938. 8. osztály elvi ügyek (2871. doboz)

119 Pogány 2000. 123. o.

120 Pogány 2000. 124. o.

A mellékállások vállalásának kérdése nehezen megítélhető. Bizonyos állásoktól a köztisztviselőket tiltották, például törvényi paragrafus tiltotta meg, hogy javadalmazott állást vállaljanak bankok, vállalatok alapításánál vagy azok valamely vezetői testületében.¹²¹ Másfajta mellékállásokhoz is a munkáltató előzetes engedélye volt szükséges. Így elképzelhető, hogy sokan eltitkolták másodállásukat.¹²²

A budapesti és más nagyobb városi középosztályi családoknál elterjedt jövedelem-kiegészítési forma volt az albérlőtartás. Az illetményi pótlékként lakáspénzt is élvező családok viszonylag tágas (két-, három- vagy négyszobás) lakásban éltek, ahová gyakran fogadtak albérlőt, albérlőket. Míg a családon kívül végzett másodállás a férfiakat jellemezte, addig az otthon falai közötti kereset-kiegészítés a nőkre volt jellemző. Leginkább a gyermeküket egyedül nevelő özvegyek vagy elvált asszonyok tartottak bérlőket.¹²³ Kevés tisztviselő- vagy értelmiségi család rendelkezett földtulajdonnal, ritkán voltak közöttük bérháztulajdonosok.

A középosztálybeli háztartások bevételeit kiegészítő források igen sokfélék lehettek: különböző mellékfoglalkozások, albérlőtartás, családtagok (feleség, esetleg gyermek) keresete, egyéb bevételek (segélyek, kölcsönök, tárgyak elzálogosítása, eladása), tulajdonból származó nyereségek, családi támogatás. A háztartások jövedelemszerkezete természetesen nagymértékben függött a családfő képzettségétől, főfoglalkozásából származó jövedelmének nagyságától, a család demográfiai helyzetétől (gyermekek száma és életkora) és földrajzi helyzetétől (városi vagy falusi a háztartás). A jövedelemszerkezetben természetesen változást okozott a családok korösszetételének változása, a munkabérek emelkedése és csökkenése, ugyanúgy, mint a fogyasztási cikkek árának növekedése vagy csökkenése.¹²⁴

A katonatiszti családok legtöbbször azonban nem tudott igénybe venni kiegészítő forrást, mert a tiszt másodállást egyáltalán nem vállalhatott, nem vehetett részt egyéb gazdasági tevékenységben sem, mert a szabályzat kimondta, hogy *„tényleges tisztek kereseti vagy mellékfoglalkozást nem űzhetnek. Oly tiszteletbeli állásokat, vagy alkalmazásokat, amelyek után tiszteletdíjat vagy bárminemű jövedelmet élveznének, elvállalni tilos. (pl. versenystállóknál, méneseknél; még u. n. gentleman-menagerek sem lehetnek.) Irodalmi tevékenységért [...], továbbá szellemi termékeik (pl. találmányok) értékesítéséért tiszteletdíjat, vagy ezek után jövedelmet elfogadhatnak. Kereskedelmi társaságokban, közkereseti társaságokban, vállalatokban hivatali teendőket, igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tagságot még azon esetben sem vállalhatnak, ha ezeknek részben vagy egészben tulajdonosai is volnának. [...] Tényleges tisztek ipart vagy kereskedelmet nem űzhetnek. Ezen tilalom azonban nem azt célozza, hogy ingatlanai vagy vagyontárgyaik jövedelmeitől elessenek, tehát vagyontárgyaik gyümölcösztetése (pl. mező, kert vagy erdőgazdasági termékek értékesítése) meg van engedve. Ily esetekben, továbbá akkor, is ha a tiszt netán ingatlant (földbirtokot stb.)*

121 1897. évi XX. tc. 4. §.

122 *Illyefalvi I. Lajos*: Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest, é. n. (Statisztikai Közlemények 83. 1.) 71., 77. o.

123 *Pogány* 2000. 125. o.

124 *Pogány* 2000. 126. o.

bérel, sohase tévessze szem elől tisztí mivoltát, nehogy állásával összeférhetetlen helyzetbe jusson. Honvéd orvosok magán gyakorlatukat polgári egyénekre kiterjeszthetik. A mérnöki vagy egyéb képesítéssel bíró tényleges állományú tiszteteket képesítésük nem jogosítja fel arra, hogy polgári vagy mellékfoglalkozást űzzenek.¹²⁵ A tisztfelenség – a társadalmi elvárásoknak megfelelően – ritkán dolgozott. A családban felnőtt, nagykorú gyermek is csak olyan állást vállalhatott, amely megfelelt a tisztí állás tekintélyének. Albérlőtartásról pedig nem állnak rendelkezésre megbízható forrásból információk, csak irodalmi példák ismertek ezzel kapcsolatban. Például Móricz Zsigmond 1933-ban megjelent *Az asszony beleszól* című regényében Vég helyi ezredes felesége adott ki két szobát Üllői úti lakásában, miután férje elhagyta. Az 1906-ban elvégzett budapesti népszámlálás adatai szerint a katonatiszti háztartások 84%-a volt homogén. A statisztika homogénnek azokat a háztartásokat tekintti, ahol – a cselédeket leszámítva – csak családtagok élnek együtt. Úgynevezett idegennek azonban nemcsak az albérlők számítottak, hanem például a nevelő- és társalkodónők, inasok, így nem állítható biztosan, hogy a maradék 16% albérlőket vagy ágybérlőket tartott volna.¹²⁶

Így maradt az illetmény, az apanázs¹²⁷ és a lakbér-pótlék, bérelt vagy saját tulajdonú otthon esetén, de gyakori volt a fizetési előleg vagy más pénzügyi kölcsön felvétele is.

A nem tényleges tisztet (katonai hivatalnokok) állásvállalása sem lehetett független a tisztí állás tekintélyétől. A szabályzat előírta, hogy „*a nemtényleges tisztet rangjuknak megfelelő megélhetést biztosító jövedelemmel bírijanak. [...] A tisztí állásához illő megélhetést biztosító jövedelem összege nincs meghatározva. A honvédelmi miniszter az összes körülmények gondos mérlegelése mellett esetenként és egyénenként határozza meg azt, hogy az illető nemtényleges tiszt bíre oly rendszeres jövedelemmel, mely részére a tisztí állásához illő megélhetést biztosítja. Alapul általában a legalacsonyabb rangosztályba tartozó nyugállományú tisztet rendszeres ellátási díjait kell venni. A tisztí állásához illő megélhetést biztosító jövedelem rendszeres vagy tartós hiánya esetén a tisztí rendfokozatról le kell mondani.*”¹²⁸ Az állásszerű megélhetést biztosító jövedelmet igazolni kellett és a kereseti foglalkozást be kellett jelenteni a nyilvánított hatóságához.

Kivételes esetekben szigorú elbírálás alapján, ha különleges megítélést kívánó, méltánylást igénylő körülmények forogtak fent, a nem tényleges tiszt kaphatott olyan munkához is engedélyt, ami nem fért össze a tisztí jelleggel. Ilyen esetekben – amíg a tiszt ezt a kereseti foglalkozást űzte – sem munka közben, sem a magánéletben nem használhatta tisztí rendfokozatát és egyenruháját sem viselhetette.¹²⁹

125 A–37. jelzetű szabályzat (tervezet) a m. kir. honvédség tisztjei (tisztjelöltjei, lelkészei) különleges személyi ügyeinek kezelésére. Budapest, 1928. 16–17. o.

126 *Gergely* 1971. 428. o.

127 Apanázs: rendszeres, általában havonta juttatott pénzsegély.

128 A–37. jelzetű szabályzat. 22. o.

129 A–37. jelzetű szabályzat, 22. o. (Kiegészítés: 1368/kt.–1930.)

Összegzés

De mennyit is érhetett az az pénzösszeg, ami egy katonacsalád rendelkezésére állt? A későbbi szakkönyvek és a kortársak is a századosi fizetést tekintették olyan nagyságúnak, amelyből a társadalmi elvárások szerinti középosztályi élet-színvonalat lehetett biztosítani.¹³⁰ Ha egy átlagos (fiktív) családot veszünk, akkor elsősorban a katonatiszti fizetéssel számolhatunk és az apanázzsal. Ugyanis általában – mint erről már szó esett – gyakori volt az óvadéktőke biztosításának elengedése, részleges elengedés esetén pedig elképzelhető volt, hogy a más esetben egyébként felajánlott apanázs magasabb összegű lehetett, mint az óvadéktőke 4%-os kamata.

Századosi fizetések alakulása havi bontásban, pengőben

Havidíj fokozat	1925	1927. november	1931	1940. január	1940. november	1943. július
1.	256	287	287+153=440	261+139=400	287+153=440	450+184=634
2.	232	265	265+145=410	241+131,5=372,5	265+145=410	420+174=594
3.	208	240	240+140=380	218+127=345	240+140=380	385+168=553

Az apanázs átlagos összege 100 pengő körül alakult, a lakbér-pótlék – a család nagyságától függően – 1925-ben Budapesten 413,25 vagy 330,5, 1933-ban pedig 380,19 vagy 304,05 pengő volt.

Ezeket az adatokat áttekintve kitűnik, hogy az 1920-as évek végén egy századosi rangban lévő apa családjának körülbelül 340 és 390 pengő között volt a bevétele, ehhez jött még a lakbér-pótlék, amelyből azonban rögtön ki kellett fizetni a lakbéréket. 1929 augusztus–szeptemberében Budapesten egy két szobás minden mellékhelyiséggel rendelkező lakás bére 1800 pengő volt évente,¹³¹ egy három szobásé 2000 pengő.¹³² A negyedévi lakbér tehát 450 vagy 500 pengő volt, így egyik lakás bérét sem fedezte teljesen a lakbér-pótlék. Általánosan elmondható volt, hogy az állásszerű lakások bére 100–200 pengővel meghaladta a lakbérilletmény összegét.¹³³

A havi segély összegét – mint erről már szó volt – az étkezési váltságnak megfelelően kellett biztosítani. Így az apanázs összege 80–150 pengő körül mozgott havonta. Ez bizonyára elegendő összeg volt egy kisebb család havi átlagos étkeztetésére. De elég volt-e arra, hogy a középosztálytól elvárt társasági élet háttérét is biztosítsa? 1933-ban ugyanis például egy negyed kiló pörkölt kávé – minőségétől függően – 2–4,5 pengő is lehetett, 10 dkg tea ára 1,20 és 3,40 pengő között alakult, 10 dkg teasütemény 50 fillér volt, a tortaalapok árai pedig – nagyságtól függően – 30 fillértől 1,60 pengőig terjedtek. Befőtteket,

130 *Hajdu* 1999. 218. o.

131 Budapest Thököly út 46. III. 18. Jónás Tibor főelőadó-tüzérszázados és Beeson Gabriella házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály G–Henk (2071. doboz)

132 Budapest Várfook utca 8. IV. 7. Thurner Géza főelőadó és Pintér Ilona házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály általános Házassági ügyek T–U (2080. doboz)

133 *Szakály* 1989. 110. o.

ízeket, dzsemeket üvegenként 1 pengőért, szörpöket literenként 2–2,5 pengőért, a szendvicskrémeket 10 dkg-os dobozonként 0,5–1 pengőért lehetett vásárolni.¹³⁴ A borok literenként 1–2 pengőbe, a röviditalok 2–5 pengőbe, a pezsgők 3–6 pengőbe kerültek, természetesen minőségtől függően. Az árakat áttekintve világossá válik, hogy csak egy uzsonna megrendezése is jelentős anyagi terhet rótt egy százados családjára. És ehhez még hozzájöttek a háztartási költségek, mint például az italok és ételek elkészítéséhez használatos edények árai. Ezeket ugyan szerencsés esetben a kelengye részeként kapta meg a család, vagyis a házi asszony. Egy zománcozott palacsintasütő – mérettől és minőségtől függően – 1–2, egy fánk sütő 1–4,25, egy csuklós fedelű, zománcozott kávéfőző 1,8–5,3, egy kávéfőző-gép 6–13, egy lapos fenekű teás kanna 3,6–12, egy teaszűrő 1, egy ónozott sütőforma 1–2 és egy réz „ideál” kávéőrlő 15 pengőbe került. Természetesen majdnem mindenből lehetett olcsóbb, kevésbé tartós anyagból készített árut vásárolni. Így például alumínium teatojást 20 fillérért, alumínium teáskannát 5–7 pengőért vagy kávéőrlőgépet fatesttel 5–7 pengőért.¹³⁵

Balthazár Géza hadbíró főhadnagynak 1940 szeptemberében 378 pengő 97 fillért fizettek ki illetményként. A bevétel a havidíjból (197 P), a honvédségi pótdíjból (91 P), a tisztiszolgaváltságból (12 P), a feleség után járó családi pótlékból (12 P) és a lak- és bútorbérből (76 P 29 f) állt. A kötelező és magán levonások után kapta kézhez a főhadnagy a fent említett összeget. A hadbíró felesége, Balogh Magdolna 1940 áprilisa és 1944 márciusa között számadáskönyvet vezetett, amiből kiderül, hogy az 1940 áprilisának háztartási költségei körülbelül 500 pengőt tettek ki.¹³⁶ Feltételezhető, hogy a házaspár más bevételi forrásokkal is rendelkezett, hiszen a felmerülő kiadásokat csak a férj tiszti illetményéből nem tudták volna fedezni. Az anyagi helyzetükön a férj fizetésemelése és előléptetése sokat segített. A Balthazárék által bérelt lakás díja 125 pengő volt, élelmiszerre havonta – drasztikus áremelkedésig – hozzávetőleg 116 pengőt tölthettek. A számadáskönyv és a családi levelezés adataiból nagyjából megismerhető, mennyit költött az eleinte kétagú, majd – gyermekük születése után – háromtagú család lakásra, élelmiszerekre, ruházkodásra, kultúrára, szórakozásra és az ünnepekre. Lukács Anikó a rendelkezésére álló források alapján arra jutott, hogy a házaspár életmódja megfelelt a korszak „keresztény középosztályi” elvárásainak és az ehhez szükséges életszínvonalat a férj tiszti fizetéséből fedezni is tudták. Arra azonban a források már nem adnak választ, hogy önmaguk hogyan ítélték meg anyagi helyzetüket, elégedettek voltak-e vele vagy sem.¹³⁷

A katonatiszti illetmények – Szakály Sándor vizsgálata és összehasonlítása szerint – az állami alkalmazotti fizetések között aránylag magasak voltak,¹³⁸ és mindenképpen meghaladták az alacsonyabb társadalmi csoportok: a kispolgárság,

134 Az árak a Corvin Áruház Élelmiszer árjegyzékéből származnak, 1933-ból.

135 Az árak a Heinrich A. és Fiai R. T., Budapest kereskedelmi vállalat árjegyzékéből származnak.

136 Lukács 2010. 104–106. o.; A családra vonatkozó iratanyagot, így a számadáskönyvet is a Budapest Főváros Levéltára őrzi: XIII.33 Balogh és Baltazár családok iratai 1733–1995. 1–3. kisdoboz.

137 Lukács 2010. 119. o.

138 Szakály 1989. 110. o.

a munkásság és a mezőgazdasági dolgozók átlagfizetését.¹³⁹ De jelentősen elmaradtak a szabad értelmiségi pályán tevékenykedő személyek jövedelmétől.¹⁴⁰ Ami azonban ennél is fontosabb, hogy bár ezek az aránylag magas tiszti fizetések elegendőek lettek volna egy átlagos életszínvonalhoz, azonban a katonatisztekkel és családjukkal szembeni társadalmi elvárások teljesítéséhez kevésnek bizonyultak. Ezért nem csoda, hogy a tiszték nagy része jelentős adóssággal rendelkezett, amelynek összege átlagosan 1–3 havi illetménynek felelt meg.¹⁴¹

A katonatiszti fizetések elérték, sőt meghaladták az 1930-as években ideálisnak tekintett 200 pengő havi fix fizetést. Az 1941 decemberében kiadott kormányrendelet a miniszterelnöknek 2785, egy egyetemi rendes tanárnak kinevezésekor 574, egy kezdő állami középiskolai tanárnak 226 és egy állami elemi iskolai tanítónak 163 pengő fizetést állapított meg.¹⁴² 1941 novemberében a legmagasabb katonatiszti fizetés – a gyalogsági tábornoké – 1500 pengő volt. Az egyetemi tanári fizetés körülbelül az alezredesi, a középiskolai tanári fizetés a főhadnagyi, a tanító fizetés a zászlósi havi illetménnyel egyezett meg.

Irodalomjegyzék

Deák 1989.

Deák István: A zsoldtalanságtól a nyomorúságos zsoldig. In: „A magyar katonatiszt” (1848–1945). Szerk. *Hajdu Tibor*. Budapest, 1989. 21–40. o.

Deák 1993.

Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.

Galván 2005.

Galván Károly: A Pacor család. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 6. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005. 243–279. o.

Gergely 1971.

Gergely András: Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországon. *Történelmi Szemle* 1971. XIV. évf. 3–4. sz. 406–439. o.

Gergely 2001.

Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Budapest, 2001.

Hajdu 1999.

Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.

139 *Szakály* 2009.

140 *Szakály* 1989. 109. o.

141 *Szakály* 2009.

142 *L. Nagy* 1995. 203. o.

Kádár 1940.

Kádár Sándor: Illetmény zsebkönyv a m. kir. honvédség számára. A G.–10. jelz. Illetmény szabályzat, a g.–19. jelz. Gazdasági- és számviteli Utasítás, továbbá a honv. gazd. Közig. Szolgálat ellátására, az összes rendszeres és esetenként felszámítható személyi járandóságokra, térítésekre, illetmény igényekre, kedvezményekre, járulékokra, adókra stb. vonatkozó törvénycikkek, szakutasítások és rendeletek könnyen áttekinthető, rövid összefoglalása. Budapest, 1940.

Katonai Zsebnaptár, 1918.

Külügy-Hadügy Katonai Zsebnaptár 1918.

Katonai Zsebnaptár, 1944.

Katonai Zsebnaptár XXV. évfolyam az 1944. évre. Budapest, 1944.

L. Nagy 1995.

L. Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918–1945. Debrecen, 1995.

Lukács 2010.

Lukács Anikó: Fogyasztás és mindennapok Budapesten, a II. világháború első éveiben, családi iratok tükrében. In: Fővárosi magántörténelem. Szerk. *Horváth J. András*. *Budapesti Negyed* 2010. nyár XVIII. évf. 2. sz. 101–119. o.

Pogány 2000.

Pogány Ágnes: Háztartások jövedelemszerkezete a két világháború között Magyarországon. *Történelmi Szemle* 2000. XLII. évf. 1–2. sz. 115–127. o.

Romsics 2000.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2000.

Szakály 1989.

Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete, 1919–1945. In: „A magyar katonatiszt” (1848–1945). Szerk. *Hajdu Tibor*. Budapest, 1989. 85–112. o.

Szakály 2009.

Szakály Sándor: A katonai elit Magyarországon 1919–1945. *Korunk* 2009. március. 3. folyam, 20. évf. 3. sz. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2009&honap=3&cikk=10394> (Megtekintés: 2017. szeptember 10.)

Vargyai 2002.

Vargyai Gyula: A biatorbágyi merénylet. Merénylet a merénylet ellen. Budapest, 2002.

SALARIES AS THE BASIS FOR THE FINANCIAL STATUS OF MILITARY OFFICERS' FAMILIES

A determining basis for the way of living of military officers' families – as in every other case – was financial status, which did not equal the salary of the head of the family. Commissioned officers' regular salary had more components. The largest part was the monthly payment measured to the rank and the length of service. Officers with families were entitled to family allowance according to the family's size and a centrally determined rent allowance differing in various regions.

The study introduces the changes in Hungarian officers' salaries in the first half of the 20th century, and aims at placing officers within the period's state employees' payment ranks with the help of calculations and comparisons.

GRUNDLAGEN DES LEBENSUNTERHALTES VON OFFIZIERSFAMILIEN:
GEHALT, BEZÜGE, GELDZUWENDUNGEN

Die Lebensweise der Offiziersfamilien wurde – wie in allen anderen Fällen auch – grundlegend von der finanziellen Lage bestimmt, welche nicht identisch mit dem Gehalt des Familienoberhauptes war. Die regelmäßigen Bezüge der Berufsoffiziere setzten sich aus mehreren Komponenten zusammen. Den größten Teil machte der dem Dienstgrad entsprechende Monatslohn aus, wobei auch die Dienstzeit berücksichtigt wurde. Offiziere mit Familien hatten Anspruch auf eine Familienzulage, die von der Größe der Familie abhing, und auf eine Mietzulage, die zentral festgelegt wurde und von Siedlung zu Siedlung unterschiedlich war.

Die Abhandlung stellt die Veränderungen der Offiziersgehälter in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts vor, und beabsichtigt durch Mithilfe von Kalkulationen und Vergleichen die Militäroffiziere in der Gehaltsrangliste von Staatsdienern der Epoche zu platzieren.

KÖZLEMÉNYEK

Polgár Balázs

JAMES FITZ-JAMES, BERWICK HERCEGE ÉS A TÖRÖKELLENES
MAGYARORSZÁGI HADSZÍNTÉR (1686–1687)¹

James Fitz-James, Berwick hercege II. Jakab angol király² és Arabella Churchill³ törvénytelen gyermekeként született 1670. augusztus 21-én a közép-franciaországi Moulins⁴ városában. Katolikus neveletésben részesült, korai éveit Franciaországban töltötte. Már fiatalon katonai szolgálatba lépett, az 1685. évi Monmouth-féle felkelés idején Christopher Monck, Albemarle második hercegének⁵ a seregében szolgált. Önkéntesként részt vett az 1686. és 1687. évi törökellenes magyarországi hadjáratban. II. Jakab trónfosztása és a Stuart restauráció katonai kudarcai után James Fitz-James a Francia Királyság szolgálatába állt. Fényes katonai karriert futott be a francia hadseregben, XIV. Lajos 1706-ban Franciaország marsalljává nevezte ki. Legnagyobb győzelmeit a spanyol örökösödési háború idején, az almansai csatában (1707) és Barcelona ostromakor (1714) vívta ki. A lengyel örökösödési háborúban, a baden-württembergi Philippsburg ostroma alatt esett el (ágyúgolyó okozta sebesülés következtében) 1734. június 12-én.⁶

James Fitz-James személye és memoárjai nem ismeretlenek a hazai hadtörténeti kutatás számára. Berwick 1686. és 1687. évi magyarországi működésére és emlékirataira már korán felfigyelt Bubics Zsigmond, Kropf Lajos, Horváth Kázmér, Károlyi Árpád és Markó Árpád az angol–magyar kapcsolatok vizsgálata kapcsán,⁷ később Tóth Ferenc 1996-ban megjelent írásában emlékezett meg

- 1 A jelen közlés alapját képező kutatás a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány (PAGEO) „*Mars Hungaricus in Gallia*” elnevezésű pályázatának keretein belül valósult meg. A magyar forrásfordításokat ellenőrizte: Dr. Tóth Ferenc tudományos tanácsadó (MTA BTK Történettudományi Intézet).
- 2 Uralkodott: 1685–1688.
- 3 John Churchill, Malborough első hercegének testvére. *Petrie* 1953. 13. o.
- 4 Ma Auvergne-Rhône-Alpes régió, Département Allier.
- 5 1673-tól gyalogsági, 1678-tól lovassági ezredes, 1679-től az 1. Testőrezred parancsnoka. A Monmouth-féle felkelés alatti tevékenységét jelentős mértékben bírálták, a felkelés után Jamaica főkormányzója, valamint az amerikai angol erők főparancsnoka lett. *Webb* 1987. (Christopher Monck) 480. o.
- 6 *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828.; *Wilson* 1883.; *Sévrette* 1904. 29–50. o.; *Petrie* 1953.; *Tucker* 2015. 81–83. o.
- 7 *Bubics* 1891. 578. o.; *Kropf* 1894. 139–140. o.; *Horváth* 1928. 15–16. o.; *Károlyi* 1936. 119–120. o.; *Markó* 1937. 215. o. (Lásd még: *Buda expugnata* 1986. 575. o.)

Berwick hercege (forrás: Petrie 1953. ii. o.)

a jakobita emigránsból lett marsall személyéről.⁸ A jelen munkában a Berwick-émlékiratoknak az 1686–1687. évi törökellenes magyarországi hadszíntérre vonatkozó részleteinek fordítását és elemzését adjuk közre.

A Berwick-émlékiratok és a herceg életről szóló biográfiai munkák

James Fitz-James visszaemlékezéseit kilenc alkalommal adták ki 1737 és 1839 között.⁹ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy az 1778. évi párizsi kiadást megelőzően nem beszélhetünk tényleges emlékirat-kiadásokról, csak kompilált munkákról. A kutatás a Berwick-émlékiratok első „hiteles” közlésének az 1778-ban, két kötetben megjelentetett, párizsi Moutard-kiadást („Mémoires du Maréchal de Berwick, écrits par lui-même [...]”) tekinti.¹⁰ A kiadást Luke Joseph Hooke (1716–1796) író teológus, a párizsi Sorbonne tanára¹¹ készítette

8 *Tóth* 1996. 159. o.

9 A Függelékben lásd: I. A Berwick-émlékiratok szövegkiadásai (1737–1839). (Az emlékiratok kiadásainak jegyzékét az Österreichische Nationalbibliothek, a Bibliothèque nationale de France és a Hathi Trust Digital Library katalógusai alapján állítottuk össze.)

10 Berwick hercegének emlékirataihoz lásd legújabbban: *Garapon* 2012.

11 *Dalles* 2005. 204. o.

elő az 1777-ben megkapott Berwick-levelezés és a herceg feljegyzései alapján.¹² Ma a memoárok szövegállományának két egysége különíthető el: a herceg által, az 1716. esztendeig írt valódi emlékiratok,¹³ valamint az eseményeket 1716-tól 1734-ig vezető, Hooke által összeállított (eltérő stílusú) részek.¹⁴

Berwick hercegeének életét saját emlékiratai mellett több 19–20. századi életrajzi feldolgozás is adatolja. Edme-Armend-Gaston, Audiffret-Pasquier hercege (1823–1905) francia politikus és akadémikus neve alatt 1884-ben, Párizsban jelent meg egy csupán egyetlen ívnyi életrajzi vonatkozású „gyászének”.¹⁵ A tizenhat oldal terjedelmű íromány tulajdonképpen nem más, mint a Collège de Juilly épületében, a Berwick-mellszobor 1884. június 15-i leleplezésekor, Audiffret-Pasquier hercege által elmondott ünnepi beszéd nyomtatott változata.¹⁶ A „gyászének” a felhasznált források megadása nélkül, elfogódott hangnemben mutatta be Berwick életét születésétől a haláláig.¹⁷ Ezen kívül Charles Townshend Wilson angol alezredes (1822–1887) 1883-ban jelentetett meg Londonban gondosan lábjegyzetelt életrajzi monográfiát Berwick hercegéről „The Duke of Berwick: Marshal of France. 1702–1734” címmel. A Wilson-féle monográfia a marsall életének az 1702 és 1734 közötti bemutatására vállalkozott,¹⁸ a könyvhöz írt előszóban forrásként a szerző Berwick hercegnek saját maga által írt emlékiratait jelölte meg.¹⁹ Wilsont követően Adrien Jules Sévrette (1831–1916), a Clermonti Régészeti és Történeti Társaság elnöke publikált a Mémoires de la Société archéologique & historique de Clermont hasábjain hosszabb tanulmányt.²⁰ Az 1904-ben közre adott írás a Gaston Audiffret-Pasquier-féle munkához hasonlóan magasztos hangnemben emlékezett meg a francia marsallról (Sévrette Condé herceg, Turenne marsall, Vauban hadmérnök és Luxembourg marsall személyéhez hasonlította a kiváló katonai képességekkel rendelkező James Fitz-Jamest).²¹ A Berwick hercegeének életéről szóló legjelentősebbnek mondható monográfiát a brit történész, Sir Charles Petrie (1895–1977) publikálta 1953-ban, Londonban.²² A „The Marshal Duke

12 „En 1777, le duc de Fitz-James, petit-fils du maréchal de Berwick, remit cette pièce à l'abbé Hooke, avec les Mémoires; il lui confia toute la correspondance et toutes les notes du maréchal, et le chargea de l'édition.” *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828. 287. o.

13 James Fitz-James 1702-ben kezdte el az emlékiratainak a rendszeres írását. („[...] j'ai commencé cette année à écrire régulièrement tout ce qui se passoit.”) *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828. 409. o. Vö.: *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828. (Avertissement sur les mémoires du maréchal de Berwick.) 283. o.

14 *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828. (Avertissement sur les mémoires du maréchal de Berwick.) 283–288. o.

15 *Éloge du Maréchal de Berwick* 1884.

16 Az eseményről a Le Matin című párizsi lap 1884. június 16-i száma is beszámolt. *Au Collège de Juilly* 1884. 2. o.

17 *Éloge du Maréchal de Berwick* 1884. 6–15. o.

18 *Wilson* 1883.

19 „The Marshal's autograph Memoirs constitute the basis of the work.” *Wilson* 1883. (Preface.) vii. o.

20 *Sévrette* 1904.

21 „Sa carrière militaire fut presque aussi brillante que celle des Condé et des Turenne, des Vauban et des Luxembourg. [...] Le maréchal de Berwick avait des qualités militaires de premier ordre.” *Sévrette* 1904. 28., 50. o.

22 *Petrie* 1953.

MÉMOIRES.

DU MARÉCHAL
DE BERWICK,

ÉCRITS PAR LUI-MÊME;

AVEC une suite abrégée depuis 1716, jusqu'à sa mort en 1734; précédés de son Portrait, par Milord BOLINGBROKE, & d'une ébauche d'Éloge historique, par le Président de MONTESQUIEU; terminés par des Notes & des Lettres servant de pièces justificatives pour la campagne de 1708.

TOME PREMIER.

A PARIS,

Chez MOUTARD, Imprimeur-Libraire de LA REINE, de MADAME, & de Madame la Comtesse d'ARTOIS, rue des Mathurins, à l'Hôtel de Clugny.

M. DCC. LXXVIII.

MÉMOIRES

DU MARÉCHAL
DE BERWICK,

ÉCRITS PAR LUI-MÊME;

AVEC une suite abrégée depuis 1716, jusqu'à sa mort en 1734; précédés de son Portrait, par Milord BOLINGBROKE, & d'une ébauche d'Éloge historique, par le Président de MONTESQUIEU; terminés par des Notes & des Lettres servant de pièces justificatives pour la campagne de 1708.

TOME SECOND.

A PARIS,

Chez MOUTARD, Imprimeur-Libraire de LA REINE, de MADAME, & de Madame la Comtesse d'ARTOIS, rue des Mathurins, à l'Hôtel de Clugny.

M. DCC. LXXVIII.

A Berwick-memoárok 1778. évi párizsi kiadásának (1–2. kötet) címoldalai (magángyűjteményben)

of Berwick. The picture of an age” című kötet fő forrásanyagául a herceg 1779-ben, Londonban megjelent emlékiratainak az 1778. évi párizsi kiadás fordításán alapuló, angol nyelvű szövegváltozata szolgált.²³

Berwick hercege a törökellenes magyarországi hadszíntéren

James Fitz-James az 1686. évi magyarországi hadjárat elbeszélését Budavár ostromával kezdte.²⁴ (Berwick hercege a hadszíntérre való megérkezéséről csak röviden emlékezett meg.)²⁵ Ismertetése szerint június 18-án zárult be az ostromgyűrű az erősség körül: Lotaringiai Károly herceg, a keresztény ha-

23 Petrie 1953. (Preface.) x. o.

24 Buda ostromának eseményeihez lásd: *Károlyi* 1936. 208–385. o.; *Sugár* 1983. 89–163. o.; *Barta* 1985.; *Szakály* 1986. 50–72. o.; *Domokos* 1993a.; *Domokos* 1993b. Az ostrommal kapcsolatos kontrollforrásokhoz lásd: *Schulbof* 1979. 24–55. o.; *Buda visszafoglalásának emlékezete* 1986.; *Lotaringiai Károly* 1986.; *Buda ostroma* 1986.; *Bél* 1986.

25 „Au printemps je quittai l’Académie, et m’en allai en Hongrie.” *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 312. o.

dak fővezére az alsóváros („basse ville”), Miksa Emánuel bajor választófejedelem a Szent Gellért-hegy („montagne appellee de Saint-Gérale”) felől, a vár, illetve a palota („château”) ellen kezdte meg az ostrommunkálatokat.²⁶ Olvashatunk az ostromárkok kiépítéséről²⁷ és pontos dátum megadása nélkül az első (július 13-i), jelentős veszteségekkel végződő keresztény támadásról is.²⁸

A herceg az elbeszélés sorát a július 27-i rohammal folytatta: „Közelebb vitük az ütegeket, amiket több nagy löveggel erősítettünk meg. A rések²⁹ még nem voltak megfelelőek egészen július 27-éig. Akkor a Lotaringiai herceg el akarta kerülni az első támadás egyetlen következményeit,³⁰ tízezer embert rendelt a rohamhoz, és személyesen ment az ostromárok elől fekvő részébe, annak érdekében, hogy mindent láson és, hogy azonnal képes legyen kiadni szükséges parancsokat. A törökök pedig sejtették a terveinket, s meglátva az ostromárokba szálló gyalogosok nagy számát, minden lehetséges előkészületet megtettek a hatékony ellenállás érdekében. A támadás déltájban kezdődött és hat óra hosszan tartott: nem volt még egyik részről sem ekkora bátorság tapasztalható, mint ezen a napon. A keresztények a lövedék-, nyíl-, gránát, lőporos edények és zsákok valamint tizenkettő akna vagy aknabomba zápora ellenére igyekeztek kialakítani az állásukat, de a törökök már majdnem visszaszorították őket, amikor a Lotaringiai herceg karddal a kezében az árokból kitört és jelenlétével újjáélesztette a katonák bátorságát, akik csüggedtek voltak. Visszavezette őket a réshez, amelyet visszafoglaltak és állásokat alakítottak ki a belső falnál, s megszállták az első falat [...]. A törökök megerősítették a szemközti állásukat az ott kialakított, gerendákból és paliszádból³¹ álló jelentős torlasz által. Úgy számolják, hogy a keresztények körülbelül 1500 embert veszítettek és ugyanennyi sebesültjük volt. [...] Ugyanebben az időben a bajor választófejedelem támadta meg a vár egy bástyáját,³² behatolt a területére, de a törökök továbbra is tartották az állásaikat a vár többi területén, abonnan az egész ostrom alatt nem lehetett őket kivetni.”³³

Az események menetében a következő fő részt a döntő, szeptember 2-i támadás eseményeinek elbeszélése képezi: „A fal ezen az oldalon gyenge volt [...]. Így néhány nap alatt sikerült olyan rést kialakítani rajta [ti. az Esztergomi rondellánál],³⁴

26 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 312., 313. o. (Buda XVII. századi városszakaszaihoz lásd: Banfi 1936. 103. o.)

27 „Vers le commencement de juillet on ouvrit la tranchée [...]” *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828. 313. o.

28 „La brèche ayant été faite à la première enceinte, on y donna l’assaut; mais comme il y avoit peu de troupes commandées pour cette attaque, et que la brèche étoit assez difficile, on fut bientôt repoussé. L’on y perdit à la vérité peu de soldats, mais nombre de volontaires y furent tués et blessés [...]” *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828. 313. o. Vö.: *Lotaringiai Károly* 1986. 133–135. o.; *Zenarolla* 1986. 120–122. o.

29 Az erődítmény falán, illetve bástyáján aknarobbantással vagy lövegűzzel kialakított hasadék. *Lotaringiai Károly* 1986. 477. o.

30 Utalás a július 13-án végrehajtott sikertelen keresztény támadásra. *Lotaringiai Károly* 1986. 133–135. o.; *Zenarolla* 1986. 120–122. o.

31 Levert cölöpkékből készített kerítés, védőállások előtt létesített akadály. *Lotaringiai Károly* 1986. 476–477. o.

32 Utalás a Nagyrondellára. *Lotaringiai Károly* 1986. 152., 154. o.

33 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 313–315. o. A Függelékben lásd: II. A Budát ostromló keresztény seregek 1686. július 27-i hadműveleteiről.

34 *Károlyi* 1936. 358–360. o., III. térkép. (A budai vár északnyugati része 1686-ban és 1936-ban. Oldalszám nélkül.); *Domokos* 1993b. 61–62., 92–93. o.

hogy a törököknek ne legyen idejük újabb védművek kialakításához; a végső roham mellett döntöttünk, ami szeptember 2-ára lett kitűzve. Az ellenállás csekély volt, a keletkezett rést azonnal sikerült elfoglalni. A vezír és a pasa [ti. Abdurrahmán Abdi Arnaut pasa] elesett a hasadéknál, mindenkit, akit a városban találtak, kardélre bánytak, leszámítva körülbelül ezer embert mindkét nemből. A janicsár aga, aki a palotába menekült, amit a bajor választó nem tudott elfoglalni, feltétel nélkül megadta magát az ostrom kezdetekor 12 ezernyi főből megmaradt 500 janicsárral. [...] Az ostrom alatt figyelemre méltó dolog történt: a lőportár, ami a palota közelében volt, felrobbant, az lerontotta a palotarészt és egy tekintélyes rést okozott a védművön [...]”³⁵

Berwick hercege külön kitért Szári Szulejmán nagyvezír Buda felmentésére irányuló augusztus 14-i kísérletére: „A nagyvezír nyolcvan ezer emberrel vonult felmenteni az erősséget, és letáborozott egy magaslaton a táborunkkal szemben: több kísérletet hajtott végre kisebb csapatokkal, de a várba bejutó törökök kis száma nem volt elegendő, így úgy döntött, hogy nagyobb erőfeszítést tesz. E célból az egyik napon felvonult az egész seregével egy nagy síkságon a két tábor között, mintha csatát akarna vállalni. A mi seregiünk azonnal vonalba fejlődve vonult fel, hogy minél jobban felfogja [a török támadást], de hirtelen a mélyedések védelmében, amik tőlünk balra voltak találhatóak, 6000 janicsár és 4000 szpáhi özönlött, akik nagy sietséggel feljutottak egy, a vonalaink mellett található magaslatra. A Lotaringiai hercegnek csak arra maradt ideje, hogy Dünnewald³⁶ tábornokot harmincegy [lovas] svadronnal a törökök ellen küldje, mivel a mi vonalaink védtelenek voltak. Dünnewald pontosan ugyanabban a pillanatban érkezett meg, mint a hitetlenek, akik először lovasságukkal támadtak, amely vereséget szenvedett, ezután [Dünnewald] megrohmozta a gyalogságot, szét-szórta őket és megölt kétezret a helyszínen.”³⁷

Az auctor Buda ostromának leírását a török felmentő sereg Eszék felé való elvonulásával rekesztette be.³⁸ A keresztény sereg sebesültjei és halottjai kapcsán két nevesebb személyről, így Manuel Diego López de Zúñigáról, Béjar hercegéről, spanyol grandról („duc de Vejar”)³⁹ és báró Pierre Ernest de Mercy császári altábornagyról („général Mercy”)⁴⁰ kapunk tájékoztatást.⁴¹

James Fitz-James az 1687. esztendőben újra Magyarországon találjuk. Az 1687. évi törökellenes magyarországi hadjáratban⁴² való részvételéről megemlékező

35 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 315., 317. o. A Függelékben lásd: III. A keresztény szövetséges seregek 1686. szeptember 2-i Buda elleni döntő támadásáról és a városba való betöréséről.

36 Johann Heinrich von Dünnewald (1620–1691) császári altábornagy. *Budától–Belgrádig* 1987. 455. o.

37 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 316–317. o. A Függelékben lásd: IV. A nagyvezír Buda felmentésére irányuló kísérletéről (1686. augusztus 14).

38 „Les Turcs voyant que la place étoit prise, se retirèrent du côté d’Esseek [...]” *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 317. o. (A hadjárat végeztével a herceg visszatért Angliába. *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 318. o.)

39 Salcedo 2008. 110. o.

40 Peltre – Noël 1996. 189., 192. o.

41 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 313., 317–318. o.

42 Az 1687. évi törökellenes magyarországi hadjáratához, illetve az augusztus 12-én vívott második mohácsi csatának is nevezett Harsány-hegyi összecsapáshoz lásd: Lakatos 1937.; Sugár 1983. 180–201. o.; Szakály 1986. 75–81. o.; Varga J. 1986. 150–160. o.; Veress D. 1987.; Girardin 2007. 22–28. o. A hadjárat történéseinek kontrollforrásaihoz lásd még: Sir Rycant 1700. 237–246. o.; Wagner 1731.

memoárrészeket a továbbiakban hosszabb terjedelemben idézzük: „*Tavasszal viszatértem Magyarországra. A császár ezredparancsnoki megbízást adott a Taaffe⁴³ gróf vértés ezrede vezetésére, aki ebben az időben lovassági altábornagy volt [...]. A sereg összegyűlt, átkeltünk a Dráván, ahogy a bécsi udvar parancsolta, hogy csatát vállaljunk az Eszék alatt táborozó csapatokkal. [...] Míg a török sereg ellen vonultunk, az erődített Eszék alatt; miután megvizsgáltuk a tábor helyzetét és erősségét, és miután nagyszámú embert veszítettünk el másfél nap alatt a [török] tüzéség tüze által, úgy ítéltük meg, hogy nincs remény az ellenség sikeres megtámadására, így újra átkeltünk a Dráván és tábort vertünk a Dunánál, Mobácsnál. Ott elhatároztuk a Pécs felé való vonulást, hogy élelmet találjunk – aminek hiányában voltunk. A törökök, akik szintén átkeltek a Dráván, menet közben megtámadtak minket. A csata nem tartott két óránál tovább: a pogányok lovassága roskadt össze először, utána megtámadtuk a gyalogságukat, akik közül sokan elszántan védekeztek, de végül szétzúztuk őket. A törököket az eszéki hídig üldöztük, a veszteségeik több mint tíz ezer fő volt, nem beszélve azokról, akik a Drávába fulladtak. Hozzávetőleg tíz ezer hadifoglyot ejtettünk és a teljes tüzéségüket és málbájukat megszereztük. A veszteségeink nem voltak jelentősek, nem hiszem, hogy kétezernél több lenne a halottak és a sebesültek száma. Mantua hercege,⁴⁴ aki önkéntes volt, nem forgott nagy veszélyben, mibelyt meglátta a törökök előre törő támadását ellenünk, viszatért a Harsány-hegyhez, ahol a málbánkat bagytuk: igaz egy kis riadalom támadt, mert egy tatár csapat feltűnt a seregiünk jobb oldalánál, amely nagy sebességgel támadt a málbá felé, szerencsére [...] Taaffe tábornok néhány [lovas] svadront rendelt oda a második vonalból, amik tartalékban álltak, hogy fedezzék azokat. Így [végül] a tatárok visszamenekültek. Ez a csata Mobácsnál zajlott, ugyanazon a helyen, ahol korábban a törökök legyőzték Lajost, Magyarország királyát, aki az egész seregével együtt pusztult el. Ezen győzelem után a sereg átkelt a Dunán, és elkezdte uralma alá hajtani az egész országot a folyó másik oldalán egészen Erdélyig: ezt követően befejeződött a hadjárat, mert a Lotaringiai hercegnek nem volt semmilyen szükséges felszerelése az ostromokhoz, így az előny, ami a győzelemből származott nem volt jelentékeny. A Császár a bécsi viszaérkezésem után kinevezett csapatparancsnokká amit altábornagnak is neveznek.”⁴⁵*

Kritikai összegzés

A magyarországi hadszíntéren, a szövetséges keresztény seregben önkéntesként megforduló nyugat-európai arisztokraták a diplomáciai tevékenység, a törökellenes „keresztes háborúban” való részvétel, a katonai képességek bizonyítása vagy éppen a háború művészetével kapcsolatos ismeretek elsajátítása

5–20. o.; *Budától–Belgrádig* 1987.; *Szilabtár – Rasid* 1989. 65–73. o.; *Careri* 2002.; *Marsigli* 2007. 220–221. o.; *Girardin* 2007. 117–118. o.; *Mercure galant* 2017. 24–30. o.; *Lotaringiai Károly* 2017. 756. o.

43 Franz (Francis) Taaffe gróf (1639–1704) császári tábornok. *Budától–Belgrádig* 1987. 459. o.; *Memoirs of the Family of Taaffe* 1856. 16–22. o.

44 Ferdinando Carlo von Gonzaga-Nevers, Mantua hercege (1652–1708). *Budától–Belgrádig* 1987. 457. o.

45 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 318–321. o. A Függelékben lásd: V. Az 1687. évi magyarországi hadjáratról és a Harsány-hegyi csatáról.

szándékával kapcsolódtak be a törökellenes küzdelmekbe.⁴⁶ Berwick hercege esetében a magyarországi hadszíntérre való utazásnak egyértelműen a tanulás volt a fő célja.⁴⁷ Visszaemlékezései a hadinaplókhoz és katonai jelentésekhez képest kevésbé részletezőek.⁴⁸ A memoárok szerzője Buda ostroma kapcsán több fő eseményről, így az ostromműveletek kezdeteiről, a keresztény sereg 1686. július 27-i hadműveleteiről, az 1686. szeptember 2-i döntő rohamáról, majd a nagyvezír Buda felmentésére irányuló 1686. augusztus 14-i kísérletéről informált részletezően.⁴⁹ A fiatal herceg a rendelkezésre álló adatok alapján, az ostrom idején az angliai önkéntesekkel (az írországi eredetű nemesi családból származó) Taaffe tábornok⁵⁰ környezetében teljesíthetett szolgálatot.⁵¹ A Berwick-émlékiratokhoz értékes kontrollforrás Jacob Richards angol hadmérnök híradása, amelyben az 1686. augusztus 14-én, a Csiki-hegyektől északra vívott összecsapás kapcsán név szerint is említésre került az angol herceg.⁵²

Az 1687. évi hadjárat Berwick-féle leírásának középpontjában két esemény, az Eszék elleni sikertelen, illetve jelentékeny emberveszteségekkel járó keresztény ostromkísérlet és a hadjárat kimenetelét eldöntő összecsapás, az 1687. augusztus 12-i Harsány-hegyi csata áll. A vázlatos csataleírás a vonuló keresztény sereg elleni török támadással (1. szakasz) indul, majd a török gyalogság elleni keresztény rohammal és a török katonaság üldözésével (2. szakasz) zárul.⁵³ A herceg a török sereg veszteségeit 10 ezer főben, a keresztény had halottainak és sebesülteinek számát kevesebb, mint 2 ezer főben láttatta. Buda ostromleírásával ellentétben a Harsány-hegyi csata esetében nem olvashatunk nevesebb halottakról vagy sebesültekről. Berwick hercege az 1687. évi magyarországi hadjárat eseményeinek végkifejletét negatívan értékelte (nem tett említést Eszék keresztény kézre kerüléséről sem).⁵⁴ Az emlékiratok 1687. évi történéseihez is tudunk kiegészítő forrásokat társítani. James Fitz-James egy, az 1687. évi törökellenes magyarországi hadjáratához kapcsolódó francia nyelvű levelét őrzi a bécsi Österreichisches Staatsarchiv: az 1687. április 5-én kelt levélben Berwick hercege arra kérte Lotaringiai Károly herceget, hogy az újabb hadjáratban is szolgálhasson a császár seregében.⁵⁵ James Fitz-Jamesnek a magyarországi hadszíntérre

46 Barta 1985. 100–101. o.

47 Petrie 1953. 27–30. o.

48 *Mémoires du Maréchal de Berwick* 1828. (Avertissement sur les mémoires du maréchal de Berwick.) 284. o.; Kropf 1894. 140. o.; Horváth 1928. 16. o.

49 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 312–318. o.

50 *Memoirs of the Family of Taaffe* 1856. 22. o.

51 Horváth 1928. 16. o.

52 Richards 1859. 242–243. o. (Richards 1986. 238. o.)

53 Berwick hercege név szerint is megnevezte írásában az összecsapás legjelentősebb topográfiai terepontját, a Harsány-hegyet („montagne de Harsan”). *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 320. o.

54 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 318–321. o., Veress D. 1987. 700–714. o., *Mercure galant* 2017. 28–30. o.

55 „[...] je luy ay demandé d’aller servir encore cette campagne sous les auspices votre Altesse [...]”. ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv Kt. 99. N° 1. Lettres des ministres d’Espagne etc. au duc de Lorraine. Fol. 464–465. Lettre de Berwick (Le 5 avril 1687) à Charles de Lorraine.

való megérkezéséhez és működéséhez értékes adatokkal szolgálnak Claude Louis Hector de Villars (1653–1734) márki, a későbbi neves francia marsall⁵⁶ levelei. Villars márki 1687. július 14-én, a Valpó melletti táborból írt „Barwick” hercegének megérkezéséről,⁵⁷ majd egy későbbi, 1687. július 22-én, a Dráva-híd melletti táborból datált levelében a herceg rosszulletéről tájékoztatta Croissy márkiját.⁵⁸

A Berwick-visszaemlékezések az 1686–1687. évre vonatkozó híradásai a magyarországi visszafoglaló háború memoárirodalmának informatív, a hadtörténeti kutatás által is felhasználható forrásai. Jelenlegi ismereteink szerint James Fitz-James leírása a Harsány-hegyi csatáról az egyetlen ismert, az összecsapásban részt vevő angol személyhez köthető visszaemlékezés.⁵⁹

Függelék

I.

A Berwick- emlékiratok szövegkiadásai (1737–1839)

A.	<p>Hága, 1737–1738</p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWIK, DUC ET PAIR DE FRANCE, ET GÉNÉRALISSIME DES ARMÉES DE SA MAJESTÉ. TOME PREMIER. À LA HAYE, CHEZ PIERRE PAUPIE, 1737.</p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWIK, DUC ET PAIR DE FRANCE, ET GÉNÉRALISSIME DES ARMÉES DE SA MAJESTÉ. TOME SECOND. À LA HAYE, CHEZ PIERRE PAUPIE, 1738.</p>
B.	<p>London, 1738</p> <p>- THE LIFE OF JAMES FITZ-JAMES, DUKE OF BERWICK, MARSHAL, DUKE, AND PEER OF FRANCE, GENERAL OF HIS MOST CHRISTIAN MAJESTY'S ARMIES. [...] LONDON: PRINTED FOR, AND SOLD BY A. MILLAR, AT BUCHANAN'S HEAD, OVER-AGAINST ST. CLEMENT'S-CHURCH, IN THE STRAND. 1738.</p>
C.	<p>Amszterdam, 1741</p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWIK, DUC ET PAIR DE FRANCE, & GÉNÉRALISSIME DES ARMÉES DE SA MAJESTÉ. TOME PREMIER. À AMSTERDAM, AUX DÉPENS DE LA COMPAGNE, 1741.</p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWIK, DUC ET PAIR DE FRANCE, & GÉNÉRALISSIME DES ARMÉES DE SA MAJESTÉ. TOME SECOND. À AMSTERDAM, AUX DÉPENS DE LA COMPAGNE, 1741.</p>

56 Villars marsall életéhez legújabban lásd: *El Hage* 2012.

57 „Le corps des volontaires se fortifie tous les jours. Les principaux sont les princes d'Hannover, de Hesse Darmestat, de Virtemberg, le milord duc de Barvick, le prince de Curlande, et l'on attend au premier jour le duc de Mantoüe [...]”. *Mémoires du Maréchal de Villars* 1884. (Villars au marquis de Croissy. Au camp, près Valpo, le 14e juillet 1687.) 358. o. (*Villars* 1987. 343. o.)

58 „Le duc de Bervic est assés mal.” *Mémoires du Maréchal de Villars* 1884. (Villars au marquis de Croissy. Du camp près le pont de la Drave, le 22 juillet 1687.) 363. o. (*Villars* 1987. 349. o.)

59 A Harsány-hegyi csata angol vonatkozású elbeszéléséhez lásd: *Sir Rycout* 1700. 237–246. o.

D.	<p><u>Párizs, 1778</u></p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWICK, ÉCRITS PAR LUI-MÊME; [...] TOME PREMIER. À PARIS, CHEZ MOUTARD [...]. 1778.</p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWICK, ÉCRITS PAR LUI-MÊME; [...] TOME SECOND. À PARIS, CHEZ MOUTARD [...]. 1778.</p>
E.	<p><u>Svájc (pontos kiadási hely nélkül), 1778</u></p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWICK, ÉCRITS PAR LUI-MÊME. [...] TOME PREMIER. EN SUISSE, CHEZ LES LIBRAIRES ASSOCIÉS. 1778.</p> <p>- MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWICK, ÉCRITS PAR LUI-MÊME. [...] TOME SECOND. EN SUISSE, CHEZ LES LIBRAIRES ASSOCIÉS. 1778.</p>
F.	<p><u>London, 1779</u></p> <p>- MEMOIRS OF THE MARSHAL DUKE OF BERWICK. WRITTEN BY HIMSELF. [...] TRANSLATED FROM THE FRENCH. VOL. I. LONDON: PRINTED FOR T. CADELL, IN THE STRAND. 1779.</p> <p>- MEMOIRS OF THE MARSHAL DUKE OF BERWICK. WRITTEN BY HIMSELF. [...] TRANSLATED FROM THE FRENCH. VOL. II. LONDON: PRINTED FOR T. CADELL, IN THE STRAND. 1779.</p>
G.	<p><u>Bern, 1793</u></p> <p>- KAMPAGNEN DER FRANZOSEN, IN DEN NIEDERLANDEN, AM RHEIN UND IN ITALIEN [ET]C. [ET]C. UNTER DEM MARSCHALL VON BERWICK. [...] ERSTER BAND. BERN, BEY DER TYPOGRAPHISCHE SOCIÉTÄT. 1793.</p> <p>- KAMPAGNEN DER FRANZOSEN, IN DEN NIEDERLANDEN, AM RHEIN UND IN ITALIEN [ET]C. [ET]C. UNTER DEM MARSCHALL VON BERWICK. [...] ZWEITER BAND. BERN, BEY DER TYPOGRAPHISCHE SOCIÉTÄT. 1793.</p>
H.	<p><u>Párizs, 1828</u></p> <p>- COLLECTION DES MÉMOIRES RELATIFS À L'HISTOIRE DE FRANCE. MÉMOIRES DE LA COUR DE FRANCE, PAR MADAME DE LA FAYETTE. MÉMOIRES DU MARQUIS DE LA FARE. MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWICK, TOME I. [...] PAR MESSIEURS A. PETITOT ET MONMERQUÉ. TOME 65. PARIS, FOUCAULT, LIBRAIRE, RUE DE SORBONNE, NO 9. 1828. 281–438. o.</p> <p>- COLLECTION DES MÉMOIRES RELATIFS À L'HISTOIRE DE FRANCE. MÉMOIRES DU MARÉCHAL DE BERWICK, TOME II. SOUVENIRS DE MADAME DE CAYLUS. [...] PAR MESSIEURS A. PETITOT ET MONMERQUÉ. TOME 66. PARIS, FOUCAULT, LIBRAIRE, RUE DE SORBONNE, NO 9. 1828. 1–331. o.</p>
I.	<p><u>Párizs, 1839</u></p> <p>- NOUVELLE COLLECTION DES MÉMOIRES POUR SERVIR À L'HISTOIRE DE FRANCE, [...] PAR MM. MICHAUD DE L'ACADÉMIE FRANÇAISE ET POUJOULAT. TOME HUITIÈME. LA PORTE, TEMPLE, MADAME DE LA FAYETTE, LA FARE, BERWICK, MADAME DE CAYLUS, TORCY. À PARIS. [...] 1839. 303–466. o.</p>

II.

A Budát ostromló keresztény seregek 1686. július 27-i hadműveleteiről⁶⁰

„On rapprocha les batteries, qu'on augmenta de plusieurs grosses pièces; mais toutefois les brèches ne se trouvèrent entièrement praticables que le 27 de juillet. Alors le duc de Lorraine ne voulant point tomber dans les inconvénients du premier assaut, ordonna dix mille hommes pour l'attaque, et se transporta lui-même à la tête de la tranchée, afin de tout voir, et d'être plus à portée de donner les ordres nécessaires. Les Turcs, de leur côté, qui ne pouvoient ignorer notre dessein, attendu le grand nombre de troupes qu'ils voyoient arriver à la tranchée, firent tous les préparatifs imaginables pour une vigoureuse résistance. L'attaque commença sur le midi, et dura pendant six heures : jamais on ne vit plus de courage qu'il en parut ce jour-là de part et d'autre. Les Chrétiens, malgré la grêle de balles, de flèches, de grenades, de pots et sacs à poudre, et douze mines ou fougasses, s'efforçoient de se loger; mais les Turcs les obligeoient de plier, lorsque le duc de Lorraine sortit de la tranchée l'épée à la main, et ranimant par sa présence le courage des troupes presque rebutées, les ramena à la brèche, dont elles s'emparèrent, et se logèrent sur la première enceinte [...]. Les Turcs conservèrent la partie opposée par le moyen d'un retranchement considérable de poutres et de palissades qu'ils y avoient fait. L'on compte que les Chrétiens eurent en cette occasion environ quinze cents hommes de tués, et autant de blessés. [...] Le duc de Bavière attaqua en même temps une tour du château : il s'y logea; mais les Turcs ne laissèrent pas que de se maintenir dans le reste du château pendant tout le siège, sans que jamais on les en pût chasser.”

III.

A keresztény szövetséges seregek 1686. szeptember 2-i Buda elleni döntő támadásáról és a városba való betöréséről⁶¹

„Le mur étoit foible de ce côté-là [...]. Ainsi en très-peu de jours la brèche fut faite; et, pour ne pas donner le temps aux Turcs de faire de nouveaux retranchemens, on résolut de donner l'assaut général; ce qui fut exécuté le 2 du mois de septembre. La résistance fut très-foible, et la brèche emportée presque aussitôt qu'attaquée : le visir et le pacha furent tués sur la brèche, et tout ce qui se trouva dans la ville fut passé au fil de l'épée, excepté environ mille personnes de tout sexe. L'aga des janissaires, qui s'étoit sauvé au château, dont le duc de Bavière ne put jamais s'emparer, s'y rendit à discrétion avec cinq cents janissaires, le reste de douze mille qu'ils étoient au commencement du siège. [...] Pendant le siège il arriva une chose remarquable : le magasin à poudre, qui étoit près du château, sauta en l'air, ruina partie du château, et fit une brèche très-considérable dans le rempart [...].”

60 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 313–315. o.

61 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 315., 317. o.

IV.

A nagyvezír Buda felmentésére irányuló kísérletéről (1686. augusztus 14.)⁶²

„Le grand visir s’avança avec quatre-vingt mille homme pour tâcher de secourir la place, et vint camper sur une hauteur vis-à-vis de notre camp : il fit plusieurs tentatives par de petits détachemens; mais l’entrée d’un petit nombre de Turcs dans la place n’étoit pas suffisante : ainsi il résolut de faire un effort considérable. Pour cet effet il descendit un jour, avec toute son armée, dans une grand plaine entre les deux camps, comme s’il vouloit donner bataille. Notre armée sortit aussitôt des lignes, pour le mieux recevoir; mais tout d’un coup, à la faveur de quelques fonds qui se trouvoient sur la gauche, il fit couler six mille janissaires et quatre mille spahis, lesquels, avec une diligence extrême, gagnèrent le haut d’une montagne fort près de nos lignes. Le duc de Lorraine n’eut que le temps d’envoyer le général Dunewald avec trente-et-un escadrons, pour s’opposer aux Turcs; car nos lignes étoient alors dégarnies. Dunewald arriva juste en même temps que les Infidèles, qui le chargèrent d’abord avec leur cavalerie : elle fut battue; après quoi il chargea l’infanterie, qu’il dispersa, et en tua deux mille sur la place.”

V.

Az 1687. évi magyarországi hadjáratról és a Harsány-hegyi csatáról⁶³

„Je retournai au printemps en Hongrie. L’Empereur me donna une commission de colonel, pour commander le régiment de cuirassiers de Taaff : celui-ci étoit alors lieutenant général de cavalerie [...]. L’armée étant assemblée, nous marchâmes sur la Drave, que la cour de Vienne avoit, ordonné qu’on passât pour aller combattre les troupes campées sous Esseck. [...] Nous marchâmes ensuite à l’armée turque, retranchée sous Esseck; mais après avoir bien visité la situation et la force de leur camp, et après avoir perdu beaucoup de monde par le feu de leur artillerie, que nous essayâmes pendant un jour et demi, nous jugeâmes qu’il n’étoit pas possible de les attaquer avec espérance de succès : ainsi nous repâssames la Drave, et vînmes camper sur le Danube, à Mohatz. De là nous résolûmes de marcher vers Cinq-Eglises, afin d’y trouver des vivres qui nous manquoient. Dès que les Turcs, qui avoient aussi repassé la Drave, nous virent en marche, ils nous attaquèrent. La bataille ne dura pas plus de deux heures : la cavalerie des Infidèles plia la première, et ensuite on attaqua leur infanterie, qui d’abord fit assez de résistance; mais enfin on les enfonça. On poursuivit les Turcs jusqu’au pont d’Esseck; on leur tua dix mille hommes, sans compter ce qui se noya dans la Drave. L’on fit environ dix mille prisonniers; toute leur artillerie et tout leur bagage furent pris. Notre perte ne fut pas considérable; je ne crois pas qu’elle montât à deux mille hommes, tant tué que blessés. Le duc de Mantoue, qui étoit volontaire, ne courut pas grand

62 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 316–317. o.

63 *Mémoires du maréchal de Berwick* 1828. 318–321. o.

risque; car dès qu'il vit les Turcs s'avancer pour nous attaquer, il se retira sur la montagne de Harsan, où nous avons placé notre bagage : à la vérité il y eut quelques momens de peur, car un corps de Tartares qui s'étoit coulé par notre droite venoit à toutes jambes pour tomber sur les bagages : mais, heureusement [...] le général Taaff prit quelques escadrons de la seconde ligne, qu'il mit en potence pour les couvrir. Ainsi les Tartares s'en retournèrent. Cette bataille fut donné près de Mohatz, dans le même terrain où fut autrefois défait par les Turcs Louis, roi de Hongrie, qui y périt avec toute son armée. Après cette victoire, l'armée passa le Danube, et se rendit maîtresse de tout le plat pays de l'autre côté de ce fleuve, jusqu'en Transylvanie : après quoi finit la campagne, car le duc de Lorraine n'avoit aucuns préparatifs quelconques pour faire des sièges; de manière que le profit de cette défaite se termina à peu de chose. L'Empereur, à mon retour à Vienne, me fit sergent général de bataille, c'est-à-dire maréchal de camp."

Irodalomjegyzék

Au Collège de Juilly 1884.

Au Collège de Juilly / Inauguration des Bustes du Chancelier Pasquier et du Maréchal de Berwick [...]. *Le Matin* 16 Juin 1884. (Szerző megadása nélkül.) 2. o.

Banfi 1936.

Banfi Florio: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. In: Tanulmányok Budapest múltjából 5. (1936) 102–131. o.

Barta 1985.

Barta János: Budavár visszavétele. Budapest, 1985.

Bél 1986.

Bél Mátyás: Buda visszafoglalásáról. Fordította, a bevezetőt, a jegyzeteket és a glosszáriumot írta: *Déri Balázs*. Budapest, 1986.

Bubics 1891.

Bubics Zsigmond: Kik vettek részt Buda 1686-iki ostromában? *Hadtörténelmi Közlemények* 4 (1891). 577–595. o.

Buda expugnata 1986.

Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. I–II. Szerk. *Bariska István – Haraszti György – Varga J. János*. Budapest, 1986.

Buda ostroma 1986.

Buda ostroma, 1686. Magyar levelestár. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Péter Katalin*. Fordította: *Péter Katalin – Teke Zsuzsa*. Budapest, 1986.

Buda visszafoglalásának emlékezete 1986.

Buda visszafoglalásának emlékezete 1986. Összeállította: *Szakály Ferenc*. Budapest, 1986.

Budától–Belgrádig 1987.

Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi török-ellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987.

Careri 2002.

Jászay Magda: Olasz hadinapló az 1687. évi török elleni hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények* 115. évf. 2002. 2. sz. 399–419. o.

Domokos 1993a.

Domokos György: Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig. *Hadtörténelmi Közlemények* 106. évf. 1993. 1. sz. 3–60. o.

Domokos 1993b.

Domokos György: Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása. *Hadtörténelmi Közlemények* 106. évf. 1993. 2. sz. 43–95. o.

Dulles 2005.

Avery Cardinal Dulles: *A History of Apologetics*. San Francisco, 2005.

El Hage 2012.

Fadi El Hage: *Le maréchal de Villars. L'infatigable bonheur*. Berlin / Párizs, 2012.

Éloge du Maréchal de Berwick 1884.

Éloge du maréchal de Berwick , prononcé à l'inauguration de son buste au Collège de Juilly, le 15 juin 1884, par M. le duc d'Audiffret-Pasquier Paris, 1884.

Garapon 2012.

Jean Garapon: Loyauté et honnêteté dans les Mémoires du Maréchal de Berwick. *Cahier* (Société Saint-Simon) n° 40 (2012) – Les Mémoires de la bibliothèque du duc de Saint-Simon. 81–89. o.

Girardin 2007.

Kerekes Dóra: Pierre de Girardin francia követ feljegyzései az Oszmán Birodalomról. *Documenta Hungarorum in Gallia III*. Paris / Budapest / Szeged, 2007.

Horváth 1928.

Horváth Károly: Angolok Buda ostromában 1686-ban. *Hadimúzeumi Lapok* 1. (1928) 7–8. sz. 14–16. o.

Károlyi 1936.

Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Átdolgozta: *Wellmann Imre*. Budapest, 1936.

Kropf 1894.

Kropf Lajos: A Budavára 1686. ostrománál jelenvolt angol önkéntesek. *Magyar Történelmi Tár* 3. (1894) 17. k. 135–147. o.

Lakatos 1937.

Lakatos Géza: A második mohácsi csata. *Magyar Katonai Szemle* 1937. 8. sz. 199–209. o

Lotaringiai Károly 1986.

Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. 1686. A szöveget sajtó alá rendezte, fordította, a jegyzeteket és a mutatókat készítette: *Mollay Károly*. Budapest, 1986.

Lotaringiai Károly 2017.

Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának forrása. *Hadtörténelmi Közlemények* 130. évf. 2017. 3. sz. 755–77. o.

Markó 1937.

Markó Árpád: Angol katonák Budavár visszavívásánál 1686-ban. *Magyar Katonai Szemle* 7. (1937) 2. sz. 210–216. o.

Marsigli 2007.

Luigi Ferdinando Marsigli: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Fordította: *F. Molnár Mónika*, szerkesztette és sajtó alá rendezte: *Csákváry Ferenc* és *Domokos György*. Budapest, 2007.

Memoirs of the Family of Taaffe 1856.

Eduard Franz Joseph von Taaffe: Memoirs of the Family of Taaffe. Vienna, 1856.

Mercure galant 2017.

Polgár Balázs: A francia Mercure galant tudósítása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények* 130. évf. 2017. 1. sz. 23–35. o.

Mémoires du Maréchal de Berwik 1778.

Mémoires du Maréchal de Berwik, écrits par lui-même. Tome Premier. Paris, 1778.

Mémoires du Maréchal de Berwick 1828.

Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France [...]. (Mémoires du maréchal de Berwick, Tome I.) Tome 65. Par A. Petitot et Monmerqué. Paris, 1828. 281–438. o.

Mémoires du Maréchal de Villars 1884.

Mémoires du Maréchal de Villars. Tome 1. Par M. Le Mis de Vogüé. Paris, 1884.

Peltre – Noël 1996.

Jean Peltre – Maurice Noël: Les Mercy en Europe aux XVIIe et XVIIIe siècle. De la Lorraine au Banat. *Le Pays Lorrain* 93. (1996) 3. sz. 185–198. o.

Petrie 1953.

Sir Charles Petrie: The Marshal Duke of Berwick. The picture of an age. London, 1953.

Richards 1859.

A Journal of the siege and takeing of Buda by the Imperiall army [...]. By Mr. Jacob Richards one of his Ma^{tis} Engineers [...]. (46.) In: Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból. 1521–1717. (Monumenta Hungariae Historica. V. k.) Összeszedte s lemásolta: *Simonyi Ernő*. Pest, 1859. 221–273. o.

Richards 1986.

Jacob Richards angol hadmérnök feljegyzései Budavár ostromának utolsó napjairól. Fordította: *Katona Tamás – Kropf Lajos*. In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Összeállította: *Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 235–243. o.

Schulhof 1979.

Schulhof Izsák: Budai krónika. (1686.) Fordította: *Jólesz Károly*. Budapest, 1979. 5–55. o.

Sévrette 1904.

Jules Sévrette: Le Maréchal duc de Berwick. *Mémoires de la Société archéologique & historique de Clermont* 1904. 27–61. o.

Sir Rycaut 1700.

Sir Paul Rycaut: The History of the Turks. Beginning With the Year 1679. [...] until the End of the Year 1698, and 1699. London, 1700.

Salcedo 2008.

Juan Miguel Soler Salcedo: Nobleza española: grandeza inmemorial, 1520. Madrid, 2008.

Sugár 1983.

Sugár István: Lehanyatlik a török félhold. Budapest, 1983.

Szakály 1986.

Szakály Ferenc: Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683–1718. Budapest, 1986.

Szilabtár – Rasid 1989.

Hóvári János: A nagyharsányi csata török szemmel. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989. 65–73. o.

Tóth 1996.

Tóth Ferenc: Katonai és politikai emigrációk a 18. századi Francia Királyság területén. Vázlatok egy történeti integrációs modellhez. *Aetas* 11. (1996) 2–3. sz. 154–173. o.

Tucker 2015.

Spencer C. Tucker: Berwick, James FitzJames, First Duke of (1670–1734). In: 500 Great Military Leaders. Vol. 1. Ed.: *Spencer C. Tucker*. Santa Barbara / Denver / Oxford, 2015. 81–83. o.

Varga J. 1986.

Varga J. János: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.

Veress D. 1987.

Veress D. Csaba: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények* 34. évf. 1987. 4. sz. 691–715. o.

Villars 1987.

Louis Hector Villars ezredes levelei Charles Colbert Marquis de Croissy francia külügyi államtitkárhoz. Fordította és jegyzetekkel ellátta: *Szita László*. In: Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Nagy Lajos – Szita László*. Pécs, 1987. 337–386. o.

Wagner 1731.

Franz Wagner: Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Pars II. Augsburg, 1731.

Webb 1987.

Stephen Saunders Webb: The Governors-General. The English Army and the Definition of the Empire, 1569–1681. Chapel Hill, 1987.

Wilson 1883.

Charles Townsbend Wilson: The Duke of Berwick: Marshal of France. 1702–1734. London, 1883.

Zenarolla 1986.

Don Giovanni Paolo Zenarolla: Hadinapló avagy Buda visszafoglalása. Ford.: *Jászay Magda*. In: Buda visszafoglalásának emlékezet 1686. Összeállította: *Szakály Ferenc*. Budapest, 1986. 93–180. o.

JAMES FITZ-JAMES, 1ST DUKE OF BERWICK AND THE GREAT TURKISH WAR IN HUNGARY
(1686–1687)

James Fitz-James, 1st Duke of Berwick (1670–1734) was the illegitimate son of King James II of England, then the Jacobite emigrated to France and made a glorious military career at the Sun King's court: he gained peerage and the title of Marshal of France. He participated in the Siege of Buda in 1686, then in the anti-Turkish campaign in Hungary and the Battle at Harsány Mountain ("the second Battle of Mohács") in 1687. The 1st Duke of Berwick's person and the memoirs of Marshal Berwick written from 1702 have not been unknown to Hungarian military history research; however, the translation and analysis of the sources relating to the Hungarian theatre have not been previously made. On the whole it may be stated that the reports on the years 1686–1687 in James Fitz-James' memoirs are informative sources on the events of the Great Turkish War in the Hungarian theatre, and may be utilised by military history research and confronted with control sources. It is a notable fact that according to present-day knowledge James Fitz-James' report on the Battle at Harsány Mountain is the only memoir written by an English witness participating in the battle.

JAMES FITZ-JAMES, HERZOG VON BERWICK UND DER UNGARISCHE KRIEGSSCHAUPLATZ
ZUR ZEIT DER TÜRKENKRIEGE (1686–1687)

James Fitz-James, Herzog von Berwick (1670–1734) war unehelicher Sohn des englischen Königs Jakob II. Als jakobitischer Emigrant in Frankreich schlug er im Hofe des Sonnenkönigs eine glänzende militärische Laufbahn ein: er erlangte die Würde eines Pairs und den Marschalltitel. Er nahm an der Belagerung Budas in 1686 und am Feldzug von 1687 gegen die Türken in Ungarn teil, und kämpfte in der Schlacht beim Berg Harsány (auch „zweite Schlacht von Mohács“ genannt.) Die Person des Herzogs von Berwick und seine nach 1702, als Marschall verfassten Memoiren sind der ungarischen militärgeschichtlichen Forschung nicht unbekannt, gleichwohl ließ sich die Analyse und ungarische Übersetzung der Quellenabschnitte mit Bezügen auf Ungarn bis jetzt auf sich warten. Zusammenfassend kann man konstatieren, dass es sich bei den Aufzeichnungen von James Fitz-James um eine informative Quelle über die Jahre 1686–1687 handelt, die auch von der militärgeschichtlichen Forschung mit Nutzen verwendet und optimal mit den Kontrollquellen verglichen werden kann. Von Interesse ist desweiteren die Tatsache, dass die Beschreibung der Schlacht am Berg Harsány von James Fitz-James – nach derzeitigem Kenntnisstand – die einzige Rückerinnerung ist, die einem englischen Teilnehmer zugeordnet werden kann.

Prohászka László

MEDGYESSY FERENC ELSŐ VILÁGHÁBORÚVAL KAPCSOLATOS
PLASZTIKAI ALKOTÁSAI*

Medgyessy Ferenc (1881–1958) a 20. századi magyar szobrászat egyik legkiemelkedőbb alakja. Orvosi diplomát szerzett Budapesten, de valójában mindig művésznek készült. Egyetemi medikusi éveiben leginkább a korbontanon készített grafikákat.¹ Ezeket a rajzait, néhány tájképét és portréját látva a korszak neves műértője, Lyka Károly (1869–1965), valamint Kallós Ede (1866–1950) szobrász hozzásegítette, hogy egy művészetkedvelő mecénás támogatásával 1905 és 1907 között Párizsban tanulhasson.² Itt kezdett el komolyan mintázni, és hamarosan úgy döntött, életét a szobrászatnak szenteli. „Az első figurámnál valami olyant éreztem, ami hasonlít a megelégedéshez. Nagy tömegekre és széles, világos formákra ébredtem” – emlékezett később.³ Az 1908 óta kiállító művész⁴ 1909 és 1910 között olaszországi tanulmányúton járt. Hazatérése után, 1912-től – leszámítva első világháborús éveit – haláláig a budapesti Százados úti művésztelepen élt és alkotott.⁵

Bár életét teljesen a művészetnek akarta szentelni, és többé nem akart orvosként dolgozni,⁶ a történelem közbeszólt. Az első világháborúban tartalékos tisztként behívták. „1914-től 18-ig az első naptól az utolsóig katona voltam a fronton, orvosfőhadnagyi rangban” – emlékezett vissza a művész.⁷ Hivatalos katonaorvosi évkönyvek tanúsága szerint,⁸ honvéd népfelkelő tisztként, főhadnagynak megfelelő főorvosi rendfokozatban szolgált.⁹ (Népfelkelő orvosokká nyugállományú közös hadseregbeli és honvéd orvosokat, valamint szolgálaton kívüli és polgári orvosokat neveztek ki.)¹⁰ Medgyessy 1914. augusztus 1-jén vonult be Kolozsváron a csá-

* A szerző ezúttal mond köszönetet Fodor Éva Irénnek (Déri Múzeum, Debrecen) és Dr. Sallay Gergely Pálnak (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) a kutatómunkájához nyújtott segítségért.

1 Szállási 1979. 319. o.

2 Lyka 1970. 307. o.

3 Medgyessy 1960. 74. o.

4 Éber 1935. 100. o.

5 Csap – Elischer 1965. 20. o.; Szabó 2003 10. o.

6 Lyka 1970. 307. o.

7 Medgyessy 1960. 65. o.

8 *Jábrbuch* 1917. 364. o.; *Jábrbuch* 1918. 399. o.

9 Az orvosi tisztikar rendfokozataival kapcsolatban lásd Szíjj – Ravasz 2000. 518. o.

10 Kiss 2005. 138. o.; A katonaorvosok működéséről lásd: *Kápronzaty* 2016.

szári és királyi tartalékkórházba.¹¹ 1915-től már a fronton volt: részt vett a január és február havi téli offenzíva harcaiban a ma Lengyelországhoz tartozó Tarnawka, Slawko, Grabowiec településeknél és a Klewa-csúcs elfoglalásánál. 1915. február 18. és március 22. között Serednica környékén közvetlenül a tűzvonalban teljesített szolgálatot, majd a munkácsi hadikórházba helyezték.¹² Katonaorvosi beosztást töltött be ezen kívül a császári és királyi 24. gyalogezrednél, illetve a császári és királyi 55. gyaloghadosztály egészségügyi részlegénél (*Sanitätsanstalt*).¹³

Nagyon szerette a lovakat, amint módja volt rá, lovagolt. Figyelte és rajzolta őket, számos grafikát készített róluk.¹⁴ Egy vázlatfüzetébe csak lovakat rajzolt Galíciában.¹⁵ Az orosz tüzéség által folyamatosan lőtt Lembergben (ma Lviv, Ukrajna) egy ízben az életét köszönhette lovak iránti rajongásának. A kávéházban ülve, az ablakból meglátott egy tábori konyhát húzó kis lovat. Amikor odament hozzá lerajzolni, néhány pillanat múlva gránát csapott be korábbi ülőhelyére...¹⁶

1915-ben mintázta a *Kis lovas* szobrát. A nyers erejű, robosztus formájú, vas-kos testű lovacska játékos kecsességgel viszi az őt szőrén megülő meztelen ifjút. „Tömegük kiegyensúlyozott, mozgásuk összehangolt, tagjaik egymás ritmusát ismétlik, erősítik” – méltatta az alkotást a szakirodalom.¹⁷ Ez a szobor szerencsésen hazakerült, fényképét a Művészet folyóirat 1918 tavaszi száma közölte.¹⁸ Több múzeum őriz 23 centiméter magas, bronzba öntött példányt,¹⁹ de magángyűjteményben is található az alkotásból.²⁰ A gipsz alapváltozat megtekinthető a debreceni Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum 1982-ben nyílt – legutóbb 2015-ben megújított – állandó kiállításán.²¹

1916-ban Medgyessy a császári és királyi Hofmann hadtest (*k. u. k. Korps Hofmann*) állományába került. Peter Hofmann báró (1865–1923), altábornagy az 1914. október végén felállított Hofmann csoportból (*Gruppe Hofmann*) 1915. január végén alakult Hofmann hadtest (*Korps Hofmann*) először megbízott, majd 1916-ban véglegesített parancsnoka volt az orosz hadszíntéren.²² A hadtest keretén belül művészcsoport²³ működött, amelynek beosztott tisztjeként készítette Medgyessy 1916-ban a *Hofmann hadtest műhelycsoportja* jelvényét.²⁴

11 Deák 1981. 130. o.

12 Medgyessy Ferenc kitüntetési javaslata (*Belohnungsantrag*). ÖStA KA tiszti kitüntetési javaslatok 104402. sz.

13 Deák 130. o.

14 Lásd például: Medgyessy 1960. 66–67. o.; *Várkonyi* 2015. 55. o.

15 Sz. *Kürti* 1979. 389. o.

16 Medgyessy 1960. 66–68. o.

17 *Csorba* 1986. 214. o.

18 *Művészet*, 1918. tavasz 42. o.

19 BTM leltári szám: 62.499.; MNG leltári szám: 5413. és 56.478-N.; DM leltári szám.: MF.79.2.48. és 79.2.42.; RGY sz.: 314.

20 *Várkonyi* 2015. 54. o.

21 Sz. *Kürti* 1982. 49., 53. o.

22 *Sziji – Ravasz* 2000. 270. o.

23 A művészek háború alatti foglalkoztatását a Sajtóhadiszállás szervezte. Magasabb egységeknél külön művészcsoport működött, ahová festőket, szobrászokat, fényképészeket vezényeltek, általában időszakos jelleggel. A Sajtóhadiszállás működéséről lásd *Balla* 2005. 141–149. o.

24 A sapkajelvényről lásd részletesen: *Prohászka* 2013. 30–33. o.

*Kis lovas
(Művészet,
1918. tavasz)*

*A Hofmann hadtest műhelycsoportjának
jelvénye*

*A Hofmann hadtest műhelycsoportja
jelvényének hátoldala*

A jelvény hatkezü férfit ábrázol, fején ókori sisakkal. (Munkásságának korai időszakában, a 20. század elején számos antik témát mintázott a művész.)²⁵ A jelvényen látható férfi mindegyik kezében eszközt tart: kalapácsot, fogót, vakolókanalat, drótvágó ollót, puskát, malomkereket. Ezek a műhelycsoport sokrétű működési területét szimbolizálják. A körirat: KORPS HOFMANN – ERSATZ U. WERKSTÄTTENGRUPPE – 1914 • 16 –. Jobb oldalt középen mesterjegy, a művész monogramjára utaló egybecsúsztatott *mf* látható.²⁶ A kör alakú jelvényt a budapesti Fáklya Műipari Vállalat gyártotta.²⁷ A 33 milliméter átmérőjű bronzjelvényből őriz példányt a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, a debreceni Déri Múzeum.²⁸ Bár néhány darab fellelhető magánygyűjteményben, a jelvény ritkaságnak számít. A bécsi Heeresgeschichtliches Museum gyűjteményében például nem található belőle.²⁹ A Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében található egy különleges, 36 milliméter átmérőjű, rézötvezetből készült, aranszínű változat is.³⁰ Ezen nincs mesterjegy, viszont a szélének vékony pereme van, és a többi példányhoz képest a hátoldalon a rögzítés igényesebb kivitelű tüvel történt.

Medgyessy katonaoorvosként is teljesített szolgálatot a Hofmann hadtestnél, amely saját mozgó tartalékkórházzal (*Mobiles Reserve-Spital*) rendelkezett.³¹ Orvosi munkája mellett folytatta alkotóművészeti tevékenységét – amennyire a körülmények és a hadi helyzet ezt engedte. A Hofmann hadtesttől Lyka Károlynak írt levele szerint „orvosi áruhában” dolgozó művésznek érezte magát.³²

Külön érdekesség, hogy röviddel Medgyessy érkezése előtt, a világhírű író, Molnár Ferenc (1878–1952) haditudósítóként dolgozott a Hofmann hadtestnél. Fronton szerzett élményeiről 1916-ban kiadott könyvében³³ két olyan tisztről is írt, akiről később Medgyessy portrét készített. A Hofmann hadtest műhelycsoportjának létrehozója, működtetője és parancsnoka, Szávits Kornél (1858–1934) ezredes közismert és közszeretetnek örvendő törzstiszt volt a hadtestnél. „Két sor szekér közt egy ősz bajuszú honvédezredes áll... Talán fölösleges mondani, hogy a katonák imádják. Az okos, jószágos, mindig jókedvű és végletekig rendszerető öreg magyarnak szép típusa, egyszerű és nyugodt, néhány intéssel, kevés szóval (de akkor jó szóval) dirigálja ezt a vásárt” – írta róla Molnár.³⁴ Medgyessy

25 Kádár 1981. 12. o.

26 Gosztonyi – Mészáros 2000. 93. o.

27 Sallay 2007. 52. o.

28 HTM Numizmatikai Gyűjtemény leltári szám: 7911/É, 5196/É.; MNM leltári szám: 101.A.1916.53. és 110.947.4., DM leltári szám: II. 1932.22.231.

29 Hofrat Mag. Dr. Christoph Hatschek igazgató közlése a szerzővel.

30 HTM Numizmatikai Gyűjtemény leltári szám: 2012.7.1./É.

31 A kórháznak saját jelvénye is volt. Fényképét közli: Szanyi 2010. 102. o.

32 László 1981. 150. o.

33 Molnár 2000.

34 Molnár 2000. 291–293. o.

lerajzolta,³⁵ majd gipszből mintázta meg az ezredes fejpórtkrétját.³⁶ A plasztikai alkotás további sorsa ismeretlen. (Érdemei elismerésül az ezredes az uralkodótól 1916. április 6-án temesligeti előnévvel nemesi címet kapott,³⁷ amiről az adományozó oklevelet 1917-ben állították ki.³⁸ 1918-ban vezérőrnaggyá léptették elő.³⁹)

A művész 1916-ban gipszből mintázta *Farkas kapitány* karikatúra-portrétját, amely a százados lovon ülő alakját örökítette meg.⁴⁰ Farkas Elemér (1878–?) huszár százados szinte legendai alak, aki az 1914-es Kárpátokbeli visszavonulásban szétszórt lovassági egységekből alakított Farkas lovaskülönítmény (*Kavallerie Detachment von Farkas*) parancsnoka volt. Ez a különítmény képezte később a Hofmann hadtest 55. gyaloghadosztálya (ahol Medgyessy is szolgált) hadosztálylovasságát.⁴¹ Elképesztő bátorsága, katonáival való bánásmódja rendkívüli népszerűséget biztosított számára. Molnár könyvében több oldalt szentelt Farkas kapitány harci cselekedeteinek és emberi tartásának. (Büszke volt rá, hogy soha nem evett előbb, mint a legénysége).⁴² Molnár Ferenc írásait olvasva sajnálható igazán, hogy sem Szávits ezredes, sem Farkas kapitány portréja nem maradt fenn.

1916-ban gipszből elkészítette *Frigyes főherceg* (1856–1936) tábornagy életnagyságú domborműves portrétját, amelyet a főhercegnek ajándékozott. A portréval a tábornagy igen elégedett volt: a róla eddig készült egyik legjobb alkotásként említette a művet,⁴³ amelynek további sorsa ismeretlen.

Medgyessy 1916-ban megkapta a Legfelsőbb Dicsérő Elismerés, azaz a Bronz Katonai Érdemérem (*Signum Laudis*) kitüntetését hadiszalagon.⁴⁴ Bár a művész alapvetően Frigyes főherceg tábornagról mintázott portrétjának tulajdonította az elismerést,⁴⁵ a hivatalos indokolás szerint „az ellenség előtt tanúsított vitéz és önfeláldozó magatartásának elismerésül” kapta az Érdemérmét. Erre utal a kitüntetésre történt parancsnoki felterjesztés, amely megemlítette ugyan Medgyessy szobrászi tevékenységét, de katonatorvosi szolgálatát és a tűzvonalban való helytállását emelte ki. A fronton szolgálatot teljesítő orvosok helyzete – ami a közvetlen veszélyt illeti – gyakran nem sokban különbözött a harcoló katonáktól.⁴⁶ A tűzvonal közelében pedig szinte mindig

35 Sz. Kürti 1979. 391. o.

36 László 1981. 183. o.

37 Kempelen 1931. 87. o.

38 A Szávits Kornél nemesség- és címeradományozó oklevele árverésen szerepelt: *Honterus* 2011. 282. tétel. Az oklevelet a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Kulturális Javak Bizottsága 2011. november 2-án védetté nyilvánította. http://www.koh.hu/uploads/content/646/file/napirend_allasfoglalas_2011_11_02. (Megtekintés: 2017. június)

39 Schmidt-Brentano 2007. 183. o.

40 László 1981. 184. o.

41 Hermann 2016. 99. o.

42 Molnár 2000. 324–330. o.

43 László 1981. 184. o.

44 *Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára. Személyes ügyek.* 1916. szeptember 23. 118. szám. 2411. o.

45 Medgyessy 1960. 70. o.

46 Plavec 1995–1996. 295–296. o.

nehéz egészségügyi körülmények uralkodtak.⁴⁷ Medgyessy kitüntetése német nyelvű felterjesztésének eredetije a bécsi Hadilevéltárban,⁴⁸ írógéppel írt másolata a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban⁴⁹ található. Kitüntetése (*Bronzene Militärverdienstmedaille am Bande des Militärverdienstkreuzes*) tényét a hivatalos katonaoorvosi évkönyvek rögzítették.⁵⁰

A Hofmann hadtest komoly harcok után foglalta vissza a galíciái Podhajcét⁵¹ (ma Pidgajci, Ukrajna). Medgyessy 1916-ban arról írt levelében Lyka Károlynak, hogy három síremléket készített ebben a településben.⁵² (Egyik, itt készített rajzán megörökítette magát, amint sírkövet farag. A grafika jobb alsó részén jelzet: *Podhajce, 1916.*⁵³)

Első ilyen típusú alkotása egy dragonyos tiszt síremléke volt,⁵⁴ domborművel a sírkövön. Erről az alkotásáról nem maradt fenn képi ábrázolás.

A másik síremlékre magyaros virágornamentikájú motívumokat faragott. Azt vallotta, a magyar művészet nemzeti jellegét az adná, ha a nagy formákon rajzban, írásban megjelenne a részlet, a cifrázat.⁵⁵ Medgyessy művészetét ugyanakkor nem hatotta át semmiféle hamis vagy romantikus pátosz.⁵⁶ A Magyar Nemzeti Galériában őrzött korabeli fénykép⁵⁷ alapján megállapítható, hogy ez az alkotása méreteiben is impozáns megjelenésű: alépítménye nélkül is, legalább két méter magas. A fénykép szerepelt a 2014-ben Balatonfüreden tartott *Művészet és művészek az első világháborúban* kiállításon.⁵⁸

A harmadik alkotás kőből faragott kétalakos szoborkompozíció, amelyen leroskadt katonát nőalak ölel át.⁵⁹ Bár a Nagy Háború után állított hősi emlékművek szimbólumrendszerétől sem idegen ez az ábrázolás,⁶⁰ Medgyessy Ferenc műve több egyszerű „haldokló katona”-ábrázolásnál. A láthatóan súlyos – talán halálos – sebesülés drámaisága olvad össze a női együttérzéssel. Az életnagyságúnál kisebb méretű alkotás Pietà-szerű megjelenése egyszerre sugározza a háború emberpusztító kegyetlenségét, ugyanakkor az anyai vagy hitvesi szeretet mindenén átsugárzó erejét – bármiféle narratív elem alkalmazása nélkül. A művész későbbi közlése szerint, alkotását nem sírkőnek, hanem nagyobb ütközetben elesettek hősi emlékművének szánta.⁶¹ Ezt igazolja a Déri Múzeumban fennmaradt saját ceruzarajza az emlékmű tervéről, amelyen a fent

47 A körülményekről lásd például: *Andrássy* 2014. 128–129. o.

48 Medgyessy Ferenc kitüntetési javaslata (*Belohnungsantrag*). ÖStA KA tisztí kitüntetési javaslatok 104402. sz.

49 Hadtörténelmi Levéltár első világháborús tisztí kitüntetési javaslatok 10575. sz.

50 *Jahrbuch* 1917. 364. o.; *Jahrbuch* 1918. 399. o.

51 *Molnár* 2000. 358–371. o.

52 Lyka Károlynak írt levelét közli *László* 1981. 150. o.

53 A grafikát közli: *Medgyessy* 1957. 18. sz.

54 *László* 1972. 10. o.

55 *László* 1978. 247–248. o.

56 *Kovács* 1981. 13. o.

57 MNG Szobor Osztály Fotóarchívum leltári szám: 6294.

58 *Szűcs* 2014. 51. o. II/6. sz.

59 Archív fényképét közli: *Sz. Kürti* 1983. 66. o.

60 Lásd *Nagy* 1991. 126., 129. o.

61 *Idézi László* 1972. 10. o.

*Az Ágaskodó lovas gipszmintája a Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum kiállításán
(háttérben a művész katonaruhás fényképe)
– a szerző felvétele*

leírt kompozíció szerepel. A szobor alatti talapzat domborművén babérkoszorúval övezett rohamsisak, ettől balra az 1914 évszám (a háború végét jelző jobb oldali évszám értelemszerűen nem szerepel a grafikán).⁶²

Podhajcén kezdte kőbe faragni a *Gránátvető* közel kétszeres életnagyságú szobrát,⁶³ amelyről ugyancsak Lyka Károlynak írt levelében adott tájékoztatást. Munkáját nehezítette, hogy a fronton nem voltak megfelelő eszközei: alkotásait bajonettből készített vésővel faragta.⁶⁴ Ezt a szobrot nem tudta befejezni, a félig kész alkotást méreteire és súlyára tekintettel, elszállítani sem lehetett. További sorsa ismeretlen, kevés a valószínűsége, hogy fennmaradt volna. Maga a kompozíció azonban nem veszett kárba: 1935-ben ebből kiindulva mintázta Sárospatak számára készített első világháborús emlékművét.

A Hofmann hadtestet követően 1917-ben a galíciai Brzeżanyban (ma Berezsani, Ukrajna) szolgált, ahol saját műtermet tudott berendezni.⁶⁵ Itt készítette az *Ágaskodó lovas* szobrát.⁶⁶ Ló és lovas egysége, mozdulatuk, magatartásuk összehangját kiemelte a kritika.⁶⁷ A művész hagyatékában fennmaradt az eredeti gipsz minta,⁶⁸ amely ma a Déri Múzeum tulajdona.⁶⁹ Mérete ellenére a mű – a *Kis lovashoz* hasonlóan – a monumentalitás hatását kelti. Gipsz alapváltozata a debreceni Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum állandó kiállításán látható.⁷⁰

62 A grafika a DM tulajdona, leltári szám: MF. 93.1.220., mérete: 420×340 mm.

63 Archív fényképét közli: Sz. Kürti 1983. 60. o.

64 Lyka Károlynak írt levelét közli *László* 1981. 150. o.

65 Fodor 2006. 12. o.

66 Sz. Kürti 1981a. 18. o.

67 Kampis 1956. 305. o.

68 Fényképét közli *László* 1968. 35. kép.

69 DM leltári szám: MF.79.2.48.

70 Sz. Kürti 1982. 49., 54. o.

Brzeżanyban nagyméretű *csatajelenet* fríz-tervének grafikai változatát készítette. Szerencsére ezt a művét haza tudta hozni. 1938-ban e nagyméretű vázlat alapján mintázta a művész⁷¹ – természetesen korabeli öltözetben ábrázolt alakokkal – a székesfehérvári Szent Imre-plébániatemplom külső falán felállított Török kút fölötti *török–magyar csatajelenet*et ábrázoló, fekvő téglalap alakú, mészkőből faragott domborművet.⁷²

Az orosz fronton 1917-ben a kelet-galíciai Lysonia (ma Lisonia, Ukrajna) községben hősi emléket készített (*Elesett hősök oszlopa*), amelyet a tűzvonal közvetlen közelében állítottak fel.⁷³ Az emlékműről nem maradt fenn ábrázolás, és arról sincs adat, hogy túlélte volna a két világháborút.

Amikor 1917 végén a keleti fronton enyhült a helyzet és Oroszország gyakorlatilag beszüntette a háborút, rövid időre hazatérhetett Százados úti műteremházába.⁷⁴ 1918-ban azonban ismét behívták, és az olasz fronton a Hadisír-felügyelőség (*Kriegsgräber-Inspektion*) állományába vezényelték.⁷⁵ Kremaun (ma Cormòns, Olaszország) és Görz (ma Gorizia, Olaszország) települések katonai temetői síremlékeihez 8–10 darab *architektúra és relief* tervet készített.⁷⁶ Szülővárosához való kötődését jelzi, hogy 1918 augusztusában a *császári és királyi debreceni 39. gyalogezred* olasz fronton elesett katonáinak temetőjébe tervezett hősi emlékmű tervén dolgozott.⁷⁷ Ez azonban az összeomlás miatt már nem került kivitelezésre.

1918-ban rövid időre Kiskunfélegyházára, a magyar királyi honvéd kerékpáros pót századhoz osztották be.⁷⁸ Nincs adat arról, hogy itt bármilyen plasztikai alkotást készített volna.

A szélesebb hazai műértő közönség előtt kevéssé ismert, hogy Medgyessy Ferenc a Nagy Háborút követően jelentős számú *első világháborús hősi emléket* készített Magyarországon.⁷⁹ A megvalósult alkotásokon kívül, több emlékmű-tervet mintázott.

1923-ban három kisebb emlékművét avatták fel. A Hete község számára készített hősi emlékműre bronzból öntött turulmadarat mintázott.⁸⁰

A Baranya megyei Vásárosbéc község számára alkotott hősi emlékmű gúla alakú obeliszkjére bronz domborművet készített.⁸¹ A kisméretű – körülbeleül 60×60 centiméteres – relief kezében puskát tartó, lovas katonát ábrázol. Nincs hatásvadász póz vagy harciaskodó lendület: az alkotás a Medgyessytől megszokott nyugalmat sugározza. Alatta felirat: VÁSÁROSBÉCZ KÖZSÉG / HALÁS KÖZÖNSÉGE ÁLLÍTTATTA ELESETT HŐSÖK EMLÉKÉRE / 1914 –

71 Fodor 2006. 12. o.

72 Entz 2009. 266. o.

73 A művész közlése László Gyulával. In: *László* 1972. 11. o.

74 Fodor 2006. 12. o.

75 Deák 1981. 130. o.

76 *László* 1972. 11. o.

77 A művész levélbeli közlése öccsével, dr. Medgyessy Gáborral. In: *László* 1972. 11. o.

78 Deák 1981. 130. o.

79 *László* 1956. 80. o.

80 *László* 1972. 13. o.

81 *László* 1972. 13. o.

1918 / HŐSÖK SÍRJA NEM MARAD ÁLDATLAN / KI HAZÁÉRT HAL HALHATATLAN.

A ma Bács-Kiskun megyei Vaskút község számára, a községháza (ma polgármesteri hivatal) elé mintázott életnagyságúnál valamivel kisebb kőszobrot,⁸² amely támaszkodó rohamsisakos gyalogos katonát ábrázol. Kezében földre támasztott puskáját tartja. A kompozíció lényegében az 1917-ben mintázott budapesti Lengyel Béla síremlék⁸³ felépítését követi, azzal a különbséggel, hogy nőalak helyett Vaskúton katona támaszkodik könyökölve a mellette lévő, mellközépig érő magasságú kőtömbre. Nem csak a beállítás azonos: a nyugalom mellett, az a rejtett belső feszültség jellemzi a művet, amely alkotásainak nagy részén is megfigyelhető.⁸⁴ A hazai első világháborús hősi emlékművek sorában egészen egyedi ez a művészi megformálás szempontjából érdekes, de katona esetében kevésbé szokványos testtartás alkalmazása. A művész elegáns nagyvonalúsággal oldotta meg a kezek helyzetét. A katona jobbajával puskája csövet fogja, míg bal kezét a derékszíján lévő tölténytáskáján nyugtatja. A szobor alatti felirat: EMELTE HŐS FIAI SOHA EL / NEM MŰLŐ EMLÉKÉNEK / VASKÚT KÖZSÉG / KÖZÖNSÉGE / 1914 – 1918. A gipszből készült 74 centiméteres kisminta *Támaszkodó baka* címmel, a debreceni Déri Múzeum tulajdona.⁸⁵

A Vaskút számára mintázott támaszkodó katona műkőből készített másolatát 1925-ben a Somogy megyei Szólád községben állították fel⁸⁶ a Kossuth Lajos utcában, a református templom előtt. A talapzat felirata, a SZÓLÁD KÖZSÉG / HALOTTAI A VILÁGHÁBORÚBAN 1914–1918 alá a negyvenhét hősi halott nevét vésték fel.

1925-ben Isaszegen a település központjában, a Szent István király plébániatemplommal szembeni téren állították fel műkőből készített kétalakos hősi emlékművét.

Medgyessy kompozíciói kevés, lassan lendülő, önmagába záródó vonalba foglalt plasztikai megformálással épültek fel.⁸⁷ Hősi emlékmű esetében – amelyet általában a mozgás, dinamizmus jellemez – azonban nem könnyű ebben a stílus-felfogásban alkotni. Medgyessy alkotásán puskáját maga mellett tartó, rohamsisakos katona áll, derékszíján tölténytáskával és szuronnal. Jobb kezét térdre omlott, haldokló bajtársa vállán nyugtatja. Ezt a pátoszmentes beállítást – amely leginkább a „ma te, holnap talán én” gondolatot sugallja – csak az tudta igazán hitelesen megjeleníteni, aki maga is megjárta a frontvonal poklát. A talapzat felirata: 1914 – 1918 / A HAZÁÉRT / HŐSI HALÁLT HALT FIAINAK / ISASZEG KÖZSÉG / KÖZÖNSÉGE / 1925. A posztamens további három oldalára a 103 elesett isaszegi hős nevét vésték fel. Az emlékmű felújított állapotú, környezete pedig szépen parkosított és virágokkal díszített.

82 *László* 1972. 13. o.

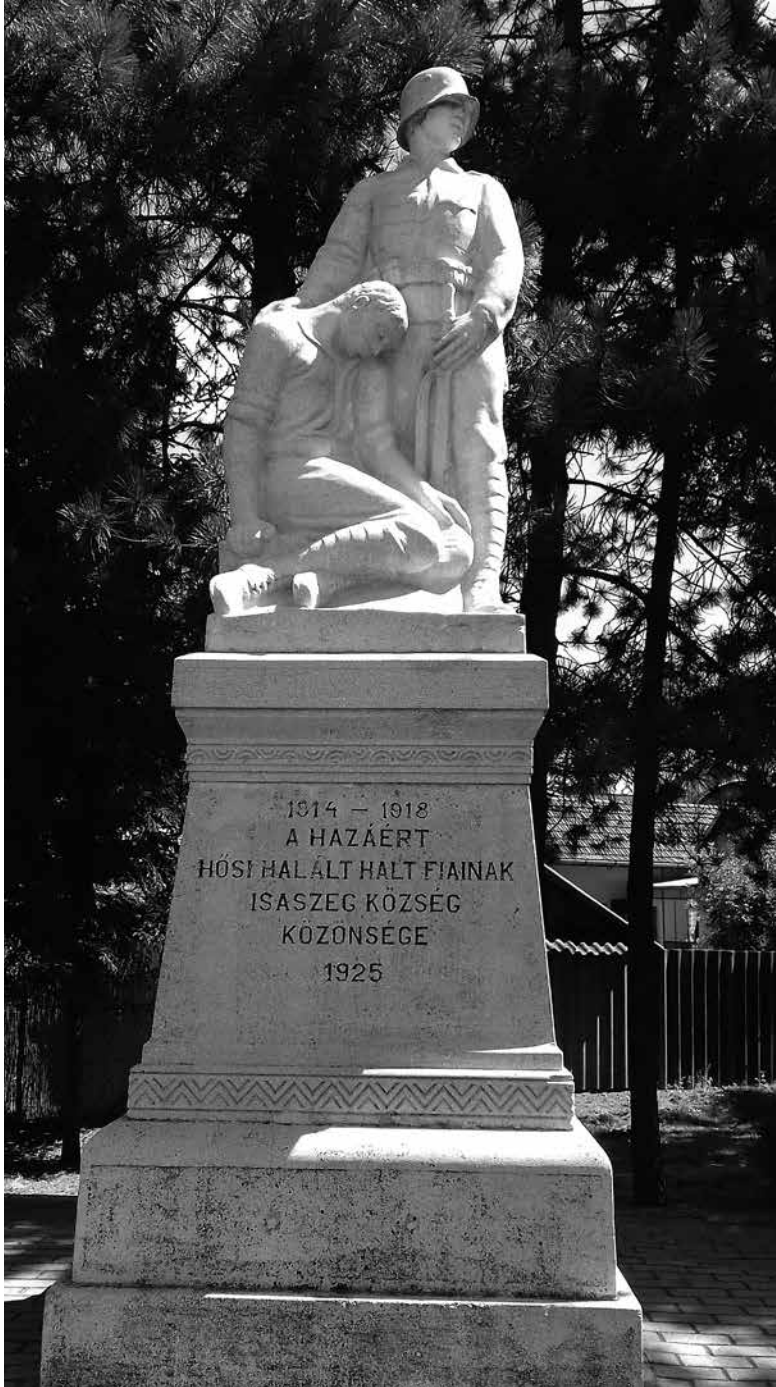
83 *Csorba* 1986. 214. o.

84 *Farkas* 1958. 247. o.

85 DM leltári szám: M.F.79.2.122.

86 *Szűcs* 2014. 51. o.

87 *Farkas* 1934. 15. o.

Az isaszegi hősi emlékmű (a szerző felvétele)

Ugyanebben az évben az isaszegivel lényegében azonos plasztikai megfogalmazású emlékművet állítottak fel Tószegen. Mindössze annyi különbséggel, hogy a tószegi szobor álló katona-alakja tábori sapkát viselt, nem rohamsisakot.⁸⁸ A talapzatra a következő szöveget vésték: A HAZÁÉRT / ELHALT HŐSEINEK EMLÉKÉRE / 1914 – 1918 / ÁLLÍTTATTA TÓSZEG KÖZSÉG KÖZÖNSÉGE / 1925. A tószegi szobor 1944-ben megsemmisült, csak a talapzata maradt meg. 2015-ben az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatásával és lakossági közadakozásból, az isaszegi szobor alapján újra elkészítették Medgyessy alkotását – immár rohamsisakot viselő katonával. A rekonstrukciót Kampfl János kőfaragó végezte.⁸⁹ Az emlékművet 2015. március 21-én avatták újra.⁹⁰

A művész, feljegyzései szerint, 1929-ben két hősi emlékmű-tervet készített (*Álló huszár*, illetve *Trombitáló Hungária*).⁹¹ Ezek felállításra nem kerültek, és a kisminták sem maradtak fenn.

1932-ben a *Kis lovas* szobrának balra néző dombormű változatát készítette el, amelyen a lovon ülő meztelen fiú sisakot visel. Külön figyelmet érdemel a térkitöltés művészi volta. A 35×31 centiméteres méretű terrakotta és a 38×33 centiméteres méretű gipsz dombormű ma a Déri Múzeum tulajdona.⁹² A fiú fején lévő sisak arra utal, hogy Medgyessy hősi emlékműhöz – jellegéből adódóan, valószínűleg huszár-emlékhez – kívánta felhasználni a kompozíciót.⁹³ Mivel a magyar királyi 2. huszárezred emlékoszlopát 1924-ben,⁹⁴ a császári és királyi 16. huszárezred domborműves emléktábláját [Manno Miltiádesz (1880–1935) alkotását] 1931-ben már felavatták Debrecenben,⁹⁵ ezen alakulatok számára – értelemszerűen – nem lett volna értelme 1932-ben domborművet tervezni. Nem kizárt viszont, hogy a pécsi központi hősi emlékmű-együtteshez készített tervet. Pécsen ugyanis 1932-ben szándékoztak kiegészíteni a Széchenyi téren lévő két első világháborús domborművet (52-es gyalogezred és 19-es honvédek) a magyar királyi 8-as huszárok bronz domborművével, amely a szerb megszállás alóli felszabadulási emlékmű talapzatára került. [A kivitelezésre Szomor László (1908–1980) kapott megbízást, a hivatalos avatásra 1939-ben került sor.]⁹⁶

A Debreceni Református Kollégium számára 1933-ban mintázott ihletett szépségű bronz domborművet az épület főhomlokzatára.⁹⁷ Medgyessy alkotása a neves tanintézmény első világháborúban hősi halált halt tanárainak és diákjainak állított emléket. Az emlékmű felállításának ötletét már 1928-ben felvette a Debreceni Kollégiumi Diákszövetség. Először nagyméretű obeliszket

88 Az emlékmű korabeli fotóját közli: https://www.kozterkep.hu/~28925/I_vilaghaborus_emlekmu_Toszeg_2015.html (Megtekintés: 2017. július 20.)

89 *Mészáros* 2015. 1. o.

90 Emlékművet avattak. *Tószegi Tükör*, 2015. április, 13. o.

91 *László* 1981. 190–191. o.

92 DM leltári szám: M.F.79.2.61.; DM leltári szám: M.F.79.2.101.

93 *László* 1972. 17. o.; Fényképét közli: *Várkonyi* 2015. 54. o.

94 <http://vcsj.eu/honvedhuszar-vagy-lovassagi-laktanya/> (Megtekintés: 2017. július 20.)

95 *Sz. Kürti* 1977. 80. o.

96 *Romváry* 1982. 336. o.

97 *László* 1972. 13. o.

A debreceni Református Kollégium hősi emlékműve (a szerző felvétele)

kívántak állítani az iskola elé, rajta relieffel. Mivel a szükségesnél lényegesen kevesebb pénz gyűlt össze, Medgyessytől végül csak domborművet tudtak rendelni.⁹⁸ A 100×150 centiméteres méretű, fekvő téglalap alakú relief mélyített mezőben hét fiatal katonát ábrázol, akik szuronyt szegezve, ágyút húznak előre. „A lábak, kezek azonos mozgásritmusa dinamikussá teszi a reliefet. Nem jelennek, életképnek (de nem is szabályos ’hősi emlékműnek’), hanem a mozgás szinte koreografikus megjelenítésének érezzük e művet” – írta egy, Debrecen szobrait bemutató monográfia.⁹⁹ Az alkotást – hasonlóan Medgyessy más domborműveihez – az a letisztult formavilág jellemzi, amely az ókori (elsősorban etruszk és ógörög) archaikus stílust követi. Ez a világ soha nem állt távol a művésztől.¹⁰⁰ A bronz relief alsó részén olvasható felirat: A KOLLÉGIUM HŐS TANÁRAINAK ÉS HŐS DIÁKJAINAK EMLÉKEZETÉRE / EMELTE A KOLLÉGIUMI DIÁKSZÖVETSÉG 1933.

A domborművet körül ölelő vörösmárvány-keret felső részére, aranyszínűl az 1914 – 1918 évszámokat vésték fel. (A hazai oktatás másik híres tiszántúli protestáns fellegrája, a sárospataki református főiskola bejárati kapuzata belső oldalfalán lévő emlékjelek között látható Medgyessy 1948-ban készített 1848–49-es domborműve.¹⁰¹ A *Centenáris emléktábla*¹⁰² plasztikájában szinte

98 Sz. Kürti 1981b. 72–73. o.

99 Sz. Kürti 1977. 94. o.

100 Kádár 1981. 11–13. o.

101 Horváth 1997. 100. o.

102 László 1981. 207. o.

tükörképe a debreceni első világháborús emlékjelnek. Annyiban különbözik, hogy az ágyút fordított beállításban, jobbról balra húzza – hét helyett öt honvéd. Közülük az első, kezében csákánnyal készíti elő a lövegállást.)

1935-ben több *hősi emléket* készített Medgyessy Ferenc.¹⁰³ A Pest megyei Tök község két évvel korábban épített művelődési háza főhomlokzatára mészkő domborművet mintázott, amely hangvételével, letisztult formavilágával a debreceni hősi emlék domborművére emlékeztet. A budakalászi kőből készült emléktábla¹⁰⁴ felső részén mélyített mezőben szuronyos puskájukat tartva, előre nyomuló katonák láthatók. Mögöttük lévő elesett társukat két bajtársuk öleli fel. A nemes egyszerűséggel komponált dombormű alatt az 1914 – 1918 évszámot követően, a község negyven hősi halottjának neve áll felvésvé az emléktáblán. Az esetek neve alatti felirat: A MAGYAR SORSÉRT VÉRZETTEK EL ŐK. / UTÓD BORULJ LE EMLÉKÜK ELŐTT: / HOZZÁJOK MÉLTÓN ÉLJ-KÜZDJ NEMESÉN, / S A BÚS MAGYAR SORS SZÉP, S DICSŐ LÉSZEN. / N. V. „Minden külsőséges hősködés nélkül láttatja őket a művész: végzettszerűen sodródni előre a harcba, mint abogyan a falu népe viselte a háborút. És mégis valóban hősi ez az emlék, a kötelezettségteljesítés egyszerű áldozatainak benső magasztalása” – jellemezte az alkotást Farkas Zoltán.¹⁰⁵

A Sárospatak számára készül első világháborús hősi emlékműre Medgyessy először koszorút fonó lányt mintázott.¹⁰⁶ (Gipsz és terrakotta kismintája a Déri Múzeum tulajdona.¹⁰⁷) Ezt nem fogadták el, mert a megrendelő bizottság mindenképpen katona alakot igényelt.¹⁰⁸ A Táncsics és Rákóczi utca sarkán álló emlékműre végül kézigránát-dobáshoz készül, rohamsisakos fiatal katona életnagyságúnál magasabb bronzalakja került,¹⁰⁹ derékszíján tölténytáskával, oldalán bajonettel. A József királyi herceg által 1935. október 6-án felavatott¹¹⁰ szobor talapzatán az 1914 – 1918 felirat olvasható. Az emlékmű mellett két oldalt egy-egy táblán a hősi halottak névsora szerepel. A gránátdobásra készül katona alakját 1916-ban Podhajcén kezdte kőbe faragni a művész, ez az alkotás azonban nem készült el. Hangsúlyozandó, hogy ez az emlékmű nem a húsz évvel korábbi, megkezdett kompozíció befejezett változata.¹¹¹ A művész az alapgondolatot megtartva, új szobrot mintázott. Medgyessynek azonban megrendelői kívánságra, alapvetően módosítania kellett a művén: akt helyett, egyenruhát és rohamsisakot viselő katona-szobrot akartak látni Sárospatakon. „Fokozatosan gyilkoltatják velem a saját munkámat – amelyre pedig a Képzőművészeti Tanácstól dicséretet kaptam – csak amiatt, mert meztelen, és nem katona. Pedig szerintem éppen hogy minden idők katonáját szimbolizálja” – írta keserűen a művész László Gyulának.¹¹² Nem csoda, hogy a művész nem volt elégedett az erőszakosan módosított alkotással. Készült fénykép

103 Webner 2010. 198. o.

104 László 1972. 19. o.

105 Farkas 1935. 347. o.

106 László 1981. 195., 197. o., 58. kép.

107 DM leltári szám: MF.79.2.80. és II.59.3.32.

108 Hőgye 1982. 43. o.

109 Horkay 1997. 26. o.

110 Kettős szoboravatás Sárospatakon. *Pesti Hírlap*, 1936. október 8. 58. évf. 230. sz. 17. o.

111 László 1972. 10. o.

112 Idézi Sz. Kírti 1983. 119. o.

a művész hagyatékában fennmaradt eredeti, 40 centiméteres kismintáról, amely még férfi aktként ábrázolja a gránátdobáshoz készülő harcost.¹¹³ Medgyessy joggal kesergett a méltatlan eljárás miatt. Az akt változat ráirányítja a figyelmet a férfi kezében tartott kézigránátra és magára a dobáshoz készülő mozdulatra. A felöltözött szobron szinte elenyészik ez az elem. Az eredeti alkotás művészileg kiérlelt munka, míg a megrendelői kényszer hatására egyenruhás katonára alakított – ma is látható – változat beleszürkül a hazai első világháborús emlékművek átlagos színvonalába. (Az akt szobor miatti huzavona során egy, rohamozó katonát ábrázoló terv-változatot is készített, de végül a ma látható szobor valósult meg.)¹¹⁴

Baján a Tanítóképző Intézet udvarán állították fel az első világháborúban elesett tanulók és tanárok hősi emlékművét, amelynek építészeti részét és a szobor kompozíciójának grafikai vázlatát Miskolczi Ferenc (1899–1994) tervezte. Miskolczi Budapesten felkérte Medgyessyt a szobor elkészítésére, aki elvállalta a kőbe faragást, azzal a módosítással, hogy az álló fiatal férfiak az eredetileg tervezett kard helyett, pajzsot tart maga előtt, amelyen könyv látható. Érdekes, hogy a szobor a budapesti Múzeum körút és a Rákóczi út sarkán állt, 1913-ban lebontott Nemzeti Színház egyik oszlopából került kifaragásra. Bár az emlékművet 1935-ben felállították, a hivatalos ünnepélyes avatásra csak 1936. május 3-án került sor.¹¹⁵ A talapzat oldallapjaira a harminchat hősi halott nevét vésték, az előlapon az 1914 / + / 1918 felirat olvasható. Maga a szobor általános elismerést aratott: „Elszántsága sokkal jobban vérteljezi, mint bármiféle fegyver, azt a dacos, fiatal akaratot jelképezi, mely nem ismer semminémű félelmet” – írta a műről a korabeli kritika.¹¹⁶

A művész feljegyzéseiből kiderül, hogy az 1930-as években hősi emlékművekre meghirdetett pályázatokra is készített anyagot (maguk a tervek nem maradtak fenn).¹¹⁷ A *Műszaki hősi emlék* vázlatát 1933-ban mintázta Müller Tibor (1890–?) építésszel,¹¹⁸ de nem ez a pályamű nyert. [Márton Ferenc (1884–1940) és Siklódy Lőrinc (1876–1945) alkotását 1939 után állították fel a Szent István parkban; 1944–1945-ben elpusztult.]¹¹⁹ 1938. szeptemberben ugyancsak Müller Tibor építésszel készített tervet az *Orvosok hősi emlékéhez*, de ezzel sem nyertek.¹²⁰ [1942-ben Horvay János (1873–1944) historizáló stílusú, patetikus hangvételű alkotása került felállításra az Üllői úton.]¹²¹ Különösen fájó volt a művésznak a debreceni *Hármas honvédek és népfelkelők emlékműve* 1938-as és 1939-es pályázata. Medgyessy először oroszlánnal viaskodó férfiakot mintázott, a talapzaton két relieffal, majd második változatként újazó ősmagyar harcost.¹²² Terve végül

113 László 1968. 50. kép.

114 László 1972. 18. o.

115 Késmárky – Kőbegyi 1975. 307. o.

116 Farkas 1935. 347. o.

117 László 1981. 195., 391. o.

118 László 1972. 18. o.

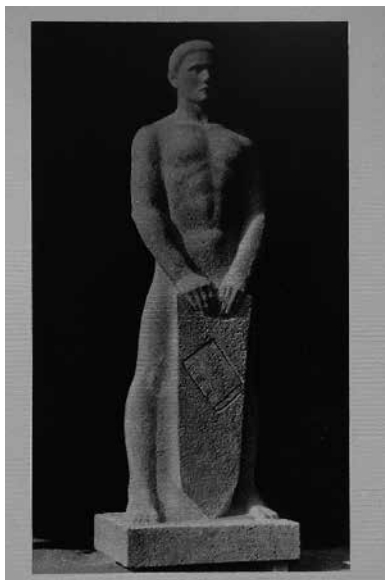
119 Rajna 1989. 417. o.

120 László 1972. 21. o.

121 Rajna 1989. 293. o.

122 László 1972. 20., 21. o.

*A bajai hősi emlékmű nagymintája
(Magyar Művészet, 1935/11. sz.)*

alulmaradt Márton Ferenc – maga is egykori 3-as honvéd – művével szemben.¹²³ (Márton konzervatív felfogású, de markáns erőt sugárzó szobrát 1940-ben állították fel a civis városban.)

Medgyessy Ferenc a 20. századi hazai szobrászat egyik megújítója.¹²⁴ Kétszeres Kossuth-díjas (1948, 1957), Kiváló művész (1955),¹²⁵ akit szobrászatunk eddigi történetének legjobb mestereként méltatott Ferenczy Béni (1890–1967).¹²⁶ Lyka Károly szerint „helyet biztosított magának a legjobb szobrászaink között”.¹²⁷

Bár az első világháború alatt készített nagyplasztikai alkotásairól csak képi ábrázolások vagy leírások maradtak fenn, ezek mindenképpen számon tartandó művek. 1920 utáni, első világháborúval kapcsolatos hősi emlékei kevésbé ismertek. Ezek művészi értéke tekintetében, a szakirodalom ítélete megoszlik. A korabeli kritika szerint, Medgyessy több háborús emlékműve „legjáva alkotásai mellé sorakozik”.¹²⁸ Más vélemény viszont úgy tartja, hogy a két világháború között készített hősi emlékművei – több neves művészársáéhoz hasonlóan – neki sem sorolhatók fő művei közé.¹²⁹ A kérdés eldöntése nélkül is megállapítható viszont, hogy Medgyessy Ferenc valamennyi Nagy Háborúval kapcsolatos plasztikai alkotása megérdemli mind a hadtörténet, mind a művészettörténet kiemelt figyelmét.

123 *Sz. Kürti* 1995. 427. o.

124 *Nagy* 1940. 77. és 80. o.

125 *Fitz* 2000. 748. o.

126 *Ferenczy* 1961. 79. o.

127 *Lyka* 1934. 8. o.

128 *Farkas* 1935. 347. o.

129 *Nagy* 1991. 125. o.

Irodalomjegyzék

Andrássy 2014.

Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója. Szerk. *Kovács Lajos*. Budapest, 2014.

Balla 2005.

Balla Tibor: Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. évf. 2005. 1–2. sz. 141–149. o.

Csap – Elischer 1965.

Százados úti művésztelep. Szerk. *Csap Erzsébet – Elischer Brigitta*. Budapest, 1965.

Csorba 1986.

20. századi magyar festészet és szobrászat. Szerk. *Csorba Géza*. Budapest, 1986.

Deák 1981.

Medgyessy Ferenc arcképe. Szerk. *Deák Dénes*. Budapest, 1981.

Éber 1935.

Művészeti Lexikon. II. kötet. Szerk. *Éber László*. Budapest, 1935.

Entz 2009.

Székesfehérvár. Szerk. *Entz Géza Antal*. Budapest, 2009.

Farkas 1934.

Farkas Zoltán: Medgyessy Ferenc. Budapest, 1934.

Farkas 1935.

Farkas Zoltán: Medgyessy Ferenc új emlékművei. *Magyar Művészet*, XI. évf. 1935. 11. sz. 347–349. o.

Farkas 1958.

Farkas Zoltán: Medgyessy Ferenc emlékezete. *Művészettörténelmi Értesítő*, VII. évf. 1958. 4. sz. 245–252. o.

Ferenczy 1961.

Ferenczy Béni: Írás és kép. Budapest, 1961.

Fitz 2000.

Modern magyar művészeti lexikon. Szerk. *Fitz Péter*. 2. kötet. Budapest, 2000.

Fodor 2006.

Vezető a Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum Medgyessy Ferenc (1881–1958) életmű-kiállításához. Szerk. *Fodor Éva Irén*. Debrecen, 2006.

Gosztonyi – Mészáros 2000.

Gosztonyi József – Mészáros István: Magyar és magyar vonatkozású érmek mes-
terjegyei. Budapest, 2000.

Hermann 2016.

Hermann Attila: „Él magyar, áll Buda még!” A magyar Szent Korona orszá-
gaiból sorozott lovashadosztályok és dandárok, huszár- és ulánusezredek,
rohamfélezredek jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen, 2016.

Honterus 2011.

Honterus Antikvárium és Aukciósház 82. aukció 2011. szeptember 16. Árverési
katalógus, Budapest, 2011.

Horkay 1997.

Horkay László: Közkinccsek. Sárospatak szobrai, domborművei, emléktáblái.
Sárospatak, 1997.

Hógye 1982.

Hógye István: Medgyessy Ferenc hősi emlékműve Sárospatakon. *Honismeret*,
1982. 2. sz. 43–44. o.

Jabrbuch 1917.

Jahrbuch für Militärärzte. Wien, 1917.

Jabrbuch 1918.

Jahrbuch für Militärärzte. Wien, 1918.

Kádár 1981.

Kádár Zoltán: Az ókor öröksége Medgyessy művészetében. *Alföld*, XXXII. évf.
1981. 1. sz. 11–13. o.

Kapronczay 2016.

Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Naplók, kéziratos visszaemlékezések,
szakcikkek. Szerk. *Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin*. Budapest, 2016.

Kampis 1956.

Kampis Antal: Medgyessy Ferenc életműve. *Művészettörténeti Értesítő*, V. évf.
1956. 4. sz. 301–305. o.

Kempelen 1931.

Kempelen Béla: Magyar nemesi családok X. kötet. Budapest, 1931.

Késmárky – Kőbegyi 1975.

Késmárky Mária – Kőbegyi Mihály: Levelek és adatok Medgyessy Ferenc bajai kapcsolataihoz. In: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1973. Debrecen, 1975.

Kiss 2005.

Kiss Gábor: Orvosok a M. Kir. Honvédségben (1868–1918). *Orvostörténeti Közlemények*, 190–193. (2005). 135–147. o.

Kovács 1981.

Kovács Péter: Medgyessy magyarsága. *Művészet*, XXII. évf. 1981. 1. sz. 12–14. o.

László 1956.

László Gyula: Medgyessy Ferenc. Budapest, 1956.

László 1968.

László Gyula: Medgyessy Ferenc (1881–1958). Budapest, 1968.

László 1972.

László Gyula: Medgyessy Ferenc életműve. In: Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 16. sz. Debrecen, 1972.

László 1978.

László Gyula: A magvető. In: Uő: Művészetről, művészekről. Budapest, 1978. 241–252. o.

László 1981.

László Gyula: Medgyessy Ferenc. Budapest, 1981.

Lyka 1934.

Lyka Károly: Jegyzetek Medgyessy Ferenc művészetéhez. *Magyar Művészet*, X. évf. 1934. 1. 1–8. o.

Lyka 1970.

Lyka Károly: Vándorlásaim a művészet körül. Budapest, 1970.

Medgyessy 1957.

Medgyessy Ferenc száz rajza. Budapest, é. n. [1957.]

Medgyessy 1960.

Medgyessy Ferenc: Életemről, művészetről. Budapest, 1960.

Mészáros 2015.

Mészáros János: Emlékművet avattak. *Új Néplap*, 2015. március 23. 1. o.

Molnár 2000.

Molnár Ferenc: Egy haditudósító emlékei. Budapest, 2000.

Nagy 1940.

vitéz Nagy Zoltán: Medgyessy Ferenc. *Szép művészet*, I. évf. 1940. 3. sz. 77–80. o.

Nagy 1991.

Nagy Ildikó: Első világháborús emlékművek. In: Monumentumok az első háborúból. Szerk. *Kovács Ákos*. Budapest, 1991. 125–139. o.

Plavec 1995–1996.

Plavec Tibor: Magyar honvéd- és katonaoorvosok tapasztalatai az első világháborúban. *Orvostörténeti Közlemények*, 149–157. (1995–1996.) 251–310. o.

Probászka 2013.

Probászka László: A Korps Hofmann Ersatz und Werkstätten Gruppe alakulatjelvénye. *Az Érem*, 2013. 1. sz. 30–33. o.

Rajna 1989.

Rajna György: Budapest köztéri szobrainak katalógusa. Budapest, 1989.

Romváry 1982.

Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1982.

Sallay 2007.

Sallay Gergely Pál: A Fáklya Műipari Vállalat első világháborús alakulatjelvényei. *Az Érem*, 2007. 2. sz. 52. o.

Schmidt-Brentano 2007.

Antonio Schmidt-Brentano: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2007.

Sz. Kürti 1977.

Sz. Kürti Katalin: Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban. Debrecen, 1977.

Sz. Kürti 1979.

Sz. Kürti Katalin: Holló László és Medgyessy Ferenc hagyatéka a Déri Múzeumban. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1979. Debrecen, 1981. 353–396. o.

Sz. Kürti 1981a.

Sz. Kürti Katalin: Medgyessy Ferenc (1881–1958) szobrászati életműve. In: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 38. sz. Debrecen, 1981.

Sz. *Kürti* 1981b.

Sz. *Kürti Katalin*: Medgyessy Ferenc és Debrecen. Debrecen, 1981.

Sz. *Kürti* 1982.

Sz. *Kürti Katalin*: Vezető a debreceni Medgyessy Ferenc Emlékmúzeum Medgyessy Ferenc (1881–1958) életműve című kiállításához. Debrecen, 1982.

Sz. *Kürti* 1983.

Sz. *Kürti Katalin*: Medgyessy Ferenc. Budapest, 1983.

Sz. *Kürti* 1995.

Sz. *Kürti Katalin*: Szoborsorsok Debrecenben. *Debreceni Szemle*, III. évf. 1995. 3. sz. 423–430. o.

Szabó 2003.

Szabó Gábor: A Százados úti művésztelep évtizedei. [Budapest], 2003.

Szállási 1979.

Szállási Árpád: Medgyessy Ferenc medikuskori rajzaiból. *Orvostörténeti Közlemények* 87–88 (1979). 315–319. o.

Szanyi 2010.

Miklós Szanyi: K. u. K. Kappenabzeichen Katalog. Budapest, 2010.

Szijj – Ravasz 2000.

Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. Szijj Jolán, szerk. Ravasz István. Budapest, 2000.

Szűcs 2014.

Szűcs György: Hősi emlékművek térben és időben. In: Művészet és művészek az első világháborúban. Szerk. Róka Enikő – Szűcs György. Balatonfüred, 2014. 50–56. o.

Várkonyi 2015.

Várkonyi György: Medgyessy. Az Antal–Lusztig-gyűjtemény Medgyessy-hagyatéka. Balmazújváros, 2015.

Webner 2010.

Webner Tibor: Modern magyar szobrászat 1945–2010. Budapest, 2010.

Rövidítések

BTM   Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár, Budapest
DM   Déri Múzeum, Debrecen

HTM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Múzeum, Budapest
MNG	Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bécs
RGY	Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Radnai- gyűjtemény, Győr

FERENC MEDGYESSY'S PLASTIC WORKS OF ART RELATED TO THE FIRST WORLD WAR

Ferenc Medgyessy (1881–1958) was one of the most prominent figures of 20th-century Hungarian sculpture. He gained a medical degree in Budapest, but he always wanted to become an artist. During his medical university years, he mostly produced graphic works related to pathology. Seeing those and other portraits of his, the period's famous art expert Károly Lyka and sculptor Ede Kallós helped him study in Paris between 1905 and 1907, with the support of a patron of art. He started to make models there, and soon decided to dedicate his life to sculpture. He served through the First World War as a territorial army officer, in the rank of head surgeon corresponding to that of first lieutenant, and also as an artist in the Army.

The time spent with the Imperial and Royal Hofmann Corps (*k. u. k. Korps Hofmann*) on the Russian frontline played an outstanding role in his First World War service and his artistic activity. Interestingly, the world-famous writer Ferenc Molnár served as a war correspondent at the Hofmann Corps shortly before Medgyessy's arrival. In his book published in 1916 about his frontline experiences, Molnár writes about two officers (Colonel Kornél Szávits and Captain Elemér Farkas) whom Medgyessy later pictured in plastic portraits. Medgyessy designed the badge of the Hofmann Corps' Repair and Workshop Group (*Ersatz und Werkstätten Gruppe*), as well as the portrait of Field Marshal Archduke Friedrich. He carved three pieces of funerary art in Podhajce, Galicia (today Pidgajica, Ukraine) and a war memorial near Lysonia (today Lisonia, Ukraine). Honouring his service as medical officer and artist, Medgyessy was awarded the Bronze Military Merit Medal (*Signum Laudis*) on War Ribbon in 1916. Two small sculptures have been preserved from the works of art he made near the battlefield: the Small Horseman and the Rearing Horseman. For a short time he returned to his studio on Százados Road, in Budapest in 1917, but then he was called up again. In 1918, he was detailed to the War Graves Commission (*k. u. k. Kriegsgräber-Inspektion*) at the Italian frontline. He made drafts for funerary art for the military cemeteries of Kremaun (today Cormons, Italy) and Görz (today Gorizia, Italy), these, however, were never implemented.

Medgyessy created several First World War memorials in Hungary between 1920 and 1945 for the cities of Hete, Vásárosbéc, Vaskút, Szólád, Isaszeg, Tószeg, Tök, Debrecen, Sárospatak and Baja. Some of these were based on previous plans he made during the First World War. The article also discusses his plans on national war memorials, which were not accepted.

Based on a wealth of sources, the author analyses the literary, art and military historical aspects of the topic, the knowledge of which is essential to the understanding of Ferenc Medgyessy's plastic art in the First World War.

PLASTIKEN VON FERENC MEDGYESSY MIT BEZUG AUF DEN ERSTEN WELTKRIEG

Ferenc Medgyessy (1881–1958) ist eine der herausragendsten Gestalten der ungarischen Bildhauerei im 20. Jahrhundert. In Budapest schloss er ein Medizinstudium ab, sehnte sich aber in Wirklichkeit immer danach, Künstler zu werden. Während seiner Zeit als Student fertigte er in erster Linie Grafiken für die Pathologie an. Nachdem Károly Lyka, namhafter Kunstkenner seiner Zeit, diese Werke und einige weitere Porträts gesehen hatte, verhalf er ihn zusammen mit dem Bildhauer Ede Kallós zu einem Studium in Paris zwischen 1905 und 1907, wobei er von einem reichen Mäzen unterstützt wurde. Hier begann er ernsthaft an Modellen zu arbeiten, und traf bald die Entscheidung, sein Leben der Bildhauerei zu widmen. Während des ganzen Ersten Weltkrieges hindurch diente er als k. ung. Landsturmoftizier mit dem Dienstgrad eines Oberarztes (welches dem eines Oberleutnants entsprach), und war in der Armee zugleich als Künstler tätig.

Die Zeit, die er an der russischen Front beim k. u. k. Korps Hofmann verbrachte, nimmt eine bedeutende Rolle in seiner militärischen und künstlerischen Laufbahn ein. Interessant ist die Tatsache, dass kurz vor dem Eintreffen Medgyessys der weltberühmte Schriftsteller Ferenc Molnár als Kriegsberichterstatte beim Korps Hofmann gedient hatte. In seinem 1916 veröffentlichten Buch über seine Fronterlebnisse kommen auch zwei Offiziere (Oberst Kornél Szávits und Hauptmann Elemér Farkas) vor, die später von Medgyessy modelliert wurden. Der Künstler fertigte auch das Abzeichen der Ersatz- und Werkstättengruppe des Korps Hofmann, sowie ein Porträt von Feldmarschall Erzherzog Friedrich an. Im galizischen Podhajce (heute Pidhajzi, Ukraine) erschuf er drei große Grabdenkmäler, und in der Nähe von Lysonia (heute Lisonia, Ukraine) ein Heldendenkmal. Als Anerkennung für seine Leistungen als Militärarzt und Künstler wurde ihm 1916 die Bronzene Militärverdienstmedaille (Signum Laudis) am Band des Militärverdienstkreuzes verliehen. Zwei seiner Werke, die er an der Front fertigte, sind erhalten geblieben: die Kleinplastiken *Kleiner Reiter* und *Sich aufbäumender Reiter*. 1917 durfte er für kurze Zeit in seine Budapester Werkstatt in der Százados Straße zurückkehren, wurde aber dann erneut zum Militärdienst eingezogen. 1918 wurde er an die Italien-Front, zur k. u. k. Kriegsgräber-Inspektion verlegt. Er entwarf Denkmal- und Grabdenkmal-Modelle für die Soldatenfriedhöfe von Kremaun (heute Cormons, Italien) und Görz (heute Gorizia, Italien), die jedoch nicht mehr verwirklicht wurden.

Zwischen 1920 und 1945 erschuf Medgyessy in Ungarn mehrere Heldendenkmäler des Ersten Weltkrieges: in Hete, Vásárosbéc, Vaskút, Szólád, Isaszeg, Tószeg, Tök, Debrecen, Sárospatak und Baja. Einige seiner Werke beruhen auf Modellen, die er noch während des Krieges gefertigt hatte. Die Abhandlung beschäftigt sich auch mit denjenigen Entwürfen des Künstlers, die nicht realisiert wurden.

Die Arbeit stützt sich auf zahlreiche Quellenverweise, und verknüpft literarische, kulturhistorische und militärgeschichtliche Aspekte, deren Kenntnisse zum Verständnis der Plastiken Medgyessys aus dem Ersten Weltkrieg unerlässlich sind.

Czink Péter

A MAGYAR ORSZÁGOS FRONTHARCOS SZÖVETSÉG EGYENRUHÁZATA
II. rész: Felsőruházat

Jelen cikkünkben, a magyar Országos Frontharcos Szövetség fejedőiről szóló, a Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. számában megjelent írás¹ folytatásaként, a felsőruházatot tárgyaljuk. Jóllehet a félkatonai szervezetek esetében nem ritkák a szabályostól eltérő egyen- vagy formaruha-változatok, a magyar Országos Frontharcos Szövetség uniformisa összességében kifejezetten egységes képet mutat. Egyenruhájukat egyszerű darabok alkották: zubbony, két féle nadrág és köpeny.

A zubbony

A Frontharcos Szövetség egyenruhájának legfontosabb és előírások által leginkább szabályozott eleme a zubbony volt. A Szövetség lapja, az egykori Magyar Front egyik korai (1934. március 1-jei) számában négy gombbal rendelkező, tábori barna színű gabardin vagy posztó zubbonyról írnak.² A nyitott nyakú (saját korában modernnek ható) zubbony az akkori magyar katonai egyenruhák tábori barna színénél egy árnyalattal zöldesebb anyagból készült. A gabardinból készült darabok a posztónál lényegesen drágábbak voltak. A szabályzat négy rátett zsebet írt elő, ívelt zsebfedővel, de egyenes zsebfedővel készült változatokkal is találkozhatunk. A zubbonyokban gyakran nem találhatók meg az egyenruhaszabóságok bevarrt címkéi, tekintve, hogy egyszerű szabásuk miatt bármelyik helyi szabó könnyen elkészíthette azokat.

A zubbonyt elől négy és minden zsebet egy-egy 20–25 mm átmérőjű karamell-barna, szintetikus anyagból készült úgynevezett „sontgomb” zárta, míg az ujjvégeket két vagy három 15 mm-es gomb díszítette.

A rendfokozati jelzést az egyik vagy mindkét vállon viselték. A Frontharcos Szövetség tagsági jelvényét minden alkalommal a bal hajtókára tűzve hordták.

A frontharcosok zubbonyán két kiegészítő elemmel találkozhatunk: az egyik a bal karon viselt, nemzetiszínű sáv fölött a Frontharcos Szövetség nyomtatott jelvényét ábrázoló, kék karszalag. Sajnos erre vonatkozóan a mai napig

1 Czink 2015.

2 Magyar Front, 1934. március 1. 7. o.

Ismeretlen altiszt kiváló minőségű posztóból készült és részben zöld pamuttal bélelt zubbonya

nem bukkantunk írott forrásra, ám fotók igazolják, hogy a korai eseményeken a frontharcosok nagy számban viselték ezt a karszalagtípust. Véleményünk szerint a karszalag a Frontharcos Szövetség tagjait volt hivatott egyértelműen megkülönböztetni a Magyar Királyi Honvédség katonáitól.

A másik kiegészítő elem a fonott zsinór, amely a jobb vállzsinór gombjához volt rögzítve. Az ilyen zubbonyok galléjára gyakran ék alakú hajtókajelzés is került. Írásos dokumentum erről a kiegészítőről sem került elő mindezülig. Az 1930-as és 1940-es évek Magyarországon számos, egymással kapcsolatot ápoló félkatonai lövészegyesület létezett, amelyek közül néhány kifejezetten a Frontharcos Szövetség társegyesületeként működött, olyannyira, hogy jelvényrendszerük is nagy hasonlóságot mutatott. Így ezek a zsinórok lehetettek mesterlövész jelvények vagy pusztán olyan jelzések, amelyek viselőjüknek egy lövészegyesülethez való tartozását voltak hivatottak kifejezésre juttatni.

A szokásostól jelentősen eltérő zubbony-változat, ismeretlen altiszt hagyatékából

Példa zsinór viselésére

A nadrág

A nadrágnak két típusát ismerjük: egyenes szabású, fekete pantallót, illetve a zubbony anyagából készült lovaglónadrágot. Az 1942-es Frontharcos Évkönyvben megjelent előírás³-szerint, amennyiben egy csoport tagjainak többsége a polgári életben (munkához és ünnepi alkalmakkor) túlnyomórészt csizmát hordott, ott a tagoknak a csizmaviselést ajánlották. Amennyiben a többség a pantalló-viselést részesítette előnyben, annak a csoportnak a cipőt és a pantalló-nadrágot írták elő. A hagyományos magas szárú csizma, főként vidéken, a férfiöltözet szerves részét képezte, így ezek a szabályok nem csak a divatot követték, de gazdasági szempontokat is figyelembe vettek. Mindazonáltal ezek az előírások nem voltak kőbe vésve és vélhető, hogy sok frontharcos a tekintélyt parancsolóbb kinézet érdekében döntött inkább a csizma és lovaglónadrág viselese mellett.

3 Kertész – De Sgardelli 1942. 178. o.

A köpeny

Az egyenruha harmadik fő eleme a köpeny volt. A fentebb említett, 1934-ből származó cikk⁴ szerint a köpenyt „katonai szabásúra” kellett alakítani, ám a hadseregnél hagyományosan használatos fegyvernemi színű szegélyezést és gallérhajtókát tiltotta a szabályzat (igaz, a Szövetség vezetősége később a köpenyen is viselt rendfokozati jelzéseket). Egy másik előírás meghatározta, hogy az aranyszínű vállzsinórt viselő tagok (az egykori tisztek) köpenyükön bársonygallért viseljenek a köpeny színétől kissé elütő árnyalatban. A bársonygallér a tisztek köpenyének hagyományos díszítőeleme volt.

Derékszíj és vállszíj

A frontharcos egyenruha legfontosabb kiegészítője a minden alkalommal viselt bőr derékszíj és vállszíj volt, utóbbi a viselője Szövetségen belül betöltött pozícióját is jelölte, különböző színű posztó alátétekkel: a fehér alátét az országos vezetőség és az örökös tagok részére készült, a vörös alátét a helyi csoportok vezetőinek szolgálatuk időtartamára, zöld alátét a rendes tagoknak járt, a búzavirágkéket pedig az Új Front tagjai számára tartották fenn.

A Magyar Front egyenruháról szóló, 1934-es cikke⁵ megemlíti, hogy a színes alátétek arra is hivatottak voltak, hogy a Frontharcos Szövetség tagjait megkülönböztessék a Honvédség állományától és más hivatalos magyar szervezetek tagjaitól, akik hasonló derékszíjakat és vállszíjakat viseltek.

„Fél dekorált” egykori altiszt

4 *Magyar Front*, 1934. március 1. 7. o.

5 Uo.

Ingek és nyakkendők

Az egyenruhához eredetileg fehér színű inget írtak elő keménygallérral, azonban a Magyar Front 1938. május 20-i számában⁶ megfogalmazták azt az aggályt, miszerint a vidéki csoportok egyes tagjai számára anyagilag megterhelő lenne és nehézségekbe ütközne ilyen ingek beszerzése. Ezért az országos vezetőség azt ajánlotta, hogy a fehér helyett „cserkész stílusú”, táborig barna színű, puha-galléros inget is lehessen viselni. (1942-ben már csak a táborig barna inget említi a szabályzat.⁷)

Az előírásos fekete nyakkendő, fekete zokni és fekete cipő (illetve csizma) együttesét kesztyű tette teljessé: zöldes barna a lovaglónadrághoz, krémszínű marha- vagy szarvasbőr a fekete nadrághoz.

Bajtárs!

Az eddigi bejelentés szerint több száz osztrák formáltus frontharcos látogat el hozzánk október 2-án. Igyekeztek bajtársi formaruhát csiníltatni Te is, hogy méltóképen fogadjassuk a külföldi egyenruhás bajtársakat.

A frontharcos bajtársi ruha beszerzési forrásait az alábbiakban közöljük:

Guttman és Társa
Budapest, VII. kerület, Sípútcza 3. szám

Készítés ellenében:

Frontharcos sacco-kabát, zöldes szövettől, belés nélkül ..... 12.50 P
Ugyanez zöldes vászontól ..... 6.50 ..
Derekcsizj, vállszíjjal ..... 3.50 ..
Megrendelésnél a vételár 50%-a, átvételkor a másik 50%-a fizetendő.
Sacco-megrendelésnél mellény felett mért mellbőség megadandó.
A megrendelések tizenkettes csoportonként vétetnek munkába; éppen azért helyes, ha a megrendeléseket a helyi alakulatok elnökségei előzetesen össze gyűjtik s úgy juttatják el a fentnevezett céghez.

Országos Ruházati Intézet
Budapest, V. kerület, Eötvösutca 1. szám

Hat havi részletre:

Frontharcos sacco-kabát, khaki szövettől 23.00 P
Térd- vagy pantallónadrág ..... 18.00 ..
Ugyanez, jobb minőség ..... 28.00 ..
Térd- vagy pantallónadrág ..... 23.00 ..
Ugyanez, még jobb ..... 33.00 ..
Térd- vagy pantallónadrág ..... 25.00 ..
Derekcsizj, vállszíjjal ..... 5.00 ..
Hat havi részletfizetési kedvezményt csak ha hitelképes egyének, a helyi alakulatok elnökségeinek előzetes igazolása mellett, kaphatnak.

Két egyenruha-készítő cég hirdetése

Hirdetés a Magyar Front 1938. szeptember 24-i számából

6 Magyar Front, 1938. május 20. 9. o.
7 Kertész – De Sgardelli 1942. 178. o.

Az Országos Frontharcos Szövetség rendfokozati jelzései

Az Országos Frontharcos Szövetség félkatonai szervezet lévén egyedi rendfokozatokkal és rendfokozati jelzés-rendszerrel rendelkezett. Mivel az anyagi háttérrel javarészt magánszemélyek biztosították, a vezetők és szervezők nem tudtak olyan színvonalú szabályzati útmutatókat és rendfokozati-jelzés táblázatokat kiadni, mint a hadsereg. A frontharcosoknak maguknak kellett egyenruháikat előállíttatniuk, ezért sokféle változat fordult elő, és ugyanez volt a helyzet a rendfokozati jelzésekkel is: itt is sűrűn találkozhatunk a háziipar termékeivel.

Mind a mai napig kevés és nagyon szegényes forrásanyag áll rendelkezésre a Szövetség egyenruháira és jelzéseire vonatkozóan. Évkönyveik számos, a tagokról készült fényképet és rövid életrajzot tartalmaznak, amelyek segítségünkre lehetnek korábbi rendfokozataik és a Szövetségben betöltött tisztségeik azonosításában, azonban portréképeket a két világháború közötti időszakban még viszonylag ritkán készítettek. Számos esetben az újabb életrajzi adatokhoz régebbi felvételek társultak: előfordul, hogy egy-egy csoportvezetői tisztségben említett személy a fotón még ugyanabban az egyenruhában pózol, mint amelyben annak idején a szervezetbe lépett.

A tisztségekkel és rendfokozatokkal kapcsolatos egyenruházati előírásoknak kizárólag szöveges dokumentációi állnak rendelkezésünkre, a később bevezetett hajtóka- és válljelzésekről pedig mindeztidáig egyetlen leírás sem került elő.

A rendfokozati jelzésekről a legkorábbi áttekintés a Magyar Front 1934. március 1-jei számában található.⁸ Ebben az olvasható, hogy a tagok korábbi rendfokozatát válldíszsel jelezték: a kettősen csavart, 4 mm-es zsinór középrészére tologyűrűt helyeztek. A vállzsinórt a zubbony jobb vállán viselték, egyik végét a vállszegélybe varrva, másik végét a gallér mellé varrt rozetta köré hurkolva. Tisztek és tisztjelöltek aranyszínű vállzsinórt, arany tologyűrűt és arany rozettát viseltek. Altisztek ezüstsínű vállzsinórt, aranyszínű tologyűrűt és ezüst rozettát, míg a tisztesek ezüst vállzsinórt, ezüst tologyűrűt és ezüst rozettát hordtak. A legénységi állományú tagoknak zöld vállzsinórt, zöld tologyűrűt és egyszerű zöld gombot írtak elő. A 20 mm-es rozetta megegyezett azzal a típussal, amelyet az osztrák–magyar és a Horthy-kori díszegyenruhákön viseltek. Az egyszerű, legénységnek szánt gombok a frontharcosok öltözetének barna, szintetikus anyagból készült gombjai voltak. (Lásd a színes ábrát a 436. oldalon.)

A szervezeti vezetőség választott tagjai megkülönböztetésként – tisztségük betöltésének tartama alatt – ezeket a zsinórokat mindkét vállon viselték.

Az egyenruhára vonatkozó előírások az 1938-ban kiadott, *Magyar Frontharcos Mozgalom* című évkönyvben is olvashatók,⁹ majd kisebb változtatásokkal az 1941-ben megjelent *Frontharcos Évkönyvben*¹⁰ újfent megjelentek nyomtatásban, csak úgy, mint a következő évi kiadásban.¹¹ A rendfokozati jelzésekre vonatkozó

8 *Magyar Front*, 1934. március 1. 7. o.

9 *Mándoky – Faragó* 1938. 61–62. o.

10 *Kertész – De Sgardelli* 1941. 212–215. o.

11 *Kertész – De Sgardelli* 1942. 178. o.

Kiváló minőségű, selyemmel bélelt gabardin zubbony egy egykori tiszt, frontharcos csoportvezető hagyatékából

változtatások között szerepelt többek között, hogy a legénységi vállzsinór tábori barna színű lett.

Már a korábbi, 1930-as évekből származó évkönyvekben és fotókon is láthatók olyan frontharcosok, akik háromszög-alakú fehér hajtókajelzést viseltek – ezek a jelvények paszománnyal szegélyezettek és ugyanolyan rozettával díszítettek, mint amelyek a vállzsinóron találhatóak. Ilyen jelzéssel ellátott egyenruha létezéséről tudomásunk van, továbbá hasonló, de sötétebb árnyalatú – minden bizonnyal vörös színű – hajtókajelzés is megjelenik korabeli fotókon. A korabeli fényképeken e jelzések viselőinek minden esetben mindkét vállukon látható vállzsinór, és gyakran csoportvezetőként, helyettesként vagy a csoportvezetőség tagjaként, tisztségviselőjeként vannak feltüntetve.

A legmagasabb tisztségeket betöltő frontharcosok díszesebb váll-lapokat viseltek vastagabb – csavart és csomózott – arany színű zsinórral és a hajtóka szegélyéhez közelebb eső ponton arany rozettával, hasonlóan az 1920-as évek tervezett honvédségi díszegyenruháinak válldíszeihez. A Szövetség elnöke, vitéz Takách-Tolnay József gróf ezeket a zsinórokat fehér posztóalapon viselte, míg a társelnökök és alelnökök vörös alapon. Kétféle típusa ismeretes: az egyik

A felvarrható váll-lap típus

a patenttal rögzíthető típus, amelyen a zsinór nem fedi a posztó alap teljes hosszát, így az alap két vége zsinórokon átbújtatva és visszahajtva az egyenruha vállára rögzíthető; a másik típusnak merev hátlapja van, amelyet közvetlenül a zubbonyra varrtak.

Az 1930-as években a Frontharcos Szövetség országos vezetősége csupán ezeket a megkülönböztető váll-jelzéseket viselte, később azonban új hajtókajelzések kerültek bevezetésre. A fennmaradt fotók tanúsága szerint 1941-ben már két újfajta hajtókajelzés volt használatban: Takách-Tolvay és a társelnökök arany hímzéses, gyémánt alakú jelzést viseltek, amelyet kisméretű (14 mm-es) rozetta egészített ki, míg az alelnökök kevésbé gazdagon hímzett jelzését 22 mm széles, ék alakú paszomány és kisméretű rozetta díszítette.

Társelnöki hajtókajelzés Dr. Ullein-Reviczky Antal zubbonyán (az Ullein-Reviczky Antal Alapítvány engedélyével)

Alelnöki hajtókajelzés

Ezek bevezetésével egy időben Takách-Tolvay vállpántjain két keresztben felvarrt, 7–8 mm széles paszomány jelent meg. Mindezt csak fekete-fehér fotók dokumentálják, így nem tudjuk, hogy a zsinór arany- vagy ezüstszínű volt-e. (Lásd a színes ábrát a 437. oldalon.)

Bár a frontharcos egyenruha viszonylag egyszerű darabokból állt, az öltözék egésze – amelyet az egyedi nemez-sisak tett teljessé – olyannyira jellegzetes, hogy a maga egyszerűségében is jelentős helyet foglal el a magyar egyenruha-történetben.

Irodalomjegyzék

Czink 2015.

Czink Péter: A Magyar Országos Frontharcos Szövetség egyenruházata – I. rész: Fejfedők. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2015. 153–166. o.

Kertész – De Sgardelli 1941.

Kertész Elemér – De Sgardelli Caesar: Frontharcos Évkönyv 1941. Budapest, 1941.

Kertész – De Sgardelli 1942.

Kertész Elemér – De Sgardelli Caesar: Frontharcos Évkönyv 1942. Budapest, 1942.

Mándoky – Faragó 1938.

Mándoky Sándor – Faragó László: Magyar Frontharcos Mozgalom. Budapest, 1938.

A cikket angol eredetiből fordította: Sallayné Miskolczy Zsuzsanna
Grafikai ábrák: Czink Péter

UNIFORMS OF THE HUNGARIAN FRONTLINE FIGHTERS' ASSOCIATION PART II: UNIFORM AND ACCESSORIES

To complete his article on the headgear of the Hungarian Frontline Fighters' Association published in Volume 15 of the Hungarian Military History Museum's Yearbook, the author discusses the various garments (tunic, greatcoat, trousers, etc.) that made up the Association's uniform. The main component of the uniform, most often mentioned in regulations, was the tunic. Leather belts and cross straps worn with the uniform were important accessories, as the cross strap was used to indicate the wearer's position within the organisation. The author presents the known types of tunics, ones made of high quality material for officers and ones made of coarse wool for former NCOs and other ranks, as well as an unidentified type displaying braided lanyards and chevron-shaped collar insignia, which supposedly were meant to establish

the wearers' affiliation with civilian rifle associations. Being a paramilitary organization, the Hungarian Frontline Fighters' Association had its own unique system of ranks and rank insignia, which the author discusses in detail. The article is illustrated by photos of artefacts, period photographs, newspaper advertisements and graphic images in colour.

DIE UNIFORMIERUNG DES LANDESBUNDES DER UNGARISCHEN FRONTKÄMPFER –
TEIL II.: OBERBEKLEIDUNG

Als Fortsetzung der Arbeit über die Uniformierung des Landesbundes der Ungarischen Frontkämpfer, welches in Nummer 15 der Mitteilungen des Instituts und Museums für Militärgeschichte erschien, erörtert der Verfasser nun die Oberbekleidung. Wichtigstes und am meisten von Vorschriften geregelte Element der Frontkämpfer-Uniform war die Jacke. Eine wichtige Rolle kam den Leib- und Schulterriemen zu, da letztere auch die Position anzeigte, die der Träger innerhalb des Landesverbundes bekleidete. Der Verfasser stellt die bekannten Varianten der Uniformjacke vor: so die feiner ausgeführte Version für Offiziere, die rauere, aus Wolle gefertigte für Unteroffiziere und Mannschaften, sowie einen, bis jetzt nicht identifizierten Typ, welcher aller Wahrscheinlichkeit nach mit den Beziehungen des Landesbundes der Frontkämpfer zu den bürgerlichen Schützenvereinen im Zusammenhang steht. Der Landesbund der Frontkämpfer hatte als paramilitärischer Verband eigene Dienstgrade und Dienstgradabzeichen, deren verschiedene Varianten ebenfalls detailliert vorgestellt werden. Objektfotos, zeitgenössische Fotografien, Zeitungsannoncen und grafische Abbildungen illustrieren die Arbeit.

Baczoni Tamás

A MAGYAR HONVÉDSÉG ÚJ GYALOGSÁGI (LÖVÉS) MÁLHAFELSZERELÉSE,
1950

A magyar haderő 1945-ös újjászervezése után a személyi felszerelési cikkek kérdésköre – nem úgy, mint az egyenruháké – még jó darabig nem került terítékre. Használták, ami a háborús készletekből megmaradt, kijavítva, utánpótolva az egyes cikkeket. A gyártás a korábbi szabványok szerint folyt, azokon egészen 1949-ig nem változtattak. A Honvédség 1948-as átfegyverzése szovjet típusú fegyverekre azonban értelemszerűen magával hozta a személyi felszerelési rendszer megváltoztatásának kérdéskörét is,¹ hiszen alkalmazkodni kellett az új, szovjet fegyvertípusokhoz (illetőleg azok lőszeréhez, táraihoz) illeszkedő málházóeszközökről, másfelől a Honvédség legfelső szintjein kezdett terjedni az „ami jó a Nagy Szovjetunióknak, az nekünk is jó” felfogás. 1949-ben már történtek bizonyos változtatások,² bevezettek egy újfajta sátorlapot³ (amely viszont érdekes módon éppen nem a szovjet mintát követte, a mintázat és néhány kisebb részlet megváltoztatásával megegyezett a 38 M sátorlappal), de a gyökeres változásokra 1950-ig várni kellett. 1949 tavaszán a honvéd gyalogsági parancsnok (Király Béla ezredes) javaslatot tett a gyalogság új menetfelszerelésére. A Hadtápszolgálat főnöke a HM 1/c. osztály bevonásával 1949 nyarán több kísérleti típusmintát készíttetett el, amelyek kipróbálására a Honvéd Gyalogsági Kiképző Táborban került sor. 1949. szeptember 29-én a honvéd gyalogsági parancsnok által kijelölt bizottság megvizsgálta a kísérleti hátizsákokat a Honvéd Gyalogsági Kiképző Tábornál és egyúttal a lövész mentefelszerelés típusát alaptípusként határozta meg. Ez alatt azt kellett érteni, hogy a lövészek számára rendszeresített málhafelszerelés-típus képezte alapját a Honvédség többi fegyverneménél bevezetendő menetfelszerelésnek is, ahhoz képest állapították volna meg a szükséges eltéréseket, különbségeket.

- 1 Az új fegyverek bevezetésének például olyan ruházati hatása is volt, mint a zubbonyok és köpenyek jobb oldali vállszalagjainak módosítása, tekintve, hogy az új puskákat és karabélyokat már nem vitték szíjra vetve, így a válltekeresekre, a bújtató-csukrokra és a vállszalagok visszahajítására többé nem volt szükség. Lásd: 614.344/Afcsf.2.b.-1949.sz. körrendelet – Módosítások a köpeny és zubbony vállszalagjain. HK 20.sz. 1949.VII.15. 320. o.
- 2 Például a fegyverzettel szorosan összefüggő, de eddig ruházati anyagként nyilvántartott cikkeket – mint a puskaszíj, szuronytáska, tölténytáskák, pisztolytáska, kardszíj, kardbojt – fegyverzeti anyaggá nyilvánították. Lásd: 625.031/Afcsf.2.b.-1949.sz. körrendelet – Fegyverzettel szorosan összefüggő anyagcikkék nyilvántartása. HK 20.sz. 1949.VII.15. 321. o.
- 3 606.244/ruh.-1949.sz. körrendelet – 49.M. sátorlap-esőgallér rendszeresítése.

Honvéd az új menetfelszerelés kísérleti példányával. A kép elkészültekor még csak egy kísérleti hátizsák állt rendelkezésre, az evőcsésze és a kulacs még a Magyar Királyi Honvédségtől örökölt típus, a lőszeres tarsolyt pedig egy PPS-tártáska helyettesíti.

Az új lövész menetfelszerelés típust a szovjet főtanácsadó helyettesének is bemutatták, aki a kivitelezéssel mind a hátizsákot, mind pedig a lőszeres tarsolyt illetően egyetértett, illetve a Szovjet Hadsereg egyik szabályzatából a bizottságnak megmutatta az 1938/41 M hátizsákot, amely – minő véletlen! – főbb vonalaiban megegyezett a kikísérletezett hátizsákkal. A tölténytáskák helyett javasolt lőszeres tarsoly pedig messzemenőig hasonlított a Szovjet Hadsereg RGD-33 kézigránájához rendszeresített táskához.⁴ Az 1. osztály javasolta egyúttal újfajta kulacs, evőcsésze, szuronyhüvelytáska és tartalék élelmiszer doboz bevezetését is – ezek részben szintén a Szovjet Hadsereg megfelelő felszerelési cikkeihez hasonlítottak, bár például a kulacs esetében csak az alapötletet (csavaros alumíniumkupakkal szerelt, pohár nélküli alumíniumkulacs) vették át, magát a formát nem.

Tehát valójában, az egész „újítási” ötlet jórészt a szovjet 1938 M felszerelés adaptálása volt, habár a kísérleti táskafélék között is találunk még

4 *Philippe Rio*: The Soviet Soldier of World War Two. Histoire et Collections. Paris, 2011. 139. o.

olyanokat, amelyek a magyar 1934 M kenyérzsák továbbfejlesztett változatai, de ezek valószínűleg nem nyerték el a bizottság tetszését. A szovjetek 1938-ban rendszeresítették az addig használt hátbőrönd helyett a korabeli turistazsákokat utánzó külső zsebes kisméretű hátizsákot. A vászon hátizsák – a tartósság fokozása érdekében – 1941-ig bőrszegélyezéssel készült, de a háborús takarékoság ezt felülírta és a szegélyezést elhagyták. A szovjetek ugyanakkor megtartották az 1937 M kettős tölténytáskákat, ezt a magyar tervezők az univerzális lőszertarsollyal szerették volna kiváltani, amelynek alapját a szovjet RGD-33 kézigránát táskája képezte. A különbség abban állt, hogy a magyar fejlesztők úgy próbálták „multifunkcióssá” tenni a táskát, hogy valamelyest megnagyobbították és a két kézigránát közötti helyre egy rekeszt létesítettek, amelyben a puskalőszert lehetett volna elhelyezni. Az előny nyilvánvaló: kevesebb és takarékosabb kivitelű felszerelési cikk. Ugyanakkor a hátrány sem lebecsülendő: a két kézigránát és a lőszerjavadalmazás egy helyen húzza a katona derékszíját, ráadásul harc helyzetben a lőszer kivétele a mély tarsolyból körülményes lehet. A Magyar Királyi Honvédségtől örökölt kenyérzsákot, kulacsot és evőcsészét mindenképpen meg akarták szüntetni, azokat elavultnak, a modern harcászati követelményeket ki nem elégítőeknek gondolták:

*„A beérkezett véleményes jelentésekből megállapítást nyert, hogy a jelenleg rendszeresített evőcsésze és kulacs a követelményeknek nem felel meg. A jelenlegi evőcsésze nem teszi lehetővé, hogy a honvéd részére kiszolgáltatót főtt étel anélkül, hogy abból az ki ne ömöljön, nagyobb távolságra szállítható legyen. A fedele nem zár kellőképpen. A véleményes jelentések szerint olyan megoldást kellett választani, amely a kellő lezárást lehetővé teszi. A fenti követelménynek megfelelően a szovjet hadseregben rendszeresített evőcsésze mutatkozott erre a célra legalkalmasabbnak. A jelenleg rendszeresített kulacs hadicélokra nem alkalmas, mert a málbázása csak kenyérzsákban, vagy hátizsákban történhet, tehát aránylag elzárt térben, ennek következtében a honvéd aránylag körülményesen tud csak a kulacsához hozzájutni. A kulacs dugó a szökellő honvédnél könnyen kiesik, és annak tartalma kiömlik. Olyan kulacsra van szükségünk ami megfelelő függesztő kamóval van ellátva és a kulacs nyílásának elzárására parafadugó helyett megfelelő csavaros kiképzésű záróberendezés teszi lehetővé az elzárást. Az újonnan rendszeresítendő kulacs mintapéldányát a szovjet hadseregben rendszeresített felszerelésből vettük. Hosszú gyakorlati tapasztalat bizonyosságul szolgál arra nézve, hogy a kulacs a megszabott követelményeknek teljes mértékben meg fog felelni.”*⁵

1950. április 19-én Örkénytáborban – más hadfelszerelésekkel együtt – a Rendszeresítési Bizottság előtt bemutatták a rendszeresítendő hátizsák, evőcsésze, kulacs, szuronyhüvelytáska, lőszertarsoly és a tartalék élelmiszer doboz mintapéldányait, javasolták ezek tömeggyártásra bocsátását.

5 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg 1950 T Ag Terv. Csf. 34.

„Rendszeresítési javaslat:

Javasoljuk az 50 M hátizsáknak és 50 M lőszeres tarsolynak rendszeresítését, valamint tömeggyártásának elrendelését.

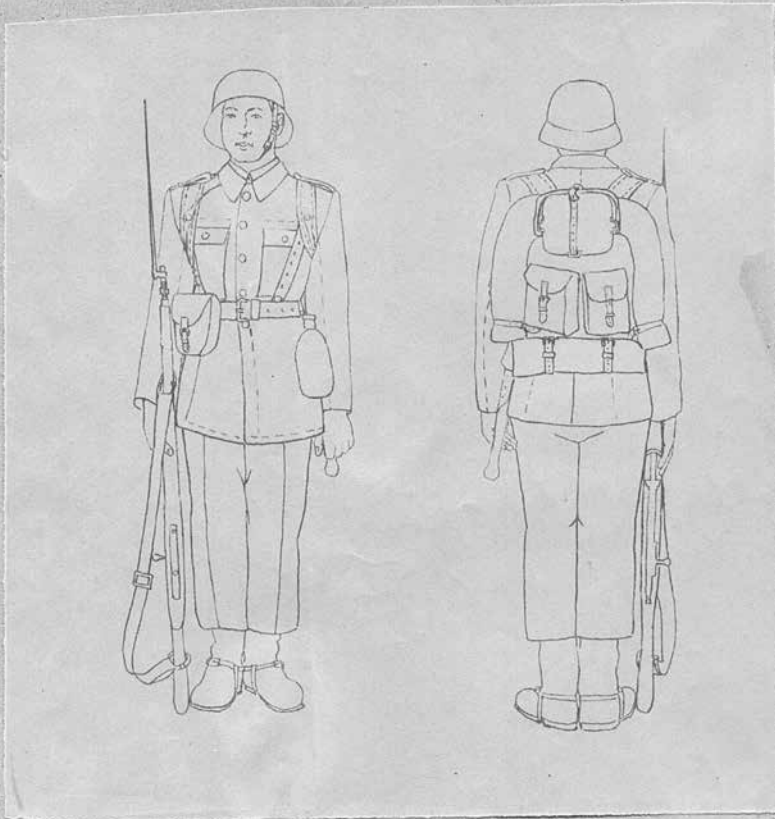
Elnevezésül javasoljuk:

a./ „50.M. hátizsák”

b./ „50.M.lőszeres tarsoly”

2.számú melléklet.

Felszerelt lóvész nagyított rajza .

Megjegyzés:

A rajzon a lőszeres táska eltér a valóságtól. A rendszeresíteni javasolt lőszeres táska nagyobb méretű és négyzetes alakú.

Feltehetően az előbbi fotók alapján készített rajz, „lábjegyzetben” olvasható, hogy a lőszeres tarsoly a valóságban másbogy fog kinézni.

1. 50 M hátizsák:

a./ Előnyei:

A tervezett felszerelés kényelmesen belefér. A hátizsák feleslegessé teszi az amúgy is korszerűtlenné vált kenyérszák használatát. A súly egyenletesen van elosztva a vállakon és derékon, a bátboz simul csatlékokkal elöl és hátul rögzíthető a derékszíjhoz, – szökellés közben is mozdulatlan marad a bátton. Lefekvéskor nem csúszik előre a fejre. Vízhatlan. Felmálházható rá a sisak, a köpeny, a sátorlap cövekekkel és az evőcsésze.

...

Javasoljuk az 50 M evőcsészének és 50 M kulacsnak rendszeresítését, valamint tömeggyártásának elrendelését.

Elnevezésül javasoljuk:

a./ „50.M. kulacs”

b./ „50.M. evőcsésze”

1. 50 M evőcsésze: a./ Előnyei: az evőcsésze megfelelő módon zárható, tehát lehetővé teszi azt, hogy nagyobb távolságra az élelmet benne el lehet szállítani anélkül, hogy abból az élelem kiömlene. Az evőcsésze fedő úrtartalma 8 dl. ami lehetővé teszi, hogy két tál étel kiosztása esetén az élelem felvételezése egy időben történhet, mert a második tál étel az evőcsésze fedőbe belefér. Ennek következtében az étkezés kiosztását mintegy 40%-os időmegtakarítással lehet végrehajtani. Hazai gyártással előállítható.

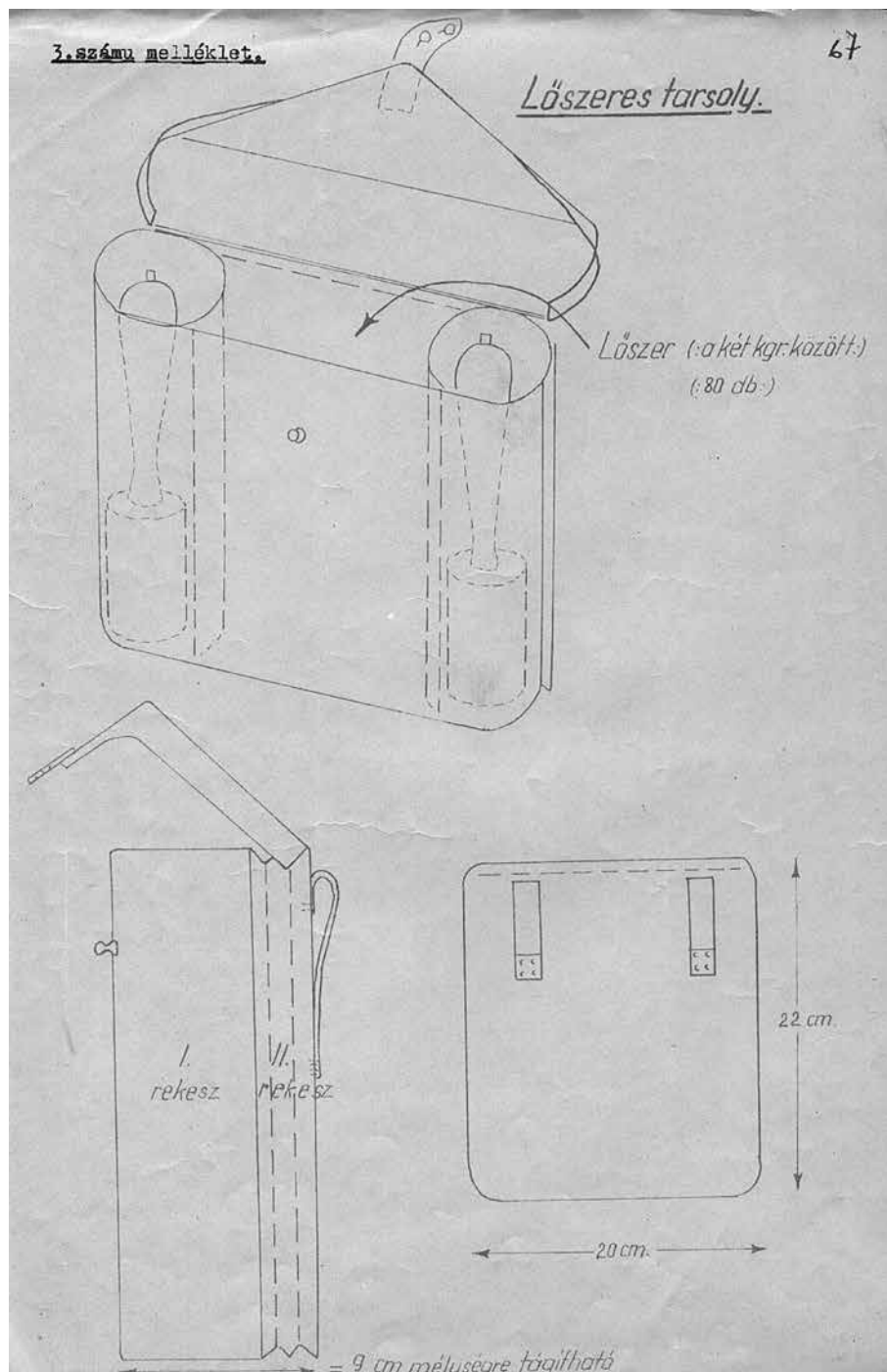
2. 50 M kulacs: a./ Előnyei: a kulacs nyakára felerősített karabíner (kamó) lehetővé teszi, hogy a harcos a kulacsot akár a derékszíjára, akár a hátizsákjára felakaszthatja. Ennek következtében a kulacs, illetve annak tartalma a honvéd részére bármilyen testhelyzetben könnyen rendelkezésre áll. A kulacs nyílását záró csavaros dugó feltétlenül biztosítja azt, hogy a kulacs tartalma semmilyen körülmények között nem ömlik ki. A bemutatott minta csavaros dugója bakerlitből (sic!)⁶ készült. Bakerlit (sic!) anyag rendelkezésünkre nem áll. Ezzel szemben a csavaros dugót alumíniumból készítettjük el. Erre vonatkozó kísérletek sikerrel jártak. Hazai gyártással előállítható.

...

I. Kik részére lenne rendszeresítendő: Úgy az 50 M kulacs, mint az 50 M evőcsésze békekiképzésen minden honvéd, tiszt és legénység részére, hadműveletek esetén a tisztek és tisztbelyettesek részére is rendszeresítve lenne.”

A rendszeresítési eljárás során szokásos kísérleti és tömeges csapatkijárást azonban nem javasolták, tekintve, hogy „az 50 M evőcsésze és az 50 M kulacs a dicsőséges Szovjet Hadsereg által, annak győzedelmes harcai során tökéletesen kipróbálást nyert”. Vagyis úgy vélték, a szovjet tapasztalatok eleve feleslegessé tesznek bármiféle kételkedést abban a tekintetben, hogy a szovjet eszközök csakis a legjobbak lehetnek.

6 Az előterjesztés készítője vagy a gépíró nem tudta helyesen leírni a „bakelit” szót és ez a későbbiekben sem tűnt fel senkinek, az iratot legfelsőbb szinten ellenjegyző Janza Károly vezérőrnagy, hadtápfőnöknek sem.

A lőszeres tarsoly rajza

Nem csoda tehát, hogy a rendszeresítésre javasolt felszerelési cikkek többsége „átment a rostán”, kivéve a lőszeres tarsolyt. A fennmaradt iratokból pontosan nem rekonstruálható, hogy a lőszeres tarsoly végül miért nem nyerte el a bizottság tetszését, de feltehetően az egyenlőtlen súlyelosztás és a körülményes kezelhetőség okozta a problémákat. A rendszeresítést és a tömeggyártás megindítását az alábbiak figyelembevételével javasolták:

„50 M hátizsák: *A mintapéldány általában megfelelő.*

Új követelmények: a./ A tömeggyártáshoz adandó mintapéldányokon az evőcsésze felerősítéséhez szükséges két fülecs ott legyen elhelyezve, ahol a fülecs a bemutatott példányon voltak (a felső fülecs a zsebek felső vonalában egyvonalban, az alsó fülecs a zsebek alsóvonalától 1 1/2 cm-re felfelé). b./ A hátizsák hátlapja kétrétegű legyen. A háromrétegezés szükségtelen.⁷ c./ A hátizsák belső válaszfala azonos legyen a hátizsák anyagával d./ Az alátéteket körül kell varrni, hogy a szegecselest tartásák. e./ A hátizsák fedőlap aláeresztése kellő mérvű legyen, hogy ki ne szakadhassék f./ a bordbevedereken lévő karikák kellőképpen be legyenek erősítve g./ A sátorlap felerősítő szíjai 3 cm-rel hosszabbak legyenek h./ a hátizsák konfekcionálása minőségi munka legyen.

Tömeggyártás. A fenti követelmények figyelembevételével a tömeggyártás megindítható.

7. *Lőszeres tarsoly: A bemutatott mintadarabok nem felelnek meg. Új követelmények: a./ Külön kézigránát táskát és b./ Külön – a Szovjet Hadseregben használatos – lőszerövet kell kikísérletezni.⁸*

8. *50 M evőcsésze: A bemutatott mintapéldány általában megfelel. Új követelmények: a./ A fedő aljának peremét úgy kell kiképezni, hogy a csészére illesztve fixen álljon. Ebben az összetételében is füllel bordható legyen. b./ Az evőcsésze-karon lévő bújtató magasságát oly mérvre kell csökkenteni, amennyire a keresztül bújtatott málhaszj megengedi c./ Az eloxálás csak a külső felületre szorítkozzék.*

Tömeggyártás: A tömeggyártás a fenti követelmények figyelembevételével megindítható.

9. *50 M kulacs: A bemutatott mintapéldány általában megfelel. Új követelmények: a./ A kulacsra merevítő bordákat kell sajtolni. b./ A bakelit csavaros dugó helyett alumínium dugót kell alkalmazni.*

Tömeggyártás: A tömeggyártás az új követelmények figyelembevételével megindítható.

10. *Szaronyhüvely táska: A bemutatott vízhatlan vászonból készült mintadarab megfelelő. A varrását azonban úgy kell elhelyezni, hogy az ne kívülről kerüljön.*

Tömeggyártás: A tömeggyártás megindítható.

11. *Tartalék élelemdoboz:*

7 Ezzel kapcsolatban a kísérletezések során megállapították, hogy a kétrétegű hátlappal gyártott hátizsák 3 Ft-tal olcsóbb, mint a háromrétegű hátlappal gyártott. Tekintve az 1950-re előírányzott 200.358 darab és az 1951-re előírányzott 155.720 darab hátizsákot, a darabonkénti 3 Ft-os megtakarítás is jelentős összeget – több, mint egy millió forintot – eredményezett.

8 Végül nem sikerült a lőszeröv kifejlesztése és a hagyományos – bőrből készült – kettős tölténytáska módosított változatát vezették be.

A bemutatott mintadarab nem felel meg. Követelmény: Nedvesség és gáz ellen védje meg a tartalék élelem adagot.”⁹

1. számú melléklet

A hátizsákban elhelyezendő általános személyi felszerelési cikkek és tartalék élelem:

Belső hátfelőli rekeszben:

1 db ing

1 db gatyá

3 pár kapca

3 db zsebkendő

1 db törülköző

1 db használatban lévő törülköző

Külső rekeszben:

Tisztogató eszköz készlet,

Varróeszköz készlet

1 pár kesztyű

A hátizsák felső részében:

1 tartalék élelem adag, amely áll: 400 gr kétszersült, 100 gr cukor, 54 gr kávékonzerv, 10 db cigaretta, 150 gr húskonzerv, 200 gr húskonzerv - alumínium dobozban

Főbb külső zsebben: Mosdó eszköz (szappan, fogkefe, borotválkozó eszközök)

Bal külső zsebben: az evőeszköz készlet.

Az 1950-ben rendszeresített új – szovjet ihletésű – felszerelési cikkek jóval hosszabb életet éltek meg a Magyar Néphadseregben, mint az 1951-ben bevezetett szovjet típusú egyenruha. A hátizsák az 1970-es évek elejéig,¹⁰ a kulacs a 70-es évek végig szolgált, az evőcsésze pedig még ma is rendszeresítve van, igaz a katonák már nem nagyon használják. Érdekesség, hogy az 1950-es kísérletezések közül jó pár (egészen pontosan 17 darab) hátizsák fennmaradt a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében.¹¹

9 Tartalék élelemdoboz bevezetésére végül nem került sor.

10 „A jelenlegi hátizsák a HM követelményeket nem elégíti ki. A felszerelés nagy része csak a zsákon kívül helyezhető el, mérete kicsi, felületén sok a bonyolult zseb és csatlék, gépkocsin való szállítása nehézkes. Minden tekintetben elavult.” – szöveg a verdit 1971-ben. In: Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság. A Fegyveres Erők ruházata. Tanulmány. Budapest 1971. V. rész. 6. o.

11 A kísérleti hátizsákokat 1957-ben adta át a Bp. Honv. Pf. 5457. alakulat (vagyis a Központi Ruházati Anyagraktár) egy nagymérvű selejtezés során, amikor az összes fölösleges anyagot kiselejtezték és a muzeális értékűnek vélt darabokat a Hadtörténeti Múzeumnak adták át.

*Kísérleti hátizsákok a Hadtörténeti
Múzeum gyűjteményében*

THE NEW INFANTRYMAN'S (RIFLEMAN'S) KIT
OF THE HUNGARIAN DEFENCE FORCES, 1950

After 1945, the Hungarian Defence Forces continued to use the personal equipment left of the war stocks, although the rearmament program (to Soviet-type weapons) in 1948 made it necessary to introduce a new system fitting the new weaponry. The new models were tested through 1949–1950, but since the Defence Forces' leadership dogmatized the phrase “what is good for the Great Soviet Union will be good for us too”, the tests somehow resulted in a kit very similar to that used by the Soviet Army.

DAS NEUE AUSRÜSTUNGSGEPÄCK DER INFANTERIE (SCHÜTZEN)
IN DER UNGARISCHEN HONVÉDARMEE, 1950

Die ungarische Honvédarmee benutzte nach 1945 weiterhin personelle Ausrüstungsartikel, die von den Kriegsvorräten übriggeblieben waren. Das Umrüstungsprogramm von 1948 setzte sich die Einführung von Waffen sowjetischen Typs zum Ziel, dies erforderte allerdings ein neues System, welches der Bewaffnung angepasst wurde. 1949–1950 wurden die neuen Versuchsmuster erprobt, und da die Honvédarmee den Wahlspruch: „Was für die Große Sowjetunion gut ist, ist auch für uns gut“ zum Dogma erhoben hatte, war das Ergebnis der Experimente – wenig erstaunlich – ein Ausrüstungsgepäck, das dem Ausrüstungssystem der sowjetischen Armee äußerst ähnlich war.

GYŰJTEMÉNYI MUNKA

Bobay István

TALLÓZÁS A „MEXIKÓI KALAND” EMLÉKEI KÖZÖTT:
HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM (I. RÉSZ)¹

„... a triezsti mólón hetvenhárom évvel ezelőtt ott állt két kis magyar leány, az egyik hétéves, a másik kilencéves és nézett egy hajót, gyermeki lelkének sejtelve nélkül, hogy azon indul el most utjára egy világtörténelmi tragédia. A Novara már csak egyszer tért vissza azután Triestbe...”² Vajon a két kisgyermek mely történelmi eseménynek lehetett a szemtanúja? Az idézett szövegrészlet 1937-ben látott napvilágot. Visszaszámolva az időben, az 1864. esztendőbe, térben pedig a Habsburg Birodalom legnagyobb forgalmú kikötőjébe jutunk. Ekkor, április 14-én indult el a császári-királyi flotta zászlóshajóján, a NOVARA fregatt fedélzetén a haditengerészet volt főparancsnoka: I. Ferenc József legidősebb öccse, Habsburg Miksa főherceg³ feleségével és szűkebb kíséretével, hogy elfoglalja a számára felkínált trónt Mexikóban. Ám e jelenet felidézése kapcsán rögtön felvetődik a kérdés: miként került egy Habsburg uralkodó egy olyan latin-amerikai állam élére, amely nem sokkal korábban még demokratikus berendezkedésű volt?

- 1 A témakörre vonatkozó emléktanyag feltárását 2014–2017-ben végeztük el. Ezúton szeretnénk megköszönni a segítséget és támogatást a Hadtörténelmi Levéltár, a Hadtörténelmi Térképtár, a Hadtörténelmi Múzeum Tárgyi Gyűjteményi Osztály és a Dokumentációs Osztály munkatársainak. Külön is szeretnénk köszönetet mondani Dr. Makai Ágnesnek, Dr. Sallay Gergely Pálnak és Dr. Szoleczky Emesének, akik lektorként észrevételeikkel és meglátásaikkal nagyban hozzájárultak munkánk megszületéséhez. Hálával tartozunk Lukács Fanninak a fényképanyag, Dr. Nagy Miklós Mihálynak pedig a térképanyag feldolgozásához nyújtott segítségükért.
- 2 A fenti idézet az *Ujság* című folyóirat 1937. július 11-i számának 16. oldaláról származik, amelyet egy olvasói levél alapján közöltek. A lap egyik olvasóját, az akkoriban nyolcvan esztendőes Éger Árpádnét annyira megindította a lap január 20-i számában Habsburg Miksa mexikói császár haláláról közölt írás, hogy tollat ragadva ő is megírta a szerencsétlenül járt uralkodóval kapcsolatos esekélyke személyes emlékét. Kisgyermekként látta elhajózni a NOVARÁ-t Mexikóba, fedélzetén az ifjú uralkodópárral, mivel édesapjuk „*üditő italokkal látta el akkoriban az osztrák Triest kikötőjéből a világ minden tája felé induló hajókat s ugyenezet a szolgálatot végezte el a Novara fregáton is 1864. április 14-én*”. *Ujság*, 1937. július 11. 13. évf. 155. sz. 16. o.
- 3 Habsburg-Lotharingiai Ferdinánd Miksa József Mária / Ferdinand Maximilian Joseph Maria (1832–1867) Ferenc Károly főherceg és Zsófia Friderika főhercegné második gyermekeként született Bécsben. I. Ferenc József legidősebb öccseként 1848 és 1858 között osztrák koronaherceg, majd 1857 és 1859 között a Lombard–Velencei Királyság főkormányzója volt. 1854-ben I. Ferenc József császár az osztrák Haditengerészet (*k.k. Kriegsmarine*) főparancsnokává nevezte ki Miksát, akinek nagy szerepe volt a korabeli flottafejlesztésekben. 1857-ben vette feleségül I. Lipót belga király lányát, Sarolta hercegnőt. 1863–1867 között Mexikó második császáráként (*Emperador de México*) I. Miksa néven uralkodott. 1867. június 19-én két tábornokával együtt Querétaro városánál kivégezték. Bővebb életrajz *Aichelburg* 1987.

Mexikóban a spanyol gyarmati függés megszűnését, 1821-et követően rendkívül feszült politikai légkör uralkodott. Egymást gyakorta váltó kormányok és polgárháborúk jellemezték az ország egész 19. századi történetét.

Az egyik ilyen politikai krízissel teli időszakot használta fel III. Napóleon⁴ arra, hogy csapataival – kezdetben Nagy-Britannia és Spanyolország katonai támogatásával – támadást intézzen a latin-amerikai ország ellen. Az ügy hátterében nagyrészt gazdasági szempontok álltak. Ugyanis Mexikóban 1858 és 1861 között zajlott le az úgynevezett Reformháború, amely a republikánus oldal győzelmével zárult; az ország elnöke Benito Juárez⁵ lett, aki a nehéz gazdasági helyzet miatt két esztendőre felmondta az ország hiteleinek törlesztését. A latin-amerikai ország legnagyobb hitelezői Franciaország mellett Anglia és Spanyolország voltak.

A Mexikót megszálló európai seregek fő célja kezdetben az volt, hogy az ország legjelentősebb forgalmát lebonyolító kikötő, Vera-Cruz elfoglalásával nyomást gyakoroljanak a mexikói kormányzatra, annak érdekében, hogy felvett hitelek törlesztését rendezzék. Amint Juraez kormánya garanciát vállalt a hitelek visszafizetésére, a brit és a spanyol haderő elhagyta a latin-amerikai országot. A megszállóknak 1861 elején Vera-Cruznál egy erős hídfőt sikerült kiépíteniük.⁶ Ezt követően azonban – a brit és spanyol erők távozása után – a francia csapatok magukra maradtak és 1862 májusában súlyos vereséget szenvedtek a mexikói haderőtől az I. pueblai csata (1862. május 5.) során. A katonai kudarcok miatt a francia császár nagyarányú csapaterősítéseket rendelt el, amelyek eredményeként egy évvel később a II. pueblai csatában (1863. március 29.) már a francia erők diadalmaskodtak a mexikóiak felett és ezzel megnyílt előttük az út Mexikóváros elfoglalására. A főváros bevételét (1863. június 7.) követően további jelentős területeket sikerült elfoglalniuk az ország középső részén. III. Napóleon hathatós támogatásával (1863. június 20.) ült össze a magát Tekintélyes Emberek Gyűlésének (*Asamblea de Notables*) nevező konzervatív junta, amely kikiáltotta a második Mexikói Császárságot (1863. július 10.). Ekkor egy népes mexikói küldöttség indult útnak Triesztbe, hogy személyesen hívja meg a főherceget és nejét, Saroltát⁷ – I. Lipót belga király leányát – Mexikó trónjára. Habsburg

4 Bonaparte, Charles-Louis Napoléon (1808–1873) I. (Bonaparte) Napóleon unokaöccse volt. 1848–1852 között a Francia Köztársaság elnöke, 1852-től 1870-ig III. Napóleon néven pedig Franciaország császáráként uralkodott. Külpolitikájának egyik kudarcral végződő kísérlete volt az 1862–1867 közötti mexikói francia intervenció.

5 Juárez, Benito (1806–1872) dél-mexikói zapoték őslakos származású politikus. Árvaként egyházi nevelést kapott, egyetemi tanulmányait követően ügyvédként praktizált, majd az amerikai-mexikói háború (1846–1848) után a mexikói liberális politikai irányzat egyik vezetője lett. Nagy szerepe volt Antonio López de Santa Anna (1797–1876) elnök megbuktatásában, amelyet követően 1857-ben igazságügyi miniszterként tevékenykedett. 1858 januárjától Mexikó elnöke volt, a francia intervenció, majd a Második Mexikói Császárság idején (1861–1867) az emigráns kormány vezetője. 1867-től – Miksa császár bukását követően – 1872-ben bekövetkezett haláláig továbbra is a latin-amerikai ország élén állt. Életrajzát lásd *Vázquez-Gómez* 1997. 90–93. o.

6 *Venkovits* 2014. 29–30. o.

7 A Szász–Coburg–Gothai-házból származó Marie Charlotte Amélie Augustine Victoire Clémentine Léopoldine de Saxe-Coburg-Saalfeldet (1840–1927) 1857-ben vette nőül Habsburg Miksa főherceg Brüsszelben. 1864–1867 között Mexikó császárnéja (*Emperatriz de México*). 1866

Miksa elfogadva a számára felkínált császári címet 1864 tavaszán a francia fél közbenjárásával megkötötte a miramari egyezményt. Ennek értelmében a már Mexikóban állomásozó francia csapatok megerősítésére – francia hitelekből – számára is lehetőség nyílt egy saját önkéntes sereg toborzására a Habsburg Birodalom területéről.⁸ Mexikó császári párja 1864. április 14-én indult útnak Trieszt kikötőjéből.⁹

Az önkéntes alapon toborzott sereg a Mexikanische Österreichisches Freiwilligenkorps nevet viselte,¹⁰ a bécsi Kriegsarchivban található dokumentumok alapján 7100 főt számlált.¹¹ Közülük egy a két világháború között megjelent magyar hadtörténeti szakmunka levéltári forrásokra hivatkozva 1041 magyarországi résztvevőt említ,¹² míg Tardy Lajos 1990-ben közreadott írásában már 1046 fő¹³ szerepel,¹⁴ ezzel szemben a legújabb kutatási eredményeink szerint számuk vélhetőleg még ennél is magasabb lehetett.¹⁵

A sereg tagjainak összegyűjtése és kiképzése 1864-től Laibachban¹⁶ folyt, november második felétől több ütemben Triesztből hajózták át őket Mexikóba,

nyarán hazautazott Európába, hogy III. Napóleontól, sógorától: I. Ferenc Józseftől, édesapjától: I. Lipót belga királytól és a katolikus egyházfőtől (IX. Piusz pápa) további pénzügyi és katonai támogatást szerezzen férje számára, sikertelenül. Miksa császár kivégzésnek hírére elméje megzavarodott és állapota élete végig már nem javult. Kezdetben a miramari kastélyban élt, majd visszavitték szülőföldjére, Belgiumba. 1927 januárjában hunyt el. Életrajzi adatait lásd *Aichelburg* 1987. 134., 222. o.

8 Mexikó ezen időszakának történetét lásd bővebben: *Hammet* 1999. 143–176. o.; *Horváth* 2008.; *Meyer – Sherman* 1987. 373–395. o.; *Venkovičs* 2014. 29–30. o.; a mexikói magyarság történetét lásd *Torbágyi* 2004. 247–272. o.

9 *Aichelburg* 1987. 136. o.; *Tardy* 1990. 147. o.

10 A Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps magyar nyelvű forrásokban és munkákban a következőképpen szerepel még: „mexikói önkéntes hadtest”, „mexikói önkénytes csapat”, valamint „mexikói osztrák-belga önkéntes-hadtest”. Utóbbi elnevezés azért terjedt el, mert Miksa felesége, Sarolta apja révén egy közel 1500 fős belga légió is érkezett Mexikóba, akik az „osztrák” önkéntesekkel egyetemben a francia haderő alárendeltségébe kerültek.

11 *Broucek* 1990. 135. o.

12 *Pilch – Berkó – Gyalóky – Markó* 1933. 479. o. Jelen ismereteink szerint e munka volt az első olyan magyar nyelvű szakirodalom a mexikói kalandban részt vett magyarországi önkéntesekről, amely már levéltári forrásokon alapult.

13 Tardy Lajos munkájában a sorszámozás alapján 1047 magyarországi résztvevőt sorol fel, azonban mivel a 998-as számot az 1000. követi, az írás valójában 1046 nevet tartalmaz. *Tardy* 1990.

14 *Tardy* 1990.

15 Ez idáig Magyarországon a téma legmélyrehatóbb kutatását Tardy Lajos – művelődéstörténész, orvostörténész, szakfordító – végezte el az 1980-as években. Életének egyik utolsó vállalkozása volt a Miksa császár kíséretében Mexikóban szolgált magyarországi katonák történetének a kutatása, feltárása és megírása. Fia, Tardy János közlése alapján édesapja a bécsi Kriegsarchivban és több hazai levéltárban évekig dolgozott a források gyűjtésén, szerzteágazó levelezést is folytatott. Tardy Lajos állította össze a Miksa mexikói seregében szolgált magyarországi katonák névjegyzékét, és még megírta tanulmánya bevezetőjét, azonban megkezdett munkáját már nem fejezhette be 1990. január 10-én tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt. A Hadtörténelmi Közlemények 1990/4. számában *Az 1864–1867. évi mexikói „önkéntes sereg” magyarországi résztvevői* címmel közölt írásának megjelenését már nem érthette meg. – 2016 tavaszán Tardy János jelen sorok írójára bízta édesapja kutatási anyagának a rendezését és feldolgozását. Ezért ezzel az írással is tisztelegni szeretnénk Tardy Lajos emléke előtt, egyben köszönetet mondunk fiának a kutatási anyag nagylelkű átengedéséért.

16 Ma Ljubjana, Szlovénia.

ahol 1865–67 között egy számukra rendkívül szokatlan helyzetbe, egy rendkívül véres gerillaháborúba csöppentek bele. A hagyományos hadviselésre kiképzett katonák mozgékony, kis létszámú, a vezetési pontokat, a tartalékokat és az utánpótlást szállító oszlopokat meglepetésszerűen támadó, a területi adottságokat náluknál ezerszer jobban ismerő ellenféllel kerültek szembe. Ráadásul a harcoló felek – sokszor martalócok – gyakran hagyták cserben korábbi szövetségeseiket, különös és indokolatlan kegyetlenséggel gyilkolva az éghajlathoz, terephez, mentalitáshoz nem szokott idegeneket.

Végül a második Mexikói Császárság sorsa két jelentős világpolitikai fordulathoz köthetően pecsételődött meg. Egyrészt az Amerikai Egyesült Államokban véget ért a hosszú ideje zajló polgárháború, amelynek következtében visszanyerte külpolitikai érdekérvényesítő erejét, ismét érvényt tudott szerezni a Monroe-elvnek: Amerika az amerikaiaké. Így a washingtoni kormányzat már képes volt széles körű nyomást gyakorolni a francia császárra, hogy vonja ki csapatait Mexikóból. A másik esemény, amely hozzájárult a mexikói Habsburg-császárság összeomlásához, az európai kontinensen játszódott le: 1866-ban Poroszország a königgrätzi csatában súlyos vereséget mért a Habsburg Birodalom haderejére. Ez aggodalommal töltötte el III. Napóleont, aki – félve egy Franciaország elleni porosz támadástól – megszegte a miramari egyezményt s 1866 nyarától megkezdte csapatai kivonását Latin-Amerikából. Az utolsó francia csapatok 1867 első hónapjaiban hagyták el Mexikót.¹⁷ Ez alapjaiban ingatta meg a Mexikanische Österreichisches Freiwilligenkorps katonai helyzetét. Az uralkodó megítélése magyar katonái körében kezdetben – közvetlensége, nyíltsága, magyar-tudása révén – viszonylag kedvező volt. Az utolsó időszakra azonban a zsold elmaradása rendkívül negatívan befolyásolta a személyi állomány morálját. Olyannyira, hogy az alakulatot 1866 végén – egyes források szerint 1867 elején – feloszlatták és a mexikói harcokat túlélte katonák jelentős részét visszazállították Európába.

Miksa császár megmaradt mexikói híveivel és az önkéntes sereg több mint 1000 katonájával, akik továbbra is kitartottak uralkodójuk mellett, rendkívül nehéz helyzetbe került. Ekkorra ugyanis az USA által nem hivatalosan fegyverekkel és pénzzel megtámogatott republikánusok ereje jelentős mértékben megnövekedett. Ráadásul ezekkel nagy számban polgárháborút megjárta amerikai önkéntesek is érkeztek. A mexikói császári erők 1867-ben már csupán négy nagyobb várost (Vera-Cruz, Puebla, Mexikóváros és Queretao) tudtak ideig-óráig az ellenőrzésük alatt tartani. A Habsburg-uralkodó serege jelentős részét a Mexikóvárostól északra elhelyezkedő Santiago de Queretaro vonta össze, ahol döntő összecsapást szeretett volna kikényszeríteni az északi irányból előretörő ellenséges erőkkel szemben. Itt azonban a császár seregét bekerítették és több hónapos ostrom során kiéheztették. Ugyanezen sor várt Mexikóvárosra is. A rövid életű második Mexikói Császárság története az uralkodó és két

17 *Horváth* 2008. 25–26. o.

tábornoka – Miguel Miramón¹⁸ és Tomás Mejía¹⁹ –1867. június 19-i kivégezésével ért véget.²⁰

Érthető módon az európai, különösen pedig a hazai közvélemény eleinte élénk érdeklődéssel kísérte figyelemmel a távoli eseményeket – amelyeket már ők is kalandként tartottak számon. Az expedíció gyászos kimenetele, a hazatérő 1867-es transzportok rongyos katonáinak látványa,²¹ s nem utolsósorban a kivégezés körüli izgatott várakozás azonban teljesen háttérbe szorította a latin-amerikai történeteket.

A mexikói kaland hadtörténeti szempontból azért is izgalmas, mert a Miksa császár önkéntes seregében szolgált személyek jó részét ott találjuk a 19. század több jelentős katonai konfliktusában is. Ráadásul a témának – számos magyar vonatkozása ellenére – ezidáig kevés figyelmet szentelt a hazai történetírás.

18 Miramón, Miguel [teljes nevén Miguel Gregorio de la Luz Atenógenes Miramón y Tarelo] (1832–1867) fiatal tisztként részt vett az 1846–1848 között lezajlott amerikai–mexikói háborúban, hadifogságba is került. Az 1850-es években a konzervatív Antonio López de Santa Anna elnök rezsímjét támogatta, majd az 1858–1861 között lezajlott Reformháború idején kétszer is Mexikó elnöke lett: 1859. február 2. – 1860. augusztus 13., majd 1860. augusztus 15. – december 24. között. Első elnöksége idején tetemes összegű hitelt vett fel egy svájci–francia bankáron keresztül (ennek a hitelnek a visszafizetését tagadta meg később Benito Juárez). Miramón csapatai második elnöksége kezdetén vereséget mértek a republikánus erőkre, akik Vera-Cruz városába vonultak vissza, azonban a hadiszerencse megfordult és a köztársasági csapatok több csatában is győzedelmeskedtek. 1861 utolsó hónapjában a vereségek hatására Miramón Kubán keresztül Európába menekült, ahol felkereste III. Napóleont. A második Mexikói Császárság idején tért vissza hazájába, és Miksa császár Berlinbe küldte, hogy továbbfejlessze katonai szakismereteit. 1866-ban, amikor Miksa császár fontolóra vette, hogy lemond a latin-amerikai ország trónjáról, visszautazott szülőföldjére és nagy szerepet játszott abban, hogy a Habsburg uralkodó végül a latin-amerikai országban maradt. Miramón ettől kezdve a mexikói császári haderőben szolgált, átélte Querétaro ostromát (1867. március – május), ahol ismét hadifogságba esett. 1867. június 17-én, Querétaróban végezték ki Miksa császárral és Tomas Mejíával együtt. *Vázquez-Gómez* 1997. 88–90. o.

19 Tomás Mejía [teljes nevén José Tomás de la Luz Mejía Camaho] (1820–1867) indián származású mexikói tábornok. 1862-től a republikánus csapatok ellen a franciák oldalán harcolt, majd 1864–1866 között a mexikói császári haderő főparancsnokaként tevékenykedett. A második Mexikói Császárság haderejének összeomlását követően 1867. június 19-én Miksa császárral és Miguel Miramónnal együtt végezték ki. *Hammet* 2001. 187. o.

20 *Horváth* 2008. 25–26. o. – A sors furcsa fintora, hogy Miksa császár holttestét ugyanaz a hajó, kedvenc NOVARA fregattja szállította Triesztbe, mint amelyiken a kaland elején Mexikóba érkezett: „... *A Novara már csak egyszer tért vissza azután Triesztbe Miksa császár koporsójával. Aztán szétszedték és bordájának részeiből emlékkeresztet állítottak a miramári kastély elé. A történelem lezárta már Miksa császár balsorsának aktáit, de egy egy személyes emlékezés a régi dologra, minden jelentéktelen volta mellett szinte életelevénné [sic!] tehet egy pillanatra oly eseményeket, melyekről az ember azt hinné, hogy már csak papírszagot árasztanak, a levéltárak írásainak dobos illatát.*” – olvashatjuk a tanulmány elején idézett cikk zárómondatait. *Ujság*, 1937. július 11. 13. évf. 155. sz. 16. o. – Ma a Miramare-kastély kertjében található az a kápolna, amelyben a zászlóshajó maradványaiból 1899 körül készült keresztet tartják. *Budapesti Hírlap*, 1899. augusztus 18. 19. évf. 228. sz. 6. o.

21 Az egyik magyarországi résztvevő Muntján (Munteán) János haláláról több sajtóorgánium – a Budapesti Hírlap, a Pesti Napló, a Magyar Földművelő és a Vasárnapi Ujság – is hírt adott. A Pesti Napló kivételével mindegyik újság lapján ott szerepel azon kitétel, hogy „*koldusrubába tudott csak visszazökni hazájába*”; *Budapesti Hírlap*, 1911. október 10. 31. évf. 240. sz. 11. o.; *Magyar Földművelő*, 1911. október 5. 14. évf. 32. sz. 6. o.; *Pesti Napló*, 1911. október 11. 62. évf. 240. sz. 11. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1911. október 15. 58. évf. 42. sz. 848. o.

Éppen ezért a kutatás során ismereteinket számos apróbb és jelentősebb adattal gazdagíthatjuk.

A kutatás jelenlegi állása szerint a történelmi Magyarország területéről toborzott állományból többen is tagjai voltak például az 1848 őszén felállított magyar honvédseregnek,²² azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps kötelékéből jó néhányan a császári-királyi oldalon küzdve szereztek meg első háborús tapasztalataikat.²³ Az 1868-as véderőtörvényt követően létrehozott Magyar Királyi Honvédséggel pedig több kapcsolódási pont is megfigyelhető. Az eddig feltárt adatok alapján a mexikói harcokat túlélte és hazatért önkéntesek közül többen is az újonnan felállított haderő kötelékében folytatták katonai pályájukat.²⁴ Ezen felül egy kevésbé ismert adalék, hogy a mexikói sereg számára a csehországi gyárakban legyártott buzérvörös posztó a kudarccal végződő vállalkozást követően felhasználásra került, mind a közös hadsereg, mind pedig a Honvédség alakulatainál, mivel a ruházati anyag átvételére az osztrák kormány vállalt kezességet. Ezért egyrészt ebből látták el lovaglónadrággal a közös hadsereg lovassági alakulatait és szekereszeit, másrészt a fennmaradt posztót a Magyar Királyi Honvédség kapta meg felhasználásra. A Honvédség huszársága és gyalogsági alakulatai számára is ebből az egyébként jó minőségű, ám akkoriban sokat kritizált anyagból készítettek nadrágokat, amelyek egészen 1881-ig maradtak használatban, sőt még 1890-ben is volt készleten belőlük a honvédségi raktárakban.²⁵ Az 1871-től felállított szórólöveg alakulatoknál mind a kezelő, mind pedig a hajtó-szórólövések esetében ugyancsak ez a posztó került felhasználásra az egyenruházatuk kialakításakor.²⁶ Mint Barcy Zoltán egyenruha-történész révén tudjuk, vörös nadrágjuk miatt az „első időszak honvédekáit paradicsomos flakóknak és paprikajancsinak csúfolták, vagy rájuk kiáltottak, hogy »Szaladj honvéd, jön a bika!«”²⁷

- 22 Azon magyarországi katonák történetét, akik az 1848–49-es szabadságharc magyar honvédseregében szolgáltak, majd később Miksa császár zászlaja alá gyűltek, később kívánjuk ismertetni. Közülük Bona Gábor kutatásainak köszönhetően többek életrajza már megjelent: csalmaj Jankovich József [*Bona I.* 2008. 495–496. o.]; Csup József, Gotsaltovszky Viktor (Géza) [*Bona I.* 1998. 285, 477. o.]; Herberth Alajos, Krigovszky Mátyás, oravicai és görsténi Mihalovits József, Palzmann Ede, Polák (1870-től Pókay) János [*Bona II.* 1998. 43., 320., 488., 629., 698. o.]; Sahlhausen Mór [*Bona III.* 1999. 78. o.].
- 23 Ilyen volt például az 1828-ban Bécsben született Paul Bernnart, akinek életrajzát egy osztrák – és részben magyar – hadtörténelemmel foglalkozó tudományos portál közölte: Paul Bernnart; <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/bernnart.htm> (Megtekintés: 2017. október 2.)
- 24 A hazatért önkéntesek későbbi sorsát egy készülő külön feldolgozásban kívánjuk ismertetni. A visszatért magyarországi résztvevők közül ezúttal kiemelnénk Pókay Jánost és Palkovics Józsefet, akik hazatérésüket követően visszatérve a hadsereg kötelékébe a legmagasabb rangig jutottak. A két személy életrajzát Kiss Gábor adta közre 2016-ban. Kiss 2016. 160–161., 172–173. o.
- 25 *Ságvári* 2009. 185–186. o.
- 26 *Balla* 1992. 78. o. A Hadtörténeti Múzeumban 2017 nyarán megnyílt *Fegyvertár – fegyvertörténeti látványraktárban* az ismétlőfegyverek korszakánál a Magyar Királyi Honvédség 1869–1873 között használatban lévő gyalogsági uniformisa is kiállításra került. A Fegyvertár tájékoztató füzetében szintén említésre kerül a posztóanyagnak a mexikói kalanddal kapcsolatos eredete. [Soós 2017. lásd: 9. korszak.]
- 27 *Barcy* 1991. 135. o.; Kutatásaink során találoztunk olyan esettel is, amikor tévesen az 1848–1849-es honvédsereghez kötik a fent nevezett történetet. *Gosztonyi* 1998. 83. o.

A *Hadtörténeti Könyvtár* állományában jónéhány olyan memoár található, amelyek a mexikói katonai konfliktust átélte osztrák, illetve francia tisztek tollából születtek. A mexikói kalandban való magyar részvétel szempontjából ezek közül kiemelkedik Rosenfeldi Pawlowski Ede²⁸ munkája, amely az egyetlen, önálló kötet formájában magyar nyelven kiadott visszaemlékezés a Mexikóban történt eseményekről. A szerző az 5. százárszázad tagjaként kelt útra Mexikóba és a végsőkig küzdött Habsburg Miksa császár oldalán, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy csupán 1867-ben, az uralkodó kivégzését követően tért haza szülőföldjére. Visszaemlékezését *Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása: kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára* címmel 1882-ben adta közre első ízben.²⁹ Munkája több szempontból is érdekes. Ha megszemléljük az írásmű felépítését, akkor furcsa szerkesztési elvvel találjuk szembe magunkat: ugyanis a szerző egy Mexikót általánosságokban bemutató rövid bevezetőt követően a munka második és egyben legterjedelmesebb részében a második Mexikói Császárság végnapjainak kezdetétől, vagyis 1866 végétől részletezi az eseményeket és döntő részben az 1867. évi harcokat tárgyalja, amellyel szinte egyedülállónak mondható a témára vonatkozó magyar nyelvű visszaemlékezések és naplók között.³⁰ Ami pedig igazán különlegessé teszi, az az, hogy a szerző

28 Rosenfeldi Pawlowski Ede életrajzi adatait – jelenlegi ismereteink szerint – elsőként Szinnyei József közölte 1905-ben. [Szimyei 1905. 597. o.] Legátfogóbb életrajzát Nagy Miklós Mihály adta közre. E szerint Pawlowski Ede 1834. március 23-án egy lengyel eredetű nemesi családban született. Fiatalkoráról annyit ismert, hogy tanulmányait a piaristáknál végezte, majd alig tizenhat esztendőskorában, 1850. február 10-én lépett be a császári hadsereg kötelékébe, ahol hadapródként, majd tisztként tizenegy évig szolgált. Ez idő alatt részt vett az 1859. évi itáliai hadjáratban, ahol a solferinói ütközetben szerzett érdemeiért kitüntetésben részesült. Miután – családi okokból – 1860-ban kilépett a hadseregből, 1861 és 1864 között a fővárosi törvényhatóság alkalmazásában állt. 1864-ben jelentkezett a Mexikanisches Osterreichisches Freiwilligenkorps kötelékébe. Mexikóban előbb közhuszárként, majd tisztként – „később Miksa császár testőrszázadának parancsnokaként” – küzdötte végig a katonai konfliktust. Miksa császárral együtt esett hadifogságba, ahonnan fél évvel később szabadult. Hazatérését követően 1869. április 15-én ismét belépett a hadseregbe, 1895-től pedig a Honvédelmi Minisztériumban szolgált. Halálának időpontja ismeretlen, mindössze annyit bizonyos, hogy igen magas kort élhetett meg: az 1922–1923. évi *Budapesti cím- és lakjegyzék* szerint még a fővárosban a Veres Pálné utca 40. szám alatt élt. Nagy 1999. 16. o. Ezen felül Pawlowski Ede tevékenységéről lásd Nagy 2000. Egy másik magyarországi résztvevő, Szenger Ede, hazatérését követően kiadott egy Mexikóról szóló orvostörténeti munkát. Ennek, illetve Pawlowski Ede művének elemzését – a két könyvben megjelenő korabeli Mexikó-képre vonatkozóan – Venkovits Balázs adta közre. *Venkovits* 2014.

29 *Pawlowski* 1882.

30 A magyarországi résztvevők közül Pawlowski Ede munkáján felül ez idáig három olyan magyar nyelvű közlést találtunk, amelyben a második Mexikói Császárság 1867. évi harcairól szól, illetve utalás történik azokra. Varjassy Béla 1901-ben a *Budapesti Hírlap* hasábjain adta közre Mexikóváros ostromakor átélt élményeit. *Budapesti Hírlap*, 1901. április 4. 21. évf. 93. sz. 1–2. o.; – Varjassy Béla az önkényuralom éveiben a császári haderő kötelékében huszárként szolgált. 1864-ben csatlakozott Miksa seregéhez. A mexikói kalandot követően a francia haderő kötelékében hosszú ideig szolgált, Indokínában is. Franciaországban megnősült és több gyermeke született. 1886 nyarán települt haza, amelyet követően a székesfővárosi Magyar Királyi Allamrendőrségnél hivatalnokként dolgozott. 1909-ben bekövetkezett haláláról több hírlap is beszámolt. *Békés*, 1870. augusztus 7. 2. évf. 32. sz. 4. o.; *Fővárosi Lapok*, 1886. július 4. 23. évf. 183. sz. 1331. o.; *Pesti Hírlap*, 1909. június 9. 31. évf. 135. sz. 11. o.; *Budapesti Hírlap*, 1909. június 9. 29. évf. 135. sz. 9–10. o.; továbbá lásd *Bajomi* 1984. 31. o.

a könyv közel kéthamadában a queretaro-i eseményeket ismerteti, ugyanis Pawlowski maga is részt vett az ostromban. Az ötödik részben Mexikóváros bemutatása következik, s a zárófejezet a kiutazást, a hazautazást illetve az 1865–66-os mexikói harcokat taglalja. A könyv az 1882-es megjelenésen felül még továbbkét kiadást is megért 1892-ben, illetve 1894-ben. Az utolsó kiadás annyiban tér el elődeitől, hogy abba a szerző két további fejezetet illesztett be Lopez ezredes³¹ áruulásáról és a mexikói köztársasági haderő szervezetéről.

Fentebb már idéztünk az 1933-as kiadású, *A magyar katona vitézségének ezer éve* című szakmunkából, amelyben a mexikói kalanddal kapcsolatban többek között még azt is olvashatjuk, hogy a „*legio*³² *magyar tagjaira vonatkozólag a m. kir. hadilevéltárban sok érdekes hivatalos adat található*”.³³ Jelenlegi ismereteink szerint napjainkban három olyan iratsoport lelhető fel a *Hadtörténelmi Levéltárban*, amely a Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps-hoz vagy annak tagjaihoz kötődik.³⁴ A fennmaradt dokumentumok közül két személyi anyag a Personalia Gyűjteményben, míg a legvaskosabb iratköteg a Magyarországi Főhadparancsnokság (General Commando) 1864. évre vonatkozó dokumentumai között maradt meg. Utóbbi – néhány kivételtől eltekintve – döntően német nyelven íródott dokumentumai között egyaránt megtalálhatóak a hadügyminisztériumi iratok, a toborzási szabályzat, az eskü, de átjelentkezések és belépési dokumentumok is. Ezekből egyértelműen látszik, hogy Magyarország területéről szép számmal csatlakoztak az önkéntes sereghez a Habsburg Birodalom egyéb területeiről ide vezényelt vagy itt élő személyek, sőt, a belépettek között akadnak bajorországi és oroszországi születésűek is.³⁵ A Personalia gyűjteményben található személyi anyagok mindegyike az 1848–49-es magyar szabadságharc egy-egy ikonikus alakjának fiatalabb családtagjához köthető. Egyikőjük Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok³⁶ fia: Gyulai Gaál Gyula,³⁷ akinek hagyatéka kinevezési okmányokat, parancsokat, napi jelentéseket és egyéb katonai vonatkozású

Egy másik önkéntes: Sarlay Pál pedig egyik levelében, amely a Vasárnapi Ujság hasábjain jelent meg, rövid utalást tesz Puebla 1867. évi ostromáról, megemlíti a pesti születésű hadmérnök Kochen Félix halálát. *Vasárnapi Ujság*, 1867. december 1. 14. évf. 48. sz. 590–591. o.; Sarlay Pál rövid életrajzát lásd: *Bobay* 2014. 756. o. 51. lábjegyzet.

31 Lopez, Miguel ezredes Miksa császár seregében szolgált, ő kísérte a császári párt Vera-Cruzból Mexikóvárosba a diadalmas bevonuláskor. A francia főparancsnok unokahúgát vette el feleségül, őt magát a Becsületrenddel jutalmazták. Jelen volt Queretaro városának ostrománál, ahol elárulta uralkodóját és bajtársait és a republikánus erők kezére juttatta őket. *Nagy* 2000. 101 o.

32 A mexikói osztrák önkéntes sereg.

33 *Pilch – Berkó – Gyalóka – Markó* 1933. 479. o.

34 Az idézetben olvasható információ alapján kérdésként merül fel, hogy léteztek-e az általunk ismerteken felül további olyan iratok, amelyek nem élték túl a II. világháború pusztításait.

35 HL General Commando 1864I. abt/105. A méretéből adódóan ezen iratanyag kiértékelését egy külön tanulmány formájában a későbbiek során kívánjuk elkészíteni.

36 Gyulai Gaál Miklós életrajzát lásd: *Szarka* 2013.

37 Életrajzát lásd a mellékletben.

iratokat tartalmaz.³⁸ Utóbbiak azért rendkívül fontosak, mert a Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps napi működéséről nyújtanak kiegészítő információkat.³⁹ A másik személyi hagyaték Lenkey Albinhoz⁴⁰ kötődik, aki annak a Lenkey János honvédtábornoknak volt az unokaöccse, aki 1848-ban Galíciából huszárszázadával hazaszökött, a szabadságharc bukását követően pedig az aradi várbörtönben hunyt el.⁴¹ Ne feledkezzünk el Lenkey Albin édesapjáról, Lenkey Károlyról sem, akit szintén ott találunk a magyar szabadságharc honvédseregében, huszárezredesként.⁴² A Lenkey-család hagyatékában, amelyet szintén a Personalia gyűjtemény őriz,⁴³ többek között Lenkey Albin Mexikóból hazaküldött levelét is megtaláljuk;⁴⁴ T. Ágoston László író, a család történetének egyik kutatója *Lenkey huszárok* című munkájában tett közzé ebből egy részleges forrásközlést.⁴⁵ Ágoston a naplónak kizárólag azon részét publikálta, amelyben Lenkey a Mexikóba történő megérkezésüket követő eseményeket örököltette meg. Ezzel szemben a PERUVIÁN fedélzetén megtett hosszú és néha viszonytagságos hajóutat taglaló rész a mai napig kiadatlan.⁴⁶

A *Hadtörténeti Térképtárban* több Mexikót ábrázoló térképet is őriznek – a 18. századi kiadásútól egészen a 20. századi példányokig. Ezek közül kiemelkedik egy olyan, Heinrich Kiepert⁴⁷ müncheni térképész által készített mű, amelyet Berlinben Dietrich Reimer műhelyében nyomtattak 1862-ben.⁴⁸ A leltárkönyv alapján annyi bizonyos, hogy a térkép már jóval a második világháborút megelőzően a gyűjtemény állományába került.⁴⁹ A kutatás során arra a következtetésre jutottunk, hogy a dokumentum nagy valószínűséggel használatban lehetett Mexikóban az 1860-as évek katonai konfliktusa során,⁵⁰ ugyanis olyan – szabad szemmel is pontosan felismerhető – jelölések találhatók rajta, amelyek

38 HL Personalia gyűjtemény, 38/C; VII.27; 113/87.; 10/88. Gyulai Gaál Gyula (1840–1923) iratai 1860–1897. (Minősítési lapja, kinevezési okmányok, parancsok, napi jelentések, egyéb katonai vonatkozású iratok.)

39 Ezeket a dokumentumokat egy a sereg harcait bemutató magyarországi forrásanyag köré épített munkában tervezzük bemutatni.

40 Életrajzát lásd a mellékletben.

41 Életrajzát lásd: *Bona I.* 2015. 133–134. o.

42 Életrajzát lásd: *Bona II.* 2015. 392. o.

43 HL Personalia Gyűjtemény, Lenkey család iratai. 99/B VII. 137. /1772/ 1840–1982.

44 HL Personalia Gyűjtemény, 99/B VII. 137/d. Lenkey Albin levele szüleinek tengeri útjáról és a mexikói csatározásokról.

45 *T. Ágoston* 2009. 117–122. o.

46 HL Personalia Gyűjtemény, 99/B VII. 137/d. Lenkey Albin levele szüleinek tengeri útjáról és a mexikói csatározásokról.

47 *Meyers X.* 1905. 891. o.

48 HT D.a.120.1.; Papírméret: 580×715 mm, a térkép tükörmérete: 565×700 mm; az 1:3.500.000 méretarány a térképen ceruzával van feltüntetve, az aránymérték alapján.

49 HT Leltárkönyv D 5. lap. A dokumentumot a 2000-es évek végén restaurálták, az eredeti hátlap már nem látszik.

50 Nagy Miklós Mihály megerősítette azt a feltételezésünket, hogy a térkép nagy valószínűséggel használatban lehetett a mexikói harcok során, Miksa császársága idején.

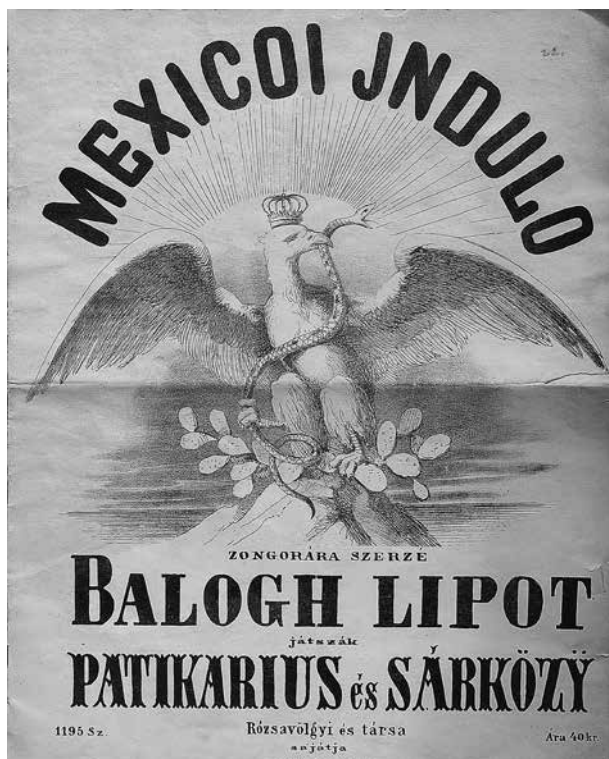
*Mexikó térképe*⁵⁶

a terepen történő tájékozódásra, a hadmozdulatokra, a művelti területekre, a hadszíntérre utalnak: szabályos, körzővel rajzolt, gyakran egymásból kiinduló körök;⁵¹ magassági pontok kiemelése (narancssárga színnel);⁵² több település, mint Matamoros, Vera-Cruz,⁵³ Tuxpan, La Frontera de Tabasco kikötője és Santo Domingo de Pulenquia aláhúzása (piros színnel);⁵⁴ illetve különféle útvonaljelölések (szintén piros színnel).⁵⁵

- 51 Ezek azokat területeket fedték le, ahol a dokumentumok alapján a legtöbb összecsapás volt a császári és köztársasági erők között, amely a Mexikói-öblöt is érintette.
- 52 Nagy valószínűséggel ezért jelölték a magassági pontokat, mert a republikánus erők elsősorban a rajtaütéses támadásokat alkalmazták, kihasználva a terepadottságok nyújtotta előnyöket, és a magassági pontok kiválóan alkalmasak voltak megfigyelésre.
- 53 Matamoros és Vera-Cruz településeknél mára megkopott az aláhúzás.
- 54 Palenque (a térképen lásd Santo Domingo de Pulenquia) települése Chiapas és Tabasco államok határán található a szárazföld belsejében, az ország déli részén.
- 55 Lásd például a Tepic – Jerez – Zacatecas - S. Luis Potosí – Horeasitas útvonal.
- 56 HT D.a.120.1.

*A Mexicoi induló
kottafüzet borítója⁵⁷*

A *Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteménye* egy olyan ritka kottát is őriz, amelynek dallama minden kétséget kizáróan a mexikói önkéntes sereg számára történő verbuválásoknál csendülhetett fel, vagy legalábbis az ihlette. A verbunkos toborzás a mexikói önkéntesek rekrutálásakor még elterjedt szokás volt Magyarországon. Például az úgynevezett kiskunsági körverbunkkal történő toborzásokról az 1864. évi dán–porosz–osztrák háború idejéből, a mexikói önkéntes sereg toborzásáról és az 1866-os porosz osztrák háborúra vonatkozóan maradtak fent adatok.⁵⁸ Ebből az időszakból név szerint is ismert egy kiskunhalasi verbunkos huszárörmester, Bene Ádám, aki utoljára „*Miksa császárnak verbuvált Mexikóba*”.⁵⁹ Ezen felül egy rövid – csupán egy versszakos – magyar népdalról is tudunk a mexikói önkéntesekhez kötődően.⁶⁰ Emellett a közép- és

57 HTM Könyvgyűjtemény 20.791 – A dokumentumot később körbevágták. Jelenlegi mérete: 303×250 mm. A Könyvgyűjtemény M. kir. Leltárkönyve szerint 1937. április 1-jén került a gyűjteménybe, más Krucsay József antikváriustól vásárolt kottákkal együtt. A dokumentum az elő- és hátlappal együtt hat oldal, amelyből a kotta háromoldalmi terjedelmet ölel fel.

58 *Lányi – Martin – Pesovár* 1983. 112. o.

59 *Bartha – Gőnyey – Kodály – Lajtha – Schwartz – Solymossy – Szendrey Á. – Szendrey Zs. é. n.* 127. o.

60 A *Vasárnapi Ujságban* 1873 májusában megjelent egy több lapszámon átívelő írás *A divatos nótákról* címmel, amelyben a szerző az 1849 utáni időszak betyár dalairól és katonanékeiről

úriosztály társadalmi életéhez is hozzátartozott a sétányokon, táncvigalmakon felhangzó „divatos” dallamok zongoraátiratának beszerzése, alkalmi játzsása. A Balogh Lipót által zongorára szerzett Sárközy Ferenc és Patikárus Ferenc által játszott *Mexicoi induló* kottája a Rózsavölgyi és Társa kiadásában jelent meg, évszám nélkül.⁶¹ Azonban a megjelentetés pontos ideje három adatból hozzávetőlegesen behatárolható. Egyrészt a kiadás helyeként Pest szerepel, ezért vélhetőleg Budapest 1873-as egyesítése előtt keletkezett. Másfelől Patikárus Ferenc 1870-ben elhunyt, tehát ezt megelőző időre datálható a kotta.⁶² A harmadik adat, amely a beazonosítást tovább segíti, a dokumentumon szereplő 1195. sorszám. A Rózsavölgyi és Társa kiadót Rózsavölgyi Gyula és Grinzweil Norbert alapította 1850-ben, kották kiadására szakosodtak, székhelyüket Pesten rendezték be és az 1860-as évek elején már bécsi fióközletet is nyitottak. 1864-ben jelent meg 1000. kiadott kottájuk.⁶³ Figyelembe véve a cég tizenöt esztendőjének kiadási teljesítményét, és azt, hogy kiadó kapacitásuk nagy valószínűséggel az idő előrehaladtával folyamatosan növekedett, megállapítható, hogy a sorszám alapján a kotta valamikor 1864 és 1867 között keletkezhetett.

A *Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtárban* a mexikói önkéntes sereg toborzásával kapcsolatosan két – 1864-ből⁶⁴ illetve 1866-ból⁶⁵ származó – szöveges plakátot találunk. Ezek azért kiemelkedőek a kutatás szempontjából, mert e hivatalos hirdeteményekből pontos ismereteket szerezhethünk arról, hogy a verbuválás során milyen feltételeket szabtak a jelentkező önkéntesek számára.

Az 1864. augusztus 31-i keltezésű felhívás szövege tömörebben megfogalmazott, illetve két nyelven – magyar és német – íródott. Ezzel szemben a közel két évvel később, 1866 áprilisából fennmaradt hirdetemény hosszabban és részletesebben, pontosabban szedve tárgyalja a belépés feltételeit. Fontos kiemelni, hogy az utóbbi plakát

értekezik. Ebben egy lábjegyzet erejéig megelevenedik a mexikói önkéntes sereg toborzása is. A írás szerzője azonban – korabeli szemtanúként – elég lelkisimlően nyilatkozott az 1864-es verbuválásról, ugyanis azt írja, hogy a „nevetséges toborzás” csupán „néhány ringy-rongy utcza-i csavargót szedet [sic!] össze az ország különféle tájain a mexikói vállalat számára”.

A toborzásról fennmaradt rövid népdal sorai:

„Elnék rózsám Mexikóba!

El ám rózsám a pokóba.

Hozok ám tüt, czérmát, englist!

– Ád a zsidó Iregen is!” – azaz: az ötletgazda menjen a pokolba, az angol (‘englis’) tüt és cérna helyett pedig megfelel a helyben, a Tolna megyei Ireg nagyközségben beszerezhető is.

Vasárnapi Ujság, 1873. május 25. 20. évf. 21. sz. 247. o.

61 HTM Könyvgyűjtemény 20.791.

62 Patikárus Ferenc életrajzát lásd: *Markó* 2004. 174. o.

63 *Hutira* 2000. 53–54. o.

64 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár, 73.163.1/Nyt.

65 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár, 73.162.1/Nyt.

Fölhivás

mexicói csász. hadiszolgálatba való önkéntes belépésre.

A mexicói császári önkéntes-esapatba minden keresztény-valásbeli oly egyének vétetnek fel, kik katonakötelezettségüknek eleget tettek, vagy ez alá törvény szerint többé már nem tartoznak, és kik nőtlenek, vagy gyermektelen özvegyek, és a 40 éves kort még meg nem haladták.

A felpénz a gyalogság számára 25 frt, a lovasság részére 30 frt, a műszaki csapatok számára 35–40 frtban, a szolgálati idő pedig 6 évre állapított meg, mely időnek elteltével a legénységnek, vagy a hazájábai ingyenes visszaszállítás, vagy Mexicóban földbirtok adományozás biztosított.

Bővebb értesítést a beszállásosi hivatalban (Barátok-teré 8. sz.) nyerhetni.

Pest, 1864. augusztus 31-én.

A főkapitányság.

Aufruf

zum

freiwilligen Eintritt in kais. mexikanische Kriegsdienste.

Für das kaiserlich mexikanische Freiwilligen-Corps werden Individuen aller christlichen Konfessionen angenommen, welche ihre Militärdienstpflicht bereits erfüllt haben, oder derselben geistlich nicht mehr unterliegen, — dieselben müssen jedoch ledig oder kinderlose Wittwer und nicht über 40 Jahre alt sein.

Das Handgeld ist für die Infanterie auf 25 fl., für Cavallerie auf 30 fl., für technische Truppen auf 35–40 fl. und die Capitulationszeit auf 6 Jahre bestimmt, nach deren Ablauf der Mannschaft entweder die kostenfreie Rückkehr in das Vaterland oder die Vertheilung mit Grundbesitz in Mexico zugesichert ist.

Nähere Auskünfte werden im städtischen Bebauungsamte (Franziskanerplatz Nr. 8) erteilt.

Pest, am 31. August 1864.

Die Stadthauptmannschaft.

A mexikói önkéntes sereg toborzóplakátja 1864-ből⁶⁶

már csak magyar nyelven nyújtott tájékoztatást, illetve megjelenik kezdősorában az „*Ő cs. kir. apost. Felsege legmagasabb engedélyével*” nyomatékosítás.

Tartalmukat tekintve a két falragaszon megfigyelhetők azonos kikötések: csupán olyan személyek jelentkezése volt lehetséges, akik a katonai szolgálatukat már letöltötték, illetve a törvény már nem kötelezte rá őket. Azonban az 1866-os kiadásún már külön kitételként szerepelt, hogy ezt hatóságilag is kellett bizonyítaniuk a jelentkezőknek. Ennek gyaníthatóan az az oka, hogy az előző toborzás(ok) során több katonai tapasztalattal nem rendelkezőt is felvettek a seregbe.⁶⁷ Ezen felül kiemelésre került az is, hogy „*azon egyének kik már*

66 HTM Plakát- és aprónyomatványtár, 73.163.1/Nyt. Kiadó: Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda, Pest (Korona utca 18.), 1864.

67 A mexikói önkéntes sereg egyik törzstiszte, Schönovsky őrnagy visszaemlékezésében már a katonai konfliktus kezdetétől teljesen negatívan nyilatkozott a Mexikanisches Österreichisches

Hirdetmény.

Ő cs. kir. apost. Felsége legmagasabb engedélyével a Mexicói csász. hadseregben szolgáló „ostrák önkéntesek csapatja” kiegészítésére a több évekre és több ezer emberekre adott toborzási engedély, következő feltételek alatt Hirdetjük, az az:

1-ször. A gyalogság (vagy vadászok) 25 fős o.é.	}	Foglaltó pénzt kapunk.
" A lovaság (főképen huszár) 30 fős o.é.		
" A tüzér és hídászok . . . 35 fős o.é.		

Ezen foglaltó pénzből tíz forint az eskü letétele napján, és a többi Laibach Városba ahol ki-ki ruháztatik, kezükre fizetve lesz.

2-ször. Ezen önkéntes csapatok alakulásba csak oly egyének vehetnek részt, és vétethetnek fel, kik a cs. kir. hadseregben töltendő szolgálati kötelességnek már megfeleltek, — vagy annak többé törvény szerint alávetve nincsenek, és ezt Hatóságilag bebizonyítják, továbbá a 27-iktől egész 40. évekig erő kortul nem léptek, és egészséges állapotba, — nőtelen; vagy gyermek-nélkül özvegy állásban vagnak.

3-ször. A csász. Mexicói hadsereg szolgálati ideje, a belépési naptól számítandó **csak hat évekkel** terjed, melyeknek betöltése után, mindenkinek szabad választásba fog állni Mexicoba 15—20 vagy 30 hold jó földessel megajándékozva telepedni, vagy az állam költségén Európába, és hazájáig visszatanni, mely esetben ismét a beállításakor kapott foglaltó pénz summával megajándékoztatni, és öltözve elbocsátatni fog.

4-szer. Mind azon egyének kik már a cs. kir. ostra hadseregbe kiszolgáltak és altisztek-kép elbocsátottak, azok ismét ugyanazon altiszti rangban és fizetésben (egészséges állapotjukat feltételezve) felvétetnek Absidjuk felmutatása mellett.

Végképp hirdetjük hogy toborzó helyül a had-kiegészítési-kerületek állomásai *Absid* Ergänzungs-Bezirks-Commando zu *Absid*) tüzettek ki, és a válnakozni szándéklók siessenek magokat a nevezett parancsnokságnál bejelenteni.

Kelt 1866-ki April hóban

Hirdette
a csász. Mexicói hadsereg ost.
parancsnoksága Bécsben.

Budán 1866. Nyom. Regéi Műtársai.

*A mexikói önkéntes sereg
toborzóplakátja 1866-ból⁷⁰*

a cs. kir. ostra [sic!]⁶⁸ hadseregben kiszolgáltak és altisztek-kép elbocsátottak, azok ismét ugyanazon altiszti rangban és fizetésben (egészséges állapotjukat feltételezve) felvétetnek Absidjuk felmutatása mellett”, amely szintén jelentős változás a korábbiakhoz képest, amikor is tömegével kerültek volt kiszolgált (al)tisztek a katonai egység legénységének sorába.⁶⁹ Megjegyzendő, hogy az „Absid” (helyesen *Abschied*), azaz a végelbocsátó- vagy obsitlevél felmutatásához valószínűleg

Freiwilligenkorps állományát és annak harci morálját illetően. A mexikói harcok során többször kitüntetett őrnagy nehézségként írja le a sereg rendkívül vegyes korosztályi összetételét, valamint szerinte több „kétes múltú” egyén is csatlakozott az önkéntesekhez. Rámutat, hogy a haderőt rendkívül gyors ütemben állították fel, és hogy a tiszteknek emiatt nem volt tényleges tapasztalatuk arról, hogy az első harcérintkezések során a legénység hogyan is fog viselkedni. Schönovsky továbbá arról panaszkodik, hogy a vadászok között nem egy olyan egyén is akadt, aki még az életében nem fogott fegyvert, a huszárok némelyike pedig – mint írja – szerinte korábban még soha nem ült lovon. *Schönovsky* 1873. 108–109. o.

⁶⁸ Recte: osztrák.

⁶⁹ Pawlowski Ede munkájában megemlíti, hogy 1864 folyamán a tiszt helyekre ötszörös volt a túljelentkezés, ezért sok volt tiszt a legénység sorába nyert csupán felvételt. Köztük nagy arányban voltak háborús tapasztalattal rendelkezők, míg feletteseik között szép számmal akadtak fiatal, tapasztalatlanabb tisztek is. Pawlowski szerint többek között ez is negatívan befolyásolta a sereg morálját. *Pawlowski* 1882. 172–175. o.

a szökött katonák kiszűrése, valamint a kiképzettség bizonyítása érdekében is ragaszkodtak.

A felső korhatárt mindkét esetben a 40. életévben állapították meg,⁷¹ valamint a nőtlen és gyermektelen állapot is állandó előírás volt.⁷² A zsold összege egy kivételtől eltekintve mind az 1864-es, mind pedig az 1866-os plakáton megegyező. A gyalogság illetményét 25 forintban, a lovasságét pedig 30 forintban állapították meg. A két hirdetmény árszabása a műszaki csapatok esetében tér el, ugyanis a korábbi plakáton 35–40 forintnyi foglalót ígértek nekik, míg az utólagos toborzáskor már csak 35 forintnyi illetmény szerepelt a felhívásban. – Az 1866-os plakáton az illetmény kiosztását tekintve azonban már részletesebb felvilágosítás olvasható. Eszerint az eskü letételének napján 10 forintot biztosítottak a belépett önkénteseknek, míg a fennmaradó összeget a sereg gyűjtőhelyén Laibachban kapták meg, az egyenruházattal együtt, – ezek az információk az 1864-es plakátról még teljességgel hiányoznak. Mindkét plakáton kitételként szerepel a hatesztendőnyi szolgálati idő, azonban az 1866-ban kelten már kiemelésre került, hogy az „*csak hat évekre! terjed*”.

Bizonyos kritériumok azonban vagy eltűntek, vagy módosultak a későbbi falragaszon. Ilyen például az, hogy 1864-ben kizárólag a keresztény vallási felekezetekhez tartozóknak a jelentkezése volt csak lehetséges, míg ez a feltétel az 1866-os hirdetményből már hiányzik, illetve ekkor már egy alsó korhatár is szerepel, amelyet a 27. életévben állapítottak meg.

A mexikói katonai szolgálat leteltét követően két eshetőség állt a katonák előtt: vagy Mexikóban földhöz jutva letelepedhettek, vagy pedig ingyenes hazatérést biztosítottak számukra. Az 1866-os plakáton már pontosan megjelölésre került az elnyerhető földbirtok mérete – „*15–20 vagy 30 hold fundussal megajándékozva letelepedni*” – valamint itt már egyértelműen írásban is megfogalmazódott egyfajta állami garanciavállalás a visszautazás tekintetében, továbbá az, hogy a kiszolgált katonák számára elbocsátásukkor még egyszeri pénz- illetve ruha-illetményt is ígértek.

Az 1864-es pesti toborzást illetően a falragaszról egy további lényeges információ vált ismertté, mégpedig az, hogy a mexikói önkéntesek beszállásolási hivatala Pesten a Barátok-tere 8. szám⁷³ alatt volt, és a hirdetményt a főkapitányság adta ki. Ezzel szemben az 1866-os hirdetményt „*a csász. Mexicói hadsereg ost. pa-*

70 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár, 73.162.1/Nyt. Kiadó: Bagó Márton, Buda, 1866.

71 Kérdéses, hogy a toborzás során a felső korhatárt mennyire vették figyelembe. Ugyanis a Tardy-féle listán 21 olyan személy szerepel, aki 1824 előtt született, és további 23 olyan, aki a toborzás kezdetének évében érte el a korhatárt. Lásd: Tardy 1990.

72 A tisztek ez alól kivételt képezhettek, ugyanis Wickenburg Edmund után felesége és kisgyermekei is elhajóztak Mexikóba. Wickenburg Edmund életrajzát egy osztrák – és részben magyar – hadtörténelemmel foglalkozó portál adta közre.

<http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mexican/wickenburg.htm> (Megtekintés: 2017. október 2.) Wickenburg Edmund kisfia, Wickenburg István hazatérését követően jelentős karriert futott be: 1910–1917 között Fiume magyarországi konzuli tisztét töltötte be nyugdíjazása előtt. *Bölnyi – Hubai* 2004. 548–549. o.

73 Az épület ma már nem létezik, a telken a Ferenciek tere 5. sz. ház áll. – A beazonosítást a következő dokumentum alapján végeztük el: Boltajtó. BFL. XV.17. b.312 - 3186/1873.

rancsnoksága Bécsben” adta közre, s a magyarországi katonák toborzóhelyeként a hadkiegészítési kerületek parancsnokságait – esetünkben a budait – jelölték ki. Az 1864-ben kelt felhívásban a mexikói önkéntes seregbe toboroztak, ezzel szemben az 1866-os dokumentumon már az áll, hogy „*a Mexicói csász. hadseregben szolgáló »ostrák önkéntesek csapat«ja kiegészítésére*” várnak jelentkezőket. Utóbbi azonban nem teljesen tükrözi a valóságot, ugyanis a Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps – 1866 végén – 1867 elején történt feloszlásátáig – a Mexikói Császári Nemzeti Hadseregtől külön a latin-amerikai országban állomásozó francia haderő alárendeltségébe tartozott.

Mindazonáltal a toborzóplakátok mindkét esetben egy lényeges információról hallgatnak, mégpedig arról, hogy milyen jellegű szolgálatra is számíthatnak Mexikóban azok, akik végül vállalkoztak a hosszú útra. Kutatásaink során ez idáig sem a hivatalos iratokban, sem a résztvevők által papírra vetett dokumentumokban nem találtunk arra történő utalást, milyen tájékoztatásban részesültek a latin-amerikai katonai szolgálatra vállalkozott önkéntesek. Csupán egy akkoriban Mexikóban élő 48-as emigráns, László Károly⁷⁴ kéziratos naplójából értesülünk arról, hogy a toborzáskor milyen információ is juthatott el a jelentkezőkhöz. A latin-amerikai államban mahagóni és berzsényfa⁷⁵ kereskedéssel foglalkozó volt magyar honvéd tüzérhadnagy 1865-ben, akkori lakóhelyén, a Tabasco állam-beli Frontera településen találkozott Miksa császár seregének öt magyarországi katonájával, akiket név szerint is megemlít naplójában.⁷⁶ Mint feljegyzéséből kiderül, az említett személyek keservesen „*panaszkodtak, hogy őket nagyon meg csalták mert mikor be állottak nekik azt mondták, hogy ide csak rendfeltartás végett jönnek s nem harcolni, mert a császár a nép többsége által van meg választva, s most ezen forró égaljban posványos egészségtelen lapályokon kell nekik a bokrok között rejtőzködő mexikóiakkal*”⁷⁷ küzdeniük. Továbbá megjegyezték „*hogy*

74 László Károly 1849-ben, a szabadságharc bukásakor hagyta el Magyarországot, amelyet követően a világ több országában is megfordult. 1863–1865 között Mexikóban élt és egy másik magyar emigránssal, Nemegyei Bódoggal folytatott mahagóni és berzsényfa kereskedést. (*Bona II.* 1998. 361. o.) Az emigráció ideje alatt végig naplót vezetett. Máiig nagyrészt kiadatlan kilenc kötetes naplóját – amelyből a mexikói éveket az utolsó, kilencedik kötet tárgyalja – az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.

75 *Caesalpinia Leiosstachya* – a belőle nyerhető festék igen kelendő volt, de fájából készítették hangszereket, bútorokat, és hajó alkatrészeket is.

76 „*Az ötven osztrák között öt magyar volt u.m. Kaucsik Imre Muzsla, Komárom: Horváth József, Kovács István, Schmidt Edmund nagyváradi; és Posh Ferenc Pestifí [pesti ifjú – B. I.], parancsnokjuk volt Pitner Erneste badnagy felső ausztriai*”. OSZK K Oct. Hung. 720/9. László Károly kéziratos naplója, 198. o. A felsorolt személyek közül Kaucsik Imre neve nem szerepel a Tardy-féle névjegyzékben – esetében hibásan lejegyzett vezetéknevről lehet szó, ugyanis egy muzslai születésű Traucsák Imre tüzérszertárosi minőségben ott szerepel a Tardy Lajos által összeállított névlistán. (*Tardy* 1990. 168. o.) Hasonló Posh Ferenc esete is, a seregnek tagja volt két pesti illetőségű, Bosch vezetéknevet viselő katona is (Bosch Alajos és Bosch József). (*Tardy* 1990. 150. o.) Schmidt Edmund ténylegesen hiányzik a Tardy Lajos által közölt felsorolásból, ugyanis a seregnek csupán két Schmidt vezetéknevet viselő személy volt a tagja, mégpedig a pesti illetőségű Schmidt Károly és a tabajdi születésű Schmidt Rudolf. Nagyváradi születésüként pedig csupán két katona (Buday Sándor és Popovics István) szerepel az említett listán. [*Tardy* 1990. 150., 163., 165. o.]

77 OSZK K, Oct. Hung. 720/9. László Károly kéziratos naplója, 198. o.

fizetésök 1/16 dollár (mintegy 16 o. kr.)⁷⁸ Mexikóban olly kevés mint Magyarbanban 3 kr. volna, mert itt egy napi löbningjokon⁷⁹ csak egy pár szivart, vagy egy 21 cm-lyét vagy egy ital pálinkát vagy bort ihatnak, s a szolgálat igen terbes”.⁸⁰ A forrásrészlet alapján tehát feltételezhető, hogy a toborzáskor a jelentkezők előtt minden bizonytalansággal elhallgatták vagy szépíthették az igazságot a távoli Mexikóban uralkodó közállapotokról.

Ezeket felül az 1866-os plakát bizonyítékul szolgál arra, hogy a katonák toborzása a mexikói önkéntes sereg számára 1864 után is folytatódott, ahogyan erről a korabeli sajtó is több ízben beszámolt. 1865 októberében az Eger című hetilapban például a következő olvasható: „Ausztriában Mexico részére 2000 fő erejéig toborzások fognak eszközöltetni”.⁸¹ Két hónappal később egy másik magyarországi sajtóorgánumban, a Magyar Világ pedig arról emlékezett meg, hogy a híresztelésekkel ellentétben Mexikó és a Habsburg Birodalom nem kötött semmilyen katonai egyezményt. Egyúttal a lap rövid hírből cáfolta azt az állítást, miszerint Ausztria „az állítólag öt évre megengedett 2000 emberre terjedő toborzás helyett”, további tízezer katonát kíván a latin-amerikai országba küldeni, ugyanakkor tényként közlik, hogy „az osztrák kormány Mexikó számára nem hajlandó további toborzást megengedni, azonkívül, mely az önkényes csapat completirozását czélozza”.⁸² Annak pontos megválaszolása, hogy az 1865–1866 során toborzott kiegészítő csapat állományába kik nyertek felvételt, és hogy közülük egyáltalán kiszállításra került-e valaki Mexikóba, további kutatásokat igényel. Ezeknek a toborzásoknak a magyar területekre gyakorolt hatása is még feltárássra vár.

A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában a mexikói kalandra vonatkozóan meglepően gazdag képanyag áll a kutatók rendelkezésére. Ezek egy része az uralkodópárt, egy része pedig Miksa császár kivégzését ábrázolja, de emellett megtalálható a gyűjteményben a republikánus oldal vezetőjének, Benito Juáreznek a portréja is. Ezeket felül a Fotóarchívum őrzi a Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps több katonájának a portróját is.⁸³

Tekintettel arra, hogy a képanyag egy része, – amelyet a fényképészek Európa-szerte másolatban terjesztettek – eredetileg feltehetően a latin-amerikai országban készült, fontosnak véljük röviden ismertetni Mexikónak az adott korszakra vonatkozó fotótörténetét.

A latin-amerikai államban már igen korán megjelent a dagerrotípija, főként külföldi fotográfusok révén, de mellettük néhány mexikói is elsajátította

78 Vélhetőleg osztrák krajcáról lehet szó.

79 A katonai szolgálatért járó fizetés, pénzösszeg (német).

80 OSZK K, Oct. Hung. 720/9. László Károly kézirat naplója, 199. o.

81 *Eger*, 1865. október 19. 3. évf. 42. sz. 351. o.

82 *Magyar Világ*, 1865. december 15. 1. évf. 4. sz. 2. o.

83 Dietrich Sámuel Adolf, Nowotny Karl/Károly, Palkovics József, Pókay János, szentgyörgyi Czeke György, Tüdös József portréfotóit és életrajzát munkánk következő, II. részében, később tervezzük bemutatni, a mexikói kaland egyéb, a Hadtörténeti Múzeumban található emléktárgyaival együtt.

a fényképkészítés mesterségét. Egyes források szerint 1844-ben Joaquin Maria Diaz, a san carlosi akadémia festő-diákja volt az első, aki megpróbálkozott egy kezdetleges műterem üzemeltetésével, azonban ez rövid életűnek bizonyult: ekkoriban a gazdasági helyzet még nem tette lehetővé a fényképezés számára azt, hogy egyhelyben letelepedve dolgozzanak és az 1850-es évek közepéig állandó vándorlás jellemezte az életüket. Mivel a dagerrotípija még közelebb állt a festészethez (csupán egyetlen kép készítésére volt alkalmas) ezért az igazi nagy áttörést a sokszorosításra már alkalmas papíralapú fotók elterjedése hozta, mivel így olcsóbbá vált a fényképkészítés, s ezért szélesebb rétegek számára vált elérhetővé a fotók megvásárlása. Ekkor jelentek meg a gazdagon dekorált és berendezett műtermek. Az első ilyen stúdiókat Mexikóban is külföldről érkező fotográfusok – a francia Emmanuel Mangel Dumesnil és a német Rodolfo Jacobi – nyitották meg az 1850-es években. A Jacobi által foglalkoztatott fényképezészek közt volt Theodor Gottfried Dimmers, aki a vizitkártyákat,⁸⁴ kabinetfotókat⁸⁵ meghonosította Mexikóban. A fejlődést jól szemlélteti, hogy 1856-ban még csupán hét (ebből öt volt megfelelően bejegyezve), 1860-ban 20, 1870 körül pedig már 75 műterem üzemelt Mexikóvárosban, a belvárosi luxus-szalonoktól a külvárosi puritánabbakig.⁸⁶

Mexikóban az első háborús fotók az 1846–1848 között lezajlott amerikai–mexikói háborúhoz kötődnek. Az amerikai hadsereggel érkeztek dagerrotipisták is Mexikóba, akik ekkoriban portrékat készítettek a katonákról. Ezek közül kitűnik az a fénykép, amelyen egy sebesült tiszt lábának amputálását örökítették meg.⁸⁷

1864–1867 között zajlott le a mexikói fénykép-készítés első robbanásszerű fejlődése, amely egyértelműen Miksa császárságához kötődik: ekkoriban több magasan képzett fotográfus érkezett Európából (főként franciák és spanyolok) és az Amerikai Egyesült Államokból, amely rendkívül kedvezően hatott a mexikói fényképezés helyzetére.⁸⁸

A legismertebb külföldi fényképész, aki ekkortájt Mexikóvárosban műtermet nyitott, a francia François Auibert volt. A császárság fennállása alatt készült fényképek legnagyobb része hozzá, vagyis a François Auibert és Társa céghez köthető. Készítettek fotókat a császári párról, a császári hadsereg főparancsnokáról (a francia François Achille Bazaine tábornokról⁸⁹) és feleségéről, különféle

84 Vizitkártya (Visitenkartenporträt, Carte de visit): vizitek, azaz látogatások alkalmával névjegy helyett nyújtották át őket: 1854–1928 között) Kép: 54×92 mm, karton: 62×101 mm (1884). <http://fotomult.c3.hu/meretek.html> (Megtekintés: 2017. október 2.)

85 Kabinetportré (Kabinettporträt, Cabinet card): kartonra ragasztott portrékép, fali vagy asztali keretbe téve: 1866–1925 között. Kép: 100×137 mm, karton: 110×165, 112×164 mm (1884). <http://fotomult.c3.hu/meretek.html> (Megtekintés: 2017. október 2.)

86 *Debroise* 2001. 26–31. o.

87 Uo. 164–168. o.

88 Uo. 26–31. o.

89 Bazaine, François Achille (1811–1888) fiatalon tiszti képzésben részesült. Ezt követően Afrikában a Francia Idegenlégióban szolgált. Részt vett a krími háborúban és az 1859. évi osztrák–szárd–francia katonai konfliktus hadi eseményeiben. 1862-től Mexikóban szolgált, ahol egy évvel később – Forey tábornoktól – átvette a francia haderő parancsnokságát, egészen az 1867-es csapatkivonásokig. Hazatérését követően előbb a III., majd 1869-től az úgynevezett gárda-

udvarhölgyekről, kamarásokról és a császári sereg tisztjeiről.⁹⁰ François Auibert még Habsburg Miksa császár kivégzésnek helyszínére, Santiago de Querétaro városához is elküldte az egyik fotográfusát, hogy 1867 júniusában a császár kivégzéséről tudósítson, s ő titokban készített fotókat a császár és két tábornoka kivégzéséről. Jó érzékkel megörökítette, mai szemmel nézve dokumentálta az akkor lezajlott események legfontosabb helyszíneit (San Sebastian környéke; a kapucinus kolostor, ahol az uralkodót fogva tartották; a kivégzés helye), nemkülönben a kivégzőosztagot, a császár és a két tábornok holtestét, illetve az uralgó lövések szaggatta ingét is.⁹¹ A francia fényképésznek nagy számban sikerült értékesítenie ezen fotókat, amelyek nemcsak Amerikában, hanem Európában is népszerűek lettek és több vállalkozás is tovább sokszorosította azokat, mint például a Liebert, Disderi, Neuredin és Weurden műtermek Párizsban, vagy P. Kaeser és Gustav Jägermayer Bécsben. Auibert még így is hatalmas bevételre tehetett szert, sőt 1867 közepén egy új műterem nyitását is bejelentette, de végül az év végén elhagyta Mexikót. Utolsó ismert, Mexikóban készült fotóján az immáron győztes republikánus oldal vezetőjét, a seregei élén a fővárosba bevonuló Benito Juárezt örökítette meg.⁹²

Mexikó 19. századi fotótörténetéről összességében megállapítható, hogy az 1870–1880-as évekig az európai és amerikai trendeknél is jóval erősebben a portrékészítés dominálta a latin-amerikai ország fényképészetét. 1868-ban például portréalbumokat adtak ki a győztes republikánus oldal vezetőiről. Benito Juáreznek 1872-ben bekövetkezett halálakor húszezer példányban jelentették meg az arcképét, korábban pedig Miksa császár portréi még ennél is szélesebb körben terjedtek el.⁹³ Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a mexikói önkéntes seregről készültek már szabadtéri csapatfotók is, de még az ő esetükben is inkább a portréképek domináltak.

Fontos rámutatnunk, hogy a portréfotókat a mexikói kaland idejétől kísérelték meg személyazonosság igazolására is használni. Miksa császár 1865-ben ugyanis elrendelte, hogy Mexikóváros rendfenntartó és egészségügyi szervei készítsenek portréfotókkal ellátott névjegyzéket a főváros prostituáltjairól, annak érdekében, hogy megpróbálják megelőzni a nemi betegségek terjedését a császári katonák körében.⁹⁴

hadtest parancsnoka volt. Az 1870-es francia–porosz háború idején (1870. augusztus 12-én) III. Napóleon császár kinevezte a francia hadsereg főparancsnokának. Öt hónapig tartotta magát a porosz csapatokkal szemben, azonban az élelmiszer-készletek kiapadása miatt végül csapataival kapitulálni kényszerült, és német fogságba esett. A háborút követően ügytelenséggel és hazaárulással vádolták meg, emiatt haditörvényszéki vizsgálatot kért önmagával szemben. A törvényszék 1873. december 10-én lefokozta és halálra ítélte, azonban a francia elnök kegyelme folytán ezt húsz év várfogságra módosították. A Cannes városával szemközti Szent Margit-szigeten (Ile Sainte-Marguerite) raboskodott, ahonnan 1874 augusztusában Spanyolországba szökött. Madridban hunyt el. Pallas nagy lexikona II. kötet. Budapest, 1893. 759–760. o.

90 *Debroise* 2001. 168–170. o.; A fotókból Wladimir Aichelburg jónéhányat publikált művében. Ezeket lásd: *Aichelburg* 1987. 154–157. o.

91 *Debroise* 2001. 168–170. o.; A fotókból Wladimir Aichelburg szintén jónéhányat publikált munkájában. Ezeket lásd: *Aichelburg* 1987. 162–171. o.

92 *Debroise* 2001. 168–170. o.

93 Uo. 41. o.

94 Uo. 45. o.

Fényképjegyzék

A Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában az alábbi fényképek találhatóak a második Mexikói Császárság prominens szereplőire vonatkozóan.

1. Miksa főherceg portréja⁹⁵

HTM Fotóarchívum 87896/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

Mellkép szemből, amely jobbra nézve, cs. kir. tenger-nagyi egyenruhában, nyakában az Aranygyapjas Rend jelvényével, mellén rendjel-vállszalaggal ábrázolja Miksát, aki a fényképek tanúsága szerint is rendkívül jóképű férfi volt. Ambiciózus és tehetséges lévén nehezen fogadta el, hogy a másodszülött fiú révén nem ő uralkodhat. Intelligens, szellemes és érdeklődő természete vezette a felfedezések, újítások, szervezeti átalakítások terén is.

Kép: 89×54 mm

Karton: 101×62 mm

Megjegyzés: A kép alatt a kartonon fényképészjelzet: Carl Krause, Berlin. A fénykép a hátoldalán található adat szerint 1862-ben készült, valószínűsíthetően sokszorosított.

⁹⁵ A fényképből a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában egy másik példány is található külön leltári szám alatt: HTM Fotóarchívum ltszn.12.111/Fk. (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte, a másik példánnyal egyező provenienciájú.)

2. Benito Juárez portréja⁹⁶

HTM Fotóarchívum ltszn.19.46/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

A zapotec indián származású politikust mellképe szemből, polgári ruhában, szalagcsokorba kötött nyakkendővel ábrázolja.

Kép: 85×55 mm

Karton: 101×61 mm

Megjegyzés: A kép alatt a kartonon fényképészjelzet: Carl Krause, Berlin. Valószínűsíthetően sokszorosított fénykép.

3. Miksa császár és két tábornoka kivégzése

HTM Fotóarchívum ltszn.12.105/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegzők alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

A képen Habsburg Miksa császár kivégzésének fiktív ábrázolása látható. A kép közepén áll az uralkodó, míg két tábornoka, Mejía és Miramón már a földön fekszik. Az uralkodóval szemközt a kivégzőosztag áll, előttük két pap, míg mögöttük mexikói republikánus katonák. A kivégzettek mögött három koporsó látható, illetve civil férfiak és nők. Az ábrázolás a történelmi hitelességnek teljes mértékben ellentmond, ugyanis az uralkodót és két tábornokát egyszerre érte a sortűz, illetve értelemszerűen mögöttük nem tartózkodhatott senki.

⁹⁶ A portréból a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában egy másik példány is található, amelynek mérete megegyező és csupán annyiban különbözik a publikált példánytól, hogy azon méretarányosan kisebb alakban ábrázolják Benito Juárezt. Ennek leltári száma: HTM Fotóarchívum ltszn.19.47/Fk.

Kép: 56×84 mm

Karton: 62×100 mm

Megjegyzés: A fénykép grafika alapján készült, a hátlapján készítőre utaló jelzés nincs.

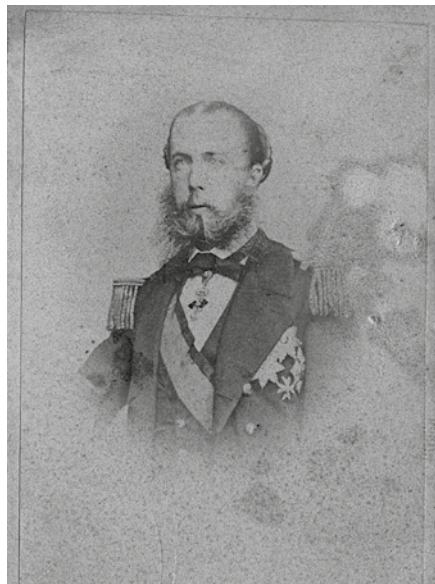
4. Miksa császár portréja

HTM Fotóarchívum ltszn.12.106/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

Félalakos kép szemből, amely balra nézve, tengernagyi egyenruhában, nyakában az Aranygyapjas Rend jelvényével, a Szent István Rend nagykeresztjének vállszalagjával és csillagával, egyéb kitüntetésekkel ábrázolja Miksát. Eredeti egész alakos fotója 1863-ban Brüsszelben, a Ghemar fivérek (Ghemar Frères) műtermében készült.⁹⁷ – A karton alsó részén ceruzával, kézírással a „Maximilian” megnevezés.

Kép: 91×57 mm

Karton: 103×62 mm

97 Aichelburg 1987. 134. o.

5. Miksa császár úgynevezett kistávoli beállítású fotója
HTM Fotóarchívum ltszn.12.107/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

Szembe térdkép, amely jobbra fordulva polgári ruhában ábrázolja Miksát, kitüntetései közül nyakában az Aranygyapjas Rend szalagos jelvénye, mellén a Szent István Rend nagykeresztjének vállszalagja ismerhető fel egyértelműen.

Mérete: 137×89 mm

Megjegyzés: A hátoldala alapján képeslapként került forgalomba (fotóképeslap). A készítő, kiadó nincs feltüntetve.

6. Miksa császára feleségével, Saroltával⁹⁸
HTM Fotóarchívum ltszn.12.108/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)
A szentimentális ábrázolás középpontjában Sarolta császárné ülő alakja, aki virágokat tart a kezében és fölėje egy angyal fekete gyászfátylat terít. Mögötte a távolban egy kősziklán szívére szorított jobb kézzel áll egyenruhába öltözött férje, Miksa császár. Az uralkodó mögött egy pap alakja sejlik fel, míg a fénykép másik felén a szikla tövében mexikói kalapot viselő katonák sokasága, közülük az egyik kezében papírlapot vagy térképet tartva fordul Miksa

⁹⁸ A dokumentumból a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában egy másik példány is található, amelynek mind az előlapján, mind pedig a hátlapján szerepelnek a kép címére és készítőjére utaló nyomtatott feliratok. A fotó előlapján a „Miramar = Queretaro” cím Miksa császár kivégzésének helyszínére utal. A grafika alapú fénykép Bécsben P. Kaeser műhelyében készült, amely a kép mindkét oldalán fel lett tüntetve. A hátoldalon azonban már egyértelműen olvasható, hogy a dokumentum a bécsi fotográfus, Jägermayer munkája. A hátlapon szereplő pecsét alapján a második világháború már a törzsgyűjtemény részét képezte. Leltári száma: HTM Fotóarchívum ltszn.12.115/Fk.

felé. A dokumentum valószínűleg azt a pillanatot szimbolizálja, amikor Miksa császárt kivégezték Mexikóban, míg felesége, Sarolta Európában tartózkodott, azonban már nem tudott semmilyen befolyással lenni férje sorsára.

Mérete: 139×89 mm

Megjegyzés: A dokumentum nagy valószínűséggel ismeretlen képzőművész alkotása nyomán sokszorosítással készülhetett. A hátoldala alapján képeslapként került forgalomba (fotóképeslap). Készítője, kiadója nincs feltüntetve.

7. Sarolta császárné portréja

HTM Fotóarchívum ltszn.12.109/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

Sarolta császárné ovális mellképe, szemből, balra nézve. Fején párta vagy virágkoszorú, fülében függő, nyakában kétsoros gyöngy-nyaklánc, kezén karkötők, világos színű (fehér?) puffos ujjú, virágos ruháján (krinolin) elől nehezen kivethető virág- vagy szalagdísz-rátét. Egy a Library of Congress gyűjteményében közzétett, hasonló beállítású és öltözetű kép alapján 1865-ben keletkezhetett.⁹⁹

Kép: 91×58 mm

Karton: 102×60 mm

Megjegyzés: A készítő cég neve, valamint a fotó kiadásának helye ismeretlen.

⁹⁹ http://www.gogmsite.net/early_victorian_-_1837_-_18/empress_carlota/carlota_in_full_crinoline_-_2.html (Megtekintés: 2017. október 12.)

8. Sarolta császárné egész alakos fotója

HTM Fotóarchívum ltszn.12.110/Fk (A dokumentum hátlapján szereplő pecsét alapján a második világháború előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

Egészalakos fénykép. Sarolta császárné valószínűsíthetően gyászruhában áll, jobbra fordulva, bal kezét egy karosszék támláján nyugtatja, háta mögött kisasztal; a fotó férje kivégzését követően műtermi körülmények közt – 1867-ben vagy azt követően nem sokkal – készülhetett. A karton alsó részén ceruzával, kézírással a „Charlotte Kaiserin Mexiko” megnevezés.

Kép: 82×50 mm

Karton: 101×50 mm

Megjegyzés: A készítő cég neve valamint a fotó kiadásának helye és ideje nem került megjelölésre a dokumentumon.

9. Sarolta császárné egész alakos fotója

HTM Fotóarchívum ltszn.12.112/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

Egészalakos fénykép, Sarolta császárné, fehér díszruhában áll, balra fordulva, kezét összekulcsolva. Előtte asztalka, a fotó műtermi körülmények közt készülhetett. Egy a Library of Congress gyűjteményében közzétett, hasonló beállítású és öltözetű kép alapján 1865-ben keletkezhetett.¹⁰⁰ A 7. szám alatt bemutatott ovális mellképen ugyanezt a ruhát viseli, feltehetőleg a képek készítési ideje, készítője azonos.

Kép: 89×57 mm

Karton: 94×61 mm

Megjegyzés: A készítő cég neve, valamint a fotó kiadásának helye és ideje nem került megjelölésre a dokumentumon.

¹⁰⁰ http://www.gogmsite.net/early_victorian_-_1837_-_18/empress_carlota/carlota_in_full_crinoline_-_2.html (Megtekintés: 2017. október 12.)

10. Miksa császár kivégzése

HTM Fotóarchívum ltszn.12.113/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

A kép Habsburg Miksa császár kivégzésének fiktív ábrázolása. Az uralkodó kezét fog a szemét eltakaró szerzetessel / pappal, egyúttal balra mutat, ahol feltehetőleg két tábornoka – egyikük magába roskadva ül, míg másikuk állva esküdözik (?) –, mellettük egy másik szerzetes / pap alakja látható. A háttérben a kivégzőosztag áll.

Előlapján a kép alatt nyomtatott felirat: „*Die letzten Augenblicke des Kaisers Max in Mexico*” (Miksa császár utolsó pillanatai Mexikóban.)

Kép: 57×92 mm

Karton: 65×107 mm

Megjegyzés: A fénykép hátlapján a fotóműhely emblémája felett a következő nyomtatott szöveg: „*Sagen Sie Lopez, ich ihm seinen Verrath verzeihe; sagen sie ganz Mexico, dass ich ihm sein verbrechen verzeihe*” (‘Mondja meg Lopeznek, hogy az árulását megbocsátom; mondja meg egész Mexikónak, hogy bűnüket megbocsátom.’).

A fénykép grafika alapján Bécsben Henrich Sommer műhelyében készült, aki a sokszorosítás jogát magának tartotta fent.

11. Sarolta császárné a Miramari kastély előtt

HTM Fotóarchívum ltszn.12.114/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

A szentimentális ábrázolás Sarolta császárnét ülve, imára kulcsolt kezekkel, a 7. és 9. számú fényképeken látható öltözékben, ölében koszorúval (?) láttatja. Mögötte balra a Miksa császár által építtetett miramari kastély látható – ahol

az uralkodópár a mexikói kalandot megelőzően boldogan élt – illetve egy kiszáradt, derékba tört fatörzs, amely bizonyára a mexikói kaland kudarcára és Miksa korai halálára utal. A háttérben a holdas éjszaka a felhőkkel szintén a tragikus hangulatot erősíti. A fénykép képzőművészeti alkotás alapján készülhetett, a művész ismeretlen.

Kép: 92×56 mm

Karton: 104×62 mm

Megjegyzés: Képeslapként, sokszorosítva kerülhetett forgalomba (fotóképeslap).

12. Miksa császár és két tábornoka kivégzése

HTM Fotóarchívum ltszn.12.116/Fk (A hátoldalon szereplő leltári bélyegző alapján 1945 előtt már a törzsgyűjtemény részét képezte.)

A kép Habsburg Miksa császár kivégzésének fiktív ábrázolása. A fénykép közép-pontjában az uralkodó áll, aki mellett és mögött két tábornok szerepel. Velük szemben áll a kivégzőosztag, körülöttük pedig a szemlélődő tömeg, köztük több egyházi személy is. Az uralkodó mögött egy templom látható. A kivégzőosztagot vezénylő tiszt mögött pedig Queretaro város híres vízvezetékrendszerének sziluettje bontakozik ki.

Kép: 58×80 mm

Karton: 65×90 mm

Megjegyzés: A fénykép grafika alapján készült., ismeretlen szerző alkotása.

Melléklet

Gyulai Gaál Gyula¹⁰¹ 1840-ben a Pozsony vármegyei Kismagyaron született. Tanulmányait követően 1857-ben a cs. kir. 9. „Lichtenstein” huszárezred kötelékében kezdte katonai pályafutását. 1859-ben az osztrák–szárd–francia háború idején a jász-kun önkéntes huszárezredhez helyezték át, ahol II. osztályú alhadnagy kinevezést nyert. Egészen 1861-ig tisztként szolgált a nevezett egységénél, amelyet előbb cs. kir. 13. huszárezreddé, majd cs. kir. jász-kun 1. önkéntes huszárezreddé szerveztek át. 1861 folyamán – valószínűsíthetően rossz tiszti minősítése miatt – kilépett a katonai szolgálatból, rangja megtartása nélkül. 1864. október 17-én közhuszárként állt be a Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps 4. századszázádához, ahol 1866 novemberében hadnaggyá nevezték ki. 1867. április 13-án tért vissza Mexikóból. Hazatérését követően a Magyar Királyi Honvédség kötelékébe került, 1869–1873 között az ógyallai 59. gyalogzászlóalj hadnagyaként, 1871-től pedig már főhadnagyaként szolgált. 1873-ban kinevezték a pozsonyi IV. honvédkerület parancsörtsztijének, ezt a tisztséget 1874-ig töltötte be. Ezt követően a m. kir. 6. huszárezred 3. századának tisztjeként teljesített szolgálatot, (1879-től századosi, 1888-tól őrnagy, 1892-től alezredesi rendfokozatban) egészen 1895-ig, amikor I. osztályú parancsnokként a budapesti m. kir. 1. huszárezredhez került. 1896. április 1-jén egy orvosi felülvizsgálat eredményeképpen helyezték nyugállományba. Egy évvel később egy újabb felülvizsgálat mindennemű katonai szolgálatra alkalmatlannak ítélte, azonban Ferenc József 1897. május 19-én kelt Legfelsőbb Elhatározásának köszönhetően címzetes huszárezredesi rendfokozatot kapott. Későbbi sorsáról annyi ismert, hogy 1923-ban, az akkor már Csehszlovákiához tartozó Nagyborsán temették el.¹⁰² Életrajzának későbbi, mélyrehatóbb feldolgozásához rendelkezésünkre állnak még további dokumentumok édesapjának, Gyulai Gaál Miklósnak és családjának iratai között is.¹⁰³

Lenkey Albin katonai anyakönyvi lapja szerint 1838-ban Egerben látta meg a napvilágot¹⁰⁴ és annak ellenére, hogy családját és személyét egri kötődésűnek

101 A Hadtörténelmi Levéltár 2002-ben a szlovákiai Nagyborsáról kapott megkeresést, amelyben a település temetőjében nyugvó Gyulai Gaál Gyula honvédezredesi élettörténetére vonatkozóan kértek felvilágosítást. Dr. Bonhardt Attila ezredes – a HM HIM bécsi kirendeltségének akkori vezetője – a bécsi Kriegsarchivban, illetve a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentumok alapján írta meg hivatalos válaszelevelében Gyulai Gaál rövid élettörténetét, – a fentiekben közölték jórészt az ő összefoglalóján alapulnak.

102 HL Personalia Gyűjtemény, 38/C; VII.27; 113/87.; 10/88. Gyulai Gaál Gyula huszár ezredes (1840–1923)

103 HL Personalia Gyűjtemény, 383.; VII. 279.; növedéki naplósám: 54/2010. Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok (1799–1854) és családjá iratai 1817–1897 – Az állag gyulai Gaál Miklós személyes és hivatalos katonai iratait, leveleskönyvét, feleségének gyulai Gaál Miklósnénak a temetésével kapcsolatos dokumentumokat (és koporsójának kulcsát), valamint Gyulai Gaál Gyulának feleségével és egyéb személyekkel folytatott levelezéseit őrzi, amelyek között azonban nem található a mexikói kalanddal kapcsolatosan kelt dokumentum.

104 ÖStA KA Mex. Freiw. Korps GBBL I. Nr 24/60

tekintjük, a családtörténeti dokumentumok tanúsága szerint valószínűleg édesapja szolgálati helyén, Vukováron született.¹⁰⁵

Az ifjú Lenkey katonai anyakönyvi lapja szerint 1864. október 14-én közvétezként csatlakozott a mexikói önkéntes sereg huszárságához, ahol tizedessé lépett elő. Két ízben tüntették ki a mexikói harcok során: 1865. november 2-án, majd húsz nappal később ismét.¹⁰⁶

Pawłowski Ede memoárjában megemlíti, hogy 1865 júliusában¹⁰⁷ egy csata során szorult helyzetbe került, ahonnan úgy sikerült megmenekülnie, hogy a fiatal tizedes embereivel utóvédként érkezve a megsegítésére sietett.¹⁰⁸ Egy másik magyar önkéntes, Burián István¹⁰⁹ pedig azt jegyezte meg személyéről, hogy 1865 végén már „jól beszélt spanyolul”.¹¹⁰

Lenkey Albin katonai anyakönyvi lapján utolsó bejegyzésként az szerepel, hogy 1866. április 14-én Tacobayánál dezertált.¹¹¹ Mint T. Ágoston László megjegyzi, a mexikói kaland bukását követő években családja nem tudott hollétééről.¹¹² Kutatásaink szerint a mexikói harcokat túlélte önkéntesek közül többen is hosszabb-rövidebb időre az Amerikai Egyesült Államokba vándoroltak át.¹¹³

Valószínűleg így tett Lenkey Albin is, akinek későbbi sorsáról a Lenkeyek egyik családfáján a következőket olvashatjuk: „*Mexikóból gyalog átment Kleveland államba.*¹¹⁴ *Ott trapper (vadász) lett, ahol az indiánok agyonlőtték. Maradtak-e gyermekei, a rokonság nem tudja*”.¹¹⁵

105 A Lenkey család egri kötődésű volt, de a Lenkey családfa szerint Lenkey Albin a családfőt követve nagy valószínűséggel úgynevezett Tornistérkindként („hátbörönd-gyermekként” – azokat a gyerekeket nevezték így, akiknek katona apjuk aktuális állomáshelye szerint változott a születési helye) jött a világra. HL, Personalia Gyűjtemény, 99/B VII. 137/a. Családfák táblázata. 3. sz. Lenkei és zádorfalvi Lenkey Károly (1838 körül) leszármazottainak családfája.

106 ÖStA KA Mex. Freiw. Korps GBBL I. Nr 24/60

107 A csatáról beszámoló Burián István [*Jász-Kunság*, 1868. 1. évf. 37. sz. 298–299. o.] és egy névtelen huszár is levezésében, aki a 2. huszárszáznak volt tagja. [*Magyar Világ*, 1866. március 16. 2. évf. 62. sz. 1–2. o.] Az általuk közölt adatok alapján a csata 1865 októberében zajlott le.

108 *Pawłowski* 1882. 185–191. o.

109 Burián István naplóját a Jász-Kunság hasábjain adta közre 1868-ban 22 lapszámon átívelően.

110 *Jász-Kunság*, 1868. szeptember 20. 1. évf. 38. sz. 306. o.

111 ÖStA KA Mex. Freiw. Korps GBBL I. Nr 24/60

112 T. Ágoston 2009. 122. o.

113 A Miksa császár halálát követően az Amerikai Egyesült Államokba került magyar önkéntes katonák történetét, később kívánjuk bemutatni. Most csak egyetlen életpályát említünk: a Habsburg uralkodó kivégzését követően Mexikóban telepedett le Jajczay József is, aki 1872-ben az Amerika Egyesült Államokban, San Francisco-ban szállt fel családjával egy Honoluluba – az akkoriban még független Hawaii-szigeteki Királyság fővárosába – tartó utasszállító hajóra. Jajczay József 1872 októberétől – 1873 szeptemberéig a Hawaii Királyi Testőrség (Hawaiian Royal Household Troops) kiképző kapitányaként tevékenykedett. 1873 szeptemberében egy legénységi lázadás következtében az egységet feloszlatták, amelyet követően a magyar kiképző családjával elhagyta Oahu szigetét és Costa Ricában telepedett le, ahol azonban nem sokkal később – 1874 folyamán – öngyilkos lett. Életrajzát lásd *Bobay* 2014.

114 Talán az ohioi Cleveland városának környékére.

115 HL Personalia Gyűjtemény, 99/B VII. 137/a. Családfák táblázata. 3. sz. Lenkei és zádorfalvi Lenkey Károly /1838 körül/ leszármazottainak családfája

Irodalomjegyzék

Aichelburg 1987.

Aichelburg, Wladimir: Maximilian. Erzherzog von Österreich – Kaiser von Mexiko in zeitgenössischen Photographien. Wien, 1987.

Bajomi 1984.

Bajomi Lászlár Endre: Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban. Budapest, 1984.

Balla 1992.

Balla Tibor: A Magyar Királyi Honvédség szórólöveg-alakulatainak története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. évf. (1992) 2. sz. 65–96. o.

Barcy 1991.

Barcy Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991.

Bartha – Gőnyey – Kodály – Lajtha – Schwartz – Solymossy – Szendrey Á. – Szendrey Zs. Bartha Károly – Gőnyey Sándor – Kodály Zoltán – Lajtha László – Schwartz Elemér – Solymossy Sándor – Szendrey Ákos – Szendrey Zsigmond: A magyarság néprajza. IV. kötet. Budapest, é. n.

Bobay 2014.

Bobay István: Egy kalandos sorsú magyar huszár, Jajczay József élettörténete: Különös tekintettel a Hawaii-szigeteken végzett kapitányi és kiképzői tevékenységére és az egyéb 19. századi hawaii-magyar történelmi kapcsolatok kérdésére. *Századok* 148. évf. (2014) 3. sz. 747–777. o.

Bona I. 1998.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. Budapest, 1998.

Bona II. 1998.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. Budapest, 1998.

Bona III. 1999.

Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. Budapest, 1999.

Bona I. 2008.

Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. Budapest, 2008.

Bona I. 2015.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. I. Miskolc, 2015.

Bona II. 2015.

Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. II. Miskolc, 2015.

Bölonyi – Hubai 2004.

Bölony József – Hubai László: Magyarország kormányai 1848–2004. Budapest, 2004.

Broucek 1990.

Broucek, Peter: A bécsi hadilevéltár és a magyar történelemmel kapcsolatos forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf. (1990) 1. sz. 118–153. o.

Debroise 2001.

Debroise, Oliver: Mexican Suite: A History of Photography in Mexico. Austin, 2001.

Gosztonyi 1998.

Gosztonyi Péter: „Midőn hazáját rabbilincs fenýíti”: a Magyar Honvédség 150 éve. *Forrás*, 1998/9. sz. 81–91. o.

Hamnet 1999.

Hamnet, Brian: A Concise History of Mexico. Cambridge. 1999.

Hamnet 2001.

Hamnet, Brian: Mexican Conservatives, Clericals and Soldiers: the ‚Traitor’ Tomás Mejía through Reform and Empire, 1855–1867. *Bulletin of Latin American Research*, 2001/2. sz. 187–209. o.

Horváth 2008.

Horváth Gyula: III. Napóleon és Habsburg Miksa kalandjai Mexikóban. *Mediterrán Világ*, 2008/8. sz. 15–28. o.

Hutira 2000.

Hutira Albin: Rózsavölgyi történet. *Parlando*, 2000/6. sz. 53–58 o.

Kiss 2016.

Kiss Gábor: Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben 1868–1914. Budapest, 2016.

Lányi – Martin – Pesovár 1983.

Lányi Ágoston – Martin György – Pesovár Ernő: A körverbunk: története, típusai és rokonsága. Budapest, 1983.

Pawlowski 1882.

Rosenfeldi Pawlowski Ede: Miksa császár szerencsétlen expedíciójának leírása: kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára. Budapest, 1882.

Pilch – Berkó – Gyalókay – Markó 1933.

A magyar katona vitézségének ezer éve II. kötet. Szerk. *Pilch Jenő – Berkó István – Gyalókay Jenő – Markó Árpád*. Budapest, 1933.

Ságvári 2009.

Ságvári György: A honvédegyenruha születése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. évf. (2009) 1. sz. 175–202. o.

Schönovsky 1873.

Schönovsky von Schönwiese, Albert: Aus den Gefechten des Österreichischen Freicorps in Mejico: Kampf gegen die Cuatacomacos im Jahre 1865. Wien, 1873.

Szarka 2013.

Szarka Lajos: A hazáért mindhalálig. Hévíz, 2013.

Nagy 1999.

Nagy Miklós Mibály: Mexikó magyar katonautazója: Pawlowszki Ede. *A Földrajz Tanítása*, 1999/5. sz. 11–17. o.

Nagy 2000.

Nagy Miklós Mibály: Miksa császár magyar katonája. *Új Honvédségi Szemle*. 2000/9. sz. 94–102. o.

Markó 2004.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. *Markó László*. V. kötet. k.h.n. 2004.

Meyer – Sherman 1987.

Meyer, Michael C. – Sherman, William L.: The Course of Mexican History. New York–Oxford. 1987.

Meyers X. 1905.

Meyers Konversations-Lexikon. X. Leipzig – Wien, 1905.

Soós 2017.

Fegyvertár – fegyvertörténeti látványtár. Szerk. *Soós Péter*. Budapest, 2017.

Szinnyei 1905.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. Budapest, 1905.

Tardy 1990.

Tardy Lajos: Az 1864–67. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf. (1990) 4. sz. 145–171. o.

T. Ágoston 2009.

T. Ágoston László: Lenkey huszárok. Budapest, 2009.

Torbágyi 2004.

Torbágyi Péter: Magyarok Latin-Amerikában. Budapest, 2004.

Vázquez-Gómez 1997.

Vázquez-Gómez, Juana: Dictionary of Mexican Rulers, 1325–1997. Westport–London. 1997.

Venkovits 2014.

Venkovits Balázs: „A császárságnak buknia kellett”: Habsburg Miksa és a magyarországi Mexikó-kép alakulása. *Aetas*, 2014/2. sz. 28–46. o.

Rövidítések

BFL	Budapest Főváros Levéltára, Budapest
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
HT	Hadtörténelmi Térképtár, Budapest
HTM	Hadtörténelmi Múzeum, Budapest
OSZK K	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Bécs

GLEANNING AMONG THE RELICS OF THE "MEXICAN ADVENTURE"
AT THE MILITARY HISTORY INSTITUTE AND MUSEUM (PART I)

The study introduces artefacts preserved in the Military History Institute and Museum relating to Emperor of Mexico Maximilian I and his army. The paper presents the rare volume of Ede Pawlowski of Rosenfeld's memoirs, as well as records and documents on the 'Mexican Adventure' stored in the Military History Archives. It discusses a map of Mexico printed in 1862, which, according to the author's assumption, was used by Emperor Maximilian's soldiers during the far events. Through the sheet music entitled 'Mexican March', the period's recruiting habits, folk and social music are introduced. Interesting similarities and differences are presented by the comparative analysis of two recruiting posters of the Austrian Volunteer's Corps in Mexico from 1864 and 1866, held by the Posters and Prints Collection. Special emphasis is laid on the material of the Military History Museum's Photo Archives picturing the prominent persons of the Second Mexican Empire (Emperor Maximilian, Empress Carlota and Benito Juárez) and the execution at Querétaro. At the end of the paper, as an attachment the biographies of two Hungarian soldiers of the *Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps*, Gyula Gaál and Albin Lenkey are published.

EINE AUSWAHL VON ANDENKEN DES „MEXIKANISCHEN ABENTEUERS“:
INSTITUT UND MUSEUM FÜR MILITÄRGESCHICHTE (TEIL I.)

Der Aufsatz stellt Erinnerungsgüter aus dem Institut und Museum für Militärgeschichte mit Bezug auf die Armee und die Person des mexikanischen Kaisers Maximilian I. vor. Sie erörtert die als Rarität geltende, in Buchform veröffentlichte Rückerinnerung von Ede Pawlowski v. Rosenfeld, und untersucht Fonds und Dokumente des Militärgeschichtlichen Archivs, die mit dem mexikanischen Abenteuer in Zusammenhang gebracht werden können. Ebenfalls stellt sie eine Landkarte Mexikos aus dem Jahre 1862 vor, welche nach Annahme des Verfassers von Kaiser Maximilians Soldaten während den weit entfernten kriegerischen Auseinandersetzungen verwendet wurde. Die Forschungsarbeiten förderten auch die Noten eines Musikstückes mit dem Titel „Mexikanischer Marsch“ zutage, auf deren Grund sich der Verfasser auch mit den Rekrutierungsmethoden, sowie der Volks- und Gesellschaftsmusik des Zeitalters auseinandersetzt. Mithilfe der komparativen Methode analysiert er Ähnlichkeiten und Verschiedenheiten zweier Rekrutierungsplakate des Mexikanischen Österreichischen Freiwilligenkorps aus den Jahren 1864 und 1866, die in der Plakat- und Kleindruckwerksammlung aufbewahrt werden. Einen wichtigen Platz in dem Aufsatz nehmen die Aufnahmen aus dem Fotoarchiv des Museums ein, welche prominente Personen des Zweiten Mexikanischen Kaiserreiches (Kaiser Maximilian, seine Gattin Charlotte, Benito Juárez) und die Hinrichtung des Herrschers in Querétaro zeigen. Am Ende der Arbeit stellt der Verfasser als Beilage die Lebensläufe zweier Soldaten ungarischer Herkunft – Gyula Gyulay Gaál und Albin Lenkey – vor, die in dem Mexikanischen Österreichischen Freiwilligenkorps gedient hatten.

SELECCIONANDO ENTRE LOS VESTIGIOS DE “LA AVENTURA MEXICANA”:
INSTITUTO Y MÚSEO DE LA HISTORIA MILITAR DE BUDAPEST LA PRIMERA PARTE

El estudio que forma la primera mitad de esta monografía dividida en dos partes, la cual está por editarse, demuestra los vestigios del ejército y la persona del emperador Maximiliano I. de México, que se han conservado hasta el día de hoy en la colección del Instituto y Museo de la Historia Militar de Budapest.

Al comienzo del texto se trata de la rememoración del Sr. Ede Pawlowski de Rosenfeld y de los documentos relacionados con la aventura mexicana pertenecientes al Archivo de Historia Militar de Budapest. También se demuestra un mapa de México publicado en 1862, el cual, como suponemos, fue utilizado por los soldados del Maximiliano I. durante los acontecimientos lejanos militares.

A lo largo de las investigaciones se encontró una partitura musical de una marcha mexicana, cuya presentación y su identificación de fecha también podrán contribuir a los exámenes ulteriores. Aplicando el método comparativo se puede descubrir interesantes similitudes y diferencias entre los carteles subsistentes de reclutamiento del ejército austríaco voluntario en México, de los años 1864 y 1866.

En dicho estudio cabe destacar la presentación de la historia de la fotografía mexicana y la colección conservada por el Archivo de Fotografía del Museo de Historia Militar, la cual ilustra a las personas prominentes del Segundo Imperio Mexicano (i.e.: emperador Maximiliano I., Carlota de México, Benito Juárez) y la ejecución en Querétaro.

Al final de la obra, como anexo, se ofrece información sobre las biografías hasta ahora omitidas del Sr. Gyula Gaál de Gyula y Sr. Albin Lenkes: dos soldados de origen húngaro del Mexikanisches Österreichisches Freiwilligenkorps.

Bálint Ferenc

KÜLFÖLDI HUSZÁREMLÉKEK AZ EGYENRUHA ÉS FELSZERELÉS
GYŰJTEMÉNYBEN

A huszár szó hallatán szinte mindenkinek ugyanaz a kép jut eszébe: egy dől-ceg lovas katona, zsinóros, színes ruhában, csákóval a fején, szablyával a kezében. Nem véletlen ez, hiszen a huszárság Magyarországról terjed el Európa-szerte, és az idegen hadakban szolgáló magyarok nem csak a harcmódot, hanem a jel-legzetes öltözéket és a huszár szót is meghonosították.

Az addig jobbára csak a törökök ellen harcoló huszárokat a 16. században ismerte meg igazán Európa, az 1547-es mühlbergi csatában egy császári szolgál-atban álló magyar huszár fogta el protestáns hadak vezérét, János Frigyes százs fejedelmet. A következő évszázadban is fel-feltűntek a magyar huszárok a nyug-at-európai csatatereken, de az igazi elterjedésük a 18. századra tehető. Az első nagyobb hullámot a Rákóczi-szabadságharc emigránsai adták, többek között a francia huszárság magvát is ők képezték. Az európai örökösödési háborúk so-rán a magyar huszárok keresett katonákká váltak, mivel számos állam igyekezett meghonosítani haderejében ezt a jól használható fegyvernemet. Legnagyobb számban a francia és a porosz hadsereg alkalmazta őket, de jutott magyar huszár Oroszországba, Spanyolországba, Hollandiába és a skandináv államokba is, sőt Kováts Mihály¹ személyében az Újvilágba is.²

A huszárság szinte minden európai hadseregben jelen volt hosszabb-rövidebb ideig, mindaddig, amíg a haditechnika fejlődése feleslegessé tette a lovas kato-nákat. Míg a történelem viharai elsöpörték a huszárokat a magyar haderőből, más országokban napjainkban is léteznek névlegesen huszár alakulatok. Ezek ma már korszerű, gépesített katonai egységek, amelyek büszkék dicsőséges hu-szármúltjukra. Több alakulat a lovas tradíciókat is életben tartja és ünnepélyes alkalmakkor katonáik felöltik a hagyományos huszárruhát és lóra ülnek.

Jelen összeállítás a Hadtörténeti Múzeum műtárgyain keresztül ad kitekintést a külföldi huszárok felé.³

- 1 Fabriczi Kováts Mihály (1724–1779) a függetlenségi háborúban az amerikai seregben szolgálva halt hősi halált.
- 2 Számos, a korban külföldön szolgáló magyar huszártiszt életrajzát közli *Zachar József*: Idegen hadakban (Budapest, 1984) című kötete.
- 3 A tárgyak ismertetése mellett igyekeztem röviden bemutatni azokat az alakulatokat is, amelyek katonái használták azokat. Természetesen a gyakran több száz éves múltra visszatekintő ezredek teljes történetének leírása meghaladná ezen munka kereteit, így csak a leglényegesebb információkra szorítkoztam.

Dánia – Gárda Huszárezred (*Gardehusarregimentet*)

Az ezredet 1762-ben alapították, az első állomány 13 fős tisztikarából öten magyarok voltak.⁴ 2001-ben összevonták a Zealandi Testőrezreddel (*Sjellandske Livregiment*), ezért a jelenlegi formáció fennállását ez utóbbi alapításától, 1614-től számítják.

A huszárhagyományokat az egységen belül egy század erejű lovas részleg viszi tovább, amely főként ceremoniális feladatokat lát el, ők díszben hagyományos huszáregyenruhát viselnek. Az ezred többi része gépesített gyalogsági, felderítő illetve kiképző zászlóaljkból áll.⁵

*Dán Gárda Huszárezred barettsapka
(HTM Egyenruha és Felszerelés
Gyűjtemény 2017.17.1)*

- Barettsapka,⁶ 2000-es évek

Fekete posztó barettsapka, bélés nélkül, fekete bőrszegéllyel. Elülső részére az ezred jelvénye van feltűzve, amely egy ezüstszerű középkori lófej-vértet (*chanfron*) ábrázol, homlok részén IV. Keresztély,⁷ a jogelőd alakulatot alapító dán király aranszínű névvel. A lópáncél ugyan a huszárságra kevésbé jellemző, de egyszerre utal az alakulat lovassági múltjára és jelenleg használt páncélozott járművekre. A vértet aranszínű szalag övezi, rajta az alakulat latin nyelvű mottója (*In Actis Esto Volucris* – Cselekedj gyorsan!⁸). A jelvény alatt vörös színű posztóalátét van.

4 *Gardehusarregimentet* 1987. 10. o.

5 <http://forsvaret.dk/GHR/OM%20GHR/Pages/default.aspx> (Megtekintés: 2017. szeptember 25.)

6 Leltári száma: 2017.17.1. A sapka 2010-ben Hendrik Larsen dán gyűjtő ajándékként került a gyűjteménybe.

7 IV. Keresztély (1577–1648), 1588 és 1648 között Dánia és Norvégia királya.

8 A szerző a jelmondat lefordításához nyújtott segítségért Ledán Istvánnak mond köszönetet.

Franciaország – 1. Ejtőernyős Huszárezred (*1er régiment de hussards parachutistes*)

Az ezredet 1719-ben gróf Bercsényi László,⁹ II. Rákóczi Ferenc fejedelem egykori testőrkapitánya alapította. Az alakulat 1791-ben kapta az 1-es hadrendi számot, 1946-ban ejtőernyős egységgé szervezték át.¹⁰ Bár az ezred hivatalos elnevezésében ma már nem szerepel Bercsényi neve, továbbra is Bercsényi-huszárok néven említik az alakulatot.

Az ezredhagyományoknak ma is fontos részét képezi az alapító személye, az egység 1935-ben jóváhagyott jelvénye a Bercsényi-család címerét ábrázolja. Említést érdemel még a *Le chant de Bercheny* (Bercsényi nótája) című katonadal, amelyet az alakulat katonái ma is magyar szöveggel énekelnek.¹¹

*Francia 1. Ejtőernyős
Huszárezred
barettjelvény
(HTM Egyenruha
és Felszerelés
Gyűjtemény
2017.18.1)*

- barettsapka, 1980-as évek¹²

Sötétvörös színű gyapjúból készült barettsapka, fekete szövött szalagból készült alsó szegéllyel, fekete vászonbéléssel. Előrészére ezüstsínű ejtőernyős sapkajelvény (körbe foglalt, kardot markoló kézben végződő szárny) van feltűzve, alatta ezüsttel hímzett vitézkötést ábrázoló felvarró.

9 Székesi gróf Bercsényi László Ignác (1689–1778): gróf Bercsényi Miklós, kuruc főgenerális fia, II. Rákóczi Ferenc testőr századosa, Franciaország egyetlen magyar származású marsallja, a Szent Lajos rend parancsnoki és nagykeresztjének tulajdonosa. A Rákóczi-szabadságharc bukása után Franciaországba emigrált, amelynek katonájaként részt vett a spanyol- és a lengyel örökösödési háború mellett szinte valamennyi katonai konfliktusban. Kimagasló katonai tehetségének elismeréseként 1758-ban megkapta a legmagasabb francia katonai rendfokozatot, a Franciaország marsallja címet.

10 <http://www.defense.gouv.fr/espanol/terre/1-armee-de-terre/le-niveau-divisionnaire/3e-division/1er-regiment-de-hussards-parachutistes> (Megtekintés: 2017. szeptember 25.)

11 A „Gyenge violának letörött az ága...” kezdetű magyar népdal szövegét francia fonetikus átírás segítségével sajátítják el a katonák.

12 Leltári száma: 2017.18.1. 1989-ben ajándékozás útján került a Hadtörténeli Múzeumba.

Franciaország – 2. Huszárezred (*2e régiment de hussards*)

Az ezredet 1735-ben gróf Esterházy Bálint József¹³ állította fel, amelynek tisztikarát részben magyar huszártisztek alkották. Az alakulat 1743-ig Esterházy nevét viselte, amikor is a gróf belehalt a dettingeni csatában¹⁴ szerzett sérüléseibe. Az alapító ezredtulajdonos neve itt nem vált tradicionálissá, helyette az ezredet 1761–1791 között birtokló de Chamborant márki épült be a csapathagyományba. A 2-es hadrendi számot 1791-ben kapta az ezred, amely Franciaország minden jelentősebb háborújában megfordult. Jelenleg a páncélos felderítő egységként működő alakulat az elzászi Hagenauban állomásozik.¹⁵

*Francia 2. Huszárezred
legénységi dolmány
(HTM Egyenruha és Felszerelés
Gyűjtemény 2017.19.1)*

13 Fraknói gróf Esterházy Bálint József (1705–1743) Esterházy Antal kuruc tábornagy fia, magyar származású francia huszártiszt. A Rákóczi-szabadságharc bukása után Lengyelországban, majd az Oszmán Birodalomban élt emigrációban. A francia hadseregben 1721-től szolgált, eleinte Beresényi László huszárezredében kapitány, majd alezredes. Uralkodói rendeletre 1735. január 25-én egy önálló huszárezredet állított fel Strasbourgban. Fiatalon, az 1743. június 27-én vívott dettingeni csatában szerzett sebesüléseibe halt bele néhány nappal később. Hősiessége elismeréseként brigádrossá (dandártábornok) nevezték ki és megkapta a Szent Lajos-rend lovagkeresztjét.

14 Ma Karlstein am Main része.

15 http://www.amicalechamboranthussards.fr/Historique_2_Hussards_plaquette.PDF
(Megtekintés: 2017. szeptember 25.)

- legénységi huszárdolmány, 1867¹⁶

Sötétbarna posztóból készült rövid huszárdolmány, fehér zsinórzattal, vörös hajtókákkal. A dolmány előrészét 18 sor fehér zsinór díszíti, ezüst színű gömbforma gombokkal, a zsinórvégekre félgömb alakú gombok vannak felvarrva. Az ujjak végei hasítottak, kapocccsal szűkíthetők, a vörös színű hajtókákat 1,7 cm széles fehér, csúcsba futó paszomány szegélyezi. Az ujjhajtókák fölé vörös rendfokozati sáv van felvarrva, formája követi a hajtóka vonalát. A rendfokozat az I. osztályú huszárt (*Hussard de Ire Classe*) jelöli. A dolmány alsó szegélyét 2 cm széles fehér paszomány szegélyezi, ugyanilyen paszományból alakították ki a ruhadarab hátrészének díszítését. A gallér szegélye ugyancsak fehér paszományból készült, így a vörös színű hajtókából csak mintegy 0,5 cm széles sáv látható. A dolmány bélése nyersszínű vászon, alsó szegélyén bőrrrel megerősítve. A mellrész bélésében két oldalt tintapecséték helyezkednek el: baloldalon az alakulat jelzése (*2e.Huss*), a jobb oldalon a kiadás időpontja (4e67 – ez 1867 4. negyedét jelenti), valamint a tulajdonos anyakönyvi száma (1513). Ez utóbbi segítségével sikerült a dolmány egykori viselőjét azonosítani: Elysée-Eugène Simard 1846. március 20-án született az Aube megyei Crenoy településen. Inasként dolgozott, majd 1867. szeptember 4-én besorozták a 2. huszárezredbe, minden bizonnyal ekkor szerelték fel a bemutatott dolmánnyal is. Az ezred 3. századában szolgáló Simardot 1869. augusztus 17-én léptették elő I. osztályú huszárrá. Alakulatával részt vett a francia–porosz háborúban, a mozgósításukra 1870. július 19-én került sor. Simard huszár Metz feladásakor¹⁷ német hadifogságba esett, ahonnan 1871. június 19-én térhetett vissza Franciaországba. 1872 tavaszán átlépett a csendőrség állományába.¹⁸

Franciaország – 3. Huszárezred (*3e régiment de hussards*)

Az ezred alapítása 1764-ben gróf Esterházy Bálint József fia, gróf Esterházy Bálint László nevéhez fűződik.¹⁹ A 3-as hadrendi számot 1791-ben kapta az alakulat. Jelenleg a páncélos felderítő egységként működő ezred Metzben állomásozik a francia–német közös dandár (*Brigade Franco-Allemande*) részeként.²⁰

16 Leltári száma: 2017.19.1. A dolmány 1989-ben csere útján került a gyűjteménybe.

17 Metz ostroma 1870. augusztus 19. és október 27. között zajlott.

18 A dolmánnyal kapcsolatos információkért, valamint Simard huszár katonai pályafutásának adataiért Jérôme Lantznak mond köszönetet a szerző.

19 Fraknói gróf Esterházy Bálint László (1740–1805) francia generális, a Szent Lajos-, a Szent Mihály és a Szent Lélek rend lovagja. Kisgyermekként árvaságra jutott, apja halála után gróf Bercsényi László adoptálta. Katonai pályafutását a Bercsényi-huszárezredben kezdte, majd 1761-ben alezredes apja egykori ezredénél, a Chamborand-huszárezredben. 1764. februárban önálló huszárezredet alapított. 1770-ben brigadéros, 1780-ban generális. A Francia Udvari Haditanács tagja, 1789-ben a királyi biztos a rendi gyűlésen. 1791-ben az uralkodó megbízásából Szentpétervárra utazott, de XVI. Lajos kivégzése után lemondott a hazatérésről. Az orosz-lengyelországi Grodekben hunyt el.

20 <http://3hussards.fr/> (Megtekintés: 2017. szeptember 25.)

- Barettsapka, 1980-as évek²¹

Sötétkék színű gyapjúból készült barettsapka, fekete bőr alsó szegéllyel, fekete vászonbéléssel. Előreszére ezüst színű lovassági sapkajelvény (körbe foglalt 17. századi zárt vizoros lovassági sisak nyakvérttel és tolldísszel) van feltűzve, alatta ezüsttel hímzett vitézkötést ábrázoló felvarró.

Gyártó: Laulhere Oloron, mérete: 55.

- Kepi, 1980-as évek²²

A huszárezredek rendfokozat nélküli legénységi állománya részére rendszerített kepi. 10,5 cm magas, az oldala világoskék, a teteje vörös. A tetőt világoskék zsinór szegélyezi. Elöl középen ezüstszállal hímzett lángoló gránát látható. Rohamszíja fekete műbőr, két ezüstgomb rögzíti. Ellenzője felül fényes fekete, alul matt fekete műbőr. Bélese világosszürke műselyem, szürke műbőr izzasztóval. Mérete 57 ½.

*Francia 3. Huszárezred
kepi és köznapi zubbony
(HTM Egyenruha és
Felszerelés Gyűjtemény
2017.21.1 és 2017.22.1)*

21 Leltári száma: 2017.20.1. 2009-ben vásárlás útján került a gyűjteménybe.

22 Leltári száma: 2017.21.1. 2006-ban vásárolta a múzeum.

- Köznapi zubbony, 1980-as évek²³

Drapp szövetből készült, azonos színű műselyem béléssel. Zakószabású, négygombos, előrészen négy rávarrt zseb, vállain saját anyagból készült vállszalag, hátul hasíték. Az ujjak végein 9 cm-es visszahajtás. A gombok ezüst színűek, felületük sima.

Gyártó: Ugecoma, Paris.

A zubbonyon a következő ékítmények láthatók:

- Két oldalt a felkaron rendfokozati jelzés, fekete posztó alapon egy vastag és egy vékony fordított V alakú sáv. A rendfokozat Maréchal-des-logis engagé, ami a Sergent engagé, azaz tartalékos vagy sorállományú őrmester megfelelője a lovasított fegyvernemeknél. A magyar őrmesteri rendfokozattal egyenértékű (NATO kód: OR-5). Ez a típusú rendfokozati jelzés 1998-ig volt rendszerben.

- A galléron fekete ötszögletű hajtóka két fordított V alakú világoskék sávval, alatta ezüsttel hímezve az ezred száma (3).

- A bal vállszalagra függesztve látható díszszinór (*fourragère*) a Croix de Guerre 1914–1918 kitüntetés jelzi, amellyel az ezredet az I. világháborúban tanúsított helytállását elismerték.

- A jobb vállon a 2ème Corps d' Armée szövet jelvénye van felvarrva. A jelvény alapja csúcsos tetejű pajs, sárga kerettel, benne a francia nemzeti színekkel, melyek közül a középső egy felfelé mutató, lefelé szélesedő nyilat formáz.

- A jobb mellzsebre az ezred címrét ábrázoló zománcozott fémjelvény van feltűzve. A pajs teteje domború, bevágásokkal, alapszíne világoskék. Legfelül szalagon az ezred jelmondata (*Il en vaut plus d'un* – Ő egynél többet ér) olvasható, alatta kilencágú grófi korona. Középen ovális kék mezőben balra lépő koronás arany griff látható, jobbujában szablyát, baljában háromágú virágot markol. Az ovális mezőt arany szárnak övezik. A griff az Esterházy-család címeréből került az ezred jelvényére. Alatta szalagon az ESTERHAZY HOUZARDS felirat, legalul pedig az alapítás évszáma, 1764. olvasható, utóbbi arany betűkkel.

- gyakorlózubbony, 2000-es évek²⁴

Úgynevezett közép-európai (*Centre Europe*) terepmitás pamutszövetből készült hosszú ujjú gyakorlózubbony. Őt rejtett gombbal gombolódik, az ujjak vége patenttel szűkíthető. A mellrészen egy-egy függőleges hasítékú cipzáras zseb van kialakítva. A nyaknál egy saját anyagból készült felgombolható betét van, amely eltakarja a nyakrész hasítékát. A derékrész kétoldalt gumírozott. A vállakon saját anyagból készült vállszalag található. A mellrész közepén egy tépőzár található a rendfokozati jelzés felerősítéséhez, azt azonban csak a harci öltözetben használják. A jobb mellrészen a névfelvarró helyén egy ESTERHAZY HOUZARDS hímezett felirat látható. Gyártó: H Winnen Hohberg 1996, mérete: 104 M.

A zubbony jelenleg „díszelgő gyakorló” (*tenues de prises d'armes*) öltözetként van felszerelve, ekkor egy jó állapotú gyakorlóruhát látnak el színes

23 Leltári száma: 2017.22.1. A zubbony 1989-ben ajándékként került a múzeumba.

24 Leltári száma: 2017.23.1. A zubbony 2009-ban vásárlás útján került a gyűjteménybe.

ékitményekkel és kitűzik rá a jelvényeket és a kitüntetések (ez az öltözeti kategória a magyar rendszerben nincs meg).

A zubbonyon a következő ékitmények láthatók:

- Rendfokozati jelzés a vállszalagokon. Sötétkék alapra hímzett lovassági fegyvernemi jelvény, felette a huszárezredek jelző két világoskék fordított V alakú sávval. A rendfokozat Maréchal des logis-chef, ami a Sergent-chef megfelelője a lovasított fegyvernemeknél. A magyar törzsőrmesteri rendfokozattal egyenértékű (NATO kód: OR-6). A rendfokozati sávok alatt három szolgálati sáv (*brisques d'ancienneté*), amely legalább 15 éves szolgálati időt jelöl.

- A jobb vállon tépőzárás francia trikolór, alatta a francia-német közös dandár (*Brigade Franco-Allemande*) csapatkarjelzése.

- A bal vállon sötétkék alapon ezüsttel hímzett, íves ESTERHAZY HOUZARDS felirat, alatta tépőzárás francia trikolór. Ez alatt az alakulatot azonosító rombusz alakú szövetjelvény található (*Losange de manche*). Alapja sötétkék szövet, kettős világoskék kerettel, amely a huszárezredek jelöli, középen pedig az ezüsttel hímzett hadrendi szám (3) olvasható.

- A bal vállszalagra függesztett díszsinór és a mellrész jobb oldalára tűzött jelvény megegyezik a 2017.22.1 számú zubbonyon leírtakkal.

- 3. huszárezred hagyományörző díszöltözet, 2000-es évek²⁵

A 18. századot idéző öltözetet az ezred katonái viselik ünnepélyes alkalmakkor.

- kucsma²⁶

21 cm magas fekete műszőrméből készült kucsma. Izzasztója barna bőr, bélelése piros szövet. Állszíja piros szövettel borított, rajta hurkosan felvarrt sárga zsinórdíszítés, egy fekete gumírozott szalagdarab rögzíti az áll alatt. A kucsma tetején sárga zsinórral szegett piros szövet zsákrész,²⁷ amely a kucsmatest oldalára lóg, végén sárga fonálból készült bojtjal.

- Dolmány²⁸

Rövid huszárdolmány, vörös színű gyapjuszövetből készült, piros színű vászonbéléssel. Az ujjak végén világoskék színű hajtóka található, állógallérja ugyancsak világoskék színű. Előreszén 14 soros arany-sárga zsinórzat van felvarrva. A dolmány alját, elejét és a gallért arany színű szalag szegényezi, ugyanilyen szalag díszíti a hátrészt is. A hát közepén fűzőlyukakkal ellátott hasíték található, amelynek segítségével a viselő testére lehet igazítani a dolmányt. A hasítékot egy tépőzárás fedél takarja. Gyártó: Lebrun, Paris.

- Nadrág²⁹

Világoskék színű gyapjuszövetből készült, cipzárás, két oldalsó zsebbel, szárai lefelé enyhén keskenyednek. Combreszén vörös szalagból készült vitézkötés látható. Gyártó: Lebrun, Paris.

25 Az öltözet 2009-ben vásárlás útján került a múzeum gyűjteményébe.

26 Leltári száma: 2017.24.1.

27 Az úgynevezett tucsak.

28 Leltári száma: 2017.24.2.

29 Leltári száma: 2017.24.3.

Hannover – Gárda Huszárezred (*Garde Husaren Regiment*)

Az ezred 1803-ban alakult mint a brit Királyi Német Légión (*King's German Legion*) 1. huszárezrede. A napóleoni háborúk lezárása után a Légión beolvadt az újonnan létrejött Hannoveri Királyság³⁰ haderejébe. Itt Gárda Huszárezred (*Garde Husaren Regiment*) néven állt fenn egészen 1866-ig. Az osztrák–porosz háborúban Hannover Ausztria szövetségeseként vett részt. Bár a bajor segédcsapatokkal megerősített hannoveriek 1866. június 27-én Langensalzánál legyőzték az ellenük felvonuló porosz hadsereget, kilátástalan helyzetbe kerültek. Két nappal a csata után Hannover kapitulált. Az uralkodó, V. György király Ausztriába menekült, az országot pedig 1866. szeptember 20-án a poroszok bekebelezték. A hannoveri hadsereg alakulatait beolvastották a porosz haderőbe, a Gárda Huszárezred 15. (hannoveri) huszárezred (*Husaren-Regiment (Hannoversches) Nr.15*) néven működött tovább 1918-ig.

- tiszti vállszíjas tölténytáska, 1860-as évek³¹

A tiszti vállszíjas tölténytáska teste vékony falemezből készült. A két oldal fal és a fedél ezüstlemezből van, a fedél felső peremén beütött fémjel található. A táska belső burkolata és bélése vörös színű bársonyból készült. Az oldalfalakon egy-egy domborított oroszlánfej látható, felettük a vállsúly rögzítésére szolgáló kapókkal (a vállsúly nincs meg). A fedél bezárására egy vörös színű bőrből készült nyelv szolgál, amely a táska aljára erősített gerezdes díszítésű ezüstgombra gombolódik. A fedél szélein stilizált, vésett levélminta fut körbe. A fedélen aranyozott rátét-díszítés látható: V. György király névjele, felette koronával, alul pedig szalagon a PENINSULA – EL BODON – WATERLOO szavak olvashatók. Utóbbi az ezred napóleoni háborús haditetteire utal: az ibériai-félszigeti hadjáratra, valamint az el bodon-i (1811. szeptember 25.) és a waterlooi (1815. június 18.) csatákra.³²

A táska méretei: 146×83×40 mm

Hollandia – Sándor herceg Huszárezred (*Regiment Huzaren Prins Alexander*)

Az alakulat gyökerei 1672-ig nyúlnak vissza, azonban hivatalosan 1867-ben szervezték huszárezreddé 3-as hadrendi számmal. 1940-ben a német megszállással megszűnt, majd 1950-ben újjáalakult, ekkor vette fel Sándor herceg nevét is.³³ Ekkor már természetesen nem hagyományos lovas, hanem páncélos ezredként szervezték újjá, zászlóaljait brit Centurion harckocsikkal, majd az 1970-es évektől német Leopardokkal fegyverezték fel. Az egységet 2007-ben feloszlatták, majd egy 2016. június 2-án kelt királyi rendelet³⁴ az újjászervezést rendelte el.

30 Hannover 1837-ig, IV. Vilmos haláláig perszónálunióban állt Nagy-Britanniával.

31 Leltári száma: 2152/Felsz. 1927-ben vásárlás útján került a M. kir. Hadtörténelmi Múzeumba, régi leltári száma: 24.515

32 *Knötel* 1890.

33 <http://www.rhpa.nl/index.php/hetregiment/historie> (Megtekintés: 2017. március 28.)

34 <http://wetten.overheid.nl/BWBR0038194/2016-07-01> (Megtekintés: 2017. március 28.)

A holland hadseregben jelenleg is élnek a huszárhagyományok, az alakulatok rendelkeznek lovas szekcióval, korhű öltözetekkel. A huszártisztek díszöltözetéhez a mai napig hozzá tartozik a szablya és a sarkantyú mellett a tarsoly, a vállszíjas tölténytáska és a zsinóröv is.³⁵ A huszárezredeknél a három legalacsonyabb legénységi rendfokozat megnevezése 1–3. osztályú huszár.

*Holland Sándor Herceg
Huszárezred barett
és köznapi zubbony
(HTM Egyenruha és
Felszerelés Gyűjtemény
2017.25.1–2)*

Tiszti köznapi egyenruha, 1960-as évek³⁶

- barettsapka³⁷

Fekete posztó barettsapka, drapp műselyem béléssel, fekete bőrszegéllyel. A bélésben kézzel írt H.P.K. betűk, valamint a 40.02.18.205 számsor olvasható, feltehetőleg az egykori tulajdonos monogramja és azonossági száma. A fejfedő 1967-es gyártású, mérete 61-es készítője: G.T.I Groningen. A barettben a holland lovasság nikkelezett jelvénye látható, amely a sárkányt ledőfő Szent Györgyöt

35 Tenuen voor militairen van de Koninklijke Landmacht Voorschrift 2-1593 (2006)

36 Az öltözet 2014-ben, Jan Timmerman holland gyűjtő ajándékként került az Egyenruha és Felszerelés Gyűjteménybe.

37 Leltári száma: 2017.25.1.

ábrázolja, a katonaszent 13. századi lovagként jelenik meg. Az ezredet a jelvény alá helyezett téglalap alakú, pipacsvörös szegélyű nassaukék alátét jelzi.

- zubbony³⁸

Khakiszínű gyapjúszövetből készült négygombos, fazonos zubbony és pantallónadrág. A zubbony négy rávarrt zsebbel készült, saját anyagából készült vállszalagokkal van ellátva. A vállszalagokra két-két hatágú sárgafém csillag van feltűzve. Az ujjak végét saját anyagából kialakított ívelt, csúcsba futó hajtókák díszítik. A gombok arany színűek, a holland címer oroszlánját ábrázolják (a koronás ágaskodó oroszlán kivont kardot és nyílkozeget tart). Ugyanez az oroszlán látható a zubbony bal vállán, narancssárga színben a szövetbe hímezve, alatta az ország mottója („*Je Maintiendrai*” – Fenntartom) olvasható. A jobb vállon a „December 7” Első Hadosztály³⁹ hímzett jelvénye látható. A jelvény alapja vörös pajzs rajta zöld babérkoszorúval keretezett fehér kard, a pengetőnél narancssárga szalagcsokorral. A kard mellett két oldalt E M betűk, az *Expeditionaire Macht* (Expedíciós Erő) felirat rövidítéseként. A zubbony kihajtásán az ezred hajtókája látható. A hajtókán a lovasság nikkelezett fegyvernemi jelvénye látható, amely a sapkajelvényhez hasonlóan a sárkányt ledőfő Szent Györgyöt formázza, azonban itt barokkos ábrázolásban, glóriával övezett fejfel. Az ezredre a hajtóka színe utal, amely ötszögletű, nassaukék, pipacsvörös szegéllyel. A zubbony bélése khakiszínű műselyem. A belső zsebben szabócímke található, a készítő S. J. Rosier (Amersfoort, Zuidsingel 58-59) emblémájával, valamint kézzel írva a készítés dátuma, valamint a tulajdonos vezetékneve. (1961. február, Korstanje)

- nadrág⁴⁰

A zubbonyéval azonos alapanyagból készült pantallószabású nadrág, két oldalsó és két farzsebbel. Belül a derékrész bősége egy kampókban végződő gumi-szalag segítségével szabályozható, a kampók beakasztására fémszegélyes lyukak szolgálnak. A nadrág hasitéka cipzárral zárható.

Németország –17. (braunschweigi) huszárezred (*Braunschweigisches Husaren-Regiment Nr.17*)

Az ezred megalakulása a napóleoni háborúkhöz köthető. Braunschweig-Wolfenbüttel hercege, a franciák által megszállt országából elmenekült Frigyes Vilmos⁴¹ osztrák területen, a csehországi Braunau⁴²-ban alapította meg a „Fekete Sereg” (*Schwarze Schar*) nevű szabadcsapatát. Az 1000 főnyi huszárból,

38 Leltári száma: 2017.25.2.

39 *Eerste Divisie „7 December”* a holland haderő 1946-ban alakult magasabbegysége, az elnevezése Vilhelmina holland királynő beszédére utal, amelyet 1942. december 7-én mondott el Londonban. A hadosztály hadrendjébe az ezred alegységei közül a 101. harckocsi zászlóalj tartozott, az egyenruha tulajdonosa valószínűleg itt szolgált.

40 Leltári száma: 2017.25.3.

41 Frigyes Vilmos, Brunswick-Wolfenbüttel hercege (1771–1815), uralkodott 1806–1815 között.

42 Ma: Broumov, Csehország.

1000 könnyűgyalogosból és 125 lovastüzérből álló egység fekete uniformist kapott, gyászolva francia uralom alatt álló hercegséget. Jellegzetes jelvényük volt a „Totenkopf”, amely koponyát és keresztbe tett lábszárcsontokat ábrázolt (ezt a braunschweigi ezredek a későbbiekben is megtartották). Az alakulat részt vett a Napóleon elleni harcokban, maga Frigyes Vilmos a katonái élén halt hősi halált quatre-bras-i csatában 1815-ben. A háború végeztével a huszárok többségét szélnek eresztették, majd 1825-ben újjászervezték az egységet *Herzoglich Braunschweigisches Garde-Husaren-Regiment* néven, bár 1839-ben az elnevezésből kikerült a „gárda” jelző. A 17-es hadrendi számot 1867-ben kapta az ezred, amikor a hercegség csatlakozott az Észak-német Szövetséghez. Az alakulat 1918-ban feloszlott.⁴³

*Névcímke a 17.
(braunschweigi)
huszárezred
zsinórövén
(HTM Egyenruha
és Felszerelés
Gyűjtemény 574/Ru)*

- legénységi zsinóröv, 1910-es évek⁴⁴

A zsinóröv 45 darab egymás mellé fektetett 3 mm széles kék színű gyapjúzsinórból áll, amelyet tizennyolc, három csoportba rendezett, hatosával összeerősített fehér zsinórból készült fonadék tart össze. A zsinóröv egyik végén egy 5-5 mm vastag kettős kék zsinórból készült ostorrész található, amely két fehér zsinórral kötött makkban végződik. Az ostorrészen két-két, ugyancsak fehér zsinórral bekötött hurok helyezkedik el. Az ostorrész egy része – valószínűleg rövidítési céllal – össze van fonva. A zsinóröv másik fele egy nagy fehér kötött gombban végződik. A középső fonadék hátuljára az egykori tulajdonos névcímkeje van felvarrva: *Trompeter Werner 5. Escadron Braunschw. Husaren.Regt. Nr. 17.* (Werner trombitás, braunschweigi 17. huszárezred, 5. század). Az öv teljes hossza jelenlegi állapotában 90 cm.⁴⁵ A tárgy állapota rossz, a zsinórok egy része szakadt, kirojtozódott.

43 http://wiki-de.genealogy.net/HR_17 (Megtekintés: 2017. szeptember 26.)

44 Leltári száma: 547/Ru. A zsinórövet 1927-ben vásárolta a múzeum Berlinből 12 birodalmi márkáért. Régi leltári száma: 25.535.

45 Heer – Nguyen 2006. 481. o.

- törzstiszti tarsoly, 1910-es évek⁴⁶

A tárgy formája a hagyományos tarsoly-kialakítást követi, azonban már funkció nélküli, ugyanis a tényleges tárolórészt nem alakították ki. Felfüggesztésre a felső részen három fémgyűrű szolgál (az egyik elveszett), a hozzá csatlakozó szíjak azonban nincsenek meg. A hátlap sima vörös színű bőrből készült. Az előlapot lánczsinór keretezi, alapja vörös színű posztó. Maga az előlap igen gazdagon díszített fémszálas hímzéssel és flitterekkel. Középen az uralkodói névjel, egy koronás W betű látható, amely Vilmos hercegre⁴⁷ utal. Alul egy hagyományos trófeum-ábrázolás látható páncélzattal, fegyverekkel, zászlókkal, dobokkal és ágyúkkal. A trófeumot és a névjelet díszített szélű, kettős sáv keretezi, amelyet helyenként növényi indák fonnak át. Sajnos a hímzés több helyen sérült, oxidálódott, a flitterek nagy része elveszett, azonban a tarsoly még ebben az állapotában is igen impozáns látványt nyújt. Ezt a típusú tarsoly a 17. huszárezred törzstisztjeinek díszöltözetéhez tartozott, a szolgálati öltözethez a tisztek egységesen fekete bőrtarsolyt viseltek, amelyet az ezred jelvénye, egy fehérfém Totenkopf díszített.⁴⁸

- főtiszti tarsoly, 1910-es évek⁴⁹

A tárgy kialakításában megegyezik a 1073/Ru leltári számú darabbal, a fő eltérés annyi, hogy az uralkodói névjel alól hiányzik a trófeum-ábrázolás. Érdekesség, hogy a hasonló tarsolyokkal ellentétben a darab nem merevített. A fémszálas hímzés erősen oxidálódott, a keretdíszítés közepén húzódo flittersorból szinte az összes flitter hiányzik.

- legénységi zsinóröv, 1910-es évek⁵⁰

A német császári haderő testőr, valamint az 1–16. huszárezredei egységes feketével beszótt fehér zsinórövet használtak. A 18. és a 19. (szász) huszárezredek zsinóröve formailag megegyezett ezzel, csupán a fekete szín helyett zöldet használtak. Az 1910-ben felállított 20. (szász) huszárezredet már tábori szürke egyenruhával látták el, amihez nem viseltek zsinórövet.⁵¹

A zsinóröv 60 egymás mellé fektetett 3 mm széles fehér színű gyapjúzsinórból áll, amelyet tizennyolc, három csoportba rendezett, hatosával összeerősített fekete-fehér zsinórból készült fonadék tart össze. A zsinóröv egyik végén egy 5-5 mm vastag kettős fehér zsinórból készült ostorrész található, amely két fekete-fehér zsinórral kötött makkban végződik. Az ostorrészen két-két ugyancsak fekete-fehér zsinórral bekötött hurok helyezkedik el. A zsinóröv másik fele egy nagy fekete kötött gombban végződik.

Az öv teljes hossza kibontott ostorrésszel 225 cm.

46 Heer – Nguyen 2006. 477. o. Leltári száma: 1073/Ru. A tárgy valószínűleg a két világháború közti időszakban került a múzeum gyűjteményébe.

47 Vilmos, Braunschweig hercege (1806–1884), uralkodott 1830–1884 között.

48 Heer – Nguyen 2006. 478. o.

49 Leltári száma: 1074/Ru. A tarsolyt 1927-ben vásárolta a múzeum Berlinből 55 birodalmi márkáért. Régi leltári száma: 27.387.

50 Leltári száma: 548/Ru.

51 Heer – Nguyen 2006. 480. o.

12. (thüringiai) huszárezred (*Thüringisches Husaren-Regiment Nr.12*)

Az ezredet 1791-ben alapította III. Frigyes Ágost szász választófejedelem. 1806-tól a Szász Királyság mint Franciaország szövetségese vett részt az európai háborúkban, Napóleon bukása után azonban a vesztes oldalon álló Szászország jelentős területeket veszített Poroszország javára. Az alakulat hadkiegészítési körzete ugyancsak Poroszország része lett, a legénységéből pedig felállították a porosz haderő 12. számú huszárezredét.⁵² Az egység 1918-as megszűnéséig ezt a hadrendi számot viselte.

- tiszti tarsoly, 1910-es évek⁵³

A tarsoly bagariabőrből⁵⁴ készült, a táskarész belseje nyersszínű vászonnal van kibélelve. Felső részén három rézkarika szolgál felfüggesztés gyanánt. Az előlap alapja búzavirágkék színű posztóból készült. Az előlap közepén 12 mm széles ezüst paszományból az FRW (Friedrich Wilhelm Rex) névvel van kialakítva, felette 8 mm széles ezüstpaszományból készült korona. A névjelet 30 mm széles ezüstpaszomány és 5 mm-es paszományzsinór keretezi.⁵⁵

Magassága: 29 cm, szélessége felül 18, alul 24 cm.

*Porosz huszártiszti tarsoly
(HTM Egyenruha és Felszerelés
Gyűjtemény 1071/Ru)*

52 *Westrem* 1901.

53 Leltári száma: 1070/Ru. A tarsolyt 1927-ben vásárolta a múzeum Berlinből 20 birodalmi márkáért. Régi leltári száma: 25.566.

54 A cserzés után egy speciális eljárással vörös színűre festett marhabőr.

55 *Heer – Nguyen* 2006. 476. o.

- német huszártiszti tarsoly⁵⁶

A tarsolyt használó alakulat nem állapítható meg egyértelműen, mivel ezt a szín-összeállítású tarsolyt négy ezred is hordta:

- az 1. testőr huszárezred (*Leib-Husaren Regiment Nr.1*),
- a 3. (brandenburgi) von Zieten huszárezred (*Husaren-Regiment a von Zieten (Brandenburgisches) Nr.3*),
- a 13. (1. hessen választófejedelemségi) Umberto olasz király huszárezred (*Husaren-Regiment König Humbert von Italien (1.Kurbessisches) Nr.13*),
- valamint a 14. (2. hessen választófejedelemségi) III. Frigyes hessen-homburgi tartománygróf huszárezred (*Husaren-Regiment Landgraf Friedrich III von Hessen-Homburg (2.Kurbessisches) Nr.14*).

Kialakításában megegyezik a 1070/Ru tarsollyal, csupán az előlap alapjának színe pipacsvörös. A tarsolynak megvannak a felfüggesztőszíjai, ezek fekete bőrből készültek, 13 mm szélesek. A szíjak rövidítésére egy-egy rézcsat szolgál, ezek végeit oroszlánfejek díszítik. A szíjak felső végén rézkampó található.⁵⁷

Testőr huszárezred (*Leib-Garde Husaren Regiment*)

Az ezredet 1815-ben alapították, az alakulat gerincét a már meglévő gárda huszár század (*Garde-Hus. Esk.*) képezte, amelyet más alakulatokból egészítettek ki ezred nagyságúra. Az alakulat állomáshelye kezdetben Berlin volt, majd 1823-tól Postdamban állomásoztak. A *Leib-Garde Husaren Regiment* elnevezést 1888-ban nyerte el. Az alakulat 1919 februárjában szűnt meg.⁵⁸

- legénységi kucsma, 1910-es évek⁵⁹

A kucsma 12 cm magas, kerek formájú, alakja felfelé enyhén szélesedik. A fejfedő oldalát belül vékony falécekből álló szerkezet adja, erre húzták rá a külső burkolatot, amely fekete színű, szőrmés főkabórból készült. A kucsma teteje fekete bőrlemez, rajta három nagyméretű himkapocs, amelyek a kucsma zsákrészének felerősítésére szolgálnak (az ezred által viselt pipacspiros zsákrész az ún. „tucsak” nincs meg).⁶⁰ A bőr tetőlemezbe felülről ütötték bele a méretet jelző 56-os számot. A kucsma jobb oldalán fehér zsinórból kialakított vitézkötés függ. A fejfedő elejét sárgaréz gárdajelvény díszíti: nyolcágú csillag, körirata: MIT GOTT FÜR KOENIG UND VATERLAND 1860 (Istennel a királyért és a hazáért), közepében kitárt szárnyú sas, felette SUUM CUIQUE (mindenkinek a magáét) felirattal. A kucsmán elől fekete-fehér porosz csákorózsa található. Állszíja bőr, pikkelyes rézborítással, bal oldalán fekete-fehér porosz lemezkokárdával.⁶¹ A kucsma belsejében a tetőlemezre festve fehérrel a G. Rersch

56 Leltári száma: 1071/Ru. A tárgy valószínűleg a két világháború között került a múzeumba.

57 *Heer – Nguyen* 2006. 470. o.

58 http://wiki-de.genealogy.net/LeibG_HR (Megtekintés: 2017. szeptember 26.)

59 Leltári száma: 1212/Ru. A kucsma 1929-ben került a gyűjteménybe. Régi leltári száma: 32.609.

60 A német huszárkucsákat úgy alakították ki, hogy a kiegészítők cseréjével bármelyik ezred használhassa őket.

61 *Heer – Nguyen* 2006. 396–397.o.

Postdam felirat olvasható, valamint egy 54-es szám. Ugyanitt fehér színű gyártópecsét helyezkedik el, amely azonban a Postdam szó kivételével olvashatatlan. A kucsma szőrmeborítása több helyen hiányos, alsó része enyhén deformált.

16. (schleswig-holsteini) Ferenc József, Ausztria császára
és Magyarország királya huszárezred
(*Husaren-Regiment. Kaiser Franz Josef von Österreich, König von Ungarn*
(*Schleswig-Holsteinisches*) Nr.16)

Az ezredet 1866-ban alapították, kiegészítését a két évvel korábban Dániától megszerzett schleswig-holsteini területről kapta. Az alakulat központja Schleswig városa volt. 1873-ban az ezred tulajdonosává I. Ferenc József császárt nevezték ki. Az alakulat 1918-ig létezett.⁶²

- legénységi kucsma, 1915⁶³

A kucsmatest kialakításában megegyezik a 1212/Ru leltári számú darabbal. A kucsmatest tetejébe a HR16 1915 szám van beütve. A fejfedő kialakítása már a háborús előírások szerint történt, az előrészen található MIT GOTT FÜR KOENIG UND VATERLAND feliratú fémszalag felületét szürkére oxidálták. A tucsak⁶⁴ és a vitézkötés rögzítése ki van alakítva, azonban ezek használatát elhagyták. Előírás szerint a háborús példányok állszíja egyszerű fekete bőrből készült, a bemutatott darab azonban még a békebeli bronz pikkelyes állszíjjal van felszerelve. A bal állsízjörögzítőn porosz lemezkokárda, az előrész tetején porosz csákórózsa látható.

3. (brandenburgi) von Zieten huszárezred
(*Husaren-Regiment. a von Zieten (Brandenburgisches)* Nr.3)

Az ezred gyökerei 1730-ig nyúlnak vissza, az I. Frigyes Vilmos⁶⁵ által alapított *Berlinsches Husaren-Korps*-ig. Az alakulatot hamarosan testőrhuszársággá szervezték át, 2. hadrendi számmal, parancsnoka pedig a leghíresebb porosz huszár, Joachim von Zieten⁶⁶ lett. 1806-ban a franciáktól elszenvedett vereség után az ezred átmenetileg feloszlott, de hamarosan újjászervezték.⁶⁷ A napóleoni háborúk lezárása után kapta a 3. hadrendi számot, amelyet egészen 1919-es feloszlásáig megtartott. 1861-től az ezred hivatalosan is felvette egykori legendás parancsnokának, von Zieten-nek a nevét.

62 *Reimers* 1937.

63 Leltári száma: 1215/Ru. A kucsmat 1927-ben vásárolta a múzeum Berlinből 15 birodalmi márkáért. Régi leltári száma: 25.589.

64 Az ezred citromsárga tucsakot viselt. *Heer – Nguyen* 2006. 393. o.

65 I. Frigyes Vilmos porosz király (1688–1740), uralkodott: 1713–1740.

66 Hans Joachim von Zieten porosz lovassági tábornok (1699–1786).

67 *Ardenne* 1899.

- tábori sapka, 1897 előtt⁶⁸

Jellegetes, lapos tetejű, kerek, szemernyő nélküli német tábori sapka, korabeli elnevezéssel „*krätzchen*”⁶⁹. A koronarész és az alsó szegély pipacsörös, az állórész sötétkék posztóból készült, fehér szegélyezéssel. A bélés vörös színű vászon, sötétbarna bőr izzasztóval. A sapka nem kincstári, hanem extra, úgynevezett *Eigentumstück*, amelyet a katonák maguknak vásárolhattak meg kereskedelmi forgalomban. A bélésben olvasható a készítő neve: Otto Hau[e?], Rathenow (sajnos részben olvashatatlan). Az előrészen egy kokárda helye látszik, amely szerint a sapka 1897-előtt lehetett használatban, innentől ugyanis a koronarészre felkerült a birodalmi kokárda, ennek pedig nincs nyoma a sapkán.⁷⁰

Spanyolország – 20. lovasezred, páviai huszárok (*Regimiento Húsares de Pavía, 20° de Caballería*)⁷¹

Az egység gyökerei 1684-ig nyúlnak vissza, akkor alakították meg a Tercio de Dragones Amarillos nevű lovas alakulatot. Története során több alkalommal átszervezték és átnevezték, *Regimiento Húsares de Pavía, 20° de Caballería* nevet 1874 és 1931 között viselte. Az alakulat jogutódja jelenleg a 4. „*Pavía*” páncélos ezred (*Regimiento Acorazado Pavía n.º 4*) nevű páncélos ezred. Az ezrednek van hagyományörző részlege, amely ünnepélyes alkalmakkor a 19. századi egyenruhában szerepel. Bár az ezred megnevezésében már nem szerepel a huszár szó, az ott szolgáló katonákat továbbra is huszároknak nevezik.⁷²

- Gyermekméretű huszártiszti dolmány, zubbony és mente, 1900-as évek

A dolmány, a mente és a zubbony egy teljes gyermekméretű huszáröltözet része volt, amely Habsburg-Tescheni Albert Ferenc József főherceg (1897–1955) tulajdonát képezte. A ruha – más spanyol viseletekkel egyetemben⁷³ – a főherceg apai nagynénjének, Mária Krisztina⁷⁴ spanyol királynénak az ajándéka lehetett. A teljes öltözet a felsoroltakon kívül tartalmazott csákót, zsinórövet, csizmanadrágot, vállszijas tölténytáskát, tarsolyt, csizmát és kardot, utóbbiakból sajnos napjainkra ezekből csak a csákóforgó,⁷⁵ valamint a tölténytáska vállszija⁷⁶ maradt fenn.⁷⁷

68 Leltári száma: 3699/Ru. A tárgy valószínűleg a két világháború között került a múzeumba.

69 Az elnevezés a német kratzen: vakarózni igéből ered, amely finom utalás a fejfedőben élősködő tetvekre.

70 Heer – Nguyen 2006. 394. o.

71 A spanyol huszárruhákkal kapcsolatos információkért Manuel Moranak mond köszönetet a szerző.

72 http://www.ejercito.mde.es/unidades/Zaragoza/brc_castillejo/Organizacion/pavia/index.html (Megtekintés: 2017. szeptember 21.)

73 Az Egyenruha és Felszerelés Gyűjteményében egy gyermekméretű spanyol zeke (574/Ru), valamint egy térdnadrág (575/Ru) található ugyancsak a főherceg hagyatékából. E mellett az archív fotók tanúsága szerint a spanyol királyi testőrség alabárdosainak tiszti egyenruhája is megtalálható volt a gyermek Albert ruhatárában. Heiszler – Szakács – Vörös 1988.

74 Habsburg-Tescheni Mária Krisztina (1858–1929) 1879–1885 között spanyol királyné, majd 1885-től 1902-ig az ország régense.

75 Leltári száma: 570/Ru.

76 Leltári száma: 567/Ru.

77 A tárgy-együttes 1949-ben került a múzeum tulajdonába.

Fontos megjegyezni, hogy ismereteink szerint⁷⁸ az ifjú főherceg nem volt tiszteletbeli tagja a spanyol ezrednek, tehát az öltözet nem tekinthető hivatalos uniformisnak. Valószínűleg ennek tudható be, hogy bár az öltözék a tiszti egyenruha mintájára készült, rendfokozati jelzések nincsenek rajta.

Stróbl Alajos szobrot mintáz a spanyol buszáregyenruhát viselő Albert főhercegről (MNM Történeti Fényképtár 85-134)

- dolmány⁷⁹

Sötétvörös finomposztóból készült búzavirágkék állógallérral és ujjhajtókákkal, utóbbiak csúcsba futó íves szabásban készültek. A gallér két francia kapoccsal záródik. Az ujjakat nagyméretű vitézskötés díszíti, amely arany

⁷⁸ A kérdésre az ezred korabeli iratanyaga adhatna választ, ennek felkutatására azonban nem volt lehetőség.

⁷⁹ Leltári száma: 560/Ru.

paszományszalagból van kialakítva. Hasonló arany szalag szegélyezi a gallért, az állsebeket, végigfut a dolmány alsó és jobb oldali szegélyén valamint a hátrészen. A hátan középben hurokdísz látható, végein egy-egy gombbal. A dolmány gombjai félgömb alakúak, sárgarézből készültek, rajtuk egybefonódó HDP (*Husares De Pavia*) betűkkel. A gombok gyártója Lucas Saenz, Madrid. A dolmány záródását kilenc, hármas karikában végződő zsinórpár biztosítja, a hármas karikákra díszítésképpen gombok vannak felvarrva. Mindkét vállon vállzsinór található. A karhajtókák felett az ujjak külső oldalán egy-egy kisgomb helyezkedik el, mintázatuk megegyezik a többi gombéval. A dolmány bélése fehér színű szövetből készült, restaurálás során készített pótlás. A mellrész bal oldalán belső zseb van kialakítva, rajta szabócímkével: A[n-ton]. Uzel & Sohn k. & k. Kammer- & Hoflifernanten WIEN Augustiner Str. 12.⁸⁰ A bécsi szabó címkéje, valamint az a tény, hogy a fennmaradt dolmány nem azonos az archív felvételen szereplő darabbal, arra enged következtetni, hogy a főherceg számára újra elkészíthették az idővel kinőtt spanyol öltözetet.

- zubbony⁸¹

A zubbony alapvetően a dolmány szabását követi, színében és anyagában megegyezik vele. A díszítések közül az ujjakon elhelyezett vitézkötés, és a mellrész zsinórzata nincs meg, a többi megegyezik a dolmányéval. Az előrészben kilenc gomb szolgál a zubbony zárására. A bélés tört fehér színű szövetből készült, bal oldalában belső zseb van kialakítva. A nyakrész alatt középben szabócímke található, felirata: ALBERTO RANZ Sastre de la Real Casa (a királyi udvar szabója) Madrid

- mente⁸²

Búzavirágkék finomposztóból készült, finom fekete szőrös báránybőr szegéllyel, amely a gallért és az ujjvégeket is beborítja. A mente díszítése megegyezik a dolmányéval, kivéve, hogy az ujjakon nem vitézkötés található, hanem a szörmés hajtókát paszományszalag szegélyezi, amelyből egy háromcsúcsú dísz van kialakítva. A mente vállzsinórjai kettős zsinórból készültek. A gallér alatt egy hosszú mentekötő van elhelyezve, anyaga megegyezik a mellrész zsinórzatával. A bélés sárga selyemből készült, a bal mellrészen belső zsebbel.

Irodalomjegyzék

Ardenne 1899.

Ardenne, Armand, freiherr von: Nachtrag zur Geschichte des Husaren-Regiments von Zieten (Brandenburgisches). Nr. 3 (Zeit von 1873–1899). Rathenow, 1899.

Gardebusarregimentet 1987.

Sz. n.: Gardehusarregimentet 1962–1987. H. n. 1987.

80 Anton Uzel az udvari díszöltözetek szállítása mellett az uralkodónak, Ferenc Józsefnek is varrt egyenruhákat.

81 Leltári száma: 561/Ru.

82 Leltári száma: 562/Ru.

Heiszler – Szakács – Vörös 1988.

Heiszler Vilmos – Szakács Margit – Vörös Károly: Photo Habsburg. Budapest, 1988.

Heer – Nguyen 2006.

Heer, Ulrich – Nguyen, Jens: The German Cavalry from 1871 to 1914. Wien, 2006.

Knötel 1890.

Richard Knötel: Uniformenkunde. Band XII, Blatt 38. H. n. 1890.

Reimers 1937.

Reimers, A.: Das Husaren-Regiment Kaiser Franz Joseph von Österreich, König von Ungarn (Schleswig-Holsteinisches) Nr. 16 sowie Reserve-Husaren-Regiment Nr. 7 und Reserve-Kavallerie-Abteilung Nr. 80. Berlin, 1937.

Westrem 1901.

Westrem zum Gutacker, Leut. Reinbart v.: „Geschichte des Thüringisches Husaren-Regiment Nr.12“. Berlin, 1901.

FOREIGN HUSSAR RELICS IN THE UNIFORM AND EQUIPMENT COLLECTION

Having originated from Hungary, hussars were present in many foreign armies in the past, and in several places hussar units still exist. European items representing the “most Hungarian branch” can be found in the Hungarian Military History Museum, as well. This article presents a selection of Danish, French, Dutch, German and Spanish hussar artefacts preserved in the Uniform and Equipment Collection.

AUSLÄNDISCHE HUSARENANDENKEN IN DER UNIFORM- UND AUSRÜSTUNGSSAMMLUNG

Das sich aus Ungarn verbreitende Husarentum war in der Vergangenheit in zahlreichen ausländischen Heeren präsent, und vielerorts existieren Husarenverbände auch heute noch. Objekte von europäischen Vertretern der „ungarischsten aller Waffengattungen“ fanden ihren Platz auch im Museum für Militärgeschichte. Die Abhandlung präsentiert eine Auswahl von Andenken des dänischen, französischen, niederländischen, deutschen und spanischen Husarentums, die in der Uniform- und Ausrüstungssammlung aufbewahrt werden.

Pollmann Ferenc

MEGSZÁLLÓK ÉS MEGSZÁLLOTTAK:
BALKÁNI OSZTRÁK–MAGYAR SZÖVEGES PLAKÁTOK
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉBŐL

Az első világháború történetével kapcsolatos emlékműveken belül a korabeli plakátok sajátos helyet foglalnak el. Hogy milyen dokumentumokat értünk e fogalom alatt, arra nézve álljon itt egy lehetséges definíció:

„Plakát <falragasz>: többnyire grafikailag megtervezett, egyoldalasan nyomott nagyméretű papír, ritkábban textil információhordozó. A XX. szd-ra alakult ki a képi ábrázolás nélkül csak a közlendőre szorítókozó betűs ~. Speciális tartalmú fajtája a pol., majd az I.vb. idején a kat. ~. A rendelet~ a kat. közíg. vagy a hadviselés érdekében alárendelt polg. élet területén intézkedik. Tervezésénél törekednek a betűk egyediségére, a változatos technika alkalmazására, a jó tagolásra, a felület ritmikus felosztására, a gyors leolvashatóságra. Az illusztrált ~-ok elbeszélő jellegűek vagy allegorikus ábrázolások. – A II.vb. idején az addigiaktól eltérő pol-t, a mindenképp fölé helyezett háború propagálását, az új témákat formai változás is követte. A megfogalmazás durvább, a megjelenítés markánsabb, köznapibb. – A ~-kiadást nem irányították központi szervek, a kat. vagy polg. közíg. nyomtatta a ~-okat. A pol. pártok, kat., félkat. szervezetek szükségleteik és anyagi eszközeik függvényében készítettek ~-ot. Sok esetben sikerült neves művészeket nemtelen célú ~-ok tervezésére megnyerni. A háborús ~-okból lényegesen kevesebb maradt fenn, mint más propagandaanyagokból.”¹

A fenti szócikkben „rendeletplakátnak” nevezett típusról elmondható, hogy bizonyos mértékig mostohagyereknek számít a kutatók számára, mégpedig leginkább azért, mert a többi, grafikus elemeket (is) tartalmazó plakát könnyebben vonja magára a szakma figyelmét is, nem csupán a korabeli célközönségét. Ráadásul a grafikus plakátokról tudott, hogy legnagyobb részük egyértelműen a propagandaháború eszköztárához tartozik: érzelmekre igyekeznek hatni, befolyásolni akarja a néző tudatát. És bár a „rendeletplakátok” is szolgálhatnak ilyen célokat (és néha szolgálnak is, mint például az ellenség által elkövetett atrocitások ismertetése), többnyire azonban a mindenkori hatóságok és a lakosság közötti kommunikáció legfontosabb csatornájaként működnek. A történész számára azonban fontos információforrásként kínálkoznak akkor is, ha ez a kommunikáció egyoldalú, minthogy a falragaszok csupán a hatóság szándékait tükrözik,

1 A szócikk Rákóczy Rozália munkája. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. Főszerk. Szijj Jolán. Szerk. Ravasz István. Budapest, 1996. 359. o.

intézkedéseinek eredményességére vagy eredménytelenségére csak közvetve tudunk következtetni. Mindenesetre azok a plakátok, amelyek rövid bemutatására a következőkben vállalkozom – és amelyek a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében találhatóak² – az egykori Osztrák–Magyar Monarchia seregei által megszállt balkáni területekről: Szerbiából, Montenegróból és Albániából származnak. Bár nem nagyszámú dokumentum-együttesről van szó, mégis úgy gondolom, hogy a kutatónak segíthetnek megismerni a megszállt területek háború alatti életét.

Osztrák–magyar megszállási övezetek a Balkánon

A balkáni osztrák–magyar megszállási övezetek létrejöttének története³ tulajdonképpen a világháború kitörésével kezdődik, mivel Szerbia északi része – a fővárost, Belgrádot is beleértve – rövid időre már 1914 őszén a Monarchia seregeinek uralma alá került. Mivel azonban az esztendő végére a dualista birodalom katonáinak teljes egészében el kellett hagyniuk az ellenség földjét, ekkor még nem alakulhattak ki a tartós megszállást jellemző hatalmi intézmények sem. 1915-ben azután (bár német nyomásnak engedve) Ausztria-Magyarország újra nekiveselkedett, hogy megtörje a déli szomszéd ellenállását és kiköszörülje az előző évben elszenvedett kudarc okozta csorbát. Mivel ezúttal nem egymagában, hanem Németországgal és az újdonsült szövetséges Bulgáriával közösen indított hadjáratot a balkáni viszonyok gyökeres megváltoztatására, a siker esélyei kezdettől jelentősek voltak. Szerbiát ráadásul antantbeli szövetségesei is gyakorlatilag magára hagyták, így az 1915 októberében indított támadó hadműveletek kimenetele aligha lehetett kétséges. Hiába harcolt a számbelileg túlerőben lévő ellenséges koalícióval szemben hősiessé a szerb haderő, csak annyit tudott elérni, hogy három ízben is elkerülte a teljes bekerítést. A vereséget azonban nem, és bár a fokozatosan hátráló hadsereg Albánián keresztül eljutott az Adriáig, ahol az antant kimenekítő hajói várták, Szerbia földje idegen megszállás alá került. A Morava folyótól keletre eső területeken, Macedóniában valamint Koszovó nagyobbik felén a bolgárok rendezkedtek be, akik ügyesen kihasználták az osztrák–magyar diplomáciai és katonai vezetés határozatlanságát, hogy csillapíthatatlannak látszó hódítási vágyukat a Monarchia rovására elégítsék ki. Szerbia maradék részét a dualista állam vonta uralma alá és 1916 elejétől katonai fő kormányzóságot szervezett a megszállt területek gazdasági erőforrásainak kiaknázására.

2 A plakátok digitalizált másolatait Tóth Orsolya szívességéből kaphattam meg, amiért szeretnék ezúton is köszönetet mondani.

3 Az első világháború alatti osztrák–magyar megszállási övezetek történetéhez alapvető fontosságú: Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen Besetzten Gebieten. Hrsg. von *Hugo Kerchnawe* et al. Wien, 1928. (Carnegie-Stiftung für Internationalen Frieden. Abt. f. Volkswirtschaft u. Geschichte.), *Vargyai Gyula*: A Monarchia által megszállt területek katonai közigazgatása az első világháborúban. In: *Jogtörténeti Tanulmányok* 2., 1968. 255–269. o. Az újabb irodalomból kiemelkedő fontosságú: *Tamara Scheer*: Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltung im Ersten Weltkrieg. Frankfurt am Main, 2009.

A szerbek elleni katonai siker után a Monarchia hadvezetése önálló hadjárat keretében 1916 januárjában legyőzte és elfoglalta Montenegrót, majd az osztrák–magyar haderő benyomult Albániába és az esztendő közepéig megszállta az ország mintegy kétharmadát. Montenegróban Szerbiához hasonlóan katonai főkormányzóság vette át az elfoglalt területek igazgatását. Albániában viszont ilyen szervezésére nem került sor és a megszálló XIX. hadtest parancsnoksága maradt a legfőbb hatalmi szervezet. Az eltérő megoldást részben indokolta, hogy itt az osztrák–magyar megszállási zóna közvetlenül a frontvonalig tartott, míg Szerbiában és Montenegróban attól jelentős távolságban jött létre. A Monarchia katonai és külpolitikai vezetése ugyanakkor mindvégig hangsúlyozta, hogy Albániába nem megszállóként, hanem tulajdonképpen felszabadítóként érkeztek az osztrák–magyar seregek. Ausztria-Magyarország már a világháború kitörését megelőző évtizedekben is komoly erőfeszítéseket tett egy önálló albán állam megteremtéséért, ami az albán lakosság számára is ismert volt és kétségtelen szimpátiát eredményezett a dualista birodalom iránt. 1916 tavaszán tehát az osztrák–magyar katonai hatóságok erre a szimpátiára alapozva kezdhettek hozzá albániai pozícióik megszilárdításához, jóllehet ebben erősen korlátozta lehetőségeiket, hogy a front túloldalán térségbeli legfőbb riválisuk, Olaszország csapatai álltak, Albánia délkeleti sarkában pedig hamarosan francia alakulatok jelentek meg.

Albánia

Az Albániával kapcsolatban megmaradt hét plakát közös vonása, hogy valamennyi az 1916-os esztendőből származott és van keltezése. Egy kivételével mind kétnyelvű: német és albán, és Ignaz Trollmann altábornagy (majd gyalogsági tábornok), a XIX. hadtest parancsnoka írta alá. A legkorábbi falragasz albán nyelvű⁴. 1916. április 15-i keltezésű a Shkodra városára érvényes árlista.⁵

Az ehhez a listához fűzött megjegyzésekből kiderül, hogy a városi tanács a városparancsnokság utasítására létrehozott egy piacbizottságot azzal a feladattal, hogy az áruk árát és minőségét ellenőrizze. A rendőrség és a csendőrség e bizottsággal párhuzamosan működött. A romlott vagy egészségre ártalmas ellátási- illetve élvezeti cikkek árusítását 200-tól 500 koronáig terjedő pénzbírsággal büntették és hasonló büntetésre számíthattak a súlyokkal manipulálók is. A plakát összeállítói szükségesnek tartották rögzíteni a hivatalos hossz mértéket (1 méter) illetve a súlymértéket (1 kilogramm). Az árfelhajtási célzattal elkövetett árurejtegetést az áru elkobzásával és 1000 koronáig terjedő bírsággal fenyegették. Ugyanakkor a maximált – illetve rögzített – ár túllépésének tarifája legfeljebb 500 korona lehetett. Az ily módon befolyt összegeket közhasznú célokra fordították. Figyelemre méltó, hogy az eladókat kötelezni kellett arra, hogy a vevőknek a visszajáró aprót visszaadják. Ha ez nem történt meg,

4 Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Plakát- és aprónyomtatványtár 3637/Nyt.

5 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3655/Nyt.

FORMAZIONE DA S. N. 1. 1. 1918

PREISLISTE für die Stadt Shkodra und Umgebung.

ÇMIMI I GJANAVE per Gjetet t'Shkodres e rrethe

Table with multiple columns: ARTIKELI, BROTFLUCHTE, MESEKUTRALIALEN, GJANAT, GJANA e SHKODER, etc. Includes various goods and their prices in different currencies.

Anmerkung.

1) Der Bogen befindet sich auf der Seite des Bestellers... 2) Der Bogen ist... 3) Der Bogen ist... 4) Der Bogen ist...

Veni Oro.

1) Prokurata ka me perle... 2) Dole e gjetit... 3) Prokurata... 4) Prokurata...

a vétkesnek 100 koronája bánhatta. A falragasz közölte az idegen valuták árfolyamait is (az angol font 25 koronát ért, a napoleon arany 20-at, és így tovább). Az osztrák-magyar papírpénzeket kötelező volt elfogadni, aki ezt megtagadta vagy a rögzített árfolyammal kevesebbet adott értük, az nem csupán 500 koronáját kockáztatta, de egy teljes hónap elzárással is számolhatott. A hadsereg által kiállított nyugtákat készpénzért beváltották; a kereskedők kötelesek voltak

az ilyen nyugtákra az árucikkeket kiszolgáltatni. Ám csakis a tiszték voltak jogosultak efféle nyugták kiállítására. Ehhez nyomtatványokat használtak, bár kivételesen közönséges papír cetlik is megtették, ám ekkor elengedhetetlen volt a megfelelő pecsét alkalmazása. A visszaéléseket természetesen pénzbírsággal és elzárással büntették. A felsorolt intézkedésekkel kapcsolatos panaszok ügyében a városparancsnokság volt illetékes dönteni.

Az árlista érdekes betekintést nyújt a korabeli piaci viszonyokba. A különféle kenyérgabona termékek között az őröletlen búza és a rozs kilója 1 korona volt, a búza finomliszté 1,80, a kenyérliszté (ebbe a búza- és a rozsliszt mellett árpalisztet is kevertek) viszont csak 1,40. A hüvelyesek (bab, borsó) kilónként 1 koronát kóstáltak, a burgonya ellenben csak 60 hellert, a káposztafélék és a répa pedig mindössze 25 hellert. A főzéshez szükséges hozzávalók közül a só kilója 46 heller volt, a paprikáé 2 korona, a borsé éppen a kétszerese. 1 kiló vöröshagymát 40 hellerért lehetett kapni, a fokhagymát viszont darabra adta meg a hirdetmény, eszerint 100 darab (fej?) 2 korona 50 hellerbe került. A sütőolaj literjéért 2,40 koronát lehetett kérni, az ecetért 50 hellert (volt azonban eszencia is 5 koronáért). Az italféleségek ára sajátos képet tükröz: ugyanannyiba került a folyóbor, mint a sör – mindkettő literjéért 2 koronát kellett fizetni. Pálinkából kétféle volt a listában feltüntetve: a töményebb ára 3 korona volt, a kevésbé töményé 2. Viszont a rumért már 3,70-et, a konyakért pedig 5 koronát kérhetett az árusítója, sőt, a tiszta szesz még ennél is drágább: 6 korona volt!

Ami a húsokat illeti, feltűnően alacsony árakat találunk. Az élőmarha kilója 1–1,20 korona volt, az élő sertésé 1,30. (Levágva 1,60 illetve 2 koronába kerültek.) A birka és a kecske húsa levágás előtt 70–80 hellert ért, levágva pedig 1,40 koronát. A füstölt húsok értelemszerűen valamivel drágábbak voltak: birka 1,80, marha 2, sertés 2,40 korona. A közkedvelt halakért sem kellett csillagászati árakat fizetni: a lazac kilóját 1,50 koronáért mérték, az angolnáét 1,30-ért, a pontyért viszont elég volt 1,20-at letenni, a keszegért pedig fél koronát. Viszonylag drágábbak voltak ugyanakkor a szárnyasok. A tyúk, a kacska és a liba egységesen 1 korona 40-et ért kilónként, a pulyka pedig 1,60-at. A tojás darabja 16 hellerbe került. A főzéshez nélkülözhetetlen zsiradékok közül a marhazsír 3,20, a sertészsír 4 korona volt.

Hagyományosan drágának számítottak a gyarmatárúk: a nyerskávét 4, a tea 12 korona. 2 korona volt a cukor, 2,50 a szappan kilója. A tejtermékek szintén nem mondhatóak olcsónak. A kétféle hazai sajtért 2, illetve 2,60 koronát kellett fizetni, a svájci importért viszont 5-öt! A tejszín 3, a vaj 4 koronáért volt kapható, a tej literje 50 hellert ért, a joghurté 80-at. Fontos árucsoportnak számítottak a korban a dohányfélék. Az első osztályú vágott dohány ára 4 korona volt, de lehetett kapni másodosztályút 3, illetve harmadosztályút 2 koronáért. Ha valaki a felvágatlan dohányleveleket preferálta, a legjobb minőségűért levelenként 2–3 koronát kellett fizetnie, de a leggyengébb negyedosztályút már 0,60–1 koronáért is megkaphatta. A kész cigaretta szálja 1–2 hellerbe került.

A lista tartalmazta a tüzelőféleségek és világítóanyagok árát is. A keményfa kilója 3, a puhafáé 2 heller volt, a petróleum literjéért (a listában nyilván tévedésből kilogrammban szerepel!) 2 koronát, a spirituszért 1 koronát kértek.

Egy doboz gyufa 6 hellerbe, 1 kiló faszén éppen két doboz gyufa árába került. A faggyú- vagy paraffingyertyáért kilónként 2,40-et, a viaszgyertyáért viszont már 3 koronát kellett fizetnie a vevőnek.

A hirdetőmenyen olvasható még néhány bőr-, szőrme-, papírféleség és fém-áru hatóságilag megállapított ára. Ebből kiderül, hogy például az első osztályú rókaprém darabja 12 koronát ért, a nyest bundája viszont már 20-at, a vidráé 25-öt. Hozzájuk képest a nyúlprém darabjéért alig 30–50 hellert lehetett elkérni. A tisztított birkagyapjú kilója 4 koronába került, a legjobb minőségű talpbőrét pedig 18-ba. A fémek közül a vörösréz kilogrammjáért 3 koronát számoltak, a kovácsvasért csupán 80 hellert. A papír ívenként 5 heller volt.

Végül – átragasztott papírcsíkon – a kávéházakban érvényes árakról is kaphatunk némi információt. Egy csésze kávé az I. osztályú hotelekben illetve a kávéházakban 20 hellerbe került, más helyeken csak 10-be. Egy pohárka (kupica?) konyak vagy likőr ára 15, ugyanennyi pálinkáé 6 heller volt. Drágán mérték ugyanakkor ezeken a helyeken a tejet: egy csészéért 25 hellert is elkértek, míg utcán át az ár 10 heller volt.

Ami a többi plakátot illeti: 1916. április 29-i keltezésű az a kiáltvány, amelyet Trollmann altábornagy, mint az Albániában harcoló osztrák–magyar erők főparancsnoka intézett a lakossághoz.⁶ A kezdeti, a Monarchia katonáinak harcait méltató és az albánok iránti jóindulatát hangsúlyozó sorok után a tábornok bejelentette, hogy hat hónapra érvényes *besa*⁷ lép érvénybe, vagyis a vérbosszú törvénye felfüggesztődik. Aki ezt nem veszi figyelembe és embert öl, statárialisan ki fogják végezni. A hatóságok mindenkit felszólítanak a bűnösök kézre kerítésének támogatására. Aki a bűnösöknek segít, maga is bűnhődni fog. A fegyvereket pedig be kell szolgáltatni, a tulajdonos nevével és azonosító számmal kell ellátni. A parancsnok ígéretet tett, hogy mindent el fognak követni az általános béke megőrzésére és a vérbosszú megszüntetésére.

Ugyanezen a napon jelent meg egy másik hirdetőmeny is,⁸ amely felszólítja az albán lakosságot, hogy csatlakozzon a szervezés alatt álló albán haderőhöz. Albán önkéntesek már 1916 elejétől harcoltak az osztrák–magyar csapatokkal együtt, azoknak alárendelve, ám ezeknek a csoportoknak a katonai teljesítményétől a Monarchia hadvezetése nem igazán volt elragadtatva. Valódi jelentőségre nem is ezek a különítmények tettek szert a későbbiekben, hanem az albán zsoldosvezérek által toborzott és szervezett csapatok, akik jóval könnyebben alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz, mint az osztrák–magyar katonák.

Miután az 1916-os esztendő közepére a frontvonal Albánia déli részén megszilárdult, megkezdődött az osztrák–magyar megszállás alá került terület belső viszonyainak rendezése. Ennek során jelent meg 1916. júniusi keltezéssel a belföldi és külföldi utazásokat szabályzó rendelet.⁹ Eszerint mindenkinek, aki

6 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3662/Nyt.

7 Besa: lefordíthatatlan albán fogalom. Egyesíti magában a becsület, a hit és egyfajta tűzszünet fogalmát. Lásd: *Robert Elsie: Historical Dictionary of Albania. Second edition. Lanham-Toronto-Plymouth, 2010. 59–60. o.*

8 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3663/Nyt.

9 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3679/Nyt.

állandó lakhelyét saját körzetén belül elhagyja, rendelkeznie kell személyazonosító igazolvánnyal. Aki ellenben másik körzetbe szándékozik utazni, annak utazási igazolványra van szüksége. Külföldi utazásokhoz különleges engedélyt kell igényelni az albániai osztrák–magyar főparancsnokságtól. A rendelet egyben felsorolja a határátkelőhelyeket, intézkedik az utazók bejelentkezési kötelezettségéről és a rendelkezések megszegését 200 korona bírsággal vagy 14 napi elzárással fenyegeti.

Mindazonáltal nem mondható, hogy az országon belül a közrend megnyugtató módon megszilárdult volna. Az áprilisban meghirdetett ideiglenes besát ugyan 1916. október 10-én örökre szólónak nyilvánította egy újabb rendelet.¹⁰ Ám nem csupán a vérbosszú fenyegette a közbiztonságot. Mint Trollmann (ezúttal már) gyalogsági tábornok 1916. november 7-i hirdetményéből¹¹ kiolvasható, az ország egyes területein az utazók biztonságát bandák veszélyeztetik, amelyeket a helyi lakosság élelemmel, szállással és értékes információkkal segít a csendőrök mindenkori mozgásával kapcsolatban. Trollmann ezúttal halállal fenyegeti mindazokat, akik az ilyen bandákhoz csatlakoznak, vagy nekik bármilyen segítséget nyújtanak.

Montenegró

A megszállt Montenegró területéről összesen öt különböző típusú hirdetmény (egyesekek több példányban) van a Hadtörténelmi Múzeum birtokába. Közöttük egynek a szövege német és szerbhorvát (esetleg montenegrói), a többiekben van egy albán nyelvű harmadik hasáb is. Mindegyiket a fővárosban, Cetinjében székelő Cs. és Kir. Főkormányzó: Weber altábornagy¹² írta alá. A plakátok közül három nem túlságosan izgalmas ügyekről szól. Az 1916. június 10-i keltezésű¹³ kétnyelvű a szárított szkumpia (*rhus coriaria*) nevű szömörcefélé készleteinek lefoglalásáról intézkedik és megtiltja annak külföldre történő eladását. A növény fontosságát a belőle kivonható cserzőanyag adja. A lakosságnak az intézkedés előírja mind a már meglévő készletek, mind a várható termés bejelentését. A termést adott időpontban be kell szolgáltatni, amikor is a termelő 100 kilogrammonként 25 korona ellenértékre tarthat igényt, de akár részben közszükségleti cikkekre is válthatja a neki járó összeget. Ugyanakkor rosszul jár, ha eltitkolja, tudatosan meghamisítja, vagy engedély nélkül eladja készleteit: a szömörce elkobzásán kívül akár 1000 korona bírságot is kiszabhatnak rá.

Egy másik, 1916. június 16-i keltezésű hirdetmény¹⁴ a régi montenegrói papírpénzek lepecsételésének elrendeléséről szól. Erre július első két hetében fog

10 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3748/Nyt.

11 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3770/Nyt

12 Viktor Weber von Webenau gyalogsági tábornok (Neuhaus, 1861. november 13. – Innsbruck, 1932. május 4.) Montenegró katonai főkörmányzója volt 1916. február 6-tól 1917. július 11-ig. Ő írja alá majd Padovában az osztrák–magyar fegyverszünetet 1918. november 3-án.

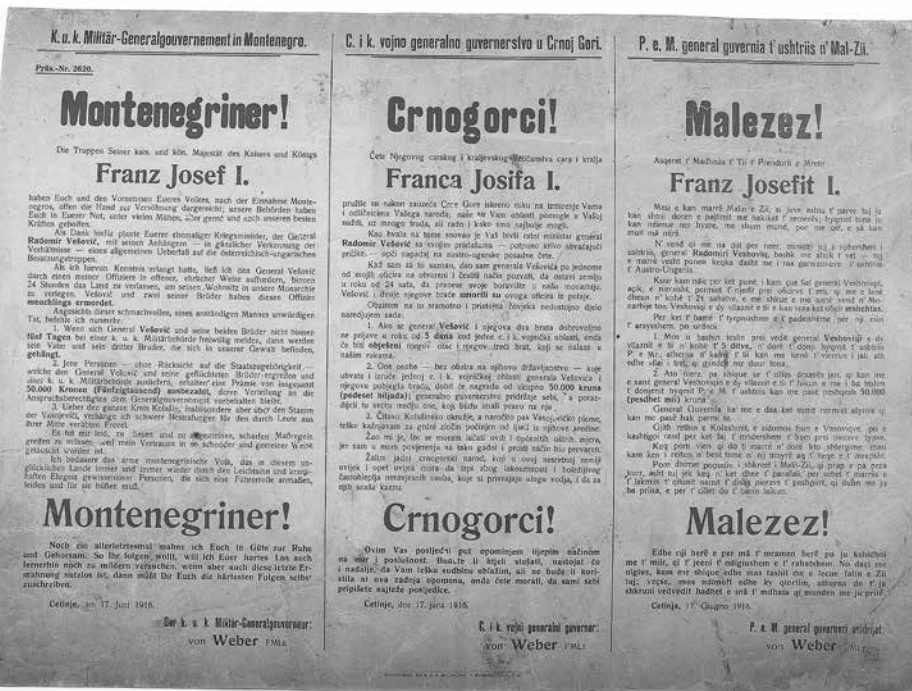
13 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3693/Nyt.

14 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3683/Nyt.

sor kerülni és a továbbiakban csak az így felülbélyezett bankjegyeket fogják a katonai pénztárak illetve a katonai áruelosztó helyek elfogadni.

Ugyancsak 1916. június 16-i keltezésű az a rendelet¹⁵ is, amely az osztrák korona és a montenegrói *perper* használatát és átváltását szabályozza. Eszerint hivatalos forgalomban (hatósági áras termékeknél és katonai hatóságok illetve parancsnokságok által megállapított áras esetében) 1 korona egyenlő 1 perperes értévével (mindegy, hogy annak anyaga ezüst, nikkell vagy bronz) illetve 2 perperes bankjeggyel. A rendelet megszűőit 2000 koronáig terjedő bírsággal vagy 3 hónapig terjedő börtönnel sújthatják.

A két további plakát tárgya összefügg. Közülük az első 1916. június 17-én kelteződött¹⁶ és három nyelven adja a lakosság tudtára azt a sajnálatos tényt, miszerint a korábbi montenegrói hadügyminiszter, Radomir Vešović¹⁷ tábornok két fivérével egyetlen a megszálló osztrák–magyar katonaság elleni általános rajtaütést tervezett.

- 15 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3689/Nyt.
- 16 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3686/Nyt.
- 17 Radomir Vešović montenegrói katonatiszt (Lopate, 1871. április 6. – 1938.) rendkívül mozgalmas pályafutása során sikeres harcolt az első Balkán-háborúban, 1913-ban pedig montenegrói hadügyminiszter lett. Az osztrák–magyar megszállást követően 1916-ban Szent Vid napjára titokban országos felkelést szervezett, majd csatlakozott a csetnikiekhez. 1918 januárjában azonban feladta magát az osztrák–magyar hatóságoknál és vállalta, hogy megpróbálja lebeszélni a felkelőket a további akcióikról. A világháború utáni délszláv állam egyik tábornoka lett, ám szembe került az uralkodó szerb dinasztiával, ezért 1921-ben elítélték.

A hirdetményt aláíró Weber altábornagy szerint mindez arra utalt, hogy Vešović teljesen félreértelmezte a helyzetet, mivel az osztrák–magyar csapatok az ország megszállását követően békejobbot kívántak nyújtani a lakosságnak és már eddig is sok segítséget nyújtottak neki. Weber tehát elküldte egyik tisztjét Vešović-hoz azzal a felszólítással, hogy 24 órán belül hagyja el az országot és költözzön át a Monarchia területére. A volt miniszter azonban azzal tetézte addigi bűneit, hogy ezt a tisztet két fivérével együtt meggyilkolta. Ezért most Weber egy három pontból álló parancsot tett közzé, amelynek értelmében:

1.) megfenyegette Vešovićot és két fivérét, hogy amennyiben öt napon belül nem adják fel magukat valamelyik cs. és kir. hatóságnál, a túszként fogvatartott apjukat és a harmadik Vešović-fivért felakasztják;

2.) Mindazon személyek között, akik a keresett szökevényeket kézre kerítik és átadják a hatóságoknak, 50 ezer korona várdíjat osztanak szét (a felosztás jogát a főkormányzóság magának tartja fenn); végül pedig

3.) Vešović szűkebb pátriájára, a kolasi kerületre érvényes szigorú büntetéseket fog kiróni a főkormányzó. (Ezek részleteit azonban nem közölte a falragasz.) Végezetül Weber altábornagy sajnálatát fejezte ki az egész szegény montenegrói népnek azért, mert könnyelmű és felelőtlen vezetői miatt kell bűnhődnie.

A második, ugyanezzel az üggyel foglalkozó plakát¹⁸ 1916. június 27-i keltezésű, és arról értesíti a lakosságot, hogy mivel a felkelés szításával és gyilkossággal vádolt Vešović tábornok eddig nem jelentkezett, Vladislav nevű fivérét a mai napon átadták a hóhérnak. A szintén túszként fogvatartott 75 éves apjuk azonban különleges kegyként megtarthatta az életét, habár ugyanazt érdemelte volna, mint kivégzett fia. Mindebből kitűnik, hogy az előző plakáton megszábotott öt napos határidőt időközben nyilván meghosszabbították a hatóságok, ám mindhiába.

Szerbia

A szerbiai főkormányzóság területéről fennmaradt plakátok (14 darab) sajátossága, hogy csak egy részükön szerepel keltezés. Néhány esetben a hirdetmények szövege adhat támpontot ahhoz, mikor keletkezettek, vannak azonban olyan dokumentumok is, amelyeknél csak találgatni lehet a dátumot. A falragaszok túlnyomó többsége Belgrádra vonatkozik, feltehetőleg ez magyarázza, hogy a három nyelven közölt hirdetmények egyik nyelve a magyar. A magyar kormányzat a háború kezdetétől kitüntetett figyelmet szentelt Szerbiának. 1916 elején kifejezett magyar nyomásra került Thallóczy Lajos a katonai főkormányzósághoz mint civil kormányzó.

A hatóságoknak különleges gondot jelentett a köztisztaság és a közegészségügy. A szerbiai viszonyokon a háború érthető módon tovább rontott, 1915 első felében országszerte rendkívül súlyos járványok dúltak. Az osztrák–magyar

18 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3681/Nyt.

megszállást megelőző harcok ugyancsak hozzájárultak a helyzet romlásához. Egy 1915. november 16-án kelt cs. és kir. rendőrbiztosság által aláírt hirdetmény¹⁹ magyar, német és szerb nyelven szólítja fel Belgrád lakosságát a lakások, udvarok, járdák és „ürszékek” (azaz árnyékszékek) tisztán tartására. A fertőző betegségeket és általában minden gyanús megbetegedést azonnal be kell jelenteni. Ugyancsak jelenteni kell a hullákat és az állati tetemeiket is. A plakát egyben tudatja a városban érvényes zárórákat is: ez kereskedésekben este 6, vendéglátó helyeken este 8 óra. Plakáton adták a lakosság tudtára azt is, hogy a ház- illetve üzlettulajdonosok kötelesek havazáskor a járdájukat letisztítani. (Háromnyelvű – magyar, szerb, német).²⁰ A köztisztaság fontosságáról szól egy másik, német és szerb nyelven kiadott hirdetmény²¹ is, amelyen dátum ugyan nem szerepel, de feltehetőleg ugyancsak 1915 novembere körül keletkezhetett.

<h2 style="text-align: center;">An die Bevölkerung von Belgrad!</h2> <p>Die in Scharen in dem Hinterland Belgrad zurückkehrenden, fähige gewesenen Bewohner dieser Stadt werden wahrscheinlich aus dem Innern Serbiens die Krone zu sauerer Kränkheiten, wie Malaria, Cholera, Flecktyphus und Bauchtyphus mit sich bringen.</p> <p>Das oberste Gebot, um etwa etwelchen weiteren epidemischen Kränkheiten vorzubeugen, ist die Reinlichkeit. — Wer die Reinlichkeit in jeder Beziehung mit und pflegt, schützt sich und die Seinen vor vermeintlichen Kränkheiten.</p> <p>Streift daher die Strassen, die Häuser, halbt auf strengste Reinlichkeit in dem Kleinen!</p> <p>Achtet auf die Instandhaltung der Alerte, auf die weitgereichte Entleerung der Spülgruben.</p> <p>Die Reinhaltung des Körpers, das Waschen der Hände mit Seife vor dem Mahlorien, der häufige Wechsel, das Waschen der Fingerringe sind Dinge von grösster Wichtigkeit.</p> <p>Kein raues Obst essen!</p> <p>In das Uegenade, besonders die Läuse, als Überträger der furchtbaren Kränkheit des Flecktyphus zu betrachten sind, ist die Voraussetzung ein ganz besonderes Augenmerk zuzuwenden.</p> <p>Es werden für die Zivilbevölkerung Belgrads gewisse errichtet. Ein käudiger Gebrauch derselben ist in Jedermanns Interesse gelegen.</p> <p>Wer an sich oder des Seines das Vorkommen von Ungeziefer bemerkt, soll für eine gründliche Reinigung im Bade sorgen. Die veralteten Kleider werden der raschen Desinfektion angeführt werden.</p> <p>Behufs Besichtigung der obgenannten Bade- und Entleerungsgegenstände haben sich alle mit Ungeziefer Behaftete täglich 8 Uhr Früh und 9 Uhr am bei den Badeanstalt zu melden. Die Tag der Eröffnung dieser Badeanstalt sind die Ort denselben werden noch kundgemacht werden.</p> <p>Diese wehlgemeinten, auf das Wohl der ganzen Bevölkerung zielenden Massregeln sind von Jedermann im strengsten Interesse streng zu befolgen.</p> <p>Derjenige welcher diesen Anordnungen nicht nachkommt dadurch seine Angehörigen und alle mit ihm in Berührung kommenden Personen der Gefahr einer Ansteckung aussetzt, wird zur strengsten Verantwortung gezogen bzw. bestraft werden u. zwar Bestrafte mit 1000 Kronen Geldstrafe und 14 Tagen Arrest. Unbestrafte mit 5 Wochen Arrest.</p> <p style="text-align: center;">K. u. k. Polizeikommissariat.</p> <p>Gesehen! Der Polizeipräsident.</p>	<h2 style="text-align: center;">Пучанству Београда.</h2> <p>Београд, враћујући се у своје родно мјесто Београд доноси из унутрашње Србије разнеке врсте болести као клице, којењу, шрпања и трбушно тифус.</p> <p>Прва напомена, да се стрепи изврше свакоје епидемије је чистота. Тако у сваком случају чистоту држи чува себе и своје од овак унутрашњих болести.</p> <p>Чистоте ради тако уочи, куће, пазице на чистоту у кувањима — Пазице на чистоту у заданима, исто тако да се гвојени не примају напуд.</p> <p>Напомена је да пазице на чистоту тежила, да перете руке сапуном преје јела, да често миете руке и да перете патос.</p> <p>Сарамо јоде не сме се јести.</p> <p>Пошто је тинаа у особито уочи преносива серванте болести — шрпања тифуса — треба особито пазице да их се уочише.</p> <p>За пуцаства ће се урадити куње. У интересу је свакога, да их употребе.</p> <p>Тако на себе као на својима давамо гавида, него се сама добро очува у кувању.</p> <p>Ушљана одела бети не оди очувавање.</p> <p>За употребу наредних куња, онају се см, која онају уочије динко у 8 Сати у јутре као у 2 сати појидице у кувању пријавице. — Отвореца ове куње и мјесто исте бити ће још одложено.</p> <p>Смк — не добротел ододе пуцаства“ одирајућа мјера — она се очува у чистотом интересу држав.</p> <p>Напредна ће смк, који се ове наредбе не буду држали и тиме своје и сме која смкне у делмај долазе опасности овак болести изврвају бити ће на одговорност позване одасмо строго кажњиви, и то болетице са 1000 Круна глоба и 14 дана затвора, секретна са 5 месеца затвора.</p> <p style="text-align: center;">Ц. и кр. полци. комисаријат.</p>
--	--

19 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 0148/Nyt.

20 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3585/Nyt.

21 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3581/Nyt.

Az aláíró rendőrbiztoság arra hívja fel a belgrádi lakosság figyelmét, hogy a városba visszatérő menekültek az ország belső területeiről járványos betegségeket hozhatnak magukkal. A betegségek megelőzésének legfőbb eszköze pedig a tisztaság. Ezért felszólítja az embereket az utak és a házak rendszeres tisztán tartására, az árnyékszékek ürítésére. Fontosnak minősíti a személyes higiénia betartását, a rendszeres fehérműcserét, a padló(!) tisztántartását. Figyelmeztet a nyers gyümölcs fogyasztásának veszélyére. Különleges figyelmet kér az élősködők elleni harchoz, és rendszeres fürdési lehetőséget ígér a lakosságnak: reggel nyolc és délután kettő között lehet jelentkezni fürdés céljából. A dolog szépséghibája, hogy a fürdő megnyitásának várható időpontját majd csak később fogják közölni. Mindenesetre a rendszabályok ellen vétőket, akik fertőzést terjesztenek, súlyos büntetések fenyegetik: vagyonnal rendelkezőket 1000 korona pénzbírság és 14 napi elzárás, vagyontalanokat 5 heti elzárás.

Tulajdonképpen a fenti problémakörhöz tartozik az utcai árusítás szabályozása is. Egy kétnyelvű (német, szerb) és 1916. január 2-i keltezésű plakát²² felhívja a Belgrád környéki lakosságot arra, hogy a magával hozott élelmiszert ne mindjárt a város határában vagy az utcán kezdje árusítani, hanem vigye be a piacra és ott a megállapított áron kereskedjen vele. Az utcai árusítás ezek szerint talán nem elsősorban higiéniai okokból aggasztotta a hatóságot, hanem mert ott kevésbé lehetett a hatósági ár betartását ellenőrizni. Hasonlóképpen tiltották a közvetítő kereskedők számára a városhatáron kívüli, illetve az utcai felvásárlást is. Mindenesetre a kilátásba helyezett szankciók nem mondhatóak túlzottan szigorúaknak: 1–14 nap elzárás vagy legfeljebb 200 korona bírság. Egy másik, keltezés nélküli – magyar, német, szerb nyelvű – hirdetmény²³ a Száván lévő hajókról történő „zsaroló kereskedés” megszüntetését célzó intézkedésekről tájékoztat. Egyrészt megszabja a kenyér (1,20 korona kilogrammonként) és a cukor (egy kiló 2 korona) maximális árát azzal, hogy a többi árucikken legfeljebb 30%-os lehet a kereskedő haszna. De a dohánytermékek árusítása ezen a módon tilos. Katonák csak illetékes parancsnokságuk írásbeli megbízásával jogosultak a hajókról történő vásárlásra.

Egy szintén keltezés nélküli (magyar, német, szerb) hirdetmény²⁴ a koldulás tilalmára figyelmezteti a lakosságot. Engedéllyel azért lehet koldulni, de ilyen engedélyt csak annak ad ki a hatóság, aki valami testi foglalkozás folytán semminemű munkára nem képes. Az engedély kivételesen adható és csak meghatározott helyre és időre szól. Egy másik – ugyancsak keltezés nélküli, magyar, német és szerb nyelvű – hirdetmény²⁵ az iparosokat és kereskedőket szólítja fel, hogy megfelelő címtáblával adják a közönség tudtára, mivel is foglalkoznak, sőt iparengedélyüket az utcáról is látható módon kell kifüggeszteniük. Egyébként a november 15-e előtti engedélyeket (nem tudni melyik évről van szó, de feltehetőleg 1915-ről) meg kell újítani a hirdetmény szerint.

22 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3615/Nyt.

23 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3753/Nyt.

24 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3584/Nyt.

25 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3579/Nyt.

Fontos problémakör volt a hatóságok számára a közbiztonság is. Ezzel kapcsolatos az a hirdetemény²⁶, amely 1915. november 17-i keltezésű és a cs. és kir. rendőrbiztosság írta alá. A háromnyelvű (magyar, német, szerb) dokumentum arra hívja fel a lakosság figyelmét, hogy a megtalált lövedékeket és gránátokat ne érintse meg, hanem haladéktalanul jelentse be az illetékes hatóságoknak. A bejelentő pénzjutalomban részesül. Érdekes, hogy a hirdeteményből kitűnő módon ez már egy megismételt felhívás volt. Ugyancsak a közbiztossággal kapcsolatos egy másik, kemény hangú hirdetemény,²⁷ amely szintén három nyelven (magyarul, németül és szerbül) hozza a lakosság tudomására, miszerint súlyosan megbűnhődne, ha valamely „gonosztevő” a vasútvonalak és berendezések, a telefon vagy a távíró illetve bármely katonai berendezés megrongálására vemedne. Felszólítja a lakókat az ilyen emberek feljelentésére, mivel ennek elmulasztása már bűnrészességnek számít. Egyúttal felhívja a lakosság figyelmét a fegyverrejtegetés súlyos következményeire is.

Szintén a biztosságot szolgálja a bejelentési kötelezettség elírásáról szóló intézkedés is, amelyet egy valamikor 1915 őszén megjelent háromnyelvű (magyar, német, szerb) plakát²⁸ tett közhírré. Eszerint Belgrád minden lakosa köteles 24 órán belül a megfelelő nyomtatvány kitöltésével bejelentkezni. A háztulajdonosnak a dolga, hogy a bérlőtől a szükséges adatokat beszerezze. Ha a bérlő gyanús viselkedik, erről a bérbeadó köteles a hatóságokat tájékoztatni.

A szabotázscelemekkel indokolja az a valamennyi, 16 és 60 év közötti harcképes szerb férfi jelentkezését elrendelő háromnyelvű (magyar, szerb, német) kiáltvány²⁹ is, amely az ismertetett plakátok közül bizonyos értelemben kakukktojásnak számít, mivel egyedülként még 1914-ben keletkezett. A jelentkezés elmulasztását halálbüntetéssel megtorolni fenyegető parancsnokság ugyanis az osztrák–magyar cs. és kir. Balkáni Haderők Főparancsnoksága, és a hozzáértő olvasó már ebből is tudhatja, hogy a keletkezés éve csakis 1914 lehet, bár a magyar és a német nyelvű hasábok szövegéből hiányzik az évszám. Nem úgy a szerb – egyébként latin és cirill betűs változatban egyaránt feltüntetett – verzióból.

A fennmaradó három további plakát szövege szintén nem nélkülözi az érdekességet. Egy háromnyelvű (magyar, szerb, német) és valamikor 1916-ban keletkezett hirdetemény³⁰ igyekszik megnyugtatót a lakosságot arról, hogy rosszindulatú híresztelésekkel szemben a megszálló hatóságok nem tesznek különbséget a megszállt lakosság különféle nemzetiséghez illetve vallási felekezethez tartozó tagjai között. Egy szintén magyar, szerb és német nyelvű hirdetemény³¹ arról tanúskodik, hogy a kereskedelemben a fém váltópénzek hiánya okoz gondot. A hatóság felszólítja a lakosságot, hogy az indokolatlanul otthon összegyűjtött aprópénzeit cserélje be papírpénzre, mivel a fém pénzt esetleg ki is

26 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 0149/Nyt.

27 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3578/Nyt.

28 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3577/Nyt.

29 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3574/Nyt.

30 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 2917/Nyt.

31 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3582/Nyt.

vonhatja a forgalomból és akkor a gyűjtögetők szépen hoppon maradnak. Végül egy német és szerb nyelven megjelent hirdetés³² az 1916. június 10. és 15. közöttre tervezett, egész Szerbiára kiterjedő nép- és állatszámolás mikéntjéről. Eszerint nem a számlálóbiztosok keresik fel a lakosságot, hanem a háztartások képviselői illetve legidősebb tagjai viszik magukkal az összes fontos igazoló okmányt és a hivatal helyiségében töltik ki az íveket. Aki a valós adatokat adja meg, annak természetesen semmi hátrány a dologból nem származik. Aki ellenben szándékosan téves információkat közölnek vagy megtagadják az adatok megadását, azok a – közelebről meg nem nevezett – legszigorúbb büntetésre számíthatnak.

OCUPPIERS AND THE OCCUPIED: AUSTRO–HUNGARIAN TEXT POSTERS IN THE BALKANS
DURING THE FIRST WORLD WAR

During 1915–1916, the Austro–Hungarian Army occupied and established military administration in Montenegro, and in most parts of Serbia and Albania. The military authorities communicated with civilians mainly via posters attached to walls. A selection from the Hungarian Military History Museum’s Poster Collection allows us to examine the most important topics of this kind of communication, such as preventing plagues or taking measures to maintain public hygiene, public order and public safety. The multilingual notices reflect the linguistic differences between the local population and the occupiers.

OKKUPANTEN UND BESETZTE: ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE TEXTPLAKATE VOM BALKAN
AUS DER ZEIT DES ERSTEN WELTKRIEGES

1915–1916 besetzten österreichisch-ungarische Streitkräfte das ganze Gebiet Montenegrossowie Teile Serbiens und Albaniens, und stellten sie unter Militärverwaltung. Die Militärbehörden kommunizierten mit der Zivilbevölkerung in der Regel durch Maueranschläge. Ausgewählte Objekte der Plakatsammlung des Museums für Militärgeschichte gewähren einen Einblick in die wichtigsten Themenkreise dieser Kommunikation, so zum Beispiel in die getroffenen Maßnahmen zur Vorbeugung von Epidemien, oder zur Wahrung der öffentlichen Reinlichkeit, Ordnung und Sicherheit. Die mehrsprachigen Anschläge spiegeln die sprachlichen Verschiedenheiten der ortsansässigen Bevölkerung und der Okkupanten wieder.

32 HTM Plakát- és aprónyomtatványtár 3689/Nyt.

Lukács Fanni

EDWARD J. CZERNIUK DANDÁRTÁBORNOK FORDÍTÓS FILM¹ HAGYATÉKA

Semmi érdekes, csak egy a pesti Duna-parton fényképezkedő turista – gondolnánk első ránézésre a fotóról. Aztán ha közelebbről megnézzük a kép középpontjában álló, harmincas éveiben járó, jóképű, amerikai katona mögött kibontakozik a budai oldal házainak romos képe és megdöbbenést kelt a jobb szélen felderengő Margit híd omladozó sziluettje. A feltehetőleg 1946 tavaszán készült kép Edward J. Czerniuk amerikai őrnagyot ábrázolja.

Edward J. Czerniuk őrnagy Budapesten, 1946; Ismeretlen fényképész felvétele (HTM Fotóarchívum 2016.1.2.14/DIA)

1 Diapozitívnak vagy fordítós filmnek nevezünk minden átlátszó alapon készült, átnézetben szemlélhető vagy vetíthető pozitív képet. Két módon készíthetünk diapozitívt, vagy meglévő negatívról kontaktmásolással illetve kicsinyítéssel, nagyítással, pigmenteljárással, vagy közvetlenül úgynevezett fordítós filmre, amely negatív közbeiktatása nélkül tud diapozitívt produkálni. Megjelent: Történelmi Fotóeljárások Magyarországon. <http://fotomult.c3.hu/direktpozitivok/diapozitiv/index.html> (Megtekintés: 2017. szeptember 17.)

Czerniuk dandártábornok (akkor őrnagy) 1912. december 25-én született New Yorkban. 1935-ben vonult be az Amerikai Hadsereg 2. tábori tüzérezredének 1. zászlóaljához, Fort Calytonba. Több áthelyezés után 1938-ban a tartalék tábori tüzérségnél hadnagyi rendfokozatra emelték, majd 1940-ben aktív szolgálatba lépve tüzérségi mérnök lett a kelet new yorki kikötő-védelemnél. 1945 és 1947 között a Magyarországon felállított Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójának egyik képviselője volt, őrnagyi rendfokozatban. 1945-ben részese volt annak az amerikai különítménynek is, amely hazahozta Salzburgból a Szent Jobbot. Magyarországon töltött szolgálata alatt Czerniuk őrnagy el látogatott a budavári Királyi Palotába, ahol ajándékba kapta az úgynevezett Ferenc József-teáskészletnek darabjait, az uralkodó nagypecséjtjét és egy ezüsttálcát,² valamint szert tett egy, a Horthy-kori Budapestről készült diapozitív gyűjteményre is. Utazását saját fotókkal is megörökítette.

2003-ban bekövetkezett halála után Czerniuk dandártábornok hagyatéka lányára, Gloria Ann Czerniuk-Clarkra szállt, aki két részletben ezt a Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak adományozta. Mrs. Clark először 2015 augusztusában férjével Richard H. Clark ezredessel tett látogatást a Hadtörténeti Múzeumban azzal a céllal, hogy az éveken át gondosan őrzött családi gyűjtemény egy részét a Szent Jobb hazahozatalának 70. évfordulója alkalmából a Múzeumnak adományozza.³ Rákövetkező évben a Clark házaspár újból visszatért, hogy Czerniuk dandártábornok hagyatékának második részét is a Hadtörténeti Múzeum tulajdonába adja.⁴ A hagyatéknak második fele 231 diapozitívot, Gloria Ann Clark által édesapja emlékeiből megírt, „*A Szent Jobb hazatérésének története*” című kéziratot, és többek között a Czerniuk dandártábornok által készített és kapott pozitív fényképek digitális másolatát tartalmazta.⁵

A mai korszerű színes fényképezés alaptörténetét Fisher Rudolf 1911-ben hozta nyilvánosságra. Az általa ismertetett rendszer lényege: három különböző réteget kék, zöld és vörös színekre érzékenyítve öntenek egymásra és a kidolgozás során a kékérzékeny rétegben sárga, a zöldérzékeny rétegben bíbor és a vörösérzékeny rétegben kékeszöld részképeket hoznak létre. Ezen az elven 25 évi kísérleti munka után szinte egy időben került forgalomba az Eastman Kodak Kodachrom és az Agfa Agfacolor filmje. Az Eastman Kodak cégnél Leopold Mannes és Leopold Godowszky, két fotóamatőr 1923-tól 1931-ig végzett

2 A Czerniuk hagyatéknak 2015-ben hazahozott részéről részletesebben *Závodi Szilvia*: Az úgynevezett Ferenc József-készlet darabjai a Hadtörténeti Múzeumban című tanulmányában olvashatnak. Megjelent: Történeti Muzeológiai Szemle 15. Budapest, 2017. 89–96. o.

3 A 2015-ben a Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak adományozott tárgyak a 160/2015. számon lettek begyarapítva.

4 Az ajándékozásról 2016. szeptember 23-án egy rövid beszámoló is jelent meg a honvédelem.hu portálon. http://www.honvedelem.hu/cikk/59453_kulonleges_felveteleket_kapott_a_hm_hadtorteneti_intezet_es_muzeum (Megtekintés: 2017. szeptember 17.)

5 A 2016. évben ajándékozott műtárgyak a 162/2016. szám alatt kerültek begyarapításra. A digitálisan ajándékozott 38 darab fénykép a 2016.10/DFK leltári számon került a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumba.

A Halászbástya romja a II. világháború után, 1945–1947; Edward J. Czerniuk felvétele (HTM Fotóarchívum 2016.1.2.38/DIA)

kísérletei, az I.G Farbenindustrie-nél Wilhelm Schneider és munkatársainak munkája eredményeként került piacra a színes fordítós film.⁶

Ilyen színes diafilmek segítségével készítette el fővárosban töltött szolgálati ideje alatt Edward J. Czerniuk fényképeinek egy részét a romba dőlt Budapestről. A körülbelül 50 darabból álló színes fordítós filmsorozaton végig követhetjük Czerniuk dandártábornok fővárosi sétáinak útját. A képek 35 mm-es filmszalagra készültek, és 50×50 mm-es ón keretbe kerültek.

Az összeállítás egy része 18 darab képen keresztül mutatja be a Hősök tere és Városliget második világháború utáni állapotát.⁷ A fotós először egy távoli felvételt készített a Hősök terén lévő Millenniumi emlékműről, így jól látható a kolonnád sor szobrainak hiánya, majd ezeket a részleteket közelebről is megörökítette. Később körbesétált a téren és mind a Szépművészeti Múzeum, mind a Múcsarnok épületeit lekapta, majd továbbhaladt a városligeti Fővárosi Állat- és Növénykert és a Vajdahunyad vára romjaihoz. A sorozat hat elemből álló része ábrázolja a Halászbástya összeszakadt törmelégeit,⁸ valamint készültek képek a budai Várnegyedről, a Kossuth Lajos térről és magáról a fotósról, Czerniuk őrnagyról is, a Duna-parton és a Margit-szigeten.⁹

6 Sárközi Zoltán – Dr. Sevcsik Jenő – Kun Miklós: Fotósok könyve. Budapest, 1977. 557–558. o.

7 Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) Fotóarchívum 2016.1.2.113/DIA, 2016.1.2.20-24/DIA.

8 HTM Fotóarchívum 2016.1.2.36-41/DIA.

9 HTM Fotóarchívum 2016.1.2.14-15/DIA.

*A Budavári Palota az 1940-es években; Ismeretlen fényképész felvétele
(HTM Fotóarchívum 2016.1.1.60/DIA; HTM Fotóarchívum 2016.1.1.65/DIA)*

A Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál töltött ideje alatt Edward J. Czerniuk nem csak készített, de ajándékba is kapott egy 90 darabból álló, a Horthy-kori Magyarországot, főleg a fővárost ismertető színes diasorozat, amelyet ismeretlen fényképész készített, valószínűleg az 1940-es években, feltehetőleg propagandisztikus vagy turisztikai célokkal. A kiemelkedően jó minőségű, színes képek 35 mm-es filmszalagra készültek és 50×50 mm-es keretbe kerültek.

A nyolcvan dia mutatja be Budapestet teljes pompájában.¹⁰ A Hősök terét és a Városligetet, a Kossuth Lajos teret szobraival, a Gellért-hegyet, a Dunai rakpartot, a budai Várat, a Palotát és annak belső tereit. A fordítós filmek között nyári és téli ábrázolások is megtalálhatóak. Hat fotón a magyar vidék is feltűnik, Esztergom, Zalaszentgrót, a Balaton és Lillafüred¹¹ és még négy zsánerkép is belekerült a gyűjteménybe.¹²

A hosszú utat megjárt két fotósorozat már magában is igen érdekes, révén, hogy színes fordítós filmre készültek az 1940-es években, amikor Magyarországon ez a fotótechnikai eljárás még nem volt elterjedt. A technika tömegessé válása a második világháború után kezdődött, amikor felszabadították az Agfa vállalat

¹⁰ HTM Fotóarchívum 2016.1.1.11-91/DIA.

¹¹ HTM Fotóarchívum 2016.1.1.1-6/DIA.

¹² HTM Fotóarchívum 2016.1.1.7-10/DIA.

*Hősök tere
az 1940-es
években és
1945–1947
között.
Ismeretlen
fényképész
és Edward
J. Czerniuk
felvétele
(HTM
Fotóarchívum
2016.1.1.42/
DIA; HTM
Fotóarchívum
2016.1.2.1/
DIA)*

szabadalmait és ezt több cég is átvette.¹³ Viszont egymás mellé téve a Horthy-korszak városfotóit és az ostrom során darabjaira esett főváros képeit hoz igazán nagy megdöbbenést a hagyatéék, hiszen összehasonlítási lehetőséget enged a háború előtti és utáni állapotok között.

Edward J. Czerniuk dandártábornok hagyatékból két kamarakiállítás is készült a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. A 2015 augusztusában kapott műtárgyakból 2015. november 13-án „*A Hadtörténeti Múzeum értékes műtárgyakkal gazdagodott*” címmel rendezett kiállítást Závodi Szilvia, majd 2017 februárjában pedig a fotóanyagból nyílt – e cikk szerzője által készített – időszaki kiállítás „*Töredékek – Az ostrom utáni Budapest egy amerikai hagyatéék tükrében*” címmel.

¹³ Történeti Fotóeljárások Magyarországon. <http://fotomult.c3.hu/direktpozitivek/diapositiv/index.html> (Megtekintés: 2017. szeptember 17.)

AMERICAN BRIGADIER GENERAL EDWARD J. CZERNIUK'S REVERSAL FILM ESTATE

In August 2016, thanks to Gloria Ann Czerniuk-Clark, American Brigadier General Edward J. Czerniuk's (1912–2003) estate was donated to the Hungarian Military History Institute and Museum. General (then Major) Czerniuk was a member of the Allied Control Commission's American Mission in Hungary between 1945 and 1947. He was also part of the American rescue team that brought back the Holy Dexter from Salzburg to Budapest. During his service in Hungary, he was given a collection of about 90 pieces of diapositives portraying Budapest in the 1930s and 1940s, furthermore he took photographs himself of the Hungarian capital destroyed by the 1944–1945 siege, thus creating a reversal film series of 231 pieces showing Budapest in the 1940s.

DIE UMKEHRFILME AUS DEM NACHLASS DES AMERIKANISCHEN BRIGADEGENERALS
EDWARD J. CZERNIUK

Im August 2016 gelangte dank Gloria Ann Czerniuk-Clark der Nachlass ihres Vaters, des amerikanischen Brigadegenerals Edward J. Czerniuk (1912–2003), in den Besitz des Instituts und Museums für Militärgeschichte. Zwischen 1945 und 1947 war er als Major Vertreter der amerikanischen Mission in der Alliierten Kontrollkommission in Ungarn, und Mitglied jener amerikanischen Delegation, die 1945 die Heilige Rechte aus Salzburg zurückbrachte. Während seiner Arbeit in dem Land bekam er eine Diapositiv-Serie geschenkt, die etwa 90 Stück zählte und Aufnahmen von Budapest aus den 1930er und 1940er Jahren enthielt. Außerdem fertigte er auch selbst Fotografien über die Hauptstadt an, die nach der Belagerung in Trümmern lag. So entstand eine Umkehrfilm-Serie mit insgesamt 231 Bildern über das Budapest der 1940er Jahre.

Süttő Mihály – Závodi Szilvia

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM JÁTÉK-KATONÁI

A Hadtörténeti Múzeum Modell- és Makettgyűjteményében ezernél is több, különféle anyagból készült katonafigura található, számuk a gyűjtemény több mint 60%-át teszi ki. A Hadtörténeti Múzeum munkatársai által 2013-ban megrendezett „Játék-katonák – Katonai játékok” című¹ időszaki kiállítás nagy teret engedett a figuráknak, a tárlat első termében, három vitrinben kaptak helyet a különböző méretű fa-, papír-, fém-, textil- és műanyag katonafigurák.² Bár száznál több bábu került bemutatásra és a kiállítás rendezői törekedtek arra, hogy minden figuratípus látható legyen, a teljes gyűjteményi anyagot csak részben sikerült megmutatni. Jelen írás arra vállalkozik, hogy teljesebb képet adjon a Hadtörténeti Múzeum katonafiguráiról és azok történetéről.³

Kisméretű katonafigurákat már Egyiptomban, a fáraókkal együtt eltemetve is találtak, de hasonló módon más ókori kultúrákban is feltűntek. A középf- és kora újkorban elsősorban fából faragták az apró katonákat, de a régészeti leletek között fellelhető néhány kerámiából készült is. Először a 16. században öntöttek ón és ólom ötvözetéből (cinből)⁴ figurákat, amelyek azonban igen drágák voltak, a fémből készülő katonák tömeg-gyártása csak a 18. században indult meg. A sorozatgyártást a sík bádoglemezek megjelenése tette lehetővé, de ezek a figurák – bár olcsóbbak voltak – nagyon könnyen eltörttek. A mindenki számára elérhető, törésálló fémfigurák az üreges-öntés feltalálásával jelentek meg. A gyártók megcélozták a tömegpiacot és megkezdődött az ólomfigurák nagyarányú gyűjtése.⁵

Kezdetben az 1:25-ös léptékű, körülbelül 9 cm-es cínfigurák kerültek forgalomba. Az alapalakot keményfába vájták, így elkészítése sok időt vett igénybe. Kézi gravitációs öntést alkalmaztak, majd a katonákat nagy gonddal, élethűen festették. A kor technológiai szintjén a cin alacsony olvadáspontja garantálta a gyárthatóságot és a játékok tartósságát, áruk viszont csak kevesek számára tette

1 „Játék-katonák – Katonai játékok” című időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban 2013. június 21. és december 31. között, a kiállítást rendezte: Závodi Szilvia.

2 Vö. *Závodi Szilvia*: „Játék-katonák – Katonai játékok” In: Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2014. 345–361. o.

3 A Hadtörténeti Múzeum katonafiguráiról született már egy írás: *Závodi Szilvia*: A Hadtörténeti Múzeum Katonai Figuragyűjteménye. In: Hadi múltunk kincsháza. Avagy: eleink emlékei a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2009. 54–55. o.

4 A cin ólom és ón, általában 60%–40%-os ötvözet.

5 A fém játékkatonák története. http://www.miskahuszar.hu/hu/?mod=news&cla=news&fun=show_news&cat_id=4&id=78&temp=base (Megtekintés: 2017. augusztus 19.)

elérhetővé őket. A növekvő népszerűség miatt megkezdődött a kisebb méretű, 5–7 cm-es, anatómiailag pontatlanabb, laposított figurák gyártása. A kézi festést merített festéssel (két, három színnel) váltották fel. Később a figurák még kisebbek, még laposabbak lettek, a festés is elmaradt.⁶

Már az első világháború előtt kísérleteztek új anyagokkal, hogy még olcsóbbá tegyék a katonafigurák előállítását. Megjelentek az úgynevezett masékatonák. A figurák elkészítéséhez az alapot adó fűrészpor és enyv keverékéhez kaolint adtak, majd olajok és viasz segítségével masszává gyúrták. Ezt a keveréket azután nagy nyomás alatt, hevítés közben formába préselték. Kézimunkával eltávolították a felesleges részeket, majd a katonafigurát kifestették. Annak érdekében, hogy a bábuk kiálló részei ellenállóbbak legyenek, hajtogatott drótvázzal merevítették őket. Gyakran nem is egy formában készültek, hanem több darabból ragasztották össze. Így létrejött az a játéktípus, amely egészen az 1960-as évekig tartotta magát, amikor is alulmaradt a fröccsöntött műanyaggal szemben. Ezzel párhuzamosan az ólomkatonák és ónfigurák újjászülettek, az eredeti figurák alapján öntőformákat készítettek és ennek segítségével állítottak elő a játék-katonákat. A 20. század második felének játéakai a régiekhez képest elnagyoltak, szó szerint másolatai a régieknek.⁷

Ólomkatonák

A Modell- és Makettgyűjtemény katonafigura-állományának nagy része, 1065 darab Wollner-féle ólomkatona. A szépen kidolgozott és festett, féldomború bábuk jellegzetes bécsi ólomfigurák Michael Wollner műhelyéből.⁸

Wollner⁹ ólomöntőként kezdte meg tanulmányait a német játékkészítés fellegvárában, Nürnbergben, majd valószínűleg Csehországban bővítette ismereteit. 1875-ben kezdett cínfigura-készítőként dolgozni a fürthi Conrad Schildknecht & Sohn cégnél, a későbbiekben több játékkészítő üzemben is dolgozott, majd 1883-ban Bécsben telepedett le. Mestervizsgát tett és 1884-től önállóan kezdte meg ólomfigura-készítő tevékenységét. 1914-ben betársult mellé testvére, Konrad.¹⁰ Michael az első világháború végén, 1918 nyarán meghalt, cégét özvegye, Elisabeth¹¹ és fivére, Konrad vitte tovább ez utóbbi haláláig, amikor is a figurakészítő üzem vezetését – az 1928-ban szintén betársult legkisebb Wollner lány – Kunigunde „Adele”¹² vette át. Elisabeth 1948-ban bekövetkezett halála után a Wollner-féle öntőformák Eduard Pöschner tulajdonába kerültek,

6 <http://olomkatona.net/> (Megtekintés: 2017. augusztus 19.)

7 *Fábián Dénes*: A masékatoná I. *Militaria Modell Magazin*, 1992. I. évf. 3. sz. 9. o.

8 A Wollner-cégről: http://www.zinnfiguren-bleifiguren.com/Firmengeschichten/Wollner_Wien/Wollner_Wien.html (Megtekintés: 2017. augusztus 19.)

9 Michael Wollner (1858. október 13. – 1918. június 21.) cínfigura-készítő.

10 Konrad Wollner (1861 – 1930. szeptember 29.) cínfigura-készítő.

11 Elisabeth Wollner, született Gandorsky (1856. november 17. – 1948. április 8.) cínfigura-készítő, Michael Wollner felesége.

12 Kunigunde „Adele” Wollner (1898. április 18. – 1985. május 19.) cínfigura-készítő, Michael Wollner leánya.

majd 1957-ben Josef Kober vásárolta fel a mintákat. Kober folytatta a Wollner-figurák gyártását és az 1886-ban alapított játékkereskedésében forgalmazta a játékokat. A Kober-cég a mai napig folyamatosan árusítja a Wollner-féle, eredeti öntőformák alapján készített, kézzel festett termékeket.¹³

Michael Wollner hat féle léptékben készített katonai és civil figurákat, állatokat, életképeket. Meg lehetett vásárolni I. Ferenc József császárt tábornoki karával, testőr- és katonafigurákat, járműveket, tüzérségi eszközöket az Osztrák–Magyar Monarchia időszakából. Elkészítette a német hadsereg, a porosz tüzérség és a bajor katonaság figuráit, megformálta az osztrák–magyar seregeket, a balkáni csapatokat, más európai országok hadseregeit, Európán kívül a búrokat, az arabokat, a kínaiakat a bokszerlázadás idejéből, a japánokat, az abesszineket, az indiánokat, Buffalo Billt és a mexikóiakat. A katonákhoz készített ólomból fogatokat, hintókat, valamint fogatolt ágyúkat és egyéb felszerelést is. A fogatolt lovakat ki lehet fogni a mozdonyból, az ágyúk, a lőszeres kocsik, a tábori konyhák mind szétkapcsolhatóak voltak a játék igénye szerint. Az életképekhez készültek fák, bokrok, sövények, pavilonok, hidak, kerítések, utcarészletek. A civil figurák között megtalálhatóak voltak a vadászok, tűzoltók és különféle mesefigurák. A figurákat szép, lapos kartondobozokba szortírozva árulták. Talpazatuk jellemzően téglalap alakú volt.¹⁴

A Hadtörténeti Múzeum Wollner-figurái a császári és királyi 5. dragonyosvezred,¹⁵ a császári és királyi lovas tüzérség,¹⁶ a császári és királyi 37.,¹⁷ 70.¹⁸ és 99.¹⁹ gyalogvezred katonáit formázzák. Sok eredeti doboz is található a gyűjteményben, a császári és királyi 70. gyalogvezred katonáit tartalmazó egyik dobozon rajta van a forgalmazó üzlet sötétzöld-sárga cégjelzése: „Kertész Tódor és Weszely István R. T. Bp. IV. Váci utca 9.”²⁰

A klasszikus ólomkatonák egyik alaptípusa a kétoldalas, lapos, „kétdimenziós”, úgynevezett vonal- vagy zsillettfigurák. Az 1700-as évek végén ezeket még játéknak készítették, palakőbe vagy gipszlemezbe metszették a nagyon szép rajzolatú, részlet gazdag negatívot. Ma már azonban elsősorban vitrinkatonák, gyűjtői darabok vagy diorámák alkotó elemei.²¹ Németországban sok műhely készített ilyen lapos, szépen festett figurákat. Az 1950–1960-as évek-

13 A patinás Kober-féle játékkereskedés a bécsi belvárosban, a Grabenen volt megtalálható, 2016-ban anyagi okok miatt átköltözött a Schullerstrasse 11. szám alá.

14 Zinnfiguren Katalog 2005/2006. Kober Spielwaren. Zinnfiguren aus über 100 Jahre alten originalen Wollner-Gussformen.

15 Törzsüstiek, tiszték, altiszték, trombitás, zászlóvivő lóháton, leltári száma: Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) 0105–0298/Modell- és Makettgyűjtemény (a továbbiakban: Mod.); málháslovak, leltári száma: HTM 0397–0402/Mod.

16 Tiszték, altiszték, tüzekek, telefonosok, trombitás, leltári száma: HTM 0299–0384/Mod.; málhásállatok, leltári száma: HTM 0403–0405/Mod.; hatfogatú löveg, leltári száma: HTM 0414/Mod.; hatfogatú lőszerkocsi, leltári szám: HTM 0415–0417/Mod.

17 Tiszték, gyalogosok, dobosok, kürtösök, egyéb zenészek, leltári száma: HTM 0385–0393, 0419–0689/Mod.

18 Tiszték, tizedesek, őrzetők, gyalogosok, zenészek, leltári száma: HTM 0690–0793/Mod.

19 Tiszték, tizedesek, őrzetők, dobosok, kürtösök, leltári száma: HTM 0764–0822/Mod.

20 A dobozban található figurák leltári száma: HTM 0750–0763/Mod.

21 *Fabián Dénes*: Fiúk játéka, a játékkatona. Kecskemét, 1998. 9–11. o.

ben Magyarországon is kapható volt az ilyen típusú játék-katona trafikokban, vásárokon és a budapesti Märklin játékboltban.²² 2 Ft volt egy hat darabos egybeöntött sor, amit a játékhoz szét kellett törölni. A kínálatban szerepeltek többek között indiánok, 48-as honvéd figurák és első világháborús császári és királyi tüérek.

Ez a katonafigura-típus Németországban a mai napig igen népszerű. Jellemzően sok, néha több száz darabból álló diorámákat készítenek belőlük. Egész csatajeleneteket, vagy életképeket alakítanak ki, háttérrel, domborzattal.

A Hadtörténeti Múzeum birtokában lévő ilyen jellegű figurák szép rajzolatú, új öntések. Az eredeti darabok gyártója ismeretlen, a – több példányban fellelhető – II. Rákóczi Ferencet ábrázoló, festetlen figurák eredetije valószínűleg bécsi munka, 1900–1910 körül készülhetett.

A gyűjteményben több mint 150 darab festett és festetlen vonalfigura található: a festett, egyedül álló figurák 16–18. századi katonákat ábrázolnak, a Német Szövetségi Köztársaságból kerültek ajándékként 1965-ben a Hadtörténeti Múzeumba.²³ A festetlen darabok egy részén több (kettő–négy) figurát öntöttek vonalban össze, néhány esetben feleslegesnek tűnő kiegészítővel, például három karral, valószínűleg a játékhoz nem illő alkatrészt egyszerűen le lehetett törni.²⁴

Masékatonák

A legjobb minőségű masékatonákat Németországban gyártották, a játékkereskedők reklámkatalógusaikban azonban ritkán tüntették fel a játékok készítőinek, illetve gyártóinak nevét. A két legismertebb masékatonagyártó cég az Elastolin és a Lineol volt.²⁵

Az új technológiát, amelynek segítségével fűrészporból, agyagból, kaolinból és egyéb adalékokból – magas hőfokon és nagy nyomással – plasztikus figurákat lehetett készíteni, a bécsi Emil Pfeiffer²⁶ dolgozta ki a 19. század végén. A figurák kényesebb részeit (karok, lábak) dróttal erősítette meg, és ez adta a figurák stabilitását is. Az új termék nagy előnye volt, hogy közvetlenül a formából való kivétel után már szilárd, formatartó maradt és a száradás alatt sem deformálódott el. A figurákat egy alapos tisztítás után már festeni is lehetett. Ezt a technikát az évek során továbbfejlesztették, de az alapanyag mindvégig

22 Tóth Lajos (?–1989) boltját Budapesten a Szabadsajtó út 6. szám alatt nyitotta meg, ahol papír-írószerkereskedéssel kezdte pályafutását, majd idővel játékokat is árult. 1965-ben költözött a Váci u 71. szám alá, ahol is haláláig játékkereskedéssel foglalkozott „Märklin játékbolt” névre keresztelt üzletében. <http://magyar-jatekvasut.mindenkilapja.hu/html/26262396/render/toth> (Megtekintés: 2017. augusztus 20.)

23 Leltári számuk: HTM 1052–1116/Mod.

24 Egy 24 darabos készlet forradalmárokkal, katonákkal, civil nőekkel, leltári száma: HTM 1189/1–24/Mod.

25 *Závodi Szilvia*: Háború a játékok között. Háborús játékok a 20. század első felében. Történeti Muzeológiai Szemle 13. Budapest, 2014. 205–216. o.

26 Emil Pfeiffer 19. századi osztrák játék-, maséfigura- és babakészítő. [https://de.wikipedia.org/wiki/Emil_Pfeiffer_\(Spielzeughersteller\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Emil_Pfeiffer_(Spielzeughersteller)) (Megtekintés: 2017. augusztus 20.)

Tipple-Topple figurák a Hadtörténeti Múzeum Modell- és Makettgyűjteményéből (orosz és japán katonákat ábrázoló bábuk az orosz–japán háború idejéből)

megmaradt. Pfeiffer 1900-ban Tipple-Topple néven bejelentette vállalkozását és megkezdődött a masékatonák tömeggyártása.²⁷

Pfeiffer gyártásának azonosítható, Tipple-Topple figura alig egy tucat található a Modell- és Makettgyűjteményben: orosz és japán bábuk az orosz–japán háború idejéből, a császári és királyi hadsereg huszárjai, haditengerészek és egy vadász.²⁸

Németországban az 1900-as évek elején sok cég foglalkozott játékgúny-készítéssel. Legtöbbjük feledésbe merült, azonban a Hausser-játékgúny világszeretete ismertté vált.

Az építkezési vállalkozó, Christian Haussernek két fia, Otto és Max²⁹ 1904-ben céget alapított Ludwigsburgban, ahol felvásárolták a rövid- és játékgúny kereskedő Müller és Freyer céget. Hausseréknek 1917-re már 1456 alkalmazottja volt. 1925-ben átvették a csődbe ment Emil Pfeiffer bécsi játékgúny készítő céget. Így a híres Pfeiffer-féle gúnyok öntőformái, tervei és raktárkészletei is a Hausser-cég birtokába kerültek, amelyeket ezután „Elastolin” márkanéven forgalmaztak.

27 Massefigurák, avagy Elastolin és Co. <http://flohmarkt-kalauz.weebly.com/elastolin--co.html> (Megtekintés: 2017. augusztus 20.)

28 Leltári számuk: HTM 72.66.1./Mod.

29 Otto (1879–1955) és Max (?–1915) Hausser német játékgúnykészítők.

A 1930-as évtized a maséfigurák nagy korszaka volt, a kibővül játékgyártó üzem átköltözött Coburgba. 1936-ban új leányvállalatot alapítottak Brünbnben, Durolin márkanévvel.

Az „Elastolin” cég szinte minden nemzet minden fegyvernemét gyártotta, amit egy trükkel könnyítettek meg: egyszerűen lecserélték a figurák fejét, például a jellegzetes német rohamsisakos fejet angol tányérsapkásra cserélték. A színpompás skótokat azonban természetesen egyedileg mintázták. Készültek civil- és állatfigurák is.

Az „Elastolin” is több méretben készítette figuráit, a 1920-as évektől a 6,5 cm-es és a 7,5 cm-es³⁰ volt a standardméret. Készítettek mozgatható kezű figurákat, például vezénylő tiszteket, aknavetőt elsütő, térdelő figurát, valamint vágató lovast kivont karddal.

Ma – a gyűjtők körében – nagyon keresettek az úgynevezett porcelán fejű vezérkari figurák. Ezeket a fejeket külön megrendelésre a Hartwig cég gyártotta a tübingiai Katzhüttében. A figurák és az élő modellek között minimális volt az eltérés, mindegyiket fel lehet ismerni.

Az „Elastolin” cég is rengeteg tereptárgyat készített kiegészítőként. Összerakható, több darabból álló lövészárók-rendszert, vöröskeresztes sátrakat, hidakat, fákat, bokrokat, épületeket és bunkerokat. Lemezből készültek, óramű meghajtással, esetenként elemmel világító, méretarányos harci járművek, vonatok és lövegek, amelyekhez járművezetőket, térképolvató tiszteket és megfelelő legénységet is lehetett kapni.³¹

Sajnos a második világháború és az azt követő kitelepítések rengeteg darabot megsemmisítettek a gyerekek kezében amúgy is gyorsan tönkre menő játékokból.

Az „Elastolin” cég az 1970-es évek végéig gyártott maséfigurákat, régi állatfigurákat, indiánokat, trappereket és vasutas figurákat. Az utolsó figurák a svájci hadsereg katonái voltak. A cég ma Preiser-Elastolin néven műanyagból gyárt igen szép és sokfajta figurát.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében majd’ 50 darab angol egyenruházatú, „Elastolin” márkájú katonafigura található, néhány indián, illetve egy-két más nemzetiségű katona: porosz gyalogos vagy norvég síjárőr.

A maséfigurák gyártása az első világháború kitörése után érte el virágkorát, mivel a háború során megnehezült az ólom és ón alapanyagok beszerzése és ez által a játékgyártók egész sora került a csőd szélére, sokuknak még a gyáraikat is be kellett zárniuk. Ez kedvezett az olcsó, majdnem hulladék anyagból készült figuráknak és azok gyártóinak.

Természetesen új gyártók is megjelentek a piacon, de egyiknek sem sikerült elérnie azt a népszerűséget és minőséget, mint az „Elastolin”-nak. Egyetlen cég közelítette meg az „Elastolin” márka népszerűségét, a „Lineol”.

30 A legtöbb gyártó ezt a méretet vette át, a 7,5 cm-es méret hozzávetőlegesen az 1:25-ös léptéknek felel meg.

31 Vö. *Reggie Polaine – David Hawkins: The War Toys 1 – Kriegsspielzeug. The Story of / Die Geschichte von Haussern-Elastolin.* London, 1991.

7,5 cm-es „Elastolin” márkájú angol egyenruházatú katonafigurák, 1930-as évek

7,5 cm-es „Elastolin” márkájú indiánfigurák

7,5 cm-es „Lineol” márkájú német egyenrubázatú katonafigurák, 1930-as évek

A céget 1906-ban alapította Oskar Wilhelm Wiederholz³² Brandenburgban és 1930-ban kezdte meg a „Lineol” néven ismert figurák gyártását. Kitűnő minőségű, rugalmas anyagot használt az öntéshez és kezdetben több méretben készítette az igen szépen kidolgozott és festett figuráit. A „Lineol” cég is gyártott vasutas és civil figurákat, állatfigurákat, indiánokat, trappereket, mindenféle kiegészítőket: fákat, bokrokat, összeállítható erődrendszereket, lövészárkokokat és egyéb épületeket, de legfőképpen – hasonlóan a nagy konkurenciához, az „Elastolin”-hoz – szinte minden náció minden seregét készítette, a katonai zenekaroktól a sebesültekig, a politikai szervezeteken át a gyerek- és hadvezérfigurákig.

A cég 1:25-ös léptékben igényes, óraművel működő – esetenként elemmel világító – katonai járműveket is forgalmazott a seregeihez. 1938 és 1942 között gyártottak egy 4 cm-es szériát is. Ebből a típusból azonban nem készítettek olyan sok fajta mozdulatot, mint a 7,5 cm-esből. A lovasokat a méret miatt egybe öntötték a lóval, ellentétben a 7,5 cm-esekkel, ahol a lovasokat le lehet venni a lóról. Ezek a 4 cm-es figurák igen szépen mintáztak és igényesen festettek voltak. Az exportra készített figurákat más-más színűre festették. Ezekhez a kicsi katonákhoz is gyártottak – kis szériában – vontatókat és ágyúkat. A parancsnoki gépkocsiba például óraművet szereltek, így vontatni tudta a hozzá való, papírpatronnal működő, pici páncéltörő ágyút.

32 Oskar Wilhelm Wiederholz (1877–1955) német játékkészítő.

NDK gumifigurák, 1960–70-es évek

A háború után a gyár az Német Demokratikus Köztársaság területére került. Így „Birodalmi” figurákat már nem gyártott tovább, de a civil figurákat és az állatokat, a semleges indiánokat és a trappereket még évekig készítették. Készültek új figurák is a megváltozott helyzethez igazodva, keletnémet katonabábuk jelentek meg a kínálatban új típusú német rohamsisakkal.

Az 1960-as évektől a „Lineol” áttért a műanyag alapanyagra és az egyszínűre festett, 7,5 cm-es keletnémet katonafigurák gyártására. Ezekkel nagyon jól lehetett játszani, mivel gumyszerű anyagból voltak, amit nem lehetett eltörni.³³

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található 44 darabos, 4 cm-es figura-együttes zöld parolival magyar piacra készült, vannak köztük zenészek (tamburmajork, trombitás, kürtös, fuvolás, cintányéros) és különféle mozdulatot végző gyalogosok (álló, lépő, rohamozó, hason fekvő, térdelő, fél térdre ereszkedő, találatot kapott lehanyatló).³⁴

A Modell- és Makettgyűjteménybe 1975-ben került vásárlás útján egy majdnem 400 darabos figura-együttes. Ezek a bábuk az 1930-as évektől kapható játékgurák átalakított változatai. Alapul minden esetben „valódi” 4 vagy 7,5 cm-es – a lovak esetén nagyobb léptékű – „Elastolin” vagy „Lineol” figura szolgált.

33 Vö. *Dennis Fontana: The War Toys 2 – Kriegsspielzeug. The Story of / Die Geschichte von Lineol.* London, 1991.

34 A figurákat 2009-ben a Nemzeti Kulturális Alap segítségével vásárolta meg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum. <http://www.militaria.hu/hadtorteneti-intezet-es-muzeum/palyazatok/a-varkonyi-karoly-grafikus-es-festomuvesz-hagyatekanak-katonai-vonatkozasu-anyagai> (Megtekintés: 2017. augusztus 20.) Leltári számuk: HFM 2009.12.1–44./Tárgyi Emlékanyag Gyűjtemény (a továbbiakban: TE.)

7,5 cm-es „Elastolin” márkájú figurákból átalakított fantáziabábuk

Az eredeti német gyártású játékokat alakították át reszeléssel, faragással, és egészítették ki rájuk formázott pasztilin kiegészítőkkal, például köpennyel, süveggel, díszmagyar ruhadarabokkal, valamint bőrszálakkal, drótkengyelekkel és ólomból öntött fegyverekkel. A cél minden figuránál az lehetett, hogy a német katonákat magyar jelleggel, jellemzőkkel ruházzák fel. A korabeli játékkatalógusok és mai szakkönyvek alapján megállapítható, hogy ilyen katonákat egyetlen gyár vagy kisüzem sem készített, valószínűleg egyedi alkotások.

Sajnos azonban a figurákra tapasztott gyurma vagy pasztilin mára már erősen kiszáradt, repedezett és nagyon törik. Jobb állapotban maradtak meg a lovakra készített valódi bőrkantárok, nyergek és málhák.

Alkotójuk minden bizonnyal fényképek és egyéb dokumentációk alapján készítette a figurák átalakítását és valószínűleg már készítésükkor is nagyon sérülékenyek lehettek, így nem játéknak, hanem úgynevezett vitrinfiguráknak, gyűjtői daraboknak készülhettek.

A készítő a figurák talpát betapasztotta, de ha eltávolítjuk a takaró pasztilint, látszik a darab eredeti márkája, talpbélyegzése.

A leltári bejegyzés sem segít abban, hogy megtudjuk a választ arra kérdésre, ki, miért és milyen célból alakította át az egyébként nem túl olcsó német játékokat.³⁵

³⁵ Leltári száma: HTM 75.10.1–398./Mod.

Textilbe öltöztetett maséfigurák

A Hadtörténeti Múzeum legszebb és legértékesebb darabjai a posztóba öltöztetett, Mühlhauser-féle figurák. A Mühlhauser név azonban nem a készítőre, hanem a kereskedőre utal, mivel ezeket a bábukat a bécsi Josef Mühlhauser's Nachfolger (Mühlhauser utóda), Hans Steinbach és Gustav Resch forgalmazta a századfordulón a Rauhensteingasse 8. szám alatti császári és királyi udvari játékaruházukban.³⁶

A Mühlhauser-árjegyzék azonban a készítő nevét nem tüntette fel, sokáig Emil Pfeiffer termékeinek tartották őket. 1999 őszén azonban Bécsben nagyszabású kiállítás nyílt a Pfeiffer cég munkásságáról, a megjelent kiállítási katalógus részletesen elemzi a cég és a kérdéses figurák kialakulásának történetét.³⁷ A kiállítás rendezője és a katalógus szerzője újabb kutatásai alapján úgy véli, hogy ezeket a figurákat nem a Pfeiffer cég állította elő, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia cseh részéről származnak. A „szövetbe öltöztetve és kis deszkára szerelve” álló figurák elődei – „szabadon állva, deszka nélkül” – bizonyítottan cseh területen készültek és az akkor divatos papírszínház bábfiguráiként használták őket.

A kisméretű, téglalap alakú talpra állított figurák felsőtestét fából készítették, mint a próbababákét. A vállban elhelyezett acéldrótok segítették a karok minden irányba való mozgatását. A karok alsó részében elhelyezett kis karton tekercs kapcsolóhüvelyül szolgált a kezeknek, emellett ingmandzsetta lehetett és lokalizálta a könyök meghajlását is. A felsőcombokat vattával betekert acél-drótok képezték, térd alatt esztergált fából állt a láb, csak a lábfejet formálták papírmaséból. A lábak felső részét több vagy kevesebb vatta rátekerésével tudták vastagabbra vagy vékonyabbra képezni. A láb fából készült alsó részét be lehetett festeni feketére és így egyúttal csizma is lehetett. Ezt részt rögzítették apró szöggel a deszkatalphoz.

A törzset finoman megvarrt öltözet fedte, amely általában nadrágból és kabátból állt. A fejeket papírmaséból készítették. A fej alapformáját néhány részlet cseréjével vagy változtatásával tetszés szerint tudták variálni, például a fejfedők cseréjével vagy a szakállforma kialakításával. Az egyes részek változtatása és új kombinációja később sokszor alkalmazott gyakorlattá vált.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található figurák nagyon jó állapotban vannak, nagy részük szerepel a „Ferenc József zászlai alatt.” Magyarország hadtörténete, 1868–1914 című állandó kiállításon.³⁸ A babák között megtalálható vadásztiszt, honvédgyalogos, Arcière testőr, tengernagy, tábornok és zenész is.

36 Árukatalógus: Kaiserl. u. Königl. Hof-Spielwaren-Haus Josef Mühlhauser's Nachfolger Hans Stienbach & Gustav Resch Gegründet 1859. 17. Auflage. Figurák a 24. oldalon.

37 *Christoph Wurzer*: Kaiser, Katze, Kakadu...: die Wiener Spielzeugfabrik Emil Pfeiffer. Katalog zur Jubiläumsausstellung zum 100. Geburtstag der Massefigur. Wien, 1999.

38 „Ferenc József zászlai alatt.” Magyarország hadtörténete, 1868–1914 című állandó kiállítás 2016. május 20-án nyílt meg a Hadtörténeti Múzeumban, rendezte Hatala András és Szántó Nóra.

Magyar masékatonák

A magyar gyártású maséfigurák közül igen kevés található meg a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. Bár a „Lipták Játék” igen gazdag kínálattal lépett piacra a második világháború után, a Modell- és Maktetgyűjteményben csak pár darab Lipták féle figura található. A készítőről elnevezett bábuk élesen mintázott, kemény alapanyagú, filigrán figurák voltak. A háború előtt TURUL talpbélyegzővel készültek, a Lipták nevet – készítője után – 1946–1947 táján kapta. A „Lipták Játék” elsősorban indiánokat és trappereket gyártott kiegészítve néhány katonaalakkal. Egy figurát több színvariációban is elkészítettek, létezett lépő és szépen mintázott ugrató lovas is. A Lipták termékeket a Tóth Lajos féle Märklin játékbolt, valamint trafikok forgalmazták. Kevés példány maradt meg belőle, azok is elsősorban magángyűjtők kollekcijában.

A Hadtörténeti Múzeumnak három indiánt, egy cowboyt és egy matrózt ábrázoló figurája van.

A két világháború között Magyarországon több cég, kisvállalkozás készített – manufaktúraszerűen – maséfigurákat. Valószínűleg Karikás József cégét államosítva jött létre a budapesti Angyal utcában egy szövetkezet, amely „☆ K. T. Sz.” talpbélyegzéssel gyártott masé-játék-katonákat és állatfigurákat. Az állatfigurákat nem mintázták újra, hanem egyszerűen másolták a háború előtti „Elastolin” és „Lineol” formákat, de silányabb kivitelben és festésben.

A katonafigurák egy része hasonlított a háború előtti talpjelzésű figurákhoz, de javarészüik újramintázott volt. Drótvázra öntött, gipszes maséanyagból, de törékenyebb kivitelben készültek.

Az új megmintázás követte az új szovjet mintájú egyenruhákat. A lovas figurák lovát is másolták a „Lineol” cég egyik lépő lováról.

Az 1950-es évek magyar gyártmányú maséfigurái

Az X jelű és a csillagos jelű talpbélyegek az 1960-as években megváltoztak, rákerült a talpra a figurák ára: 2 forint 40 fillér. A mozgatható kezű katonák ára 2 forint 90 fillér volt.

Körülbelül 25–28 fajta figura készült nagyrészt egyszerű, lépő mozdulattal. Jellemzően nem készültek harcoló figurák – egyetlen hason fekve lövő géppisztolyos figura ismert –, ez nem is csoda, hiszen a „béketábor” katonáit voltak hivatva megjeleníteni.

Készültek indián és trapper, valamint 4–5 cm-es vasutas figurák is hasonlóan elnagyolt kivitelben.

A magyar masékatonagyártás és forgalmazás 1966–1967 táján fejeződött be.

A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében néhány mozgókarú katonafigura található. Egy – talpbélyegzője szerint – 5 forint 80 fillérért árusított lovas lovával, és van a kollekciónban egy nagyon ritka szürkére festett lófigura-másolat, amelynek eredetijét az 1910-es, 1920-as években készítette az osztrák Tipple-Topple gyár.

Kortárs figurák

Az 1960-as évek környékén újra divatba jött elsősorban külföldön (német és osztrák területen) az otthoni ólomkatonagyártás. A játékboltok többfajta precíz, gyárilag készült öntőformát forgalmaztak. Ezeket készletben is árusították öntőkanállal, a formákhoz szorítóval, nyersanyaggal és szakszerű használati utasítással. A Hadtörténeti Múzeum birtokában is van egy – még bontatlan – Nürnberger MEISTERZINN ágyú-öntőforma. Ilyen és ehhez hasonló öntőformákból készült a Modell- és Makettgyűjtemény számtalan modern figurája.

Régebben ezeket a modern készítésű alakokat és az öntőformákat a már többször emlegetett Tóth féle Märklin játékbolt, vásárolók és trafikok forgalmazták. A játékboltban lapra varrva, a vásárokon darabra is árulták. Modern ólomkatonák ma is vásárolhatók a nagykorúti Regiment Játékboltban³⁹ vagy a Wesselényi utcai Játékdvarban,⁴⁰ de számos példány beszerezhető a Játékszerek Anno üzletében.⁴¹

A Modell- és Makettgyűjtemény katonafigura gyűjteményegységének egy része azonban nem játékgúla, hanem aprólékosan kidolgozott, részlet gazdag, több darabból összeállított modell. Magyarországon több neves készítő is létezik a mai napig. Az üzletekben külföldi készítő munkái is megtalálhatók. A Hadtörténeti Múzeumnak van néhány orosz készítőjű figurája, de sokat készítenek a lengyelek is. Szép figurákat alkotott a Rózsavölgyi László vezette MAGOR stúdió, amely néhány éve megszűnt. A készítést Szelicsán Antal folytatta. Dunaújvárosban Horváth Béla készít figurákat, a gyűjteményben található törött kezű Bem apó az ő alkotása. Nagyon szépek Fábián Dénes festőművész történelmi figurái.⁴²

39 <http://www.olomkatonak.hu/olomkatonak> (Megtekintés: 2017. augusztus 20.)

40 <http://www.jatekdvar.hu/shop/olomkatonak/index.php> (Megtekintés: 2017. augusztus 20.)

41 <https://www.jatekanno.hu/egyeb-termekek-83/olomkatonak-243> (Megtekintés: 2017. augusztus 20.)

42 Azt, hogy melyik modellfigurát ki alkotta – általában – csak az alkotók ismerik fel.

A Hadtörténeti Múzeum GI Joe-babái

A modellfigurák több apró darabból összeragasztott alkotások, ezáltal igen sérülékeny darabok, tárolásuk és szállításuk is nagyon kényes feladat.

Ha modernkori katonafigurákról beszélünk, szót kell ejteni a műanyagból készült bábukról is. Az olcsó bazári és vásári fröccsöntött termékek⁴³ mellett megjelentek a külföldi játégyártó cégek drága műanyag játékaik, köztük játék-katonák is, például léteznek katonafigurái a dán LEGO és a német Playmobil márkának is.⁴⁴

2017 tavaszán a Forradalmi Forгатag kiemelt rendezvényeként a Hadtörténeti Múzeum játékkiállítását nyitott, amelynek főszereplői a Schenk Károly budapesti fröccsöntő-mester által, a német Playmobil figurák mintájára készített „Mini emberkék” voltak. Ezek a műanyag figurák az 1980-as és 1990-es évek népszerű magyar játékaik voltak a szocializmus – mai szemmel nézve – ingerszegény gyermekjáték-világában. Szinte minden kisfiú, de sok esetben kislány is őrzött játékos dobozában Schenk-figurát. A budapesti gyártás az 1970-es években kezdődött és a 2000-es években fejeződött be, a figurák és kiegészítőik azonban ma is nagyon keresettek.

A magyar gyártó elsősorban a történelemből merített ihletet, a készletek között megtaláljuk például Mátyás király híres Fekete seregét, vagy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc osztrák katonáit és magyar huszárait. A legtöbb

43 Fröccsöntött játékszett, leltári száma: HTM 2010.39.1./TE., apró műanyag katonák – készlet, leltári száma: HTM 2010.91–92.1./TE., 2010.102.1./TE., 2010.104.1./TE.

44 2010-ben a MaDok-program segítségével a Hadtörténeti Múzeum kortárs katonai játékokat vásárolt, köztük LEGO és Playmobil figurákat. Leltári számuk: LEGO figurák: HTM 2010.53.1./TE., 2010.61–63.1./TE.; Playmobil figurák: HTM 2010.65–70.1./TE.

kiegészítő is ez utóbbiakhoz köthető: zászlók, sátrak, ágyúk, ágyúvontató-szekerek, őrházak többféle változata készült.⁴⁵

Az időszaki tárlat több együttműködő partner magángyűjteményéből került összeállításra és 2017. augusztus végéig volt megtekinthető.⁴⁶

Bár a Schenk-figura gyűjtői öltöztethető katonának is nevezik a Schenk-katonákat, de az első igazi öltöztethető, mozgatható katonafigura az amerikai gyártású GI Joe-baba volt. Az 1960-as években kezdte gyártani a Hasbro cég a Barbie-babák mintájára. Az első prototípusok Rocky, a tengerészgyalogos, Ace, a pilóta és Skip, a tengerész voltak. A játékgyártó cég vezetői az új típusú akciófigurák elnevezését egy 1945-ben készült, *Story of GI Joe* című filmből merítették. A babák valóságghű felszereléssel és rengeteg kiegészítővel kerültek piacra először csak amerikai katonaként, majd később megjelentek más nemzetiségű egyenruhába öltöztetve is.⁴⁷

TOY SOLDIERS IN THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM

More than a thousand soldier figurines made from different materials can be found in the Hungarian Military History Museum's Model Collection. A significant part of the soldier figurine stock comprises Wollner's tin soldiers. The finely wrought and painted semi-round figurines are typical Viennese tin soldiers from Michael Wollner's workshop. The Military History Museum's Wollner figurines shape soldiers from the Imperial and Royal 5th Dragoon Regiment, the Imperial and Royal Mounted Artillery and the Imperial and Royal 37th, 70th and 99th Infantry Regiments.

The collection holds more than 150 pieces of one of the archetypes of classic tin soldiers: the two-sided, flat, two dimensional, so-called line or Gillette figures.

As for mâché soldiers made of papier-mâché the Museum has Emil Pfeiffer's, "Elastolin" and "Lineol" figures, as well as dolls dressed in textile. Some of the mâché soldiers were made in Hungary.

The largest part of the collection consists of modern items: scale models, injection moulded figures, LEGO, Playmobil and Hungarian-made Schenk soldiers.

45 Vö. *Papucs András*: Én is szerettem a mini emberkével játszani. A Schenk-féle „Mini emberke” katalógusa. Kecskemét, 2016.

46 „Kis emberek – Nagy csaták” Schenk-katonák a Hadtörténeti Múzeumban című kiállítás, megnyitó: 2017. március 10., a kiállítás forgatókönyvét és a szövegeket írta: Papucs András, a kiállítás koordinátorai: Jakusch Gabriella és Závodi Szilvia.

47 Vö. *Don Levine – John Michlig*: GI Joe. The Story Behind the Legend. An Illustrated History of America's Greatest Fighting Man. San Francisco, 1996.; a GI Joe figurák leltári száma: HTM 2017.187.1–4/TE.

SPIELZEUGSOLDATEN IM MUSEUM FÜR MILITÄRGESCHICHTE

In der Modell- und Makettensammlung des Museums für Militärgeschichte befinden sich mehr als tausend, aus verschiedenen Materialien gefertigte Soldatenfiguren. Einen Großteil des Bestandes machen die typischen, schön ausgeführten und bemalten, flachgewölbten Bleisoldaten aus der Werkstatt des Wiener Herstellers Michael Wollner aus. Die Figuren im Museum für Militärgeschichte bilden Soldaten des k. u. k. Dragonerregimentes Nr. 5, der k. u. k. Reitende Artillerie, sowie der k. u. k. Infanterieregimente Nr. 37, 70 und 99 ab.

Vom Grundtyp der klassischen Bleisoldaten, den zweiseitigen, flachen, zweidimensionalen, sogenannten Linien- oder Gillettefiguren befinden sich mehr als 150 Exemplare in der Sammlung.

Im Besitz des Museums sind desweiteren aus Pappmaché gefertigte, sogenannte Machésoldaten aus der Werkstatt von Emil Pfeiffer, Spielzeuge der Marken „Elastolin“ und „Lineol“, sowie in Textil gekleidete Puppen. Zwischen den Figuren tauchen auch einige Machésoldaten ungarischer Produktion auf.

Den größten Teil der Sammlung macht modernes Material aus: Modellfiguren, aus Kunststoff gespritzte Puppen, Schenk-, LEGO-, oder Playmobil-Soldaten.

MÚZEUMUNK ÉLETÉBŐL,
TÖRTÉNETÉBŐL

Jakusch Gabriella – Závodi Szilvia

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI (2007–2016)

Az alábbi összeállítás – a 2007-ben megjelenthez hasonlóan¹ – elsősorban a HM HIM Hadtörténeti Múzeum munkatársainak éves munkajelentéseiből készült. Kiegészítő – és esetenként pontosító – forrásként használtuk fel a HTM Plakát- és aprónyomtatványtárában megtalálható kiállítási meghívókat és plakátokat.

Az alábbiakban az egyes kiállításoknál feltüntettük a tárlat címét, megnyitójának időpontját, megvalósulásának helyét, a szakmai rendezőjének nevét, a hozzá kapcsolódó irodalmat és a Hadtörténeti Múzeum Adattárában található kiállítási dokumentációja számát. A felsorolt kiállításoknál külön nem jelöltük meg a tárlatok tervezői és kivitelezőinek nevét. A Hadtörténeti Múzeum 2007 és 2016 közötti szinte valamennyi kiállítását a kiállítás-készítő részleg kiállítás-tervezői, grafikusai és kiállítás-építő munkatársai – Csáti Csaba, Csicsely János, Hangay Gabriella, Kertész Attila, Molnár Ferenc, Nagy András, Palyaga László, Szabó Emese – alkották.

2007

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

„... és legördült a vasfüggöny” Magyarország katonai története, 1948–1968
2007. május 25.

Rendezte: Baczoni Tamás – Bánffyiné Kalavszky Györgyi – Ságvári György (Adattári szám: HTM Ad/2937-2008.)

HatárŐrségben. A magyar határőrség története
2007. december 21.

Rendezte: Kovács Vilmos – Kőműves József – Ravasz István

1 *Jakusch Gabriella – Závodi Szilvia: A Hadtörténeti Múzeum kiállításai (2001–2006).* In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 9. Szerk. *Hausner Gábor.* Budapest, 2007. 269–288. o.

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

„Hadiszerből emlék a békének”²

2007. január 31.

Rendezte: Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3484-2014.)

A m. kir. Csendőrség egyenruhái és felszerelései (Kamarakiállítás)

2007. február 17.

Rendezte: Baczoni Tamás

Történelmünk korszakalkotója – Batthyány Lajos, a hadseregszervező³

2007. április 11.

Rendezte: Kedves Gyula – Kreutzer Andrea (Adattári szám: HTM Ad/2934-2008.)

Az MTI fotósainak elesett pillanatai

2007. június 10.

Rendezte: Nagy András

Hadik és Nádasdy nyomdokain. A 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei⁴

2007. június 19.

Rendezte: Sallay Gergely Pál (Adattári szám: HTM Ad/2913-2007.)

Emlékek a magyar tábori lelkészet történetéből

2007. szeptember 10.

Rendezte: Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

Vendégkiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Litvánia útja a függetlenséghez. A litván Távirati Iroda kiállítása

2007. július 11.

Koordinátor: Nagy András

Repülő csapatjelzések – az izraeli Oz Almog festményei

2007. október 19.

Koordinátor: Nagy András

2 Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia: „Hadiszerből emlék a békének.” Gondolatébresztő időszaki kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. *Magyar Múzeumok*, 2007. 13. évf. 1. sz. 56–58. o.

3 Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező. Kiállítási katalógus. Szerk. *Basics Beatrix – B. Varga Judit*. Budapest, 2007.

4 Makai Ágnes: „Hadik és Nádasdy nyomdokain...” A 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei – Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 211–216. o.; *Makai Ágnes – Sallay Gergely Pál: Emlékezés a Mária Terézia Katonai Rend alapításának 250. évfordulójára. Numizmatikai Közlöny 2007–2008.* 106–107. évf. 151–169. o.; *Sallay Gergely Pál: „Hadik és Nádasdy nyomdokain...”* Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban a 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei emlékére. *Turul*, 2007. 80. évf. 4. sz. 134–135. o.

A román hadsereg tábori lelkesítő szolgálata az I. világháború idején (a bukaresti Nemzeti Hadtörténeti Múzeum kiállítása)

2007. október 25.

Koordinátor: Nagy András

Állandó kiállítás más hazai helyszínen

A büntetés-végrehajtás története Magyarországon

2007. március 6., Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye, Sátoraljaújhely

Rendezte: Bán Attila – Kedves Gyula (Adattári szám: HTM Ad/2935-2008.)

A Logisztikai Szakgyűjtemény átépítése és újrainvitása

2007. október 29., Lehel úti Logisztikai Ellátó Központ, Budapest

Rendezte: Bacsoni Tamás – Kovács Vilmos – Zimonyi István

Egy komplett határőr őrs berendezése

2007. november 30., Apátistvánfalva

Rendezte: Ravasz István – Kőműves József

„Magyar Maginot”. A Jugoszlávia ellen az 1950-es években kiépített erődök⁵

2007. november 2., Művelődési Ház, Páka

Rendezte: Lugosi József

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

A magyar kard fejlődése

2007. február 1., Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény

Rendezte: Kedves Gyula – Tölg László

Horváth Pál tábornok emlékei

2007. február 9., Csepel Galéria, Budapest

Rendezte: Nagy András

1956 emlékezete

2007. február 16., Őriszentpéter

Rendezte: Kovács Vilmos

Az 1848–49-es szabadságharc katonái a bábolnai ütközetben

2007. március 10., Lovasmúzeum, Nemzeti Ménesbirtok, Bábolna

Rendezte: Kedves Gyula

Harangszó délben – emlékek és emlékhelyek 1456-ról

2007. március 11., Ferences Rendház, Szécsény

Rendezte: Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

5 *Suba János*: „A magyar Maginot”. A déli védelmi rendszer 1951–1955 – Kiállítás és konferencia, 2007. november 6., Páka. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Szerk. *Kreutzer Andrea – Makai Ágnes*. Budapest, 2008. 223–227. o.

A Rákóczi-szabadságharc
2007. május 16., Pécsi Tudományegyetem
Rendezte: Tölli László

Földi telepítésű légvédelmi fegyverek a Magyar Néphadsereg időszakából
2007. április 8., Légvédelmi Szak-gyűjtemény és Kiállítóhely, Zsámbék
Rendezte: Horváth Mihály – Kovács Vilmos

A Magyar Szent Korona megjelenés mint szimbólum
2007. június 2., Ostffyasszonyfa
Rendezte: Ravasz István

A m. kir. Honvédség története
2007. június 6., Nemzetbiztonsági Szakszolgálat Képzési Központ, Szeged
Rendezte: Nagy András

56 könnycsepp. 56 nő az 1956-os forradalom és szabadságharcban
2007. július 27., Művelődési Ház, Művészetek Völgye, Kapolcs
Rendezte: Csákváriné Kottra Györgyi – Nagy András

A m. kir. Honvéd Légierő
2007. augusztus 10., Nemzetközi Repülőnap és Haditechnikai Bemutató, Kecskemét
Rendezte: Bán Attila

A magyar mérnöki innováció az I. világháború idején
2007. október 29., C+D rendezvény, Budapest
Rendezte: Bán Attila

Vándorkiállítás hazai helyszíneken

Batthyány Lajos, a hadseregszervező miniszterelnök
Pákozd – 2007. szeptember 28.; Hadtörténeti Múzeum – 2007. október 1.; Művelődési
Ház, Hajdúdorog, – 2007. október 6.; Megyei Közgyűlés Díszterme, Szeged – 2007.
november 23.; Művelődési Ház, Csongrád – 2007. december 7.
Rendezte: Kedves Gyula

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

Erőd a Sabotin-hegyen
2007. február 25., Nova Gorica, Szlovénia
Rendezte: Óvári Gábor

A magyar–lengyel barátság ezer éve
2007. március 24., Przemyśl, Lengyelország
Rendezte: Lugosi József – Ravasz István – Tölli László

Fogságban, távol a hazától
2007. május 16., Moszkva, Oroszország
Rendezte: Kincses Katalin Mária (Adattári szám: HTM Ad/2957-2008.)

A magyar honvédelem története
2007. május 16., Moszkva, Oroszország
Rendezte: Lugosi József

Justice for Hungary. Emlékkiállítás Endresz György és Bitay Gyula római repülőhalálának 75. évfordulójára
2007. május 19., Róma, Olaszország
Rendezte: Jakusch Gabriella – Kovács Vilmos

Legendás lövegek a Nagy Háborúban
2007. május 29., Bukarest, Románia
Rendezte: Lugosi József

'56 szemei
2007. szeptember 29., Berlin, Németország
Rendezte: Kovács Vilmos

A caporettói áttörés
2007. október 20., Kobarid, Szlovénia
Rendezte: Lugosi József

Egy reneszánsz uralkodó. Mátyás a hadvezér, államférfi és mecénás
2007. november 30., Lendva, Szlovénia
Rendezte: Sallay Gergely Pál – Töll László (Adattári szám: HTM Ad/2931-2007.)

2008

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

A déli védelmi rendszer (Egy géppuskás erődde PzIV torony beállítása a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarára.)
2008. június 19.
Rendezte: Négyesi Lajos

A Magyar Királyi Honvédség, 1869–1914
2008. november 14.
Rendezte: Ságvári György

A Nagy Háború. „Mire a levelek lehullanak ... Lehullottak ...”
2008. november 14.
Rendezte: Lugosi József (Adattári szám: HTM Ad/3472-2014.)

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Hunyadi Mátyás, a reneszánsz uralkodó
2008. január 24.
Rendezte: Töll László

A Lengyel Légión az 1848–1849-iki forradalom és szabadságharcban
2008. március 17.
Rendezte: Kedves Gyula

Szent Borbála, a tűzérség védőszentje (Kamarakiállítás)

2008. szeptember 2.

Rendezte: Kovács Vilmos – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3483-2014.)

Emlékek a Francia Idegenlégióból (Kamarakiállítás)

2008. október 20.

Rendezte: Baczoni Tamás – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3260-2009.)

„Vad zuhanás, önfeledt lebegés”. 90 éves a magyar ejtőernyőzés

2008. november 23.

Rendezte: Baczoni Tamás – Töll László

A finn Hadtörténeti Múzeum ajándékai

2008. december 4.

Rendezte: Bán Attila

Vendégkiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Szlovénia útja a függetlenséghez. A ljubljanoi Hadtörténeti Múzeum kiállítása

2008. május 21.

Koordinátor: Nagy András – Óvári Gábor

„Moldávia kincsei”. Közép- és újkori moldáv fegyverek. A moldáv Hadtörténeti Múzeum kiállítása

2008. szeptember 22.

Koordinátor: Töll László

A román hadsereg egyenruházata az első világháború végéig. A bukaresti Nemzeti Hadtörténeti Múzeum kiállítása

2008. október 25.

Koordinátor: Baczoni Tamás

Állandó kiállítás más hazai helyszínen

A „Magyar Maginot”. A Jugoszlávia ellen az 1950-es években kiépített erődök

2008. január 28., Döme-földe Kastély, Páka

Rendezte: Lugosi József – Négyesi Lajos

A Logisztikai Szakgyűjtemény új állandó kiállítása az új épületben

2008. február 5., HM Logisztikai Ellátó Központ, Lehel út, Budapest

Rendezte: Baczoni Tamás – Zimányi István

Határőrségben. A magyar határőrizet története a gyepürendszertől 2007-ig

2008. március 20., Vár, Siklós

Rendezte: Kőműves József – Ravasz István

Maléter Pál-emlékkiállítás

2008. június 16., MH Támogató Dandár, Budapest

Rendezte: Szoleczky Emese

A Zách utcai laktanya története
2008. szeptember 17., MH Támogató Dandár, Budapest
Rendezte: Szoleczky Emese

Szent Borbála-emlékszoba
2008. szeptember 26., MH 12. Arrabona Légvédelmi Rakétaezred, Győr
Rendezte: Jakusch Gabriella – Kovács Vilmos – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3003-2008.)

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

„Múzsák a frontra!”
2008. április 6., Budapest, Közép-Európai Kulturális Intézet
Rendezte: Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

A magyar rendvédelem története a XX. században
2008. április 25., Dráva Múzeum, Barcs
Rendezte: Banicz László – Kőműves József – Ravasz István

A magyar kard évszázadai
2008. június 5., Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár
Rendezte: Soós Péter

A magyar rendvédelem története a XX. században
2008. június 27., Rendvédelmi Kiképző Központ, Budapest
Rendezte: Kőműves József – Ravasz István – Simon Géza

A magyar kard évszázadai
2008. augusztus 5., Városi Múzeum, Kőszeg
Rendezte: Soós Péter

200 éves a magyar katonai felsőoktatás
2008. október 6., Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest
Rendezte: Bánffyné Kalavszky Györgyi – Csikány Tamás – Makai Ágnes

„A császárért és a királyéért!” – Az első világháború tárgyak és dokumentumok tükrében⁶
2008. november 6., Egyetemi Könyvtár, Pécs
Rendezte: Szoleczky Emese (Adattári szám: HTM Ad/3468-2014.)

6 Szoleczky Emese: „A császárért és a királyéért!” – Az első világháború tárgyak és dokumentumok tükrében. Katalógus. In: „Mire lehullanak a levelek...” 90 esztendeje ért véget a Nagy Háború. Szerk. Ravasz István. Budapest, 2009. 147–162. o.

Vándorkiállítás hazai helyszíneken

„A Nagy Háború írásban és képben”⁷

Első megnyitó: 2008. március 15., majd Gyula, Szeged, Salgótarján, Pécs, Pápa, Veszprém

Rendezte: Andaházi-Szeghy Viktor – Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese

A Zrínyiek Karthágója: Zrínyi-Újvár

Első megnyitó: 2008. április 30., majd Belezna, Őrtilos, Murakeresztúr, Szigetvár, Légrád

Rendezte: Négyesi Lajos

160 éves a Magyar Honvédség⁸

Kecskeméti Nemzetközi Repülónap és Haditechnikai Bemutató – 2008. augusztus 16. Budapest Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, Szentes, Hódmezővásárhely, Győr, Várpalota, Veszprém, Kecskemét, Debrecen, Tata

Rendezte: Bán Attila – Kovács Vilmos – Sallay Gergely Pál – Soós Péter (Adattári szám: HTM Ad/3294-2010.)

70 éves a Magyar Légierő. A magyar katonai repülés 1938–2008

Kecskeméti Nemzetközi Repülónap és Haditechnikai Bemutató – 2008. augusztus 16. Budapest Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, Szentes, Hódmezővásárhely, Győr, Várpalota, Veszprém, Kecskemét, Debrecen, Tata

Rendezte: Bán Attila – Kovács Vilmos – Sallay Gergely Pál – Soós Péter (Adattári szám: HTM Ad/3294-2010.)

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

A magyar haderő története a kezdetektől 2008-ig

2008. április 8., Kaunasi Hadtörténeti Múzeum, Litvánia

Rendezte: Lugosi József (Adattári szám: HTM Ad/2990-2008.)

Állatok a Nagy Háborúban

2008. május 19., Bukaresti Nemzeti Hadtörténeti Múzeum, Románia

Rendezte: Lugosi József

A magyar haderő története a kezdetektől 2008-ig

2008. május 23., Munkács, Ukrajna

Rendezte: Lugosi József

Magyar katonák az Isonzo-fronton a Nagy Háborúban

2008. szeptember 22., Pivka, Szlovénia

Rendezte: Lugosi József

7 A Nagy Háború írásban és képben 1918–2008. Kiállításvezető. Szerk. *Andaházi Szeghy Viktor*. Budapest, 2008.

8 A Magyar Honvédség 160 éve 1848–2008. Szerk. *Dr. Kovács Vilmos – Jakusch Gabriella*. Budapest, 2008.

Vándorkiállítás külföldön

Batthyány Lajos, a hadseregszervező miniszterelnök
 2008. január 4-től: Lendva (Szlovénia), Rozsnyó (Szlovákia), Fülek (Szlovákia),
 Rimaszombat (Szlovákia), Komárom (Szlovákia)
 Rendezte: Kedves Gyula

2009

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

A Hadtörténeti Múzeum szobrai és kisplasztikái (Padlásgaléria / látványraktár)
 2009. november 16.
 Rendezte: Szántó Nóra

Iđoszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

A Magyar Szent Korona és a Magyar Királyi Koronaörtség
 2009. március 4.
 Ravasz István

Magyarország felfedezője – Luigi Ferdinando Marsigli
 2009. június 10.
 Rendezte: Kreutzer Andrea (Adattári szám: HTM Ad/3469-2014.)

Válogatás NATO-tagállamok hadseregeinek egyenruháiból
 2009. június 20.
 Rendezte: Baczoni Tamás

Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945
 2009. szeptember 28.
 Rendezte: Ravasz István

Holland–magyar közös békefenntartó tevékenység Afganisztánban
 2009. szeptember 29.
 Rendezte: Kovács Vilmos

„...bitón, várfogságban, s fegyver alatt...” – megtorlás 1848–1849 után
 2009. október 6.
 Rendezte: Kedves Gyula – Szoleczky Emese

Terepszíni ecset. Katonafestők: Bükkösy Gábor és „iskolája” válogatott festményei
 2009. október 19.
 Rendezte: Nagy András

Fejezetek az örmény–magyar hadtörténeti kapcsolatok történetéből
 2009. november 9.
 Rendezte: Lugosi József

Haditengerészetünk emlékei. Az osztrák–magyar haditengerészet

2009. december 14.

Rendezte: Balogh Tamás – Nagy András – Szoleczky Emese (Adattári szám: HTM Ad/3476-2014.)

Vendégkiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Egyenruhák a XX. század végéről. A moldáv Hadtörténeti Múzeum kiállítása

2009. március 4.

Koordinátor: Baczoni Tamás

A solferinói csata 150. évfordulójára készített fényképkiállítás a helyi háborúk áldoztaiért. A Magyar Vörös Kereszt kiállítása

2009. június 18.

Koordinátor: Illésfalvi Péter

A közös múlt hadtörténeti emlékei – Válogatás a Török Hadtörténeti Múzeum kincseiből. Az isztambuli Askeri Múzeum vendégkiállítása

2009. július 15.

Koordinátor: Töll László

Katonák graffittal és ceruzával. A bukaresti Nemzeti Hadtörténeti Múzeum kiállítása

2009. október 27.

Koordinátor: Nagy András

Állandó kiállítás más hazai helyszínen

Szentes – műszaki helyőrség a Tisza partján. A város katonatörténete, 1848–2009

2009. április 24., MH 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Zászlóalj, Szentes

Rendezte: Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos (Adattári szám: HTM Ad/3231-2009.)

Katonák a királyok városában. Székesfehérvár katonatörténete a kezdetektől napjainkig

2009. május 21., Tiszti Klub, Székesfehérvár

Rendezte: Nagy András – Ravasz István

Magyargencs katonái.

2009. augusztus 15., Magyargencs Hadtörténeti Gyűjtemény

Rendezte: Kovács Vilmos

A Hertelendyek Magyargencsen

2009. augusztus 15., Hertelendy-kastély, Magyargencs

Rendezte: Kovács Vilmos

A Földi Telepítésű Légvédelmi Fegyvernem Szakgyűjteménye

2009. augusztus 17., Zsámbék

Rendezte: Nadas János – Süli Attila

A Béri Balogh Ádám Honvédkollégium és Gimnázium története

2009. december 12., Béri Balogh Ádám Honvéd Gimnázium, Győr

Rendezte: Kovács Vilmos – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3474-2014.)

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

„Mindenütt hódít...” – Reklám a Nagy Háborúban (a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum közös kiállítás)⁹

2009. február 20., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest
Rendezte: Babucsné Tóth Orsolya – S. Nagy Anikó – Szoleczky Emese – Török Róbert (Adattári szám: HTM Ad/3466-2014.)

Az 1849. március 5-i szolnoki csata (a Damjanich János Múzeummal közös kiállítás)

2009. március 5., Damjanich János Múzeum, Szolnok
Rendezte: Bagi Gábor – Ravasz István – Udovecz György

„Ide veled, régi kardunk” – a magyar kard fejlődése

2009. március 10., Báthory István Múzeum, Nyírbátor
Rendezte: Soós Péter

1848–1849 katonatörténete

2009. március 12., Városháza, Hatvan
Rendezte: Kedves Gyula

„Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849¹⁰

2009. március 19., Budapesti Történeti Múzeum
Rendezte: Basics Beatrix – B. Szabó János – Hermann Róbert – Töll László

„Hegyivadász előre hát...” Nyírségi bakák a hegyialakulatokban

2009. október 16., Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
Rendezte: Illésfalvi Péter

Lengyel menekültek Magyarországon, 1939–1945

2009. október 19., Monostori Erőd, Komárom
Rendezte: Ravasz István

Az árpádsáv egykor és most

2009. november 25., Holokauszt Emlékközpont, Budapest
Rendezte: Csákváriné Kottra Györgyi

A Kispesti Athletikai Club 100 éve

2009. november 27., Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény
Rendezte: Bán Attila

9 S. Nagy Anikó – Babucsné Tóth Orsolya – Szoleczky Emese: „Mindenütt hódít...” – Reklám a Nagy Háborúban (1914–1918). Szerk. Török Róbert. Budapest, 2009.

10 „Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849. Kiállítási katalógus. Szerk. Basics Beatrix – Csákvári Ferenc. Budapest, 2009.

Vándorkiállítás hazai helyszíneken

60 éves a NATO, Magyarország 10 éve a NATO-ban

Első megnyitó: 2009. március 12., Országház, 2009. március 19. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, majd 2009. március 28-tól az Összhaderőnemi Parancsnokság alárendeltségébe tartozó állomásokon.

Rendezte: Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos (Adattári szám: HTM Ad/3045-2009.)

A Magyar Légvédelem története

Első megnyitó: 2009. május 18., majd a Magyar Honvédség egységeinél.

Rendezte: Süli Attila

Állandó kiállítás külföldi helyszínen

Magyar katonasírok Ukrajnában, ukrán katonasírok Magyarországon

2009. május 14., Dercen, Kárpátalja, Ukrajna

Rendezte: Bíró Andor – Ravasz István

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

Fogságban, távol a hazától

2009. február 28., Tallin, Észtország

Rendezte: Kincses Katalin Mária

„A mi Európánk”

2009. május 6., Wroclaw, Lengyelország

Rendezte: Kovács Vilmos

Tréncsapatok a Nagy Háborúban

2009. május 21., bukaresti Nemzeti Hadtörténeti Múzeum, Románia

Rendezte: Lugosi József

Fenn a hegyek magas ormán – magyar katonák a Krn-hegységben

2009. október 26., Kobarid, Szlovénia

Rendezte: Lugosi József

A katona hű barátai – állatok a hadviselés szolgálatában

2009. október 26., Pivka, Szlovénia

Rendezte: Lugosi József

Vándorkiállítás külföldön

Batthyány Lajos, a hadseregszervező miniszterelnök

Első megnyitó: 2009. február 4., Sümeg, Léva (Szlovákia), Pered (Szlovákia), Galánta (Szlovákia), Trenčsén (Szlovákia)

Rendezte: Kedves Gyula

2010

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Utazás a világűrben. Emlékvitrin az első magyar űrhajós repülésének 30. évfordulójára
2010. május 3.

Rendezte: Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3369-2012.)

„Boldog békeidők”. A Magyar Királyi Honvédség, 1868–1914
2010. november 16.

Rendezte: Ságvári György

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Fejezetek az örmény–magyar hadtörténeti kapcsolatok történetéből
2010. január 18.

Rendezte: Nagy András – Szántó Nóra

Fejezetek az azerbajdzsáni–magyar hadtörténeti kapcsolatok történetéből
2010. január 20.

Rendezte: Nagy András – Szántó Nóra

Magyar önkéntesek a szovjet–finn Téli Háborúban, 1939–1940
2010. február 17.

Rendezte: Bán Attila

75 éves a Polgári Védelem

2010. március 3.

Rendezte: Bán Attila (Adattári szám: HTM Ad/3471-2014.)

Vid, Ihász, Lepossa és Kappler-émlékvitrin¹¹ (Kamarakiállítás)

2010. június 16.

Rendezte: Szoleczky Emese – Závodi Szilvia

A magyar huszár. Gyermekrajz-kiállítás

2010. július 17.

Rendezte: Hangay Gabriella

Vivát Hadik! A 300 éve született futaki gróf Hadik András és emlékezete
2010. október 15.

Rendezte: Soós Péter (Adattári szám: HTM Ad/3326-2011.)

„Kik érted éltek és haltak” – Dr. Kincses Ferenc festőművész kiállítása
2010. november 16.

Rendezte: Szántó Nóra

11 *Szoleczky Emese – Závodi Szilvia: „A’ végzés útjain...”* – A Vid, Ihász, Lepossa és Kappler család hagyaték-együttese, avagy kalandozás egy família múltjában térben és időben. In: A Hadtörténeti Múzeum Ertesítője 11. Budapest, 2010. Szerk. *Maczák Ibolya*. 275–307. o.

Vendégkiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Ikonok Moldáviából

2010. október 20.

Rendezte: Szántó Nóra

Állandó kiállítás más hazai helyszínen

Határőrségben. A magyar határőrizet története a gyepűrendszertől 2007-ig

2010. január 8., Rendészeti Szakközépiskola, Körmend

Rendezte: Kőműves József – Nagy András – Ravasz István

Haditechnikai Park

2010. január 14., Ócsa

Rendezte: Bán Attila – Kovács Vilmos – Süli Attila

A sorozott hadsereg. A sorkatonák élete

2010. március 13., Katonai Emlékpark, Pákozd,

Rendezte: Négyesi Lajos

Katonai Felderítő Hivatal szakmatörténeti tárlata

2010. március 18., MK Katonai Felderítő Hivatal, Budapest

Rendezte: Baczoni Tamás

Hadipark

2010. május 21., Zánka

Rendezte: Bán Attila – Kovács Vilmos – Süli Attila

A római légióktól a Savaria Gépesített Lövészdandárig

2010. július 15., Szombathely

Rendezte: Süli Attila

A magyar légvédelem története

2010. október 5., Zsámbék

Rendezte: Bán Attila

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

Lenti története térképeken

2010. január 9., Művelődési Központ, Lenti

Rendezte: Lugosi József – Nagy András

Lelkészlet és hadisírgondozás

2010. január 9., Római Katolikus Templom, Pórszombat

Rendezte: Lugosi József – Nagy András

A magyar 2. hadsereg a Don-kanyarban

2010. január 14., Kossuth Lajos Általános Iskola, Herceggút

Rendezte: Ravasz István – Rák József

Az 1848–1849-iki forradalom és szabadságharc
2010. március 10., Orlai Petrics Soma Kulturális Központ Muzeális Gyűjteménye,
Mezőberény
Rendezte: Bacsoni Tamás

Kurityán térképeken
2010. március 12., Kurityán
Rendezte: Lugosi József

Az 1848–1849-iki forradalom és szabadságharc
2010. március 15., MH 37. II. Rákóczi Ferenc Műszaki Zászlóalj, Szentés
Rendezte: Bacsoni Tamás

Határőrök a rendvédelem rendszerében
2010. április 23., Határrendészeti Kirendeltség, Siklós
Rendezte: Ravasz István

Zalalövő térképeken
2010. július 6., Zalalövő
Rendezte: Lugosi József

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi hadereje és légiáró csapatai
2010. augusztus 7., Kecskeméti Repülónap,
Rendezte: Bán Attila – Kovács Vilmos – Soós Péter (Adattári szám: HTM
Ad/3374-2012.)

Az osztrák–magyar Haditengerészet
2010. augusztus 20., Lajta Múzeumhajó, Budapest
Rendezte: Bán Attila

Az MH Tűzszerész és Hadihajós Ezred és jogelődei története
2010. szeptember 20., MH Tűzszerész és Hadihajós Ezred, Budapest
Rendezte: Bacsoni Tamás

Egy honvéd alakulat hat évtizede. A 17. nehéz harckocsi-rohamlöveg ezredtől az MH
25. Klapka György Lövész Dandárig
2010. október 28., MH 25. Klapka György Lövészdandár, Tata
Rendezte: Nagy Sándor – Ravasz István

Vándorkiállítás hazai belszíneken

Katonazenész-egyenruhák (Közös kiállítás a Fricsay Richárd Katonazenei
Hagyományörző Társasággal)
Első megnyitó: 2010. január 22., Stefánia Palota, Budapest, majd Összhaderőnemi
Parancsnokság, Székesfehérvár
Rendezte: Bacsoni Tamás

Semper fidelis. A magyar királyi testőrségek története
Első megnyitó: 2010. március 1., Parlament, majd Hadtörténeti Múzeum és a Magyar
Nemzeti Múzeum
Rendezte: Bacsoni Tamás – Ságvári György

Budavár a miénk! Buda 1849. május 21-i visszavívása
Első megnyitó: 2010. augusztus 26., Nyírbátor, majd Zsombó, Tata
Rendezte: Kedves Gyula

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

Elsők a támadásban, utolsók a visszavonulásban – a magyar műszaki csapatok története
2010. május 21., bukaresti Nemzeti Hadtörténeti Múzeum, Románia
Rendezte: Illésfalvi Péter (Adattári szám: HTM Ad/3475-2014.)

Az első nemzetközi béketeremtő-békefenntartó misszió, Kréta, 1897–1898
2010. május 31., görög Hadtörténeti Múzeum, Athén, Görögország
Rendezte: Kovács Vilmos – Ravasz István

2011

Allandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

„Hazatért gyűjtemények”. Új helyszínen.
2011. augusztus 19.
Rendezte: Nagy András – Pőcz Péter

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

„Híven, becsülettel, vitézül” – 130 éves a Magyar Királyi Csendőrség
2011. február 14.
Rendezte: Baczoni Tamás

„Március Idusára”
2011. március 8.
Rendezte: Szoleczky Emese – Závodi Szilvia

„48 tárgy '48-ból”
2011. március 11.
Rendezte: Soós Péter

A Magyar Vöröskereszt (Kamarakiállítás)
2011. május 6.
Rendezte: Sallay Gergely Pál

Fejezetek a magyar hadtörténelemből
2011. június 15.
Rendezte: Soós Péter – Szántó Nóra

80 éves a magyar óceánrepülés (Kamarakiállítás)
2011. július 15.
Rendezte: Reider Mónika

„Összeomlik börtön és lánc...”
2011. szeptember 27.
Rendezte: Jamrich Viktor

1848–1849-es metszetsor

2011. szeptember 27.

Rendezte: Szántó Nóra

A Hadimúzeum története (Kamarakiállítás)

2011. szeptember 30.

Rendezte: Tóth Orsolya – Závodi Szilvia

A Hadsegélyező Hivatal (Kamarakiállítás)

2011. október 13.

Rendezte: Sallay Gergely Pál – Tóth Orsolya

„A tervasztaltól a harcmezőig” – a magyar kézfegyverek 100 éve

2011. november 16.

Rendezte: Soós Péter

Vendégkiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Két nemzet hőse: Asbóth Sándor. A zalaegerszegi Göcsej Múzeum vendégkiállítása

2011. január 7.

Rendezte: Vándor László

Állandó kiállítás más hazai helyszínen

A Horthy-bunker

2011. június 14., Királyi Kastély, Gödöllő

Rendezte: Kaján Marianna – Négyesi Lajos

Az 1950-es években kiépített Déli Védelmi Rendszer egy szelete

2011. október 22., Pákai Erődpark

Rendezte: Horváth Tibor – Négyesi Lajos

Vándorkiállítás hazai helyszíneken

„Vivat Hussar!”

Első megnyitó: 2011. január 26., Hadtörténeti Múzeum, majd Stefánia Palota, komáromi Monostori Erőd, Honvédelmi Minisztérium

Rendezte: Soós Péter

„Csendben, viharban éljen a haza!” – Nők a magyar hadtörténelemben¹²

Első megnyitó: 2011. július 9. Komárom, Monostori Erőd, majd Szentendrei Kiképző Központ, Honvédelmi Minisztérium,

Rendezte: Csákváriné Kottra Györgyi

12 Cs. Kottra Györgyi: „Csendben, viharban éljen a haza!” Nők a magyar hadtörténelemben. Kiállításvezető. Budapest, 2011.

„A Magyar Golgota mártíremlékei” – Az aradi vértanúk ereklyéi
Első megnyitó: 2011. október 6., Baranya Megyei Levéltár, Pécs, majd a sátoraljaújhelyi
Kazinczy Ferenc Múzeum, szombathelyi Schmidt Múzeum
Rendezte: Kedves Gyula

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

Magyarok a przemysli erődben, 1914–1915
2011. szeptember 23., Tartományi Nemzeti Múzeum, Przemysl
Rendezte: Ravasz István – Závodi Szilvia

Vándorkiállítás külföldön

Emlékkiállítás a szatmári békekötés 300. évfordulójára. (Együttműködésben
a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatóságával)
Első megnyitó: 2011. április 29., Szatmárnémeti, majd Nagykaroly, Nyíregyháza,
Mátészalka
Rendezte: Kedves Gyula

2012

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

„Jelszavaink valának: haza és haladás” – Magyarország hadtörténete 1815–1849. I. ütem
2012. május 23.
Rendezte: Szoleczky Emese – Makai Ágnes – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM
Ad/3467-2014.)

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Japán történeti emlékek a Hadtörténeti Múzeumban (Japán-napi kamarakiállítás)
2012. február 11.
Rendezte: Sallay Gergely Pál

„Volt egyszer egy múzeum” – válogatás az egykori Aradi Ereklyemúzeum kincseiből¹³
2012. március 13.
Rendezte: Kedves Gyula – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3367-2012.)

„Dobogósok mundérban” – Éremszerző magyar katonák az újkori olimpiai játékokon¹⁴
2012. április 24.
Rendezte: Sallay Gergely Pál (Adattári szám: HTM Ad/3473-2014.)

13 Az Aradi Emlékmúzeum anyaga az Aradi Complexul Muzeal-ban. Szerk. *Zsombori István*. Szeged, 2011.

14 *Sallay Gergely Pál*: „Dobogósok mundérban.” Éremszerző magyar katonák az újkori olimpiai játékokon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2012. 125. évf. 2. sz. 335–374. o.

„Miles in armis” – Pannonia provincia katonasága (közös időszaki kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeummal)

2012. június 15.

Rendezte: Mráv Zsolt – Polgár Balázs (Adattári szám: HTM Ad/3487-2014.)

„Vivat hussar” – A huszárság története

2012. szeptember 13.

Rendezte: Soós Péter

Török történeti emlékek a Hadtörténeti Múzeumban (Török-napi kamarakiállítás)

2012. október 13.

Rendezte: Jakusch Gabriella

„A polihisztor térképész” – 200 éve született felsőszopori Tóth Ágoston honvéd¹⁵

2012. november 6.

Rendezte: Tóth Orsolya

„1956 – kitaszítva, befogadva”

2012. november 12.

Rendezte: Jakusch Gabriella

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

„A Magyar Golgota mártíremlékei” – Az aradi vértanúk ereklyéi (időszaki kiállítás az egykori Aradi Ereklyemúzeum)

2012. február 8., Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Rendezte: Kedves Gyula

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

75 éve halt hősi halált Endresz György óceánrepülő és Bitai Gyula

2012. május 16., Római Magyar Intézet

Rendezte: Jakusch Gabriella – Reider Mónika

2013

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

„Jelszavaink valának haza és haladás” Magyarország katonatörténete, 1815–1867. II. ütem¹⁶

2013. május 21.

Rendezte: Szoleczky Emese

15 *Tóth Orsolya*: A polihisztor térképész. 200 éve született felsőszopori Tóth Ágoston honvéd ezredes. Kiállítási katalógus. In: Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és térképész 1812–1889. Szerk. *Hermann Róbert – Tóth László*. Budapest, 2015. 303–317. o.

16 *Makai Ágnes – Szoleczky Emese*: „Jelszavaink valának haza és haladás”. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 13. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2012. 305–312. o.

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Hőseink emlékére. Nagy Lajos fotóriporter és fotóművész kiállítása
2013. március 12.
Rendezte: Nagy András

Barankay-vitrin (Kamarakiállítás)
2013. április 15.
Rendezte: Sallay Gergely Pál

Játék-katonák – Katonai játékok¹⁷
2013. június 21.
Rendezte: Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3485-2014.)

Somogyi Márton „Charta Bellica” festménysorozata (Kamarakiállítás)
2013. június 21.
Rendezte: Szántó Nóra

„Sólymok és Messerek” német-magyar légifegyverkezés, 1918–1945. A Militär
Historisches Museum – Flugplatz, Berlin-Gatow-val közös kiállítás¹⁸
2013. október 10.
Rendezte: Gondos László

„Háborús hétköznapiak” – Válogatás a Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti
Gyűjteményének I. világháborús anyagából
2013. október 18.
Rendezte: Szántó Nóra

Kamarakiállítás az Olasz Napra
2013. november 23.
Rendezte: Jamrich Viktor

Az új I. világháborús kiállításhoz „kedvcsináló tárlat” (Kamarakiállítás)
2013. december 10.
Rendezte: Závodi Szilvia

100 éves a Honvéd Tüzérség (Kamarakiállítás)
2013. december 12.
Rendezte: Soós Péter

17 *Závodi Szilvia*: „Játék-katonák – Katonai játékok”. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2014. 345–361. o.

18 *Dr. Jürgen Ruby – Gondos László*: Sólymok és Messerek – Német-magyar légifegyverkezés 1918–1945. Budapest–Berlin, 2013.

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

75 éves a magyar légierő és a katonai ejtőernyőzés
 2013. augusztus 3–4., MH 59. Szentgyörgyi Dezső Repülőbázis, Kecskemét,
 Nemzetközi Repülőnap és Haditechnikai Bemutató
 Rendezte: Gondos László – Soós Péter

2014

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Pákozdi-Sukorói Csata Emlékiállítás
 2014. március 18.
 Rendezte: Jakusch Gabriella

Lajta Monitor Múzeumhajó hajótörténeti kiállítása
 2014. augusztus 20.
 Rendezte: Jakusch Gabriella

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

„Békefenntartás” – Grúz fotókiállítás
 2014. február 17.

„10-es honvédek előre” Válogatás Kövér Gyula első világháborús grafikáiból
 2014. április
 Rendezte: Szántó Nóra

Kamarakiállítás az Olasz Napra
 2014. április

Első világháborús tüzérségi lövedékek a Győri Magyar Ágyúgyár lőteréről
 2014. június 28.
 Rendezte: Hatala András – Polgár Balázs (Adattári szám: HTM Ad/3480-2014.)

Egy magyar házaspár, Dr. Forró János százados és felesége első világháborús hagyatéka a Hadtörténeti Múzeumban (Kamarakiállítás)
 2014. november 10.
 Rendezte: Sallay Gergely Pál

A Hadtörténeti Múzeum története¹⁹
 2014. november 13.
 Rendezte: Tóth Orsolya – Závodi Szilvia

19 Makai Ágnes – Sallay Gergely Pál: „A hadtörténelem és a numizmatika életemnek mindvégig múzsája” – Dr. Csillag Ferenc hagyatéka és emlékezete a Hadtörténeti Múzeumban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 15. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, 2015. 329–344. o.

Vendégkiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

A Katolikus Tábori Püspökség „A tábori lelkész” című kiállítása
2014. szeptember 19.

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

Az I. világháború emlékezete, 1914–1918
2014. szeptember 2., Thury-vár, Várpalota
Rendezte: Jamrich Viktor

Magyar tüzérség a XX. században – Tüzérek a Nagy Háborúban
2014. december 5., Csontváry Múzeum, Pécs
Rendezte: Hatala András

Vándorkiállítás hazai helyszíneken

„Négy év vérben és vasban” – A Nagy Háború, 1914–1918
Első megnyitó: 2014. június 21., Hadtörténeti Múzeum, majd Tompa, Hajmáskér,
Hajdúdorog, Stefánia Palota, Ludovika Campus, Tápiószecső, Pilisvörösvár,
Budakalász
Rendezte: Szoleczky Emese (Adattári szám: HTM Ad/3486-2014.)

Állandó kiállítás külföldi helyszínen

„Oroszlán a hídnál”
2014. július 18.
Tartományi Nemzeti Múzeum, Przemysl
Rendezte: Reider Mónika (Adattári szám: HTM Ad/3482-2014.)

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

„Sólymok és Messerek” Német–magyar légifegyverkezés, 1918–1945
2014. november 12., Militär Historisches Museum – Flugplatz, Berlin-Gatow
Rendezte: Gondos László

Magyar művészek az olasz hadszíntéren – Válogatás a Hadtörténeti Múzeum első
világháborús grafikáiból
2014. november 15., Vittoria
Rendezte: Szántó Nóra

Vándorkiállítás külföldön

Magyar katonák a keleti fronton, 1914–1916
Első megnyitó: 2014. augusztus 6., Krakó Kosciuszko Domb Emlékbizottság
Kiállítóhely, majd Limanowa Városi Múzeum
Rendezte: Reider Mónika – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3481-2014.)

2015

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Utca-Front. Grafikai plakátok az első világháború idejéből

2015. március 25.

Rendezte: Tóth Orsolya

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadihajói. Csonkaréti Károly festőművész kiállítása

2015. február 3.

Rendezte: Szántó Nóra

A Magyar Kard

2015. március 3.

Rendezte: Jamrich Viktor

A szicíliai partraszállástól Magyarország bombázásáig, 1943–1945

2015. június 19.

Rendezte: Gondos László

Egy FIAT 3000B harcokosi roncsai. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményében (Kamarakiállítás)²⁰

2015. június 26.

Rendezte: Polgár Balázs (Adattári szám: HTM Ad/3492-2015.)

A Hadtörténeti Múzeum értékes műtárgyakkal gazdagodott (Kamarakiállítás)

2015. november 13.

Rendezte: Závodi Szilvia

70 év az életveszély árnyékában. A magyar tüzszerész és aknakutató alakulatok története, 1945–2015

2015. november 24.

Rendezte: Hatala András

Vendégkiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

“The Great War in Great Outlines”

2015. március 19.

20 Polgár Balázs: Egy Fiat 3000B harcokosi roncsai a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. Závodi Szilvia. Budapest, 2014. 263–269. o.

Állandó kiállítás más hazai helyszínen

A kiskunmajsai „Pongrátz Gergely ’56-os Emlékmúzeum állandó kiállítása”²¹
2015. november 3.
Rendezte: Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3493-2015.)

Időszaki kiállítás más hazai helyszínen

A Magdolna-torony története és Budapest romokban, 1944–1945, 1956.
2015. május 21., Magdolna-torony
Rendezte: Ravasz István – Závodi Szilvia

A Hadi-főtanodától a Toldi vívőiskoláig
2015. november 13., Ludovika Campus
Rendezte: Csáti Csaba

Vándorkiállítás hazai helyszíneken

„Négy év vérben és vasban” – A Nagy Háború, 1914–1918
Helyszínek: HM II., Pomáz, Sátoraljaújhely, Celldömölk, Ljubljana
Rendezte: Szoleczky Emese

Vándorkiállítás külföldön

The Hungarian Air Force, 1910–2015. Balti légtérvédelmi kiállítás
Első megnyitó: 2015. augusztus 31., Litván Repüléstörténeti Múzeum (Lietuvos Aviacijos Muziejus), Kaunas, Litvánia, majd Lett Hadtörténeti Múzeum (Latvijas Kaza muzejs), Riga, Lettország – 2015. október 13.; Észk Nemzetvédelmi Akadémia (Ühendatud Kaitseväe Õppeasutused), Tartu, Észtország – 2015. november 12.;
Rendezte: Gondos László

2016

Állandó kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918²²
2016. május 20.
Rendezte: Bacsoni Tamás – Sallay Gergely Pál (Adattári szám: HTM Ad/3504-2016.)

- 21 *Závodi Szilvia*: A kiskunmajsai ’56-os Emlékmúzeum új állandó kiállítása. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 309–316. o.
- 22 A Nagy Háború öröksége. Szerk. *Sallay Gergely*. Budapest, 2016.; *Berényi Marianna*: A Nagy Háború a Hadtörténeti Múzeumban. Kritika. *MúzeumCafé*, 2016. 10. évf. 3. sz. 184–199. o.; *Sallay Gergely Pál*: Emberközelből. Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918. A Hadtörténeti Múzeum új állandó kiállítása. *BBC History*, 2016. 7. sz. 96–97. o.; *Sallay Gergely Pál*: Magyarország a Nagy Háborúban, 1914–1918. A Hadtörténeti Múzeum első világháborús állandó kiállítása, 2016. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 323–332. o.

„Ferenc József zászlai alatt.” Magyarország hadtörténete, 1868–1914

2016. május 20.

Rendezte: Hatala András – Szántó Nóra

„Elhurcolva – Távól a hazától.” Magyar katonák szovjet fogságban, 1941–1955²³

2016. augusztus 23.

Rendezte: Illésfalvi Péter – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3516-2017.)

Időszaki kiállítás a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban

Jekelfalussy (Piller) György és a modern magyar sportvívás megszületése²⁴

2016. április 15.

Rendezte: Polgár Balázs (Adattári szám: HTM Ad/3505-2016.)

Hunyadiak fegyverben. XIV–XV. századi páncélkiállítás²⁵

2016. július 22.

Rendezte: Balogh Máté

Állandó kiállítás más hazai helyszínen

A szolnoki Reptár állandó kiállítása²⁶

2016. szeptember

Rendezte: Gondos László – Jakusch Gabriella – Soós Péter

Vándorkiállítás hazai helyszíneken

„A Doberdó hőse – Kratochvil Károly altábornagy, a sokoldalú hazafi”²⁷

Első megnyitó: 2016. június 3., Hadtörténeti Múzeum, majd Debreceni Kölcsey

Művelődési Központ – 2016. július 15., Mátészalkai Szt. Mária Múzeum – 2016.

augusztus 25., Nagyvárad Királyhágómelléki Református Egyházkerület székháza

– 2016. szeptember 23., Nagyszalontai Arany Palota Galéria – 2016. október 13.,

Kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum – 2016. október 28.

Rendezte: Szoleczky Emese (Adattári szám: HTM Ad/3506-2016.)

„’56 könnyecpp” Női sorsok az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban és

a megtorlás éveiben

Első megnyitó: 2016. október 21., Hadtörténeti Múzeum

Rendezte: Jakusch Gabriella – Lukács Fanni

23 Elhurcolva – Távól a hazától. Szovjet fogságban raboskodott és ott meghalt magyarok adatbázisa és tárgyi emlékeik, 1941–1955. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2016.

24 *Polgár Balázs*: Jekelfalussy (Piller) György és a modern magyar vívósport megszületése. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2016. 317–322. o.

25 Lásd jelen kiadvány 401–407. o.

26 Lásd jelen kiadvány 409–420. o.

27 *Szoleczky Emese*: Egy Kratochvil Károlyról szóló időszaki kiállítás – újragondolva. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 16. Szerk. *Závodi Szilvia*. 333–352. o.

Időszaki kiállítás külföldi helyszínen

Svéd-magyar katonatechnikai együttműködés a 20. században
Linköping
2016. május 17.
Rendezte: Kovács Vilmos – Soós Péter

“Heroes of the Revolution 1956”
Pentagon, Washington
2016. október 14.
Rendezte: Lukács Fanni – Závodi Szilvia (Adattári szám: HTM Ad/3507-2016.)

Ungerns krig genom fyra vintrar (első világháborús fotókiállítás)
Armémuseum, Stockholm
2016. november 23.
Rendezte: Lukács Fanni

Vándorkiállítás külföldön

The Hungarian Air Force, 1910–2015. Balti légtérvédelmi kiállítás
Gyalogsági Múzeum (Jalkaväkimuseo), Mikkel, Finnország – 2016. január; a Saab gyár
kiállítóhelye, Linköping, Svédország – 2016. március 15.
Rendezte: Gondos László

THE HUNGARIAN MILITARY HISTORY MUSEUM’S EXHIBITIONS, 2007–2016

The database-like compilation presents the Hungarian Military History Institute and Museum’s exhibitions between 2007 and 2016. It contains the exhibitions’ titles, dates of the opening ceremonies, locations, curators’ names, bibliographical data, and the inventory numbers of the exhibition documentations preserved by the Military History Museum’s Documentation Department.

DIE AUSSTELLUNGEN DES MUSEUMS FÜR MILITÄRGESCHICHTE (2007–2016)

Die Zusammenstellung stellt die Expositionen des Instituts und Museums für Militärgeschichte zwischen 2007 und 2016 in Form einer Datensammlung dar. Sie enthält den Titel der Ausstellung, den Zeitpunkt der Eröffnung, den Ort der Verwirklichung, den Namen des Fachkurators, die mit ihr verbundene Literatur sowie die Nummer der Ausstellungsdokumentation, die sich in dem Datenarchiv des Museums für Militärgeschichte befindet.

KIÁLLÍTÁSOK

Balogh Máté

HUNYADIAK FEGYVERBEN
EGY 14–15. SZÁZADI PÁNCÉLTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS.
IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS

2016. július 22-én, a nándorfehérvári diadal 560. évfordulója alkalmából nyílt meg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint Bánsághi Máté páncélkészítő iparművész közös kiállítása. Az időszaki kiállítás létrehozásának célja a Hunyadi család a magyar hadtörténetben betöltött szerepének, de legfőképp a korszak fegyverzetének, páncéltípusainak bemutatása volt a nagyközönség számára.

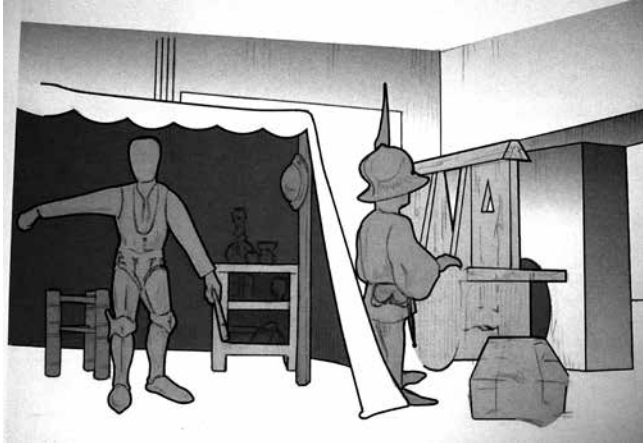
A kiállítás tárgyanyaga elsősorban Bánsághi Máté¹ által készített páncél és fegyvermásolatokból állt, amelyeket a Hadtörténeti Múzeum – a korszakhoz kapcsolható – műtárgyanyaga egészített ki. A kiállított késő középkori testvédelmi rendszerek és fegyverek történelmi hitelességű rekonstruálása a Hadtörténeti Intézet és Múzeum muzeológusainak és történészeinek szakmai segítségével és támogatásával valósult meg.

A kiállítás három fő tematikai egységre tagolódott. A Bánsághi Máté által készített kiállítási elemek tervezésekor fontos szempontként merült fel, hogy az egyes páncéltörténeti szakaszokat bemutató, egymáshoz tartozó bábuk, állványok és tablók később akár önmagukban is kiállíthatóak, értelmezhetőek legyenek. A kiállítási anyagok kisebb modulokra történő felbontása jelentősen könnyebbé és áttekinthetővé tette a tárlat mobilizálását is.

Az első egység (a kiállítás bejáratától induló folyosó szakasz) a Hunyadi család történetének és a történeti emlékezetben betöltött szerepének vázlatos ismeretetésével szolgált a tárlat bevezetőjeként. A látogatót jobb kéz felől a múzeum Képzőművészeti Gyűjteményéből válogatott fotografiák, litográfiák és festmények kísérték, amelyek Hunyadi János, László és Mátyás életéből epizódyszerűen félvillantott jeleneteket ábrázoltak.² Az illusztrációk többsége a nemzeti

1 Bánsághi Máté 2002 óta foglalkozik páncél- és fegyvermásolatok készítésével. Munkái elsősorban a katonai hagyományőrzésben résztvevők számára készültek, de több múzeummal, köztük a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeummal (a továbbiakban: HTM) is szakmai kapcsolatban áll. Részletes szakmai önéletrajza elérhető online: <http://www.bansaghipancel.hu/hu/bemutakozas/szakmai-oneletrajz> (Megtekintés: 2017. augusztus 10.)

2 Többek között egy ismeretlen mester, a várnai csatát ábrázoló 19. századi munkája (HTM Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: 14369/Kp) illetve Szemlér Mihály Hunyadi János halálát megjelenítő 1859-es festménye (HTM Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám nélkül).

*A tábori életet
bemutató enteriőr
látványterve
(Alasztics Péter
és Bánságbi Márk
rajza)*

romantika korában született, így a képeken megjelenített anakronisztikus fegyverzetek és felszerelések kiváló kontrasztot képeztek a további termekben elhelyezett rekonstrukciókkal. A látogatónak bal kéz felől, fali vitrinekben főként a 15. század jellegzetes hidegfegyvereiből álló válogatás volt megtekinthető. Az első két vitrinben négy darab parasztkés kapott helyet.³ Ez a különleges fegyvertípus a korszak közkedvelt (és olcsó) önvédelmi eszközének számított, népszerűsége és nagyarányú elterjedése részben a Magyar Királyság területén élő cseh zsoldosoknak volt köszönhető.⁴ A következő tárló két fő érdekességét a középkor ikonikus nehézlovassági oldalfegyvere, azaz egy egyenes keresztvassal és kör alakú markolatgombbal rendelkező hosszúkard, valamint egy gótikus buzogányfej jelentette.⁵ A korszakra szintén jellemező „S” alakú keresztvassal rendelkező kard és szablya is kiállításra került.⁶ A sort egy lándzsafejet, gótikus sarkantyúkat és számszerű nyílcsúcsokat tartalmazó vitrin zárta.⁷ A következő terembe vezető átjáró két oldalán Hunyadi János és Kapisztrán Szent János bronz mellszobrai kaptak helyet (mindkét szobor Berek Lajos alkotása).

A második tematikai egység Hunyadi János legnagyobb katonai sikerének, a nándorfehérvári diadalnak állított emléket. A terembe érve a látogatót szemből egy, a wargame.hu csapata által készített dioráma fogadta, amely az ostrom utolsó, sorsdöntő napjának eseményeit szemléltette kézzel festett, zömében

3 Köztük egy egyedinek tekinthető egyenes kardpengével szerelt darab is kiállításra került. HTM Hidegfegyver Gyűjtemény, leltári szám: 396/2008./3. *Janrich* 2009. 16–17. o.

4 A parasztkés, mint fegyvertípus teljes körű és tudományos szintű tipológiai elemzésére eddig még nem került sor. Az Ewart Oakeshott által összeállított, a kétélű, egyenes pengéjű kardokra vonatkozó tipológiát alapul véve James G. Elmslie tett ígéretes kísérletet egy hasonló rendszer megalkotására. *Elmslie* 2015. A hátsó borító belső oldalán. Magyar nyelven B. Szabó János és Kovács S. Tibor értekezett részletesebben a parasztkésekről. *B. Szabó* 2010. 130–131. o., illetve *Kovács S.* 2010. 68–77. o.

5 HTM Hidegfegyver Gyűjtemény, leltári szám: 95.39.1. és 93.194.1.

6 HTM Hidegfegyver Gyűjtemény, leltári szám: 92.639.1. és 95.46.1.

7 HTM Hidegfegyver Gyűjtemény, leltári szám: 92.223.1., 91.34.1. és 92.77.1. HTM Korai Lőfegyver Gyűjtemény, leltári szám: 95.78.1.

A késő középkori ágyúállást bemutató enteriőr

saját készítésű 1:72 arányú figurákon keresztül.⁸ A dioráma felett Adam Brenner Nándorfehérvári küzdelem című 1851-ben készült festménye került felfüggesztésre.⁹ Az első páncéltörténeti modul egy bábura rögzített vért a 14–15. század fordulójáról, amely a teljes lemezvértékhez vezető út utolsó fázisát mutatta be. A bábu mellett kifüggesztett tabló ismertette a kiállított páncélelemeket, különös tekintettel az első, egy lemezből kikovácsolt mellvértekre, illetve a 14. század jellegzetes sisaktípusára, a „bascinet” sisakra.¹⁰

A Bánsághi Páncél által összeállított következő modul a tűzfegyverek megjelenését mutatta be egy korabeli ágyúállás kialakításával, amelyet a múzeum gyűjteményéből származó 15. századi bombarda¹¹ tett teljessé. A fegyverállványon elhelyezett előltöltő kézi tűzfegyverek és a megtöltésükhöz szükséges eszközök szemléltetésével kívántuk bemutatni a korszakban újnak számító fegyvertípus elterjedését (különös tekintettel megjelenésükre a középkori Magyar Királyság területén, amely jórészt egybeesett a Hunyadiak korával). Az érdeklődők számára mindezek mellett vitrinben elhelyezve egy szakállas tűzcsövet valamint bronz ágyúkamarát is kiállítottunk. Az installáció a Hunyadi Jánosnak szentelt második tematikai egység utolsó elemeként (a kiállításban való haladási irányt figyelembe véve) egyben a teljes kiállítás végpontjának is szántuk, mivel a tűzfegyverek egyre nagyobb arányú használata a tárlat fő érdekességként bemutatott teljes lemezvérték korának végét is jelentette.

8 A dioráma részletes ismertetője elérhető online: <http://wargame.hu/a-nandorfehervari-diadal-dioramaja/> (Megtekintés: 2017. augusztus 11.)

9 HTM Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: 5141/Kp.

10 A középkori páncélok fejlődéstörténetét magyar nyelven a legrészletesebben Tóll László tárgyalta. *Tóll* 2010. passim. A páncélelemek rekonstruálásakor nagyban támaszkodtunk az általa közölt adatokra.

11 HTM Korai Lőfegyver Gyűjtemény, leltári szám nélkül.

Katonai tábor Hunyadi Mátyás korában

A harmadik tematikai egység, amely három fő modulból állt, Hunyadi Mátyás hadszervezői képességét, azaz az általa létrehozott „Fekete Sereget” helyezte a középpontba. Az első modul a 15. század két fő páncéltípusát, az észak-itáliai gótikus vértet és a német gótikus vértet mutatta be. Az iparművész által elkészített két teljes vértet egymás mellett került kiállításra, ezzel is szemléltetve az eltérő stílusjegyeket. A vérték mellé felfüggesztett tablókon a páncélok részletes felépítéséről és kialakításukról kaphattak a látogatók átfogó képet. A két vértet között elhelyeztünk egy képernyőt, ahol rövid animációkon keresztül a páncél fő elemeinek neveivel, ezen felül több magyar vár történetével is meg kívántuk ismertetni az érdeklődőket.¹²

A soron következő installáció egy enteriőr, amely összesen 38 m²-es területen egy korabeli tábori életképet jelenített meg. Az enteriőr részeként egy katonai sátor és egy harci szekér rekonstrukciója is felállításra került. Az installációban elhelyezett bábuk a katonai tábor mindennapi tevékenységét szemléltetve kerültek elhelyezésre. Az enteriőrt számos korabeli használati tárgy színesítette. Ugyanitt a „Fekete Sereg” rövid története is ismertetésre került.

¹² Az animációkat és a kisfilmeket a Pazirik Informatikai Kft. és a Digitális Legendárium Munkacsoport készítette. Segítségüket ezúton is köszönjük.

A sisak fejlődéstörténete és a gyalogsági szálfegyverek

A tematikai egység utolsó modulja a gyalogsági szálfegyverek és a 14–15. századi sisakok fejlődését mutatta be. A két külön fegyverállványon elhelyezett szálfegyverek között az alabárdok, és több különlegesebbnek számító európai típus rekonstrukciójára került sor.¹³ A két állvány között egy úgynevezett „sisakfal” vázolta fel a középkori sisakok fejlődését, amely előtt állványon felpróbálható sisakmások kaptak helyet. A kiállítás létrehozásakor fontos szempont volt, hogy a látogató testközelből ismerkedhessen meg a különböző késő középkori harci eszközökkel. Másolatok révén a rendszeresen szervezett tárlatvezetések és múzeumpedagógiai foglalkozásokon a látogatóknak és a foglalkozásokon résztvevő iskolás csoportoknak lehetősége adódott a páncélelemek felpróbálására is, ezáltal is interaktívabbá téve a tárlatot.

A kiállítás 2016. december 31. zárult. A Bánsághi Páncél tervei között szerepel a létrehozott kiállítási modulok vándoroltatása, így nincs kizárva, hogy akik érdeklődnek a lemezvérték kialakulása iránt, még találkozhatnak az iparművész munkásságával más helyszíneken is.

¹³ A gyalogsági szálfegyverekre lásd legújabbban *Waldmann* 2005. passim. A rekonstrukciók elkészítésénél az ő általa publikált adatokat vettük alapul.

A kiállítás stáblistája

Rendezte: Balogh Máté – Bánsághi Máté

Lektorálta: Veszprémy László

Látványterv: Alasztics Péter

Grafikai kivitelezés: Hangay Gabriella, Szabó Emese, Bánsághi Márk, Sutus Viktória

Közreműködtek: Bálintné Kovács Beáta, Bolcsó István, Borsits Enikő, Fülöp Anna, Gondos László, Hidvégi András, Jakusch Gabriella, Jamrich Viktor, Molnár Ferenc, Németh Tibor, Soós Péter, Szántó Nóra, Závodi Szilvia
Ádámffy Zsigmond, Alasztics Béla, Bárány Péter, Borbás Csaba, Gerencsér Veronika, Hajnal Ödön, Kozák-Bánsághi Judit, Sipos János, Törtl Péter, Tóth Máté, Vályi-Nagy Enikő, Vas Fruszina, Veréb Viktor, Vida Róbert, Vida Tibor és a Kon-team csapata

Kivitelezés: Csáti Csaba, Kertész Attila

Restaurálás: Köbli Gergely, Mátyássy Gabriella, Meggyes Anita, Prím József, Tombor Krisztián

Fotó: Szikits Péter

Digitális anyagok: Pazirik Informatikai Kft., Digitális Legendárium Munkacsoport

Irodalomjegyzék

B. Szabó 2010.

B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárokig. H. n., 2010.

Elmslie 2015.

Elmslie, James G.: Einschneidige Klingentypen. In: *Das Schwert – Gestalt und Gedanke*. Hg. *Grotkamp-Schepers, Barbara – Immel, Isabell – Wetzler, Sixt. Goch*, 2015. A hátsó borító belső oldalán.

Jamrich 2009.

Jamrich Viktor: Kardpengéjű parasztkés. In: *Hadi múltunk kincsháza*. Szerk. *Ravasz István*. Budapest, 2009. 16–17. o.

Kovács S. 2010.

Kovács S. Tibor: Huszárfejeverek a 15–17. században. Budapest, 2010.

Törtl 2010.

Törtl László: A harci vértzetek története. Doktori értekezés. Debrecen, 2009.

Waldmann 2005.

Waldmann, John: *Hafted Weapons in Medieval and Renaissance Europe*. Leiden, 2005.

THE HUNYADIS AT ARMS – A TEMPORARY EXHIBITION ON THE HISTORY OF THE
DEVELOPMENT OF ARMOUR

A new exhibition marking the 560th anniversary of the victory at Nándorfehérvár, jointly created by the MoD Military History Institute and Museum and artisan armourer Máté Bánsághi, was opened on 22 July 2016. The exhibition was divided into three main sections: the first part introduced the Hunyadi family's history through the Military History Museum's artefacts. The second part dealt with the greatest success of John Hunyadi, the glorious victory at Nándorfehérvár, as well as with the appearance of plate armours. A medieval gun emplacement was exhibited there. The third section aimed at the detailed examination of the infantry melee weapons and the late medieval helmet types, as well as the development of full plate armours. In that hall of the exhibition an interior design showed life in a camp, commemorating Matthias Hunyadi's Black Army. The weapon and armour replicas seen in the exhibition were the works of artisan armourer Máté Bánsághi, who made those with the professional assistance of the Military History Museum's experts. The modules made for the exhibition by Máté Bánsághi will be displayed in other museums later, according to the craftsman's plans.

DIE HUNYADIS IN WAFFEN – EINE TEMPORÄRE AUSSTELLUNG ÜBER DIE GESCHICHTE DER
PANZERRÜSTUNGEN DES 14–15. JAHRHUNDERTS

Am 22. Juli 2016, dem 560. Jubiläum des Triumphes von Nándorfehérvár (heute: Belgrad), wurde die gemeinsame Ausstellung des Instituts und Museums für Militärgeschichte und des Rüstungsherstellers und Kunstgewerblers Máté Bánsághi eröffnet. Die Exposition wurde in drei Hauptthemen gegliedert: das erste stellte die Geschichte der Hunyadi-Familie mithilfe von Objekten des Museums für Militärgeschichte vor. Der zweite Abschnitt beschäftigte sich mit dem größten militärischen Erfolg von János Hunyadi, dem Triumph bei Nándorfehérvár, sowie dem Erscheinen der Plattenpanzer. In diesem Bereich befand sich auch eine mittelalterliche Kanonenstellung. Die dritte Einheit setzte sich detailliert mit den Blankwaffen der Infanterie, sowie den Helm- und Plattenpanzertypen des späten Mittelalters auseinander. In diesem Raum wurde durch den Nachbau eines Interieurs auch das Leben in den Lagern dargestellt, und damit der „Schwarzen Armee“ von Mátyás Hunyadi ein Andenken gesetzt. Die Repliken der Waffen und Rüstungen in der Ausstellung wurden vom Kunstgewerbler Máté Bánsághi mit der fachlichen Hilfe von Mitarbeitern des Museums für Militärgeschichte gefertigt. Diese Objekte wurden, den Plänen des Kunstgewerblers entsprechend, nach Schließung der Exposition in anderen Museen ausgestellt.

Soós Péter

A REPTÁR SZOLNOKI REPÜLŐMÚZEUM

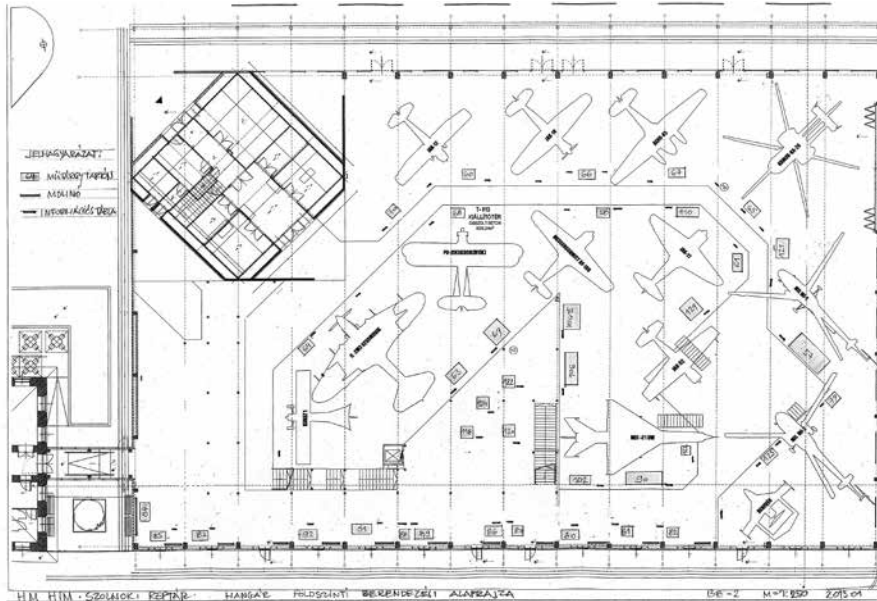
Magyarország tematikus katonai repülési múzeuma 2016. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit. A Szolnok Megyei jogú Város Önkormányzatának kezdeményezésére, a Honvédelmi Minisztérium hathatós közreműködésével Európai Unió pályázati forrásból létrejött modern kiállítóhely elődje az egykori Szolnoki Repülőtisztai Főiskola gyűjteménye, amelynek szakszerű kezelését évtizedekig a Magyar Honvédség 86. Szolnok Helikopter Bázis látta el.

A turisztikai célú fejlesztés eredményeképpen megvalósult RepTár tervezésében a magyar katonai repülés tárgyi emlékeit őrző HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) meghatározó szerepet vállalt. A közös erőfeszítéssel megnyitott kiállítóhely a 21. század elvárásainak megfelelő módon, ugyanakkor a magyar repülőhagyományok ápolásának és továbbvitelének küldetésével várja látogatóit.

A kezdetek

A Szolnok melletti Szandaszőlősen lévő katonai repülőtéren 1964-ban nyitották meg a Kilián György¹ Repülő Műszaki Főiskola repülőmúzeumát. A laktanyában lévő kiállítóhelyet, amely akkor még csak néhány szovjet gyártmányú repülőgéppel rendelkezett, a nagyközönség nem látogathatta, csak a kevés szakmai napon adódott erre lehetőség elsősorban a katonák, illetve hozzátartozóik, a politikailag megbízhatóak számára. Az évtizedek során a főiskola a rendszerből kivont repülőeszközökkel tovább gyarapította a gyűjteményt. 1973-ban a kiállítóhelyet a laktanya bejárata melletti területre helyezték át, megkönnyítve annak látogatását.

1 Kilián, vagy Killián György (Kispest, 1907. – Lengyelország, 1943.) a magyarországi illegális kommunista mozgalom egyik ismert alakja. A moszkvai pártiskola elvégzése után itthon különféle újságoknál dolgozott, majd letartóztatták és kommunista izgatás vádjával bebörtönözték. Szabadulása után a Szovjetunióba szökött, ahol partizánképzést kapott. 1943-ban egy bevetés során Lengyelország területén nyoma veszett. 1949-ben róla nevezték el a Kilián György Repülő-Hajózó Műszaki Főiskolát. Neve a főiskolai hivatalos okleveleken és jelvényeken mindkét változatban előfordul. Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Megtekintés: 2017. október 5.)

A Hangár elrendezési vázlatterve

A rendszerváltás után kapcsolódott be a Szolnoki Repülőtisztai Főiskola mellett a kiállítóhely üzemeltetésébe az aktív és nyugállományú katonákból és a katonai repülés szerelmeseiből álló Szolnoki Repüléstörténeti Múzeum Alapítvány. Rendszeressé váltak a szakmai napok, az alapítvány berkein belül pedig komoly gyűjtőmunka kezdődött. A Magyar Honvédség (MH) repülőalakulatainak csökkentésével és vele az egyes géptípusok kivonásával tovább bővült a kiállított repülőeszközök köre. Az 1990-es évek végén a Szolnoki Repülőtisztai Főiskolától a HM HIM vette át a muzeális repülők nyilvántartását, így azok hivatalosan is védett kulturális javakká váltak. A Gépesített Haditechnikai Gyűjtemény leltárkönyvében szereplő műtárgyak Szolnoki Repüléstechnikai Szakgyűjteményként önálló helyet foglaltak el a Hadtörténeti Múzeum külső kiállítóhelyei között.

Amikor 2007-ben a szandaszőlősi repülőtéren diszlokált alakulatok bázisán létrejött az MH 86. Szolnok Helikopter Bázis (Bázis), alapító okiratában már szerepelt a Szakgyűjtemény kezelése és üzemeltetése, melyhez állománytáblán lévő helyeket és szakállományt is biztosítottak. Az ekkor kezdődő tervszerű gyűjtő-, tudományos kutató- és feldolgozó munka nemzetközileg elismertté tette a nem hivatalosan „Szolnoki Repülőmúzeum” néven ingyenesen látogatható kiállítóhelyet. A Szakgyűjtemény élen járt a hazai roncskutatóban, számos ismert és kevésbé ismert, a második világháborúban lezuhant repülőgép helyét lokalizálták sikerrel és több roncsot, alkatrészt is összegyűjtöttek. Ezek közül kiemelkedik a Balatonban talált szovjet Il-2 csatarepülőgép, Bejczy József magyar királyi repülő százados Bf-109 vadászrepülőgépének maradványa, vagy

a Bácsbokod mellett lezuhant lengyel személyzetű brit bombázó, amely esetekben a pilóták, illetve a személyzet tagjai számára lehetőség nyílt a végtisztesség megadására.

A Szakgyűjteményben a tervszerűen végzett felújítások mellett a programokat szakmai- és karbantartó napok is színesítették, amelyek szervezésében, vezetésében a Bázis szakállománya mellett a HM HIM helyi megbízott szakreferense is szerepet vállalt. A gyűjtemény mindeközben tovább bővült az MH hadrendjéből kivont repülőeszközökkel, illetve külföldi, például német, svéd, török és a svájci légierő által ajándékozott géptípusokkal.

A 2010-es évekre a Szakgyűjtemény egy Közép-Európában jelentősnek számító, tudományos háttérrel rendelkező műhely lett, amely a Magyar Légierő történetének tárgyi emlékeinek felkutatását és megóvását tűzte zászlajára.

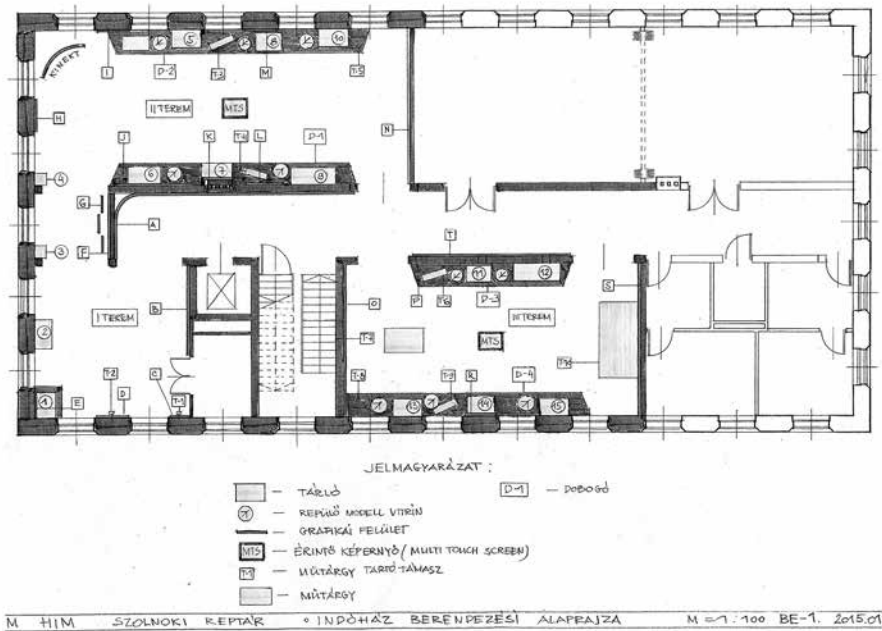
A RepTár-projekt és tervezése

2012 februárjában Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata megbízásából egy pályázatírással és projektmenedzsmenttel foglalkozó cég kereste meg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumot, hogy a „Szolnoki Repülőmúzeum” fejlesztési lehetőségeiről tárgyaljanak. A megbízó nevében kifejtették, hogy Szolnoknak alacsony a turisztikai vonzereje, és gyakorlatilag a Repülőmúzeum az egyetlen olyan kiemelkedő kulturális érték, csak a térségre jellemző látnivaló, amely alkalmas lehet a város ismertségének és látogatottságának növelésére. A megbeszélésen a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum álláspontja az volt, hogy a kiállítóhely fejlesztése csak az összes műtárgy teljes felújításával, restaurálásával jöhet létre, illetve, hogy az, az eredeti helyszínen valósuljon meg, a Honvédelmi Minisztériummal (HM), a HM HIM-mel és a Bázissal kötendő megegyezés szerint.

A HM HIM számára ez óriási lehetőségnek mutatkozott a Szolnokon lévő műtárgyállomány eszközeinek felújítására, hiszen addig évente legfeljebb egy-egy repülőgép állagvédelmi munkálatait tudták elvégezni. Ez utóbbihoz egyrészt a Bázis eszköz- és személyi állománya, vagy szponzori, illetve pályázati forrás, vagy a Kecskeméten megrendezett repülőnapok adtak keretet.

A HM és a Bázis felkarolta az elképzelést, és 2012 nyarán megkezdődött a beruházás helyszínének keresése, illetve a repülőeszközök felújításának és átszállításának logisztikai tervezése. A hosszas viták, érvek és ellenérvek felsorakoztatása után a „Szolnoki Interaktív Repülőmúzeum” munkacímű projekt gazdája, azaz Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata 2012 októberében úgy döntött, hogy a Szakgyűjteménynek eddig otthont adó terület helyett az egykori Ó-Szolnoki vasútállomás² Indóházát és annak környékét választják. Az indokok között a műemléképületek védelmének biztosítása, a terület rehabilitálása és

2 Magyarország legrégebbi vasútállomása, amelyet 1847. szeptember 1-jén adtak át. Az Indóházat a Magyar Középponti Vasút építtette Paul Wilhelm Eduard Sprenger (1798–1854) bécsi építész tervei alapján, klasszicista stílusban. <http://info.szolnok.hu/o-szolnok-vasutallomas-indohaza-es-vizhaza-m115> (Megtekintés: 2017. október 5.)

Az Indóházban lévő kiállítás berendezési rajza

a városrésznek a belvárossal való összekötése szerepelt. A logisztikai tervezés során világossá vált, hogy így a Szakgyűjteményben található hat nagyobb méretű repülőgép³ átszállítása az Indóházhoz a műtárgyak roncsolása nélkül lehetetlen és amelyhez természetesen a HM HIM sem adta hozzájárulását, ugyanakkor ragaszkodott hozzá, hogy ezek az eredeti helyszínen legyenek felújítva.

A HM a HM HIM számára feladatul szabta, hogy az átköltöztetés tervezéséhez, az új kiállítóhely létrehozásához minden szakmai támogatást és segítséget adjon meg. Az új tervezett kiállítóhely a projektgazdától ekkor kapta a „RepTár” nevet, melynek tervezésében és megvalósításában a HM részéről a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum lett a kijelölt kapcsolattartó, ügyintéző és felelős szervezet.

Az előzetes megvalósíthatósági tanulmány alapján benyújtott pályázati anyag szakmai tartalmát a HM HIM állította össze, meghatározva a RepTár alapvető funkcióit, látogatói és kiszolgáló létesítményeit. A későbbiek során az egész beruházás tervezése ezen alapult.

Az elképzelésben egy olyan tematikus kiállítóhely szerepelt, amely a szolnoki Szakgyűjtemény anyagára felfűzve bemutatja a magyar katonai repülés történetét a kezdetektől napjainkig. Alapvető célként fogalmazódott meg, hogy a lehető legszélesebb csoportot meg tudja szólítani, hogy a teljesen laikus vendégektől

3 An-24V, An-26, Il-14T, Il-18V, Il-28, Tu-134A.

A raktárépületben kiállított légvédelmi eszközök

kezdve egészen a katonai repülés szakértőig bezárólag tartalmas, interaktív és szórakoztató időtöltést nyújthasson. Ezen kívül a RepTárnak a kiállítóhely funkció mellett egy olyan repüléstörténeti központnak is kell lennie, amely szakmai találkozók, konferenciák rendezésére is alkalmas.

A kiállítótereken kívül az elgondolás részét képezte egy olyan műhely, épületrész kialakítása, ahol a repülőgépek alkatrészeinek felújítását a látogatók is követhetik, és amely a nehéztechnikai eszközök felújítására, konzerválására, állagvédelmére szakosodott restaurátorok képzési helye is lehetne.

A szakmai terv a következő főbb elemeket tartalmazta:

- látogatóközpont fogadótérrel, kiszolgáló létesítményekkel, rendezvénytermekkel, katonai repüléstörténeti kiállítással,
- fedett kiállítócsarnok a kiemelt elhelyezési igényű műtárgyakkal, interaktív szórakoztató létesítményekkel,
- restaurátor- és karbantartó műhely, alkatrész és szerszámraktár,
- szabadtéri kiállítóhely,
- tematikus játszótér, parkoló.

A HM HIM összeállította a kiállítandó eszközök listáját, műtárgyanként megadta a restaurálási és az elhelyezési igényt, megkülönböztetve beltéri, fedett kültéri és kültéri tárolási körülményeket.

A repüléstörténeti emlékek mellett a HM HIM javasolta, hogy a honi légvédelem is kapjon a RepTárban kiállítási felületet, hiszen az 1970-es évektől

kezdvé Magyarországon a repülőalakulatok a rádiólokációs és a honi légvédelmi rakéta alakulatokkal együtt alkották a légtérvédelem rendszerét. Az ehhez szükséges haditechnikai eszközök a zsámbéki légvédelmi kiállítóhelyről kerültek át csoportosításra Szolnokra.

A benyújtott anyag elfogadásra került, az ÉAOP-2.1.1/E-12 (Versenyképes turisztikai termék- és attrakciófejlesztés) című pályázatból a RepTár létrehozásához szükséges költség 100% támogatási intenzitással került biztosításra. A projektgazda 2012. november 27-én a Támogatói Szerződés aláírásával a RepTár megvalósításához 2.099.937.500,- Ft összegű támogatás lehívására lett jogosult.

A pályázat elnyerésével időszerűvé vált a HM és a HM HIM pontos szerepének a tisztázása a RepTár projekt megvalósítási fázisaiban. 2013. május 16-án a honvédelmi miniszter és Szolnok Megyei Jogú Város polgármestere együttműködési megállapodást írt alá, amelyben a HM vállalta a szakmai jellegű együttműködést a projekt megvalósításában. A HM mint vagyongazda hozzájárult, hogy a projekt keretében az érintett műtárgyak mozgatásra, felújításra, kiállításra, azaz felhasználásra kerüljenek. A HM részéről kapcsolattartónak, és a kizárólagos szakmai kompetenciával rendelkezőnek a HM HIM lett kijelölve. Ettől kezdve a Hadtörténeti Múzeum munkatársai rendszeres résztvevőivé váltak a projektmegbeszéléseknek, a szakmai döntések meghozatalában kizárólagosságot élvezve. Ebben nagy segítségre voltak elsősorban a Szakgyűjteményben, az MH Légijármű Javítóüzemben (MH LÉJÜ) dolgozó kollégák és a Magyar Honvédség logisztikai feladatokat ellátó alakulatainak szakértői.

A megbeszéléseken több nem várt probléma is felmerült (telekösszevonások ügye, műemlékvédelmi kérdések, alultervezett költségvetés), amelyek megoldása több hónappal hátráltatta a megvalósítást, és amelyek miatt többször is módosult a tervezés.

Kialakultak az épületek szerepei, a látogatói útvonal és az egyes műtárgycsoportok elhelyezésének vázlata. Az egykori vasútállomás műemléki épületei közül az Indóházban a fogadótér, a melegkonyhás étterem, a múzeumi bolt, a konferenciatermek és a magyar katonai repülés történetét bemutató állandó kiállítás kapott helyet. A vízházba (a gőzmozdonyok vízszükségletének biztosítására létrehozott műemléki épület) a RepTár dolgozóinak irodái kerültek, míg a – szintén eredeti állapotában megtartott – vasúti raktárépület egyik felébe kalandpálya, másik felébe pedig a légvédelem történetét bemutató kiállítás létesült. Az Indóház mellett felépítésre került egy könnyűszerkezetű, kétszintes, fűthető kiállítócsarnok, a „Hangár”.

Az építészeti tervezéssel párhuzamosan a RepTár egyik fő attrakciójának szánt interaktív élményelemek kidolgozása is megkezdődött. A különböző korosztályokat megcélzó multimédiás eszközök, a 4D mozi, a szimulátorok, az érintőképernyős információs táblák és játékok tartalmát a HM HIM javaslati alapján állították össze.

Kiemelt feladatot jelentett a Hadtörténeti Múzeum számára a RepTárban kiállítandó műtárgyak elhelyezésének, installációs és dekorációs elemeinek megtervezése, műszaki dokumentációjuk elkészítése. Ez érintette az Indóház első emeletén lévő, 130 m² alapterületű „A magyar katonai repülés története

A repülő hősi halált halt Bejczy József hadnagy Bf-109 repülőgépének roncsdarabja

a kezdetektől napjainkig” című állandó kiállítást, a Hangárban, a raktárban és a kültéren kiállított eszközök információs tábláit és a háttéremeknek szánt táblákat és molinókat.

Ez utóbbiakhoz és az interaktív eszközökön futó tartalomhoz a szakmai anyag, képek, filmfelvételek összegyűjtése, a szövegek megírása több hónapot vett igénybe. Egyes területeket érintően ehhez alapkutatásokat kellett elvégezni. A munka végeredménye egy olyan tudományos anyag lett, amely bemutatja a magyar repülőmúlt és a légtérvédelem történetének számos területét. A különböző felületen futó alkalmazások segítségével ismeretet lehet szerezni például az első és második világháborús magyar repülőászokról, a kiállított géptípusokról, a hazai repülőgépiparról, a légvédelmi rakétarendszerek fejlődéséről, és a katonai repülés és ejtőernyőzés neves hazai képviselőiről.

Mindeközben lezajlott a muzeális repülőeszközök felújítását és átszállítását célzó közbeszerzési eljárások előkészítése, a műszaki tartalmak összeállítása. A több hónapig tartó egyeztetést követően a kiírt pályázatot az MH LÉJÜ nyerte el, így a tárca vagyonszerzési és a HM HIM muzeológiai érdekei is a lehető legnagyobb fokon érvényesülhettek. Az állagvédelmi munkálatok a gépek felmérésével kezdődtek, melynek során dokumentálták a rajtuk található standard és egyedi feliratokat és ábrákat, hogy azok változatlan formában kerülhessenek vissza a festést követően. Ezt követte a felületek tisztítása, csiszolása, egyes esetekben a kiegészítése, majd az alapozást követően a fedőfestékekkel való ellátása. A műszaki specifikáció szerint a külső festékrétegnek 5–7 évig kell ellenállnia a napsugárzásnak és az időjárási körülményeknek. A vászonborítású

MiG-21 bisz 75AP a taszári Boszorkány repülőszázad színeiben

repülőgépek, leginkább a vitorlázórepülők esetében a belső tartószerkezetet meg kellett erősíteni és több négyzetméternyi részen pótolni kellett a borítást. Mindegyik repülőgéphez készült acél tartóbak, hogy a tartós állás okozta folyamatos terhelés során ne a futómű abroncsa károsodjon.

A felújított repülőgépeket 2015 késő ősztől kezdve szállították át a RepTárba. Elsőként a külső térben lévő vadász- és kiképző repülőgépeket daruzták a helyükre, majd az időközben megépült Hangárba is bevontatták az oda tervezett műtárgyakat.

A projekt életében mérőföldkőnek számított, hogy a kiállítóhely üzemeltetésére létrejött a RepTár Szolnok Nonprofit Kft., amelynek vezetése a kezdetektől fogva törekedett a múzeum- és repülőszakmai kihívásoknak való megfelelésre. Ez különösen annak a fényében volt fontos, hogy a RepTár ötletét a kezdetektől fogva sok támadás érte a repülőbarátok részéről. Ennek hátterében jórészt a régi kiállítóhely és a repülőeszközök sorsa felett érzett aggodalom és az ott évtizedekig magas szinten végzett szakmai munka eredményeinek féltése állt.

Ezért is óriási jelentőségű, hogy a HM HIM kezdetben megfogalmazott álláspontja érvényesült és a szolnoki városvezetés, valamint a Honvédelmi Minisztérium között létrejött megállapodás alapján a Bázis szakemberei munkaidejük egy részében a RepTárban teljesítik szolgálatukat. Ezzel sikerült a szakszerűség folytonosságát, a hazai repülőtársadalomban szerzett elismertséget biztosítani.

A Kft. vezetése a kezdetektől fogva arra törekedett, hogy ez a fajta szakmai mentalitás, hozzáállás a RepTár valamennyi dolgozójánál érvényesüljön. A látogatóközönséggel találkozó munkatársak, a múzeumpedagógusok és tárlatvezetők felvételi beszélgetésén, kiválasztásán így a HM HIM képviselői is

MiG-21 U-600 kétüléses gyakorló vadászipülőgép, nem sokkal a beemelése után

részt vettek, a felvételt nyert kollégák pedig a Hadtörténeti Múzeumban szakmai alapképzésben részesültek.

További előnyös lépésnek bizonyult, hogy muzeális intézmények működéséről szóló jogszabály alapján a fenntartó kezdeményezte a RepTár közérdekű muzeális kiállítóhellyé való besorolását. Mivel önálló gyűjteménnyel a RepTár nem rendelkezik, de állandó kiállítással, közművelődési szakemberrel igen, nyitva tartása pedig egész évben biztosított, a kategória feltételeinek mindenben megfelel. Reményeink szerint ezzel sikerül jobban bekapcsolódnia a RepTárnak a hazai múzeumi életbe és könnyebben megnyílnak előtte a fejlesztéshez szükséges pályázati források is. A intézmény szakmai felügyeletét az Emberi Erőforrások Minisztériuma Közgyűjteményi Főosztályának döntése alapján a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum látja el.

Az épületek elkészültével, a repülőgépek, légvédelmi eszközök és kiegészítőik elhelyezésével, a belső terek kialakításával, a kiállítások felépítésével, az interaktív eszközök telepítésével és az összes kiszolgáló rendszer beüzemelésével a RepTár 2016 nyarán készen állt a próbaüzemre.

Az ünnepélyes megnyitóra 2016. szeptember 1-jén, Szolnok Város Napján került sor Dr. Simicskó István honvédelmi miniszter és Dr. Beer Miklós váci megyéspüspök részvételével. A programot az Ejtőernyős Katonai Világbajnokság győztes magyar csapatának ugrása színesítette, a rendezvényen a RepTáron dolgozók mellett a hazai repülőélet számos ismert tagja is részt vett.

A kiállítóhelyet az első három hónapban 20.000 látogató tekintette meg, és elnyerte az „Év Turisztikai Attrakciója” címet.

MiG-21MF vadászrepülőgép imitált repülőtéri fedezékben

A RepTár ismertetése

A RepTár Szolnokon az Indóház út 4–6. szám alatt található, a Tiszapart mellett. A parkolóból a látogató az Indóház főbejáratán keresztül közelítheti meg a kiállítóhelyet. A fogadótérben találhatóak a jegypénztárak és a ruhatár, ugyanezen a szinten helyezkedik el a melegkonyhás büfé és a múzeumi bolt. Az alapjegy minden kiállítási elemhez hozzáférést nyújt, az élményelemek (szimulátorok, kalandpálya, 4D mozi, stb.) igénybevételéhez külön kell fizetni.

A mozgáskorlátozottak számára is teljesen bejárható látogatói útvonal az első emeleten lévő állandó kiállítással indul, amely a magyar katonai repülés történetét dolgozza fel. A tárlaton a fényképek és rövid leírások mellett egyenruhák, repülőjelvények, pilótaigazolványok, fedélzeti fegyverek, személyes relikviák segítik megismerni a légierő történetét.

Az Indóház első emeletéről egy, a két épületet összekötő fedett hídon lehet a Hangárba jutni, amelynek mennyezetére függesztve találjuk a vitorlázó repülőgépeket. A kétemeletes Hangár belső erkélyén találhatóak a szimulátorok és a 4D mozi, valamint a személyzeti létesítmények. Ugyanitt vannak kiállítva a Szakgyűjteményből átkerült repülőgépmotorok első és második világháborúból származó példányai is. Az erkélyről lépcsőn vagy liften lehet lejutni a Hangár földszintjére, amelynek nagy részét a fedett elhelyezést igénylő repülőgépek és helikopterek töltik ki. Ezek közül kettőbe, a Jak-52 és a MiG-21UM kiképző repülőgépekbe felügyelet mellett be lehet szállni. A repülőgépek és forgósárnyasok között hajtóműveket, fegyverrendszereket, rádiólokációs berendezéseket

A Nyeva közepes hatótávolságú légvédelmi rakétarendszer indítóállványa

lehet megtekinteni. A Hangár középső részén kialakított mozasarokban a HM HIM archívumából származó, a repüléssel és a légvédelemmel kapcsolatos propaganda, oktató és dokumentumfilmeket lehet kényelmesen végignézni. Az egyes műtárgycsoportok mellett érintőképernyős infótáblákon lehet bővebb információhoz jutni a kiállítási tárgyokról.

A külső kiállítótérbe kijutva külön csoportokban találjuk a Magyar Honvédségben és elődszervezetében egykor repült géptípusokat. Az egy sorban, egymás mellett álló vadászipülőgépek és vadászbombázók különösen impozáns képet nyújtanak, de megcsodálhatjuk a különleges festésű kiképző és harci ipülőgépeket és helikoptereket is. A tér közepén lévő hosszúkás egykori raktáripületben üzemel a kalandpálya és itt kapott helyet a magyar légvédelem történetét bemutató kiállítás, ahol légvédelmi ágyú és gépágyúk is várják a látogatókat. A raktáripület mögötti területen található a honi légvédelmi kiállítóhely, ahol a Dvina, Volhov, Nyeva és Vega rakétarendszerek indító, töltő, szállító, rávezető és felderítő elemeit lehet megtekinteni. Mellettük vannak kiállítva a különböző típusú katonai rádiólokációs berendezések, közismertebb elnevezéssel a radareszközök.

A műtárgyak mellett a fiatalabb látogatókat a tematikus játszótér is várja.

Összefoglalás

A RepTár projekt a HM HIM számára több szempontból is kiemelkedőnek és eredményesnek számít. Egyrészt alkalom nyílt arra, hogy a ipülő-

légvédelmi eszközökkel együtt több, mint száz műtárgya megújuljon, és hogy állományvédelmük tartósan biztosítva legyen. Másrészt a projekt négy éve alatt óriási tapasztalati tőke halmozódott fel egy ilyen léptékű beruházás tervezését, menedzselését, végig vitelét és útjára indítását illetően. A RepTár 2012-től kezdve állandó elfoglaltságot, rengeteg plusz feladatot jelentett a HM HIM számára. Ezt a munkát az Intézmény parancsnoka, Dr. Kovács Vilmos ezredes irányításával, Soós Péter százados és Jakusch Gabriella, valamint Gondos László, Molnár Ferenc, Kónya Béla őrnagy, illetve a Tárgyi Gyűjteményi Osztály és a Múzeumpedagógiai Osztály több munkatársa végezte el.

A tervek szerint a RepTár a folyamatos megújulásra, fejlesztésre és gyarapodásra törekszik. Küldetéséhez a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum a jövőben is igyekezni fog a lehető legtöbb támogatást nyújtani.

“REP TÁR” – THE AVIATION MUSEUM OF SZOLNOK

Hungary's thematic museum about military aviation opened its doors on 1 September 2016. The modern exhibition site was established on the initiative of the Municipality of the Urban County of Szolnok, with the efficient assistance of the Ministry of Defence and with European Union funding. The museum's predecessor was the collection of the Air Force Officer Training School in Szolnok, professionally administered by the HDF 86th Szolnok Helicopter Base for decades.

The Hungarian MoD Military History Institute and Museum, which preserves artefacts and documents of Hungarian military aviation, took on a significant role in the planning of “RepTár.” Opened as a result of joint efforts and aims of touristic development, the museum comes up to 21st-century standards, while keeping and handing down Hungarian aviation traditions to visitors.

DAS LUFTFAHRTMUSEUM „REP TÁR“ IN SZOLNOK

Ungarns thematisches Museum für militärische Luftfahrt öffnete ihre Tore am 1. September 2016. Vorgänger des auf Initiation der Selbstverwaltung der Stadt mit Komitatsrecht Szolnok geschaffenen modernen Ausstellungsraumes war die Sammlung der einstigen Szolnoker Fliegeroffiziers-Hauptschule. Verwirklicht wurde es mit der aktiven Hilfeleistung des Ministeriums für Landesverteidigung und aus Finanzquellen für Wettbewerb der Europäischen Union. Die fachgemäße Betreuung der Kollektion war durch Jahrzehnte hindurch Aufgabe der 86. Helikopterbasis Szolnok der Ungarischen Honvéd-Streitkräfte.

Zielsetzung des Projektes war die Förderung des Tourismus. Das Institut und Museum für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums, welches die Erinnerungsgegenstände der ungarischen militärischen Luftfahrt aufbewahrt, nahm bei der Planung eine bedeutende Rolle ein. Der mit gemeinsamer Anstrengung eröffnete Ausstellungsraum wird sowohl den Ansprüchen des 21. Jahrhunderts als auch der Mission gerecht, die ungarischen Fliegertraditionen zu pflegen und weiterzuführen.

Polgár Balázs

„BORSODY LÁSZLÓ, A VÍVÓISKOLA-TEREMTŐ”
IDŐSZAKI KIÁLLÍTÁS

A modern magyar vívósport megszületésének és kibontakozásának ideje elválaszthatatlan a katonatiszt-képzéstől, a katonavívástól és a katona vívómesterektől. A korszak egyik legnagyobb hatású, és egyedi vívóiskolát, valamint vívőrendszert teremtő mestere volt Borsody László (1878–1939) őrnagy. A 20. század második felében íródott, vívással kapcsolatos szakkönyvek sajnálatos módon nem, vagy csak a nagyhírű SPOTI kapcsán, röviden emlékeztek meg az aligazgató fővívómesterről.¹ Az első, teljességre törekvő Borsody-monográfia a 2016. év végén született meg Máday Norbert tollából.²

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum és Máday Norbert magánműgyűjtő közös időszaki tárlata 2017. február 23-án nyílt meg a múzeum Márvány termében, „Borsody László, a vívóiskola-teremtő” címmel.

A tárlat két fő részre tagolódott. Az első tartalmi egység a korai magyar vívósport bemutatására vállalkozott. Az installációk és műtárgy-együttesek különös hangsúllyal reflektáltak a korszak katonavívásának meghatározó intézményeire, így a Ludovika Akadémia, a m. kir. honvéd Sportoktató Tanfolyam (SPOTI), a m. kir. „Toldi Miklós” Honvéd Sporttanár és Vívómesterképző Intézet, valamint a Honvéd Tiszti Vívóklub (HTVK) történetére. Az álló vitrinekben a 19/20. század fordulójától a modern korról bezárólag kaptak helyet a gyakorló kardok / vívó kardok, illetve a vívó fejevédek / maszkok kronológiai rendet mutató típusosai. A kiállított díjak, emléktárgyak közül külön említésre méltó:

- az V. (1902. évi) hadsereg vívőverseny emléklakettjei,
- a Ludovika Akadémia Sport Egylet (L.A.S.E.) 1932. évi, vívóalakos karddíja,
- a debreceni Békessy Béla Vívóklub³ 1924. évi tiszti vívőversenyének díja,
- a Magyar Athletikai Club (MAC) 1925. évi jubileumi emléktárgya (tintatartó),

1 Tilli – Rerrich 1954. 8. o.; Bay – L. Réti 1979. 25–30. o.; Dávid 1988. 54. o. (Lásd még: Máday 2016a. 20–21. o.)

2 A feltárt, illetve feltárandó téma nagyságát mi sem jellemzi jobban, minthogy a könyv 2016. évi első kiadását már 2017 januárjában, egy közel kétszer hosszabb terjedelmű, második kiadás követte. Borsody 2016b.; Borsody 2017.

3 A Debreceni Vívó Club 1922 decemberében vette fel az első világháborúban hősi halált halt kardvívó olimpikon, Békessy Béla (1875–1916) százados nevét. Debreceni Békessy Béla Vívó Club 1922. (Szerző nélkül.) *8 Órai Ujság*, 1922. december 14. 8. évf. 285. sz. 6. o.

*Az V. (1902. évi)
hadsereg vívóverseny
Pallasz Athéné
alakját ábrázoló
bronz emléklakettje
(HTM Numizmatikai
Gyűjtemény 4822/É)*

– a m. kir. „Toldi Miklós” Honvéd Sporttanár és Vívómesterképző Intézet (koszorús és koszorú nélküli) emléklakettjei,

– a Magyar Vívó Szövetség (MVSZ) jubileumi, 1937. évi emléktárgya.

A kiállítás második tematikai egységét Borsody László életútja és a „Borsody-rendszer” bemutatása képezte. Borsody László élete a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárában fennmaradt jelentékeny iratanyag segítségével optimálisan rekonstruálható. Borsody vívómesteri működésének első jelentős állomása a Ludovika Akadémia volt. Itt 1902-től 1925-ig tanított vívást és tornát (1902-től segédoktató, 1906-tól II. osztályú vívómester, 1916-tól I. osztályú vívómester). A Ludovika Akadémián folytatott vívóedzői tevékenységét 1917 szeptembere és 1918 márciusa között, az orosz hadszíntéren teljesített frontszolgálatára szakította csak meg. Részt vett az 1919. június 24-i antikomunista puccskísérletben: feladata négy akadémikussal a Ludovika Akadémia politikai megbízottainak a letartóztatása volt. A neves vívómester 1925-től a m. kir. honvéd Sportoktató Tanfolyamon, majd a m. kir. „Toldi Miklós” Honvéd Sporttanár és Vívómesterképző Intézetben tanított tovább. (1931-ben kinevezték az intézet aligazgatójává.) Nyugállományba 1936. november 1-ével,

*A Ludovika Akadémia Sport
Egylet (L.A.S.E.) 1932. évi
karddója
(Máday Norbert
magángyűjteménye)*

őrnagyi rendfokozattal került. 1939-ben hunyt el Budapesten, sírja a Farkasréti temetőben található.⁴ Sportolói karrierje, katonai pályafutása és tanítványköre nagy pontossággal adathozható a rendelkezésre álló levéltári források alapján. A tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halálának körülményei azonban már kevésbé jól rekonstruálhatóak. A Kis Újság 1939. január 26-i száma zsidó származásával és a készülő (második) zsidótörvénnyel magyarázta a vívómester öngyilkosságát,⁵ a Pesti Napló 1939. január 26-i számában közölt írás Borsody magánéleti veszteségeit és gyomorbetegségét említette.⁶

4 AKVI 3941, HM Felülvizsgálati Iratok (név szerint), HM 1939. 4. oszt. ált. (név szerint). (HM HIM, Hadtörténelmi Levéltár), *Bachó* 1930. 698. o.

5 „[...] Búcsúlevelet nem hagyott hátra, barátai kijelentéséből azonban arra lehet következtetni, hogy a készülő zsidótörvénnyel kapcsolatos intézkedések miatt dobta el magát az életet. Származása miatt ugyanis az egyik sportegyesületben állítólag mozgalom indult ellene. [...]” Halálba menekült Borsody László vívómester 1939. 2. o. (Lásd még: Borsody László, a kiváló vívómester agyonlőtte magát. (Szerző nélkül.) *Magyarország*, 1939. január 26. 46. évf. 21. sz. 5. o.)

6 „Senki nem tudott róla, hogy valami titka lenne, valami bánatáná. Most, tragikus öngyilkosságával kapcsolatban visszaemlékeznek rá, hogy a mindig nyíltkedélyű embert az utóbbi években erősen megpróbálta a sors. Agglegény volt, egy évvel ezelőtt elveszítette édesanyját, teljesen magára maradt.

Borsody László életútja mellett a kiállításban jelentős hangsúlyt kapott a „Borsody-rendszer” bemutatása is. A kutatás nehéz helyzetben van a Borsody-féle vívórendszer rekonstruálásakor: „*Borsodi nem szeretett írni [...]*” – emlékezett vissza Bay Béla mesteredző L. Réti Anna riportkönyvében a neves vívómesterrel kapcsolatban.⁷ A „Borsody-rendszer” ma elsősorban korabeli sajtóforrásokon és a tanítványok visszaemlékezésein keresztül rekonstruálható. Borsody programját Filotás Ferenc vívómester 1934-ben az alábbi módon írta le: „[...] *a modern magyar kardvívórendszer, vagy jobban mondva a »Borsodi rendszer«, mert hiszen ennek Borsodi László a kiváló katonai mester a megteremtője – a vágáshoz szükséges minden lendületet nyújtott kar mellett csuklóból követeli, tehát sokszorosan kisebb lendületet végeztet, s így hamarabb is éri el ellenfelét, ezzel pedig nagyszerű alkalmat szerez a vágások gyors megisméltésére (rimessa). Ezenkívül igen nagy súlyt helyez az elővágásokra, melyeket minden helyzetből és irányból, éllel és fokkal is követel. Leegyszerűsít minden vívómozdulatot, alig cselez, de nincs is rá szüksége, mert kis lendületű, megisméltet vágásai az ellenfél testén mindig találnak elérhető, érvényes területet. [...] Borsodinak elve, hogy úgy a vágásokat, mint védekeket nem egyedül állóhelyben, hanem főleg és mindig a test mozgása közben, azzal együtt kell gyakorolni [...].*”⁸ A „Borsody-rendszer” témaköréhez különösen jelentős Balogh Béla „A vívás oktatásáról, különös tekintettel néhai Borsodi László rendszerére” című, 1941-ben megjelent publikációja. Balogh közlése részletesen bemutatja Borsody összetett programját: „*Borsodinak egyéni módszere volt. [...] Megértette tanítványaival, hogy a legegyszerűbb mozdulatok végrehajtását is művészi tökélyre lehet fejleszteni. [...] Még versenyvívó tanítványait is percekig igazgatta, mocorgatta a vívóállásban. Az ebből való könnyű és zökkenőmentes indulást tartotta a vívóállással szemben támasztott összes követelmények közül a legfontosabbnak. Azt hirdette, hogy a kardot minden helyzetben másképp kell fogni. Ujjainkkal játszani kell a markolaton. [...] A vívógyakorlatokra rendkívül nagy gondot fordított. [...] A lábmozdulatokat a legkülönbözőbb ütemezéssel gyakoroltatta. A mozdulatok végrehajtásánál a hosszú kezdés és a gyors befejezés volt a végcél. [...] Sobasem engedte meg, hogy felesleges, más izomcsoportot mozgasson a vívó, mint amelyre szüksége volt. [...] Tévedne azonban az, aki azt állítaná, hogy Borsodi mester tanítványainak csak a technikáját fejlesztette. Vívói gondolkodásmódboz szoktatta tanítványait, elméleti vívókat nevelt [...].*”⁹

Ma kevés, Borsody személyéhez közvetlenül kapcsolódó emléktárgyról tud a kutatás. (Az Újság 1939. február 23-i tudósítása szerint „*a magyar vívósport mesterének kitüntetéseit, belföldi és külföldi dicsérő okleveleit és fegyvergyűjteményét Borsody családja a MAC-nak adományozta*”). Ezek sorsára nézve azonban nem

Felemlítik azt is, hogy egy nappal tragikus öngyilkossága előtt, amikor klubjának egyik vezetőjével volt együtt délután kávéházban különös kijelentés tett. « - Annyi baja van az embernek az egészségével, – mondotta. – A gyomrom beteg, mindig diétán élni és szóhabikarbónát szedni . . . Nem tudom, mire jó ez, nem lenne-e egyszerűbb, ha föbelőném magam?» Agyonlőtte magát Borsody László, az ismert vívómester. (Szerző nélkül.) *Pesti Napló*, 1939. január 26. 90. évf. 21. sz. 10. o.

7 Bay – L. Réti 1979. 27. o.

8 Filotás 1934. 240. o. (Lásd még: Pengevezetés a vívóstílus körül. (Szerző nélkül.) 8 *Órai Újság* 1935. április 11. 21. évf. 83. sz. 13. o.; Bay – L. Réti 1979. 28. o.; *Máday* 2017. 306–313. o.)

9 Balogh 1941. 261–264. o.

rendelkezünk információval.)¹⁰ A tárlat egyetlen, a vívómesterhez köthető relikviája egy, az aligazgató egyik halotti koszorújáról származó, Máday Norbert magángyűjteményében fennmaradt nemzeti színű szalag. (Felirata: „Bajtársi kegyelettel / A m. kir. Ludovika Akadémia II. főcsoport tiszti és tanárikara és akadémikusai”.)

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum tisztelettel meghívja Önt
Máday Norbert
„BORSODY LÁSZLÓ A GÉNIUSZ”
című könyvének és a HM Zrínyi Nonprofit Kft. Borsody Lászlóról
készített filmjének bemutatójára,
valamint a
**„BORSODY LÁSZLÓ,
A VÍVÓISKOLA-TEREMTŐ”**
című időszaki kiállítás megnyitójára
2017. február 23-án 11.00

A bemutatók és a kiállítás helyszínei
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.), Márványterem

A rendezvény programja

11.00
„Borsody László a géniusz” című dokumentumfilm bemutatója

11.25
A „Borsody László a géniusz” című könyvet méltatja
Dr. Simicskó István
Magyarország honvédelmi minisztere

11.35
A könyvet ismerteti
Pézsza Tibor
olimpiai bajnok kardvívó, vívómester

11.45
A kötetet bemutatja
Máday Norbert
szerző

12.00
„Borsody László, a vívóiskola-teremtő” című vándorkiállítás
vezetéssel egybekötött megnyitása

Öltözet katonáknak:
köznapi, zubbony

Részvételi szándékát
az alábbi elérhetőségen jelezze:

Teknyős Ivett
(tel.: 06 1 325 1635,
HM 44 057,
e-mail: teknyos.ivett@hm.gov.hu)

HADTÖRTÉNETI
INTEZET ÉS
MÚZEUM

*A kiállítás, könyv- és filmbemutató rendezvénysorozatához készített meghívó
(grafikai terv: Szabó Emese)*

10 Alpár Gyula a MAC új vívóoktatója. (Szerző nélkül.) *Újság*, 1939. február 23. 15. évf. 44. sz. 15. o.

A tárlat szerves része volt a Hadtörténeti Múzeum 2017. évi „Forradalmi Forratag” elnevezésű márciusi rendezvénysorozatának, melynek keretein belül több mint 11.500 látogató tekinthette meg az időszak kiállítását.

A kiállítás stáblistája

A kiállítást rendezte: Máday Norbert és Polgár Balázs

Grafikai terv: Szabó Emese

Fotó: Szikits Péter

A kiállítást építette: Csáti Csaba és Kertész Attila

Restaurátorok: Köbli Gergely, Mátyássy Gabriella, Meggyes Anita, Tombor Krisztián.

A kiállítás megvalósításában közreműködött: Bíró Edina, Borsits Enikő, Fischer Zoltán, Fröhlich Dávid, Jakusch Gabriella, Jamrich Viktor, Dr. Kovács Vilmos, Lukács Fanni, Dr. Sallay Gergely, Dr. Závodi Szilvia

Irodalomjegyzék

Bachó 1930.

A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. Szerk. *Bachó László*. Budapest, 1930.

Balogh 1941.

Balogh Béla: A vívás oktatásáról, különös tekintettel néhai Borsodi László rendszerére. *Magyar Katonai Szemle* 11. (1941). 1. 261–266. o.

Bay – L. Réti 1979.

Bay Béla – L. Réti Anna: Páston és páston kívül. Budapest, 1979.

Dávid 1988.

Dávid Sándor: Arany évtizedek. (A magyar vívás története.) Budapest, 1988.

Filotás 1934.

Filotás Ferenc: Győzelmek a vívásban. – Kié a jövő? *Magyar Katonai Szemle* 4. (1934). 1. 234–241. o.

Máday 2016a.

Máday Norbert: „Magyar lélekkel, erős magyar akarrattal”. Jekelfalussy-Piller György. H. n., 2016.

Máday 2016b.

Máday Norbert: Borsody László a géniusz. (I. kiadás.) Budapest, 2016.

Máday 2017.

Máday Norbert: Borsody László a géniusz. (II. kiadás.) Budapest, 2017.

Tilli – Rerrich 1954.

Tilli Endre – Rerrich Béla: A kardvívás. Budapest, 1954.

“LÁSZLÓ BORSODY, THE FENCING SCHOOL FOUNDER” – A TEMPORARY EXHIBITION

The birth and evolution of modern Hungarian fencing sport are inseparable from military officer training, military fencing and military fencing masters. Major László Borsody (1878–1939) was one of the most influential fencing masters of the interwar period, and the founder of a unique fencing school and fencing system. The joint temporary exhibition of the MoD Military History Institute and Museum and private collector Norbert Máday, entitled “László Borsody, the Fencing School Founder” was opened in the Museum’s Marble Hall on 28 February 2017. The exhibition presented the first decades of modern Hungarian fencing sport, László Borsody’s life and the “Borsody fencing system.”

„LÁSZLÓ BORSODY, DER FECHTSCHULEN-ERSCHAFFER“ – TEMPORÄRE AUSSTELLUNG

Die Zeit der Geburt und Entfaltung des ungarischen Fechtsports ist unzertrennlich mit der Offiziersausbildung, dem Militärfechten und den Militärfechtmeistern verbunden. Einer der einflussreichsten Meister der Epoche war Major László Borsody (1878–1939), Erschaffer einer neuen Fechtschule und eines einzigartigen Fechtsystems. Die vom Institut und Museum für Militärgeschichte und dem Privatsammler Norbert Máday gemeinsam zusammengestellte Exposition mit dem Titel „László Borsody, der Fechtschulen-Erschaffer“ wurde am 28. Februar 2017 im Marmorsaal des Museums eröffnet. Die Ausstellung behandelte die ersten Jahrzehnte des modernen ungarischen Fechtsports, den Lebenslauf von László Borsody sowie das „Borsody-System.“

A KÖTET SZERZŐI

- Baczoni Tamás – őrnagy, történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Balogh Ádám Tibor – történelem szakos egyetemi hallgató,
Eötvös Loránd Tudományegyetem
- Balogh Máté – történész, múzeumpedagógiai főelőadó,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Bálint Ferenc – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Bobay István Zoltán – történész, doktorandusz hallgató,
Károli Gáspár Református Egyetem
- Czink Péter – katonai szakíró
- Forgács Márton – történész, segédmuzeológus, gyűjteménykezelő,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Gondos László – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Jakusch Gabriella – történész, igazgatóhelyettes,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Kreutzer Andrea – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Lukács Fanni – történész-muzeológus, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Polgár Balázs – régész, muzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Pollmann Ferenc – történész, kutató,
HM HIM Hadtörténeti Intézet
- Prohászka László – művészeti író
- Ságvári György – történész-muzeológus
- Soós Péter – őrnagy, történész-muzeológus, igazgatóhelyettes,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Süttő Mihály – játékgyűjtő
- Szoleczky Emese – történész-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Tóth Orsolya – könyvtáros-muzeológus, főmuzeológus,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum
- Závodi Szilvia – történész-muzeológus, tudományos titkár,
HM HIM Hadtörténeti Múzeum

KÉPMELLÉKLET

Az isaszegi hősi emlékmű közelképe (a szerző felvétele)

1914 - 1918

BABOLCSI ISTVÁN
BALOGH BENŐ
BALOGH LAJOS
BEKÁS ISTVÁN
BEKÁS JÓZSEF
BOKODI ISTVÁN
BOROS JÁNOS
BOROS LAJOS
DUDÁS JÁNOS
GERE KÁROLY
GYÖRI ISTVÁN
GYÖRIK LAJOS
HALASI LÁSZLÓ

MHERMÁN ISTVÁN
NYHERMÁN ISTVÁN
JUHÁSZ BENJAMIN
JUHÁSZ LAJOS
KOVÁCS KÁROLY
LACZIK JÓZSEF
LÁSZLÓ GÁBOR
LÁSZLÓ ISTVÁN
LÁSZLÓ LAJOS
H.LÁSZLÓ LAJOS
MORICZ JÓZSEF
MUZSIK LAJOS
NAGY LAJOS
NÉMETH LAJOS

ÓREG LAJOS
POLGAR ISTVÁN
RÉP JÁNOS
SANDOR JÓZSEF
SANDOR LAJOS
SZARVAS JÓZSEF
SZTANKOVICS FERENC
TURCSIN ISTVÁN
TURCSIN LAJOS
VANYI GYULA
SZ. VANYI JÓZSEF
SZ. VANYI LÁSZLÓ
VINICZEI SANDOR

A MAGYAR SORSÉRT VÉRZETTEK EL ŐK.
UTÓD BORULJ LE EMLEKÜK ELŐTT:
HOZZAJOK MELTÓN ELJ-KÜZDJ NEMESÉN,
S A BÚS MAGYAR SORS SZÉP, S DICSŐ LESZEN.

XX.

Első világháborús emléktábla Tökön (a szerző felvétele)

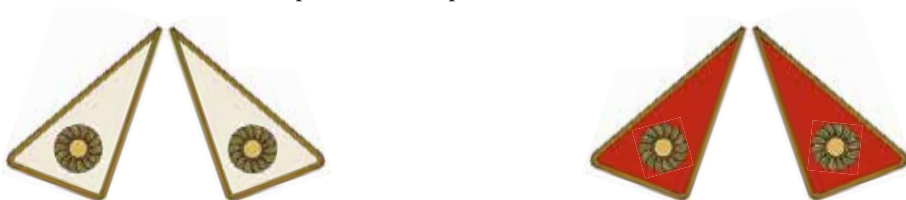
A bajai hősi emlékmű (a szerző felvétele)

A sárospataki hősi emlékmű (a szerző felvétele)

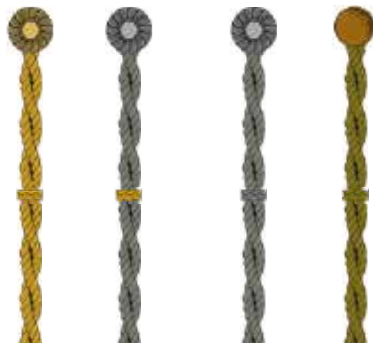

*A magyar Országos Frontharcos Szövetség rendfokozati jelzései:
Elnöki, társelnöki és alelnöki bajtőka- és váll-jelzések. A zsinóros
váll-lapok különböző típusú alátéteken láthatók*

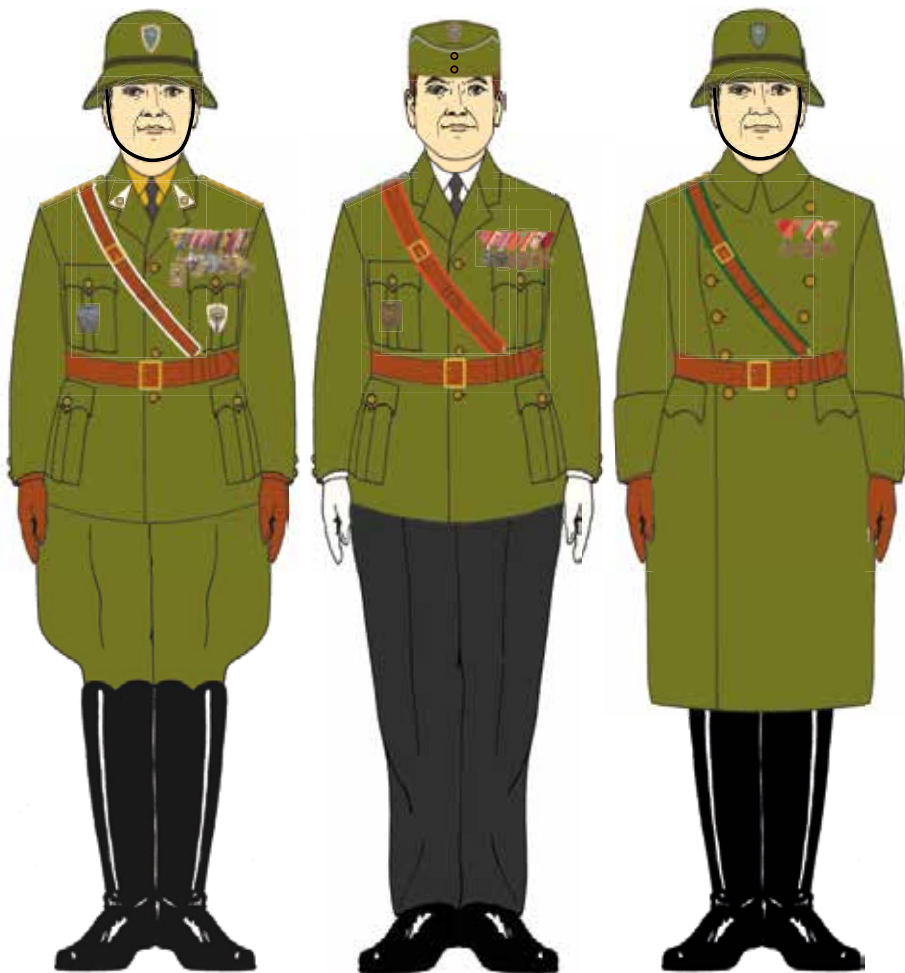
*Csoportvezetői beosztást
jelölő bajtőkajelzések*

*Vezetői beosztást jelölő
színes bajtőkajelzések*

*A Frontharcos Szövetség tagjainak korábbi állománycsoportját jelző vállzsinórok.
Balról jobbra: tiszti, altiszti, tisztési és legénységi állományú*

A magyar Országos Frontharcos Szövetség rendfokozati jelzései

Egykori tiszt, a Frontharcos Szövetség csoportvezetője. Nemez-sisakot, tábori barna inget, zubbonyt, lovaglónadrágot, vállszíjat, bőrkesztyűt és fekete lovaglócsizmát visel

Egykori altiszt, a Frontharcos Szövetség ideiglenes vezetője. Tábori sapkát, fehér inget, zubbonyt, fekete pantallót, vállszíjat, fehér kesztyűt és félcipőt visel

Korábbi légénységi állományú katona, a Frontharcos Szövetség rendes tagja. Nemez-sisakot, „katonai szabású” köpenyt, zubbonyt, lovaglónadrágot, vállszíjat, bőrkesztyűt és fekete lovaglócsizmát visel

A Frontharcos Szövetség tagját ábrázoló korabeli terrakotta szobor. Bár kézzel festett darab, az egyenruhának mégis kitűnő ábrázolása (eltekintve a nem előírással bíró barna csizmától). A Szövetség nagy alakú jelvényére támaszkodó figura magassága 36 cm.

*Hannoveri Gárda Huszárezred tiszti vállszíjas tölténytáska
(HTM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény 2152/Felsz)*

*Gyermekméretű spanyol huszártiszti
zubbony Albert főherceg hagyatékából
(HTM Egyenruha és Felszerelés
Gyűjtemény 561/Ru)*

*Francia 3. Huszárezred hagyományörző
kucsma és dolmány
(HTM Egyenruha és Felszerelés
Gyűjtemény 2017.24.1-2)*

*Francia 3. Huszárezred barett és díszelgő gyakorlózubbony
(HTM Egyenruha és Felszerelés Gyűjtemény 2017.20.1 és 2017.23.1)*

*A Budavári Palota az 1940-es években. Ismeretlen fényképész felvétele
(HTM Fotóarchívum 2016.1.1.60/DIA; HTM Fotóarchívum 2016.1.1.65/DIA)*

*Hősök tere az 1940-es években és 1945–1947 között. Ismeretlen fényképész
és Edward J. Czerniuk felvétele
(HTM Fotóarchívum 2016.1.1.42/DIA; HTM Fotóarchívum 2016.1.2.1/DIA)*

Tittle-Topple figurák a Hadtörténeti Múzeum Modell- és Makettgyűjteményéből

7,5 cm-es „Elastolin” márkájú angol egyenruházatú katonafigurák, 1930-as évek

*Textilbe öltöztett maséfigurák
(Császári és királyi Arciere testőr és Magyar királyi honvéd gyalogos tiszt)*

A megújult Góbe vitorlázó repülőgép, még az üres Hangárban

Az 1970-es évektől használt sugárbajtású repülőgépek bemutatósora

MiG-21MF vadászrepülőgépet mosó önkéntes

SZU-22M3 vadászbombázó repülőgép

FEGYVERTÁR

FEGYVERTÖRTÉNETI LÁTVÁNYRAKTÁR

ARMOURY

VISIBLE STORAGE OF WEAPONRY

HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

TÍZ ÉVSZÁZAD
LEGJELLEMZŐBB MAGYAR
FEGYVEREI ÉS
FEGYVERESEI
A HONFOGLALÓKTÓL
KORUNK HONVÉDJÉIG.

TÖBB SZÁZ KARDFÉLE,
SZÁLFEGYVER,
ELÖLTÖLTŐ- ÉS MODERN
LŐFEGYVER
A HADTÖRTÉNETI
MÚZEUM
GYŰJTEMÉNYEIBŐL.

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

www.militaria.hu